વાક્યોના નિરૂપણ કરતાં ચરિત્રોમાં યોજેલા સત્યાદિ ધર્મો માણસના મન ઉપર બહુ ઉંડી અને સ્થાયી અસર કરે છે એ પ્રસિદ્ધ સિદ્ધાંતને લક્ષમાં રાખી પ્રત્યેક ચરિત્રમાં કંઇ ને કંઇ સ્ત્રીધર્મની તથા તેમનાં કર્તવ્યની પ્રસંગે પ્રસંગે યોજના કરેલી છે. વાંચનારી માતાઓ અને બહેનો જો તેનો યથાર્થ ઉપયોગ કરશે તો અમે અમારા શ્રમને સફળ માનીશું.

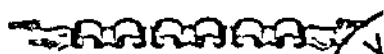
મુંબઈ, શ્રાવણી પૂર્ણિમા
સન ૧૯૧૦

પ્રાણજીવન હરિહર શાસ્ત્રી.
મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ.

અનુક્રમણિકા.

પતિવ્રતા સતીઓ

સતી.

બ્રહ્માનાપુત્ર દક્ષ પ્રજાપતિ મનુની પુત્રી પ્રસૂતિ વેરે પરણ્યા હતા. એ દંપતીને થયેલી શોળ કન્યાઓમાંની તેર ધર્મને, એક અગ્નિને, એક સર્વ પિતૃઓને અને સૌથી નાની દેવી સતી ભગવાન મહાદેવને પરણ્યાં હતાં. પ્રજાપતિઓએ એકઠા થઇ એકવાર નૈમિષારણ્યમાં હજાર વર્ષ ચાલે એવો મોટો યજ્ઞ સમારંભ આરંભ્યો હતો. એ મહાયજ્ઞમાં જ્યારે દક્ષ પ્રજાપતિ ગયા ત્યારે સર્વેએ પોત પોતાનાં આસનો ઉપરથી ઉભા થઇ તેમને આવકાર દીધો; માત્ર બ્રહ્મા અને શંકર તેમનાં આસનો ઉપરથી ઉભા થયા નહિ. બ્રહ્મા પોતાના પિતા હોવાથી તેમને માટે દક્ષને માઠું લાગ્યું નહિ, પરતુ 'શંકરે આસન ઉપર બેશી રહી મારુ અપમાન કર્યું,' એમ તેમને લાગી આવ્યું. દક્ષ પ્રજાપતિ બહુ શીલવાન્ અને શાંત સ્વભાવના હતા, તેમ છતા આ પ્રસંગે તેમનો મિજાજ ગયો અને ક્રોધથી સઉ સાંભળતાં શંકરની નિંદા થાય તેમ તિરસ્કારથી બોલ્યા કે—"બ્રહ્માના કહેવાથી મેં આને કન્યા દીધી, પરંતુ આ તો અવિનયી અને દુર્વૃત્ત છે. મોટા માણસોને કેમ આવકાર દેવો અને સભ્યોની સભામાં કેમ વર્તવું, તેનું આને જ્ઞાન જ નથી. યજ્ઞ જેવા સમારંભમાં આવો અવિવેકી ન-

હોવો જોઇએ, માટે હું શાપ દઉં છું કે, 'વિષ્ણું, બ્રહ્મા અને ઇન્દ્રાદિક દેવો સાથે આજ પછી યજ્ઞોમાં આને ભાગ મળશે નહિ.''

ભગવાન શંકર તો કંઇજ બોલ્યા નહિ, પરંતુ નંદીશ્વરાદિ તેમના ગણો દક્ષ ઉપર ગુસ્સે થયા અને સહજ સહજ વાતમાં મોટી બોલા ચાલી થતાં આખરે તેમને પણ એમાં ભાગ લેવો પડ્યો. પ્રજાપતિઓ અને ઋષિઓએ બેઉ પક્ષને સમજાવવાને ઘણોક યત્ન કર્યો પણ કોઇ સમજ્યું નહિ અને આખરે એક બીજાને કઠોર વચનો કહી, સમરો જમાઇ ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં ત્યાંથી પોત પોતાને સ્થાનકે જતા રહ્યા. દેવોએ, પ્રજાપતિઓએ અને ઋષિઓએ પછી પ્રયાગરાજમાં જઇ અવભૃથ સ્નાન કરી યજ્ઞની સમાપ્તિ કરી.

દક્ષ પ્રજાપતિ અને શંકર વચ્ચે થયેલા ઝઘડાને લીધે દેવી સતીએ પણ ત્યાર પછી પિતાને ત્યાં જવા આવવાનું તજી દીધું. બેઉ પક્ષ વચ્ચેનો પરિચય કાળે કરીને ઘણો ઓછો થઇ ગયો. સતી સ્ત્રીને પતિથી વધારે પ્રિય બીજું કંઇજ નથી. પતિ એજ સતીનું શરણ અને પતિ એજ સતી સ્ત્રીની આ જગતમાં પરમ ગતિ છે. દેવી દાક્ષાયણીએ આર્યસ્ત્રીઓના આ પરમ ધર્મને અનુસરીને પતિ સેવામાં તન, મન અને ધન લગાડી પિએરિયાંને વિસારી મૂક્યાં; તેમ માત પિતા હોવા છતાં પ્રજાપતિ દક્ષે કે ભગવતી પ્રસૂતિએ પણ 'સતી તો સાસરે જ સારી' એમ માનીને મન વાળી લીધું, અને એમ ને એમ અણબનાવ તથા અપરિચયમાં ઘણોક કાળ વીતિ ગયો.

પછી કેટલેક કાળે સવારમાં એકવાર સતી જ્યારે કૈલાસનાં રમણીય ઉપવનોમાં ફરતાં ફરતાં પુષ્પ વિણતાં હતાં ત્યારે અમરાવતી તરફથી કેટલાંક વિમાનોને, તેમાં બેઠેલી દેવાંગનાઓ સાથે તેમણે ઉપરા ઉપરી પૃથ્વી તરફ જતાં જોયાં. દેવ, ગંધર્વ, કિન્નર અને વિદ્યાધરાદિ લોક તેમની સ્ત્રીઓ સહિત જતા જણાતાં, દેવીને સહજ એમ થઇ આવ્યું કે 'આ લોક ક્યાં જતા હશે?' કોઇ ગણને આ વિષે પૂછવા માટે દેવી સતી ઉપવનમાંથી સુંદર એવા કૈલાસ મંદિર તરફ જતાં હતાં એટલામાં આકાશ માર્ગેથી નારદ મુનિ જ

ત્યાં ઉતરી આવ્યા. સતીએ નમન કરી વિણાપ્રિય એવા નારદજીને પૂછયું કે, 'ભગવન્! આ લોકો મોટા આનંદથી આજે કયાં જાય છે?'

"ઓહો! તમે તે જાણતાં જ નથી કે શું?" નારદજીએ તેમના હમેશના ગમ્મતી સ્વભાવે વિસ્મય બતાવી દેવીને પ્રશ્ન કર્યો અને જ્યારે "ખરેખર હું કંઈ જ જાણતી નથી," એમ તેમણે જવાબ આપ્યો ત્યારે નારદજીએ દેવીને ઉત્તેજન આપતાં કહ્યું કે "બ્રહ્માએ તમારા પિતા દક્ષ પ્રજાપતિને પ્રજાપતિઓના અધિપતિપદે નિયુક્ત કરવાથી તેમણે બૃહસ્પતિસવ નામનો મોટો યજ્ઞ સમારંભ આરંભી ત્રિભુવનને પોતાના આનંદમાં ભાગ લેવાને આમંત્ર્યું છે અને તમે જ તેમનાં પુત્રી થઈને તે વાત જાણતાં નથી? દક્ષ પ્રજાપતિ એવા તો નથી કે, આવે શુભ સમારંભને પ્રસંગે અને આનંદને અવસરે અનુચિત હોય તોપણ પોતાનાં દિકરી જમાઇને આમંત્રવાની ઉપેક્ષા કરે?" વિચાર કરતા હોય તેમ મૌન રહી વળી તે બોલ્યા કે, "સેવકને હાથે કામ લેતાં મોટા માણસનું આમ ઉપહાસ્ય થાય છે. સેવકો કદાપિ વિસરી ગયા હશે? વળી દેવિ! કદાપિ કામકાજને પ્રસંગે તેઓ પોતે વિસરી ગયા હોય તોપણ શું થયું? જાવ, પિતાને ઘેર ટાણું છે, એમ જાણ્યા પછી તમારાથી આમંત્રણની આશાએ અહીં બેશી રહેવાય નહિ. ભગવાન શંકરને લઇ દક્ષ પ્રજાપતિને ત્યાં જાવ. એમનું ખોટું દેખાય તે તમારું જ ખોટું દેખાયા બરોબર છે. બાપને ઘેર જવું તેમાં વળી તેડાં હકારાંની શી જરૂર?"

નારદનાં ઉત્તેજક વચન સાંભળી સતીને પિતાને ઘેર જવાનું મન થયું. આમંત્રણ નથી તો શું? હું ત્યાં જઈ એમનું સારું દેખાડી જ્યારે ઠપકો દઇશ, ત્યારે તે કેવાં શરમિંદાં પડશે અને સમારંભમાં આવેલા લોકોમાં મારાં કેવાં વખાણ થશે? એવો તેમને વિચાર આવ્યો તેથી બોલ્યાં કે 'મુનિ! તમે મારી સાથે મંદિરમાં આવો. હું અને તમે બેઉ એમને આ વાત કહીએ અને સઉ સાથે જઇએ.'

નારદ–હું અત્યારે ત્રિવેણી તીર્થ તરફ જાઉં છું માટે ક્ષમા કરો. દેવિ! મારા આવવાથી શું વધારે છે? ભગવાન શંકર કયારે આપનું વચન ઉત્થાપે છે?

આ છેલ્લાં વચન સાંભળી સતી સહજ હસ્યાં અને વિણાના તાર ઉપર સૂરને મેળવતા મેળવતા નારદ મુનિ ત્યાંથી ત્રિવેણી તીર્થ તરફ વિદાય થયા. સતીને આ પ્રમાણે તેમના પિતાને ઘેર યાગમાં જવાનું કહી નારદ મુનિ ત્યાંથી ગયા ત્યાર પછી તે પુષ્પો લઇને શંકરના મંદિરમાં ગયાં. વાઘનું ચર્મ પાથરી શંકર તે વખતે અંતર્ગૃહમાં બેઠા હતા. સતીને જોઇને ગણોએ નમન કર્યું અને શંકરે તેમને પોતાની પાસે આવી આસને બેસવા જણાવ્યું. પણ તે બોલ્યાં કે 'મારા પિતા દક્ષ પ્રજાપતિને ત્યાં યજ્ઞ મહોત્સવ છે, તે દેવ, ગંધર્વ અને વિદ્યાધર લોક તેમનાં સ્ત્રી છોકરાં સાથે ત્યાં જાય છે, માટે આપણે પણ ચાલો.' શંકરે કહ્યુ, 'આપણને આમંત્રણ નથી.'

'તો શું થયું?' 'એમ બને કે?' શંકરે ફરીને ઉત્તર આપ્યો એટલે સતી ગાલમાં હસ્યાં અને બોલ્યાં કે—

(રાગ ઓખાહરણનો)

આર્યપુત્ર! તમે આ શું બોલો, ખરા ખોટાનો કંઠ તોલ તોળો;
આવ્યે અવસરે જાય ભુસાઇ, આડે કાંઠે જે હોય લડાઇ.
વિસરાય શું દીકરી ક્યાંહી, જેની માતા કરે રાજ્ય જ્યાંહી;
પૂજ્ય વર્ગમાં જેહ સવાઇ, ભુલે સસરો શું તેડું જમાઇ?

શિવ—

(અનુષ્ટુપ)

તમારા સમ છે સુભ્રુ! તમને અથવા મને;
સંદેશ સરખો એ જો, કહાવ્યો હોય એમણે.

સતી—

(ત્રીતાલની ચોપાઇ)

જેણે આમંત્ર્યું છે ભૂત માત્ર, ભુલ્યા! જાત શું ભુલે તે જમાત્ર?
રાખ્યું હશે તેડું તમે છાનું, સમ સઘરા તમારા ન માનુ.
આમ નિઃસંગ રહો તે શું સારું? જુવો સંસારની આંખે વારુ;
જોશું ઉછરંગ જાગ જગનનો, સુખ વૈભવ તાત ભવનનો.
તમે રોઇ કરી ના કરાવો, મને ઉલટી ઉદાસી બનાવો;
મારી હૈયાલી માત રીઝાવા, તમે ક્યારે સાસરિયે આવ્યા?
તમે ક્યારે પ્રસન્ન બનાવી, મને મૈયેરીમાં ઝુલાવી;
મારાં પિયરની મેરીને પણ, જતાં આવતાં ગર્વ ચડ્યા છે.

મીઠી આંખનણે અણસારે, મારી સખીઓથી જોવાયા કયારે ?
જોવા દીકરી જમાઈનાં જોડાં, હશે આતુર સૌ એ શું થોડાં ?
મારી બાળ સૈંએરોનો ભાવ, ચાલો જોજો લઈએ રૂડો લાવ;
મારી માનને હેતને હાથે, જમજો સમવય શાલક સાથે.
મારુ મોટેરાંમાં સનમાન, જોઈ તમને ચરો અભિમાન;
ગામ દાસી ને ગજ રથ ઘોડે, ચાલો આપણ જઈએ સજોડે.
મારી બેનો ને સખીઓના વાદે, મારે જાવું મૈંએર બહુ હાડે;
ઉઠો વાઘાંબરિ! ન સતાવો, ફરી અવસર આવે નહિ આવો.
પાથરીને પાલવ વારવાર, યાચુ આટલુ હું ત્રિપુરાર;
કરુ તાત વની કાલાવાલા, ઉઠો પજવો નહિ મારા વાલા!
શિવ–શાણાં સમજુ થઈ ભુલો કેમ, વણુ તેડ્યાં જવાય કો કેમ ?
દે ન સત્કાર જો દક્ષરાય, હાસ્ય દેવોમાં આપણું થાય;
ઘટે માન બને કદી આવું, માટે સર્વથા હુ નહિ આવું.
સતી–હાં, હાં આજ હુ સમજી એ સઘળુ, તમે આડા થઇ વદો અવળુ;
મારા પિએરનુ ખોવો ઘસાતુ, નથી મુજથી હવે તે ખમાતુ.
તમે ઉજળાં સગાંના ન સગી, આડા અતડા ન લેશ ઉમગી;
વાંકુ પાડીને અવસરે આજ, નાથ! સમધીની ત્યો ન લાજ.
શિવ— (અનુષ્ટુપ)

ઇચ્છા છે તો ભલે એવી, સિધાવો લઈ નન્દિને;
પ્રણામ માહરા કહેજો, દક્ષને પાદ વંદિને.

નારદ મુનિએ ઉશ્કેરેલાં અને શંકર ઉપર રીસે ભરાયલાં દેવી સતી પછી ત્યાંથી પિતાને ઘેર ગયાં. શકર જાણુતા હતા કે, દેવીનું અપમાન થશે, તેથી નદી આદિ ગણોને તેમણે સાથે મોકલ્યા. સતી વગર તેડે હાલી ચાલીને પિતાને ઘેર યાગમાં ગયાં, પરંતુ કોઇ માણસે તેમને આવકાર દીધો નહિ તથા સગાં સાગવાંએ બોલાવ્યાં નહિ, એટલુજ નહિ, પરતુ ઋષિ પત્નીઓ એવી તેમની બહેનોએ અને છેવટ માતાએ પણ તેમને બોલાવ્યાં નહિજ. સતી પોતાના સાહસ માટે અત્યંત દીલગીર થયાં. તેમને મૃત્યુ સમાન પરિતાપ થવા માંડયો અને કોઇ ઠેકાણે ક્ષણવાર ઉભાં રહેવું પણ ગમ્યું નહિ. ઘરમાંથી આ પ્રમાણે અપમાન પામ્યા પછી સતી યજ્ઞ-
ને

મંડપમાં ગયાં, કારણ કે ત્યાં દક્ષ આવકાર દેશે, એમ તે ધારતાં હતાં. યજ્ઞ મંડપમાં પેસતાં દેવોની સાથે શંકરનું સ્થાપન જોયું નહિ અને દક્ષ પ્રજાપતિએ વાત્સલ્યથી બોલાવ્યાં નહિ, એટલે દેવીને ઘણું જ માઠું લાગ્યું. પિતાના સામું જોઈ તિરસ્કારનાં વચનોથી તે બોલ્યાં કેઃ—"મને ધિક્કાર છે કે, હું મારા પતિની અવગણના કરી અહીં આવી. જ્યાં પતિનું સન્માન ન હોય ત્યાં સતીને જવાનો ધર્મ નથી. અહીં શંકરનું સ્થાન કે સન્માન નથી તો તેમાં આગ ઉઠજો." આ છેલ્લાં વચન તેમના મુખમાંથી નિકળતાં જ દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞ મંડપમાં આગ લાગી અને મોટો ઉત્પાત થઈ રહ્યો. મંડપમાં આગ થતાં જ લાલચોળ થઈ ગયેલાં સતીએ પાછું વાળી જોઇને નંદીને કહ્યું કે, હું અહીં બળી મરું છું અને તું—

(ઉપજાતિ)

નિવેદજે આ સઉ વૃત્ત નંદિ! મારાવતી ત્યાં જઈ પાદવંદી;
એકાંતમાં શંકરને કહેજે, મારાં વળી વાયક આ પ્રમાણેઃ—
"જન્મે તમ ત્રેતિનણે બનેલો, દુર્ભાગ્ય આ દૂષિત દેહ મારો;
'ઉત્સર્ગને યોગ્ય નથી રહેલો, હુતાશને આ પળ હોમવાનો.
પિયેરિયાનો ધરિ પક્ષ મારાં, સુણ્યાં નહીં મેં વચનો તમારાં;
તેથી તમારાં પદ પૂજવાનાં, પુરાં થયાં પ્રાક્તન પુણ્ય મારાં.
અયોગ્ય મારાં વચને દુભાયા, હશો તમે તોપણ નાથ મારા;
શરીર ધરી તપ આચરીશ, પરંતુ પાછી તમને વરીશ."

(પોતે પોતાને)

મેં એમનું માન ધરી વધેરું, કર્યું ન માન્યું શિવજીનું કેરું;
તેનું મળ્યું આ ફળ ભાગ્ય મારું, હુતાશને પાતકને ઉતારું.

નંદીને આમ કહી દેવી સતી શંકરનું ધ્યાન ધરી જમણા પગના અંગુઠામાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી ત્યાં જ બળી મુવાં અને શિવના ગણોએ દક્ષ પ્રજાપતિનો યજ્ઞ મોટી લડાઈથી ધૂળધાણી કરી નાંખ્યો. પ્રિય બહેનો! અને માતાઓ! આપણા ધર્મશાસ્ત્રમાં પતિ એ જ સ્ત્રીનું સર્વસ્વ ગણાય છે; અને એટલા માટે જ સતીએ પોતાનાં માતપિતા તથા સગાં સંબંધીની પણ તમા ન રાખતાં પોતાના પ્રાણ

પતિ શ્રી શંકરનું અપમાન થયેલુ જોઇને પોતાના મનમાં દુઃખ થવાથી પતિનું અપમાન કરનારા પિતાની પોતે પુત્રી કહેવાય એ પણ ઠીક નહિ, એમ ધારી પોતે ત્યાં જ અગ્નિમાં બળી મુવાં. કેવો તેમનો પતિ પ્રત્યેનો પ્રેમ! સતી હોજો તો આવી જ હોજો!

સુકન્યા.

વૈવસ્વત મનુના પુત્ર શર્યાતિ રાજાને સુકન્યા નામની એક લાડકવાઇ પુત્રી હતી. રાજાએ તેને ભણાવી ગણાવી ડાહી બનાવી હતી. તે સુશીલ અને રૂપાળી હતી રાજા જ્યારે નગરની બહાર ફરવા જતો હતો ત્યારે સુકન્યાને પણ પોતાની સાથે લઇ જતો હતો, એક સમયે રાજા નગરથી થોડેક દૂર આવેલા વનમાં ફરવા ગયો ત્યારે સુકન્યાને પોતાની સાથે લઇ ગયો હતો. એક પછી એક વન અને ઉપવનમાં ફરતો ફરતો તે ચ્યવન ઋષિના આશ્રમમાં જઈ ચઢયો આસોપાલવ, આંબા, આંબલી, ચદન, વડ, બીલી, તથા બીજા અનેક ગાઢ છાયાવાળાં વૃક્ષોની ઘટ છાયા નીચે રાજા પોતાના રસાલા સાથે ઉતર્યો. સૌ કોઇ આશ્રમમા આમ તેમ આનદ કરતાં ફરવા લાગ્યાં, ત્યારે સુકન્યા પણ પોતાની સખીઓ સાથે આશ્રમનાં વૃક્ષો અને તેને વિંટળાઇને ઝુલી રહેલી ભાત ભાતની લતાઓના પુષ્પો ચુંટતી ચુંટતી એક જુના રાફડાની પાસે જઇ ચઢી. તેમાં જોતાં તેને અંદર ચકચકિત બે ઝીણા તારાઓ જણાયા. બાળકનુ મન કુતૂહળ જોવાને આતુર હોય છે. સુકન્યાએ તુરત પાસે પડેલી બાવળની સૂળ લઇ રાફડાની અદર ચળકતા પદાર્થોની પરીક્ષા કરવાને અદર ખોશી. તેનાપર જરા ભાર દીધો કે તુરત તે છિદ્રમાથી લોહીની ધારા વહેવા માડી. કોમળ મનની સુકન્યા કોઇ જીવજતુ હશે, એમ ધારીને સખીઓની સાથે ત્યાથી પછી બીજી જગ્યાએ ચાલી ગઇ.

રાફડાથી ઢકાઇને તપ કરતા ભગવાન ચ્યવન ઋષિની આંખોમાં પેલી સૂળ વાગવાથી રુધિરની ધારાઓ નિકળી હતી. ચ્યવન ઘણો

કાળ થયાં આ આશ્રમમાં આહારાદિકનો ત્યાગ કરી એક આસને બેશીને તપશ્ચર્યા કરતા હતા, અને તપ તપતાં તપતાં ઘણાં વર્ષે તેમના શરીર ઉપર રાફડો બંધાઇ ગયો હતો. માત્ર મૃત્તિકાની ફાટમાંથી તેમની બે આંખો જ ચળકતી બહાર દેખાતી હતી, પરંતુ આંખો છે, એમ જોનાર જાણી શકે નહિ. તે પતગીયું કે બીજા કોઇ જીવડા જેવી દેખાતી હતી. સુકન્યાએ તેને કોઇ તેજસ્વી પદાર્થ જાણી સૂળ ઘોંચી તેની પરીક્ષા કરવાનું ધાર્યું હતું, પરંતુ તેમ કરવા જતાં તેનું પરિણામ વિપરીત આવ્યું.

ઋષિ પોતે કામ, ક્રોધાદિકથી રહિત હતા, તોપણ તે નિરપરાધી ઋષિનો અપરાધ કર્યો તે પાપને લીધે રાજાના પરિવારોને અને સેનાનાં મનુષ્યોને એકાએક રોગ થઇ આવ્યો. અચાનક આવી પડેલા સંકટને લીધે રાજા ગભરાયો. તેણે પોતાના સેવકોને તથા સાથે આવેલા બીજા મનુષ્યોને બોલાવી પૂછ્યું કે, "તમે આ પવિત્ર આશ્રમમાં કોઇનો અપરાધ તો કર્યો નથી? અપરાધ વિના દુઃખ થવાનો સંભવ નથી અપરાધ થયો હોય તો કહો, આપણે જેનો અપરાધ થયો હોય તેની ક્ષમા માગીએ."

સુકન્યા નિશ્ચિંત થઇને પોતાની સખીઓ સાથે રમતી રમતી પિતાની પાસે આવી, અને તેમને ગભરાટમાં પડી ગયેલા જોઇ બોલી ઉઠી કે-"પિતાજી! મારાથી અપરાધ જેવું એક કામ થઇ ગયુ છે વનમાં ફરતાં ફરતાં એક રાફડામાં બે ચળકતા તારાઓ મારા જોવામાં આવ્યા હતા તે શું છે, તેની પરીક્ષા કરવા મેં તેમાં સૂળ ઘોંચી તો તેમાંથી લોહીની ધારા નીકળી હતી" પુત્રીનાં વચન સાંભળીને રાજા તુરત રાફડાની પાસે ગયો, અને તપાસ કરી તો અંદરથી તપ તપતા સુકાઇ ગયેલા, પણ મહા તેજસ્વી વૃદ્ધ ચ્યવન ઋષિ નીકળી આવ્યા.

ફૂટી ગયેલી આંખોવાળા દુર્બળ અને વૃદ્ધ ઋષિને જોઇ સૌનાં મુખ ઉતરી ગયા. રાણીઓ ભય પામી કે રખેને ઋષિ શાપ દેશે તો શું થશે? રાજાને ભય તો લાગ્યો, પણ હિમ્મતથી ઋષિના ચરણમાં પ્રણામ કરી તેણે કહ્યુ કે-"મહારાજ! મારી પુત્રીએ આપનો મહા અપરાધ કર્યો છે, એટલુ જ નહીં, પરતુ આપના નેત્ર રત્નોનો

નાશ કરીને આપના જીવનને નિરર્થક કર્યું છે. તેને માટે હું આપની પાસે ક્ષમા માગું છું."

ચ્યવન મુનિએ રાજાને ક્ષમા આપતાં કહ્યું કે-"મને બીજું તો કંઇ દુઃખ નથી, પરંતુ મારાં ધર્માદિક કાર્યો કરવાને હવે મને અડચણ પડશે, માટે તું એ કન્યા સાથે મને પરણાવે તો તે મારી ધર્મપત્ની તરીકે સેવા કરીને ધર્મકાર્યોમાં મને સહાય કરે. હું તારા અપરાધને ક્ષમા કરું છું." આ વખતે સુકન્યા પિતાની પાસે ઉભી હતી. તેણે પોતાનો અપરાધ કૃતજ્ઞ હૃદયથી કબૂલ કર્યો અને નમ્રભાવથી પિતાને વંદન કરીને કહ્યું કે-"પિતાજી! હું આ ઋષિ મહારાજની સંપૂર્ણ અપરાધિની છું, માટે હવે હું મારું બાકીનું સર્વ આયુષ્ય એમને અર્પણ કરી તેમનાં ધાર્મિક કાર્યોમાં સહાયતા કરીશ. હાય! હાય! મારી મૂર્ખતાએ કેટલો બધો અનર્થ કર્યો છે? એમનો પવિત્ર હાથ ઝાલવો એ જ હવે મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે." પછી રાત દહાડો સેવા કરી સુકન્યાએ તેમના હૃદયને જીતી લીધું. ઋષિને સુવરાવ્યા પછી પોતે સુવું, તેમના ઉઠ્યા પહેલાં ઉઠવું, વનમાંથી દેવસેવા તથા અગ્નિહોત્ર માટે ફળફુલ કાષ્ઠો તેમ જ વન ધાન્યો લાવવાં અને ઋષિની સેવામાં અષ્ટપ્રહર હાજર રહેવું, વગેરે કાર્યો લાડકોડમાં ઉછરેલી તે કન્યા બહુ જ હોંશથી કરવા લાગી. ઋષિ તેની અનન્ય ભક્તિ જોઇને અત્યંત પ્રસન્ન થયા.

સુકન્યાએ વૃદ્ધ અને અંધપતિ ચ્યવન ઋષિની આ રીતે એક મનથી સેવા કરવામાં કેટલોક કાળ ગાળી કાઢયો અને ઇશ્વરે પણ તેની સબુરી સામે નજર કરી. એક વખત દેવોના વૈદ્ય અશ્વિની કુમારો તે ઋષિના આશ્રમમાં આવી ચઢયા. તેમનું ચ્યવન મુનિએ મોટા ભાવથી પૂજન કરીને કહ્યું કે-"તમે દેવોના વૈદ્યો કહેવાવ છો તો મારી વૃદ્ધાવસ્થા ટાળો, હું તમને સોમરસના ભાગી કરીશ. દેવોએ યજ્ઞમાં કરવામાં આવતા સોમરસના પાનમાંથી તમને દૂર કર્યા છે, તે વાત હું જાણું છું. તમે વૈદ્યો હોવાથી યજ્ઞના ભાગને માટે અપવિત્ર ગણાવ છો, તોપણ હું તમુને પુનઃ પવિત્ર કરીને યજ્ઞનો ભાગ લેતા કરીશ."

• અશ્વિનીકુમારોએ 'તથાસ્તુ' કહી તે આશ્રમની પાસે આવેલા એક સિદ્ધિપ્રદ નામના ધરામાં ચ્યવન મુનિને ડુબકી મરાવી. ચ્યવન મુનિનું શરીર કેવળ હાડકાંનો માળો ગઈ ગયુ હતું. ભમરો ધોળી ફક્ક થઇ ગઇ હતી, અને આંખોને ઠેકાણે ફક્ત ખાડાઓ જ દેખાતા હતા. આખા શરીરમાં માંસ અને રુધિર ન હોવાથી તરી રહેલી નાડીઓ સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. શરીર તદ્દન બેડોળ બની ગયું હતું ઋષિ જેવા સિદ્ધિપ્રદ ધરામાં ડુબકી મારીને બહાર નિકળ્યા કે તુરત નવયૌવન બની ગયા. તેમની દિવ્ય કાન્તિથી તે વન પણ ઝળાઝળાં થઇ રહ્યુ. બે દેવવૈદ્યો સાથે જાણે તે પણ ત્રીજા અશ્વની કુમાર હોય તેવા જ બની ગયા.

સુકન્યા તે ત્રણે પુરુષોને જોઇને ગભરાઇ. દેવવૈદ્યોને પ્રણામ કરીં પાલવ પાથરીને વિનવવા લાગી કે—"હે અશ્વિનીકુમારો! મને મારા પ્રાણાધાર દેખાડો? કયાં ગયા મારા વૃદ્ધ ભર્તાર." અશ્વિનીકુમારો સુકન્યાની પતિભક્તિને જોઇને તેનાપર પ્રસન્ન થયા, અને તરુણ થઇ ગયેલા ચ્યવનની સામે આંગળી કરી, તેને ઋષિ બતાવ્યા. સુકન્યા પોતાના તરુણ વયના પતિને જોઇને તેમના ચરણમાં પ્રણામ કરી કર જોડી સન્મુખ ઉભી રહી, તે સમયે ચ્યવને બંને દેવવૈદ્યોને કહ્યું કે—"મારા સમરાના યજ્ઞમાં હું તમારા ઉપકારનો બદલો વાળીશ." 'તથાસ્તુ' એમ કહીને ઋષિ અને ઋષિપત્નીને પ્રણામ કરીને તેઓ પછી સ્વર્ગમાં ગયા.

થોડા સમય પછી શર્યાતિ રાજા યજ્ઞ કરવા માટે ચ્યવન મુનિના આશ્રમમાં આવ્યા અને જુવે છે તો પોતાની પુત્રીને એક તેજસ્વી અને તરુણ પુરુષની સેવા કરતી દીઠી. દીકરી દૂરથી જ પોતાના પિતાને આવતા જોઇ તેમની સામે ગઇ, અને પ્રણામ કરી ઉભી રહી, પરતુ રાજાએ પુત્રીને આશીર્વાદ આપ્યો નહિ, ઉલટું ક્રોધથી કહ્યું કે—"દુરાચારિણી! તેં ઉભય કુળને કલંક લગાડયું? આ તરુણ પુરુષ કોણ છે? કયાં ગયા પેલા મુનિ? લોકો જેમને નમન કરે છે એવા પવિત્ર ચરિત્ર મુનિને તેં ઠગ્યા."

સુકન્યાએ પોતાના પિતાને શાન્ત પાડી કહ્યું કે, "તે જ ઋષિ આ પોતે છે. દૈવવૈદ્યોના પ્રતાપથી તેઓ આવી તરુણ સ્થિતિને પામ્યા છે. પિતાએ પુત્રીને હર્ષભેર ભેટી તેને ધન્યવાદ આપ્યો, અને પછી પોતે પોતાના જમાઇ ચ્યવન ઋષિની સહાયતાથી સોમયજ્ઞનો આરંભ કરીને અશ્વિનીકુમારોને તેમાં સોમરસ પાયો. તે વખતે ઇંદ્રે ક્રોધ કરી ચ્યવનને મારવા માટે વજ્ર ઉગામ્યું, પરંતુ ચ્યવને પોતાના તપના પ્રભાવથી તેને અટકાવી દીધું. તે સમયે શર્યાતિ રાજાએ અને દેવવૈદ્ય અશ્વિનીકુમારોએ સુકન્યાનાં વખાણ કરતાં કહ્યું કે;–"વૃદ્ધ અને અંધ એવા ઋષિને માત્ર ધર્મ ઉપર જ શ્રદ્ધા રાખીને સુકન્યા પરણી હતી અને તેના અનન્ય ભાવથી સેવા કરતી હતી, જેને પરિણામે તેને અનુપમ સુખ મળ્યું છે. તેની સહાયતાથી ચ્યવન પણ વૃદ્ધ ઉમર તથા અંધાપામાંથી છુટી આવી ઉત્તમ સ્થિતિને પામ્યા છે, માટે સુકન્યા ખરેખરી સુકન્યા જ છે." આમ કહીને દેવો અને ઋષિઓ પોત પોતાને સ્થાનકે ગયા. નિરપરાધી મુનિનાં નેત્રો ફોડી નાખીને તેનો મહાન્ અપરાધ કરનારી સુકન્યાએ પોતાનું આખુ જીવન અંધ મુનિને અર્પણ કર્યું અને એક મનથી તેમની સેવા કરી તો તેનું પરિણામ પણ ઘણુ જ સારુ આવ્યું. પરાર્થે જીવનનો ઉત્સર્ગ કરનારી આવી સુકન્યાઓ જ્યારે આપણા દેશમાં જન્મશે ત્યારે જ આપણો પૂર્ણ ઉદય થશે!

સાવિત્રી.

પૂર્વે મદ્રદેશમાં અશ્વપતિ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ધર્મજ્ઞ, બ્રહ્મણ્ય, સત્યવાદી, જિતેંદ્રિય, દાન દેનાર, પ્રજાને પ્રિય અને ક્ષમાવાન રાજા હતો. સંતાન થવાને માટે તેણે સાવિત્રી દેવીને નામે અગ્નિમાં આહુતિઓ આપવાથી અગ્નિ કુંડમાંથી પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ ધારણ કરી સાક્ષાત બ્રહ્માણી દેવી સાવિત્રીરૂપે પ્રકટ થયાં હતાં.

તેમણે પ્રસન્ન થઇ રાજાને કહ્યું કે-"હે પાર્થિવ! તમારું શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય વ્રત, ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવાના નિયમ તથા ભક્તિથી હું પ્રસન્ન થઇ છું, માટે તમને જે કંઇ ઈચ્છા હોય તે વરદાન માગો."

સાવિત્રીનાં વચન સાંભળી અશ્વપતિ રાજાએ કહ્યું કે-"હે દેવિ! શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે-'ગૃહીએ ધર્મની વૃદ્ધિ કરવા માટે સંતાન ઉત્પન્ન કરવાં જોઇએ; માટે હું આ પ્રમાણે સંતાનાર્થે વ્રત તથા નિયમ આચરું છું. તમે જો પ્રસન્ન થયાં હો તો મારા કુળની વૃદ્ધિ કરવા માટે મને પુત્ર આપો." સાવિત્રી દેવીએ કહ્યું કે-"હે રાજા! મેં પ્રથમથી જ તમારા મનનો અભિપ્રાય જાણી તમને સંતાન થવા સારુ ભગવાન બ્રહ્માને કહ્યું હતું. તેમના પ્રસાદથી થોડા વખતમાં જ એક મહા તેજસ્વિની કન્યા તમારે ત્યાં અવતરશે બ્રહ્માની આજ્ઞાથી પ્રસન્ન થઇ મારે જે કહેવાનું હતું તે મેં કહ્યું અને આપ્યું."

આ પ્રમાણે બ્રહ્માણી એવાં સાવિત્રીનાં વચન સાંભળી અશ્વપતિ રાજાએ "બહુ સારુ" એમ કહી પ્રસન્નતા બતાવી. પછી જ્યારે સાવિત્રી દેવી અંતર્ધાન થયાં ત્યારે અશ્વપતિ રાજા પણ સ્વસ્થ થઇ મહેલમાં ગયો. પ્રજાને પાલન કરતાં કેટલોક કાળ વ્યતીત થયા કેડે નિયમિત વ્રતવાળા રાજાની ધર્મચારિણી રાણીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો. મનુની પુત્રી એવાં તે મહારાણીનો ગર્ભ શુક્લપક્ષમાં ચંદ્રમા જેમ પ્રતિ દિવસ વૃદ્ધિ પામે તેમ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો પ્રસવ વખત આવ્યો ત્યારે કમળ પત્ર જેવાં નેત્રવાળી એક કન્યા અવતરી. બ્રાહ્મણોએ જાતકર્માદિ સંસ્કાર કરી સાવિત્રી દેવીએ આપેલી હોવાથી તે કન્યાનું નામ સાવિત્રી પાડયું. મૂર્તિમાન લક્ષ્મી સરખી તે રાજકન્યા દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામવા લાગી. સુંદર અંગવાળી તે કન્યાને જોઇ 'આ દેવકન્યા છે' એમ સર્વ કોઈ કહેતું હતું, એટલુ જ નહિ, પરન્તુ તેનું મનોહર મુખ અને ગુણ જોઇ સર્વે મુગ્ધ બનતાં હતાં.

પર્વણીને દિવસે સ્નાન કરી ઉપવાસ રાખી દેવમંદિરમાં જઇ, વિધિથી અગ્નિમાં હોમ કરી બ્રાહ્મણોની પૂજા કરી, પુષ્પ, દેવ પ્રસાદિ અને પુષ્પમાળા લઇ એકવાર મૂર્તિમાન લક્ષ્મી જેવી તે કન્યા જ્યારે પોતાના પિતા પાસે આવી ત્યારે તેણે માળા નિવેદન કરી તથા ચરણને

અભિવંદન કરી હાથ જોડી ઉભી રહી. તે વખતે અશ્વપતિ રાજા તેને ઉપવર થયેલી જોઇ કોઈપણ વર જેને વરવાની હીંમત કરી શકતો નહિ, એવી દેવી જેવી રૂપવાન કન્યા જોઇ દુઃખ પામી તેને કહેવા લાગ્યો કે–"હે પુત્રિ! તને પરણાવાનો વખત પાસે આવ્યો પણ કોઇ યાચના કરતું નથી, માટે તું તારી પોતાની મેળે ગુણે કરી પોતાને યોગ્ય ગુણવાન ભર્ત્તા શોધી લે. તને જે વર પસંદ આવે તે મને કહેજે, એટલે હું વિચાર કરી તારુ કન્યાદાન આપીશ. તું ઇચ્છિત વર વર, હે વત્સે! ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલું છે તે પ્રમાણે હું તને કહું છું. ઉપવર કન્યાનું દાન ન દેનાર પિતા, રજસ્વલા થયા પછી સ્નાન કરેલી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરનાર પતિ અને પિતા મરી ગયા પછી માતાનું રક્ષણ ન કરનાર પુત્રની સઘળા લોકો નિંદા કરે છે. હે પુત્રિ! તુ મારાં વચન સાભળી ભર્ત્તાની શોધ કર અને જે રીતે હું નિન્દ્યન થાઉં તેમ કર." સાવિત્રીને તથા વૃદ્ધ મત્રીઓને આમ કહી વાહનાદિકનો બંદોબસ્ત કરી રાજાએ તેમને વર શોધવા જવાની આજ્ઞા આપી. તપસ્વિની એવી સાવિત્રી પોતાના પિતાનાં વચન સાંભળી લજ્જાયુક્ત થઈ તેમના ચરણમાં મસ્તક નમાવી ત્યાંથી ચાલી. સુવર્ણના રથમાં બેશી વૃદ્ધ મંત્રીઓની સાથે રાજર્ષિઓનાં રમણીય તપોવનમાં ગઈ. વૃદ્ધ તપસ્વીઓના ચરણોમાં પ્રણામ કરી ક્રમે ક્રમે સર્વ વનમાં ફરી વળી. એ પ્રમાણે અશ્વપતિ રાજાની કન્યા સાવિત્રી સર્વ તીર્થોમાં બ્રાહ્મણોને ઘણુ ધન આપતી આપતી ઠેક ઠેકાણુ ફરવા લાગી.

મત્રીઓની સાથે સાવિત્રી સર્વ તીર્થો તથા આશ્રમોમાં ફરીને મદ્રદેશનો અધિપતિ એવો પોતાનો પિતા તથા નારદજી જ્યા સભામાં બેઠા બેઠા વાતો કરતા હતા ત્યા આવી નારદજી સાથે બેઠેલા પિતાને જોઈ તેણે બંનેને મસ્તકવડે અભિવદન કર્યું. પછી નારદજીએ અશ્વપતિ રાજાને કહ્યુ કે–"હે રાજન્! આ તમારી કન્યા કયાં ગઈ હતી? અને કયાંથી આવી? તમે આ કન્યાને કેમ પરણાવતા નથી?" નારદજીનાં વચન સાંભળી અશ્વપતિ રાજાએ કહ્યુ કે–"હે દેવર્ષિ! એ જ કાર્ય માટે મેં તેને બહાર મોકલી હતી અને આજ તે ત્યાંથી પાછી આવી છે. તે કોને પસદ કરી આવી છે તે તમે પણ સાંભળો."

અશ્વપતિ રાજાએ સાવિત્રીને કહ્યું કે–"હે પુત્રિ! તું જે વરને વરી હોય તે કહે!" પિતાનાં વચન સાંભળી સાવિત્રીએ કહ્યું કે–"શાલ્વદેશના ધર્માત્મા ક્ષત્રિય રાજા દ્યુમત્સેન નામે છે. તે પાછળથી અંધ થઈ ગયા ને તેમના પુત્ર નાના હોવાથી પૂર્વના વૈરી રાજાએ રાજ્યને હરી લીધું, તેથી બાળક પુત્ર તથા સ્ત્રી સહિત મહા અરણ્યમાં વશી હાલ તપશ્ચર્યા કરે છે. શહેરમાં ઉત્પન્ન થયેલો અને તપોવનમાં વૃદ્ધિ પામેલો તેમને 'સત્યવાન' નામે એક પુત્ર છે, તેને મનવડે હું વરી ચુકી છું." સાવિત્રીનાં વચન સાંભળી નારદજીએ કહ્યું કે–"હે અશ્વપતિ! અજાણી સાવિત્રી સત્યવાનને વરી પણ તેનું પરિણામ બહુ ખોટું છે. દ્યુમત્સેન તથા તેની સ્ત્રી સત્યભાષણ કરનાર છે તેથી જ બ્રાહ્મણોએ તેમના પુત્રનું નામ સત્યવાન પાડ્યું છે. વળી તે ચિત્રાસ્ય પણ કહેવાય છે." અશ્વપતિ રાજાએ પુછ્યું કે–"તે રાજકુમાર તેજસ્વી, બુદ્ધિમાન, ક્ષમાવાન, શૂરવીર તથા માતા પિતામાં ભક્તિવાળો છે?" નારદજીએ કહ્યું કે–"હે રાજા! તે રાજકુમાર સૂર્ય સરખો તેજસ્વી, બૃહસ્પતિ જેવો બુદ્ધિમાન, પૃથ્વી જેવો ક્ષમાવાન, ઇંદ્ર સરખો શૂરવીર તથા માત પિતામાં ભક્તિવાળો છે." અશ્વપતિ રાજાએ પુછ્યું કે–"હે ઋષિ! તે રાજપુત્ર સત્યવાન દાતા, બ્રાહ્મણોપર ભક્તિવાળો, ઉદાર અને દેખાવડો છે?" નારદજીએ કહ્યું કે–"તે કુમાર પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દાન આપવામાં રંતિદેવ જેવો, તથા ઉશીનર દેશના શિબિ રાજા જેવો ઉદાર, યયાતિ જેવો સત્યવાદી, દેખાવમાં ચંદ્રમા જેવો અને રૂપમાં અશ્વિનીકુમાર જેવો છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તે ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખનારો, મધુર બોલનારો, શૂરવીર, સત્યવાદી, સર્વ પ્રાણીનો પરમ મિત્ર, ઈર્ષા રહિત, લજ્જાવાન, કાંતિમાન, સરળ તથા ધૈર્યવાન છે." નારદજીનાં વચન સાંભળી અશ્વપતિ રાજાએ કહ્યું કે "હે ભગવન દેવર્ષિ! એના સર્વ ગુણ તમે કહ્યા તેમ તેના દોષ હોય તે પણ મને કહો!" નારદજીએ કહ્યું કે–"હે રાજા! એનામાં એક એવો દોષ છે કે જે તે બધા ગુણોને ઢાંકી દે છે. જે દોષ પ્રયત્નથી પણ ટળી શકે એવો નથી, એ એક જ દોષ છે અને તે કહેવાને મારી જીભ પણ ઉપડતી નથી.

અરેરે! બિચારી અજ્ઞાન રાજપુત્રી સાવિત્રી!! નિશ્વાસ નાંખીને નારદજી ફરી બોલ્યા કે-"હે રાજન્! તે સત્યવાન આજથી વર્ષ દિવસે અલ્પ આયુષ હોવાથી મરણ પામશે." નારદજીનાં વચન સાંભળી અશ્વપતિ રાજાએ કહ્યુ કે-"હે સાવિત્રિ! હે વત્સે! અહીં આવ, હું કહું તે સાંભળ. દેવતાઓએ જેનો સત્કાર કરેલો છે એવા ભગવાન નારદજીએ મને જે કહ્યું તે તેં પણ સાંભળ્યું છે માટે વિચાર કર, એનો આ દોષ સર્વ ગુણોને ઢાંકી દે છે. અલ્પ આયુષવાળો તે આજથી વર્ષ દિવસે દેહ ત્યજશે, માટે તું બીજા કોઇ વરને વર." પિતાનાં વચન સાંભળી સાવિત્રીએ કહ્યું કેઃ—

सकृदंशो निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते ।
सकृदाह ददानीति त्रीण्येतानि सतां सकृत् ॥ (मनु)
दीर्घायुरथवाल्पायुः सगुणो निर्गुणोपि वा ।
सकृद्वृतो मया भर्ता न द्वितीयं वृणोम्यहम् ॥ (भारत)

"હે પિતાજી! પિતાના ધનની વહેંચણી એકવાર જ થાય છે, કન્યાદાન પણ એકવાર જ થાય છે, અને હું આપુ છું એમ કહીને દાન પણ એકવારજ દેવાય છે. એ ચારે વાના એકવાર જ થાય છે માટે મેં જે ભર્ત્તા પસદ કર્યો છે તે દીર્ઘાયુ હો કે અલ્પાયુ હો, ગુણી હો કે નિર્ગુણી હો પણ હું તો એકવાર જેને વરી તેને જ વરી હવે બીજો નહિ વરુ મનવડે નિશ્ચય કર્યા પછી વાણીથી કહેવાય ને તે પછી તે જ કરાય એવો મારો નિશ્ચય છે જે મારાં ભાગ્યમા હશે તે થશે. હવે તમે જે કહેશો તે વૃથા છે." નારદજીએ કહ્યું કે-"હે અશ્વપતિ! સાવિત્રીની બુદ્ધિ સ્થિર છે માટે એને કોઈ વારી શકવા સમર્થ નથી. સત્યવાનમા જે ગુણ છે તે બીજા પુરુષોમા નથી, માટે તમારે એને જ પરણાવવી એ ઉત્તમ છે." નારદજીનાં વચન સાંભળી અશ્વપતિ રાજાએ કહ્યું કે-"તેનો નિશ્ચય ચળાયમાન થાય એમ નથી અને તમારુ વચન સત્ય છે. તમે મારા ગુરુ છો, તેથી હું આપના કહ્યા પ્રમાણે જ કરીશ." નારદજીએ કહ્યુ કે-"હે રાજા! તમારી સાવિત્રીનાં લગ્ન નિર્વિઘ્ને થાઓ." આ પ્રમાણે આશીર્વાદ દઇ નારદજી

ત્યાંથી સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા અને રાજા સાવિત્રીના વિવાહની સામગ્રી કરવા લાગ્યો. અર્થને ચિન્તન કરતો અશ્વપતિ રાજા વિવાહને યોગ્ય સર્વ સામગ્રી તૈયાર થતાં વૃદ્ધ બ્રાહ્મણો તથા કુલગુરુને બોલાવી શુભ દિવસે કન્યા તથા બ્રાહ્મણો સહિત દ્યુમત્સેનને આશ્રમે ગયો. સાગના ઝાડ નીચે દર્ભાસન ઉપર બેઠેલા અંધ પણ મોટા ભાગ્યવાળા દ્યુમત્સેન રાજાની ઘટતી રીતે પૂજા કરી, હું અશ્વપતિ છું, એમ કહી તેણે પોતાનું નામ નિવેદન કર્યું. ધર્મ જાણનાર દ્યુમત્સેન રાજાએ આદર પૂર્વક સત્કાર કરી તથા આસન આપી આવવાનું કારણ પુછ્યું.

અશ્વપતિ રાજાએ પોતાનો અભિપ્રાય જણાવતાં કહ્યું કે–"હે રાજર્ષિ, હે ધર્મજ્ઞ! સાવિત્રી નામે મારી આ કન્યા છે તે મન, વાણી અને કર્મે કરીને આપના સત્યવાન નામે મહા ચતુર પુત્રને વરી ચુકી છે, માટે આપ તેનો સ્વીકાર કરો" અશ્વપતિનાં વચન સાંભળી દ્યુમત્સેને કહ્યું કે–"હે રાજન્! અમે રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થઈ વનવાસને આશ્રય કરી અહીં ધર્માચરણ કરીએ છીએ તેમાં તમારી સુકુમાર કન્યા દુઃખભાગી થવાને યોગ્ય નથી" "હું ગુણવાન સત્યવાનને સાવિત્રી આપવાનો નિશ્ચય કરીને આવેલો છું, અને નમ્રતાથી મસ્તક નમાવી વિનતિ કરૂ છું કે આપ મારી આશા ભંગ કરશો નહિ. આપણે બન્ને પરસ્પર સબંધી થવાને યોગ્ય છીએ, માટે પ્રસન્ન થઇ મારી પુત્રીને પુત્રવધૂ તરીકે સ્વીકાર કરો." તેણે આમ કહ્યુ ત્યારે વળી દ્યુમત્સેન બોલ્યા કે–"હે રાજન્! તમારી સાથે સબંધ કરવાની મને પ્રથમ ઇચ્છા હતી, પણ રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયા પછી મારો એ વિચાર બેસી ગયો હતો. હવે મારે તમારો અતિથિને યોગ્ય એવો સત્કાર કરવો જોઇએ, તેથી મારો તથા પૂર્વનો ઇચ્છિત અભિપ્રાય હતો તે ઈશ્વરકૃપાથી આજ પરિપૂર્ણ થયો તેથી તમારી કન્યાનો હુ સ્વીકાર કરૂ છું." એમ કહી આશ્રમવાસી વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને બોલાવી બન્ને રાજાઓએ વિધિ પ્રમાણે સાવિત્રી અને સત્યવાનનો વિવાહ કર્યો. અશ્વપતિ રાજાએ પોતાની કન્યા સત્યવાનને પરણાવી તેને ઘટતી રીતે પહેરામણી આપી, પરમ હર્ષથી પાછો ગયો. ત્યારપછી સત્યવાન સદ્‌ગુણવાળી સાવિત્રીને

સાંઇને અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને સાવિત્રી પણ ઇચ્છિત ભર્ત્તાને પામી સંતુષ્ટ થઇ.

અશ્વપતિ રાજા ઘર તરફ ગયા પછી, સાવિત્રી, સર્વ આભૂષણોનો ત્યાગ કરી, વલ્કલ વસ્ત્ર પહેરી, પતિની સેવા, સત્યતા, સ્નેહ, અને જિતેન્દ્રિયપણાથી સર્વને રાજી કરવા લાગી. ખાનપાન, વસ્ત્રાદિકની વ્યવસ્થા, સત્કાર તથા વાણીવડે પોતાનાં વૃદ્ધ સાસુ સસરાને અને પ્રિય વચન, પ્રેમ અને સેવાથી પતિને સંતોષ આપવા લાગી એરીતે આશ્રમમાં નિવાસ કરીને રહેતાં તથા તપ કરતાં તેઓનો કેટલોક કાળ વીતિ ગયો. વનમાં રહેતી સાવિત્રીને નારદજીએ જે વચન કહ્યાં હતાં તે સદા મનમાં સાલ્યા કરતાં હતાં. પછી જ્યારે સત્યવાનના મરણ યોગનો સમય નજીક આવ્યો ત્યારે દિવસને ગણતી સાવિત્રીએ નારદજીનું વચન યાદ કરી, "આજથી ચોથે દિવસે અંત છે." એમ જાણ્યું. પતિ ઉપર ભાવ રાખનાર સતી સાવિત્રીએ, ત્રણ રાત્રિ સૂધી એકાગ્ર ચિત્તે ભુખ્યાં તરસ્યાં ઉભાં રહીને, અનશન વ્રતનો આરંભ કર્યો. સાવિત્રીના વ્રતને જાણી અત્યંત દુ:ખિત દ્યુમત્સેન રાજાએ સાવિત્રીની આશ્વાસના કરતાં કહ્યું કે- "હે રાજપુત્રિ! તમે આ અતિ કઠિન વ્રતનો આરંભ કર્યો છે. ત્રણ દિવસ પર્યંત ભોજનનો ત્યાગ કરવો એ તમારાં જેવાં રાજકન્યાને કઠણ છે."

દ્યુમત્સેનનાં વચન સાંભળી, સાવિત્રીએ કહ્યું કે-"તાત! તમારે ખેદ કરવો નહિ, હું આરંભેલુ વ્રત સમાપ્ત કરીશ. મેં જે વ્રતનો આરંભ કર્યો છે તે સૌભાગ્યને વધારનારુ છે." રાજા બોલ્યા કે-"હે સાવિત્રિ! તમે આ વ્રતનો ભંગ કરો એમ હું તમને કહેવાને સમર્થ નથી. વળી મારા જેવા તો આવું વ્રત પૂરુ કરાવાથી જ પ્રસન્ન થાય." એમ કહી ઉદારમનવાળો દ્યુમત્સેન રાજા વિરામ પામ્યો. વ્રતના કારણથી સાવિત્રી સુકાઇ ગઇ. હવે આવતી કાલે ભયંકર પ્રસંગ છે, એમ ખેદ કરતાં છેલ્લી રાત્રિ તેણે દુ:ખથી ગાળી, પણ આજે તે દિવસ છે, એમ જાણી પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં હોમ કરીને ચાર હાથ સૂર્ય ઉંચો આવ્યો ત્યારે સવારનું કામ પૂરું કરી, સર્વ બ્રાહ્મણો, સાસુ તથા સસરાને

પ્રણામ કરી, હાથ જોડી તેમની સામે ઉભી રહી તે વૃદ્ધ તપોવનમા નિવાસ કરનારા સર્વ તપસ્વીઓએ "તારુ સૌભાગ્ય અખંડ તપો," એવી શુભ આશીષ આપી તે સાભળી, એકાગ્ર ચિત્તવાળી સાવિત્રીએ "તથાસ્તુ તમારી વાણી પૂર્ણ થાઓ," એમ મનમા બોલીને તપસ્વીઓની વાણી માથે ચઢાવી નારદજીના વચનનુ ચિંતન કરતી રાજ્યકન્યા સાવિત્રી આજે બહુ જ ઉદાસ હતી. સાસુ સસરાએ પ્રીતિથી તેને કહ્યુ કે-"તમારુ ધાર્યા પ્રમાણે વ્રત પૂરુ થયુ હવે પારણા કરવાનો સમય થવા આવ્યો છે માટે જે કરવુ ઘટે તે કરો"

સાવિત્રીએ કહ્યુ કે "મેં ઘરનુ સર્વ કામ કરી લીધુ છે પણ સૂર્ય અસ્ત થયા પછી પારણું કરવુ એવો મારા મનમા સકલ્પ છે માટે, તમે ભોજન કરી લ્યો" એટલે ઘરના સૌ જણે ભોજન કર્યું. પછી સત્યવાન સમિધ લેવાને વનમા જવા નીકળ્યો "તે જોઈને સાવિત્રીએ તેને પણ કહ્યું કે, 'હે પ્રાણનાથ! તમે એકલા વનમા ન જશો. આજે તો હુ તમારી સાથે આવીશ તમને એકલાને જવા દેવા હુ રાજી નથી" સત્યવાને કહ્યુ કે-'પ્રાણપ્રિયા' તુ પૂર્વે કોઇ દિવસ વનમા આવી નથી, તેમ વનનો માર્ગ દુ ખરૂપ છે વ્રત તથા ઉપવાસથી તુ દુર્બળ થઇ ગઈ છે, તેથી તારાથી ચલાશે પણ નહિ માટે રહેવા દે' સાવિત્રીએ કહ્યું કે, 'હે નાથ! ઉપવાસ કરવાથી મને ગ્લાનિ થઇ નથી અને પરિશ્રમ પણ જણાતો નથી તમારી સાથે આવવાનો મને ઉત્સાહ છે' સત્યવાને કહ્યુ કે, 'જો ઉત્સાહ હોય તો ભલે, પણ માતપિતાની આજ્ઞા લ્યો પતિના વચન સાભળી મોટા વ્રતવાળી સાવિત્રીએ સાસુ સસરાને પ્રણામ કરીને કહ્યુ કે-'મારા પતિ સમિધ તથા ફલ ફૂલ લેવાને વનમા જાય છે, માટે તમારી જો આજ્ઞા હોય તો હુ પણ તેમની સાથે જાઉ આજે મને એવો ઉત્સાહ થયો છે કે જાણે તેમની સાથે વનો જોવા જાઉ આજ દિવસસૂધી હુ આશ્રમની બહાર નીકળી નથી માટે પુષ્પવાળું વન જોવાનો મને બહુ ઉત્સાહ થયો છે, માટે આપ જવાની આજ્ઞા આપો' દ્યુમત્સેને ધાર્યું કે, જ્યારથી તેના પિતા ગયા ત્યારથી આજ પર્યંત કોઇ દિવસ તેણે બહાર જવાનુ મન કર્યું ટાર્ય એમ મને

સાંભરતું નથી, માટે ભલે જાય. પછી તેમણે 'ઇચ્છિત કામનાને પ્રાપ્ત થાઓ' એવી આશીષની સાથે તેને રજા આપી અને કહ્યું કે, 'પુત્રિ! માર્ગમાં તમે બે સાથે રહેજો."

સાસુ સસરાની આજ્ઞાથી પ્રસન્ન થયેલી પણ પોતાના પતિનું આયુષ્ય આજે પૂર્ણ થનાર છે એવા વિચારથી હૃદયમાં ખેદયુક્ત થયેલી,સાવિત્રી પતિ સાથે વનમાં ગઇ. ત્યાં ઘણાં પંખીઓવાળાં વિચિત્ર રમણીય વન, પવિત્ર નદીઓ તથા પુષ્પવાળાં ઉત્તમ વૃક્ષો જોઇ ખુશ થઇ. સત્યવાને તેને જુદી જુદી જાતનાં વૃક્ષો અને વેલીઓ બતાવીને કહ્યું કે- 'હે સૌભાગ્યવતિ ! તું આ શોભાયમાન વન જો.' સ્વામીનાં પ્રેમસહિત મધુર વચન સાંભળી, આનંદ પામતી અને નારદજીનાં વાકયનું સ્મરણ કરી ખેદ કરતી સાવિત્રી આમ તેમ જોતી જોતી ધીમે ધીમે તેની પાછળ ચાલવા લાગી. તે પછી જેને ભાર્યા સહાય હતી એવો પરાક્રમી સત્યવાન ફળ ગ્રહણ કરી, વાંસની છાબડી ભરીને સમિધ કાપવા લાગ્યો. તે કાપતાં થાકથી તેને પરસેવો વળ્યો અને અધિક મહેનતને લીધે મસ્તકમાં વેદના થવા લાગી; એટલે તેણે પોતાની પ્રિયભાર્યા સાવિત્રીને સંબોધીને કહ્યું કે, 'પ્રિયે! મને મસ્તકમાં સહેજ વેદના થાય છે, અંગો દુઃખે છે અને હૃદય જાણે ખેદ પામતું હોય તેમ ધબકે છે. હે મંજુવાદિનિ! મારો જીવ સ્વસ્થ જણાતો નથી, અને મસ્તક જાણે વિંધાતું હોય એમ પીડા થાય છે. મારામાં ઉભા રહેવાની શક્તિ નથી, માટે હું સુવાને ઇચ્છું છું.'

સ્વામીનાં વચન સાંભળી, સાવિત્રીના પગ ભાગી ગયા. નારદજીનાં વચન તેના હૃદયમાં તરી આવ્યાં અને શરીરમાં ઝણઝણી થઇ આવી, પરંતુ હિમ્મત ધરી મધુર વચને પતિને આશ્વાસન આપી, તેનું મસ્તક ખોળામાં લઇ, પૃથ્વી ઉપર બેઠી ને દેવર્ષિ નારદજીનાં વચનને યાદ કરતી તે તપસ્વિની શું પ્રિય પતિનું મૃત્યુ થશે, એમ વિચારતી મોટા ખેદમાં ડુબી ગઇ, એટલામાં રાતાં વસ્ત્ર તથા મુગટ પહેરેલા સૂર્ય જેવા તેજસ્વી રાતાં નેત્રવાળા, શરીરે શ્યામ તથા પાશ જેના હાથમાં છે એવા મહિષપર બેઠેલા યમરાજને તેણે પોતાની સામે ઉભેલો

દીઠા. તેમને જોઈને તે થરથર કંપવા લાગી છતાં ધીરજ ધરીને બોલી કે-'હે દેવેશ! તમે કોઇ દેવતા હો એમ લાગે છે, કેમકે તમારું શરીર મનુષ્યનું જણાતું નથી માટે તમે કોણ છો તથા શું કરવા અત્રે પધાર્યા છો તે મને કહો?'

યમરાજે કહ્યું કે-'હે સાવિત્રિ! તું પતિવ્રતા તથા તપસ્વિની છે માટે તને કહું છું કે, હું યમરાજા છું. આ રાજપુત્ર એવા તારા ભર્તા સત્યવાનનું આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું છે તેથી એને લેવાને આવ્યો છું.' આવાં વચન સાંભળી સતી સાવિત્રીએ અતિ ખેદથી કહ્યું કે, 'હે પ્રભુ! હે ભગવન્! મનુષ્યોને લેવાને તમારા દૂતો આવે છે ને આ ઠેકાણે તમે પોતે કેમ આવ્યા છો?' 'તારા જેવી સતીના ખોળામાંથી મારા દૂતો એનાપ્રાણ હરણ કરી શકતા ન હોવાથી હું આવ્યો છું' એમ કહી યમ રાજાએ સત્યવાનની કાયામાંથી અંગુષ્ટમાત્ર પુરુષને પાશથી બાંધીને બળાત્કારે બહાર ખેંચી લીધો. તે વખતે સત્યવાનનું શરીર પ્રાણહીન, કાંતિ વગરનુ, શ્વાસ તથા ચેષ્ટા વિનાનું થઇ ગયું. યમરાજા તેના લિંગ શરીરને બાંધી, દક્ષિણ દિશા તરફ જવા લાગ્યા તેથી દુઃખે કરી પીડિત, નિયમ તથા વ્રતે કરીને સિદ્ધ, મોટા ભાગ્યવાળી તેની પતિવ્રતા સ્ત્રી યમની પાછળ જવા લાગી. યમ રાજાએ તેને પાછળ આવતી જોઇ કહ્યું, 'હે સાવિત્રિ! તું આટલુ બધું તારા ભર્ત્તાર માટે કરે છે તેથી તેના દેવામાંથી છૂટી છે. હવે પાછી ફર અને મરણ પછીની ક્રિયા કર.' સાવિત્રી બોલી કે, 'જ્યાં મારા ભર્ત્તાને તમે લઇ જાઓ છો અને જ્યાં તે પોતે જાય છે ત્યાં મારે જવું જોઇએ, એવો સનાતન ધર્મ છે હે ધર્મરાજા! વડિલ જનોની ભક્તિ, ભર્ત્તામાં સ્નેહ તથા વ્રત એ સર્વ મેં કર્યાં છે, તેથી તમારા પ્રસાદે કરી મને કયાઇ કોઇ અટકાવી શકે તેમ નથી. હું તો જ્યાં તમે મારા ભર્ત્તાને લઇ જશો ત્યાં સાથેજ આવીશ. હે યમરાજ! મહાત્મા પુરુષો સાત પગલા જેની સાથે ચાલ્યા હોય તેને મિત્ર કહે છે. તમારી પાછળ હું આવું છું માટે તમોને મિત્ર માની હુ વિનંતિ કરુ તે સાંભળો. ઇંદ્રિયો વશ ન હોય એવા પુરુષો વનમાં યજ્ઞાદિક ધર્મ, બ્રહ્મચર્ય તથા સન્યાસ આચરતા નથી, પણ

સાવિત્રી અને યમરાજ.

"આ સર્વે કલ્યાણ આ મહાત્મા દેવોને પ્રતાપે ઘડાઇ આવ્યું છે" એમ કહી, રોહિત સાથે દેવોના તથા વિશ્વામિત્રનાં ચરણ કમળમાં તેમણે મસ્તક મુકયાં. તારામતીનાં પાતિવ્રત્યે, હરિશ્ચંદ્રના સત્યે અને રોહિતના માતાપિતા પ્રત્યેના ધર્મે પ્રસન્ન થયેલા દેવોએ તેમનાં મસ્તક ઉપર હાથ મુકી આશીર્વાદ દઇ કહ્યું કે–'હે શ્રાત્ત્મ'! विना धर्मं मनुष्याणां जायते न शुभ क्वचित् । यत्नतो धारयेत्तस्मात् पुरुषो धर्म-मेव हि. ધર્મે કરીને જ સઘળાં શુભ થાય છે વાસ્તે મનુષ્યોએ હરકોઇ પ્રકારે પણ ધર્મને ધારણ કરવો જોઇએ.

આમ કહ્યા પછી દેવો અતર્ધ્યાન થયા અને રાજા રાણી તથા કુંવર પુનઃ અયોધ્યાનું રાજ્ય પામીને આનંદથી પૃથ્વીનું પાલન કરતાં આ લોકનાં સુખ લેવા લાગ્યાં. પોતાના પતિની સત્યવાદિતાનુ રક્ષણ કરવા માટે કાશીમાં એક બ્રાહ્મણને ત્યાં દાસી તરિકે વેચાઇ, મહા સકટના સમયમાં પણ તારામતીએ પોતાના પાતિવ્રત્યનો ભગ નહિ કરતાં પતિના તરફ જેવો ને તેવો જ ભક્તિભાવ રાખ્યો એટલું જ નહિ પરંતુ હરિશ્ચંદ્રે પણ જુદા પડતી વખતે રડતાં રડતાં કહ્યું કે 'હે પ્રિયા! હવે કોણ પ્રાચીન પુરાણોની કથાઓ કહીને મારો શોક દૂર કરશે. 'આવી મહા સતી તારામતીનું ચરિત્ર પ્રત્યેક કુળીન કાંતાને અનુકરણીય છે. પ્રાચીન કાળની સતીઓ સંકટના સમયમાં અનેક ઉપદેશક કથાઓથી પોતાના પતિને ધીરજ આપતી હતી, તે વાત હરિશ્ચંદ્રના વચનોપરથી સિદ્ધ થાય છે. સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે કે સુખ દુઃખમાં પોતાના પતિને સહાયકારિણી થઇને ધર્મપત્ની તરિકે પોતાનું કર્તવ્ય કરવા માટે બાળપણથી જ યોગ્ય અભ્યાસ કરવો.

કૌશલ્યા.

કોશલ દેશના રાજાને કૌશલ્યા નામની એક ગુણવાન પુત્રી હતી. બાલપણથી જ ધર્મની સાથે તેને ઇતિહાસ પુરાણ અને વ્યવહારિક શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. જ્યારે ઉમ્મરમાં આવી ત્યારે તેને અયોધ્યાના રાજા દશરથ વેરે પરણાવી હતી. દશરથ રાજા અયોધ્યા જેવા મહાન્ ફળદ્રૂપ દેશ ઉપર રાજ્ય કરતા હતા, પરંતુ તેમનું મન સાંસારિક બાબતો તરફ સહેજ વિરક્ત રહેતું હતું. તેઓ રાજ્યકારભારમાં થોડો ભાગ લઇ, બાકીનો તમામ વખત અધ્યાત્મ ચિંતનમાં તથા પરમાર્થના કાર્યમાં ગાળતા હતા. કૌશલ્યા પણ તેમનાં લૌકિક અને પારમાર્થિક કાર્યોમાં સહાય કરતાં હતાં. અવકાશને વખતે ઇતિહાસોની તથા શાસ્ત્રોની વાતો કરીને તે પતિને રીઝવતાં હતાં. કેટલો એક વખત જતાં એક યજ્ઞ કર્યા પછી તેમને ગર્ભ રહ્યો અને ચૈત્ર મહિનાની નવમીને દિવસે મધ્યાન્હે તેમણે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. દશરથ રાજાએ આ પુત્રનું નામ જ્યોતિર્વિદોને પૂછીને રામ એવું પાડયું. રામચંદ્રે ભવિષ્યમાં પોતાનાં ઉત્તમોત્તમ કાર્યોથી લોકોને પ્રસન્ન કરી; પોતાના નામને સાર્થક કર્યું હતું. રામ નાની ઉમ્મરથી જ વડીલોને આજ્ઞાંકિત, વિનયી, નમ્ર અને સત્વગુણી જણાયા હતા. બાળકોની સાથે રમત ગમતમાં પણ તે સત્યનો જ ઉપયોગ કરતા હતા તથા પોતાની માતા કૌશલ્યાની પાસે હમેશાં ધર્મ તથા નીતિનું શિક્ષણ લેતા હતા. જગતને પવિત્ર કરનારા પરમાત્મા રામ જે માતાના ખોળામાં બેસીને ઉછર્યા હતા તે માતા કેવાં હોવાં જોઇએ, તેનો વિચાર કરવાનું કામ વાંચનારને જ સોંપીશું.

કૌશલ્યાએ પીએરમાં અને સાસરામાં જે ધાર્મિક તથા વ્યાવહારિક કેળવણી લીધી હતી, તેનું તેમણે રામને નાની ઉમ્મરથી જ શિક્ષણ આપ્યું હતું. ધીરે ધીરે તેમણે રામને એક મૂર્તિમાન્ ધર્મ જ બનાવી દીધા હતા. જ્યારે કૈકયીની હઠથી દશરથે શોકથી રૂંધાઇ ગયેલા કંઠે રામને વનવાસ જવાની આજ્ઞા આપી ત્યારે કૌશલ્યા, ભરત,

શત્રુઘ્ન અને બીજા રાજકીય પરિવારમાંનાં સ્ત્રી પુરુષોના મનમાં અત્યંત ક્રોધ ઉભરાઇ આવ્યો હતો, પરંતુ રામની અલૌકિક ક્ષમા જોઈને તે સૌ શાંત પડી ગયાં હતાં. રામે પિતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને પોતાની પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરી બતાવી હતી, એટલું જ નહિ, પણ પુત્રનો પિતા પ્રત્યે જે ધર્મ છે, તે ધર્મ પણ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવી આપીને રઘુવંશની કીર્તિમાં વધારો કર્યો હતો. રામમાં આવા ઉદાર ગુણો આવવાનું કારણ તેમનાં પવિત્ર પતિવ્રતા માતા કૌશલ્યાજ હતાં.

રામના વનવાસ ગયા પછી દશરથ રાજા બહુ જ ખિન્ન થઇ ગયા અને મૂર્છિત દશામાં દહાડા ગાળવા લાગ્યા; તે સમયે કૌશલ્યાએ તેમના પલંગની પાસે બેસીને અનેક ઉદાહરણો આપી તથા અનેક કથાઓ કહી તેમનાં મનને ધીરજ આપી હતી. કૌશલ્યાએ પાંચ રાત્રિ સુધી ધીરજ આપવા છતાં છઠ્ઠી રાત્રિએ દશરથ રાજાએ તેમને કહ્યું કે-"હે રાણી! મેં તમારા સુકુમાર બાળક પુત્રને વનવાસ આપીને બહુ જ અનર્થ કર્યો છે. હું સ્ત્રીના એક ક્ષુદ્ર વચનથી આ સમયે બંધાઇ ગયો છું માટે તમે મને ક્ષમા કરો. હે કૌશલ્યા! તમે શત્રુઓને પણ ક્ષમા કરનારાં છો તો મને શા માટે ક્ષમા કરતાં નથી? પતિ ગુણી હોય કે ગુણવિનાનો હોય, પરંતુ સ્ત્રીનો તો તે પતિ જ ગણાય છે. ધર્મ જાણનારી સ્ત્રીઓએ પતિનો અનાદર કરવો યોગ્ય નથી. હે પ્રિયે! આ જગતમાં લોકોની ચઢતી અને પડતી વારા ફરતી થયા જ કરે છે, તે તમારા જાણવામાં છે, કારણ કે તમે ઇતિહાસ અને પુરાણોનો અભ્યાસ કરેલો છે. તમે મારા તરફ સ્નેહભાવથી વર્તજો પરતુ મારાં કર્તવ્ય તરફ કોઈ પણ જાતનો દ્વેષભાવ આણશો નહિ"

સતી શિરોમણી કૌશલ્યાજી આવાં વિવેક તથા દીનતા ભર્યાં દશરથ રાજાનાં વચનો સાંભળીને અત્યત ખિન્ન થઈ ગયાં, અને તેમનાં નેત્રમાંથી અશ્રુની ધારાઓ વહેવા લાગી. અને તે પોતે પોતાના મનને જ ઠપકો દેતાં બોલ્યાં કે-"મારા પુત્રને વનવાસ આપતી વખતે મેં પ્રથમ દશરથરાજાના તરફ જે ઉદાસીનતા બતાવી હતી તથા આવેશમાં આવી જઈને જે કઈ કઠણ વચનો કહ્યાં હતાં, તેથી

તેમના મનમાં એવું આવ્યું જણાય છે. જ્યારે હું સ્ત્રીઓના ધર્મને જાણનારી થઈને આવા દુઃખદાયી સમયમાં કઠોર ભાવથી પતિ તરફ વર્તું, ત્યારે પછી મારામાં ને કેકયીમાં ફેર શો? ક્રોધાવેશમાં મેં જે અયોગ્ય વર્તણુક ચલાવી હોય તેને માટે મારે ક્ષમા માગવી જોઇએ." આવો વિચાર કરી કૌશલ્યાએ બે હાથ જોડી દશરથરાજાને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે-"હે પ્રાણનાથ! આપ હાથ જોડીને મારી પાસે ક્ષમા માગો છો, તે મારુ અપમાન કરો છો! ધિક્કાર છે મારી ઉચ્છૃંખલતાને કે આવા દુઃખદ સમયમાં પણ મેં ક્રોધાવેશમાં તમને કઠિન વચનો કહીને તમારાં દુઃખમાં વધારો કર્યો છે? હે પ્રાણપતિ! આ દાસી ઉપર પ્રસન્ન થઈને તેના અપરાધોને હવે ક્ષમા કરો. રામ મારે શું વિશેષ છે અને તમારે ઓછા છે? તેમ કદીપણ હોય જ નહિ? અરેરે! જે સ્ત્રીને આલોકમાં પતિ આજીજી કરીને મનાવે અને સ્ત્રી પોતાના પતિને દુઃખના સમયમાંપણ રીસાઇ રીસાઈને વધારે દુઃખી કરે તેવી સ્ત્રીને હજારો હજાર ધિક્કાર હજો. હે પ્રાણપ્રિય! સ્ત્રીઓના પતિ તરફ શા શા ધર્મો છે, તે મેં નાની વયમાંજ મારી માના પાસેથી સાંભળ્યા છે. તેમ તમે સત્યવાદી છો તે પણ મારા જાણવામાં છે. આપે મારાં બહેન કેકયીને જે બે વચન આપ્યાં હતાં તેમાંથી એક વડે રામને વનવાસ અને બીજા વડે ભરતને રાજ્ય આપ્યું હતું તેમાં તમે તમારું કર્તવ્ય બજાવ્યું છે અને તેપણ ન્યાય પૂર્વક બજાવ્યું છે. હું તમને જેવા સત્યવાદી તરિકે જોવાને ઇચ્છું છું તેવા વચન ભંગ કરનાર તરિકે જોવાને ઈચ્છતી નથી. મારો પુત્ર વનવાસમાં જો કે દુઃખ વેઠશે, પરતુ તેમ કરવાથી અયોધ્યાના મહારાજા દશરથ સત્યવાદી કહેવાશે, તેના આનંદ આગળ મારા પુત્રનું દુઃખ કંઈ પણ હિસાબમાં નથી. પ્રાણપતિ! તમે તમારો ધર્મ બજાવ્યો તે માટે દેવો પણ તમારા ઉપર પ્રસન્ન થયા છે. હવે તમે જ્ઞાન દૃષ્ટિથી શોકને દૂર કરો" દશરથ રાજા કૌશલ્યાનુ નિર્મળ હૃદય જોઈને શાંત થયા અને તેમના ઉદાર તથા ઉત્તમ મનની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. વિદૂષી અને બુદ્ધિમતી રાણીના પોતે પતિ છે એમ જાણી પોતાના મનથી સંતુષ્ટ થયા.

કૌશલ્યાના વિચારો કેટલા બધા ભલા અને ઉદાર હતા તે વાંચનારના જાણવામાં આવ્યું હશે. કૈકયીનાં દુષ્ટ કર્મનો મનમાં લેશ માત્ર પણ વિચાર ન કરતાં તથા 'દશરથે તેના કહ્યા પ્રમાણે કર્યું' એવો વિચાર પણ મનમાં નહિ લાવતાં ઉદાર અંતઃકરણથી પોતાના શોકભારને દાબી દઇ રાજાને ધીરજ આપી તેમનું દુઃખ ઓછું કર્યું તેને માટે કૌશલ્યાને ધન્યવાદ ઘટે છે!!

કૈકયી.

સતી કૈકયી કેકયરાજાની પુત્રી થતાંહતા. કેકય રાજાએ નાની ઉમરમાંથી જ વિદ્યાધ્યયન કરાવીને તથા ગૃહકેળવણી આપીને તેમને પાવરધાં કર્યાં હતાં. કૈકયી ભણેલાં ગણેલાં અને ડાહ્યાં સતી હતાં, તેમનામાં પિતાના તરફથી રાજગુણ પણ ઉતરી આવ્યો હતો. માત્ર એક હઠીલાઇનોજ તેમનામાં દુર્ગુણ હતો. તે કંઈક કાચા કાનના પણ હતાં, જેને યોગે તેમની પાછલી ઉમ્મરમાં તેમને અપકીર્તિનાં ભોગ થવું પડયું હતું."

કૈકયી ઉમ્મરમાં આવ્યા પછી અયોધ્યાના રાજા દશરથ વેરે પરણ્યાં હતાં. સેવારૂપી ઉત્તમ ગુણોને લીધે ધીરે ધીરે તે માનીતી રાણી થઇ પડ્યાં હતાં. એક વાર જ્યારે દેવતાઓ અને અસુરો વચ્ચે મોટું યુદ્ધ આરંભાયુ ત્યારે દેવોએ દશરથને સહાય કરવાને આમંત્રણ કર્યું હતું. દશરથ રાજા દેવોના આમત્રણને માન આપી ત્યાં મદદ લઇને ગયા હતા. તે સમયે રાણી કૈકયી પણ તેમની સાથે ગયાં હતાં. રાત્રિયુદ્ધમાં જ્યારે દશરથે રાક્ષસો ઉપર હલ્લો કર્યો ત્યારે મહા માયાવી રાક્ષસ શંબર તેમની સામે યુદ્ધ કરવાને ચઢી આવ્યો અને તેણે પોતાની માયાથી દશરથ રાજાને નિદ્રાવશ કરી રથની ધરી ભાંગી નાંખી હતી. આ વખતે કૈકયીએ પણ પતિ સાવધ થતાં સુધી રથની એક તરફની ધરીને પોતાની કાંધપર લઇ રણના મેદાનમાં શત્રુની સામે રથને અટકાવી અંદર બેઠે બેઠેજ હજારો દૈત્યોને મારી વિજય મેળવવામાં

દશરથ રાજાને સહાય કરી હતી. આ વખતે તેમને કૈકયીનો જ આશ્રય હતો. જો તે વખતે કૈકયીએ રથની ધરીને ધરી રાખી નહોત તો દશરથનો પરાજય થવાનો હતો. સ્ત્રીઓ પણ સમય ઉપર કેટલું બધુ પરાક્રમ કરે છે, તે કૈકયીએ દેવાસુરના યુદ્ધમાં પતિની સહાયે રહીને આપણને બતાવી આપ્યું છે. કૈકયીનાં આવાં સાહસભર્યાં કામથી દશરથના હૃદયમાં ઘણોજ સદ્ભાવ થયો અને કૃતજ્ઞ હૃદયથી તે બોલી ઉઠયા કે "હે વહાલી હૃદયેશ્વરી! માગ, તું કહેતે આપવાને હું તૈયાર છું. અયોધ્યાનું રાજ્યાસન પણ તારા પરાક્રમ આગળ તુચ્છ છે. તું મારી પાસેથી બે વર માગી લે, કૈકયી બોલી;–'હમણાં મારે કોઈપણ જાતનો વર જોઇતો નથી, પરંતુ 'જ્યારે મને જરૂર પડશે ત્યારે તે માગી લઇશ.' પછી દેવાસુર યુદ્ધ પુરું થતાં તેઓ અયોધ્યામાં આવ્યાં. કૈકયીએ બતાવેલાં પરાક્રમથી રાજા તેના ઉપર ત્યારથી મુગ્ધ થઇ ગયા, અને સર્વે રાણીઓમાં કૈકયીનું વધારે માન રાખવા લાગ્યા.

દશરથને કૈકયી ઉપરાંત કૌશલ્યા અને સુમિત્રા નામની પણ બે રાણીઓ હતી. મોટાં રાણી કૌશલ્યાને રામ, કૈકયીને ભરત અને સુમિત્રાને લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન નામે પુત્રો હતા. રામ સર્વ ભાઇઓમાં વડા હતા, તેથી દશરથે તેમને રાજ્યાભિષેક કરવાનો વિચાર કર્યો, અને જ્યારે રાજ્યાભિષેકની સઘળી તૈયારી થઇ ત્યારે કૈકયીના મનમાં દશરથે પ્રથમ જે બે વરો આપેલા હતા, તે માગવાનો દુષ્ટ વિચાર આવ્યો. ભરતને રાજ્યાભિષેક કરવાની માગણી કરવાને મથરા નામની દાસીએ તેમને ભંભેર્યાં. રામનું છેક બુરું કરવાનો તેમનો વિચાર નહતો, કારણ કે તે ભણેલાં ગણેલાં શૂરી ત્રિયાણી હતાં. તેમનામાં માત્ર પારકાના કહેવાપર દોરાઇ જવાનો દુર્ગુણ હતો તેથી વખતો વખત ખોટે માર્ગે ઉતરી જતાં હતાં. મંથરા મહા ખટપટી દાસી હતી, તેણે કૈકયીને આડે માર્ગે લઇ જવાનો આ પ્રસંગ સાધી લીધો. રાજ્ય કુટુંબમાં ઘણે ખરે ઠેકાણે દાસ દાસીઓજ પરસ્પરમાં સાચાં ખોટાં સમજાવીને અંદર અંદર વેર ઉભાં કરાવીને કુટુંબનો

પાયમાલીનું કારણ ઉભું કરાવે છે. મથરાએ કેકયીને કહ્યું કે 'તમે' રાજાનાં માનિતાં અને તમારો પુત્ર સદ્દગુણ અને વિદ્યાસંપન્ન છતાં કૌશલ્યાના પુત્રને રાજ્યગાદી મળે એ કાંઇ તમારુ જેવું તેવું અપમાન નથી. મહારાજા દશરથે તમને પહેલા બે વરો આપેલા છે, તેમાંથી એક વરવડે તમારા પુત્રને અયોધ્યાની ગાદી અપાવો અને બીજા વરવડે રામને વનવાસ કઢાવો, એટલે પીડા ટળે; કારણ કે રામ મહાબળવાન અને ખટપટીઓ છે. તે જો અહીં રહેશે તો તમારા પુત્રને સુખેથી રાજ્ય કરવા દેશે નહિ." કેકયી કે જે મહા શૂરી હતી, જેણે દેવાસુરના યુદ્ધમાં પોતાના પ્રાણપતિના પ્રાણનું રક્ષણ કરવા માટે પોતાના જીવનની પણ દરકાર ન કરતાં રઘુકુળના એક મહાન રાજાનો જીવ બચાવવા રથની ધરીને પોતાની કાંધપર ધારણ કરીને રણમાં યશ અપાવ્યો હતો તે શું પોતાના પુત્ર રામનું અકલ્યાણ ઈચ્છે? કદી પણ નહિ, પરંતુ દુષ્ટા મંથરાએ તેમનાં મનની જ્યારે ખરેખરી ચંચળ સ્થિતિ હતી તે વખતે એવાં તો તિક્ષ્ણ વચનો કહ્યાં કે જેની અશરથી કેકયી પોતાનું સ્વરૂપ ભુલી જઇ રઘુકુળના મહારાજા દશરથના માહાત્મ્યને પણ વીસરી ગયાં અને ચઢાઉપણે પોતાના પુત્ર માટે અયોધ્યાની રાજ્ય ગાદી અને રામને માટે ચૌદ વર્ષનો લાંબો વનવાસ માગી લીધો. વાંચનાર! ગમે તેવા સદગુણીને પણ સગનો રગ લાગ્યા વિના રહેતો નથી તેનો આ પ્રત્યક્ષ દાખલો છે. કેકયી જેવી શાણી અને શૂરી રાણી પણ પોતાની માત પિતાની, અને પોતાના પતિકુળની મહત્તાને તથા શાસ્ત્ર શ્રવણથી મળેલા વિવેકને એકદમ મંથરાના સગથી વીસરી ગઈ, દુષ્ટ મથરા પોતાના કાવતરામાં ફાવી ગઇ. અને અયોધ્યામાં તથા રાજકુટુંબમાં કેકયીએ રાજાની પાસેથી ઉપલાં બે વરદાન માગી લેવાથી મોટો સક્ષોભ થઇ રહ્યો, પણ રામના મનમાં જરાએ ખેદ થયો નહિ. તે પોતાનાં કર્મનો જ દોષ કાઢી માતા પિતાને કેકયી વગેરે ઉપમાતાઓને પ્રણામ કરી તેમની આજ્ઞાને શિરપર ચઢાવી., સીતા. તથા લક્ષ્મણ સાથે વનમાં સીધાવ્યા. સન્નારી-

ઓને કેકયીના ચરિત્રમાંથી સાર એ લેવાનો છે કે, પોતાનાં દાસ દાસીનાં મિથ્યા અથવા તો સ્વાર્થી બોલવા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને પોતાનાં પતિ, સાસુ, સસરા, દીયર, જેઠ, નણંદ વગેરેના મનમાં દુઃખ થાય તેમ વર્તવું નહિ, અથવા તો કુળને કલંક લાગે તેવાં વર્તને પણ વર્તવું નહિ પ્રસંગમાં સૌની સાથે નમ્રતાથી વર્તીને સર્વને સંતોષ આપવો અને કદાચ કોઈ ઉશ્કેરવા પ્રયત્ન કરે તેના ખરા ખોટાનો તોલ કર્યા પછીજ પગલું ભરવું. સ્ત્રીએ તો હમેશા શાંત મન અને ધીરો સ્વભાવ રાખવો જોઇએ, ઉતાવળ કે ઉશ્કેરણીથી એવું પગલું કદી પણ ભરવું નહિ કે જેથી પાછળથી પશ્ચાતાપ કરવો પડે. મંથરાના ચઢાવ્યાથી કરેલા આ અયોગ્ય કાર્યને માટે ભરતે જ્યારે મોસાળથી અયોધ્યા આવીને માતાને ઠપકો દીધો અને વડીલ ભાઈ રામની-પાદુકા રાજગાદી ઉપર રાખી પોતે પણ નદી ગ્રામમાં વાસ કર્યો ત્યારે કેકયીને અત્યંત પશ્ચાતાપ થયો હતો.

સીતા.

બહાર પ્રાંતનો ઉત્તર ભાગ કે જેને હાલ તિરહૂત કહે છે તે પ્રાચીન કાળે મિથિલા કહેવાતો હતો તેના પાટનગર જનકપુરમાં પૂર્વે જનકરાય નામના પ્રખ્યાત રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તે ધર્મ શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ, કર્તવ્યનિષ્ઠ, સત્યવાદી, પ્રજાપાલક તથા ન્યાયી હતા. એક સમયે યજ્ઞ કરવાને શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી તે પૃથ્વી ખેડાવતા હતા ત્યારે પૃથ્વીમાંથી એક દિવ્ય કન્યા તેમને મળી આવી હતી તે સર્વાંગે સુંદરી હતી, તેનો દિવ્ય પ્રભાવ તેની ભાવિ ઉન્નતિને સૂચવતો હતો. જનકરાય સંતાનરહિત હોવાથી દૈવયોગે મળી આવેલી આ કન્યાને જોઇને બહુજ પ્રસન્ન થયા અને પ્રધાનોને સંબોધીને બોલ્યા કે-'ઇશ્વરે મને અપુત્રને આ કન્યા અર્પણ કરી

જિતેંદ્રિય પુરુષો આચરે છે. આત્મજ્ઞાનનું કારણ ધર્મ જ છે માટે સત્પુરુષો ધર્મને પ્રધાન માને છે. એમ દંભ છોડી દઈને ચાર આશ્રમ માંના એક આશ્રમ ધર્મને શ્રદ્ધાપૂર્વક આચરવાથી, સર્વ આશ્રમ તથા જ્ઞાનમાર્ગો પ્રાપ્ત થાય છે. તમે મારા ભર્ત્તાનું હરણ કરી મારા ધર્મનો નાશ ન કરો.'

યમરાજાએ કહ્યું 'કે–હે સતિ! તારી શુદ્ધ ઉચ્ચારવાળી પવિત્ર વાણી સાંભળીને હું પ્રસન્ન થયો છું માટે તું પાછી વળ, અને તારા પતિના જીવિત વગર તારી જે ઇચ્છા હોય તે વરદાન માગ.'

સાવિત્રી—હે ધર્મરાજ! મારા સસરા દ્યુમત્સેન રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થઇ ચક્ષુહીન થયેલા છે તથાં વનવાસ ભોગવે છે. તેઓ તમારા વરથી ચક્ષુને પ્રાપ્ત થઇ બળવાન્ અગ્નિ અને સૂર્ય જેવા તેજસ્વી થાય.

યમરાજાએ કહ્યું કે–'ભલે તેમ થાઓ, પણ તને ચાલવાથી ગ્લાનિ થઇ હોય એમ મને લાગે છે, માટે પાછી વળ અને ઘેર જા.' સાવિત્રીએ કહ્યું કે, 'હે યમરાજ! મારા સ્વામિની પાછળ ચાલતાં મને શ્રમ લાગતો જ નથી. જ્યાં તે હોય ત્યાં મારી ગતિ છે. તમે તેમને જે સ્થળે લઈ જશો, ત્યાં હું આવીશ. સત્પુરુષને કોઇ પુરુષનો એક-વાર સમાગમ થાય તો, તેને તે મિત્ર માને છે. સત્સંગ નિષ્ફળ જતો જ નથી, માટે તમે પણ મને વરદાન આપશો. મારી આશા પુરી થયા વિના હું કદી પણ પાછી ફરનાર નથી.'

યમ—હે સાવિત્રિ! તું બહુ મધુર ભાષણ કરે છે અને સત્પુરુષોને પ્રિય એવાં ધર્મનાં વચન બોલે છે તેથી હું બહુ જ પ્રસન્ન થયો છું, માટે સત્યવાનના જીવિત વગર તને જે કઇ ઇચ્છા હોય તે વરદાન માગ.

સાવિત્રી કહે—'હે ધર્મરાજ! ધર્મથી પ્રજાનું પાલન કરનાર મારા સસરાજીનું રાજ્ય જે મદથી અંધ થયેલા શત્રુઓએ લઇ લીધું છે તે તેમને પાછું મળે, અને તેઓ પ્રજા પાલનના ક્ષાત્રિય ધર્મથી કદી પણ પરાઙ્મુખ ન થાય.' તે સાંભળીને યમરાજ બોલ્યા કે, 'હે કલ્યાણિ! તારા સસરા દ્યુમત્સેનને તેમનું ગયેલું રાજ્ય પાછું મળશે અને તેઓ નિરંતર ધર્મમાં પ્રવૃત્ત રહેશે: હવે તું પાછી વળ.'

સાવિત્રી બોલી કે-'હે દેવ! કર્મ પ્રમાણે તમે આ જગતમાં પ્રાણીઓને સુખ દુઃખમાં પ્રવૃત્તિ કરાવો છો અને મનુષ્યોની કામનાઓ પૂર્ણ કરો છો, માટેજ તમે ધર્મનું શાસન કરનાર યમરાજ કહેવાવ છો, છતાં હે દેવ! દયા કરવી, એ મોટા પુરુષોનો મુખ્ય ધર્મ છે. અમારા જેવાં પ્રાકૃત મનુષ્યો કંઈ જ કરી શકતાં નથી. પરંતુ આપ તો દયાળુ છો. અમિત્રને પણ મિત્ર સમાન ગણી તેનો દુઃખમાંથી ઉદ્ધાર કરો છો, માટે મારી મન કામનાઓ પણ તમારે પૂર્ણ કરવી જોઈએ.'

યમ—હે કલ્યાણિ! તરસ્યું માણસ જેમ શીતળ જળ મળવાથી પ્રસન્ન થાય છે તેમ તારાં વચન સાંભળવાથી મને સંતોષ ઉત્પન્ન થાય છે. હું તારાં ધર્મયુક્ત વચનોથી પ્રસન્ન થયો છું, માટે તું સત્યવાનનાં જીવિત વગર જે કંઈ ઇચ્છા હોય તે વર માગ. સાવિત્રી બોલી કે-'હે ધર્મરાજ! જો તમે પ્રસન્ન થયા હો તો, હું બંધુ વગરની બહેન છું, માટે મને સો ભાઈઓ આપો અને મારા પિતાના કુળની અભિવૃદ્ધિ કરો.' પછી યમરાજાએ તેને કહ્યું કે 'હે સતિ! તારી કામના ફળશે અને તેજસ્વી એવા સો ભાઈઓની તું બહેન થઈશ. પણ હવે તું બહુ દૂર ચાલી આવી છે, માટે પાછી ફર અને તારે આશ્રમે જા.'

સાવિત્રી—હે યમરાજ! મારું મન સ્વામીથી દૂર નથી અને હું સતી છું એટલે કદી પણ તેમનાથી દૂર થનાર નથી. હે ધર્મરાજ! હજી પણ હું કહું છું કે આપ દયા કરીને મારું કહેવું શ્રવણ કરો! હે ભગવન્! તમે વિવસ્વત સૂર્યના પુત્ર છો, તમે ધર્મ પ્રમાણે સર્વને યથાક્રમ શાસન કરો છો હે ધર્માત્મા! જે વિશ્વાસ મનુષ્યને પોતાને માટે હોતો નથી તે વિશ્વાસ તેમને સત્પુરુષોમાં હોય છે તેમ મને આપમાં વિશ્વાસ છે, માટે હે ભગવન્! ઇચ્છિત વરદાન આપી મને આપ ખુશી કરો. યમરાજ બોલ્યા કે-'હે સાવિત્રિ! તારા જેવાં મધુર, કોમળ અને નીતિયુક્ત વચનો મેં બીજે કહીં પણ સાંભળ્યા નથી. હું તારાં વચનોથી બહુ જ પ્રસન્ન પામ્યો છું, માટે સત્યવાનના જીવિત વગર તને જે કંઈ ઇચ્છા હોય તે બીજો વર માંગ.'

સાવિત્રી-હે દેવતાઓમાં ઉત્તમ એવા યમરાજ! મારા કુલની

વૃદ્ધિ કરનારા બળ અને પરાક્રમવાળા સત્યવાનથી મને સો પુત્ર થાય, એવું વરદાન આપો. યમરાજાએ પ્રસન્નતાની પરંપરામાં ને પરંપરામાં કહ્યું કે-'હે સતિ! તારા મનને પ્રસન્ન કરે એવા રૂપાળા, બળવાળા અને ભાગ્યશાળી તને સો પુત્રો થશે, પરંતુ હે સતિ! હવે તું પાછી ફર. રાત્રિનો વખત થવા આવ્યો છે અને તું ઘણે દૂર સુધી ચાલી આવી છે.' સાવિત્રી બોલી કે-'હે યમરાજ! મહા પુરુષોનાં વચનોનો અર્થ સફળ થાય છે. તેઓની વાણી અર્થને અનુસરે છે અને કલ્પાંતે પણ તેમનાં વચન મિથ્યા જતાં નથી, માટે આપે મને કૃતાર્થ કરી છે. હે યમદેવ! હવે તમે મારા સ્વામિના આત્માને મિથ્યા જ શા માટે આપની સાથે લઇ જવાનો શ્રમ લ્યો છો. હું સતી છું, અને આપ મહાત્માએ તેમનાથી મને સો પુત્ર થવાનો વર આપ્યો છે તો હવે મારાપતિને પણ આપ મને પાછા આપો. હે સત્યપ્રતિજ્ઞાવાળા ધર્મરાજ! મારા સ્વામિને લઇ જઇ હવે તમે મને વિયોગી રાખી શકશો, પણ વિધવા બનાવી શકશો નહિ, કારણ કે તમારા જ વરદાનથી મને સો પુત્રો ઉત્પન્ન થાય એટલો કાળ હું મારા સ્વામિથી સુભાગી બનેલી છું. હે ધર્મરાજ! આપે મારા ઉપર મોટી કૃપા કરી છે અને આપને પણ બહુ પરિશ્રમ પડયો છે. વાસ્તે આપ મારા સ્વામીને મારે સ્વાધીન કરીને પછી સુખેથી સ્વધામ પ્રતિ સિધાવો.'

આ પ્રમાણે સાવિત્રીની યુક્તિથી યમરાજ બંધાઇ ગયા અને પ્રસન્ન થઇ બોલ્યા કે,'હે સતિ! તારાં યુક્તિપુર સર ને ધર્મયુક્ત વચનોથી તેં મને જિતી લઇ તારા સતીત્વને જગતમાં સિદ્ધ કરી આપ્યુ છે. હે સાવિત્રિ! તમારુ કલ્યાણ થાઓ અને તમારો પતિ સત્યવાન સજીવન થાઓ. હે સતિ! સત્યવાન સાથે હવે તમે આ જગતને શોભા આપતાં અને ધર્મ તથા યશ આપનારુ સુખ રૂપ જીવન ગાળતાં પૃથ્વીનું રાજ ભોગવો. તમારા સતીત્વે મને બહુજ' પ્રસન્ન કર્યો છે. સાવિત્રીને તેનું અભીપ્સિત આપીને ધર્મરાજ ત્યાંથી અતર્ધાન થયા, અને સત્યવાનમાં જેની સઘળી મનોવાંછના હતી એવી તે ત્યાંથી પાછી ફરી, અને જે વૃક્ષની નીચે સત્યવાનનું કલેવર પડયું હતું ત્યાં આવી.

આ વખતે રાત્રી થઇ હતી, અજ્ઞાન પુરુષોના હૃદય જેવું અંધારુ સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યું હતું અને ભયંકર પશુઓ વનમાં અહીં તહીં સચાર કરી રહ્યાં હતાં. પતિના મૃતપ્રાય થઇ રહેલા કલેવરની ચિંતા કરતી અને સતીત્વને પ્રકાશે વનમાં માર્ગ કરતી કરતી સતી સાવિત્રી ઉતાવળે ઉતાવળે પગલે જ્યાં આગળ સત્યવાન પડયો હતો ત્યાં આગળ આવી અને અતિ આનંદથી તેનું મનોહર મસ્તક પોતાના ખોળામાં લઇને બેઠી. ધીરેથી તેણે અમૃતના જેવો પોતાનો હાથ સ્વામીના મસ્તક ઉપર મુકયો કે તુરત જ તેના કલેવરમાં ચેતન આવ્યું. મનુષ્ય ભર નિન્દ્રામાંથી જાગે એમ સત્યવાને આળસ મરડીને આમ તેમ જોઇ જાગ્રત થઇ સાવિત્રીને કહ્યું કે–"હે પ્રિયે! હે સતિ! ઘણી વાર થયાં હું તમારા ખોળામાં ઉંઘી ગયો હતો. રાત્રી થઈ ગઇ અને સમય વીતિ ગયો, પરતુ તમે મને કેમ જાગ્રત કર્યો નહિ? સમિધ કાપતાં મસ્તકમાં મને વેદના થયા પછી હું તમારા પવિત્ર ખોળામાં શિર મુકીને સુઇ ગયો અને એવી ઘાડ નિદ્રા આવી કે જેમાં મને મહા ભયકર સ્વપ્ન જોવામાં આવ્યુ. હે સતિ! એક મહા ભયકર અને બળવાન પુરુષ જાણે મને બાંધીને લઇ ચાલ્યો, અને તમે ગદ્દગદ્દ કંઠે તેની પ્રાર્થના કરતાં કરતાં મને મેળવવાને તેની પાછળ પાછળ આવવા લાગ્યાં. આખરે જાણે તમારા સતીત્વથી પ્રસન્ન થયેલા તે મહાનુભાવે મને તમને પાછો આપ્યો, અને હુ નિદ્રામાંથી જાગ્રત થયો. હે કલ્યાણિ! આવુ ભયંકર સ્વપ્ન તો મેં કદી પણ જોયું ન હતું." સાવિત્રીએ મધુર વચનથી સ્વામીનું આશ્વાસન કરીને કહ્યું કે, "હે પ્રાણનાથ! મનુષ્યોને જ્યારે મસ્તકવેદના થાય છે ત્યારે એવાં દુષ્ટ સ્વપ્નો આવે છે, માટે આપે તેનો હવે વિચાર કરવો નહિ. આપ સ્વસ્થ અને સુખી છો. હે પ્રભો! આપ હવે નિદ્રામાંથી પરિપૂર્ણ જાગ્રત થયા હો તો, ચાલો આપણે આપણા આશ્રમ પ્રતિ જઇએ, કારણ કે મારાં વૃદ્ધ સાસુ સસરાજી આપણને મોડું થવાથી ચિંતા કરતાં હશે. હે પ્રિયપતિ! હે માતપિતામાં જ જેનું મન નિરંતર રહ્યા કરે છે એવા આપ સાવધાન થઇને આશ્રમ તરફ જવાને તત્પર થાઓ. તમારી પિતૃસે-

વાથી પ્રસન્ન થયેલા મુનિઓ અને દેવતાઓના આશીર્વાદોથી તમે હવે સ્વસ્થ અને સુખી છો તેથી ચિંતા કરતાં માતપિતાને મળીને સત્વર તેમને પ્રસન્ન કરો."

સાવિત્રીનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા અને નવીન ગાઢ નિદ્રામાંથી જાગ્રત થયેલા દ્યુમત્સેન રાજાના પુત્ર સત્યવાને ઘણી રાત જવાથી પોતાનાં માત પિતાને મળવાને માટે અતિ ઉત્સુક મનથી તૈયારી કરી. 'સાવિત્રીની સાથે ધીરે ધીરે મહા વિષમ એવી વનની વીથિઓમાંથી માર્ગ કરવા માંડયો. જ્યારે સત્યવાન અને સાવિત્રી આ પ્રમાણે વનમાંથી આશ્રમ પ્રતિ આવતાં હતાં ત્યારે પેલી તરફ પુત્રમાં જેઓનું મન પરોવાયલું હતું એવાં વૃદ્ધ રાજા અને રાણી પણ ચિંતાકુળ બનીને તેમને શોધવાને વનમાં નીકળી પડયાં હતાં અને રાજા યમના વરદાનથી દેખતો થવાને લીધે પોતાને ધન્યભાગ માનતો હતો, એટલામાં તેમને પુત્રનો અને પુત્રવહૂનો મેળાપ થયો, તેથી તેઓ સૌ આશ્રમમાં એકઠાં થઇ ઘણો આનંદ પામ્યાં. બીજે દિવસે શાલ્વદેશમાંથી પ્રકૃતિ મંડળે આવીને સત્કારપૂર્વક દ્યુમત્સેનનો શાલ્વદેશ ઉપર રાજ્યાભિષેક કર્યો અને ત્યાં મોટા સત્કાર સાથે તેમને લઇ ગયા. દ્યુમત્સેન પણ પોતાના પરિવાર સાથે શાલ્વદેશનું રાજ્ય સપાદન કરીને સુખમાં 'દહાડા ગાળવા લાગ્યા. બીજી તરફ સાવિત્રીના પિતાને ત્યાં પણ સંતાનોની વૃદ્ધિ થઇ. આ બધું એકનિષ્ઠાથી પતિવ્રત ધર્મ પાળનારી સાવિત્રીના જ પ્રતાપનું ફળ હતું, કે જેણે રાજવૈભવોને પણ તજી દઇને એક ધર્મ ઉપર જ શ્રદ્ધા રાખી હતી. મનુષ્યોને ધર્મજ તારે છે.

તારામતી.

અયોધ્યાના મહા સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર રાજાને તારામતી નામે પરમ પતિવ્રતા રાણી હતી. સત્યની કસોટી કરવાને જ્યારે વિશ્વામિત્ર ઋષિએ રાજા પાસેથી રાજપાટ, જમીન અને રાજભંડાર વગેરે સઘળું દાનમાં માગી લીધું અને છેવટ સત્યને જ વળગી રહેનાર સત્યવાદી એવા હરિશ્ચંદ્ર રાજાને સઘળુ વિશ્વામિત્રને આપી દઈ પહેરેલાં વસ્ત્રભેર જ સ્ત્રી અને પુત્ર સાથે બહાર ચાલી !નિકળવું પડયુ ત્યારે પણ વિશ્વામિત્રે પુઠ મુકી નહિ અને કહ્યુ કે, "હે રાજન્! તું સત્યવાદીનો શિરોમણિ અને સનાતન ધર્મને પાળનારો છે તો તારે પૃથ્વી અને રાજપાટ સાથે આવાં મોટાં સર્વસ્વનાં દાન ઉપર તેને યોગ્ય દક્ષિણા પણ આપવી તને ઘટે છે. તે આપ કે જેથી તારુ દાન પૂર્ણ થયુ ગણાય."

રાજાએ કહ્યુ કે–"ઠીક છે. હુ ધર્મના આચરણમાં જ પ્રીતિવાળો છું એટલે આપની તે યાચના પણ પૂર્ણ કરીશ. આપ મારી સાથે કાશીક્ષેત્ર સૂધી પધારો તો હુ આપને દાન ઉપર દક્ષિણા પણ ગમે તે પ્રકારે કરી અપાવું." વિશ્વામિત્ર તેની સાથે સાથે કાશીમાં ગયા. હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ ત્યાં પોતે અને પોતાની સ્ત્રીએ વેંચાઈને પણ સત્ય ધર્મનુ પ્રતિપાલન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. જેણે કોઇ દિવસ સૂર્યનાં કિરણો પણ જોયા ન હતાં એવાં પતિવ્રતા તારામતી પતિના સત્ય વ્રતનું ઋણુ ફેડવા વાસ્તે મોટા આનંદથી દાસી તરીકે વેંચાવાને કાશીના બજારમાં ઉભાં રહ્યાં અને એક બ્રાહ્મણે રાજાને દ્રવ્ય આપી તેમને ગુલામડી તરીકે ખરીદ કર્યાં. પરીક્ષા જોવાને પાછળ લાગેલા અને રાજાનું સત્યવ્રત મુકાવવાનો આગ્રહ લઇ બેઠેલા વિશ્વામિત્રનું મન એટલા દ્રવ્યથી સંતુષ્ટ થયુ નહિ. બ્રાહ્મણ પર ભક્તિ રાખનારા હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ આખરે તેમને સર્વ વાતે પ્રસન્ન કરવા સારુ પોતાના દેહનું પણ દાસ તરીકે એક ચંડાળને ત્યાં

શ્ચંદ્ર દુઃખથી અત્યંત ખિન્ન થઇ ગયા અને સ્ત્રીને તથા તેના ખોળામાં પડેલા મરેલા પુત્રના શબને જોઇ, મુક્ત કંઠે રુદન થઇ ગયું. 'હે પુત્ર! તું કયાં અંતર્ધ્યાન થયો? તારી ગરીબ માના સામું દયા વિનાનો થઇને કેમ જોતો નથી? પ્રિય પુત્ર! એકવાર મનોહર આનંદ આપનારી મધુર ને કોમળ વાણીથી બોલ! આ તારી માતાને ધન્ય છે, કે જેણે આજ સૂધી તારા બોલ સાંભળવાનું સુખ લીધું. પરંતુ મેં તો તારા બોલ આગળ સાંભળેલા તે જ. પ્રિય પુત્ર! અરેરે! હૃદયને દળી નાંખે એવે સમયે જ હું નિર્ભાગીને તને મળવાનું નિષ્ઠુર દૈવે નિર્માણ કયાં રાખી મૂકયું હતું? હા! પુત્ર! રોહિત! એકવાર તો આ ચંડાળપણાને પામેલા તારા દુઃખી પિતાની સામું જો.' આ પ્રમાણે ઘણો વિલાપ કરી, નિઃશ્વાસ નાંખી પૂરીને તેમણે તારામતીને કહ્યું, 'પ્રિયા! તું તારા જે પ્રાણનાથનું સ્મરણ કરે છે, તે જ વજ્રમય હૃદયનો આં હું હરિશ્ચંદ્ર છું. હે પ્રભુ! મારું રાજાપણું કયાં? અને આ ચડાળની ચાકરી કયાં? મારા જેવો પૃથ્વીમાં કોઇ દુઃખીઓ હશે? પ્રિયે! તું મારા પ્રાણથી પણ પ્રિય છે, અને આ મારો પુત્ર પણ મારા પ્રાણથી અધિક છે, તોપણ હું મારા સ્વામીનો કર લેવાનો ધર્મ ચુકીશ નહિ. જે માણસ પોતાનાં શરીર, સગાં, પુત્ર કે સ્ત્રીસારુ પણ સ્વામીનુ અહિત કરે છે, તે મહા અધમમાં અધમ માણસ ગણાય છે, માટે બ્રાહ્મણ અગર બીજા કોઇ પાસેથી યાચના કરી, તું આ સ્મશાનનું શાસન આપ, કે તેથી મારો ધર્મ સચવાય.'

આટ આટલાં દુઃખમાં પણ સ્વામીનાં ધર્મપરાયણ વચનો સાંભળી, સતુષ્ટ થયેલાં પતિવ્રતા તારામતી ધીરજ નહિ છોડતાં સ્મશાનનો કર લેવાને સારુ કાશી તરફ ચાલ્યાં. રસ્તામાં કોઇ સુએલા બાળકને પડેલુ જોઇ, દયાથી તેને જોવા ગયાં તેટલામાં પાછળથી સિપાઈઓ દોડી આવ્યા. તેઓ બોલ્યા કે, આ સ્ત્રીએ જ બાળકને હણ્યું છે, માટે તેને રાજા પાસે લઈ ચાલો. તારામતીને પકડી તેઓ રાજા પાસે લઇ ગયા. રાજાએ જાણ્યું કે, 'આ જ સ્ત્રીએ બાળકને માર્યું હશે' તેથી તેમનો શિરચ્છેદ કરવાનો હુકમ આપ્યો.

ચંડાળે પોતાના નોકર હરિશ્ચંદ્રને હુકમ અમલમાં મુકવા પૂર-

માંગ્યું. રાજાએ જાણ્યું કે, આ મારી સ્ત્રી નિરપરાધી છે, તોપણ પોતાના સ્વામીનો હુકમ ભંગ કેમ થાય ? તેમણે તારામતીને મારવા તુરત જ તરવાર ખેંચી અને દૃઢ ધર્મવાળાં તારામતીએ પણ કહ્યું કે,–"હે પ્રાણપતિ! તમારા હાથની તરવાર આ ગળામાં મોતીની માળાની પેઠે પડશે, માટે સુખેથી પોતાના ધર્મને અનુસરતાં મારો ઉદ્ધાર કરો. હે રાજન્! તમારાથી અસત્ય ન થાઓ જેમ પ્રજાપાલન આદિ વિષમ રાજધર્મો, બ્રાહ્મણને સંતોષવા આદિ સ્વર્ગ્ય ધર્મો આપે નિરંતર આચર્યા છે તેમ આ સેવકધર્મરૂપી વ્યવહાર ધર્મને પણ આપ અનુસરો. મને પુત્ર શોકવતીને હે પ્રિય! હવે આ દુઃખમાંથી મુક્ત કરો. મારાં સત્ય કર્મ અને પતિવ્રતા ધર્મ જન્માંતરે મને આપની દાસી કરજો' રાજાએ કહ્યું કે, 'મેં નિષ્કપટ થઈ મારા સ્વામીની આજ્ઞા પાળી છે, તો આપણું ઈશ્વર કલ્યાણ જ કરશે. આપણે સૌ થોડા વખતમાં સ્વર્ગમાં એકઠાં થઈશું. આ ખડ્ગ આપણા વિયોગને વધારે વાર સહન કરશે નહિ' આ પ્રમાણે બોલી જેવી તરવાર ઉગામી રાજા

હરિશ્ચંદ્ર, રોહિત, તારામતી

વેચાણુ કર્યું અને તેમાંથી ઉપજેલાં દ્રવ્યને દાન ઉપરની દક્ષિણામાં. આપી દઇને વિશ્વામિત્રને સંતુષ્ટ કર્યા.

દાન લઈ વિશ્વામિત્ર બજારમાંથી ચાલ્યા ગયા. પછી પેલે બ્રાહ્મણ અને ચંડાળ પણ પોત પોતે ખરીદેલાં રાજા રાણી–સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર અને તારામતીને પોત પોતાને ઘેર લઇ જવાને તત્પર થયા. જ્યારે પતિથી જુદાં પડવાનો વિયોગ સમય પાસે આવ્યો ત્યારે રાણી તારામતીએ પતિની પ્રદક્ષિણા કરી તેમને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું કેઃ–नाऽतः परतरो धर्मः स्वसत्यस्यानुपालनम् પોતાનાં સત્ય વચનને. પાળવા જેવો બીજો કોઇ પણ ધર્મ નથી માટે ખુશીથી તેમ કરો. વળી. હે રાજન્! यदि दत्तं यदि हुतं ब्राह्मणास्तर्पिता यदि । तेन पुण्येन मे भर्ता हरिश्चंद्रोऽस्तु वै पुनः "જો મેં આપ્યું હોય, જો મે હોમ્યું હોય, અને જો મેં બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કર્યા હોય તો તે પુણ્યવડે હરિશ્ચંદ્ર ફરી મારા પતિ થજો." હરિશ્ચંદ્ર રાજા આ વખતે ગળગળા થઇ ગયા અને પરમ પવિત્ર. એવાં તારામતીને સંબોધીને બોલ્યા કે–'હે પતિવ્રતા! 'હે કલ્યાણિ! ઇક્ષ્વાકુ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા એવા મને હતભાગ્યને પરણીને તું દાસીપણાંને પામી. અરેરે "को मामुद्धरेद्देवि! पौराणाख्यानविस्तरैः" હે દેવિ! તમારા વિના પુરાણુની દૃષ્ટાંતવાળી કથાઓ કહીને હવે કોણ મારો શોક શમાવશે? વૃક્ષની છાયા વૃક્ષને કદાપિ પણ છોડતી નથી, તો આ સત્યશીલ ગુણવતી આજે કેમ મને ત્યજી જાય છે?' પછી હરિશ્ચંદ્રે દયામણે મોંડે પુત્રને કહ્યું કે–'હે પુત્ર! મને છોડીને તું પણ જઇશ?' આટલું બોલ્યા પછી હરિશ્ચંદ્રે બ્રાહ્મણને કહ્યું કે–'હે દ્વિજ! મને જેવું દુઃખ આ સ્ત્રી અને પુત્રના વિયોગથી થાય છે તેવું દુઃખ રાજ્યત્યાગથી કે વનવાસથી થતું નથી.' આ રીતે રાજાને વિલાપ કરતો મૂકી, પેલો બ્રાહ્મણ તારામતી તથા તેના બાળકને લઇને ચાલતો થયો અને હરિશ્ચંદ્ર ચંડાલને ઘેર ગયા.

તે પછી હરિશ્ચંદ્ર રાજા ચંડાળ તરફથી સ્મશાનમાં જે શબ આવે તેનું વસ્ત્ર અને કર લેવા રહ્યા. તારામતી પેલા બ્રાહ્મણને ઘેર દાસીપણું કરવા લાગ્યાં. આમ ઘણો વખત નિકળી ગયો પણ રાજા રાણી કોઈ કોઇને મળવા પામ્યાં નહિ. બંન્ને એકનિષ્ઠાથી પોતાનું

કામ બજાવતાં હતાં. ઘણો કાળ જવાથી અને દુઃખી હાલત થઇ જવાથી તે બનેમાં કોઇ કોઈને કયાં છે તે ભુલાઇ ગયું હતું, છતાં તેઓએ પોતાની જાતિ છોડી ન હતી. એક વખતે ઇશ્વર ઇચ્છાથી તારામતીના પુત્ર રોહિતને રાત્રે સર્પદંશ થયો તેથી તત્કાળ તે મરી ગયો. દુઃખમાં દુઃખ આવી પડયું. પુત્રનું મુખ જોઇને સતી દિવસો કાઢતાં હતાં, તે મુખચદ્ર પણ દૈવે અસ્ત કરી નાંખ્યો. તેમને દુઃખના દરિયા રેલ્યા. આવી પડેલા દુઃખથી પુત્રને ખોળામાં લઇ કલ્પાંત કરી રુદન કરવા લાગ્યાં કે 'અરેરે ! હું હવે નિરાધાર થઈ! અરે! હું હવે શું કરીશ ! હું કયાં જઇશ ? હે દુષ્ટ સર્પ! તેં આ નિરપરાધી બાળકનો જીવ કેમ લીધો ? અપરાધ વગરના લોકોને પણ દુઃખ દેવું એ જ દૈવનો નિયમ હશે ! પુત્રનો પ્રાણ લેનારા હે કૃષ્ણ સર્પ ! હવે તો તારે મને પણ ડસવું જોઇએ. હે પ્રિય પુત્ર ! એકવાર બોલ! મને નિરાધાર મૂકીને તું કયાં જાય છે ! તારા વિના બીજા કોનું સુંદર હસતું મુખ જોઈ, તારા પિતાના વિયોગનું દુઃખ હું વિસારીશ ? હે પુત્ર! ઉઠ અને એકવાર કાલું કાલુ બોલીને તારી આ દુઃખીઆરી જનેતાને આશ્વાસન આપ.' આ પ્રમાણે સ્મશાનમાં પુત્રને ખોળામાં લઇને વિલાપ કરવા બેઠેલાં તેમને જોઇને, હરિશ્ચંદ્રે પાસે આવી કહ્યું કે-'અરે ! કોણ છે! આવી કાળી રાત્રીને સમયે કયાંથી આવી છે ? શું મારા ધણીનો કર આપ્યા વગર તારા પુત્રના શબને બાળવા ઇચ્છે છે ? હું મારા ધણીનો કર ઉઘરાવવા તરવાર લઈને અહીં ફરું છું, માટે ચાલ કર આપ. પછી તારા પુત્રને બાળજે.' આવાં વચન સાંભળી નિ શ્વાસ નાંખી તારામતી બોલી કે,' 'મારી પાસે કઇ નથી. દયા કરીને મારા પુત્રને બાળવાની રજા આપો. અરે રે ! સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર રાજાની રાણી કયાં ! અને આવી વિકટ દશા કયાં! અરે રે ! આ દશામાં મારા પુત્રને બાળવા માટે સ્મશાનનો કર આપવાને પણ હું શક્તિમાન નહિ. હાય દૈવ !'

આવાં હૃદયવેધક વચન સાંભળતાં જ રાજા તુરત મૂર્છિત થઇ પૃથ્વીપર પડયા. ઘણી વારે સંજ્ઞા આવી ત્યારે તારામતી સામું જોઇ કરીને મૂર્છાગત થયા; કેટલીક વારે ચેતન આવ્યા પછી, વળી હરિ-

છે તો મારે પણ તે પુત્રી પુત્રને તોલે જ છે. હું આ ધર્મપુત્રીના લાભથી આજે ઘણો જ પ્રસન્ન થયો છું.' રાજ મહેલમાં જઈ હળથી પૃથ્વી ખેડતાં મળેલી તે કન્યાનું સીતા નામ પાડી, તેમણે પોતાની મુખ્ય રાણીને તે આપી.

સીતા નાની ઉમ્મરથી જ સ્વભાવે ઠરેલાં અને બુદ્ધિશાળી હતા. સખીઓની સાથે રહીને તે કળા કૌશલ્ય, ઇતિહાસ, પુરાણ વગેરે ભણ્યાં હતાં. ક્ષત્રિયાણીઓને ઉપયોગી એવી રમત ગમતોમાં પોતાનો કાળ ગાળીને માનસિક દૃઢતા ઉપરાંત શારીરિક દૃઢતા પણ તેમણે સંપાદન કરી હતી. જનક રાજાના પૂર્વજોને શિવજીએ પ્રસન્ન થઇને એક મોટું ધનુષ તથા બે અખૂટ બાણના ભાથાંઓ તુષ્ટિ દાનમાં આપ્યા હતા. તે જનકના સમયમાં માત્ર પૂજામાંજ પૂજાતા હતાં. રાજા અથવા તો બીજું કોઇ તેનો યુદ્ધમાં ઉપયોગ કરતું નહિ, કારણ કે, જ્યારે તે ધનુષને એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ફેરવવું પડતું ત્યારે ઘણાં માણસો તેને ઉપાડવા માટે જોઇતાં હતાં. બાળક સીતાજી હમેશાં રમતાં રમતાં જ્યારે દેવમંદિરની પડોશમાં ધનુષ પડયું હતું, ત્યાં જતાં ત્યારે તેને હાથવતી ઉંચકી લઇને કરી તેની સાથે રમતાં હતાં. એક સમયે દેવર્ષિ નારદજી ફરતા ફરતા જનકરાયને ત્યાં આવ્યા અને સીતાજીને શંકરનું ધનુષ લઇને રમતાં જોયાં ત્યારે જનકરાયને તેમણે કહ્યુ કે-'હે રાજા! આ અલૌકિક કુમારિકાને કોઇ પણ મહા બળવાન રાજકુમાર સાથે પરણાવજો.' સંતાનોના વિવાહ કરતી વેળાએ માબાપોએ વરકન્યાના ગુણો જોઇને તેમને પરણાવવાં જોઇએ. હે જનકરાય! તમે દેશ દેશના રાજાઓને તેડાવી સ્વયવરમાં તેઓની પરીક્ષા કરીને સીતાને પરણાવજો."

ક્ષત્રિયોમાં પ્રાચીન કાળે મોટા રાજાઓની ઘણી ખરી કુંવરીઓ સ્વયંવરથી જ પરણતી હતી. જનકે પોતાની વિદ્યાવિનય સપન્ન, રૂપ રૂપની અંબાર સીતાને માટે પણ યોગ્ય પતિ મેળવવાને સ્વયંવર રચ્યો, અને દેશ દેશાંતરના રાજાઓને નિમંત્રણ પત્રિકાઓ મોકલીને જનકપુર તેડાવ્યા. સ્રીગીતમાં આ પ્રસંગનાં બહુ મધુર ગીતો છે, જે આપણાં ઘરોમાં કલ્લોલકારક મધુર રાગે હમ્મેશાં

ગવાય છે. જનકરાજાને ત્યાં સ્વયંવર આરંભાયો, તેની કાંઇક અગાઉ અયોધ્યાના રાજા દશરથના પુત્ર રામ તથા લક્ષ્મણ વિઘ્નકારી રાક્ષસોથી યજ્ઞનું રક્ષણ કરવાને વિશ્વામિત્રને આશ્રમે ગયા હતા. વિશ્વામિત્રની પાસે ધનુર્વેદ તથા બીજી શાસ્ત્ર વિદ્યા શીખી, તે બન્ને ભાઇઓએ યજ્ઞમાં વિઘ્ન કરનારા રાક્ષસોના વડા મરીચ અને સુબાહુને મારી યજ્ઞના સમારંભને નિર્ભય કર્યો હતો અને વિશ્વામિત્રની સેવા કરીને તેમની પાસેથી ધનુર્વેદ તથા બીજી રાજકીય વિદ્યાનું તેમણે અધ્યયન કર્યું હતું. જનકરાજાના તરફથી સ્વયંવર ઉપર આવવા માટે વિશ્વામિત્રને કુંમકુમપત્રી આવી, તેથી રામ તથા લક્ષ્મણ સાથે તે જનકપુર ગયા અને ત્યાં એક રાજવાડીમાં ઉતર્યા. તેમાં જનક રાજાની કુળદેવીનું મંદિર હતું તેથી સીતાજી હમેશાં પ્રભાતમાં સાહેલીઓની સાથે ત્યાં પૂજન કરવાને આવતાં હતાં. આજે પણ સાહેલીઓની સાથે તે ફુલવાડીમાં આવતાં જ રામપર તેમની દષ્ટિ પડી અને રામે તેમના તરફ જોયું. બન્નેનાં નેત્ર એક બીજાને જોઇને ઠર્યાં, પ્રસન્ન થયાં, અને એક બીજાએ એક બીજાનાં મનને આકર્ષી લીધાં. સીતાજીએ સખીઓ જાણે નહિ તેમ ઘણી વાર સુધી રામના તરફ એક દૃષ્ટિથી જોઇ પોતાના હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે-'અરેરે! પિતાજીએ કરેલી પ્રતિજ્ઞાને જો આ રાજકુમાર પૂર્ણ કરે તો મારી ધારણા પણ સફળ થાય નહિ તો નહિ જ? હે અંબાદેવી! તમારી પુત્રીની સેવાને સફળ કરવાનો આ ખરેખરો સમય છે." એમ કહી સખીઓની સાથે દર્શન, કરીને ઘેર ગયાં. વળી એક વાત એવી પણ છે કે-સીતાજી જલ લેવા માટે ત્યાંની વાપિકામાં ઉતર્યાં. ત્યાં રામ સાથે તેમને તારામૈત્રક અને પ્રથમાનુરાગનો પ્રસંગ પડયો હતો. ગુજરાતમાં આ પ્રસંગને અનુસરતું એક ગીત સ્ત્રીઓ નીચે પ્રમાણે ગાય છે:-

" સોનાનું બેડું ને રૂપલા ઉઢાંણી રે, સીતા વેલ પાણીડાં સંચર્યાં રે;
કોણ રાયનો બેટો ને કોણ તારૂં નામરે, કીયારે નગરનો તું ગરાસીયો રે.
દશરથનો બેટો ને રામ શુભ નામ રે, અયોધ્યા નગરીનો ગરાસીયો રે;
કોણ રાયની બેટી ને કોણ તારૂં નામ રે, કઇરે નગરીની તું ગરાસણી રે.
જનકની બેટી ને સીતા વેલ નામરે, મિથિલા નગરીની ગરાસણી રે;

પછી જનકરાયે વિશ્વામિત્રને મળીને પૂછયું કે-'તમારી સાથે આ કોણ છે? ને કોના પુત્ર છે?' વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે-'આ બે કુંવરો અયોધ્યાધીશ દશરથ રાજાના પુત્રો છે અને તેમનાં નામ રામચન્દ્ર અને લક્ષ્મણ છે' તે પછી જનકરાયે તેમને નગરમાં લઇ જઈને ઉત્તમ ઉતારામાં રાખ્યા. બીજે દિવસે મોટા વિશાળ મંડપમાં સ્વયંવર ભરાયો તે સમયે દેશ દેશના રાજકુંવરો અને ઋષિઓ સાથે રામ અને લક્ષ્મણ પણ તેમાં જઈને બેઠા. સ્વયંવર મંડપના મધ્ય ભાગમાં એક વેદી બનાવીને તેનાપર શંકરનું ધનુષ મુકાવ્યું હતું. રાજાઓ, રાજકુંવરો અને ઋષિઓની બેઠકો સામે એક સુંદર ગેલેરી રજવાડાની સ્ત્રીઓને સ્વયવર જોવાને કાઢેલી હતી. જ્યારે સ્વયંવર મંડપમાં સૌ આવી ગયા ત્યારે જનકરાયનો બંદી રાજાનું પણ સભામાં સર્વેને કહી સંભળાવતાં બોલ્યો કે, "હે રાજાઓ! આ સ્વયંવર મંડપના મધ્ય ભાગમાં વેદી ઉપર જે શકરનું ધનુષ મૂકેલું છે તેહાથવતી ઉપાડીને જે રાજા તેનીપર બાણ સાંધશે તેને સીતાજી પરણશે." જનકરાજાની આ પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને કેટલાકએક રાજાઓ તો આસનો ઉપરજ બેશી રહ્યા, ત્યારે કેટલાએક પોતાની શક્તિને નહિ સમજનારા મૂર્ખ રાજાઓએ પોતાના સાહસમાં નિષ્ફળ થઇને નિર્બળતા બતાવવા ઉપરાંત સભામાં કાંઇક હાસ્ય કરાવ્યું. છેવટે રાવણ નામનો રાક્ષસ રાજા ધનુષપર બાણ સાંધવાને તૈયાર થયો અને તેણે પણ શકરનું ધનુષ ઉપાડવાનો યત્ન કર્યો, પરંતુ તેમ કરવા જતાં ધનુષની નીચે તેનો હાથ દબાઇ ગયો અને તે પણ નિષ્ફળ ઉતર્યો ત્યારે બીજો કોણ સાહસ કરે? એક બંદીએ સર્વેને મૌન બેઠેલા જોઇને કટાક્ષમા કહ્યું કેઃ-

(દોહા)

"ભૂનક્ષત્રી કરી ભૃગુનાથ, ગયુ બળ પરાક્રમ તે સાથ,
ક્ષત્રી કોઇ નથી અહીં આવ્યો, બેઠા મિથ્યા શુ મૂછો મરોડો."

તે સમયે વિશ્વામિત્રની પાસે બેઠેલા રામ લક્ષ્મણે વિનીત ભાવથી ગુરુના સામું જોયું એટલે ઋષિએ તેમનો અભિપ્રાય સમજી

આજ્ઞા કરી કે 'ભલે જાવ, તમે તમારું પરાક્રમ દેખાડો!' પછી રામ સભામાંથી જ્યાં ધનુષ નીચે રાવણ દબાઇને પડયો હતો ત્યાં ગયા. જ્યારે સુકુમાર રામચંદ્રજી ધનુષનો ભંગ કરવાને વેદી આગળ આવ્યા ત્યારે સીતાજીના મનમાં કંઇ કંઇ થઈ ગયું. રામચંદ્રના ઉપર મોહીપડેલાં તે સખીઓની સામું જોઇ પોતાના પિતાના પણને માટે પશ્ચાતાપ કરતાં હોય તેમ અધીર અંતઃકરણથી કહેવા લાગ્યાં કેઃ—

(દ્રુતવિલંબિત.)

"કમઠપૃષ્ઠ કઠોર ધનુષ્યને, મધુરમૂર્તિ સુકોમળ રામ છે;
ગુણ ચઢાવવી શું ગજું એમનું, અહહ દારુણ છે પણ તાતનું.

સીતાજી આમ ચિંતા કરતાં જ અધીરાં થઇને ઉભાં છે, એટલામાં તો રામચંદ્રજીએ તુરત એક હાથથી ધનુષ્ય ઉપાડીને બીજા હાથથી તેના ઉપર બાણ સંધાન કર્યું. અને પછી જેવું ખેંચવા ગયા કે તુરત ભાંગીને તેના બે કટકા થઇ ગયા. આ બનાવ જોઇને એકઠા મળેલા રાજાઓ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા. જનકરાયની પ્રતિજ્ઞા પાર પડવાથી રાજવાડાની રાણીઓમાં આનંદનો ઘોષ ઉભરાઇ રહ્યો ત્યારે સ્વયંવરમાંના રાજાઓનાં અને રાજકુંવરોનાં મુખ ઉતરી ગયાં, દરમીઆન આનંદથી ઉભરાતે હૃદયે અને લજ્જાથી પાછે પાછે પડતે પગલે હાથમાં વરમાળ લઈ સીતાજી એક સખીની સાથે નીચે આવ્યાં અને જે મનોહર મુખ ઉપર મુગ્ધ બનેલાં ગુરુજનો વાત્સલ્યને વરસાવી રહ્યાં હતાં એવા રામચંદ્રજીના કંઠમાં વરમાળ આરોપી.

બીજે દિવસે જનકરાજાએ રામના તથા સીતાના વિવાહ પ્રસંગ ઉપર કુંકુમપત્રિકા લખી દશરથ રાજાને તેડાવ્યા. કુંકુમપત્રિકા વાંચીને જનક જેવા અધ્યાત્મવેત્તા અને ધર્મનિષ્ઠ રાજાની સાથે પોતાનો સંબંધ જોડાયેલો જાણી દશરથ રાજા પ્રસન્ન થયા, અને પોતાના પરિવાર સાથે જાન લઇને જનકપુર જઇ પહોંચ્યા. જનકરાજાએ સામૈયું કરીને દશરથ રાજાનો સત્કાર કર્યો,

ત્યારપછી વિવાહ મંડપમાં વેદીપર અગ્નિદેવને પધરાવીને વિશ્વામિત્ર, વશિષ્ઠ તથા શતાનંદ વગેરે બ્રહ્મર્ષિઓ દ્વારા પવિત્રકીર્તિ રામચંદ્ર અને સીતાનો વિવાહવિધિ આરંભ્યો. જનકરાજાએ પ્રથમથી જ નક્કી કરેલા શુભ મુહૂર્તમાં સીતાનો કરકમળ રામચંદ્રના જમણા હાથમાં આપીને કહ્યું કે, આમારી પુત્રી તમને સોપું છું, તમે બન્ને પરસ્પર પતિ પત્નીના સંબંધથી જોડાઇને લૌકિક તથા પારમાર્થીક ધર્મકાર્યો કરજો. અગ્નિદેવ તમારી કામના સફળ કરો, ત્યાર પછી બીજા હોમ, સત્પપદી વગેરે વિધિ કરવામાં આવ્યો, અને ઉભય કુટુંબની ચચ્ચાર સુવાસણોએ સીતાજીને વધાવીને સૌભાગ્ય દાન દીધું તથા જનકરાયે રામ તથા દશરથ રાજા અને અયોધ્યાના રાજકુટુંબીઓને પહેરામણીથી સારો સતકાર કરી વિદાયગીરી દીધી. વર વહુને લઇ દશરથરાજા અયોધ્યા આવ્યા ત્યારે સીતાજીને જોઇને કૌશલ્યા વગેરે રાજગૃહની રાણીઓ અને પૌરજન પ્રસન્ન થયાં અને સીતાજીએ પણ વિવેકથી સર્વેનાં મનને જીતી લીધાં.

રામ અને સીતાને આનંદમાં કેટલોએક કાળ વીતી ગયો, અને રામ પણ રાજ્ય કરી શકે તેવી વયમાં આવ્યા, ત્યારે દશરથે રામને રાજ્યાભિષેક કરવાનો વિચાર કર્યો, અને મોટા પાયાપર સર્વ તૈયારીઓ થવા લાગી. આ વાત દશરથની પ્રિયરાણી કેકયીને કાને ગઇ અને મથરાએ અગ્નિમાં ઘી રેડવાનું કાર્ય કર્યું કેકયીનાં ચરિત્રમાં કહેલું છે તેમ તેણે રાજા પાસે રામને વનવાસ અપાવી પોતાના ભરતને માટે રાજ માગી લીધું. રામચંદ્રજી પિતાનું વચન માથે ચઢાવી વનવાસ જવાને તૈયાર થયા. રામને વનવાસ આપવામાં આવ્યાથી નગરમાં હાહાકાર થઇ રહ્યો. કૌશલ્યાને સમજાવી તેમની આજ્ઞા લઇને સીતાની રજા લેવા માટે રામચંદ્ર સીતાના અતઃપુરમાં ગયા, અને ઉદાસ મુખે તેમને બનેલી સર્વ બાબત કહી સંભળાવી. સીતા પણ તે સમયે રામનો ઉદાસ ચહેરો જોઇને ખિન્ન થયાં. પવનના આઘાતથી કંપિત થઇને કેળ જેમ પૃથ્વીપર તૂટી પડે તેમ જનકપુત્રી

પૃથ્વીપર ઢળી પડયાં. રામે તેમને સાવધ કર્યાં, અને કહ્યું કે "તમે અહીં મારી માતાની સેવા કરી આનંદમાં દહાડા ગાળો અથવા તો તમને જો તમારે પીએર જવાની મરજી હોય તો તેમ કરો. હું વનમાં જવાનો છું, અને ત્યાં તમને સાથે રાખવામાં તમને તેમ જ મને પણ કેટલીક જાતનાં જોખમો વેઠવાં પડે તેમ છે, તેથી મારી સાથે લઇ જવાય તેમ નથી. તમે અહીં રહો ને મારી માતુશ્રીઓની સેવા કરજો, દિયરની મરજી ઉઠાવજો, વડીલ જનોની આજ્ઞામાં રહેજો, વૃદ્ધો તરફ નર્મ ભાવથી વર્તજો, દાસદાસી તથા બીજા પરિવારોની સાથે સ્નેહભાવથી વર્તજો, સુખથી હરખાશો નહિ તેમ દુઃખથી ઉદાસ થશો નહિ સમયાનુસાર વર્તીને કામ ક્રોધાદિકને વશ ન થતાં તેમને તાબે કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. ભરત કે જે હવે પછી આપણા રાજા થવાના છે તેમના તરફ ભક્તિ અને વિનય રાખજો. નિત્ય મારાં માતુશ્રી ઉપરાંત બીજી સર્વે માતાઓને પણ વંદન કર્યા પછી ગૃહકાર્યમાં વળગજો અને સત્ય, શૌચ, ઇંદ્રિયનિગ્રહ, ક્ષમા, દયા વગેરે સાધારણ ધર્મો પાળવાનો પ્રયત્ન કરજો આ મારી તમને ભલામણ છે." સીતાજી બોલ્યાં કે-'પ્રિય! તમે આ શું બોલો છો? હું અહીં રહેવાની જ નથી.' આપણ જ્યાં તમે ત્યાં જ હું એમ જાણજો.

"તમે જોગીનો વેશ જો ધારશો, તો હું જોગણનો ધરૂં વેશ
જટા કરૂં કેસ, સાથે રાખો સ્નેહથી.
સ્વામી તમ વિના મહેલ ને માળિયાં, લાગે પર્વત મોટા સમાન
વસ્તી તો વેરાન, સાથે રાખો સ્નેહથી
સદા વનમાં ભમી વસ્તી આવશે જ્યારે પામીશ દર્શન દાન
કૃપાના નિધાન, સાથે રાખો સ્નેહથી.
મારું સગપણ જગમાં સ્વામીનાથ, બીજાં સ્વાર્થીઓ છે તમામ
કુટુંબ પરિવાર—સાથે રાખો સ્નેહથી
મારા વડ પાલવ તમે, નાથજી, બીજો નથી આશુનો લેનાર
કે એક કે આધાર—સાથે રાખો સ્નેહથી.

કાયા પ્રાણ થકી જો જુદી રહે, તો હું તમથી જુદી પડી છેક
જીવું તજી ટેક, સાથે રાખો સ્નેહથી.
તમે સુખના સાગર રહો વેગળા, પછી શું કરું રાજ ને પાટ
હવેલીના ઠાઠ, સાથે રાખો સ્નેહથી.
મને હીરનાં ચીર ગમે નહિ, મને ન ગમે ઘરેણાંના ઘાટ
મટાડો ઉચાટ, સાથે રાખો સ્નેહથી.
હું તો તમને દીઠે થાઉં દેખતી, અણદીઠે તો આંધલી ભીંત
જનમની એ રીત, સાથે રાખો સ્નેહથી.
મેં તો સ્નેહ તોડયો સર્વ લોકથી, બાંધી તમ સાથે પૂરણ પ્રીત
ચોરાયું છે ચીત, સાથે રાખો સ્નેહથી.
જમવું જીવન તમથી જુદાં પડી, હોય વિધ વિધનાં પકવાન
તે વિખના નિશાન, સાથે રાખો સ્નેહથી.
કરીએ ભોજન તમ સંગે ભાવથી, હોય કેવળ શાક ને પાન
તે મેવા સમાન, સાથે રાખો સ્નેહથી.
મુજને મેલી ને પંથે પધારશો, આવી મળવાની ધરશો ન આશ
નિશ્ચે પામુ નાશ, સાથે રાખો સ્નેહથી.

પછી વનવાસનો પોશાક ધારણ કરીને રામ, સીતા અને લક્ષ્મણ અયોધ્યા બહાર નીકળ્યાં અને દક્ષિણ દિશાનો માર્ગ લીધો. અનેક નગરો, ગામો, પર્વતો, નદીઓ, સરોવરો તથા અરણ્યોને નિહાળતાં નિહાળતાં તેઓ ચિત્રકુટ નામના પર્વત ઉપર આવ્યાં. ત્યાંથી દંડકારણ્ય તરફ જતાં માર્ગમાં અત્રિ ઋષિનો આશ્રમ આવ્યો. ત્યાં રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા થોડો વખત રહ્યાં. અત્રિ ઋષિએ રઘુકુળના કુમારોનો અને સીતાનો બહુ જ સત્કાર કર્યો, અને પછી વૃદ્ધ ઉમ્મરનાં અનુસૂયા નામનાં પોતાનાં પતિવ્રતા સ્ત્રી સીતાને દેખાડીને તેમના સદાચારનું તથા કાર્યોનુ ગૌરવ વિગતવાર કહી બતાવ્યું. એટલે સીતાએ તથા રામ લક્ષ્મણે વૃદ્ધ ઋષિ પત્નિને પ્રણામ કર્યા. તેમણે તે ત્રણેને આશીર્વાદ આપ્યો, અને સીતાને પોતાની પાસે બેસાડીને કહ્યુ, કે-"હે જનકરાયની પુત્રિ! તું રાજપુત્રી થઇને પણ સમયાનુસાર ધર્મો જાણે છે, એ ઘણી જ આનંદની વાત છે.

'હું એક રાજકન્યા થઇને વનમાં કેમ જાઉં, એવો ગર્વ ન રાખતાં તું પતિની સાથે વનમાં ચાલી નીકળી છે એ કામ તારી કીર્તિને અમર કરનારું છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓના ઇતિહાસમાં તારા આ પાતિવ્રત્યને સુવર્ણને અક્ષરે ખચિત કરી નાંખવાને પણ સમર્થ છે. હે પુત્રિ! પોતાનો પતિ નગરમાં અથવા તો ભયંકર અરણ્યમાં રહેતો હોય, પોતાને અનુકૂળ હોય અથવા તો વિરુદ્ધ વર્તતો હોય તોપણ સ્ત્રીઓએ તો તેને પ્રભુ માનીને નિત્ય સેવા કરવી જોઇએ, તેમ કરવાથી તેને આલોકમાં તથા પરલોકમાં સુખ મળે છે. પોતાનો પતિ દુરાચારી હોય, નિર્ધન હોય, અથવા તો આંધળો લુલો હોય તોપણ પત્નિએ તો તેને પોતાનું પરમ દૈવત માનવો. ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચીને મેં સિદ્ધ કર્યું છે કે સ્ત્રીનું હિત પતિમાં સમાયેલું છે, માટે તેની નિર્મળ મનથી સર્વદા સેવા કરવી. હું તને છેવટે ભલામણ કરું છું કે તું તારા પતિને અનુકૂળ રહીને ધર્માદિક તથા બીજાં રાજકીય કાર્યોમાં તેમને સહાય કરજે, અને સમયને અનુસરીને સુખ દુઃખને સહન કરી ક્ષમાથી સર્વની સાથે વર્તજે. એમ કરવાથી તારા ધર્મની અને યશની વૃદ્ધિ થશે.'

સીતાજી વૃદ્ધ ઋષિ પત્નિનાં વચન સાંભળીને ધીરા અવાજથી બોલ્યાં કે-'માજી! આપે મને યોગ્ય ઉપદેશ આપીને કૃતાર્થ કરી છે. પતિ એજ સ્ત્રીનું પરમ દૈવત છે. હું એ સંપૂર્ણ રીતે જાણું છું. મારા પ્રાણપતિ રામચંદ્ર તો એક મહાત્મા છે, પરંતુ ગમે તેવા પતિની પણ સ્ત્રીએ તો સેવા કરવાની છે. આ વાત મારાં સાસુ સસરાએ વારંવાર મને કહેલી છે, તેમ જ મારાં માત પિતા વગેરેએ પણ મને પતિ સેવાવિષે ઉપદેશ કર્યો છે. આપણા આર્ય લોકોમાં સ્ત્રીઓના ધર્મમાં સ્ત્રીનો મુખ્ય ધર્મપતિ સેવા જ છે, અને તે સ્ત્રીના સૌભાગ્યમાં વૃદ્ધિ કરનારો છે.'

અનુસૂયાજી સીતાનાં વચનો સાંભળીને રાજી થયાં, અને તેમણે કહ્યું કે-'પુત્રિ! હું નહોતી જાણતી કે તું આવી ડાહી હોઇશ, પણ તેં તો ખરેખર રઘુવંશની અને જનકવંશની કીર્તિને અજવાળી છે. તારા ડહાપણથી હું બહુ જ પ્રસન્ન થઇને તને પ્રીતિદાનમાં લે, આ દિવ્યવસ્ત્રો, દિવ્ય પુષ્પમાળા, દિવ્ય આભૂષણો, અને અંગ-

રાગ, (ચંદનનો લેપ) આદિ સૌભાગ્યની વસ્તુઓ આપું છું. આ વસ્તુઓ કોઈ પણ દહાડો જીર્ણ થશે નહિ, પરંતુ તાજી જ રહેશે.' આમ કહીને તે સર્વ વસ્તુઓ સીતાને ભેટ કરી. સીતાએ તે વસ્તુઓ લઇ ઋષિ પત્નિનો મોટો આભાર માન્યો. એક બે દિવસ રહીને રામ લક્ષ્મણ તથા સીતાજી પછી દંડકારણ્ય તરફ સીધાવ્યાં. ત્યાં રાક્ષસોનો મોટો ઉપદ્રવ હતો. જતા આવતા લોકોને તેઓ બહુ જ હેરાન કરતા હતા. તે દુઃખ રામે તથા લક્ષ્મણે બધા રાક્ષસોનો સહાર કરીને કેટલેક અંશે ઓછું કરી નાખ્યું, અને ત્યાંથી બન્ને ભાઇઓ પંચવટી નામના પવિત્ર ને રમણીય ક્ષેત્રમાં જઇ રહ્યા.

પંચવટી અનેક નદીઓ, સરોવરો અને વૃક્ષોની ગીચ ઝાડીની વચ્ચે આવેલું રમ્ય સ્થળ છે. મૃગોનાં ટોળાંઓથી અને બીજા વિવિધ જાતનાં પક્ષીઓના નિર્દોષ કલ્લોલથી તે વનની શોભા અલૌકિક લાગતી હતી. પૃથ્વીપર ઉગી નીકળેલી લીલી દુર્વાને લીધે જાણે સર્વત્ર લીલા રંગનો ગલીચો બીછાવી દીધો હોય તેવી વનભૂમિઓ રામ તથા સીતાનાં મનને ત્યાં આનંદ આપતી હતી. રામ તથા સીતા પંચવટી ક્ષેત્રમાં અનેક પ્રકારની પ્રેમગોષ્ઠીઓથી પોતાના વનવાસના દિવસોને ગાળતા હતાં. તેવામાં એકવાર રામ લક્ષ્મણને છળવા ગયેલી સૂર્પનખાનું લક્ષ્મણે અપમાન કરવાથી તેણે રાવણને ઉશ્કેર્યો કે રામ લક્ષ્મણ તથા સીતા વનવાસ નીકળ્યાં છે અને તેઓ પંચવટી ક્ષેત્રમાં આવીને રહ્યાં છે. જનકરાજાની કુંવરી સીતાજી રૂપરૂપનો અંબાર છે રાવણ સીતાના સૌંદર્ય ઉપર ઘણા દહાડા થયા મોહિત થયો હતો, તેથી તેણે સીતાનુ હરણ કરવાનો વિચાર કર્યો અને પોતાના મામા મારીચને સોનેરી રંગનો માયામૃગ બનાવી તેને પંચવટીના આશ્રમમા મોકલ્યો. સીતા તે વખતે રામની પાસે બેઠા બેઠા વનલીલા નિહાળતા નિહાળતા તે મૃગને જોતાં જોતા તેના ઉપર મોહી પડયાં, અને રામચન્દ્રજીને કહ્યુ કે-'આવા રંગનો મૃગ તો આજે જ મારા જોવામા આવ્યો, માટે આ મૃગને મારી તેના ચામડાની મને કાચળી સીવડાવી આપો.' રામ બહુધા સીતાને પ્રસન્નજ રાખતા હતા, તેથી તુરતજ ધનુષ્ય બાણ લઈ સીતા

'લક્ષ્મણને સીતા સોંપી માયામૃગની પાછળ ગયા, અને તેને તીર માર્યું. તે વખતે તે માયાવી મૃગે મરતાં મરતાં બૂમ મારી કે–હે લક્ષ્મણ !' લક્ષ્મણનું નામ સાંભળી સીતાએ લક્ષ્મણને રામની મદદે જવા માટે વિનતિ કરી. લક્ષ્મણ સીતાને આશ્રમમાં એકલાં મૂકીને જવાને રાજી નહતા; તોપણ સીતાના બહુ જ આગ્રહથી તે પણ જે દિશામાંથી શબ્દ આવ્યો હતો, તે દિશા તરફ ધનુષ્ય લઇને ગયા. હવે સીતા આશ્રમમાં એકલાં જ રહ્યાં હતાં. આ તકનો લાભ લઇને રાવણ એક જટાધારી ભિક્ષુકના વેશમાં રામના આશ્રમમાં દાખલ થયો, અને ભિક્ષાને મિસે પર્ણકુટીના બારણા આગળ આવી ઉભો રહ્યો. લક્ષ્મણે જતી વખતે બારણાની આસપાસ આણ કરેલી હતી અને કહ્યું હતું કે, આની બહાર નીકળશો નહિ, તેથી સીતા ભિક્ષુકના વેશમાં આવેલા રાવણને ઉંમરામાં ઉભાં ઉભાં ભિક્ષા આપવા માંડી, ત્યારે રાવણે કહ્યું કે–'બાહાર આવી ભિક્ષા આપો.' ઉમરાની બહાર આવીને જેવાં સીતા તેની ઝોળીમાં ભિક્ષા નાંખવા ગયાં કે તુરત રાવણે તેમને ઊંચકી લીધા, ને વિમાનમાં બેસારી લંકા તરફ રવાના થયો. સીતાદેવી એકદમ મૂર્છિત થઈ ગયાં, અને ભાન આવ્યા પછી વિલાપ કરવા લાગ્યાં, પરંતુ રાવણે તે તરફ ધ્યાન નહિ આપતાં વિમાનને હકાર્યા કર્યું રાવણનું વિમાન આકાશ માર્ગે ચાલતું ચાલતું જેવું પંપા સરોવરની પડોશમાં આવેલા ઋષ્યમુક પર્વત ઉપર આવી લાગ્યુ, ત્યારે સીતાએ તે પર્વત ઉપર બેઠેલા વાનરોની વચ્ચે પોતાના પગનુ એક ઝાંઝર પોતાની ઓઢણીએ બાંધીને નીચે નાંખ્યુ. વાનરોએ તે લઇને સાચવી રાખ્યુ રાવણ સીતાને લઇને થોડા સમયમાં લંકા ગયો, અને સીતાને બહુ બહુ સમજાવવા લાગ્યો, તોપણ તેમણે રાવણના કહેવાને માન્ય રાખ્યુ નહિ રાવણે પછી સીતાને રાક્ષસોની ચોકી વચ્ચે અશોક વાડીમાં રાખ્યા

આણી તરફ રામ અને લક્ષ્મણ મૃગને મારી જ્યારે આશ્રમમાં ગયા ત્યારે સીતા ત્યાં મળે નહિ. બને ભાઇઓ ઉદાસ થઈ શોધ કરવા માટે વનમાં નીકળી પડ્યા. વનમાં ફરતાં ફરતાં ઋષ્યમુક

સીતા અને રાવણ.

પર્વત આગળ જતાં સુગ્રીવ અને તેના હનુમાન વગેરે પ્રધાનો તેમને મળ્યા. સીતા સંબંધી ખબર પૂછતાં તેમણે તેમને કેટલોક વૃત્તાંત જણાવ્યો. અન્યોન્યના કુશળ અને કુળ વગેરે પૂછતાં તેઓમાં મિત્રતા થઇ અને રામે સુગ્રીવ કે જેના બળવાન બંધુ વાલિએ તેની સ્ત્રી અને રાજ્ય લઇ લીધાં હતાં તે તેને પાછાં મેળવી આપવામાં સહાય કરવાનું વચન આપ્યું, ને તેના બદલામાં સુગ્રીવે સીતાની શોધ કરાવવાનું તથા શોધ પછી તેમને મેળવવાને સૈન્યની સહાય જોઇએ તો તે આપવાને કબુલ કર્યું. પછી તેઓ સર્વે કિષ્કિધાના વાનર રાજા વાલિ ઉપર હલ્લો લઈ ગયા. ઇન્દ્રના પુત્ર વાલિએ તેમની સાથે નગર બહાર નિકળીને યુદ્ધ કર્યું, પરંતુ આખરે રામે તેને રણમાં હણ્યો અને સુગ્રીવને કિષ્કિધાની ગાદી અપાવી.

સુગ્રીવે કિષ્કિધા કબજે કરીને રાજ્યની વ્યવસ્થા કરી, એટલામાં ચોમાસુ આવવાથી રામ અને લક્ષ્મણ ઋષ્યમૂક નામના પર્વત ઉપર ચાતુર્માસ ગાળવા રહ્યા, સુગ્રીવે ત્યા તેમનું સારુ આતિથ્ય કર્યું અને પછી જ્યારે પ્રસગ આવ્યો ત્યારે હનુમાન પુર સર કેટલાક વાનરોને સીતાની શોધ કરવા માટે દક્ષિણ દિશા તરફ મોકલ્યા. નળ, નીલ, કુમાર અગદ અને જાબવાન સાથે પવનનો પુત્ર હનુમાન, વનો, પર્વતો અને ખીણોમાં શોધ કરતો કરતો મલય પર્વતમાં થઇને લંકામાં જવાને તૈયાર થયો. લકા જવા માટે સમુદ્રનું ઉલ્લઘન કરવું પડે તેમ હતું, તે કરવાને માટે હનુમાનને તેના સાથી વાનરોએ ઉત્તેજન આપ્યુ અને છેવટ એક મોટા પર્વતના શિખરપર ચઢી મોટો હુંકારવ કરી, હનુમાન સમુદ્ર કુદીને લકામાં જઈ પડયો. રાવણની રાજધાની લકામાં આવ્યા પછી હનુમાન ઘણે ઘણે ઠેકાણે ફરતો, શોધ કરતો અને પોતાનાં પરાક્રમોથી રાક્ષસોને ચકિત કરતો કરતો છેવટ 'અશોક' નામની સુંદર વાટિકામાં ગયો. આ વાટિકામાં રાવણે સીતાને હરી લાવી રાક્ષસીઓના રક્ષણમાં રાખ્યાં હતાં. હનુમાન જ્યારે ત્યાં આવ્યો ત્યારે દેવી સીતા ક્રૂર અને ભયકર દેખાવની રાક્ષસીઓ વચ્ચે એક મોટા અશોક વૃક્ષની નીચે બેઠાં હતાં, ત્યાં આગળ ગયો. ત્યાંની સર્વે હકિકત જાણ્યા

પછી જે ઝાડને અઢેલીને સીતા બેઠાં હતાં, તે ઝાડની ઘટામાં છુપાઈને બેઠો. થોડીવારમાં રાવણ કેટલાએક રાક્ષસોની સાથે સીતાની પાસે આવ્યો અને તેને કહેવા લાગ્યો કે–હે સીતા! હવે હઠ છોડી દે. તારાં ફોગટ જતાં યૌવનને મારી સાથે સંબંધ બાંધીને સફળ કર! તારાં કદળીના ગર્ભ જેવાં સુકોમળ શરીરને અને નાજુક અંગોને દુઃખને લીધે કરમાવી ન નાંખ. રાવણની સાથે લગ્ન કરવાથી તું ત્રણ ભુવનની પટ્ટરાણી બનીશ.' સીતા તેનો તિરસ્કાર કરીને બોલ્યાં કે,–હે નિર્લજ્જ લંપટ! તું પ્રજાનો રાજા થઈને, આવું નીચ કૃત્ય કરવાને કેમ તૈયાર થયો છે. તારે તો સર્વ સ્ત્રીઓ તરફ માતા અને બહેનના જેવી દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ રાજા તો પ્રજાનો પિતા ગણાય છે, છતાં તું કેમ આવો અધર્મ આદરી બેઠો છે? તારાં આ કૃત્યથી તારા કુળનો અને આ નગરીનો નાશ થશે, અને તારા નામ ઉપર લોકો ધિક્કારનો વરસાદ વરસાવશે. હું કોણ છું તેની તને ખબર છે? હું રઘુકુળતિલક રામચંદ્રની ધર્મપત્ની છું અને મહાત્મા એવા જનક રાજાની પુત્રી છું. રાઘવની ભુજાનું ઓશીકું કરીને સુનારી છું તે હું હવે બીજાની કદી પણ થનારી નથી. આ હાથ રામ વિના બીજાનાં હાથમાં કદી પણ શોભે નહિ. રાવણ સીતાનાં આવાં તિરસ્કાર ભરેલાં વચનોથી ઉશ્કેરાઈ ગયો અને તેણે આસપાસ ચોકી કરતી રાક્ષસીઓને કહ્યું કે,–'આ સ્ત્રીને હજી પણ સમજાવજો, અને તે જો ન સમજે તો પછી હું તેને મારા ક્રોધનો સ્વાદ ચખાડીશ' આમ કહીને તેત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

પાછળથી રાક્ષસીઓ પણ સીતાને વિનવવા લાગી, અને બોલી કે,–તું હવે હઠ છોડી દઈને રાવણની પ્રાર્થના માન્ય કર.' છેવટે એ રાક્ષસીઓને પણ તિરસ્કારી કાઢી અને પછી પોતાના ઉપર ગુજરેલી વિપત્તિ માટે પોતે એકલા બેઠા બેઠાં વિલાપ કરવા લાગ્યાં. તે જોઈને હનુમાને ઝાડ ઉપરથી રામનામવાળી મુદ્રિકા તેમના શરીર ઉપર નાંખી. સીતા તે મુદ્રિકા જોઈને પ્રથમ તો ભ્રમમાં પડી ગયાં, કારણ કે રાક્ષસો અનેક પ્રકારની માયા કરતા હતા, પરંતુ થોડીવારમાં હનુમાને પોતે નીચે ઉતરીને રામ સબંધી સર્વ હકિકત

કહી ત્યારે તે પ્રસન્ન થયાં અને તેમણે પોતાના સમાચાર પાઠવતાં તેને પોતાના માથાપરનો ચાક નિશાની તરીકે આપ્યો. હનુમાન ત્યાંથી પાછા આવ્યા ને રામને સીતાના સમાચાર આપ્યા. તેપરથી રામ વાનરસૈન્ય લઇને લંકા તરફ ગયા.

લંકા નગરી ઉપર રામ ચઢી આવ્યાના સમાચાર સાંભળી, મંદોદરીએ રાવણને સમજાવવા માંડયો કે,–'હે પ્રિય! રામ મહાવીર પુરુષ છે, તેની સ્ત્રીને હરણ કરીને તમે અહીં લાવ્યા છો, તે તમે મહા જોખમનું કામ કર્યું છે, માટે તમે તેમને પાછાં સોંપી દ્યો ને કરેલા અપરાધ માટે તેમના પગમાં પડીને માફી માંગો, નહિ તો કુળનો નાશ થશે. હે સ્વામીનાથ! તમારી રાંકડી રાણીનો આ હિતોપદેશ ગ્રહણ કરો પરસ્ત્રી વિષ સમાન ગણાય છે અને તેનો ત્યાગ કરવામાં જ કલ્યાણ છે.' विनाशकाले विपरीतबुद्धिः એ ન્યાય પ્રમાણે મંદોદરીનાં વચનો રાવણે કાનપર લીધાં નહિ રામની સામે રાવણે યુદ્ધ કર્યું, તેમાં રામચદ્રે સર્વ રાક્ષસોનો સંહાર કરી નાંખ્યો, અને છેવટે તેને પણ મારી નાંખીને વિભીષણનો રાજ્યપર અભિષેક કર્યો અને સીતાને તેડવા માટે અશોક વાડીમાં જ્યાં સીતા બેઠાં હતાં, ત્યાં હનુમાનને મોકલ્યો. હનુમાન સીતાજીની પાસે ગયો, અને તેમને રામની પાસે આવવાની વિનતિ કરી એટલે સીતાજી તુરત વાહનમાં બેશીને રામની છાવણીમાં આવ્યાં. રામે વિયોગદુઃખથી દુર્બળ થઇ ગયેલાં સીતાજીને જોઈ કહ્યુ કે, મેં શત્રુને મારીને મારુ કર્તવ્ય પૂરુ કર્યુ છે, પરંતુ હવે તમારે એક કર્તવ્ય કરવું રહ્યું છે, તેને માટે મને તો સંપૂર્ણ ખાત્રી છે, તોપણ તમારે જગતની દૃષ્ટિમાં શુદ્ધિ દેખાડવાને તે કરી બતાવવાની જરૂર છે. તમને માર્ગમાં રાવણનો અપવિત્ર સ્પર્શ થયો હશે, તે સ્પર્શદોષ દૂર કરવા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની જરૂર છે. અહીં સામે જે અગ્નિનો ઢગ પડયો છે તેમાં તમે ઉઘાડે પગે ઉભાં રહીને અગ્નિસ્નાન કરો, એટલે સર્વના મનમાં ખાત્રી થાય; રામનાં આવાં વચન સાંભળીને, સીતાએ તુરત રામને પ્રદક્ષિણા કરીને ભડભડાટ બળતા અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો કે, અગ્નિદેવે તુરત સીતાજીને પોતાના મંગળમય ઉત્સંગમાં

ઝીલી લઇને પવિત્ર મૂર્તિ સ્વરૂપે રામને પાછાં અર્પણ કર્યાં. તે વેળા દેવનાં દુંદુભિ વાગ્યાં ને જયજયકાર થઇ રહ્યો. ઋષિઓ બોલ્યા કે:-

હે રઘુકુળમણિ રામ! તમારી પત્ની સીતા પવિત્ર છે, પતિવ્રતા છે, દેવી છે, આખા જગતની સ્ત્રીઓને પૂજનીય અને અનુકરણીય છે, તેમના વિષે કોઇ પણ જાતની શંકા રાખશો નહિ. રામે અગ્નિદેવને માન આપ્યું અને તુરત સીતા! સીતા! એમ કહેતાં જ સીતા રામની પાસે હાજર થઇ તેમને પ્રણામ કરીને ઉભાં રહ્યાં. ઋષિઓ તથા બીજા લોકોના હર્ષનો તથા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહીં

તે પછી રામ લંકાનું રાજ્ય વિભીષણને સોંપી, લક્ષ્મણ, સીતા, હનુમાન, સુગ્રીવ વગેરે વાનર સેનાપતિઓને વાનરોની સેના સાથે લઇ, લંકાનો મહાસાગર ઓળગીને ભરતખંડના સીમાડાપર આવ્યા એ સર્વને વિદાય કરીને રામ, સીતા અને લક્ષ્મણ પુષ્પક વિમાનમાં બેસી અયોધ્યા નગરીમાં આવી પહોંચ્યા. તેમના આવ્યાના ખબર સાંભળીને ભરતાદિક ભાઇઓએ તથા પ્રજાજનોએ મોટા આદર સત્કાર સાથે રામને નગરીમાં પધરાવ્યા, અને રામના આવ્યાની વાટ જોતા ભ્રાતૃભક્ત ભરતે તેમનો રાજ્યાસન ઉપર મોટા ઠાઠમાઠથી અભિષેક કર્યો.

રામ રાજ્યાસન ઉપર આવ્યા પછી હમેશાં છૂપા દૂતોદ્વારા નગરચર્ચા જાણતા હતા, અને રાજકાર્યભાર સબંધી જે નબળાઇ જાણવામાં આવતી તે સુધારવાનો પ્રયત્ન પણ કરતા હતા એક વખતે એક દૂતે આવીને રામને કહ્યુ કે-"આજે હું નગરચર્ચા નિહાળતો નિહાળતો ધોબીવાડામાં ગયો હતો, ત્યા ધોબી અને ધોબણ વચ્ચે નિચે પ્રમાણે વાતચિત થતી મારા સાંભળવામાં આવી· ધોબીએ સ્ત્રીને ધમકાવીને કહ્યુ કે-હું કઇ રામ બામ નથી કે તને ઘરમાં રાખુ. સીતા રાવણના ઘરમા રહી આવી તોપણ રામે તેને સંઘરી છે,-પરતુ હું તો તને કદી પણ ઘરમાં સઘરવાનો નથી." તે વાત સાંભળીને રામ મનમાં ખિન્ન થયા અને તેમણે પોતાના મન સાથે વિચાર કર્યો કે; સીતા અગ્નિમાં સ્નાન કરીને શુદ્ધ થયાં એ વાત છૂપી રહી, અને રાવણના ઘરમાં રહ્યાં એ વાત લોકમાં ચર્ચાતી રહી. પારકાના

છિદ્રો શોધવાં એ જ મનુષ્યોનું કામ હોય છે, પરંતુ મારે તેટલો દોષ પણ મારા ઉપર રહેવા દેવો નહિ જોઇએ. હું જાણું છું કે, સીતા પવિત્ર છે, પરંતુ લોકોનાં મનના સમાધાન માટે મારે તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. કારણ કે જેથી હું પ્રજામાં શુદ્ધચરિત્ર ગણાઉં; ને પ્રજાને મારાં નિષ્પક્ષપાતપણાંમાટે સંપૂર્ણ ખાતરી થાય! આવો વિચાર કરીને રામે લક્ષ્મણને તેડાવ્યા અને તેમને સર્વ વાત કહી. લક્ષ્મણે સીતાજીનો ત્યાગ ન કરવા માટે રામને બહુ બહુ સમજાવ્યા, પરતુ રામ એકના બે ન થયા તેથી નિરુપાયે લક્ષ્મણે પોતાના વડા ભાઇનાં વચનને માન્ય રાખ્યુ. સીતાને પણ તે દિવસે નિદ્રામાં દુષ્ટ સ્વપ્નાંઓ આવ્યાં હતાં. તેમને પોતાના પર આવી પડનારી ભયંકર વિપત્તિની પ્રથમથીજ અનિષ્ટ સૂચનાઓ થઈ હતી, પરંતુ તે તેનાં ખરાં પરિણામો જાણતાં ન હતાં. હમણાં તે ગર્ભવતાં હતાં, પ્રસૂતિના દિવસો પણ પાસે આવી પહોંચ્યા હતા, તેથી રામ હમેશાં અનેક જાતના વિનોદ કરાવીને તેમની ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરતા હતા. આજે પોતાનાપર આવી પડનારી વિપત્તિના પૂર્વરૂપ તરિકે દુષ્ટ સ્વપ્નુ આવતાં જ નિદ્રાવસ્થામાં સીતા રડવા લાગ્યાં, અને તુરત જાગીને જુચે છે તો લક્ષ્મણને પોતાની પાસે ઉભેલા દીઠા. સીતાએ અગ મરોડતાં મરોડતાં લક્ષ્મણને પૂછ્યુ કે-'કેમ દીએરજી! તમારા ભાઇ કયાં છે.' લક્ષ્મણે ઉત્તર આપ્યો કે-'ભાભી! તેઓ રાજસભામાં ગયા છે, અને મને હુકમ કરતા ગયા છે કે, તમે આજે એમને રથમાં બેસારીને અરણ્યમાં વનલીલા જોવાને લઇ જજો.' સીતાને રામની આજ્ઞા સર્વદા માન્ય હતી તેથી મનમાં જરાપણ મુઆયા વિના લક્ષ્મણ સાથે તે રથમાં બેઠા. એટલે સારથિ ગગા નદીની પડોશમાં આવેલા વાલ્મિકીના આશ્રમ તરફ નિર્જન વનમાં રથને હંકારી ગયો ને ત્યાં ગયા પછી તેણે રથને ઉભો રાખ્યો, એટલે લક્ષ્મણ નીચે ઉતર્યા અને તેણે સીતાને પણ નીચે ઉતરવાની પ્રાર્થના કરી; પરતુ રામની આજ્ઞાથી પોતે તેમને વનમાં ત્યાગ કરવા આવ્યા છે એ વાત કહેતાં તેમનો કઠ રુધાઇ ગયો; સીતા રુદન કરતાં કરતાં રથમાંથી નીચે ઉતર્યાં, સીતાની

આંસુભરી સુંદર મુખશ્રીને નિહાળતાં, લક્ષ્મણના મનમાં અત્યંત ખેદ થવા લાગ્યો. ખેદ સાથે તેનાં નેત્રમાંથી અશ્રુધારા પણ ચાલી નીકળી અને તે પણ આંસુભરી આંખે સીતાના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો.

થોડીવાર પછી ગર્ભના ભારથી મ્લાન થઇ ગયેલાં સીતા સાવધાન થઈને બોલ્યાં કે,-મેં તે એવાં પૂર્વ જન્મમાં શાં પાપ કર્યાં હશે કે મારાપર ઉત્તરોત્તર વિપત્તિઓ જ આવ્યા કરે છે. હાય દૈવ! હું આ નિર્જન વનમાં એકલી તે કેમ રહી શકીશ? રામના વિયોગમાં મારા દિવસો કેમ જશે? પછી પોતાના પગમાં પડેલા અને શોકથી અભિભૂત થઈ ગયેલા લક્ષ્મણને ઉઠાડીને સીતા બોલ્યાં; "હે વીરા લક્ષ્મણ! તમે અયોધ્યામાં જઇને આ હીણ ભાગી સીતાના વતી મારાં સાસુઓને પ્રણામ કહેજો તથા તમારા વડીલ બંધુ રામને પણ પ્રણામ કરીને, મારા તરફથી કુશળ સમાચાર પૂછજો, અને કહેજો કે તમે મને લોકાપવાદના ભયથી તજી છે. મારે લીધે લોકોમાં તમારી નિંદા થઈ છે અને તમારાઉપર અપવાદ આવ્યો છે, તે હું સારી રીતે જાણું છું. તથાપિ મારે તો એક તમારો જ આશ્રય છે. સ્ત્રીને પતિ એ જ પરમ ઇશ્વર છે, ને તે જ મારા જીવનનો મુખ્ય ધર્મ હું માનું-છું, તમે મારા વિયોગથી વિહ્વળ થઇ ગયેલા તમારા વડીલ બંધુ રામની સેવા કરજો અને મારા વિયોગના દિવસોમાં તેમને કોઈપણ જાતનું ઓછું આવવા દેશો નહી. જાવ! લક્ષ્મણ જાવ! રડો નહીં, મનુષ્યે પોતાના કર્મને આધીન થવાની જરૂર છે." આમ કહેતાં કહેતાં પૂર્વનો વૈભવ યાદ આવતાં સીતા પાછાં મૂર્છિત થઇને ધરણીપર ઢળી પડયાં, લક્ષ્મણ સીતાની ક્ષમા માંગવા જતો હતો, પરંતુ સીતાને મૂર્છિત થયેલાં જોઇને તેનો શોક પણ ઉભરાવા લાગ્યો તેથી લક્ષ્મણ માત્ર ડુસકાં ભરતા ભરતા જ પ્રણામ કરીને રથમાં બેઠા અને અયોધ્યા નગરીમાં આવ્યા.

થોડીવાર પછી સીતાને મૂર્છા વળી અને તે એક ઝાડની છાયાતળે બેસીને પોતાનાપર વીતેલાં અનેક દુઃખોનો વિચાર કરવા લાગ્યાં, તે સમયે વાલ્મિકી મુનિના શિષ્યો, યજ્ઞના કાષ્ઠો, દર્ભ તથા પુષ્પો લેવાને વનમાં આવ્યા હતા, તેઓની સીતાપર નજર પડી.

સીતાનાં અલૌકિક તેજે ઋષિકુમારોના મનમાં આશ્ચર્ય સાથે જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી, અને ઋષિકુમારોએ સીતાની પાસે જઇને પૂછયુ, બેન! તુ કોણ છે અને અહીં અરણ્યમાં કેમ બેઠી છે? સીતાએ પોતાની માતાપિતાની અને પતિકુળની ઓળખાણ આપી અને વનમાં આવવાનુ કારણ કહ્યુ. પછી ઋષિકુમારોએ ધૈર્ય આપીને શાત કર્યા અને પોતાના આશ્રમમાં લઇ જઇને પોતાના ગુરુને તેમનું વૃત્તાત કહી સંભળાવ્યુ. વાલ્મિકીમુનિએ મોટા સત્કાર સાથે તેમને પોતાના આશ્રમમા રાખ્યા. સીતાને પૂરા દહાડા હતા, તેથી થોડા સમયમાં તેમણે બન્ને પુત્રને સાથે જ જન્મ આપ્યો. ઋષિએ આમાંના મોટાનુ નામ લવ અને નાનાનુ નામ કુશ પાડયુ, તે બન્ને કુમારો શુકલપક્ષના ચદ્રની પેઠે દિવસે દિવસે વધવા લાગ્યા અને અગ્યાર વર્ષના થયા કે ઋષિની પાસેથી ઉપનયન સસ્કાર ગ્રહણ કરીને ધનુર્વેદનો તથા બીજી વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. સીતા પણ વખતો વખત પોતાના પુત્રોને ધર્મની તથા નીતિની ઉપદેશાત્મક કથાઓ કહીને તેમનાં મનને કેળવતાં હતાં, બન્ને પુત્રો કેટલાએક વર્ષોમાં ધનુર્વેદ શીખીને મોટા પરાક્રમી યોદ્ધા થઈ ગયા

રામ મહાજ્ઞાની અને એકપત્નીવ્રતધારી હતા. જેમ સીતાને રામ પ્રાણસમાન પ્રિય હતા, તેમ જ રામને સીતા ઉપર પણ અથાગ વાત્સલ્ય હતુ. તેમણે માત્ર લોકનિંદાથી ડરીને જ સીતાનો ત્યાગ કર્યો હતો, પરતુ સીતા તેમના હૃદયમાથી ખસ્યા ન હતા. સીતા જેમ વાલ્મિકીના આશ્રમમા રામને માટે ઝુર્યા કરતા હતા, તેમ જ રામ પણ રાજમદિરમાં રાત દિવસ સીતાના નામની જ જપમાળા જપ્યા કરતા હતા. બન્નેનો આત્મા એક જ હતો, માત્ર ખોળીયા જ જૂદા હતા આમ રામે કેટલાએક દિવસો ગાળી કાઢયા, અને પછી પોતે કરેલી કેટલીએક હિંસાના દોષમાંથી મુક્ત થવા માટે ઋષિઓની સાથે વિચાર કરીને અશ્વમેધ નામનો મહાયજ્ઞ આરભ્યો અને યજ્ઞના ઘોડાને લક્ષ્મણની દેખરેખ નીચે દેશેદેશ ફરવા મૂકયો ઘોડો ફરતો ફરતો વાલ્મિકીના આશ્રમમાં આવી ચઢયો, તે વખતે લવ તથા કુશ બાર વર્ષની ઉમ્મરના થયા હતાં, ને તેઓ નિત્યના

અભ્યાસથી બાણુવિદ્યામાં કેળવાઇ ગયા હતા. તેઓએ ધનુષપર બાણો ચઢાવીને ઘોડાને આશ્રમના દ્વારઆગળથી જતાં અટકાવી દીધો, એટલે બન્ને વચ્ચે તુમુલ યુદ્ધ થયું. લક્ષ્મણની સેનાએ લવ તથા કુશ ઉપર બાણોનો મારો ચલાવવા માંડયો, પણ તેથી કાંઇ લવ તથા કુશ નમી પડ્યા નહીં, પરંતુ તેઓએ પણ સામાં બાણો મારીને શત્રુઓને તુરત જ ઉત્તર આપ્યો. બને વચ્ચે રોમાંચજનક યુદ્ધ થયુ, અને છેવટે રામને પોતાને પણ ત્યાં આવવું પડયું. લવ તથા કુશના મુખની આકૃતિ અને પરાક્રમ જોઇને રામના મનમાં પુત્રવાત્સલ્ય અંકુરિત થયું. કેટલાએક સંકલ્પ વિકલ્પો થયા પછી રામના મનમાં ખાત્રી થઇ કે, આ બન્ને મારા પુત્રો છે, રઘુવંશના કુમારો વિના આવું ક્ષાત્રતેજ બીજે કયાં હોય ? આમ સકલ્પ વિકલ્પમાં રામ રોકાયા હતા, એટલામાં તો લવ અને કુશે રામચંદ્રનું નામ સાંભળીને, વિનયથી તેમની પાસે જઇને તેમના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા અને વિનયસાથે રામ, લક્ષ્મણ અને બીજા તેમના પરિવારને પોતાના આશ્રમમાં તેડી ગયા. ત્યાં વાલ્મિકીના ચરણમાં પ્રણામ કરીને રામ તથા લક્ષ્મણ બેઠા, એટલામાં રામના વિયોગથી હાડકાંનો માળો થઇ ગયેલાં સીતા પણ પોતાની પર્ણકુટીમાથી બહાર આવ્યાં અને રામના ચરણમાં પ્રણામ કરી લક્ષ્મણને આશીર્વાદ દઇને ઉભાં રહ્યાં. પછી મુનિ વાલ્મિકીએ સીતાના પ્રસવ સંબંધી સર્વ વાત રામને કહી સભળાવી. ધન્ય છે સતી શિરોમણી સીતાને, કે જેમણે પતિના ઉપર પૂર્ણશ્રદ્ધા રાખીને પોતાના ઉપર આવી પડેલી વિપત્તિઓની સામે સારી પેઠે ટક્કર ઝીલી. મનુષ્ય ઉપર વિપત્તિ આવે ત્યારે મનુષ્ય જો તેની સામે થઇને પોતાના સત્યથી ચળતો નથી તો પરિણામે તેનો વિજય થાય છે બહેનો! આપણાં સતી શિરોમણિ સીતા ઉપર દુઃખ પડવામાં બાકી રહ્યુ ન હતું. તોપણ તેમણે પતિભક્તિપર અચળશ્રદ્ધા રાખીને છેવટ સૂધી દુઃખ સામે યુદ્ધ કર્યું હતું; તેથી પરિણામે તેનો વિજય થયો હતો અને તેની સતી તરિકેની કીર્તિ જ નહીં, પરતુ ધીર તરિકેની કીર્તિ પણ મોટા ઉત્સાહથી આજે લોકોમાં ગવાય છે.

સુમિત્રા.

સુમિત્રા અયોધ્યાપતિ દશરથનાં ત્રીજી ભાર્યા હતાં. તેણે લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન જેવા બે સદ્‌ગુણશીલ પુત્રરત્નોને જન્મ આપ્યો હતો. સુમિત્રા પતિને વહાલી પતિવ્રતા સ્ત્રી હતાં. દશરથ રાજા પોતાની બીજી સ્ત્રી કૈકયીના ઉપર પ્રેમ રાખતા હતા, તે છતાં સાધારણ સ્ત્રીની પેઠે સુમિત્રા તેમને અપ્રીતિની આંખથી જોતી નહોતી. પોતાના પતિરૂપ દેવતાને પ્રેમભક્તિ ભરેલી નજરે સદા જોતી હતી. તેનામાં બીજાં પણ સુશીલપણાનાં ઘણાં લક્ષણો હતાં. રામ અને ભરત તેમની શોકયના પુત્ર હોવા છતાં પણ સુમિત્રા તેમના ઉપર પોતાના પુત્રો પ્રમાણે સ્નેહ અને મમતા રાખતાં હતાં. તેના જ શિક્ષણથી લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન ઉત્તમ ગુણવાળા થયા હતા. સુમિત્રા વળી પોતાની શોકયોના ઉપર પણ સગી બહેનો અથવા સહીઅરોના જેટલી પ્રીતિ રાખતાં હતાં. તેના સુવિચાર, તેની નમ્રતા અને ધર્માસક્તિ વિગેરે સદ્‌ગુણોથી કૌશલ્યા તેને ઘણાં જ ચહાતાં હતાં. સ્ત્રીઓમાં વિનય, સુશીલપણું અને બુદ્ધિ વગેરે કેટલાક ગુણો હોવાથી જ તેઓ પિતાના તથા પતિના કુળમાં પ્રીતિપાત્ર થઈ શકે છે. પરંતુ શોકયની આગળ પ્રીતિપાત્ર અને વિશ્વાસુ થવુ, એ કેટલા ઉચ્ચ ગુણોનુ કામ છે? આ ઉપરથી સુમિત્રાના ચરિત્રની ખરી ખુબી જણાશે.

આ પછી સુમિત્રાના જીવન ઉપર વિચાર કરીએ તો મોટા ભાઇ ઉપર સ્નેહ, નિઃસ્પૃહીપણું, સત્ય ઉપર પ્રેમ, જિતેન્દ્રિયપણું, ત્યાગ, દયા, નિડરપણું અને વિનય ઈત્યાદિ સદ્‌ગુણો જે દેવતાઇ ગુણો છે તે સર્વ નરદેવતા લક્ષ્મણ પોતાની માતા સુમિત્રા પાસેથી જ શીખ્યા હતા. સુમિત્રા પુત્રને કેવી જાતનું અપૂર્વ શિક્ષણ આપતાં હતાં, તેનું વર્ણન નીચેના બનાવપરથી સમજાશે. જ્યારે દુષ્ટ મંથરાની ખરાબ સલાહથી કૈકયી ક્રૂર થઇ, અયોધ્યાની તુરતની આશાને બાળી નાંખી, રાજા દશરથને મારવા તૈયાર થઇ.

જ્યારે રામચંદ્રજી પિતાનું વચન પાળવા માટે વનમાં જવાને તૈયાર થયા, જ્યારે દશરથના વિલાપથી શહેરની પ્રજા હાહાકાર કરી ઉઠી, અને કૌશલ્યાના રોવાથી અયોધ્યા નગરી મહાસ્મશાન જેવી જણાઇ ત્યારે સુમિત્રાએ શું કર્યું? તે પણ કૌશલ્યા જેવી મમતા બતાવનાર માતા હતી તે શોક્યના બોલવાથી વ્યાકુળ ન થતાં વનમાં જવાને તૈયાર થયેલા પુત્રને તે વખતને અનુસરતું શિક્ષણ તથા સદુપદેશ આપવા લાગી. તેણે પોતાના વહાલા પુત્ર લક્ષ્મણને આ પ્રમાણે કહ્યું;–"હે પુત્ર! જો કે તું મને ઘણો જ વહાલો છે, તોપણ મોટા ભાઇ રામની સાથે વનવાસ જવાની આજ્ઞા આપું છું. તારો એ મોટો ભાઈ અરણ્યમાં જાય છે તેની જ આજ્ઞામાં સર્વદા તું રહેજે મોટાની આજ્ઞા પાળવી એને જ આ લોકનો સદાચાર જાણવો. વિશેષે કરીને આવું કામ કરવું એ જ રઘુવંશને યોગ્ય કામ છે. દાન, યજ્ઞાનુષ્ઠાન અને લડાઈમાં દેહત્યાગ વગેરે કાર્યો આ વંશને કરવા યોગ્ય છે. તું હમણાં રામને પિતા, સીતાને માતા, અને ઘાડા વનને અયોધ્યા ધારજે. પુત્ર! હવે સુખેથી જાઓ" આ વાક્યો સુમિત્રાના જ્ઞાનમય હૃદયનું ઓળખાણ આપે છે. આવી ભારે વિપત્તિમાં પણ આવી ધીરજ, આવું સ્થિરપણું, આવી સહનશીલતા અને આવું કર્તવ્યજ્ઞાન એ સર્વ તેની મહત્તાની પરિસીમા છે. તેનું ચરિત્ર દૈવી છે. લક્ષ્મણ આવી માતાના પુત્ર હતા, તેથી જ જુવાન ઉમ્મરે દેવતા થયા હતા. વળી લક્ષ્મણની પેઠે શત્રુઘ્ન પણ દેવના જેવાં ચરિત્રવાળો જણાય છે, પણ આ સુમિત્રા જેવી માતાના પ્રતાપથી જ.

મનુષ્યના જીવનનું ઉચપણું, સત્ય ધર્મપર પ્રીતિ રાખવામાં રહેલું છે. સુમિત્રા સત્ય ધર્મપર ઘણી જ પ્રીતિ રાખતાં હતાં. રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા વનમાં ગયાં ત્યારે શોકાતુર દશરથ રામના શોકથી મરવા જેવા થઇને કૌશલ્યાના ઓરડામાં પડયા હતા, તે વેળાએ કૌશલ્યા પણ શોકથી બેશુદ્ધ થઇ ગયેલાં હતાં. આવા દારુણ શોકને સમયે પુત્રને વનમાં કાઢયાથી દુઃખ પામતાં કૌશલ્યાને સુમિત્રાએ નમ્રતાથી કહ્યું કેઃ–"આર્યે! તમારો રામ સર્વગુણસંપન્ન છે, કદી પણ તેને વિપત્તિ પડવાનો સંભવ

નથી. તેને માટે દીન ભાવથી રોવાનું કે વૃથા શોક કરવાનું તમને શું કારણ છે? જુઓ! તમારો રામ સત્યવાદી છે, પિતાનું વચન પાળવાને માટે રાજ્ય છોડીને વનમાં ગયો છે. સજ્જનોના પાળેલા ધર્મમાં તેનો પ્રેમ છે, તેથી તેને માટે શોક કરવો યોગ્ય નથી. દયાળુ અને નિષ્પાપ લક્ષ્મણ નિરંતર તેની પુત્ર પ્રમાણે સેવા કરે છે, આ બધા એના સુખના વિષયો છે તેમાં સંદેહ નથી. જેણે સર્વદા મોજ શોખમાં કાળ ગાળ્યો છે, તે જાનકી અરણ્યવાસનું દુઃખ સારી પેઠે જાણ્યા છતાં પણ રામની જોડે ગઇ છે. હે દેવિ! જે સર્વ લોકના પાળનાર રામ, ત્રિલોકમાં પોતાની કીર્તિ ફેલાવે છે તે, સત્યનિષ્ઠ છે, એ શું તેમને માટે પૂરતું નથી? હમણાં દુઃખ કે શોક કરશો નહિ. રામનું કોઇ પણ પ્રકારે અશુભ થવાનો સંભવ નથી. હે આર્યે! તમારે તો બીજા બધાઓને ધીરજ આપવી જોઇએ. તેને બદલે તમે જ ગભરાઓ છો! જ્યારે રામ જેવો તમારો પુત્ર છે ત્યારે શું તમારે શોક કરવો લાયક છે? રામ કરતાં બીજો કોઇ મોટો સાધુ પુરુષ નથી ઇત્યાદિ."

કૌશલ્યાને જેવો શોક થયો હતો, તેવો જ સુમિત્રાને પણ થયો હતો. પરંતુ આ શોકના સમયે પણ તેનો માતૃભાવ તથા પતિ ઉપરનો દૃઢ પ્રેમ સંકુચિત થયો નહોતો, પણ ઉલટો વધારે પ્રબળ થયો હતો. એવી અવસ્થામાં પણ કૌશલ્યાને તેણે કહ્યું હતું કે; "જુઓ, તમારો રામ સત્યવાદી છે. તે પિતાના વચનનો અંગિકાર કરવાની મતલબથી રાજ્ય છોડીને વનમાં ગયો છે." આ વાક્યથી સુમિત્રાની પૂર્ણ પ્રીતિ જણાઈ આવે છે. જે સ્ત્રી સ્વામીને હૃદયમાં પ્રેમમૂર્તિ તરીકે જોઇ શકે છે તેના શિવાય બીજું કોઇ પણ આવી અવસ્થામાં એવું કહી શકે? સુમિત્રા પતિવ્રતાઓમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. જે સ્ત્રી પોતાના શરીરમાં ઘણું દુઃખ પામ્યા છતાં, સ્વામીના કર્તવ્યબંધનના ભયથી પોતાની વેદનાને છુપાવે છે, તે ઉત્તમ સ્ત્રી છે. વળી જે સ્ત્રી પોતાના પેટના જુવાન છોકરાના દુઃખદાયક દેશવટાના સમયમાં પણ સ્વામીના ચિત્તને શાંત કરવાની મતલબથી, તે વેળાએ જે સાંભળવાથી સ્વામીના મનમાં જરા આરામ જણાય તેવું કરી શકે

છે, તે પણ ઉત્તમ સ્ત્રી છે. સુમિત્રા પણ આવી જ એક ઉત્તમ સ્ત્રી હતી અને તેથી જ અયોધ્યાની રાજરાણી થવાને જ લાયક હતી એમ નહિ, પણ ગૃહલક્ષ્મી તથા સતી કુળની મહારાણીરૂપે પણ હતી.

ભામતી.

શ્રીમત્ શંકરાચાર્યના ભાષ્ય ઉપર ટીકા કરનાર સમર્થ વિદ્વાન્ વાચસ્પતિમિશ્રને ભામતી નામે વિદુષી અને શીલસંપન્ન સ્ત્રી હતી. જેવા વાચસ્પતિ વિદ્વાન્ અને ધર્મપરાયણ હતા તેવી જ ભામતી પણ તેમને સહાય કરવામાં પોતાનું કર્તવ્ય સમજનાર સ્ત્રી હતી રાત દહાડો વિદ્યામાં લીન રહેનારા વિદ્વાનો અને કવિઓ પોતાની વિદ્યામાં એવા તો એકતાર થઇ જાય છે કે, તેમને પોતાની આગળ પાછળ બનતા મોટા મોટા બનાવોની પણ ખબર રહેતી નથી. અરે, એટલું જ નહિ પણ તેઓ રસની એકતારમાં કોઇ વાર પોતાને પણ ભૂલી જાય છે વાચસ્પતિમિશ્ર આવી જાતના વિદ્વાન્ હતા એમ કહેવાય છે કે, એક વખતે શંકરભાષ્ય ઉપર ટીકા લખવાના કામમાં તે એવા તો તલ્લીન થઇ ગયા હતા કે, રાત્રિ દિવસ પોતે શું કરે છે? કયાં રહે છે? કયાં જમે છે? અને કયાં નિદ્રા કરે છે? તેની પણ તેમને ખબર રહેતી નહોતી. ભાષ્યનો વિચાર કરવામાં, અન્ય ગ્રંથોમાંથી ઉદાહરણો શોધી કાઢવામાં અને પોતાની ટીકાનો અવિચ્છિન્ન પ્રવાહ ચલાવવામાં તેમનું મન એક ક્ષણ પણ નવરું પડતું ન હતું.

આ વખતે તેઓ પોતે જુવાન હતા, અને ભામતી પણ નવાં જ સાસરે આવેલાં નવવધૂ હતાં. એ દંપતી રાત્રિ દિવસ સાથે વસતાં હતાં, પરંતુ વાચસ્પતિમિશ્ર શાસ્ત્ર વિચારવામાં ઉપર જણાવ્યું તેમ એવા તો તલ્લીન રહેતા હતા કે, તેમને પોતાની સાથે કોણ રહે છે? તેનું પણ ભાન રહ્યું ન હતું. રાત્રિએ શયનગૃહમાં જ્યારે તેઓ ભાષ્યની ટીકા લખતા ત્યારે ભામતી તેમને લેખન સાહિત્ય

પૂરાં પાડતાં અને વચમાં મુશ્કેલી આવતાં વાચસ્પતિ કંઈ શંકા ઉપર તેમને પ્રશ્ન કરતા તો પોતે વિવાદ કરવા લાગતાં. વાચસ્પતિ મિશ્ર આખરે એમને એમ એના એ વિચારમાં ભામતીને પોતાની વિદ્યાર્થી અવસ્થાના ભ્રમમાં પોતાના સહાધ્યાયી મિત્ર સમજતા હતા અને ભામતી લજ્જાળુ, વિનય, નમ્ર અને સુશીલ હતાં તેથી પોતે કદી પણ સંસારસબંધી કંઈ પણ બોલતાં નહિ. પતિ એ જ પરમેશ્વર, એવી દૃઢ માન્યતાવાળાં, પતિના મોટા કાર્યમાં રખેને સંસાર માંડતાં વિક્ષેપ થાય, એવા ભયથી પણ પોતાની મનોવૃત્તિઓને માર્ગ સુદ્ધાં આપતાં ન હતાં. એમ કહેવાય છે કે, એ ટીકા કરતાં કરતાં વાચસ્પતિમિશ્રનું અને ભામતીનું યૌવન પૂરુ થયું અને પ્રૌઢ ઉમ્મર થઇ પણ પતિએ પત્નીને મિત્ર સમાન જ જોયા કરી અને પતિવ્રતા ભામતીએ કદી પણ પતિને શાસ્ત્રાભ્યાસમાં વિક્ષેપ થાય, તેવા ભયને લીધે સંસારની સૂચના સુદ્ધાં કરી નહિ.

યૌવન ઉતરી ગયું અને ભાષ્ય ઉપરની ટીકા પણ પૂરી થવા આવી, એવામાં એકવાર મધ્ય રાત્રિને સમયે એકાંત શયનગૃહમાં નિરંતર થતા ઉજાગરાઓને લીધે સહસા જ ભામતીની આંખમાં નિદ્રા ભરાઇ ગઈ અને જે દીવાને અજવાળે વાચસ્પતિમિશ્ર ટીકા લખ્યા જતા હતા, તે દિવો દિવેલ અને દિવેટ ખુટવાથી નિસ્તેજ થઇ ગયો. જ્યારે અંધારુ પડયું અને કલમ અટકી ત્યારે વાચસ્પતિમિશ્રે ઉંચું જોયું; અને મોટા આશ્ચર્યવચ્ચે તે વખતે તેમણે ભામતીને નિદ્રાળુ જોઈ. તેઓ તેના સામું જોઇને ચમકયા અને ઘણે વર્ષે તેને પોતાની સ્ત્રી જાણીને પ્રસન્ન અંતઃકરણે બોલ્યા કે, "હે સુંદરિ! તને ધન્ય છે! તેં મને જિત્યો છે અને મારા શ્રમને તેં જ સફળ કર્યો છે, માટે આ ટીકા કે જે મેં તારી અપૂર્વ સહાય અને અનન્ય ગુણને લીધે પૂરી કરી છે, તેને હું તારા જ નામથી અલંકૃત કરું છું" આમ કહી તેમણે એ ટીકાનું નામ "ભામતી" પાડયું અને ભામતીનો બહુ બહુ આભાર માન્યો.

ભામતીએ પોતાને નિદ્રા આવી જવા માટે ક્ષમા ચાહી, બ હાથ જોડીને કહ્યું કે; "હે પ્રાણેશ્વર! આ સંસારના આપાત રમણીય ક્ષણિક સુખો કરતાં મેં આપના જ્ઞાનમય વ્યવસાયમાં સાથે રહીને બહુ સુખ ભોગવ્યું છે અને મને હવે બીજાં સુખની અભિલાષા રહી જ નથી. આપની વાણીના પવિત્ર જ્ઞાનમય પ્રવાહમાં અવગાહન કરતી હું, આ સંસારસાગરને તરી ગઇ છું."

વાચસ્પતિ બોલ્યા કે,—"ધન્ય છે સુહાગિણિ! તને જ ધન્ય છે કે, તેં મારા આવા મોટા દોષને પણ ગણકાર્યો નથી અને ઉલટો ગુણ લીધો છે. તારા જેવી પતિપરાયણ, પતિસહાયક અને પતિરજક સ્ત્રીઓને જ ધન્ય છે."

ભામતી બોલ્યાં,—"હે નાથ! અતિ વિનયનું શું પ્રયોજન છે. કેટલાએક દોષ કહેવાતા છતાં પણ મોટા ગુણરૂપ હોય છે અને તેથી જ લોકો તેને વખાણે છે:-

दोषमपि गुणवति जने दृष्ट्वा गुणरागिणो न खिद्यन्ति ।
प्रीत्यैव शशिनि पतितं पश्यति लोकः कलंकमपि॥

ચદ્રમામાં પડેલું કલંક પણ લોકો જેમ પ્રીતિથી જુવે છે તેમ ગુણને ચાહનારા માણસો ગુણવાન્ મનુષ્યનો દોષ જોઇને પણ ખેદ કરતા નથી. આપમાં મેં દોષ જોયો જ નથી અને હું આપ સાથે વસતાં બહુ જ આનંદ પામી છું."

ભામતી પોતે વિદુષી હતાં અને તેમણે કલ્પતરુ નામના ગ્રંથ ઉપર વ્યાખ્યા કરેલી છે, એમ બુલર સાહેબ જણાવે છે. આવી લોકોત્તર ગુણશાળી સ્ત્રીઓ વડે જ ભારતવર્ષની કીર્તિ અદ્યાપિ પણ દિગંતોમાં જેવી ને તેવી જ ગર્જિત થઇ રહેલી છે. અને તેવી સદ્વિદ્યાનો શોખ જો ભવિષ્યમાં માતા થનારી બાળાઓમાં જો વૃદ્ધિ પામે તો ભારતવર્ષનો ઉદય થાય!

અરુન્ધતી.

સતી અરુન્ધતી મહાત્મા વશિષ્ઠ ઋષિનાં પત્ની હતાં. તે મોટાં વિદુષી અને પતિવ્રતા હતાં. તેમનું પતિવ્રતપણું સર્વને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. તે પ્રથમ અવસ્થામાં વ્યવહારમાં નિપુણ હતાં, પરંતુ તેમણે ઉત્તર વયમાં વૈરાગ્યથી, પતિ સહ વર્તમાન હિમાલય ઉપર જઇને, તપસ્વિનીના વેશમાં પોતાની આખી જીંદગી પૂરી કરી હતી. આપણે કોણ ? આ જગત શું ? એ તથા ઈશ્વર સબંધી જ્ઞાન અને દૈહિક તથા માનસિક ધર્મોની ભિન્ન ભિન્ન સમજણ, જે કે સનક સનાદિક પૂર્વના મહાન્ ઋષિયોની હતી, તે એમણે પ્રકાશિત કરીને, આર્યોને જ્ઞાનમાર્ગે દોર્યા હતા. તેમ જ વ્યાવહારિક લાજ મર્યાદાના વિષયપર વિવેચન કરવામાં અને આર્યો ઉદ્યોગી બને એવું સમજાવવામાં પણ તેમણે પતિની સાથે રહી, ઘણો પ્રયત્ન કર્યો હતો. તે પોતાના સ્વામીને ઘણાં જ પ્રિય હતાં. તેણે સર્વ કાર્યમાં સ્વામીને સલાહ અને સહાયતા આપીને સતોષ્યા હતા. વિવાહમત્રમાં લખ્યું છે કે, કન્યાએ વિવાહને સમયે એવું કહેવું કે, "અરુન્ધતિ ! હું તારી પેઠે મારા સ્વામીની સેવામાં મગ્ન રહું એવી, મારી પ્રાર્થના છે." આ ઉપરથી જણાય છે કે, સતી અરુન્ધતી કેવી પતિવ્રતા નારી હતાં.

અરુન્ધતીને શક્તિ નામે એક પુત્ર હતા, તેને તેણે ઉત્તમ શિક્ષણ આપીને ઘણા વિદ્વાન્ બનાવ્યા હતા. આ શક્તિ તે પ્રખ્યાત મહાત્મા પારાશર ઋષિના પિતા થાય. આ સતી પોતાના અનેક ગુણોથી પ્રસિદ્ધ થઈ માનપાત્ર થઇ ગયાં છે.

અનસૂયા.

કર્દમ ઋષિને દેવહૂતિ નામની સ્ત્રીથી અનસૂયા નામની એક પુત્રી અને કપિલ નામના એક મહાત્મા પુત્ર જન્મ્યા હતા. કપિલ મુનિ સાંખ્ય શાસ્ત્ર રચીને મોટા તત્ત્વવેત્તા તરિકે જગતમાં પ્રખ્યાત થયા હતા, એટલું જ નહિ પણ બિન્દુસરોવરના તીરે ઉપર પોતાની માતાને તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરીને, તેનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. અનસૂયા પોતાના તત્ત્વજ્ઞાની ભાઇની સાથે વિદ્યાભ્યાસ કરવામાં તથા ઇતિહાસ પુરાણની કથા સાંભળવામાં રાત્રિ દિવસ ગાળતાં હતાં. તેમના પિતાએ તેમને અત્રિ જેવા મહાન્ ઋષિની સાથે પરણાવ્યાં હતાં. અનસૂયાએ પરણીને સાસરે ગયા પછી, સર્વ વડીલ જનોની સેવા કરીને, પતિને વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કાર્યોમાં સહાય કરીને તથા સુખ દુઃખ સહન કરીને, પોતાનું અનસૂયા (ઇર્ષા નહિ કરનાર) એવાં નામને સાર્થક કર્યું હતું. સવારમાં સંધ્યાવંદન તથા સેવા પૂજાનાં પાત્રોને માંજીને સાફ રાખવાં, પુષ્પાદિકના હાર બનાવી પૂજા વખતે તૈયાર રાખવા, નિયમ પ્રમાણે ભોજન વિગેરે તૈયાર કરવાં તથા બીજી વ્યાવહારિક બાબતો તરફ ધ્યાન આપવું વિગેરે સઘળો ગૃહભાર અનસૂયાએ પોતાને માથે ઉપાડી લીધો હતો. આવી રીતે ઘર સંબંધી સઘળાં કામકાજોમાંથી પરવાર્યા પછી, તેઓ પતિસેવામાં ગુંથાતાં હતાં. તેની અલૌકિક પતિસેવાથી આખું ભરતખંડ તેમનું પાતિવ્રત્ય વખાણવા લાગ્યું. પતિની પહેલાં ઉઠવું, પતિના સુતા પછી સુવું, તેમને નવરાવીને નહાવું, તેમને જમાડીને જમવું, વિગેરે પતિસેવા તે કરવા લાગ્યાં. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ પણ તેમની આવી અલૌકિક પતિભક્તિ જોઇને આશ્ચર્યમાં પડી ગયા. અને એક વખતે જ્યારે અત્રિ ઋષિ આશ્રમમાંથી બહાર ગયા હતા ત્યારે અનસૂયાની પરીક્ષા કરવા માટે તેમના આશ્રમમાં આવી, અનસૂયાને પ્રણામ કરીને બેઠા. પતિને વિષે ઇશ્વરબુદ્ધિ રાખનારાં અનસૂયાએ તે ત્રણેય દેવોને

આવકાર આપીને બેસાડયા. અને જેવી તેઓનાં સામી ધર્મમય નેત્રોથી દૃષ્ટિ કરી કે, તુરત પરીક્ષા કરવા માટે આવેલા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ છ છ મહિનાના બાળકો બની ગયા. અનસૂયાએ તે ત્રણે દેવતાઓને ઝોળીમાં સુવાર્યા, એટલામાં અત્રિ મુનિ આશ્રમમાં આવ્યા અને જુવે છે તો ત્રણ બાળકોને ઝોળીમાં સુતેલા દીઠા. ઋષિએ ધ્યાન ધરીને જોયું તો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ પોતાની સ્ત્રી અનસૂયાની પરીક્ષા કરવા આવ્યા હતા, તેજ તેમની દૃષ્ટિ પડવાથી, છ છ મહિનાના બાળકો થઇ ગયા છે એમ જાણવામાં આવ્યું.

પછી અત્રિ ઋષિએ તે ત્રણે દેવોને બાળભાવમાંથી મુક્ત કર્યા. અને તેઓ અનસૂયાનાં ચરણકમળમાં મસ્તક નમાવી, સતીના સત્યનાં વખાણ કરતા કરતા, પોતપોતાના લોકમાં ચાલ્યા ગયા.

કેટલેક કાળ વીત્યા પછી એક વખતે મોટો દુષ્કાળ પડયો. ઉપરા ઉપરી વરસાદ નહિ વરસવાથી નદી, વાવ, કુવા વિગેરે નવાણો સુકાઇ ગયાં. મનુષ્યો તથા પશુ પંખીઓ અન્ન, પાણીને અભાવે મરણ પામવા માંડયાં. મોટાં મોટાં નગરો, ગામો અને આશ્રમો ઉજ્જડ થઈ ગયા. આવી ભયકર સ્થિતિ જોઈ, અત્રિ ઋષિના મનમાં અત્યંત ખેદ થવા લાગ્યો. ને લોકોનું દુઃખ નજરે ન જોઇ શકવાથી સમાધિ ચઢાવી, તે પરમાત્માના ધ્યાનમાં પડયા. અનસૂયા પણ તે સમયે સમાધિમાં બેઠેલા પોતાના પતિને કોઇ પણ જાતનું દુઃખ ન થાય એટલા માટે ટાઢ, તડકો તથા ભૂખ તરસ વેઠીને રાત દિવસ એક ચિત્તથી તેમની સેવા કરવા લાગ્યાં. આમ સેવા કરતાં કરતાં સો વરસનો દુષ્કાળ નીકળી ગયો, પરંતુ સો વરસ કયાં ગયાં, તે અનસૂયાને બીલકુલ જણાયું નહિ.

સો વરસમાં એક વરસ અધુરું હતું, તે વખતે અત્રિ ઋષિએ સમાધિમાંથી જાગ્રત થઇ પીવા માટે પાણી માગ્યું એટલે અનસૂયા પતિની પાસે પડેલું કમંડલ લઇ પાણી લેવા માટે આશ્રમની બહાર નીકળ્યાં ને પાસેની વાવમાં ઉતર્યાં. પરંતુ તેમાં જળ નહતું તેથી બીજાં જળાશય પ્રત્યે ગયા, તો ત્યાં પણ

પાણી મળે નહિ! આમ સઘળાં નવાણોમાં ફરી વળ્યાં, પરંતુ બધાં પાણી વિનાનાં ખાવા ધાય તેવાં જણાયાં. તે ઉપરથી અનસૂયા મનમાં અકળાઇને બોલ્યાં કે,–"આજ દિવસ સુધી આ નવાણો પાણીથી ભરેલાં હતાં અને આજે એકાએક કેમ સુકાઇ ગયાં હશે? આજે સો વરસે પણ મારા પતિની ઇચ્છા સફળ કરવાને શું હું નિષ્ફળ નીવડીશ? અરેરે દૈવ! આશો ગજબ," આમ વિમાસણ કરતાં સૂર્યના તાપથી ધખધખી રહેલા રણમાં પાણીને માટે તે આમ તેમ ભટકવા લાગ્યાં. રાત દિવસ પતિની સેવામાં એક ચિત્તે રહેવાથી જગતમાં શું બને છે તેની તેમને બીલકુલ ખબર નહતી. સો વર્ષનો દુષ્કાળ પડવાથી કોઇ ઠેકાણે જળનું નામ સુદ્ધાંત રહ્યું નહતું, મનુષ્યો તથા પક્ષીઓ અન્ન પાણીને અભાવે ટળવળીને મરણ પામ્યાં હતાં, તે વાત પતિભક્તિપરાયણા અનસૂયાથી અજાણી હતી, તેથી જ પાણીની આશાએ રણમાં તે આમ તેમ ફરતાં હતાં. પતિવ્રતા અનસૂયાને પાણી માટે ભટકતાં જોઇને પતિતપાવિની ગંગાએ અણચિંત્યાં દર્શન આપીને કહ્યું કે, "બહેન! તમે પતિની સેવા છોડીને ક્યાં જાવ છો?" અનસૂયા પાણી ન મળવાથી ગભરાઇ ગયાં હતાં, તેથી ઉભાં નહિ રહેતાં ચાલતાં ચાલતાં જ બોલ્યાં કે, "બહેન! હું મારા સ્વામીનાથને માટે પાણી લેવાને જાઉં છું. આપ આશ્રમમાં પધારો! હમણાં હું ત્યાં આવું છું!" ગંગાદેવી અનસૂયાનાં વચન સાંભળીને બોલ્યાં કે, "હે સતિ! તમે ક્યાંથી પાણી લાવશો? સો વર્ષ થયાં સૂકો દુકાળ ચાલે છે, સો સો ગાઉમાં પણ તમને પાણી મળશે નહિ. તમે વૃથા ફાંફાં મારો છો." "પાણી મળશે નહિ," આ શબ્દો અનસૂયાને વજ્ર જેવા વસમા લાગ્યા, કારણ કે તેમના પ્રાણપતિ આજે સો વર્ષે સમાધિમાંથી ઉઠયા હતા અને તેમની તૃષા છિપાવવાને અનસૂયા જળ માટે ફાંફાં મારતાં હતાં. ગંગાનું વચન સાંભળતાં જ તે તુરત મૂર્છિત થઇ ગયાં અને ભાન આવ્યા પછી ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરતાં બોલ્યાં કે, "હે વિશ્વંભર! મેં જો આજ દિવસ સુધી મારા પતિની મન, વાણી અને કાયાવડે એક ચિત્તથી સેવા કરી

હોય તો તે સત્યને આધારે મને માત્ર આ કમંડલ જેટલું જ પાણી આપવાની કૃપા કરજો! મારા સ્વામીનાથે આજે સો વર્ષે મને માત્ર પાણી લાવવાની જ આજ્ઞા કરી છે. અને તે આજ્ઞા પણ જો મારાથી પાળી શકાય નહિ તો પછી મેં આજ દિવસ સૂધી કરેલી સેવા નિષ્ફળ જાય." આમ કહીને અનસૂયા રડવા લાગ્યાં, તે જોઇને પતિતપાવિની ગંગાદેવીએ તેમને ધીરજ આપીને કહ્યું કે, "હે સતી શિરોમણિ અનસૂયા! ગભરાવ નહિ! તમે અહીં જ એક ખાડો ખોદો એટલે તેમાંથી પાણી નિકળશે. હું પોતે ગંગાદેવી તમારા પતિવ્રતનો મહિમા સાંભળીને, તમારાં દર્શન કરવા માટે આવી છું. 'ગંગાદેવી છું,' આ શબ્દ સાંભળતાં જ અનસૂયાએ હર્ષમાં આવી તેમના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા અને પછી ત્યાં ખાડો ખોદ્યો કે, અમૃતના જેવાં મીઠાં પાણીથી તે ભરાઇ ગયો. અનસૂયાએ તેમાંથી કમંડળ ભરી લીધું અને આશ્રમ તરફ જતાં જતાં બોલ્યાં કે, "પતિતપાવિનિ દેવી ગંગા! મારા પતિ આપનાં દર્શન કરવા માટે આવે ત્યાંસૂધી આપ અહીં જ બિરાજજો! અથવા અમારા આશ્રમમાં જ પધારશો." ગંગા બોલ્યાં, "હે સતિ! હું તમારા પતિ આવે ત્યાં સૂધી અહીં રહેવાને રાજી છું, પરંતુ તેમને માટે એક સરત કરવાને ઇચ્છું છું. તે એ છે કે, તમે આજ દિવસ સૂધી પતિની જે સેવા કરી છે તેમાંથી માત્ર એક વર્ષનું જ પુણ્ય મને આપવાની કૃપા કરશો તો હું અહીં રહેવાને રાજી છું." 'તથાસ્તુ' એમ કહીને અનસૂયાએ ગંગાજીની માગણીને માન્ય કરી અને આશ્રમમાં જઇને અત્રિમુનિને પીવા માટે પાણી આપ્યું. અત્રિઋષિ પાણી પીને સંતુષ્ટ થઇ બોલી ઉઠયા કે, "હે સતી! સો વર્ષના સૂકા દુકાળમાં તમે કયાંથી પાણી લાવ્યાં?" અનસૂયાએ સર્વ વાત કહી સંભળાવી એટલે તે પોતાની વાટ જોતાં એવાં ગંગાજીનાં દર્શન કરવા ગયા. ગંગાના દર્શન કરી તે બોલ્યા કે, "હે પતિતપાવિની દેવી ગંગા! આપે મારા ઉપર મોટી કૃપા કરી છે તો હવે આપ મારા આશ્રમમાં જ વાસ કરીને રહો." ગંગાજી બોલ્યાં કે; "હું તેમ કરવાને રાજી છું પણ તમારાં ધર્મપત્ની અનસૂયા પોતાના પતિ

વનનુ એક વર્ષનુ પુણ્ય મને આપે અને તમે શંકરને પ્રસન્ન કરીને અહીં રહેવા મને અનુજ્ઞા અપાવો" અત્રિઋષિએ તે કબૂલ કર્યુ અને તે પ્રમાણે સર્વ વ્યવસ્થા કર્યા પછી ગગાનદી અત્રિઋષિના આશ્રમ પાસે નદીના આકારમા વાસ કરીને રહ્યા. આજે પણ દક્ષિણ દેશમા અત્રીશ્વર મહાદેવ અને અત્રિગગા અત્રિ ઋષિના આશ્રમની પડોશમા બિરાજે છે લોકો અત્રિગગામા સ્નાન કરી પાવન થાય છે. આવો મોટો લાભ પતિવ્રતા અનસૂયાના સતીપણાને લીધે લોકને મળ્યો.

એક વખતે પિતૃભક્ત રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાની સાથે વનવાસમા ફરતા ફરતા અત્રિઋષિના આશ્રમમા જઇ ચઢયા અને તેમને પ્રણામ કરી તેમનાથી થોડે દૂર બેઠા અત્રિઋષિએ તે બન્નેયનો સત્કાર કર્યો અને પોતાની પાસે બેઠેલા પતિવ્રતા અનસૂયાને સીતા તરફ આગળી કરીને કહ્યુ કે, "સતિ અનસૂયા! આ બન્નેની વચ્ચે બેઠેલા પેલા સીતા છે, તે જનકની પુત્રી અને દશરથના પુત્ર રામની પત્ની છે તે જેમ પિયેરમા તેમ જ સાસરામા પણ રાજવૈભવો ભોગવતી ઉછરેલી છે તોપણ પોતાના પતિની સેવા કરવા માટે તેણે અત્યારે સર્વ સુખોને તજી દઈને અરણ્યવાસ અગીકાર કર્યો છે" આટલુ કહ્યા પછી તેમણે પોતાના પતિવ્રતા સ્ત્રી અનસૂયાની સીતાને ઓળખાણ આપતા કહ્યુ કે,'હે રઘુકુળની રાણી સીતા! આ મારી પાસે બેઠેલા વૃદ્ધ વયના માન પત્ની અનસૂયાને માટે હુ જેટલુ કહુ તેટલુ ઓછુ છે તે મારી સેવા કરવામા એટલા તો તલ્લીન થઇ ગયા હતા કે સો વર્ષનો મહાન્ દુકાળ પણ ક્યા ગયો તે તેને જણાયુ ન હતુ તેમની પતિભક્તિના પ્રભાવથી પતિતપાવિની ગગાદેવી પણ પ્રસન્ન થઇને મારા આશ્રમના દ્વાર ઉપર આવીને રહ્યા છે તેમને પ્રણામ કરીને તમે તથા રામ ને લક્ષ્મણ પોતાના આત્માને પવિત્ર કરો!

અત્રિઋષિના વચન સાભળીને રામે સીતાજીને કહ્યુ, 'હે સીતા! અત્રિઋષિએ પોતાના ધર્મપત્ની વિશે જે કહ્યુ તે તમે સાભળ્યુ કે? આ અનસૂયાએ નાની વયમાથી જ અધ્યાત્મવેત્તા

ભાઇના સહવાસથી અને સાસરામાં આવ્યા પછી અત્રિ જેવા પવિત્ર ઋષિની સોબતમાં રહીને ઉત્તમ પ્રતિનુ શિક્ષણ લીધુ છે, અને તેમનુ ધર્મમય જીવન અત્યારે સ્ત્રીજાતિને અનુકરણ કરવા જેવુ છે. જાવ! તેમને પ્રણામ કરીને પવિત્ર થાવ!' પતિની આજ્ઞા થતા જ સીતાએ અનસૂયાની પાસે જઈ તેમના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. અનસૂયાએ તેમને અખડ સૌભાગ્યવતી થા અને વીર પુત્રોની માતા થા! એમ આશીર્વાદ આપ્યો અને બોલ્યા કે "દીકરી! તુ એક મોટા રાજાની રાજકુમારી છે, અને મોટા રાજાના એક પાટવી કુમારની પટરાણી છે છતા ઐશ્વર્યનુ અભિમાન ન રાખતા પતિની પાછળ વનમા ચાલી નિકળી છે તેને માટે તને જેટલો ધન્યવાદ આપુ તેટલો થોડો છે તારા આચરણ ઉપરથી જ જણાય છે કે, તું પતિવ્રતાના ધર્મને જાણે છે તો પણ હુ મારી ફરજ વિચારીને તને સ્ત્રીઓના ધર્મો કહેવાને ઇચ્છુ છુ તે સાભળ! ધર્મ શાસ્ત્રમા કહ્યુ કે -

नगरस्थो वनस्थो वा शुभो वा यदि वाऽशुभः ।
यासा स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासा लोका महोदयाः ॥

પોતાનો પતિ વનમા કે નગરમા રહેતો હોય, સારો હોય કે નઠારો હોય, તોપણ જે સ્ત્રીઓને પોતાનો પતિ વહાલો હોય છે તે સ્ત્રીઓને પરલોક મળે છે.

दु शील: कामवृत्तो वा धनैर्वा परिवर्जित ।
स्त्रीणामार्यस्वभावानां परमं दैवतं प्रभु ॥

પોતાનો પતિ દુષ્ટ સ્વભાવનો, દુરાચારી કે નિર્ધન હોય તોપણ ઉત્તમ સ્વભાવની સ્ત્રીઓએ તેને પરમ દેવ સમાન ગણીને તેની જ સેવા કરવી.

नातो विशिष्टं पश्यामि बांधव विमृशन्त्यहम् ।
सर्वत्र योग्य वेदेहि तप कृतमिवाव्ययम् ॥

હે સીતા! વિચાર કરતા પતિના જેવો બીજો કોઇ પણ ઉત્તમ સબધ હોય એમ હું જોતી નથી પતિ એ આ લોક તથા પરલોકનુ સુખ મેળવવા માટે ઉત્તમ સાધન છે તથા ઉત્તમ અને અખડ એવું તમ ?

नत्वेवमुपगच्छन्ति गुणदोषमसत् स्त्रियः ।
कामवक्तव्यहृदया भर्तृनाथाश्चरन्ति हि ॥

દુષ્ટ સ્ત્રીઓનું હૃદય હમેશાં સંસારની કામનાઓમાં રચ્યું પચ્યું રહે છે અને તેવી સ્ત્રીઓ રાત દહાડો પોતાના પતિની પાસે પોતાની કામનાઓ પૂર્ણ કરવા માટે પ્રાર્થના જ કર્યા કરે છે, તથા આડી અવળી રખડયા કરે છે, પરંતુ પોતાના ગુણ દોષનો વિચાર કરતી નથી.

प्राप्नुवंत्ययशश्चैव धर्मभ्रंशं च मैथिलि ।
अकार्यवशमापन्नाः स्त्रियो याः खलु तद्विधाः ॥

હે સીતા! ઉપર જણાવેલી ઉદ્ધત મનની સ્ત્રીઓ અકાર્ય કરે છે અને ધર્મ ભ્રષ્ટ થઇને જગતમાં અપકીર્તિનું પાત્ર થઇ પડે છે.

હે સીતા! હું તારા સદ્ગુણો સાંભળીને પ્રસન્ન થઇ છું તો પણ તને ભલામણ કરું છું કે, તું તારા પતિને પ્રત્યેક કાર્યમાં સહાયતા કરજે."

સીતા જે અત્યાર સુધી અનસૂયાનો ઉપદેશ સાંભળતાં હતાં તે તેમના ચરણમાં ફરીને પ્રણામ કરીને બોલ્યાં કે-'માજી! આપે મને જે ઉપદેશ આપ્યો છે તે ઉપદેશ પ્રમાણે હું વર્તું છું, અને હવે પછી પણ વર્તીશ.' આ રીતે સીતાને અનસૂયાની વાતચિતમાં આખો દિવસ નિકળી ગયો અને ઋષિ તથા ઋષિપત્ની અનસૂયા તરફથી કરવામાં આવેલા આતિથ્યસત્કારથી રામ ને સીતા અત્યંત પ્રસન્ન થયાં. બીજે દહાડે ત્યાંથી તેઓ આગળ ગયાં.

અત્રિઋષિનાં વૃદ્ધ પત્ની સતી શિરોમણી અનસૂયા આ પ્રમાણે ધર્માચરણ તથા પતિસેવામાં પોતાનું જીવન ગાળતાં હતાં તેમને દત્ત જેવા મહાન્ ગુણગ્રાહી ને જ્ઞાની પુત્ર થયા હતા. વિદુષી અને પતિવ્રતા માતાના ખોળામાં બેઠાં બેઠાં સાંભળેલા જ્ઞાનના પ્રતાપે જગતમાં દત્ત ગુરુને નામે પ્રખ્યાત થયા છે. પતિની સેવાથી સ્ત્રીઓ મોટા મોટાં કાર્યો કરી શકે છે. પતિ પણ તેવી પવિત્ર સ્ત્રીઓની સહાયતાથી અલભ્ય લાભ મેળવે છે, એ આપણે અનસૂયાના પવિત્ર ચરિત્રમાં જોઇએ છીએ. માટે પ્રત્યેક નારીઓએ પોતાના જીવનની ઉન્નતિને અર્થે પતિસેવા કરવી જોઇએ.

મંદોદરી.

—⋙⋘—

સદ્‌ગુણી મંદોદરી મય નામના શિલ્પવેત્તા દાનવની પુત્રી હતી. પિતાએ તેને લંકાના રાજા રાવણની સાથે પરણાવી હતી. મંદોદરી રૂપમાં તેમજ ગુણમાં બહુ ચઢીઆતી સ્ત્રી હતી. પૃથ્વીના જેવી તેનામાં ક્ષમા અને ગંગાના જેવી ઉત્તમ પવિત્રતા હતી. ઇન્દ્રજિત નામનો મહા બળવાન્ પુત્ર પણ તેનીજ કુખમાં પાકેલું નરરત્ન હતું. મંદોદરીએ વ્યવહાર ઉપરાંત ધર્મ જ્ઞાન પણ સંપાદન કર્યું હતું. રાવણ જેવા મહા ક્રોધી પતિની અનેક આજ્ઞાઓ ઉઠાવી તેને પણ તેણે વશ કર્યો હતો. રાવણ મંદોદરીની સેવાથી તેના ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન રહેતો. તેનામાં બળવાનપણાંનું મિથ્યા અભિમાન, અહંકાર તથા કામીપણું વિશેષ હતાં, તેને લીધે આખરે તેનું મોત નિપજ્યું હતું. તેણે સ્વયંવરમાં જ્યારથી સીતાને જોયાં ત્યારથી તેની બુદ્ધિ બગડી હતી. આ વાતની મંદોદરીને જ્યારે ખબર પડી ત્યારે તેણે રાવણને ઉપદેશ આપ્યો હતો, પરંતુ તેણે તેનું કહેવું કબૂલ કર્યું નહતું. પરંતુ વનમાં જ્યાં જનક પુત્રી સીતા રામની સાથે રહેતાં હતાં ત્યાં જઈને રામની ગેરહાજરીમાં પાછળથી તેનું હરણ કર્યું હતું. સીતાને હરી લાવ્યા પછી પણ તેણે રાવણને કહ્યું હતું કે,—"હે પ્રાણેશ! તમે બહુ જ અન્યાય કર્યો. પરસ્ત્રીને રાજાએ માતા સમાન જાણવી જોઈએ. તમે પાછા જઇ સીતા રામને સોંપી દ્યો. નહિતર આપણાં રાજ્યપાટનો અને કુલનો સંહાર થશે. પરસ્ત્રીના શિયલનો ભંગ કરવો, સતીને સંતાપવી, એના જેવું બીજું કોઇ પણ અધમ કર્મ નથી. પરસ્ત્રીની ઇચ્છા કરનારો પુરુષ સુખી થતો નથી. વિષનું પાન કરીને કોણ જીવતો રહ્યો છે? કંઠમાં પથ્થર બાંધીને કોણ મહા સાગર તરી ગયો છે. હે પ્રાણનાથ! તમારી દાસીનું આ કહેવું મનમાં લાવીને સીતા તેમના પતિને પાંછાં સોંપી દ્યો. રામ મનુષ્ય નથી, પરંતુ પરમાત્મા છે તેમની સાથે વૈર કરીને તમે તેમનો અપરાધ કર્યો છે તોપણ તમે તેમને શરણે જશો તો તે

તમારા ઉપર દયા કરશે. તે મહા દયાળુ છે." મદોદરીનાં આવાં વચન સાંભળી રાવણે ક્રોધ કરીને કહ્યું કે,–"તું શા માટે ચિંતા કરે છે! જે ભાગ્યમાં માંડયુ છે તે કદી પણ મિથ્યા થનાર નથી. સુખ કે દુઃખ જે મારે માટે નિર્માણ થયુ છે તે કદી પણ મટનાર નથી. હું રામને સીતા કદી પણ પાછી આપીશ નહીં." રાવણનાં આવાં આગ્રહ ભર્યાં વેણ સાંભળીને મદોદરી મૌન રહી. પરતુ તે વારવાર એકાંત પ્રસગ શોધીને સીતાની પાસે જતી અને તેને અનેક દ્દષ્ટાંતો આપી ધીરજ આપતી હતી સીતા પણ તેને અનેક જ્ઞાનની વાતો કહીને સામો આનંદ આપતાં હતાં. સીતાજી તરફથી મદોદરીને એવું તો જ્ઞાન મળ્યુ કે, મદોદરીને સત્ય પરમાત્માના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન થયુ અને તેમણે તુરત સીતાના ખરા માયાવી સ્વરૂપને ઓળખી પ્રદક્ષિણા કરી તેમની સ્તુતિ કરી "હે માતુશ્રી! તમે માયાનું સ્વરૂપ છો. એમ મેં અત્યારે જ જાણ્યું. તમારાથી મને મારા સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયુ. સત્સમાગમથી ખરેખર લાભ જ થાય છે" આમ કહીને તુરત તે રાજ મહેલમાં ગઈ અને રાવણના પગમાં પડીને તેને ઉપદેશ કર્યો કે,–"હે સ્વામીનાથ! સીતા મનુષ્ય નથી, પરતુ તે તો દેવતા છે. તેનુ હરણ કરવાથી આપણું ભવિષ્યમાં ભુડુ થશે તમે એ વિશ્વની માતાને પ્રણામ કરી, તેને પ્રસન્ન કરો! સતીનો કોપ મહાન્ અનર્થ કરે છે. સતીને દુભવવાથી કદી પણ ભલુ થતું નથી, માટે સીતા રામને સોપી દઇને કરેલા પાપને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરો."

આ પ્રમાણે મદોદરીએ સદુપદેશ કરી સ્ત્રીનો ધર્મ બજાવ્યો, પરંતુ રાવણ એકનો બે થયો જ નહીં. તેણે મદોદરીને કહ્યુ કે–"વહાલિ! તારુ કહેવું બધું મેં સાંભળ્યું, પરતુ હું રામ જેવા એક લેગટાને કદી પણ નમીશ નહીં. જેમ રામને પોતાના બળનો ગર્વ છે તેમ મને પણ મારા બળ માટે ગર્વ છે હું જીવતો છુ ત્યા સૂધી તો કદી પણ રામ સીતાનું મ્હોડું જોવા પામશે નહીં પુરુષાર્થ વિનાનુ પુરુષનુ જીવન નકામું ગણાય છે, માટે હું રામની સાથે યુદ્ધ કરીને જગતને મારું પરાક્રમ દર્શાવીશ" મદોદરી રામજી

ગઇ કે, રાવણ કંઇ મારું માનવાનો નથી તેથી ખિન્ન થઈ ચિંતામાં દિવસ નિર્ગમન કરવા લાગી. રામ ને લક્ષ્મણ હનૂમાન મારફતે સીતા લંકામાં છે એવા સમાચાર જાણીને, વાનરોની સેના સાથે લંકા ઉપર ચઢી આવ્યા અને બન્ને વચ્ચે યુદ્ધ આરંભાયું, તે સમયે વિભીષણે રાવણને બહુ બહુ ઉપદેશ કર્યો, પણ રાવણે તેનો ઉપદેશ પણ ગ્રહણ કર્યો નહીં. તેણે પોતાના યોદ્ધાઓને રામની સામે લઢવાને મોકલ્યા, તેઓનો રામે રણમાં સંહાર કરી નાંખ્યો એટલે કુંભકર્ણને તથા ઇંદ્રજીતને લઢવા મોકલ્યા. તેમને પણ રામે મારી નાખ્યા, છેવટ રાવણ પોતે લઢવા ગયો. તે વખતે મંદોદરીએ રાવણની પાસે આવીને ફરીને તેને કહ્યું કે, "હે પ્રાણનાથ! મારો ઉપદેશ તમે ગ્રહણ કર્યો નહીં, તેથી આજે આપણા બધા કુટુંબનો સંહાર થઇ ગયો, વહાલામાં વહાલો શૂરવીર ભાઈ કુંભકર્ણ અને ઇન્દ્રજીત જે પુત્ર પણ આપણે ગુમાવી બેઠાં. સતીનો કોપ મહા ભયંકર હોય છે. આ બધું સતીના કોપનું પરિણામ છે. માનો, હજી પણ આ દાસીનાં વચન માનો અને સીતા રામના ચરણ આગળ હાજર કરી તેમની પાસે કરેલા અપરાધની ક્ષમા માંગો." રાવણે મંદોદરીનું કહેવું માન્યું નહીં અને તે એકદમ યુદ્ધે ચઢ્યો. રામ અને રાવણ વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું, લોહીની નદીઓ વહી અને રામને હાથે રાવણનું મોત થયું. રાવણ જેવો મહા પરાક્રમી પુરુષ પણ સતી સીતા ઉપર કુદૃષ્ટિ કરવાથી રાજ્યપાટથી ભ્રષ્ટ થઈને પરિવાર સાથે મરણ પામ્યો. રાવણના મૃત્યુની ખબર રાજમહેલમાં પહોંચતાં જ મંદોદરી છુટા કેશ મુકીને રણમાં જ્યાં આગળ તેનું શબ પડયું હતું ત્યાં આવીને બહુ બહુ વિલાપ કરવા લાગી, તે સમયે રામ, લક્ષ્મણ સાથે મંદોદરીની પાસે ગયાં અને તેને કહ્યું કે, "હે સતિ! શા માટે વિલાપ કરો છો? નાશ થવું એ તો જગતનો સ્વભાવ જ છે, જે જન્મ્યું તે જવાને માટે જ છે. જગતમાં કોઇ પણ અમર રહેવાનું નથી. મનુષ્યનાં સારાં નરતાં કર્મો જ પાછળ રહી જાય છે. તમારો પતિ રાક્ષણ ગમે તેવો હતો, પરંતુ તમે તમારો સતી ધર્મ છેવટ સુધી

બજાવ્યો છે. પોતાના પતિને ધર્મનો, નીતિનો તથા વ્યવહારનો બોધ આપીને તેનો આલોક અને પરલોક સુધારવાનું કામ સ્ત્રીઓનું છે. સ્ત્રીને પતિની મંત્રી કહેલી છે, તેનો પણ એ જ તાત્પર્ય છે. તમારો પતિવ્રતા પ્રભાવ જોઇ હું તમને આશીર્વાદ આપું છું કે, મહા સતીઓમાં તમારી ગણના થશે." તે પછી મંદોદરીએ રામ લક્ષ્મણ તથા સીતાને પ્રણામ કર્યાં અને પોતાના પતિની ઉત્તર ક્રિયા કરી. રાવણ જેવા મહા ક્રોધી અને કામી પતિની પણ એક મનથી સેવા કરીને તેના મનને વશ કરનારી મંદોદરીનું ચરિત્ર સર્વ સ્ત્રીઓએ ગ્રહણ કરવા જેવું છે.

સુલોચના.

શેષ નાગની પુત્રી સુલોચના લંકાના રાજા રાવણના યુવરાજ ઇન્દ્રજિત વેરે પરણી હતી. રાક્ષસ કુળમાં આવ્યા છતાં તેનો સ્વભાવ સૌમ્ય રહ્યો હતો; કારણ કે નાનપણથી જ તેને એવું શિક્ષણ મળેલું હતું. અસુર વૃત્તિવાળા શ્વસુર કુળમાં અને લંકામાં ઘણી વાર જ્યારે ક્રૂર કર્મો થતાં હતાં ત્યારે સુલોચનાને તે માટે અનુકંપા ઉત્પન્ન થતી હતી. દેવ, ઋષિ અને દીનજન ઉપર વારંવાર જુલમ ગુજરતો હતો. મહારાણી મંદોદરી અને સતી સુલોચના એવા દુઃખી જનને તેમ છતાં પણ આશ્વાસન આપતાં હતાં. સુલોચનાં પતિભક્તિ પરાયણ અને કુટુંબ ઉપર પ્રીતિ રાખનારી રાક્ષસ કુળની શોભારૂપ વધૂ હતી. ચારે તરફ અવિવેક, ક્રૂરતા અને દુરાચરણ ચાલી રહ્યાં હતાં, ત્યારે રાવણના ઓરડાનો દિવો યુવરાણી સુલોચના વિવેક, દયા અને સદાચારની મૂર્તિરૂપ હોઈ વડીલોથી, ઓળખીતાંથી અને દાસજનથી સંપૂર્ણ માન પામતી હતી. પતિને પ્રભુતુલ્ય માનતી તે ઘણીવાર તેને પણ નીતિ અને સદાચારની શ્રેષ્ઠતાનાં દૃષ્ટાંતો આપી સદ્વર્તન માટે વિવેક પુરઃસર બોધદાયક પ્રિય વચનો કહેતી હતી.

રાવણ જ્યારે રામચદ્રનાં પત્ની સતી સીતાને લકામાં હરી લાવ્યો ત્યારે સુલોચનાને ખહું ખોટું લાગ્યું હતું, અને એકવાર હસતાં હસતાં તેણે પટાંતરે તેના પતિને કહ્યું હતું કે, "પરસ્ત્રી હરણથી મહા અનર્થ થાય છે. ઉજળા રાજ્યના વૈભવો અને ખળના મદમાં પણ એવો અનર્થ ન થવો જોઇએ કે જેને પરિણામે કુળ-ક્ષય થાય." પિતાના અનર્થની વાત ઇન્દ્રજિતે સમજ્યા છતાં પુત્ર ધર્મને અનુસરી તેની ઉપેક્ષા કરી અને રામચંદ્રજી કિષ્કિંધાના રાજા સુગ્રીવની મદદથી મોટા વાનર સૈન્ય સાથે લંકા ઉપર ચઢી આવ્યા. બલ અને ઐશ્વર્યથી ઉન્મત્ત થયેલા રાવણે રામનાં પરાક્રમોને ન ગણકારતાં યુદ્ધ માંડયું અને તેમાં એક પછી એક તેના ખળ-વાન સખધીઓ, બંધુઓ અને પુત્રો વીર ધર્મને અનુસરી રણમાં પડવા માંડયા. કુંભકરણના મરણ પછી યુવરાજ ઇન્દ્રજિતનો વારો આવ્યો અને મોટા ખળવાન સૈન્યની સાથે તે પણ રણે ચઢયો. રણમાળ પહેરી જ્યારે તેણે સુલોચનાની અનુજ્ઞા માંગી ત્યારે તે વીરપત્નીએ રણમાં હાક વગાડી વિજય વર્તાવીને વહેલા પાછા વળવાનું કહી શીખ દીધી આણી તરફ રામચદ્રનો નાનો ભાઈ સુમિત્રાનો પુત્ર લક્ષ્મણ તેની સામે થયો. મહાઘોર યુદ્ધ થયું અને ઇન્દ્રને જિતનાર ઇન્દ્રજિતે પોતાના વીરત્વને શોભા અપાવે એવું રણકૌશલ્ય દેખાડયુ, છતાં આખરે લક્ષ્મણના શરોએ તેને વીંધી નાંખ્યો અને એક મહા તેજસ્વી શરે તેનું મસ્તક અને જમણો હાથ કાપી નાંખ્યાં. રાક્ષસસેનામા હાહાકાર થઇ રહ્યો વાનરોએ ઇન્દ્રજિતનુ મસ્તક પૃથ્વી ઉપર પડતુ ઝીલી લીધું પણ તેનો હાથ રણસગ્રામમાંથી ઉડી, કહે છે કે, જ્યાં આગળ પતિના વિજયનુ ચિંતવન કરતી રાજમહેલમાં સુવર્ણના હિંદોળા ઉપર સુલોચના પતિની પ્રતીક્ષા કરતી બેઠી હતી ત્યાં જઇ ચોકમા પડયો.

હાથ આવીને ચોકમાં પડવાથી થયેલા ધબકારાથી અપશુ .માયું સતીનું હૃદય કંપ્યુ તેણે દાસીઓને 'શું પડયું ?' તે જોઇ આવવા મોકલી, પણ ઇન્દ્રજિતનો હાથ જોઇ, તેમાંની કોઈની પણ સુલોચનાને તે.માઠી ખબર કહેવાને હિમ્મત ચાલી નહિ દાસીઓ

પાછી ન ફરી તેથી ધબકતે અને ભારે હૃદયે સુલોચના પોતે જ હિંડોળા ઉપરથી ઉઠીને ચોકમાં ગઇ અને પતિનો હસ્ત જોતાં જ વિજળી પડવાથી જેમ નાજુક કેળ કપાઈ પડે તેમ મૂર્છાથી ધરણી ઉપર ઢળી પડી. દાસીઓએ આશ્વાસન કરતાં અને સંજ્ઞા આવતાં ચોધાર આંસુએ રોવી તે ભવસાગર તરવાને વિવાહ સમયથી ધરેલા પતિના હાથને સંબોધીને કહ્યું કે-'મારા જીવનના સ્થંભ! વિવાહથી માંડીને મેં તારો આશ્રય લીધેલો છે માટે જો ખરેખર હોય તે અત્યારે જણાવજે.' દાસીઓના તરફ જોઇ 'ચાલ, શુભમુખિ! તું કલમ ને કાગળ લાવ, ઝટ કર, સ્વામી પરલોક વાસી થયા હુશે તો મારે તેમને ઝટપટ જઈ મળવાનું છે. ચાલ ઝટ કર.' દાસી કાગળ ને કલમ લાવી અને સતીના સત્યે ઇન્દ્રજિતના હસ્તે તેને પોતાનો પરલોક વાસ વિદિત કરી, 'મસ્તક રામચન્દ્રની પાસે છે,' એમ લખી જણાવ્યું. પતિનિધનની નીલાક્ષર લીપી વાંચી, ફરીને મૂર્છામાં પડતાં પડતાં સુલોચના ઉઠીને ઉભી થઇ અને સહગમનમાં વિલંબ ન થવાને ભયે પેલા હસ્તને લઇ એક પાલખીમાં બેસી, સાસુ સસરાની અનુજ્ઞા લઇ પતિનું મસ્તક મેળવવા માટે રામચન્દ્રની છાવણી તરફ ચાલી.

લક્ષ્મણ અને વાનરો રામચંદ્ર અને સુગ્રીવને મસ્તક દેખાડી, ઇન્દ્રજિતના પરાક્રમનાં વખાણ કરતા હતા, એટલામાં સુલોચનાએ સભામાં આવી મસ્તકની માંગણી કરી. વાનરોએ કહ્યું કે, 'મસ્તક હસે તો આપીએ.' સુલોચના પોતાના પતિવ્રતથી તેને વિનવતાં વિવિધ આલાપે રુદન કરવા લાગી. એમ કરતાં કરતાં સહસા જ તેનાથી વિલાપમાં બોલાઇ ગયું કે 'હે સ્વામી! મારા પિતા જીવતા હોત તો, તમારી આ ગતિ ન થાત?' આ વચન સાંભળીને મસ્તક હસી પડ્યું, કારણ કે, પરલોકવાસથી તેને જણાયું હતું કે, સુમિત્રાનો પુત્ર લક્ષ્મણ જ શેષનો અવતાર તેનો છેદકર્તા છે. વાનરસભા મસ્તક ઉપર હાસ્ય જણાતાં સતીના સત્યે પ્રસન્ન થઇ ગઇ અને રામચન્દ્રે તેને મસ્તક અપાવ્યું, તે લઇ સતી સુલોચના સમુદ્રના તીર ઉપર ચંદનની ચિત્તા ખડકી સ્વામીનું મસ્તક ખોળામાં રાખી અંગુઠામાંથી અગ્નિ પ્રકટાવી,

બળી મુઇ. સતી થતાં તેનો સત્યાનુસારક જીવ પતિને જઇ મળ્યો અને લંકામાં, વાનરોમાં તથા જગતમાં તેનું આવું પાતિવ્રત્ય ગવાઇ રહ્યું. પતિ એ જ ગતિ, એમ માનનારી સ્ત્રીઓ ગમે તો દેવકુળની હોય કે રાક્ષસ કુળની હોય, તોપણ જગતને શોભા આપનારી જ છે.

તારા.

સતી તારા સુષેણ નામના રાજાની પુત્રી હતી, તેણે નાની ઉમરમાં જ પિતાના ઘરમાં ઉછરતી વયે અર્થશાસ્ત્ર, વ્યવહારશાસ્ત્ર તેમ જ અનેક ગૃહોપયોગી તથા રાજ્યોપયોગી વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેના પિતાએ તેને કિષ્કિંધાના રાજા વાલીની સાથે પરણાવી હતી, વાલી મહા બળવાન હતો, અને કિષ્કિંધા નગરમાં રહીને તેની આસપાસના જંગલી પ્રદેશ ઉપર રાજ્ય કરતો હતો.

વાલી પોતે બુદ્ધિમાન હતો, તોપણ કોઇ કોઇ પ્રસંગે તારાની સલાહ લેતો, ત્યારે તારા તેને બુદ્ધિ અનુસાર સલાહ આપીને સ્ત્રીધર્મ બજાવતી હતી. શાસ્ત્રોમાં સ્ત્રીને પુરુષની મંત્રી કહેલી છે. પુરુષને ગૃહરાજ્ય ચલાવવામાં પ્રસંગે પ્રસંગ યોગ્ય સલાહ આપીને સ્ત્રી તેની અગવડોને દૂર કરે છે, એટલા માટે જ સ્ત્રીઓને ભણવાની જરૂર છે. વિદ્યા વિના ગૃહરાજ્યની વ્યવસ્થા બરાબર ચાલતી નથી, તેમ પતિને સંસારવ્યવહારના કાર્યમાં મદદ પણ થતી નથી. તારા ગૃહરાજ્ય ઉપરાંત ઘણું જાણતી હતી. અનેક પ્રસંગોપર પોતાના પતિને સલાહ આપી તેના મનમાં પોતાના ડહાપણ માટે તેણે સારી છાપ બેસાડી હતી. વાલી અને તારાએ કેટલાં એક વર્ષ સુધી આનંદમાં રાજ્ય કરીને પોતાની પ્રજાને પ્રસન્ન કરી હતી. બંનેના પ્રેમના બંધનરૂપ અંગદ નામનો તેમને એક મહા શૂરવીર પુત્ર થયો હતો. તારાએ તેને બાલ્યથી જ રાજનીતિ અને વાક્ચાતુર્યાદિ યુવરાજપદ ને યોગ્ય શીક્ષણ આપ્યું હતું. તેણે રામ અને રાવણના યુદ્ધમાં રામના દૂત તરીકે રાવણના દરબારમાં જઇને રામનો સં-

દેશો કહી, રાવણ અને તેની સભાના સભાસદો વચ્ચે પોતાને માટે ઉંચો વિચાર બેસાર્યો હતો.

તારા અને વાલી બંને અંગદ જેવા ઉત્તમ પુત્રને જન્મ આપીને વિનોદમાં રહેતાં હતાં, પરંતુ બીજી તરફ ગૃહકલહે તેમનાં ઘરમાં પગ ઘાલ્યો હતો. ઘરનો કલહ ગમે તેવા બળવાનનો પણ નાશ કરી નાંખે છે. વાલી અતુલ પરાક્રમી હતો અને તેની સામે ભલભલા પણ લડવાની હામ ભીડતા નહીં, પરંતુ તેનો હવે ઘર કલહથી અંત આવવાનો સમય આવી લાગ્યો હતો. વાલી અને સુગ્રીવ બંન્ને સગા ભાઈ થતા હતા, છતાં તેમને કેટલાક દહાડા થયા રાજ્યગાદી તથા બીજા કેટલાક કારણોને લીધે ટંટો થયો હતો. વાલી કિષ્કિંધામાં રહીને રાજ્ય કરતો હતો, અને તેનો ભાઈ ત્યાંથી દેશનિકાલ સ્થિતિમાં દૂર રહીને તેનો નાશ કરવાની તક શોધ્યા કરતો હતો, એટલામાં રામચંદ્રનાં પ્રિયપત્ની સીતાનું રાવણે હરણ કરવાથી રામ લક્ષ્મણ સીતાની શોધ કરતા કરતા ઋષ્યમૂક પર્વત ઉપર આવી લાગ્યા. ત્યાં સુગ્રીવની સાથે મિત્રતા કરી. સુગ્રીવ પણ રાજ્યાદિક માટે શોધ કરતો હતો, તેથી તેણે રામને સીતાની શોધ કરી આપવાનું વચન આપ્યું. તેના બદલામાં વાલીને મારીને કિષ્કિંધા નગરી પોતાને અપાવવી, આમ તેણે રામને પ્રાર્થના કરી. રામ પણ કાર્યાર્થી હતા, તેમણે સુગ્રીવની પ્રાર્થનાને આનંદથી સ્વીકારી લીધી, અને વાનરોની એક મોટી સેના લઇ રામ લક્ષ્મણે કિષ્કિંધા ઉપર ચઢાઇ કરી. વાલીને લડવા માટે તેડું મોકલ્યું. વાલી મહા પરાક્રમી અને કોઇથી ગાંજ્યો જાય તેવો નહતો. તેણે પણ તુરત યુદ્ધની તૈયારી કરી અને નગરીની બહાર સેના સાથે જવાને તૈયાર થયો. તારાએ મહેલના જરુખામાંથી શત્રુની સૈના સામે દૃષ્ટિ કરી તો તેનું દળવાદળ સૈન્ય જોઇને તેના મનમાં પોતાના પતિના વિજય માટે શંકા ઉત્પન્ન થઇ. વળી તેણે સાંભળ્યું કે, રામ અને લક્ષ્મણ સુગ્રીવને સહાયતા આપવા સેનામાં આવેલા છે, તેથી તેણે તુરત પોતાના પતિની પાસે જઇને કહ્યું કે-"પ્રાણપતિ! શત્રુની ગર્જના

સાંભળી આ વખતે જો કે તમને ક્રોધ ચડયો છે, તોપણ આપ હવે તે ક્રોધનો ત્યાગ કરી વિવેક બુદ્ધિથી કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિચાર કરો, મારું માનો તો અત્યારે યુદ્ધે ચઢવામાં સાર નથી. તમે હમણાંજ તેને હરાવીને નસાડયો હતો, છતાં તેણે ફરીને તમારા ઉપર હલ્લો કર્યો તેનું કારણ રામ અને લક્ષ્મણ નામના મહાવીર અને પવિત્ર પુરુષોએ તેને આશ્રય આપ્યો છે. હમણાં યુદ્ધથી વિરામી જાવ તો સારું."

વાલી મહા પરાક્રમી અને ક્રોધી હતો, તેણે તારાના સુવિચાર ગ્રહણ કર્યા નહીં, પણ તેને ધીરજ ભર્યા વચનો કહીને અંતઃપુરમાં મોકલી. તે વખતે વિચારશીલ તારાએ પોતાના પતિને આલિંગન દઇ પ્રણામ કર્યા અને તેના વિજયની ઈશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરી. વાલી પોતાની સેના સાથે કિષ્કિંધા પુરીમાંથી બહાર નિકળ્યો અને મોટા જોશથી સુગ્રીવની સેના સામે લઢવા લાગ્યો. બંને સેના એકમેક થઇ ગઇ. બંને વચ્ચે મહા ભયંકર યુદ્ધ થયું. છેવટ રામે સુગ્રીવને આડો ધરીને જોરથી બાણ માર્યું તેથી તે જમીનપર તૂટી પડયો, અને તેની સેનામાં ભંગાણ પડયું. આ સમાચાર જેવા તારાને કાને ગયા કે, તુરત તારા કિષ્કિંધા નગરીમાંથી દાસીઓ તથા કેટલાએક આપ્ત મનુષ્યોની સાથે જ્યાં આગળ વાલી પડયો હતો, ત્યાં રણભૂમિ તરફ ચાલી. તે વખતે પોતાની સેનાના કેટલાએક યોદ્ધાઓ નાશ ભાગમાં પડયા હતા. તેઓનો તિરસ્કાર કરીને કહ્યું કે "ધીક્ક છે તમારા પાપી જીવનને! આમ નાશો છો શા માટે?" આમ કહીને કેટલાએકને તેણે નાસતા અટકાવ્યા. પછી રામ અને લક્ષ્મણ જ્યાં આગળ ઉભા હતા, ત્યાં ક્રોધાવેશથી જઇને ઉભી રહી, અને બોલી કે "હે રામ! અને લક્ષ્મણ! તમે સાક્ષાત્ મહાત્મા પુરાણ પુરુષોત્તમ છો. એમ મને તમારી આકૃતિ તથા ચરિત્રો ઉપરથી જણાય છે. પરંતુ તમે મારા પ્રાણપતિનો વધ કરીને મારા સૌભાગ્યનો નાશ કર્યો છે. એ બહુજ અનિષ્ટ કર્યું છે. હવે તમે મને બાણ મારો, એટલે હું પણ મારા પતિના લોકમાં જાઉં. હે રામ! સ્ત્રીના વિયોગથી પુરુષને કેટલું દુઃખ થાય છે, તે તમે જાણો છો, માટે સ્વર્ગમાં મારા

વિયોગથી તે ખિન્ન ન થાય માટે મને પણ એ જ શરે સ્વર્ગમાં મોકલી આપો."

તે સમયે હનૂમાને અને રામે તારાને ધીરજ આપીને કહ્યું કે "આત્મા અમર છે, અને તે કદી પણ મરતો નથી, તેમ જ સુખ અને દુઃખ એ કર્યા કર્મ પ્રમાણે આવ્યા જ કરે છે, તેથી જ્ઞાનીઓ હર્ષ કે શોક પામતા નથી તમે અંગદને અને સુગ્રીવને વાલીનું ઉત્તર કાર્ય કરવાની આજ્ઞા આપો, એટલે તેઓ તે કાર્ય કરવાને આરંભ કરે." હનૂમાન આમ વાત કરતો હતો તે સમયે વાલી પણ રણભૂમિ ઉપર બાણના પ્રહારથી પછાડા મારતો પડયો હતો, અને તેના પ્રાણ પણ તેના ખોળીઆને છોડીને જવાને તૈયાર હતા, એટલામાં તેની દૃષ્ટિ સુગ્રીવના ઉપર પડી. ભાતૃવાત્સલ્યથી તેના હૃદયમાં પ્રેમ ઉભરાઇ આવ્યો. બંધુપ્રેમ ખરેખર અંકુરિત થયો, અને ડચકાં ખાતાં ખાતાં તેણે સુગ્રીવને કહ્યું કે–"હે સુગ્રીવ, મારી મરતી વખતની તને એક ભલામણ છે તે તું સાંભળ. જો આ તારી ભાભીના સબંધમાં હું તને ભલામણ કરવાની ઇચ્છા રાખુ છું, તેના તરફ તું લક્ષ આપજે. વ્યવહાર સબંધી સૂક્ષ્મ વિચાર કરવામાં તથા અનેક જાતના ઉત્પાતો વખતે શું કરવું જોઈએ તેના સબંધનો નિર્ણય કરવામાં તે ઘણી જ કુશળ છે, માટે જે કાર્ય કરવાની તે સલાહ આપે તે તારે નિઃસંશયપણે માન્ય રાખવી, કારણ કે તે જે કહે છે તે જ પ્રમાણે થાય છે."

વાલીના જેવો એક શૂરવીર પુરુષ મરતી વખતે પોતાના ભાઈને પોતાની સ્ત્રીના સબંધમાં આવાં ઉત્તમ પ્રતિનાં વચનો કહીને તેની સલાહ લેવાની ભલામણ કરે તે કેવું બોધક છે. પછી તેણે પોતાના પ્રાણ તજી દીધા. વાળીનો તારા માટે આવો ઉત્તમ મત હતો, તેનું કારણ તેની અર્થશાસ્ત્રમાં કુશળતા, કાર્ય કરવામાં ઉત્તમ પ્રતિની પદ્ધતિ તથા બુદ્ધિમત્તા વગેરે હતું તેણે વખતો વખત વાળીને પોતાની કુશળતા દેખાડી આપી હતી, અને છેવટે વાળીએ પોતાની ડાહી સ્ત્રીની બુદ્ધિનો ઉપયોગ ન કર્યો તેનું માઠુ પરિણામ પણ ભોગવ્યું હતું. એ વાત પણ તેણે પોતાના કૃતજ્ઞ

હૃદયથી માન્ય કરી હતી, અને તે ભૂલ પોતાના કુટુંબીઓ ફરીને ન કરે, તેને માટે તારાની ઉત્તમ બુદ્ધિની ભાઇને મરતી વખતે ભલામણ કરી હતી. પતિની ઉત્તર ક્રિયા સમાપ્ત થયા પછી તારા તેના દિયેર સુગ્રીવ અને પુત્ર અંગદની સાથે કિષ્કિંધામાં રહીને રાજ્ય સુખ ચલાવવા લાગી, અને તેના ઉત્તમ ગુણોએ તેના પુત્ર અંગદમાં પણ વાસ કર્યો હતો; તેથી રામે રાવણ ઉપર સદેશો મોકલતી વખતે અંગદને જ પસંદ કર્યો હતો.

વિદ્યાવંતી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિના કુળની કેટલી ઉન્નતિ કરે છે તેના દાખલા માટે આપણને વિદુષી તથા સતી તારાના જીવનમાંથી ઘણું જાણવાનું મળે છે.

અહલ્યા.

સતી શિરોમણી અહલ્યા ગૌતમ ઋષિનાં સ્ત્રી થતાં હતાં. તે પોતાના પતિની સાથે આશ્રમમાં રહી, રાત દિવસ તેમની સેવામાં પરાયણ રહેતાં હતાં પ્રભાતમાં તથા સાયંકાલે અગ્નિહોત્રમાં હોમ આપતી વખતે પતિની સાથે બેસીને અગ્નિહોત્રના કુંડમાં હોમ કરતાં તથા બીજી પણ ધાર્મિક ક્રિયામાં તથા વ્યાવહારિક ક્રિયામાં રાત દહાડો પતિને સહાયતા કર્યા કરતાં હતાં. મહાત્મા ગૌતમ મુનિ પણ મહા જ્ઞાની અને તત્ત્વવેત્તા હતા. તે રાત દહાડો પોતાની પત્ની અહલ્યાને ધર્મ સંબધી ઉપદેશો કર્યા કરતા તેથી તેમના જ્ઞાનમાં વધારો થયો હતો. છેવટે અહલ્યા પોતાની પતિભક્તિથી તથા સદ્ગુણોથી જગતમાં મહા સતીની ગણનામાં ગણાવા લાગ્યાં. તેમને શતાનદ નામનો પુત્ર અને અંજની નામની પુત્રી એમ બે સતાનો થયાં હતાં, તેમાં શતાનદ મહા વિદ્વાન્ અને તત્ત્વવેત્તા હતો. અહલ્યા જેમ ભણેલાં અને ગુણી હતાં તેમ દેખાવડાં પણ હતાં. તેમના રૂપ ઉપર મોટ મોટા દેવો પ્રણ મોહી પડ્યા હતા. ઇન્દ્ર તેમના મનોહર રૂપથી ગાડો ઘેલો બની ગયો હતો.

પવિત્ર મનનાં સતી શિરોમણી અહલ્યાના સુખમાં ભંગ પાડવા માટે તે રાત દહાડો છિદ્રાં શોધતો હતો; પરંતુ ગૌતમ મુનિનો તેને ડર લાગતો હતો, તેથી તે પોતાની ધારણા પાર પાડવા માટે આશ્રમમાં જઈ શકતો નહતો. એકવાર ઇંદ્ર કુકડાનું રૂપ લઈ આશ્રમ પાસે આવીને મધરાતે બોલ્યો, તેથી ગૌતમ પ્રભાત થવા આવ્યું છે, એમ સમજીને તુરત પથારીમાંથી ઉઠ્યા અને આશ્રમની નજીક વહેતાં ગંગામાં નહાવા માટે ગયા. પાછળથી ઇન્દ્ર ગૌતમનો વેશ લઇને સતીને છળવા માટે આશ્રમમાં દાખલ થયો. સતી અહલ્યાએ પણ દેવની માયામાં અંજાઈ જઇને તેને પોતાનો પતિ ધાર્યો, અને ઇન્દ્ર પોતાની ધારણા પાર પાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, એટલામાં ગૌતમ સ્નાન કરી, દર્ભ તથા અગ્નિહોત્ર માટે કાષ્ઠ અને પુષ્પ લઇ ગંગાના તટ ઉપરથી પાછા ફર્યા. *મુનિને જોઇને ઇન્દ્ર અર્ધ રાત્રે ભયભીત થઇ ગયો.* તે પછી મુનિના વેશમાં રહેલા દુરાચારી ઇન્દ્રનો તિરસ્કાર કરીને ગૌતમ મુનિએ કહ્યું કે,–"હે દુષ્ટબુદ્ધિ ઇન્દ્ર! તેં મારૂ રૂપ લઇને આવું અકાર્ય શા માટે કર્યું? આવું નીચ કૃત્ય કરવાથી તારા આખા શરીરમાં કાંણાં* પડી જશે અને તું પુરુષાર્થહીન થઇ પડીશ." તે પછી અજાણતાં અપરાધ થવાથી કંપતાં અહલ્યા તરફ જોઇને તે બોલ્યા કે–"હે અહલ્યા! તું પણ આ આશ્રમમાં આહાર તથા પાણી વિના હજારો વર્ષો સુધી શિલા થઇને પડી રહીશ. જ્યારે રામચંદ્ર તેમના ગુરુ સાથે આ આશ્રમમાં પધારશે ત્યારે તેમના ચરણનો સ્પર્શ કરીને પવિત્ર થઇશ, અને તારાં પાપ બળીને ભસ્મ થઈ જશે. પછી તેમનો સત્કાર કરીને દિવ્ય શરીર ધારણ કરી તું મને મળીશ." આમ કહીને મુનિ હિમાલયના શિખર તરફ તપ કરવાને ચાલ્યા ગયા અને અહલ્યા સતી શિલા થઇને આશ્રમમાં પડયાં.

કેટલાંએક વર્ષો વીત્યા પછી શ્રીરામ વિશ્વામિત્રની સાથે ગૌતમના આશ્રમમાં પધાર્યા અને તેમના ચરણનો સ્પર્શ થતાં વેંત જ અહલ્યાએ પાછું પોતાનું અસલ રૂપ ધારણ કર્યું. બે હાથ

જોઈને શ્રીરામચંદ્રની સ્તુતિ કરીને ગળગળા કંઠે તે બોલ્યાં કે,–"હે રામચંદ્ર! આપના ચરણકમળના સ્પર્શથી મારો ઉદ્ધાર થયો છે. હું આપને પ્રણામ કરું છું." શ્રી રામચંદ્રે તથા લક્ષ્મણે વિનયથી સતીને સામા પ્રણામ કરીને કહ્યું કે,–"હે મહા ભાગ્યશાળી સતિ! શી આજ્ઞા છે? તે કહો." એમ કહીને રામ તથા લક્ષ્મણે સતી અહલ્યાના ચરણમાં ફરીને પ્રણામ કરી તેમના બન્ને ચરણોનો સ્પર્શ કર્યો. તે પછી અહલ્યાએ અર્ઘવડે વિશ્વામિત્ર, રામ અને લક્ષ્મણનું પૂજન કર્યું અને ભોજન માટે ફલાદિ અર્પણ કર્યાં. એટલામાં ગૌતમ મુનિ પણ રામચંદ્ર પોતાના આશ્રમમાં પધાર્યા છે એમ સાંભળીને ત્યાં આવી પહોંચ્યા. રામે અને લક્ષ્મણે તે મહા મુનિને પ્રણામ કર્યા અને વિશ્વામિત્ર તથા ગૌતમ પરસ્પર નમસ્કાર કરીને એક બીજાને મળ્યા. પછી રામ તથા લક્ષ્મણને લઇને વિશ્વામિત્ર જનકપુરી તરફ ગયા અને ગૌતમ મુનિ સતી શિરોમણી અહલ્યાની સાથે રહીને ત્યાં ધર્માચરણ કરવા લાગ્યા. અહલ્યાનું પતિવ્રત અત્યંત વખાણવા યોગ્ય હતું, પરંતુ તેમના દિવ્ય રૂપને લીધે ઇન્દ્રે છળકપટ કરીને તેનો ભંગ કર્યો હતો. આ ઉપરથી સમજવાનું એમ છે કે, દુરાચરણી પુરુષોથી સ્ત્રીઓએ બહુજ સાવચેત રહેવું કે જેથી તેમની વૃત્તિ પોતાને પાપમાં ઘસડી જાય નહિ.

વૃંદા.

વૃંદા નામની એક મહા પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. તે જાલંધર નામના દૈત્યને પરણી હતી. તે દૈત્યે પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીના પ્રભાવથી સર્વે દેવતાઓને હરાવ્યા હતા. તે દેવોના ઉપર અત્યંત જુલમ કરતો હતો, તે ઉપરથી દેવોએ એકઠા થઇ વિષ્ણુની પાસે પોતાનું દુઃખ જણાવ્યું. એટલે વિષ્ણુએ દેવોને ઉત્તર આપ્યો કે, "જાલંધર તેની પતિવ્રતા સ્ત્રીના સત્ય પ્રભાવથી આટલો બધો વધી ગયો છે. પરંતુ હું કોઈ પણ યુક્તિથી તેનો નાશ કરીશ, તમે નિર્ભય રહો."

તે પછી વિષ્ણુ ભગવાને જાલંધર સાથે યુદ્ધ કર્યું તેમાં છેવટે સતીના પતિવ્રતને પ્રભાવે જાલંધરનો વિજય થયો; એટલે વિષ્ણુએ તે દૈત્યને વર માંગવાનું કહ્યું. તે ઉપરથી જાલધરે માગ્યું કે; "તમે લક્ષ્મી સાથે મારા ઘરમાં આવીને નિવાસ કરો."

વિષ્ણુએ તેમ કરવાની હા પાડી અને તેના ઘરમાં જઈને રહ્યા. આમ થવાથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા સર્વ સિદ્ધિઓએ પણ તે દૈત્યના ઘરમાં વાસ કર્યો.

તે પછી એક વખતે યુક્તિબાજ નારદમુનિ તેને ઘેર આવી લાગ્યા અને તે દૈત્યનું નિકંદન કાઢવા માટે તેને મળીને કહેવા લાગ્યા કે, "તારી સ્ત્રી જો કે ઘણી જ સુંદર છે, પરંતુ શંકરની સતી પાર્વતીના જેવી રૂપાળી તો નથી જ. પેલો જાલંધર દૈત્ય મૂર્ખ અને કામાંધ હતો તેથી તેણે કૈલાસમાં જઈ શંકરની સ્ત્રી પાર્વતીનું હરણ કરવાનો વિચાર કર્યો. તે વાત વૃંદાના જાણવામાં આવતાં તેણે તેને કહ્યું કે, "હે પ્રાણનાથ! તમને આ શું સૂઝયું છે? પાર્વતી તો સાક્ષાત્ શક્તિનો અવતાર છે અને તેમનાં સતીત્વનો પ્રભાવ આખા વિશ્વમાં વિખ્યાત છે. તે સતીનું હરણ તો શું, પરંતુ તે સતીની સામે કુદૃષ્ટિથી જોવાને પણ કોઇ સમર્થ નથી. તમારી બુદ્ધિમાં આ શો ભ્રમ થયો છે? તમારુ કાર્ય આપણા સુખનો અંત આણશે. હે નાથ! આ અબળાનુ કહ્યું માનો અને અનર્થ કરવો રહેવા દો."

જાલધરે વૃંદાની ઉપેક્ષા કરી અને તુરત જ દૂતને મોકલી શંકરને કહાવ્યું કે, "તમારાં સતી પાર્વતીને જાલધરને ત્યાં મોકલી આપો, કારણ કે તે તમને યોગ્ય નથી. પરંતુ તે તો જાલંધરને જ શોભે તેવાં છે. જો તેમ કરવાની મરજી ન હોય તો લઢવાને તયાર થઇ જાઓ."

દૂતે કૈલાસમાં શકરની પાસે જઈને જાલધર દૈત્યનો સદેશો કહી ભળાવ્યો. શંકરે તુરત તે દૂતનું મસ્તક છેદી નાંખવાની પોતાના ગણોને આજ્ઞા કરી. દૂતે બે હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરી કે, "હે ભોળાનાથ! દૂતનું કાર્ય બજાવવા ઉપરાંત મારો આમાં શો અપરાધ છે? મને નિરપરાધીને બચાવો!" શંકરે દયા કરી તેને છોડી દીધો. તે ત્યાંથી જાલધરની પાસે પાછો ગયો અને તેને

કહેવા લાગ્યો કે, "હે મહારાજ! શંકરની શક્તિ અમોઘ છે. તેમની સામે કોઇ પણ ટકી શકે તેમ નથી. તમે આ વાત જવા દો. એમાં કંઈ પણ સાર નથી."

જાલધરે તેનું કહેવું સાંભળ્યું નહીં. તે શુંભ તથા નિશુંભ નામના બળવાન્ દૈત્યોને લઇ કૈલાસ ઉપર લઢવા ગયો. શંકર પણ ગણોને સાથે લઇને તેની સામે યુદ્ધ કરવા માટે બહાર પડ્યા. બન્ને વચ્ચે ઘણાં યુદ્ધો થયાં પરતુ જાલંધરનું તેમાં કંઇ પણ ચાલ્યું નહીં. આખરે જાલધર એક વખત શંકરનું સ્વરૂપ લઇ શકરના બારણામાં જઇને ઉભો રહ્યો. પાર્વતીએ તેને જોતાં વેંત જ ઓળખી કાઢયો કે, "આ તો દુષ્ટ જાલધર છે અને છળવા માટે આવ્યો છે." તેથી તેમણે હરિહરનું જેવું સ્મરણ કર્યું કે તે ત્યાંથી નાશી ગયો. વિષ્ણુ પોતે પતિવ્રતા પાર્વતીની પાસે હાજર થયા અને વિનયથી નમ્ર થઈ બોલ્યા કે, "હે સતિ! તમારે મને શા માટે સંભારવો પડયો? આજ્ઞા હોય તે કહો, હું સતીનું કાર્ય કરવાને સદાય તત્પર છું." ભગવતી પાર્વતી બોલ્યાં કે;–"તમે દુષ્ટ દૈત્યના ઘરમાં નિવાસ કરીને રહ્યા છો ત્યારથી જ તે દૈત્ય છકી ગયો છે. એક અધમ મનુષ્યને જ્યારે ઉત્તેજન મળે છે ત્યારે તે સારાં કામ કરવાને બદલે અધમ કાર્ય કરવા માંડે છે. માટે હવે તે દૈત્યને ઉત્તેજન આપવાનું કંઇ પણ પ્રયોજન નથી. કારણ કે તે દિવસે દિવસે અત્યંત નીચ કૃત્યો કરવા લાગ્યો છે એવા પાપીનો નાશ કરવાથીજ જગતનું કલ્યાણ થાય છે."

પાર્વતીનાં વચન સાંભળીને વિષ્ણુ બોલ્યા કે, "હે પાર્વતિ! આપ સતી મારે પૂજ્ય છો. હું હમણાં જ એ દુષ્ટ રાક્ષસને મારી નાંખું છું તમે ગભરાશો નહીં. તેની સ્ત્રી વૃંદા પતિવ્રતા છે. તેના પુણ્ય-પ્રભાવથી એ દુષ્ટ આજ સૂધી જીવતો રહ્યો છે દેવો પણ સતી વૃંદાના શાપને લીધે તે દુષ્ટ દૈત્યને કઈ પણ કરી શકતા નથી માટે તેની સ્ત્રીના સતીપણાનો જો ભગ થાય તોજ તેનો પતિ મરે, તે વિના બીજો ઉપાય નથી. તે ઉપાયની હું યોજના કરુ છું." આમ કહીને વિષ્ણુ પાછા જાલધરને ઘેર ગયા. શરીર ઉપર રાખ–ભસ્મ ચોળી

મોટા સાધુનો વેશ ધારણ કરી, તેના રાજમહેલના બગીચામાં જઈને બેઠા અને અનેક માયાઓ કરીને વૃંદાને મોહિત કરવા લાગ્યા. પરંતુ થોડા જ સમયમાં તે સતી ચેતી ગઇ અને તુરત તેણે કંપતા કંઠે શ્રી હરિને કહ્યુ કે–"હે હરિ! તમે આ શું કર્યું? મને છળ કપટથી છળીને છેહ દીધો. જાવ તમને પણ સ્રીનો વિયોગ થશે અને તમે પણ વન વન વિલાપ કરતા રખડશો. માત્ર વાનરો વિના બીજું કોઇ તમને સહાય કરશે નહીં" આમ કહી વૃંદાએ તુરત અગ્નિની ચેહમાં પડીને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. વૃંદાના મરણથી જાલંધર પરાક્રમ તથા તેજહીન થઇ પડયો. એટલે શંકરે તેને મારી નાંખ્યો અને દેવો ક્રૂર દૈત્યના દુઃખમાંથી છુટીને સુખીયા થયા. વિષ્ણુને સતીના પતિવ્રતનો ભંગ કરવાનું કારણ માત્ર જાલંધરને મારવાનુ હતું. તે દૈત્ય દેવોના ઉપર બહુ જ જુલમ કરતો હતો, તેથી વિષ્ણુને આવો ઉપાય લેવો પડયો હતો. બીજી તરફ સતીનો પ્રભાવ પણ અત્યંત બળવાન હતો. રામ જેવા પરમાત્માને પણ સતીના શાપને લીધે સીતાનો વિયોગ સહેવો પડયો હતો.

શબરી.

તપ સિદ્ધિના પ્રભાવથી જગતમાં પ્રખ્યાત થયેલી શબરીએ નાની વયથી જ વનવાસનો અંગીકાર કરી, મહાત્મા ઋષિઓની સેવામાં પોતાનું જીવન ગાળી અધ્યાત્મ શાસ્રનુ ઉંચુ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું તે પંપા સરોવરના પશ્ચિમ તટ ઉપર મતંગ વનની નજીક પોતાનો આશ્રમ બાંધીને રહેતી હતી. ઋષિઓની સેવાથી તથા યમ નિયમો પાળવાથી શરીરને તેણે તપોમય બનાવ્યુ હતું. રામ તથા લક્ષ્મણ સીતાની શોધ કરતા કરતા જ્યારે શબરીના રમણીય આશ્રમમાં ગયા ત્યારે તપસ્વિની એવી શબરીએ ઉઠી, બે હાથ જોડીને રામ તથા લક્ષ્મણને પ્રણામ કર્યા અને પગ પખાળવા માટે તથા આચમન માટે જળ આપીને આસન ઉપર બેસાર્યા. તે પછી રામે

ધર્માત્મા શબરીને પ્રશ્ન કર્યો કે,–"હે તપોધન'! તું યમ નિયમોને બરાબર પાળી શકે છે કે? તારી ગુરુ સેવા નિર્વિઘ્નપણે ચાલે છે કે? તપમાં પણ દિનપર દિન વૃદ્ધિ જ થતી હશે" શબરી નમ્રતાથી બોલી કે,–"મહારાજ રામચદ્ર! આપના દર્શનથી આજે મારાં જપ, તપ, વ્રત વગેરે સર્વ સફળ થયાં, હુ કૃતાર્થ થઇ એટલુ જ નહિ, પરતુ આપનાં દર્શનથી મારો જન્મ સફળ થયો અને મને સદેહ સ્વર્ગ મળી ચૂક્યું, એમ હું માનું છું. આપ ચિત્રકૂટ પર્વત ઉપર પધાર્યા તે વખતે મુનિઓ વિમાનમાં બેસીને અહિંથી સ્વર્ગમાં ગયા તે ઋષિ મુનિઓની હુ સેવા કરતી હતી તે ઋષિઓએ જતી વખતે મને કહ્યુ હતુ કે,–"રામ આ પવિત્ર આશ્રમમાં આવે ત્યારે તુ તેમનો સત્કાર કરજે! તેઓ તારો ઉદ્ધાર કરશે. હે મહા ભાગ્યશાળી રામ! તે ઋષિઓના કહેવાથી મેં આપને માટે ઘણા દહાડા થયાં વનના સ્વાદિષ્ઠ ફળો અને કદો સગ્રહી રાખ્યા છે."

તે પછી રામચદ્રે શબરીને કહ્યુ કે,–"હે શબરી! મેં દનુની પાસેથી તે ઋષિઓનો પ્રભાવ સાભળ્યો છે. તેઓનાં દર્શનની હુ ઇચ્છા રાખુ છુ, માટે તુ અમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર." શબરી, રામ તથા લક્ષ્મણને મતગ વન દેખાડીને બોલી કે– "આ ઠેકાણે અમારા ગુરુઓ, વૃદ્ધવય હોવાથી નિત્ય ધ્રૂજતા હાથે, હોમ કરતા હતા અને હજી સૂધી તેમના હોમની વેદી પવિત્ર જ્વાળાઓથી સર્વ દિશાઓને પ્રકાશિત કરતી નજરે પડે છે. તેઓ વૃદ્ધ હોવાથી સ્નાન કરવાને અશક્ત હતા, તેથી સાતે સાગરો અહિં આવીને વસેલા છે તેઓએ સ્નાન કરીને આ ઝાડ ઉપર સૂકાવા મૂકેલા વલ્કલ વસ્ત્રો પણ હજી ભીનાં જ નજરે પડે છે અને દેવકાર્યોમા વાપરેલા પુષ્પો ને કમળો પણ હજી તાજા જ છે. પરતુ મારા તે ગુરુઓ અહિંથી સ્વર્ગમાં ચાલ્યા ગયા છે, માટે હુ પણ તેમની પાસે જવાની ઇચ્છા રાખુ છુ" સિદ્ધ પુરુષોમા મોટા માનને પાત્ર થયેલી શબરીનાં વચન સાભળીને, રામચદ્રજી બોલ્યા કે "ઠીક છે, તારે જો ગુરુઓની પાસે જવાની ઇચ્છા હોય તો તેમ કર. તેં મારુ પૂજન કર્યું છે તેનુ તને ફળ મળશે."

તે પછી રામચંદ્રની આજ્ઞા લઇ, ચિતા ખડકી તેમાં અગ્નિ સળગાવીને શબરીએ તુરત તેમાં પોતાના દેહનો હોમ કર્યો. દિવ્ય સ્વરૂપ ધરીને તે પરલોકમાં ગઇ. શબરીએ પતિની સેવા કરી ન હતી, તેમ તે કંઇ ઉત્તમ જાતિની સ્ત્રી પણ ન હતી, પરંતુ તાપસી સ્ત્રી હતી. તેણે જ્ઞાની ઋષિઓની સેવાઓ કરીને તથા તપ કરીને ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. જે જ્ઞાનના પ્રભાવથી પરમાત્મા રામચદ્રે જાતે તેના આશ્રમમાં જઇને તેમને દર્શન આપ્યાં ને તેનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. તપ અને જ્ઞાનનો મહિમા જાણવાને તપસ્વિની શબરી એ એક ઉત્તમ સાધન છે.

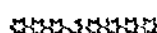
ઈલા.

મનુને ઇલા નામની પુત્રી હતી. તે ભણેલી ગણેલી અને ડાહી હતી. મહારાજા મનુ પોતે ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રજાનું પાલન કરતા હતા અને વખતો વખત ધર્મશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ વગેરેની કથા વાર્તા કરીને પોતાની પુત્રીને રંજન કરતા હતા. ઇલા પણ નાની ઉમરમાં પિતાના ખોળામાં બેઠી બેઠી ધર્મશાસ્ત્રની અનેક વાર્તાઓ સાંભળીને મહાજ્ઞાની થઇ હતી. ઉમરમાં આવ્યા પછી મનુએ પોતાની સદ્દગુણી અને ભણેલી પુત્રી ઇલાને વસિષ્ઠના પુત્ર શક્તિની સાથે પરણાવી હતી. તેણે પણ મન વચન અને કાયાથી પતિ શક્તિની સેવા કરવા માંડી. કેટલેક કાલે ઇલા ગર્ભવતી થઇ અને તેણે પરાશર નામના મહર્ષિને જન્મ આપ્યો. પરાશર પણ વિદુષી માતાના પેટમાં પાકયા હતા તેથી તેઓ મોટા જ્ઞાની તથા ધર્મશાસ્ત્ર કર્ત્તા થઇ પડયા. તેમણે ધર્મશાસ્ત્ર નામનો એક ગ્રંથ રચ્યો છે જેને 'પારાશર ધર્મશાસ્ત્ર' કરીને કહે છે. પરાશર માત પિતાના મહાન્ ભક્ત હતા. તેમણે જાતે માત પિતાની સેવા કરીને જગતમાં પોતાનું ઉત્તમ આચરણ દર્શાવી આપ્યું હતું.

પુત્રો સારા અથવા તો નરતા થવા, એમાં મુખ્ય કારણ માતા છે. પિતા કરતાં પણ માતાની જોખમદારી વધારે છે, કારણ કે જન્મ થયા પછી બાળકને આરંભથી માની પાસે રહેવું પડે છે. તે સમયે ઉત્તમ ઉત્તમ ધર્મની તથા નીતિની વાર્તાઓ કહીને સંતાનને કેળવવાનું કામ માતાના હાથમાં હોય છે. પરાશર આગળ જતાં ધર્મશાસ્ત્રના કર્ત્તા થયા હતા અને તેમની કીર્તિ આખા જગત ઉપર ફેલાઈ, તેનું કારણ વિદુષી માતા ઇલા હતી સઘળી માતાઓ જો આ પ્રમાણે પોતાનાં સંતાનોને કેળવવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેમનાં સંતાનો ધર્મનિષ્ઠ ને સદાચારી નિવડે અને તેથી દેશનો ઉદ્ધાર થાય.

ઈન્દ્રાણી.

પુલોમ નામના રાજાને શચી નામની પુત્રી હતી તે, રૂપે રંગે પુટડી, સદ્‌ગુણી અને ભણેલી ગણેલી હતી. ઉમરમાં આવ્યા પછી તેના બાપે તેને સ્વર્ગના રાજા ઇંદ્ર વેરે પરણાવી હતી. ઇંદ્ર દેવતાઓ ઉપર રાજ્ય કરતો હતો, અને તેને વારવાર દેવતાઓના શત્રુ દૈત્યોની સામે યુદ્ધો કરવાં પડતાં હતાં, શચી તેમાં તેને અનેક પ્રકારે સહાયતા આપતી હતી. રાજાને ભણેલી ગણેલી રાણીથી રાજ કાર્ય જેટલુ સહેલુ થઇ પડે છે તેટલુ બીજા મત્રીઓ વગેરેથી થઇ પડતું નથી. સ્રીને જ શાસ્રમાં પુરુષની મત્રી કહેલી છે તેની યોગ્ય સલાહથી પુરુષ, ગૃહ રાજ્યનો તેમ જ જગતના રાજ્યનો કાર્યભાર સરલતાથી ચલાવી શકે છે ઇદ્ર રાજા પણ ઇદ્રાણી જેવી પતિવ્રતા અને નીતિ કુશળ સ્રીને પરણી સુખી થયો હતો.

એક વખતે દૈત્યો તરફથી વૃત્ર નામનો બ્રાહ્મણ ઇંદ્રની સામે લઢવા માટે આવ્યો, તેમા ઇદ્રે વૃત્રને મારી નાંખ્યો. વૃત્ર બ્રાહ્મણ હતો તેથી ઇન્દ્રને બ્રહ્મહત્યા લાગી અને તે તેની પાછળ પડી. ઇન્દ્ર તેનાથી નાશ ભાગ કરવા લાગ્યો, પરતુ જ્યાં તે જાય ત્યાં

બ્રહ્મહત્યા પણ તેની પાછળ પાછળ જાય. આખરે દીકાનુ સ્વરૂપ લઇને, ઇન્દ્ર માન સરોવરની અંદર કમળના નાળમાં છૂપાઈ બેઠો. બ્રહ્મહત્યા ત્યાં આગળ જઈ શકી નહીં. બીજી તરફ ઇન્દ્રના નાશી જવાથી સ્વર્ગની રાજ્ય ગાદી રાજા રહિત થઇ પડી. નિરાધાર ઇન્દ્રાણી રાત દહાડો ઇન્દ્રના વિયોગથી ઝુરવા લાગી તે પછી દેવતાઓએ ઇન્દ્રાણીને શાસ્ત્રના અનેક દાખલાઓ આપીને ધીરજ આપી સ્વર્ગના રાજ્યાસન ઉપર નહુષ નામના રાજાનો અભિષેક કર્યો. તે રાજા પ્રથમ તો ઘણો જ ધર્માત્મા હતો, પરતુ પાછળથી ઇન્દ્રાણીના રૂપ તથા ગુણ જોઇને તેનાપર મોહી પડયો. રાત દહાડો ઇન્દ્રાણીને તે કહેણ મોકલવા લાગ્યો કે,-"હવે તું ઇન્દ્રને માટે વૃથા શા માટે દુખી થાય છે? મારી રાણી થઈને 'સ્વર્ગના રાજ્યનો લ્હાવો લે. કાલની કોને ખબર છે! આવી લાગેલા સુખને લાત મારીને શા માટે દુખને સ્વીકારે છે? ઇન્દ્ર હવે કઇ અહીં આવવાનો નથી, માટે મારુ કહેલુ માની જા અને મારી અર્ધાંગના થઇને સ્વર્ગનુ અનુપમ રાજ્યસુખ ભોગવ." પતિવ્રતા ઇન્દ્રાણીએ નહુષના કહેણનુ અપમાન કર્યું અને તેને કહેવરાવ્યુ કે,-"તમે ગમે તેવી લાલચ આપશો, પરતું હુ મારુ શિયલરૂપી અમુલ્ય ધન ગુમાવીશ નહીં. રાજ્યસુખ તો આજે છે ને કાલે નથી. પરંતુ તેને માટે હુ કઇ મારો પરલોક બગાડીશ નહિ" નહુષ ઇન્દ્રાણીની હઠ જોઈને બહુ જ ક્રોધે ભરાયો અને ફરીને તેને કહેવરાવ્યુ કે,-"તને મારી પત્ની થવામા શી અડચણ છે?" કામાંધ નહુષ અત્યારે બધોધર્મ વિસરી ગયો હતો, તેથી વારવાર ઇન્દ્રાણીને પોતાની પટરાણી થવાનુ કહેવા લાગ્યો

ઇન્દ્રિાણીએ થોડો વખત તો નહુષને આડા અવળા જવાબો આપી તથા ક્રોધ દર્શાવીને અટકાવ્યો, પરતુ છેવટે નહુષે જ્યારે તેના ઉપર બલાત્કાર ગુજારવાનુ કહેવરાવ્યુ ત્યારે ઇન્દ્રાણીએ મુઝાઇને રાજગુરુ બૃહસ્પતિની પાસે જઈ તેમને નહુષના દુષ્ટ વિચારની વાત કહી સભળાવી અને પછી પૂછયુ કે,-"હવે મારે મારા પતિવ્રતનુ રક્ષણ કેવી રીતે કરવું તે મને કહો, કારણ કે

નહુષ દુરાત્મા છે તેને ધર્મ અધર્મની ખબર નથી તેથી નક્કી તે મારા શિયળનો ભંગ કર્યા વિના રહેશે નહીં. હે ગુરુદેવ! તમે કોઈ પણ ઉપાયથી મારી રક્ષા કરો. તમે પૂર્વે મને આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું હતું કે, તું અખંડ સૌભાગ્યવતી રહીશ, પતિવ્રતા થઇશ, અને અત્યંત સુખ ભોગવીશ, માટે અત્યારે તે તમારા આશીર્વાદની વાણીને ખરી કરી બતાવો." ઈન્દ્રાણીનું કહેવું સાંભળીને બૃહસ્પતિએ તેને ધીરજ આપી કહ્યું કે "પુત્રિ! ગભરા માં. મેં તને જે કહ્યુ હતું તે બધુ થોડા જ સમયમાં થશે. ઈન્દ્રનાં દર્શન પણ થોડા જ વખતમાં તને થશે. તારે નહુષથી ડરવું નહીં"

નહુષ રાજાને ઈન્દ્રાણીએ બૃહસ્પતિની પાસે ફરીયાદ કર્યાના સમાચાર મળ્યાથી તે બૃહસ્પતિના ઉપર પણ કોપાયમાન થયો. દેવતાઓએ અને ઋષિઓએ નહુષને શિખામણ આપી કહ્યું કે, "તમે ક્રોધ કરો નહી, શાંત થાવ. ક્રોધ કરવો એ તમારા જેવાને ઘટે નહીં. હે દેવના રાજા! ઈન્દ્રાણી તો પરસ્ત્રી છે. પારકી સ્ત્રીના શિયલનો ભંગ કરવાથી પાપ લાગે માટે તેવાં પાપી કર્મ કરવામાં મન રાખો માં, પરંતુ ધર્મથી પ્રજાનુ પાલન કરો!" નહુષે દેવોનુ અને ઋષિઓનું કહેવું માન્યું નહી, પરતુ નહુષ રાજા ઈન્દ્રના દોષો ઉઘાડા કરતાં બોલ્યો કે–"ઇન્દ્રે પણ પૂર્વે ઘણા અપરાધો કર્યા છે. કેટલાંક છળકપટ કર્યાં છે તથા ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યાના શિયલનો ભગ કર્યો હતો, તેને તમે કેમ વાર્યો ન હતો? તમે ઈન્દ્રાણીને મારા મહેલમાં મોકલી આપો. તમારુ પણ તેમ કરવાથી કલ્યાણ થશે." તે પછી દેવો નહુષની પાસેથી બૃહસ્પતિને ઘેર જ્યાં ઈન્દ્રાણી છુપાઇ બેઠી હતી ત્યા ગયા અને બૃહસ્પતિને કહેવા લાગ્યા કે–"હે દેવર્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ બૃહસ્પતિ! અમે તમને વિનવીએ છીએ કે તમે ઈન્દ્રાણી નહુષને સોંપી ઘો. ઈન્દ્રના રાજ્યાસનપર બિરાજતા નહુષને તે પતિ તરીકે કબૂલ કરે, કારણ કે અત્યારે નહુષ ઈન્દ્ર કરતા મોટી પદવી ઉપર છે." તે વખતે ઈન્દ્રાણી આંખમાં આસુ આણીને રડતી રડતી બોલી કે,–"હે બૃહસ્પતિ! હું તમારે શરણે આવી છું. તમે મારુ

'રક્ષણ કરો!" બૃહસ્પતિએ ઇન્દ્રાણીના તરફ દૃષ્ટિ કરીને કહ્યું કે-"હું શરણાગતનો ત્યાગ કરતો નથી. તેમાં વળી તું તો ધર્મ જાણનારી અને સત્યવાદિની છે તેનો તો કેમ જ ત્યાગ કરું? હું બ્રાહ્મણ છું. કદી પણ અકાર્ય કરીશ નહીં, કારણ કે મેં ધર્મ સાંભળ્યો છે, હું સત્યવાદી છું અને ધર્મની શિક્ષાને જાણું છું. પૂર્વે આ બાબતમાં બ્રહ્માએ એવું કહ્યું છે કે, જે મનુષ્ય શરણાગતની રક્ષા કરતો નથી તે મનુષ્ય વર્ષા કાળમાં બીજ વાવે છે તો પણ તે ઉગતું નથી, વરસાદના સમયમાં તેને વરસાદ પણ વરસીને પાણી આપતો નથી. તેનો ધર્મ નાશ થાય છે. તે સ્વર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેની પ્રજા અકાળે મરણ પામે છે, માટે હું ઇન્દ્રાણી નહુષને કદી પણ સોંપીશ નહીં. ઇન્દ્રાણીના શિયળનું રક્ષણ થાય તેવો તમે પ્રયત્ન કરો." તે પછી દેવોએ બૃહસ્પતિને ઉત્તમ ઉપાય સૂચવવા માટે કહ્યું ત્યારે બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે,-ઇન્દ્રાણી નહુષની પાસેથી અમુક કાળની અવધિ માંગી લે, કારણ કે કાળ તેના દુઃખનો છેડો આણશે. તે ઉપરથી ઇન્દ્રાણી નહુષની પાસે ગઇ અને તેને પ્રણામ કરીને બોલી કે,- મહારાજા! મારા સ્વામી ઇન્દ્ર ક્યાં ગયા છે. થોડાક સમયની મને અવધિ આપો. એટલા સમયમાં જો તે નહી આવે તો પછી હું નક્કી તમને વરીશ. નહુષ પ્રસન્ન થયો અને ઇન્દ્રાણીને જવાની રજા આપી. તે ત્યાંથી બૃહસ્પતિને ઘેર ગઇ. પછી દેવતાઓએ એકઠા મળીને વિચાર કર્યો કે, હવે આપણે ઇન્દ્રને બ્રહ્મહત્યામાંથી છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે, માટે વિષ્ણુને તેનો ઉપાય પૂછી જોઇએ. આમ સલાહ કરીને સૌ દેવો વિષ્ણુની પાસે ગયા ને તેને પ્રાર્થના કરીને પૂછ્યું કે,-ઇન્દ્ર બ્રહ્મહત્યાના દોષથી નાશીને કમળમાં ભરાઇ બેઠો છે, માટે હવે તે બ્રહ્મહત્યામાંથી છુટે તેવો ઉપાય બતાવો. વિષ્ણુએ બ્રહ્મહત્યામાંથી છૂટવાના તથા ઇન્દ્રના પદ ઉપર આવવાના ઉપાય તરિકે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાનું કહ્યું, તે ઉપરથી દેવતાઓ જ્યાં ઇન્દ્ર રહેતો હતો ત્યાં ગયા અને તેની પાસે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવ્યો. બ્રહ્મહત્યાના પાપમાંથી મુક્ત થઇને તે પાછો નિર્દોષ તથા બળવાન્ થયો. તેની પાસે યુદ્ધની જોઇએ તેવી સામગ્રી નહતી

તેમ તેનો ઉદયકાળ પણ નહુતો તેથી તે સરોવરમાં કમળના નાળોની અંદર જ છુપાઇ રહ્યો. અહીં સતી ઈન્દ્રાણી સુજ્ઞાણી, તેણે કરેલો અવધિ દિવસે દિવસે ઓછો થવા લાગ્યો, એટલામાં ઇન્દ્રાણીનાં પતિવ્રતના પ્રભાવથી દેવ તથા શ્રુતિએ ઈન્દ્રાણીને એકાંતમાં મળી તેને તેના પતિ ઇન્દ્રની સાથે મેળવી. ઇન્દ્રાણી ઇન્દ્રનાં દર્શન કરીને બોલી કે "હે નાથ! દુષ્ટ નહુષ હવે મારા શિયળનો ભંગ કરશે માટે જેમ બને તેમ તમે મારું રક્ષણ કરો.' તે પાપી રાજાને મારો. ઇન્દ્રે ઈન્દ્રાણીને ધીરજ આપતાં કહ્યું કે, "વહાલી! આ સમય મારે પરાક્રમનો નથી તે મહા બળવાન્ છે માટે એક નીતિ બતાવું તે પ્રમાણે તમે કરો. નહુષ રાજાને એકાંતમાં જઇને કહેવું કે "મહારાજા! તમે ઋષિઓની પાસે પાલખી ઉચકાવી તેમાં બેસીને મારે ત્યાં આવો તો હું ખુશીથી તમારી સેવા કરવાને તયાર થાઉં." ઇન્દ્રાણી ઇન્દ્રે બતાવેલો ઉપાય ધ્યાનમાં લઇને તુરત પાછી સ્વર્ગમાં ગઇ, અને નહુષની પાસે એકાંતમાં જઇને ઉભી રહી. નહુષ ઈંદ્રાણીને જોઇ મંદ મંદ હસીને બોલ્યો કે "હે સુંદરિ! ભલે પધાર્યાં, શી આજ્ઞા ઉઠાવું. તમારું જે કામ હશે તે હું ઉઠાવીશ. તમે મારી સેવા કરો. શરમાવ નહી ને મોકળા મનથી મારાપર વિશ્વાસ મૂકો. હે દેવિ! હું સત્યના સોગન ખાઇ કહું છું કે તમારા કહ્યા પ્રમાણે હું કરીશ."

ઇન્દ્રાણીએ જરાક મુખ મલકાવીને કહ્યું કે,–'રાજાજી! જો તમારી મારા પર પ્રીતિ હોય અને તમે જો મારા મનગમતું કરવાને ઇચ્છતા હો તો મારી એવી ઇચ્છા છે કે, ઇન્દ્રને હાથીઓ અને ઘોડાનાં વાહનો હતાં, પરંતુ મારી તો એવીજ ઇચ્છા છે કે જે વાહન વિષ્ણુને, રુદ્રને, અસુરોને કે રાક્ષસોને પણ ન હોય તેવાં નવીન વાહનમાં બિરાજીને મારે મહેલે પધારો. કહેવાનું એવું છે કે, આપ પાલખીમાં બેસો અને તે પાલખી ઋષિઓની પાસે ઉચકાવીને મારા ઘરને પાવન કરો.' નહુષ રાજા કામી અને અવિચારી હતો. તેણે ઈંદ્રાણીના શિયળનો ભંગ કરવાનો વિચાર

કર્યો હતો, તેથી તેની બુદ્ધિનો નાશ થયો હતો. તેણે પ્રસન્ન થઇને તે વાત સ્વીકારી અને તુરત પોતાના નિત્ય કર્મમાં પરાયણ સપ્તર્ષિઓની પાસે પોતાની પાલખી ઉપડાવી નહુષ ઇંદ્રાણીને મહેલે જવાને નીકળ્યો માર્ગમાં તેણે ઋષિઓનું અપમાન કર્યું અને કહ્યું કે, ઝટ ચાલો. તે ઉપરથી ઋષિઓ તેના ઉપર કોપાયમાન થઈ ગયા તથા અગસ્ત્ય ઋષિએ નહુષને પૂછયું કે–બ્રાહ્મણો અને ગાયોના પ્રોક્ષણ મંત્રો તને માન્ય છે કે નહીં? નહુષે બુદ્ધિભ્રષ્ટ થવાથી કહ્યુ કે–ના, મને તે માન્ય નથી. એટલે ઋષિઓએ નહુષને શાપ આપ્યો કે–જા તું અજગર નામનો સર્પ થા. આ પ્રમાણે શાપ થતાં તે અજગર થઇ ગયો, અને ઇદ્ર પાછો સ્વર્ગના રાજ્યાસન ઉપર બેઠો. બ્રહ્મહત્યાથી દૂષિત થયેલો ઇંદ્ર બ્રહ્મહત્યામાંથી મુકત થઇને પાછો સ્વર્ગના રાજ્યાસન ઉપર બેઠો. આ બધાનુ કારણ પતિવ્રતા ઇન્દ્રાણી હતું ઇંદ્રાણી પોતાના પતિવ્રતના મહાત્મ્યને લીધે જ ઇન્દ્રનો દુખમાંથી ઉદ્ધાર કરવાને સમર્થ થઇ હતી તેણે લાબા સમય સૂધી સૌભાગ્ય ભોગવ્યું હતું, તે ઉપરથી હમણાં પણ લોકમાં વિવાહ સમયે વરકન્યાને ઇંદ્ર ઇંદ્રાણીનુ સૌભાગ્ય આપવામાં આવે છે: ધન્ય છે, ઇંદ્રાણીનાં પતિવ્રતને ! ! !

પ્રભા.

સતી પ્રભા ગનોરના રાજાની રાણી હતી, તે રૂપ, ગુણ અને લાવણ્યતામા અધિક હતી. તેની સુંદરતાથી મોહિત થઇને યવન રાજે ગનોર ઉપર સ્વારી કરી હતી. તેની સામે આ વીર નારી પ્રભાએ ઘણી બહાદુરીથી લડાઇ કરી હતી. પરંતુ પોતાની પાસે સૈન્ય થોડુ અને ઘણા વીર પુરુષો ટપોટપ મરી જવાથી શત્રુઓએ કિલ્લા હાથ કરવા માંડયા. રજપૂત વીરાંગનાએ આત્મ સમર્પણ કર્યું નહિં. ઘણી વાર સૂધી લડયા પછી જ્યારે

આત્મરક્ષણનો કાંઇ ઉપાય તેણે ન જોયો ત્યારે નર્મદા નદી ઉપરના એક કિલ્લામાં તે જવા નીકળી. તે જેવી મછવામાથી ઉતરીને કિલ્લામાં પેસવા જાય છે તેવી જ તેને શત્રુઓએ આવીને ઘેરી લીધી તે છતા મહા મુશ્કેલીથી તે કિલ્લાની અદર દાખલ થઇ, પરતુ દરવાજો બધ કરતા પહેલાં તો શત્રુનુ સૈન્ય અદર પેશી ગયુ રજપૂતો મરણીઆ થઇને લડયા

ગનોરની આ રાણી જેવી વીર્યવતી હતી તેવી જ પરમ સુંદરી હતી, પરતુ તેની એ અસામાન્ય સુદરતા જ તેનુ કાળ સ્વરૂપ હતુ રાજ્ય જિતી લીધા પછી યવન રાજે તેને કહાવી મોકલાવ્યુ કે,–"સુંદરી, તમારુ રાજ્ય પાછુ લઇને તમે મારા હૃદય રાજ્યની અધીશ્વરી થાઓ. વિવાહથી તમે મને ખુશી કરો એટલે પછી હુ તમારો દાસ થઇને રહીશ" પત્ર વાચી રાણીને પગથી તે માથા સૂધી ક્રોધાનલ પ્રગટયો, પરતુ તે શુ કરે ? થોડી વાર વિચાર કર્યા પછી તેણે યવનરાજને ઉત્તર મોકલ્યો કે–"મને બે કલાકનો વખત આપો તો લગ્નને માટે વિવાહ યોગ્ય પોશાક તૈયાર કરી શકુ" કામાધ યવનરાજે એ વાત સ્વીકારી બે કલાક ગયા પછી લગ્ન લાયક પોષાક પહેરીને સતી વીરાગના પોતાના વિશ્રામભવનમા આવી બેઠી પછી એક મૂલ્યવાન પોશાક યવનરાજને પહેરવા માટે મોકલ્યો અને કહાવ્યુ કે–"આ પોશાક પહેરીને વિવાહ માટે આવો" યવનરાજ ઘણા હર્ષથી એ પોશાક પહેરીને તુરત રાણી પાસે આવીને ઉભો રહ્યો. પ્રથમ તો તેના હૃદયમા સુખના હજારો વિચાર આવવા લાગ્યા, પરતુ અકસ્માત તેના હૃદયમા ભયકર દરદ ઉપડી આવ્યુ. તેની આખોએ અધારી આવી અને ઘેલાની માફક તે બકવા લાગ્યો "અરર! હુ બળી મરુ છુ" તેનાં વચનો સાભળીને સતીએ કહ્યુ કે–"તમારુ આયુષ્ય હવે પૂરુ થયુ છે આજે જ આપણું લગ્ન અને મૃત્યુ એકઠુ થશે."

તમારા અપવિત્ર ગ્રાસમાથી રમણીના સારરૂપ સતીત્વ ધનની રક્ષાનો બીજો ઉપાય ન જોવાથી મેં તમોને ઝેર ભરેલો પોશાક આપ્યો હતો એટલુ બોલીને સતી પ્રભાએ બીજા માળ

ઉપરથી નીચે પડતુ મૂકીને પ્રાણ ત્યાગ કર્યો યવનરાજ પણ થોડી વારમાં તરફડીયા ખાઈને મરણ પામ્યો એ રીતે આ સતીએ સમય સૂચકતા વાપરીને પોતાના સતીત્વ ધનની રક્ષા કરી હતી ધન્ય છે એવી સતીના સતીત્વને !

વિદુલા.

મેવાડની દક્ષિણે સૌવીર નામે પ્રાચીન રાજ્ય હતુ આ વીર નારી ત્યાના રાજાની ધર્મ પત્ની હતી તેનો જન્મ શાશ્વત વશમા થયો હતો એ કુળના માણસો જીવ જાય તોપણ શત્રુથી ડરીને પાછી પાની કરતા નહિ થોડા વખત પછી સૌવીર રાજા ગુજરી જવાથી વિદુલા વિધવા થઈ તેને સજય નામે એક પુત્ર હતો તે પોતાના પિતાની ગાદીનો અધિકારી થયો પરતુ તેનાથી રાજ્યની વ્યવસ્થા બરાબર રખાઈ નહિ વળી તે મોજ શોખમા પડયો તેથી તેના આખા રાજ્યમા અધાધુધી ચાલી પ્રજા પ્રબળ થઈ અને દુષ્ટો દુર્બળને દુ ખ દેવા લાગ્યા આવી તકનો લાભ લઇને સિંધ દેશના રાજાએ તેના રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરી આ ભયાનક વાતની ખબર રાજમાતા વિદુલાના જાણવામા આવ્યાથી તેની ધીરજ રહી નહિ પોતે શાસ્ત્રસપન્ન અને બુદ્ધિશાળી હતી તેનુ અત કરણ ઘણું જ તેજસ્વી હતુ તેણે પોતાના પુત્ર સજયને બોલાવીને કહ્યુ કે,–"પુત્ર સજય! શત્રુના આગળ હીનતા સ્વીકારીશ નહી પગથી કચડાતા કીડા હીનતા સ્વીકારે છે, પરતુ પગથી કચડાતા મનુષ્ય મનુષ્યના નામને યોગ્ય નથી આપણે ક્ષત્રિય છીએ અને નામીચા શાશ્વત વશમા આપણો જન્મ થયો છે આપણા કુળે કદી પણ હીનતા સ્વીકારી નથી તુ હીનતા સ્વીકારીને નિષ્કલક કુળને કલકનો ડાઘ લગાડીશ નહીં તુ પુરુષ પુરુષત્વ દેખાડીને જ પુરુષના નામને યોગ્ય કરજે જગતમા મનુષ્ય નામ પુષ્કળ છે, પણ પુત્ર! મહત્વ કેટલા જાણુ છે તે જો જગતમા ઘણા માણસોએ જન્મ લીધો

છે, પણ તેઓમાં કેટલા જણનાં નામ અમર છે? જેમનું નામ અમર નથી તેઓ શું મનુષ્ય છે? મરવાથી પશુપક્ષીના નામનો કે કીડાપતંગના જન્મનો ઉલ્લેખ થતો નથી. પુત્ર! તું મનુષ્ય છે, મનુષ્યનું નામ રાખવાને યત્નવાન્ થા. હવે તું નિશ્ચય કરીને બેશી રહેતો નહિ. ઉઠ, જલદીથી લશ્કરની સાથે લડવા જા. તું દેવના નામથી પૂજાઇશ." રાજમાતા વિદુલાનાં આવાં શૂરજનક વચનોથી સંજયના મન ઉપર ઘણી સારી અસર થઇ. તે તુરત સૈન્ય એકઠું કરીને લઢવા માટે તૈયાર થયો અને રણસંગ્રામમાં ગયો. સંજય માતાના ઉશ્કેરવાથી યુદ્ધમાં ગયો તો ખરો, પણ તેના હૃદયમાં હિમ્મત તેમજ દઢતા નહોતી. તે થોડીવાર પછી મૃત્યુના ભયથી નાશીને ઘેર આવ્યો, એટલે શત્રુની ફોજે જ્યાં ત્યાં લૂટફાટ કરીને ત્રાસ વર્તાવી મૂકયો. "પ્રાણ શા વાસ્તે છે? જે પ્રાણ પોતાની, માતાની રક્ષા કરવાને શક્તિવાન્ નથી, તે પ્રાણની વળી કિમ્મત શી? કિમ્મત વગરનું જીવન રાખવાની જરૂર શી?" સજયના ભાગી આવ્યાની ખબર જાણીને વિદુલા ઘણી ક્રોધાયમાન થઇ, તોપણ હિમ્મત નહીં હારતાં ધીરજ રાખીને વિચાર કર્યો કે, હજુ પણ શત્રુને હાંકી કાઢવાનો વખત છે, માટે કાંઇ પણ યત્ન કરવો જોઇએ, એમ ધારીને તે ઉપાય શોધવા લાગી. તેનું હૃદય બહુ જ દૃઢ હતું તે પરાધીનતાને ધિઃકારતી હતી. તે કહેવા લાગી કે, "મારુ જીવન શું બીજાની ગુલામગીરી કરશે? પારકાની સેવા કરવા કરતા મરવુ, એ હજાર દરજ્જે સરુ છે. હું કોઇની આગળ નમીશ નહિ, પણ બીજાને નમાવીશ. હું કોઇની પાસે ભીખ માગીશ નહિ, પણ બીજાને ભિક્ષા આપીશ. કીર્તિની વૃદ્ધિ કરીશ, પરતુ તેનો લોપ કરીશ નહિ." વળી તેણે પુત્રને બોલાવીને કહ્યુ,–"હે સજય! આજ આપણુ રાજ્ય શત્રુઓએ જિતી લીધું છે. કાલે તારે રસ્તામાં ભીખારી થવું પડશે, માટે ભય પામીને હાથમાંથી લક્ષ્મીને શા માટે ગુમાવે છે? અગ્નિમાં દહન કરવાની શક્તિ છે. તે ચાહે તો આખી પૃથ્વીને બાળીને ભસ્મ કરી નાંખે, પરંતુ એથી શુ અગ્નિનો વ્યવહાર છોડી દેવાશે? શત્રુઓ ગમે તેવા

બળવાન્ હોય, તોપણ તેથી ભય પામીને પાછા હઠવું ઘટિત નથી. પુત્ર! એકવાર જીવનની આશા છોડીને શત્રુના હાથથી મરીશ કે તેમને મારીશ, એવી મંત્રસાધનામાં તત્પર થા. હવે વિલંબ કરીશ નહિ. દેશનું રક્ષણ કરવામાં પ્રાણની દરકાર કરીશ નહિ. તુચ્છ પ્રાણને વ્હાલા કરીને કર્તવ્યકર્મ છોડીશ નહિ."

એ પ્રમાણે વિદુલાએ પુત્રને ઉપદેશ કર્યા છતાં, તેના મન ઉપર કાંઈ પણ અસર થઈ નહિ. તેણે માતાના પગમાં પડીને કહ્યું કે, "મા! મને ક્ષમા કરો. મારું શરીર શત્રુના બાણથી વીંધાઇ ગયું છે. પ્રાણ જવાની હવે તૈયારી છે. આ વખતે લડાઇમાં જઇશ તો પાછો તમને મળીશ નહિ. જો તમારો પુત્ર તમને વ્હાલો હોય તો હવે ફરીને મને લડાઇમાં જવાની આજ્ઞા કરશો નહિ" પુત્રનાં આવાં વચનથી ગમે તેવી કઠિણ હૈયાની માતાનું મન પીગળ્યા વગર રહે નહિ, પણ વીરમાતા વિદુલા ઉપર તેની કાંઇ પણ અસર થઇ નહિ. તેણે ફરીને પુત્રને કહ્યું કે, "હે સંજય! પુત્રસ્નેહ પ્રબળ છે, તથાપિ કર્તવ્યની પાસે તે પ્રિય નથી. હું પુત્રસ્નેહને જેમ સમજું છું, તેમ કર્તવ્યને પણ જાણું છું. કાલે તું ખાવાના અભાવે બીજાનું દાસત્વ કરે એ મારાથી સહન થઇ શકે નહિ, માટે તું ફરીને સાવધાન થઇ પ્રયત્ન કર તારા મનોરથો સફળ થશે. આ જગતમાં પરિશ્રમ આગળ કાંઇ સાધ્ય નથી. મહેનતથી શ્રીરામચંદ્રજીએ વાનરોની મદદથી ઉછળતા સમુદ્રમાં પણ પુલ બાંધીને કામ સાધ્ય કર્યું હતું અને મહેનતથી જ પરશુરામે એકવીશ વાર પૃથ્વી નક્ષત્રિય કરીને ક્ષત્રિય કુલ કંપાયમાન કર્યું હતું. પુત્ર! તું શા માટે ડરે છે? આજ આ નાશવંત દેહની રક્ષા કરવામાં આવશે, પરંતુ તે વહેલો મોડો પડવાનો તો છે જ. લડાઇમાં મરવાથી દેવત્વ મળે છે. આ જગતમાં કોઇ કોઈનું નથી. તું એકલો આવ્યો છે અને એકલું જવું પડશે, માટે હમણાં જ લડાઈમાં જીવ આપવાને તૈયાર થા." અહા! વીર માતાનાં આ કેવાં વીર વચનો!

વિદુલાનાં આવાં વચનથી કોનું હૃદય સ્થિર રહી શકે? ક્યાં કાયર પુરુષના શરીરમાં શૂરાતન ન આવે? સંજય એકદમ સાવ-

ધાન થઇ ગયો. તેણે જાણ્યું કે, કીર્તિ જ મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ છે, તેથી તેણે માતાને કહ્યું કે,–"મા! પ્રાણ જાય તો ભલે, પણ તમારું વચન હવે હું ઉલ્લંઘન કરીશ નહિં." એટલું બોલીને માતાની આજ્ઞા લઇ, તે લડાઇના મેદાનમાં ગયો. સંજયને પાછો આવેલો જોઇને તેના લશ્કરમાં નવું જીવન આવ્યું. પછી મહા દારુણ યુદ્ધ ચાલ્યું. તેમાં અંતે સંજયનો જય થયો. શત્રુઓ તેના ભયથી ત્રાશ પામીને નાશી ગયા. સંજય જે એકવાર હારીને વીલે મોઢે ઘેર આવ્યો હતો તે બીજી વાર હસ્તે વદને ઘેર આવીને માતાને પગે પડયો. વિદુલાએ તેને હર્ષભેર વધાવી લીધો. હવે સંજયના સમજવામાં આવ્યું કે, આળસ અને નાહિંમત એ પડતીનું મૂળ છે. ઉદ્યમથી જ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. ઉદ્યમ કર્યાથી જ સૌવીરનું રાજ્ય જતું બચી ગયું અને શાંતિ પામ્યું. એ બધો વીર્ માતા વિદુલાનો જ પ્રતાપ! આહા! ધન્ય છે આવી માતાને, કે જેણે પોતાનો ખરો ધર્મ બજાવ્યો હતો.

ઉષા–ઓખા.

એક સમયે ભગવાન્ શિવજી તપ કરવા જવાને તૈયાર થયા, ત્યારે દેવી પાર્વતીએ કહ્યું કે, "હે દેવ! આવડા મોટા સુના કૈલાસમાં મને ગમશે નહિ, માટે આપની ઇચ્છા હોય તો હું એક બે બાળક ઉત્પન્ન કરૂં." શંકરે તેમ કરવાની રજા આપી. પછી પાર્વતીજીએ જમણા અંગમાંથી મેલ લઇ એક રુપાળો પુત્ર અને ડાબા અંગમાંથી મેલ લઇ રૂપરૂપની અંબાર એક સુંદર કન્યા બનાવી. આ બે બાળકો સાથે પાર્વતી કૈલાસમાં હમેશાં આનંદમાં રહેવા લાગ્યાં. એક વાર નારદજી કૈલાસમાં આવ્યા અને બાળકોને જોઇ ચકિત થયા. પછી શંકર, જ્યાં હિમાલય પર્વતની ખીણમાં ગંગા નદીના મનોહર અને એકાંત પ્રદેશમાં તપ કરતા હતા ત્યાં જઇ, નારદે તેમને ભરાવ્યું કે, "હે મહાદેવ! તમે તો ભોળા તે જન્મારો ભોળા જ રહ્યા.

તમે અહીં લાંબા સમયથી તપ કરો છો અને ઘેર બે છોકરાં ઉત્પન્ન થયાં છે." શંકરને આ વાત સાંભળી નખશિખ ક્રોધ ચઢયો. પાર્વતીને તપ કરવા આવતી વખતે બે બાળક ઉત્પન્ન કરવાનું પોતે જ કહ્યું હતું, તે ભોળા મહાદેવ ભુલી ગયા અને અત્યંત ક્રોધથી ત્રિશૂળ લેઇ કૈલાસ તરફ ગયા.

જ્યારે શંકર કૈલાસમાં આવ્યા ત્યારે દેવી પાર્વતી 'કોઈ આવે તો અંદર આવવા દેશો નહિ' એમ કહી બે બાળકને બારણે બેસારી સ્નાન કરતાં હતાં. શકર ધસમસ્યા ઘરમાં પેસવા જતા હતા તેમને છોકરાએ હાથ પકડી ખેંચી રાખી કહ્યું કે, "હે યોગી! કયાં જાય છે? અંદર જવાય એમ નથી. મારાં માતાજી સ્નાન કરવા બેઠાં છે તેથી ઉભો રહે. પછી તને ભિક્ષાઆપશે." શંકર મુળે તો ક્રોધમાં જ હતા તેમાં આ બાળકે અટકાવ્યાથી બળતામાં ઘી હોમાયું બાળક શંકરથી ગાંજ્યો જાય તેવો ન હતો. બાપ દીકરા વચ્ચે આંગણામાં તુરત યુદ્ધ મંડાયું, તે જોઇ બાળકી ઓખા મીડાની કોટડીમાં જઇ સતાઈ ગઇ. યુદ્ધ કરતાં કરતાં કાળના પણ કાળ મહાકાળ એવા શંકર ભગવાને ત્રિશૂળ મારી છોકરાનુ મસ્તક કાપી નાંખ્યું. મસ્તક ત્યાંથી ઉડી, ચદ્રના લોકમાં જઇ પડયુ અને દ્વારમાં લાત મારીને શકર અદર ગયા. પાર્વતીજીએ પુછયું કે, "તમે કયાંથી? મારાં બે બાળકો બહાર હતાં તે કયાં ગયાં? તેમણે તમને રોકયા નહિ?" શકર બોલ્યા કે, "છોકરાનુ તો મેં મસ્તક ઉડાવી દીધું અને છોકરી તો કોણ જાણે કયાં ગઇ" વીજળી પડવાથી કેળ કપાઈ પડે તેમ દેવી પાર્વતી ધરણીપર ઢળી પડયાં. હવે શકરને સ્મરણ થયું કે, મેં તપ કરવા જતાં બાળક ઉત્પન્ન કરવાની દેવીને રજા આપી હતી અને આ તો પેલા નારદ મુનિએ અમસ્તો જ ભભેરી ભવાડો કરાવ્યો. દેવી પાર્વતીનુ તેમણે બહુ બહુ રીતે મન મનાવ્યું, પણ માતાનુ મન કદી પણ માને? આખરે શકરે કહ્યુ કે, "દેવિ! શાંત થાવ. હું તમારા પુત્રને સજીવન કરુ છુ." પછી નદીના સામું જોઈ બોલ્યા કે, 'આ છોકરાને ધડ છે પણ મસ્તક નથી, માટે તમે અટવાવ અને જે કોઈ સામું મળે તેનું મસ્તક કાપી લાવો.' નદી અને બીજા ગણો તુરત દોડયા બહાર નીકળતાં તેમને એક હાથી સામો

મળ્યો, તેનું મસ્તક કાપી લીધું. શંકરે કહ્યું કે, હવે એમાં કંઇ ફેરફાર થાય નહિ, પણ તમારી ઇચ્છા છે તો તેત્રીશ ક્રોડ દેવતાઓમાં હું તેની પ્રતિષ્ઠા વધારું છું. તે ગણપતિ કહેવાશે ને કોઈ પણ શુભ કાર્ય પ્રથમ તેની પૂજાથી શરુ કરવામાં આવશે તો તે સફળ થશે. તે નિત્યે મોદકનો આહાર કરશે ને સિદ્ધિ તથા બુદ્ધિ તેની પટરાણીઓ થઇ રહેશે." દેવ લોકોએ ભગવાન્ શંકરના આશીર્વાદથી પ્રસન્ન થઈ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. દેવી પાર્વતી પણ તેથી પ્રસન્ન થયાં. પછી નારદે આવી હસીને ક્ષમા ચાહી.

આ બધું થઇ રહેતાં દેવીને ઓખા યાદ આવી. શોધ કરતાં લવણની કોટડીમાંથી તે મળી આવી ત્યારે પાર્વતીએ ગુસ્સે થઇ તેને શાપ દીધો કે, "લવણની માફક તું ઓગળજે." થરથર કંપતી ઓખાએ આજીજી કરી કે, "માતાજી! ક્ષમા કરો. છોરું કછોરું થાય પણ માબાપથી નિષ્ઠુર ન થવાય." તેની આંખમાંથી પડતાં ચોધાર આંસુને લીધે પાર્વતીજીએ તેને છાતી સરસી ચાપી વરદાન દીધુ કે, તારે નિમિત્તે ચૈત્ર માસમાં જે સ્ત્રીઓ અલૂણાં કરશે તેમનું સૌભાગ્ય વધશે."

આ સમયે નર્મદાના પ્રદેશમાં શ્રોણિતપૂર નામના નગરમાં બલિ રાજાના પુત્રનો પુત્ર બાણાસુર રાજ્ય કરતો હતો અને સોરઠમાં દ્વારિકાં નગરીમાં શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર છપ્પન કોટી જાદવ સાથે પૃથ્વીનું પાલન કરતા હતા બાણ બળની ઇચ્છાવાળો હોવાથી કૈલાસ ગયો અને રાવણની પેઠે મહા કઠણ એવી તપશ્ચર્યા કરી. જ્યારે એના તપથી પ્રસન્ન થઇ શંકરે વર માંગવાનું કહ્યું ત્યારે હજાર હજાર હાથીના બળવાળા હજાર હાથ અને અમરત્વ માંગ્યું શંકરે હાથ આપ્યાં, પણ અમરત્વ આપ્યું નહિ. બળથી ઉન્મત્ત થયેલો બાણાસુર પૃથ્વી, આકાશ અને પાતાળના રાજાઓ ઉપર જિત મેળવવા લાગ્યો. દિવસે દિવસે તેને પોતાના બળનું વધારે અને વધારે અભિમાન આવતું ગયું. વિજયની પરપરાઓમાં એને સંસારસુખની કંઇ અસર થઈ નહિ, પરંતુ એકવાર પ્રભાતમાં ઉઠીને તે બારીએ ગયો ત્યારે એક ચડાળણીએ તેનું મુખ નહિ જોવા માટે આડે સાવરણી

ધરી. બાણે અને રાણીએ તેનું કારણ પુછતાં તેણીએ જણાવ્યું કે, વાંઝીયા રાજાનું મુખ જોવાને તે ખુશી ન હતી. બાણ અને રાણી બેઉને આથી ઘણી જ અસર થઇ. કેવી રીતે વાંઝીયામેણું ટાળવું, તેને માટે બાણ વિચારમાં પડયો રાણીએ તેને કાલાવાલા કરીને જણાવ્યું કે, "તમે શંકરના ભક્ત છો માટે પૂરી ત્યાં જઇ આરાધના કરો અને સંતાન માંગો. શંકર આપણી આશા પૂરશે." બાણે કૈલાસ જઇ તપ કરી શંકરને પ્રસન્ન કર્યા અને સંતાન માગ્યાં. શકરે કહ્યુ કે, "આખું જગત્ પોતાના કર્મથી બંધાએલુ છે. ભાવીમાં હોય તે જ દેવો પણ આપી શકે છે. તારા કર્મમાં પુત્રસંતાન નથી, માટે તે તને નહિ મળે." બાણ નિરાશ થયો નહિ ને તેણે પાર્વતીજીને પ્રસન્ન કર્યાં. તેમણે ઓખા પુત્રી બાણને આપી અને કહ્યુ કે, "આ છોકરીને લાલન પાલનથી ઉછેરી સંતાનનો લાવો લેજે." બાણ ઓખાને લઇને ઘેર આવ્યો, રાણી અને આખુ નગર આનદ પામ્યું ઓખા પણ શુકલ પક્ષના ચંદ્રમાની માફક દિવસે દિવસે વધતી ગઇ પ્રધાનની પુત્રી ચિત્રલેખા સાથે નાના પ્રકારની બાળ રમતો રમતાં અને સુખ ભોગવતાં તે ઉપવર યોગ્ય થઇ. બાણ આ વખતે લગભગ ત્રિભુવન જિતી મહા ગર્વમાં આવ્યો હતો. દેવલોક જિતી પાછા ફરતાં તે કૈલાસ ગયો અને પોતાના હાથનું બળ અજમાવવાવાસ્તે મૂળમાંથી બાથ ભરી કૈલાસને ઉપાડયો. ઓચિંતો કૈલાસ ઉપડવાથી પાર્વતીજી મંદિરમાં પડી ગયાં. શકર ગુસ્સે થયા અને બાણને શાપ દીધો કે, "તને જે હજાર હાથનુ બળ છે તે હાથ કપાઇ તારો ગર્વ ઉતરશે." બાણ પગે પડયો, ત્યારે ભોળા શંકરે તેને ધજા આપીને કહ્યુ કે, "આ ધજા તારા રાજ મહેલ ઉપર મુકજે. જ્યારે તે તૂટી પડે ત્યારે જાણજે કે, શત્રુ ઉત્પન્ન થયો છે. તારી પુત્રી ઓખાનો વડ સસરો તારા હજાર હાથ કાપી નાંખશે." બાણ દિલગીર થઇને ઘેર આવ્યો કૌભાંડ નામના મંત્રી સાથે વિચાર કરી તે એવા ઠરાવ ઉપર આવ્યો કે, "ઓખાને પરણાવવી જ નહિ." કૌભાંડે કહ્યું કે, "તમે નહિ પરણાવો તો, તેતેની મેળે પરણશે." બાણે કહ્યું કે, "પરણશે શું? હું તેને એક ઝડીયા મહેલમાં રાખી નીચે

સખત પહેરો મુકીશ." બાણુની રાણીએ ઘણુંએ કલ્પાંત કર્યું પણ તે ડગ્યો નહિ. ઘણી ઘણી વિનવણીએ છેવટ પ્રધાનપુત્રી ચિત્રલેખાને તેની સાથે રાખવા કબુલ થયો. થાંભલા ઉપર મહેલ બંધાવી ઓખા અને ચિત્રલેખાને તેમાં રાખ્યાં, પહેરો મુકયો અને માત્ર બે માણસનું જ અનાજ પાણી ત્યાં મોકલવા માંડયું. ઓખા પરણવાને બહુ આતુર હતી, પણ શું કરે? તે હમ્મેશાં 'વર, વર' જંખ્યા કરતી ને ચિત્રલેખા તેનું મન મનાવતી ને ધીરજ આપતી.

એક વખત ઓખાને સ્વપ્નું આવ્યુ, તેમાં તે પરણી. સ્વપ્નામાં ને સ્વપ્નામાં વિવાહનું સુખ લેતી તે ખડબડવા લાગી ને હવે ચિત્રલેખાએ તેને જગાડી. પોતાને આવા સુખમાંથી જગાડવા માટે ચિત્રલેખા ઉપર ગુસ્સે થઇ, તેણે કહ્યું કેઃ—

ઓખા ભર રે નિંદ્રામાંથી જાગી, અંગોઅંગ અગીઠી લાગી;
ફટ પાપિણી આ શું રે કીધું, મુને અમ્રત લેઇ વખ દીધું.

પછી ઓખાકુંવરી બહુ વલોપાત કરીને બોલી કે, "બેન ચિત્રલેખા! તું ગમે તેમ કર, પણ સ્વપ્નમાં મારી સાથે પરણેલા વરને મને મેળવી આપ.

આંખે આંસુની ધારા વહે છે, કર જોડીને કન્યા કહે છે;
બાઇ રે તું છે! દીન દયાળ, એવું કહી પગે લાગી બાળ.
માબાપ વેરી થયાં મારાં, મેં તો ચરણ સેવ્યાં છે તારાં.

આ પ્રમાણે ઓખાએ બહુ બહુ આજીજી કરી ત્યારે ચિત્રલેખાએ કહ્યું કે, 'સ્વપ્નામાં તુ કોની સાથે પરણી તે તને યાદ છે?' ઓખાએ જવાબ દીધો કે, 'એ તો યાદ નથી. પણ હું જોઉં તો ઓળખુ ખરી.' ચિત્રલેખાએ તે ઉપરથી લોકનાં ચિત્ર ચિતરી તેને બતાવ્યાં. ઓખાએ ચિત્ર જોઈ, દ્વારકાંના રાજા શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર પ્રદ્યુમ્નજીના પુત્ર અનિરુદ્ધને પોતાના વર તરીકે ઓળખાવ્યો અને પછી તેને એક દંડીયા મહેલમાં લઇ આવવાને ઓખાએ ચિત્રલેખાને બહુ બહુ વિનતિ કરી. ચિત્રલેખાએ પહેલાં તો કહ્યું કેઃ—

દુર પંથ છે દ્વારામતી, કેમ જવાય ત્યાં મારાવતી;
રક્ષા કરવા ફરે છે ચક્ર, ત્યાં તો જઇ ન શકે રાય શક્ર.

આવાં આવાં બહાનાં બતાવ્યાં; પણ ઓખાએ કંઇ માન્યું નહિ. ચિત્રલેખા પછી ત્યાંથી આકાશ માર્ગે દ્વારિકાં ગઇ. દ્વારિકાંની આસપાસ સુદર્શન ચક્ર રક્ષા કરવા ફરતું હતુ તેથી નારદજીએ આવી યુક્તિથી તેને અંદર દાખલ કરાવી. ચિત્રલેખા પ્રદ્યુમ્નજીના મહેલમાંથી હિંડોળામાં અનિરુદ્ધ સૂતો હતો તેને લેઇ, પાછી શોણિતપુર એકદંડીયા મહેલમાં આવી. ઓખા પોતાના વરને આવેલો જોઇ ખુશ થઇ, પણ તેને જગાડયો નહિ. ચિત્રલેખા કેવી રીતે ગઇ ને કેવી રીતે આવી, એ સબંધી તેઓ વાતો કરવા લાગ્યાં. એમ કરતાં કરતાં પ્રભાત થયું. બંદિજનનાં ગાયન સંભળાવ્યાં ત્યારે અનિરુદ્ધ ઓચિંતો જાગી ઉઠયો. તેણે પરણવાની ના પાડી, પણ ચિત્રલેખાએ છેવટ અનિરુદ્ધને શાંત પાડી માળિયામાં ઓખાને તેના હાથ મેળવી પરણાવ્યાં અને પછી ઓખાને કહ્યું કે, 'બેન ! મને રજા આપ. હું મારા લોકમાં જઇશ, પછી ચિત્રલેખા ગઇ માળિયામાં વરવહુ ઓખા અને અનિરુદ્ધ રહ્યાં. બીજે દીવસે પહેરેગીરોને શક પડયો કે, માળિયામાં ચિત્રલેખા નથી, પણ કોઇ પુરુષ છે. તેમણે બાણુની પાસે જઇ ખબર આપી. એથી કૌભાંડ મંત્રી તપાસ કરવાને આવ્યો. ઓખાએ થોડીવાર તેને ઉડાવ્યા કર્યો, પણ કૌભાંડે માન્યું નહિ. ત્યારે તેણે માળિયાની તપાસ કરવાને હુકમ કર્યો. કાલાવાલાથી પ્રધાન સમજ્યો નહિ ત્યારે ઓખાએ તેને દમ ભરાવ્યો.

કૌભાંડે કાલાવાલા કે ધમકી કશાને નહિ ગણકારતાં, મેડી તપાસવાને હુકમ કર્યો. બારણાની ભુંગળ લઇ, ક્રોધથી અનિરુદ્ધ તેની સામે થયો. અને રાક્ષસો તથા કૌભાંડને ત્યાંથી મારીને નસાડી મુકયા. કૌભાંડે જઇ બાણુને સઘળી હકીકત વિદિત કરી. બાણુ બહુ જ ગુસ્સે થયો. બળવાન્ માણસો સાથે તે એકડંડીયા મહેલ ઉપર ગયો અને નાગપાશથી અનિરુદ્ધને બાંધી કેદી કરાવ્યો. અને ઓખાને રાજ મહેલમાં સખત પહેરામાં રાખી નારદજીએ બંધીખાનામાં આવી અનિરુદ્ધને દર્શન આપી ધીરજ દીધી અને ત્યાંથી' દ્વારિકામાં જઇ શ્રીકૃષ્ણને કહ્યુ કે, 'તમે તો અહિં મોજ મહાલો છો, પણ પ્રદ્યુમ્નજીનો દીકરો અનિરુદ્ધ શોણીતપુરમાં બંધીખાને પડયો

છે. રૂક્મિણીએ કૃષ્ણને ઉશ્કેર્યા અને જાદવમાંથી એક મોટું સૈન્ય લઇ, શોણીતપુર ઉપર ચઢી ગયા. બાણુ બહુ બળથી લઢયો, પણ તેનું કંઇ વળ્યું નહિ. તેના હજાર હાથ કાપી નાખ્યા ત્યારે તેણે જાણ્યું કે આ શંકરના શાપનું ફળ મળે છે. શંકરની સ્તુતિ કરતાં તે તેની વહારે આવ્યા. શિવ તથા વિષ્ણુ સામસામા લઢવાને તૈયાર થયા ત્યારે બ્રહ્માએ જાણ્યું કે, સૃષ્ટિનો સંહાર થઇ જશે. તેથી બ્રહ્માએ આવી, સલાહ કરાવી અને બાણે વાજતે ગાજતે ઓખા અનિરુદ્ધને પરણાવ્યાં. કૃષ્ણ પરમાત્મા વરકન્યાને લેઇ મોટી ધામધુમથી દ્વારિકામાં પધાર્યા અને સર્વત્ર જય જયકાર થઇ રહ્યો.

મૈત્રેયી.

આ ધર્મનિષ્ઠ અને પવિત્ર બાઇ મહાત્મા યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિનાં પત્ની હતાં. તે ઇશ્વરભક્ત અને પતિવ્રતા હતાં. તેમણે અધ્યાત્મિક જ્ઞાનથી પોતાનું અંતઃકરણ સ્વચ્છ કર્યું હતું તે પતિ પાસેથી જ્ઞાનોપદેશ લેતાં અને બીજાઓને સદ્ધર્મ ચલાવવાનો ઉપદેશ કરતાં હતાં. મહાત્મા યાજ્ઞવલ્ક્યને કાત્યાયની નામે બીજી પત્ની હતી તેની સાથે મૈત્રેયી સ્નેહભાવથી વર્તતાં હતાં યાજ્ઞવલ્ક્યે શુકલ યજુર્વેદ સંહિતા અને બૃહદારણ્ય ઉપનિષદ્ નામે ગ્રંથો રચ્યા છે. ઉપનિષદમાંથી મૈત્રેયી સંબધી કેટલીક ઉપયોગી હકીકત મળે છે. એક વખતે યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિએ તેમને કહ્યુ કે, "હવે મારી આખર અવસ્થા થઇ છે માટે તમે બેઉ વનમાં જઇને ઇશ્વરસેવામાં બાકી રહેલુ જીવન ગાળજો. મારી બધી સપત્તિ તમને બન્ને જણને સરખે હિસ્સે વહેંચી આપું તે તમે લ્યો." કાત્યાયની કાંઇ પણ બોલ્યાં નહિ, કારણ કે તે કેવળ ઘરના જ કામમાં કુશળ હતાં, પરંતુ તેજસ્વી બુદ્ધિનાં મૈત્રેયી બોલ્યાં કે, "હે પ્રભુ! આ જગત્ જો ધનથી પરિપૂર્ણ થઇને મારા હાથમાં આવે તો તેનાથી હુ શું નિર્વાણ પદ મેળવી શકુ?" યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું કે "ધનથી તમારુ જીવન

ધનવાનના જીવન સરખુ થશે. પૈસાથી અમર થવાની આશા નથી" મૈત્રેયીએ ઉત્તર આપ્યો કે—"જેનાથી અમર થવાની સભાવના નથી તે લઇને હુ શું કરુ? જેનાથી અમરત્વ મેળવી શકાય એવા બ્રહ્મજ્ઞાનનો મને તો ઉપદેશ આપો"

યાજ્ઞવલ્કય કહે,—"મૈત્રેયી! તમે મને ઘણા પ્રિય છો, તે ઉપરાત પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર સબધી પ્રશ્ન પૂછીને તથા તેને વિષે જાણવાની ઇચ્છા કરીને મને વધારે પ્રિયકર થયા છો તમે મને જે પ્રશ્ન પૂછયો તેનો ઉત્તર આપુ તે સાભળો. કોઈ સ્ત્રી સ્વામીની ઈચ્છાનુસાર તેને પ્રિય થવાની ઈચ્છા રાખતી નથી, પરતુ આત્માની કામનાના અનુરૂપ ભર્તારને પ્રીતિપાત્ર થાય છે સ્ત્રી પોતાની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થયાથી જ સતુષ્ટ રહે છે પત્ની પતિને ન ગણકારે તો તે સ્વામીની વિરક્તિને પ્રાપ્ત થઇ પડે પુત્રો પિતાને પ્રિય હોવાનુ કારણ એ છે કે, તેઓ ભવિષ્યમા તેને સુખ આપે પુત્ર પિતાને તાબે ન રહે તો તે કદીપણ પિતાનો સ્નેહાસ્પદ થતો નથી તે જ પ્રમાણે ઘોડા ગાય વગેરે પશુઓ પણ સ્વાર્થને લઇને જ પ્રિય છે જ્યારે તેઓ પોતાનુ કામ કરવાને અસમર્થ થાય છે ત્યારે અપ્રિય થાય છે વેદ લોકોને પ્રિય છે તેનુ કારણ એ છે કે, તેનુ અધ્યયન કઈ પ્રયોજનવાળુ છે એમ તેઓ સમજે છે વેદથી આલોકમા સન્માન અને પરલોકમા સુખ મળે છે, માટે લોકો તેને પ્રિય સમજે છે આ સર્વ દૃષ્ટાતોનુ તાત્પર્ય એ છે કે, આત્મા શિવાય બીજુ કંઇ પુરુષને પ્રિય નથી આત્મા જ ખરેખર પ્રિય છે પુત્ર તથા સ્ત્રી વગેરે જે પ્રિય થાય છે તે આત્માના સ્વાર્થને અગે છે, માટે હે મૈત્રેયિ! પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો, એ જ સારનો સાર છે. આત્માનો પ્રતિપાદક વેદ તે પ્રથમ સાભળવો પછી યુક્તિથી તેના અર્થનુ મનન કરવુ, પછી નિદિધ્યાસન એટલે તેનો અર્થ સારી રીતે ધ્યાનમા લેવો પરમાત્મા સાભળ્યો અને જાણ્યો એટલે પરમાત્માના તત્ત્વથી સાક્ષાત્કાર થયેલુ આ સર્વ જગત્ જણાય છે

આત્મા જ દર્શન, મનન, શ્રવણ અને ધારણાને યોગ્ય છે હે મૈત્રેયિ! અતરમા જે લોક છે તે આત્માને જુએ તો જ તે

લોકે સર્વ કાંઇ જાણ્યું, સાંભળ્યું, મનન કર્યું અને ધારણા કર્યું કહેવાય. એક વસ્તુ જાણ્યાથી બીજી વસ્તુ કેવી રીતે જણાય? પરમાત્મા શિવાય બીજી કંઇ સત્તા નથી. જો કંઇ હોય તો તે આપણને જાણ થવાની નથી. ટુંકામાં બીજું કંઇ જ નથી. પરમાત્મા સ્વતંત્ર છે, માટે આત્મા જ સર્વસ્વ જણાય છે. જેમ ઢોલનો અને વિણાનો શબ્દ સાંભળ્યાથી ઢોલને મારવાનો તથા વિણાને વગાડવાનો શબ્દ સંભળાય છે તેમ પરમાત્માને જાણ્યાથી સર્વ જાણવામાં આવે છે. સમુદ્ર સઘળા પાણીનું સ્થાન છે, ત્વચા સ્પર્શનું સુખ છે, જીભ રસનો સ્વાદ લેવાનું સાધન છે અને નાક ગંધ લેવાનું સાધન છે. જો નાક ન હોત તો શ્વાસ લેવાત નહિં, કાન એ જ શબ્દ શ્રવણભૂમિકા છે, ચિત્ત બધી વાસનાનું મંદિર છે, હૃદય સઘળી વિદ્યાનું મંદિર છે, હાથ બધા કર્મનો આશ્રય છે, મરુત બધી કુદરતી વસ્તુનો ભડાર છે અને વાક્ય એ શ્રુતિનું અવલંબન સ્થાન છે. જો વાક્ય ન હોયતો વેદ રહી શકત નહિં. વેદ પદાર્થોના આશ્રયોનો આશ્રય બ્રહ્મ છે. હે મૈત્રેયિ! તમે બ્રહ્મને જ અવલંબીને જીવતાં રહો."

મૈત્રેયી—"પ્રભુ! આપે જે મહાન્ આત્મા સંબંધી કહ્યું, તે શું મોહમાં ફસાઇ શકે છે?"

યાજ્ઞવલ્કય—" નહિ, તે આત્મા અવિનાશી, સ્થિતિ તથા નાશ રહિત છે. અજ્ઞાન આત્માને કદી પણ સ્પર્શ કરવાને સમર્થ નથી."

મૈત્રેયી આ અધ્યાત્મિક તત્ત્વ ભરેલાં વચનો સાંભળ્યાથી વિદૂષી, બુદ્ધિશાળી અને બ્રહ્મજ્ઞાનમાં પ્રીતિવાળી થઇ. તેની વિદ્યાગ્રહણ કરવાની બુદ્ધિ ઘણી જ વિશાળ હતી. તેમ જ તેની ધર્મપ્રવૃત્તિ ઉત્તમ હતી. તેનું ઉપનિષદમાં કહેલુ વેદવાક્ય ઘણું જ ઉત્તમ છે. તે બ્રહ્મવાદિની થઈ હતી, એવું શ્રુતિમાંથી જણાય છે. 'तयोर्ह मैत्रेयी ब्रह्मवादिनी बभुव' અધ્યાત્મ તત્ત્વની જિજ્ઞાસા તેનામાં ઘણી જ બળવાન્ હતી. જયારે યાજ્ઞવલ્કય ઋષિ વનમાં તપ કરવા ગયા ત્યારે પતિવ્રતા મૈત્રેયી યોગિનીનો વેષ ધારણ કરી સ્વામીની સાથે વનમાં ગયાં હતાં, અને સ્વામીની સાથે જ બ્રહ્મ તદાકારમાં લીન થયાં હતાં.

દેવહૂતિ.

સરસ્વતી અને દૃપદ્વતી નદીઓના વચલા ભાગમાં બ્રહ્માવર્ત દેશના રાજા સ્વાયંભૂ મનુની પુત્રી દેવહૂતિ બાલ્યથી જ બુદ્ધિમાન્ હતી. તેની સદ્બુદ્ધિ જોઇ તેના પિતાએ તેને ધર્મશાસ્ત્ર, ન્યાય, વિજ્ઞાન, વગેરે વિદ્યાનું અધ્યયન કરાવ્યું હતું. વિદ્યામાં તેમ જ સૌંદર્યમાં તે વિદ્યુત સરખી તેજસ્વી હતી. સ્વાયંભૂ મનુએ તેનાં જ જ્ઞાન, ગુણ, રૂપ અને સ્વભાવને મળતાં જ જ્ઞાન, ગુણ અને સ્વભાવવાળા મહાત્મા શ્રી કર્દમ મુનિ વેરે શાસ્ત્રવિધિથી તેને પરણાવી હતી.

દેવહૂતિને કર્દમ મુનિના કેટલાક ગુણોનો પાશ લાગ્યો. તે હમેશાં પતિ સેવામાં, ગૃહકાર્યમાં અને ઇશ્વરારાધનામાં તત્પર રહી નિત્ય કર્મ કરતી. નવરાશના વખતમાં પતિ પાસેથી તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવાનો યત્ન કરતી હતી. તેને બ્રહ્મજ્ઞાન બહુ પ્રિય હતું. કાળે કરીને દેવહૂતિને એક પછી એક એમ નવ પુત્રીઓ થઇ હતી. કર્દમ મુનિએ વનમાં તપ કરવા જવા ધાર્યું ત્યારે દેવહૂતિએ તેમને કહ્યું કે, "આપ સસારાશ્રમ છોડી વનમાં જાઓ છો, તો આપની ગેરહાજરીમાં મને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કોણ આપશે ? મને તત્ત્વજ્ઞાન શિખવવા માટે કોઇને યોજો." મુનિના મનમાં કરુણાનો ઉદય થયો અને તેમણે દેવહૂતિને ઇશ્વર ભક્તિમાં ચિત્ત રોકવાનો ઉપદેશ કરવા થોડા દિવસ વનમાં જવાનુ મુલતવી રાખ્યું. પછી દેવહૂતિને પેટે એક પરમ સુંદર અને તેજસ્વી પુત્રનો જન્મ થયો. તેનું નામ કપિલદેવ પાડયું. દેવહૂતિને પુત્ર થયા પછી કર્દમ મુનિ વનમાં તપ કરવા ગયા. દિવસ જતાં કપિલ મોટા થયા. તેમણે માતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે ચાલી, ઘણાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો. સાંખ્ય શાસ્ત્ર તેમણે બનાવેલું છે. તેમાં એવો ઉપદેશ છે કે, નિરહંકાર અર્થાત્ દેહાદિમાં અહંબુદ્ધિ શૂન્ય અખંડ ભક્તિદ્વારા પરબ્રહ્મને જાણવાથી મોક્ષ મળે છે. બ્રહ્મવિદ્યા એ આત્મનિષ્ઠ યોગી પુરુષના શ્રેયનું કારણ છે. તેનાથી સુખદુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે. ચિત્ત જ જીવનું બંધન છે અને પરમેશ્વરમાં

સંલગ્ન થવાથી મુક્તિ મળે છે, ઇત્યાદિ. આ ઉપદેશ જ્ઞાનપ્રદ છે. દેવહુતિએ પોતાના પુત્રને એવો જ્ઞાની થયેલો જોઇ, તેની સાથે તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી જે વાતચિત કરી હતી તે આ પ્રમાણેઃ-

કપિલ—મારા અભિપ્રાયમાં યોગ એ જ મુક્તિ મેળવવાનો સર્વથી મોટામાં મોટો માર્ગ છે. યોગસાધન મનને તાબે કર્યા શિવાય એટલે અંતઃકરણની એકાગ્રતા શિવાય કદી પણ થઇ શકતું નથી. મનને જે તરફ ચલાવવામાં આવે તે તરફ તે દોડે છે. ભોગની વસ્તુ તરફ ચિત્તનું વલણ થવાથી જીવને નિવૃત્તિ મળવાનો સંભવ નથી, પરંતુ ઇશ્વરમાં લીન થયા પછી અજ્ઞાન, પાપ, પ્રલોભન, વગેરેથી તેનો છૂટકો થઇ શકે છે. ત્યાર પછી આત્મસમર્પણ વિના યોગીઓને બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવવાનો બીજો કોઇ માર્ગ નથી. સાધુસંગત આ સર્વનું મૂળ છે.

દેવહુતિ-પુત્ર! ભગવાનની કેવી રીતે ભક્તિ કરવી જોઈએ, તે હું જાણતી નથી. હું સ્ત્રી છું, માટે મારે ઈશ્વરની કેવી રીતે ભક્તિ કરવી તે મને કહે? ભક્તિયોગથી મારો જન્મ સાર્થક થાય, એવું જે તત્ત્વ હોય તે તું મને કહે?

કપિલ-વેદમાં કહેલાં કર્મો કર્યાથી ભગવાનની ભક્તિની ઉત્પત્તિ થાય છે. ભક્તિના બળથી મોક્ષ માર્ગ સરળ થાય છે, પરંતુ ઘણા જણ આવી રીતિથી સતોષ પામતા નથી. તેઓ મુક્તિના કરતાં ભક્તિયોગથી પરમેશ્વરનો અનુભવ લેવો, એ વધારે પસદ કરે છે, અને તેથી તેમાં જ સદાકાળ ગાળે છે. હે માતાજી! જેના યોગે હૃદયની શંકાઓ દૂર થઇ પરમાત્માનું દર્શન થાય તે જ ઉત્તમ જ્ઞાન કહેવાયછે. મોક્ષને માટે વિદ્વાનો જે વિષય દેખાડે છે તે જ્ઞાન ઉત્તમ છે અને તે સંબંધી થોડુંક હું તમને કહું છું તે, તમે સાંભળો. જે આત્મસ્વરૂપ, આદિ રહિત, સ્વયં પ્રકાશિત અને ગુણ તથા પ્રકૃતિના સગ વિહિત તથા અખિલ બ્રહ્માંડ જેના પ્રભાવથી પ્રકાશ પામે છે તે જ પરમ પુરુષ છે. પ્રકૃતિ વિષ્ણુ શક્તિ, ધૃતિ, રૂપ અને અવ્યક્ત ગુણથી યુક્ત છે. તે લીલાક્રમથી વિષ્ણુની પાસે ગયાથી વિષ્ણુ તેને ગ્રહણ કરે છે. જે ક્રિયા પ્રકૃતિના ગુણને લીધે થાય છે એટલે જેનો પ્રકૃતિની સાથે ઘણો જ

નિકટનો સંબંધ છે તેથી તે સર્વ તેનું કર્તવ્ય છે એમ ધારવું. હે માતાજી! પુરુષ સ્વયંસાક્ષી માત્ર સુખ સ્વરૂપ છે. કોઇ કામમાં તેનું પ્રભુત્વ નથી. પ્રકૃતિ, કાર્ય, કારણ અને કરવાનું મૂળ કારણ છે. પુરુષ તો કેવળ સુખદુઃખનો ઉપભોક્તા છે.

દેવહૂતિ—આ દૃષ્ટિએ પડતા વિશ્વનું બારીક અને મોટું કાર્ય પ્રકૃતિ અને પુરુષથી ઉત્પન્ન થયું છે તે હું સમજી ખરી, પરંતુ હે પ્રિય પુત્ર! હવે તું તેનાં લક્ષણ મને કહે?

કપિલ—માતાજી! સનાતન સત્વ, રજ અને તમોગુણથી યુક્ત નિર્લેપ, કારણ સ્વરૂપ અને સર્વનો આશ્રયભૂત જે વસ્તુ છે તે જ પ્રકૃતિ છે. પાણી, પૃથ્વી, આકાશ, અગ્નિ, વાયુ એ પાંચ મહાભૂત છે; રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દ, આ પાંચ તન્માત્રા એ છે; કાન, જીભ, ત્વચા, નાક, આંખ, હાથ અને પગ ઇત્યાદિ દશ બહારની ઇન્દ્રિયો છે; અહંકાર, ચિત્ત, મન અને બુદ્ધિ એ ચાર અંતરેન્દ્રિયો છે. એમ બધાં મળીને ચોવીસ તત્વો છે. એ સગુણ બ્રહ્મમાં છે. "કાળ" લઇને પચીસ તત્ત્વ પણ ગણાય છે. કેટલાએક કાળને જૂદો પદાર્થ ગણતા નથી. એ તો કહે છે કે એક વિશ્વપતિના પ્રભાવ વિના બીજું કાંઇ નથી. વળી પુરુષ સૂર્યની પેઠે નિર્ગુણ, નિર્વિકાર અને કરવાથી ભિન્ન છે. "હું કરનારો છું," આવું અભિમાન જે પુરુષ જે પળમાં કરે છે તે પળે તે વિકૃતિમાં આસક્ત થઇ પડે છે અને તેથી શોક ઉત્પન્ન થવાનું મોટું કારણ મળે છે. અર્થ શિવાય સંસાર ચલાવવો મુશ્કેલ છે. વળી વિષયવ્યાપાર વગેરેના વિચારમાં ગુંથાયાથી પુરુષની ખરાબી થાય છે, માટે જ હું કહું છું કે, ચિત્તવૃત્તિ ખરાબ માર્ગે દોડે તો દૃઢભક્તિ અને વૈરાગ્યથી તેને વશ કરવી જોઇએ.

બીજું યમ નિયમાદિ યોગથી ચિત્તને તાબે કરીને આસ્તાપૂર્વક ઇશ્વરમાં આત્માર્પણ, મૌનવ્રતનું અવલંબન, સર્વ ધર્મનું અનુષ્ઠાન, વિષય વાસનાનું નિઃસ્પૃહપણું, એકાંત જગાએ રહેવું, બ્રહ્મચર્ય અને પ્રકૃતિ પુરુષનું જ્ઞાન મેળવા માટે જ્ઞાનનો સંગ્રહ, એ બધું કરી શક્યાથી જ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર મેળવી શકાય છે. હે

ભગવતિ ! પાણીમાં પ્રતિબિંબિત થયેલો સૂર્ય પૃથ્વી ઉપર જોવાય છે અને પાણી તથા પ્રતિબિંબના મેળાપથી ગગનમાંનો ચંદ્ર જોવાય છે. ઇંદ્રિય, ભૂત અને મનોમય આત્માના પ્રતિબિંબથી તથા ત્રણ ગુણવાળો અહંકાર બ્રહ્માના પ્રતિબિંબરૂપે જોવાથી તે અહંકારથી પરમાર્થ પરિજ્ઞાનરૂપ આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

દેવહૂતિ-પુત્ર ! પ્રકૃતિ અને પુરુષ બેઉ જે નિત્ય અને બંને અન્યોન્યાશ્રય સ્વરૂપ છે, તે મારા સમજવામાં આવ્યું. ક્ષિતિ અને ગંધ જેમ એક બીજાથી જૂદાં થઇ શકતાં નથી, રસ અને પાણીમાં જેવો અભેદ્ય સંબંધ છે તેવો તેમનો નિત્ય સંબંધ એક બીજાથી ભિન્ન નથી. તે છૂટાં પડી સ્વતંત્ર ભાવથી રહી શકતાં નથી, તેમ પ્રકૃતિ અને પુરુષ ન છૂટે એવા બંધનમાં બધાયલાં છે.

કપિલ-હવે યોગનું વર્ણન કરું તે સાંભળો. એનાથી મન મેલવિનાનું અને સન્માર્ગે જનારું થાય છે. યથાશક્તિ પોતાનાં ધર્માનુષ્ઠાન, ધાર્મિકોનું વંદન, નિર્વાહપ્રાપ્તિના કારણ ઉપર પ્રીતિ દેખાડવી, અપવિત્ર વસ્તુ ખાવી નહિ, થોડો ખોરાક લેવો, એકાંત વાસ રાખવો, અહિંસા વગેરે ઉત્તમ વ્રત લેવું, સત્ય બોલવું, તપશ્ચર્યા, બ્રહ્મચર્ય, શુદ્ધાચાર, ઈશ્વરની આરાધના અને પ્રાણાયામ વગેરેની મદદથી અંતઃકરણને યોગ તરફ દોડાવવું. અગ્નિ અને વાયુથી સોનાની શુદ્ધિ થાય છે તેમ યોગી શ્વાસોશ્વાસને રોકી અંતર શુદ્ધ કરે છે. પ્રાણાયામથી વાયુ, પિત્ત, શ્લેષ્માદિ ધારણાથી મનનો પ્રેમ અને ધ્યાનથી નાસ્તિકતા દૂર થાય છે, ત્યારપછી યોગના મહાત્મ્યથી ચિત્તની પ્રકૃતિ શુદ્ધ થયા પછી, નાકના આગળના ભાગ ઉપર નજર સ્થાપીને બ્રહ્મના વિચારમાં મનને રોકવુ જોઇએ. ભક્તોનું હૃદય મન જ તેના ઉપદેશનું માત્ર એક આસન છે.

દેવહૂતિ-સાંખ્ય દર્શનમાં પ્રકૃતિ ઇત્યાદિનો વૃત્તાન્ત જે પ્રકારે કહેલો છે તે પ્રકારે તેનું વર્ણન તેં કર્યું. હવે તેનું મૂળ સ્વરૂપ ભક્તિયોગના વિષયનું વર્ણન કર. એ સાંભળવાથી જીવ સંસારના વ્યવહારથી નિઃસ્પૃહ થાય છે. જેવી રીતે તત્ત્વનો ઉપદેશ તેં મને આપ્યો છે તેના ઉપરથી મારી ખાત્રી થાય છે કે, તું યોગ પ્રકાશનો સૂર્ય છે.

કપિલ—માતાજી! ભક્તિયોગ જૂદા જૂદા પ્રકારના છે. ભેદ, દર્શિય, યોગ, તામસ એટલે નિકૃષ્ટ યોગ, ધન, માન અથવા પ્રખ્યાતિ મેળવવાની આશાથી જે યોગ કરવામાં આવે છે તેને રાજસ યોગ કહ્યો છે. તે પણ સારો યોગ નથી. મધ્યમ પ્રકારનો યોગ છે. પરંતુ પાપનો નાશ કરવો જોઈએ. જગદીશ્વર પ્રત્યે પ્રીતિ નહિ દેખાડયાથી જીવની સદ્દગતિ થતી નથી, એવું સમજવું એ સાત્વિક યોગ કહેવાય છે અને એ જ સર્વથી ઉત્તમ છે. એવું બીજું નામ નિર્ગુણ ભક્તિ યોગ છે. જેમ નદીનું પાણી સમુદ્રના પાણીમાં પડયાથી સાગરના પાણીનો ગુણ પકડે છે, તેમ નિષ્કામ મનોગતિ (એટલે ઇશ્વરની આગળ સાંસારિક કામના વિનાની પ્રાર્થના) તે ભાવ ધારણ કરે છે. તેથી તે ઘણા જ પ્રશંસનીય છે.

એ પ્રમાણે મહાત્મા કપિલ મુનિએ શિક્ષણ મેળવીને, પોતાની પ્રિયજનની દેવહૂતિને ખરા તત્ત્વની ઓળખાણ આપી હતી. મા દિકરાની વચ્ચે ઘણા ઉંચ્ચા વિષયની વાતચિત થઈ હતી. પૂર્વે ભારત વર્ષની માતાઓ દેવહૂતિની માફક તત્ત્વજ્ઞાન જેવા ગહન વિષયમાં ઉંડી ઉતરીને, ઉન્નતિ શોધવાનો યત્ન કરતી હતી.

લોપામુદ્રા.

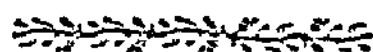
વિદર્ભ રાજાનાં પુત્રી લોપામુદ્રા મહાત્મા અગસ્ત્યનાં પત્ની થાય. તે ભણેલાં અને ધર્મ, નીતિ અને બીજાં શાસ્ત્રોનું મનન કરનારાં હતાં. વિદર્ભરાજે લોપામુદ્રાને રાજસમૃદ્ધિ વાળાં છતાં પણ તપસમૃદ્ધિવાળા મહાત્મા મિત્રાવરુણના પુત્ર અગસ્ત્ય ઋષિ કે, જે મહા વિદ્વાન, તેજસ્વી, સદ્દગુણી અને તપસ્વી હતા, તેમની સાથે પરણાવ્યાં હતાં. ઋષિની સમૃદ્ધિ જોઇએ તો પલાસનો દંડ, પાણી પીવાને કમંડળ, રહેવાને ઝુંપડી અને પહેરવાને વલ્કલ વસ્ત્ર એટલું જ હતું. લોપામુદ્રાએ તેમાં વધારે સુખ માની, રાજવૈભવને

તુચ્છ ગણી ઋષિ જોડે ખુશીથી લગ્ન કર્યાં હતાં. અગસ્ત્ય ઋષિએ જ્યારે વિદર્ભ રાજા પાસે એમની માંગણી કરી ત્યારે રાજ વૈભવના સુખમાં ઉછરેલી પુત્રીને ઋષિને આપવા તે ખુશી થયા નહિ. 'ઋષિને શો ઉત્તર આપવો' તેની રાજાને ચિંતા થવા માંડી. એ વાત લોપામુદ્રાના જાણવામાં આવતાં તેમણે પિતાને કહ્યું કે, "પિતાજી! મહર્ષિની પત્ની થવામાં હું લગારે દિલગીર થતી નથી. આપ શા માટે વ્યર્થ વિલાપ અને પરિતાપ કરો છો? આપને શી અડચણ છે? આપના સૌભાગ્યનો ઉદય થશે. ત્રિલોકથી પૂજાયલા અને આખા વિશ્વનું હિત ઇચ્છનારા ધાર્મિક મુનિવર અગસ્ત્ય આપના જમાઇ થવાને ઇચ્છે છે. તેમની સ્ત્રી થવાથી મને કંઈ કષ્ટ પડશે નહિ. પૃથ્વીમાં જેટલા પ્રકારનાં સુખ છે, તેમાં ધર્માચરણનુ સુખ એ જ હમેશનું સુખ છે. બીજા સુખમાં વાસનાની જ માત્ર તૃપ્તિ છે. ધર્માકાંક્ષા અતૃપ્ત છે, માટે હે પિતાજી! ધર્મનુ સુખ રાજમહેલ કરતાં વનમાં વધારે સુલભ છે. શાંત વૃતિવાળા સાધુ પુરુષની સાથે વનમાં રહેવા કરતા સસારીઓની સાથે રાજભવનમાં રહેવું શું વધારે સુખદાયક છે? કદી નહિ. હુ મહર્ષિની પત્ની થવાની ઇચ્છા રાખુ છુ, માટે આપ સુખેથી મારુ કન્યાદાન ઘો."

વિદર્ભ રાજા કન્યાના ધર્મનિષ્ઠા ભરેલાં વાકયો સાંભળીને પ્રસન્ન થયા. લોપામુદ્રાને પછી મહર્ષિ અગસ્ત્ય સાથે પરણાવી. તેણે રાજ વૈભવને તુચ્છ માની, પિતા તરફથી સાસરવાસામા જે ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર વગેરે મળ્યુ હતું તે દૂર ફેંકી, પોતાના પતિની સમૃદ્ધિને યોગ્ય વલ્કલ વસ્ત્ર ધારણ કર્યા. વાઘ, વરુ, ચિત્તા, વગેરે ફાડી ખાનારાં પશુઓથી ભરેલા અને ભયકર શબ્દોથી ગાજી રહેલા અરણ્યમાં પતિ સાથે વાસ કર્યો. જેણે કદી, પણ તાઢ, તાપ કે વરસાદ વેઠેલો નહિ, જે કદી પણ પગે ચાલેલ નહિ તેવાં કોમળ અગનાં લોપામુદ્રા મન, વચન અને કર્મથી સ્વામીની સેવામા દિવસ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

રાજવૈભવમા ઉછરેલાં લોપામુદ્રા યોગિનીને વેશે, પતિ સાથે પોતાનુ કર્તવ્ય કરવા મડયાં પતિની આજ્ઞાનુસાર રહી, તેમની છાયા પ્રમાણે સદા ચાલતાં, તે સ્વેચ્છાથી કઇ પણ કરતા નહિ. નિત્ય

તેમને ભોજન કરાવ્યા પછી પોતે ભોજન કરતાં, સૂતા પછી સૂતાં અને ઉઠયા પહેલાં ઉઠતાં હતાં. કદી અસતોષી રહેતાં નહીં અને નિરતર અતિથિ, ગાય, અનાથ તથા કુટુંબીઓને જમાડ્યા પછી જમતાં. આવાં ગાર્હ્ય વ્રત તેમણે જીંદગીપર્યંત પાળ્યાં હતાં. તેમનો ધ્યાનજ્ઞાનનો વિષય માત્ર ઈશ્વર અને પતિ જ હતો. તેમણે પતિ પાસેથી તત્ત્વજ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને તપશ્ચર્યા કરી દેહનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. ઋગ્વેદમાં કેટલાંક ઋક્ તેમનાં રચેલાં છે, એનાં ઘણાં પ્રમાણો વેદમાંથી મળે છે. લોપામુદ્રાએ એક મહા તેજસ્વી પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો. તેનું નામ દઢસ્યુ હતું. સુતીક્ષ્ણ મુનિએ રામને જે પ્રકારનો માર્ગ બતાવ્યો હતો, તે ઉપરથી જણાય છે કે, તેમનો આશ્રમ દડકારણ્યમાં હતો. ગોદાવરી નદીના ઉત્તર કિનારા તરફ હોવાનું રામાયણથી જણાય છે, જ્યારે મહાભારતમાં તે આશ્રમ ગયા પાસે હતો એમ જણાવેલ છે. લોપામુદ્રાએ પતિ સાથે દેશ વિદેશમાં મુસાફરી કરી હતી તેમણે સમુદ્ર પર્યટણ કર્યું હતું અગસ્ત્ય મુનિએ ઘણી શોધો કરી હતી. લોપામુદ્રા એક રાજાની કન્યા છતાં, તેમણે રાજવૈભવનાં સુખની સ્પૃહા ન રાખતાં, વૈભવ રહિત જગલમાં રહેનાર ઋષિને પસદ કર્યા હતા. જ્ઞાન તેમને સુખદાયી અને ઉદ્ધારક થઇ પડ્યું હતું એટલું જ નહિ, પણ તેમનુ કીર્તિવંત નામ જગતમાં કાયમ રાખવાને અધ્યાત્મ કારણભૂત થયું હતું. મહાત્મા અગસ્ત્ય જેવા મહર્ષિની પત્ની થઇને લોપામુદ્રાએ જે લાભ મેળવ્યો છે તેવો રાજદ્વારમાં કોઇ પણ રાજાની રાણી થઇને તે મેળવી શકત નહિ તેમણે દીર્ઘદષ્ટિથી પોતાના આત્માના કલ્યાણનો માર્ગ ગ્રહણ કરતાં પોતાને જન્મ આપનાર પિતાનું પણ શુભ ઈચ્છયું હતું. એકદરે વિચાર કરતાં લોપામુદ્રાની પિતૃભક્તિ, પતિભક્તિ અને સહનશિલતા ખરેખર સ્તુતિપાત્ર જ છે.

રૂક્મિણી.

—:::—

આ સાધ્વી સ્ત્રી વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની કુવરી અને ઈશ્વરરૂપ મનાયલા દ્વારકાના રાજા શ્રીકૃષ્ણની પત્ની થાય. તે રૂપે ને ગુણે અનુપમ અને મનોહર હતાં. તેમનું લગ્ન ચેદિરાજ શિશુપાળ સાથે કરવાનું તેમના ભાઇ રૂકમૈયાએ નક્કી કર્યું હતું. રૂક્મિણીની ઇચ્છા તેની સાથે વરવાની નહોતી. તેમણે તો પ્રથમથી જ શ્રીકૃષ્ણને પતિ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. કુટુંબીઓને અને માતા પિતાને રૂક્મિણી શિશુપાળ સાથે પરણાવવી પસંદ ન હતી, પરતુ રૂકમૈયાને લીધે તેમનું કંઇ પણ ચાલતું નહિ. શિશુપાળ અને શ્રીકૃષ્ણને વેર હોવાથી, તે પણ રૂક્મિણીને પરણવાનો આગ્રહ રાખતો હતો.

ભીમક રાજાએ આખરે લગ્નનો દિવસ નક્કી કર્યો અને મગધ દેશથી ચેદિરાજ સૈન્ય સહિત રૂક્મિણીને પરણવા સારુ જાન લઇને કુંડિનપુર આવવા નિકળ્યો. જેમ જેમ લગ્નની વરધો ઓછી થતી ગઇ, તેમ તેમ રૂક્મિણીની ચિંતા વધતી ગઇ. રાજગૃહમાં અને કુટુંબમાં જ્યારે વિવાહની ધામધુમ ચાલતી હતી ત્યારે તે બિચારાં એકાંતમાં શ્રીકૃષ્ણનું ચિંતવન કરતાં અને આંસુ ઢાળતાં હતાં. મનમાં મુંઝાતી ભીમકરાય કુંવરીને ઉપર પ્રમાણે ચિંતા કરતાં કરતાં આખરે શ્રીકૃષ્ણને પત્ર લખી મોકલવાનો વિચાર થયો અને પ્રસંગ જોઇ કુલગોરને એકાંતે બોલાવી, એક પત્ર લખી આપી, તેને દ્વારિકાં મોકલ્યો. સ્ત્રીઓનાં ગીતમાં આ પત્ર દરેક વિવાહના પ્રસંગમાં ગવાય છે, માટે અત્રે પણ તેની કેટલીક કડીઓ ઉતારવી રસમય થઇ પડશે.

સ્વસ્તિશ્રી શહેર સોરઠપૂર સાર,
જ્યાંહી વસે છે મારા પ્રિય પ્રાણાધાર,
તહીં જાઓ મહારાજ !

આપજો પત્ર ને કહેજો આ વાત,
જે રે જુઓ છો તમે નયણે સાક્ષાત,
ધરમના ગુરુ મહારાજ!
ત્રણ દીની નગરે લગન લીધાં આજ,
શિશુપાળ આવે છે લઈ એનો સાજ,
દ્વારામતીના હો રાજ!
કાગળ ભીંજાય ન દેખાય ન લખાય,
સાંભરો તમે ને મારી આંખડી ભરાય,
વહેલા વળજો હો રાજ!

આ પ્રમાણે રૂક્મિણીએ શ્રીકૃષ્ણને પત્ર લખ્યો, તે વાંચીને તેમણે જાણ્યું કે, જે રૂપગુણવાળી પોતાના મન સાથે મને વરી ચૂકી છે, તેને હવે બીજાને હાથ જવા દેવી એ યોગ્ય નથી દારુક સારથિને બોલાવી, તેમણે તુરત વિદર્ભ દેશ જવાની તૈયારીઓ કરાવી સેના તેમની પાછળ રહી રૂક્મિણીના લખ્યા પ્રમાણે અંબિકાના મંદિર આગળથી શ્રીકૃષ્ણે તેમનું હરણ કર્યું."કન્યાનું હરણ કરી તે દ્વારિકાં તરફ ગયા" એમ સેવકોએ જણાવતાં જ શિશુપાળ અને રૂકમૈયો તેમની પાછળ પડ્યા. માર્ગમાં યુદ્ધ થયું, તેમાં પેલાઓનું કંઇ ચાલ્યું નહિ અને શ્રીકૃષ્ણ રૂક્મિણીને લઈ દ્વારિકાં જઇ પહોંચ્યા. ત્યાં વિધિથી લગ્ન કરી રૂક્મિણી ગણીને તેમણે પટરાણીપદે સ્થાપ્યાં. આ દંપતી વચ્ચે દિન પ્રતિ દિન પરસ્પરનો પ્રેમ ઘણો જ વધ્યો હતો તથા અનેક પ્રકારથી તેમણે સુખાનુભવ લીધો હતો સતી રૂક્મિણીએ પોતાના પ્રાણનાથની અનેક પ્રકારે સેવા કરી, તેમનું મન પોતાની તરફ હરી લીધું હતું તે પોતે લક્ષ્મીના અવતાર જેવા હતાં પોતાના પ્રાણાધિક પતિની અખંડ ભક્તિ કરતાં કરતાં છેવટ તેમની જ પાછળ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને, તે સતી થયાં હતા દયારામકૃત રૂક્મિણીવિવાહનું આ પદ દરેક વિવાહમાં સ્ત્રીઓ ગાય છે, માટે અહીં આપીએ છીએ –

"વૈદર્ભ દેશ વિખ્યાત રે નામજી, કુંડિનપુર સારું ગામપુ રે
રાજ કરે ભીષ્મક રાય રે ભૂપતજી, ભાગ્ય શું વર્ણવું તેતણું રે

પુત્ર પાંચ તેમાં જ્યેષ્ઠ રૂકમૈયો, પુત્રી તે એક છે રૂક્મિણી રે;
પ્રકટયાં છે શ્રી મહા લક્ષ્મીજી પોતે, ગુણ શા શકું તેમના ભણી રે.
કન્યા કાળ કુંવરીજીને આવ્યો, સગપણ કરવાનું ધારિયું રે;
રૂપે ગુણે સમોવડ સઉ રીતે, શ્રીકૃષ્ણ વર એમ માનિયું રે.
કુટુંબ સહોદર સઉકોને ભાવ્યું, એક રૂકમૈયાને ના ગમ્યું રે;
"એ રે ગોવાળ કેમ વરે મારી ભગિની, કન્યા દીધી ત્યાં નમતું કયું રે.
દમઘોષનો સુત શિશુપાળ રાજા, કુળવંત છે જગ નામના રે;
તેની સંગે મારી બેન પરણાવું, સમરથ કોઇ સમે કામના રે.
એમ કહી તતકાળ જ ઉઠયો, વેગે કા'વ્યું શિશુપાળને રે;
'જાન લઇ ઝટ વ્હેલેરા આવો,' સાથે લાવો સઉ ભૂપાળને રે.'
સુણી આમ સનમના થઇ સઉ ઉઠયું, ઉદ્યમ માંડયો વિવા તણો રે;
વાત સુણી કુંવરીજીના મનમાં, પરિતાપ પરજળીઓ ઘણો રે.
અન્ન ન ભાવે ને નિદ્રા ન આવે, કે'વાય નહિ દુઃખ કોઇને રે;
નાથ સંભારે ને નિઃશ્વાસ મુકે, રાત દિવસ કાઢે રોઇને રે.
કેમ કરું ને કોની સંગે રે કા'વું, ધારે વિચારે છે મનમાં રે;
શિશુપાળ આવ્યો સુણી કુંવરીને, તાલાવેલી લાગી તનમાં રે.
એવામાં એક આશ્રિત દ્વિજ ઘરનો, આવ્યો દેખી ધાર્યું ચિત્તમાં રે;
સાન કરી તેડયો સુકુમારી, 'આવો ગુરુજી! એકાંતમાં રે.'
તેડી બેસાડીને કર્યો મનસૂબો, પત્ર લખી એક આપીઉ રે;
'દ્વારામતી પતિને જઇ કહેજો, મુજને જે દુઃખ દેખો વ્યાપીઉ રે.
ત્રણ દિવસમાં છે લગન તે કે'જો, વ્હેલા વળે પેખું પંથને રે;
અંબિકા પૂજી પાછી વળુ ત્યાંથી, મુજને હરે કે'જો કંથને રે.
શીખવી સંદેશોને વિપ્ર વળાવ્યો, વાડવ ચાલ્યો વેગે કરી રે;
વાત છે ગમતી તે એક દિવસમાં, દ્વારિકાં દેખાડી શ્રી હરી રે.

રૂક્મિણીનો પત્ર.

સ્વસ્તિ શ્રી દ્વારિકાં નગરીના નાયક, રાજ રાજેશ્વર છો સદા રે;
ત્રિભુવન નાથ અનાથના બંધુ, સમરથ ચતુર શિરોમણી રે.
કુંદિનપૂરથી લખીતંગ તમપદ-પંકજ કિંકરી રૂક્મિણી રે;
પ્રાણ"પતિ અભિવંદન મારાં, અગણિત સેવામાં લાવજો રે.

જત અત્ર રાખી છું તેમ રહી છું, કુશળ સહિત વ્હેલા આવજો રે;
અપરચ એજ લખ્યા કારણ છે, સઉ ગુણનિધિમાં સુણ્યા હરી રે.
તે થકી ચિત મારું તમમાં લોભાણું, મન થકી હુ તમને વરી રે;
તેડયો રુકમૈયાનો શિશુપાલ આવ્યો, બીજા સૌને તમો ભાવના રે.
સિંહનો ભાગ શીયાળ ન લૈ લે, જો જો આળસ ઉર લાવના રે;
આળસ કરશો જીવણજી જો મારા, તો તો આ પ્રાણ નકી જશે રે,
જનમો જનમ તમને વરી છુ તે, મળશો ત્યારે દુઃખ વામશે રે.

શકુન્તલા.

શકુન્તલા પુરુકુલોત્પન્ન રાજા દુષ્યંતની પત્ની અને મહાત્મા કણ્વઋષિની પાલિતા પુત્રી થાય. તેની ઉત્પત્તિ વિષે મહા ભારતમાં એવી કથા છે કે, વિશ્વામિત્ર ઋષિ ઉગ્ર તપ કરતા હતા, તેથી ભય પામીને ઇન્દ્રે તપ ભગ કરવા સારુ મેનકા અપ્સરાને મોકલી હતી. મેનકાને તેથી પુત્રી થઇ અને ઋષિનું તપ ભાગ્યું, એટલે પુત્રીને વનમાં જ મૂકી તે સ્વર્ગમાં જતી રહી. એવામાં કણ્વઋષિ તે વનમાં જઇ ચઢયા. તેમણે કન્યા જોઇ તેની પાસે કોઇ ન હોવાથી તેને આશ્રમે આણી પાળી પોષીને મોટી કરી. વનમાં જ્યારે તે એકલી પડી હતી ત્યારે શકુન્ત નામનાં પક્ષીઓએ તેની રક્ષા કરી, માટે કણ્વ ઋષિએ તેનું નામ શકુન્તલા પાડયું હતું. શકુન્તલા કણ્વઋષિ જેવા પાળક પિતાના હાથ નીચે સઘળી કેળવણી પામીને સદ્-ગુણ સંપન્ન થઈ હતી. તે રૂપ અને લાવણ્ય સંપન્ન હતી. અનેક પ્રકારનાં વનવૃક્ષો અને પશુ પંખીઓ વગેરેથી ભરપૂર રમણીય વનમાં તે ઉછરી હતી શકુન્તલા એક વખતે પોતાની સખીઓ સાથે વન-વૃક્ષની ઘટામાં રમત ગમતથી આનદ કરતી હતી, તેવામાં મૃગ-યાને માટે નિકળેલો દુષ્યંત રાજા ફરતો ફરતો અકસ્માત્ ત્યાં જઈ ચઢયો. તે વખતે કણ્વઋષિ યાત્રાએ ગયેલા હતા, તેથી શકુન્ત-લાએ રાજાનો આદર સત્કાર કર્યો. દુષ્યત રાજા આશ્રમવાસિની

શકુંતલા અને દુષ્યંત

તાપસ બાળાને જોઇ મોહિત થયો, અને બન્નેની દૃષ્ટિ મળતાં પરસ્પર પ્રેમ બધાયો. ત્યાર પછી શકુન્તલાનો સંકલ્પ કણ્વઋષિના જાણવામાં આવતાં, તેમણે ધર્મવીર દુષ્યંત રાય સાથે તેને પરણાવી.

રાજા, શકુન્તલા સાથે પરણીને થોડો વખત ત્યાં રહ્યો. પરંતુ પાછળથી શકુન્તલાને પોતાની રાજધાનીમાં બોલાવવાનો ઠરાવ કરી ત્યાંથી વિદાય થયો. જતી વખતે પરણ્યાની નિશાની તરિકે એક વિંટી શકુન્તલાને તે આપતો ગયો. તેના ગયા પછી યોગ્ય સમયે શકુન્તલાને એક પરમ સુંદર પુત્ર થયો. ઠરાવ પ્રમાણે રાહ જોઇ, પણ દુષ્યંત રાજાએ શકુન્તલાને ભૂલી જઇને તેડું મોકલ્યું નહીં. કણ્વઋષિએ શિષ્યો અને દાસીઓની સાથે પુત્ર સહિત તેને દુષ્યત રાજાને ઘેર મોકલી. આ વેળાએ દુષ્યતે આપેલી વીંટી તેણે ગુમાવી હતી. પરમ સુંદરી શકુન્તલા પોતાને જન્મેલા પુત્ર સાથે વલ્કલ પહેરી રાજાની સામે જઇને ઉભી રહી ને બોલીકે;— "હે રાજેંદ્ર! હું તમારી પત્ની છું, અને આ બાળક તમારો પુત્ર છે." રાજાએ તેની વાત પર વિશ્વાસ મુકર્યો નહીં. ધર્મવીર દુષ્યત જે તે દિવસે મોહિત થયો હતો તે રૂપરાશિ શકુન્તલાને હમણાં ભૂલી ગયો. જે આંખ•તે દહાડે શકુન્તલાને જોઇને મનને ઉન્મત્ત કરતી હતી, તે આંખ અને મન આજ શકુન્તલાને યાદ કરી શક્યાં નહિ. આ બધું ત્યાં જેટલાં માણસો ઉભેલાં હતાં તેમણે ધ્યાન લગાડીને જોયા કર્યું. દુષ્યંત પણ રૂપ જોઇને મુગ્ધ થયો, પણ શકુન્તલાને પોતે પરણ્યો હતો એમ તેના મને માન્યું નહીં. તેનો સ્વીકાર કરવાને જ્યારે તેણે સાફ ના પાડી ત્યારે શકુન્તલાએ કહ્યુ કે;—"હે રાજેંદ્ર! ભાર્યા ધર્મકાર્યમાં પિતા સ્વરૂપ છે અને મનુષ્યની જનની સ્વરૂપ છે તથા પ્રવાસીના વિશ્રામ જેવી છે. સત્ય પરમ બ્રહ્મ છે. સત્ય પ્રતિજ્ઞા પ્રતિપાલન કરવી, એ પરમ ધર્મ છે, માટે તમે સત્યનો ત્યાગ કરશો નહિ!" તે પ્રમાણે તેણે ઘણાં ધર્મ અને નીતિનાં વચનો રાજાને સબળાવ્યાં, પણ રાજાની ધર્મ ઉપર આસ્તા હતી તેથી પોતાના મનને નક્કી થયા વગર રૂપ જોઈ મોહિત થયો નહીં.

એવી રીતે રાજા તરફથી શકુન્તલાનું અપમાન થયું, તે છતાં તેણે લગારે માઠું લગાડયું, નહીં. પતિને તેણે કટુ વચન કહ્યું નહીં. તેના ઉપર જે દુઃખ આવી પડયું, તે ધૈર્યથી તેણે સહન કર્યું. તે પૂર્વ પ્રમાણે જ સ્વામી તરફ પ્રીતિભાવ રાખી એક આશ્રમમાં રહી. એટલામાં ઇશ્વરકૃપાથી ખોવાયલી વીંટી અકસ્માત્ રાજાને મળી આવી. દુષ્યત રાજાની નજરે વીંટી પડતાં જ શકુન્તલા તેને યાદ આવી. પછી તુરત તેને તથા પુત્રને પ્રીતિપૂર્વક બોલાવી, પોતાના રાજમહેલમાં રાખ્યાં, અને હળી મળીને સુખમાં દિવસ નિર્ગમન કર્યા. પુત્રનું નામ ભરત પાડયું. ભરત આગળ જતાં મોટો પરાક્રમી રાજા થયો અને તેના નામ ઉપરથી આર્યાવર્તનુ નામ ભારતવર્ષ અથવા ભરતખંડ નામ પડયું.

ગાર્ગી.

અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં પારગત વિદુષી ગાર્ગી વચક્નુ ઋષિનાં પુત્રી થતાં હતાં. નાની વયમાંથી જ વેદો અને તેનાં અંગોનુ અધ્યયન કરીને તેમણે ઉત્તમ પ્રતિનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું, અને વિદ્વન્મંડળમાં વારવાર ભાગ લઇને બ્રહ્મનિષ્ઠાવાળાં તથા વિદુષી તરિકે પ્રખ્યાતિને પામ્યાં હતાં. એક વખત વિદેહી જનકે બહુદક્ષિણુ નામનો મહા યજ્ઞ આરંભ્યો હતો. તે પ્રસગે કુરુ દેશના અને પચાલ દેશના વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો વિદેહી એવા જનકના યજ્ઞમાં એકઠા મળ્યા હતા. જનકને પણ તે યજ્ઞ પ્રસંગે એકઠા મળેલા બ્રાહ્મણોમાં કયો બ્રાહ્મણ વેદ પારગત અને બ્રહ્મનિષ્ઠ છે, એ જાણવાની ઇચ્છા થઇ આવી, તે ઉપરથી તેમણે જેનાં પ્રત્યેક શીંગડામાં એકચતુર્થાંશ પળ કરતા કંઇક વધારે સુવર્ણ બાંધેલુ હતું, એવી એક હજાર ગાયોને એક વાડામાં એકઠી કરી યજ્ઞમાં આવેલા વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને કહ્યુ કે-"હે ભાગ્યશાળી વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો! તમારામાં જે બ્રાહ્મણ બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય તેને આ સામેના વાડામાં એકઠી કરેલી એક હજાર ગાયો

આપવાનો મેં સંકલ્પ કરેલો છે." જનક રાજાનું વચન સાંભળી, કોઇપણ પંડિત બ્રાહ્મણ બ્રહ્મવેત્તા હોવાનો દાવો કરી શક્યો નહીં. ત્યાર પછી યાજ્ઞવલ્કયે પોતે જ પોતાના સામશ્રવા નામના બ્રહ્મચારી શિષ્યને હાક મારીને કહ્યુ કે–'હે સામશ્રવા! આ બધી ગાયોને આપણા આશ્રમ પ્રત્યે હાકી જા' ગુરુની આજ્ઞા થતાં જ સામશ્રવા તે બધી ગાયોને ગુરુને આશ્રમે લઇ ગયો. તે જોઇને એકઠા થયેલા બ્રાહ્મણો ક્રોધમાં આવી ગયા અને સામટા બોલી ઉઠયા કે, 'અરે યાજ્ઞવલ્કય! તમે તે વળી કેવી રીતે બ્રહ્મવેત્તા છો? તમારે તમારું બ્રહ્મવેત્તાપણું દર્શાવવું પડશે.' ત્યાર પછી યજ્ઞમા એકઠા મળેલા વેદ તથા શાસ્ત્રમાં પારંગત વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોમાંથી અશ્વલ, આર્તભાગ, ભુજ્યુ, ઉપસ્ત, કોહલ, ઉદ્દાલક, અને શાકલ્ય નામના શાસ્ત્રવેત્તા બ્રાહ્મણોએ યાજ્ઞવલ્કયના બ્રહ્મજ્ઞાનની-પરીક્ષા કરવા માટે સભા વચ્ચે પ્રશ્નો કર્યા હતા. તે વખતે વિદુષી ગાર્ગીએ પણ યાજ્ઞવલ્કયને ઇશ્વરના સંબધમાં પ્રશ્નો પૂછીને, તેમના બ્રહ્મજ્ઞાનની પરીક્ષા કરી હતી.

યાજ્ઞવલ્કયે કોહલના પ્રશ્નના ઉત્તરો આપ્યા પછી ગાર્ગીએ પૂછ્યું કે, 'હે યાજ્ઞવલ્કય! આ સર્વ પાર્થિવ ધાતુનો સમુદાય જળમા ઓતપ્રોત છે, પરંતુ તે જળ કોને વિશે ઓતપ્રોત છે?' યાજ્ઞવલ્કયે ઉત્તર આપ્યો કે, 'વાયુમાં તે જળ ઓતપ્રોત છે.' ગાર્ગીએ પૂછ્યું કે 'ત્યારે તે વાયુ કોને વિશે ઓતપ્રોત છે?' યાજ્ઞવલ્કયે ઉત્તર આપ્યો કે, 'અંતરિક્ષમાં' ગાર્ગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, 'તે અતરિક્ષ કોને વિશે ઓતપ્રોત છે?' યાજ્ઞવલ્કયે ઉત્તર આપ્યો કે 'ગંધર્વલોકમાં.' 'ગંધર્વ લોક કોને વિશે ઓતપ્રોત રહેલો છે?' યાજ્ઞલ્કયે ઉત્તર આપ્યો–'આદિત્ય લોક વિશે' ગાર્ગીએ પૂછ્યું કે, 'આદિત્ય લોક કોને વિશે ઓતપ્રોત રહેલો છે.' યાજ્ઞવલ્કયે ઉત્તર આપ્યો કે–'હે ગાર્ગી! તે ચંદ્રલોકમાં ઓતપ્રોત રહેલો છે.' ફરીને ગાર્ગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે,–'ચદ્રલોક કોને વિશે ઓતપ્રોત છે?' યાજ્ઞવલ્કયે ઉત્તર આપ્યો કે,–'નક્ષત્ર લોક વિશે.' ગાર્ગીએ પુનઃ પૂછ્યું કે,–'નક્ષત્ર લોક કોને વિશે ઓતપ્રોત રહેલો છે?' યાજ્ઞવલ્કયે ઉત્તર આપ્યો કે–

'હે ગાર્ગી! તે દેવલોક વિશે ઓતપ્રોત રહેલો છે.' ગાર્ગીએ પ્રશ્ન કર્યો કે 'દેવલોક કોને વિશે ઓતપ્રોત રહેલો છે.' યાજ્ઞવલ્કયે ઉત્તર આપ્યો કે 'હે ગાર્ગી! ઇંદ્રલોક વિશે ઓતપ્રોત રહેલો છે.' 'ઇંદ્રલોક કોને વિશે ઓતપ્રોત છે?' યાજ્ઞવલ્કયે ઉત્તર આપ્યો કે- 'પ્રજાપતિ બ્રહ્મલોકમાં ઓતપ્રોત છે.'

ગાર્ગીએ આટલેથી પણ નહીં અટકતાં ફરીને પ્રશ્ન કર્યો કે 'બ્રહ્મ લોક કોને વિશે ઓતપ્રોત છે?' તે સાંભળીને યાજ્ઞવલ્કય બોલ્યા કે, 'એ ગાર્ગી! તારો આ પ્રશ્ન અતિ પ્રશ્ન છે. તારા જેવી વિદુષીએ અતિપ્રશ્ન કરવો યોગ્ય નથી.' એટલે ગાર્ગીએ પ્રશ્ન પૂછવા બંધ કર્યા અને ઉદ્દાલક પ્રશ્નો કરવા લાગ્યા. ઉદ્દાલકે પ્રશ્નો પૂછયા પછી ફરીને ગાર્ગીએ યાજ્ઞવલ્કયને પ્રશ્ન પૂછતી વખતે સભામાં બેઠેલા પંડિતોના તરફ મુખ કરીને કહ્યું કે, 'હે પંડિતો! હું યાજ્ઞવલ્કયને ફરીને બે પ્રશ્નો પૂછું તે મારા પ્રશ્નોનો જો યાજ્ઞવલ્કય ઉત્તર આપશે તો હું ખાતરીથી કહું છું કે, કોઈ પણ પંડિત બ્રહ્મવાદમાં તેમનો પરાજય કરી શકશે નહીં.' એમ કહીને તેણે યાજ્ઞવલ્કયને પૂછયું કે, 'હે યાજ્ઞવલ્કય! જે સ્વર્ગની ઉપર છે, જે પૃથ્વીની નિચે રહેલ છે, તથા જે બ્રહ્માંડના મધ્ય ભાગમાં સ્વર્ગ તથા પૃથ્વી છે તે અને ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ બધું કોને વિશે ઓતપ્રોત છે?' યાજ્ઞવલ્કયે ઉત્તર આપ્યો કે, 'હે ગાર્ગી! જે સ્વર્ગની ઉપર છે, જે પૃથ્વીની નિચે છે તથા મધ્યમાં સ્વર્ગ અને પૃથ્વી છે તે તથા ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ બધું આકાશમાં ઓતપ્રોત છે' ગાર્ગીએ પોતાના પ્રશ્નનો ઉત્તર મળવાથી પ્રેમ પૂર્વક યાજ્ઞવલ્કયને નમસ્કાર કર્યા અને પૂછયું કે, 'ત્યારે તે આકાશ કોને વિશે ઓતપ્રોત છે.' યાજ્ઞવલ્કયે ઉત્તર આપ્યો કે, 'તે આકાશ પરબ્રહ્મ વિશે ઓતપ્રોત છે, જે પરબ્રહ્મને અક્ષર કહે છે. તે નથી સ્થૂલ, નથી અણુ, નથી હ્રસ્વ, નથી દીર્ઘ, નથી લોહિત, નથી સ્નિગ્ધ, નથી છાયારૂપ, વાયુરૂપ, કે આકાશરૂપ. વળી તે નેત્ર, કર્ણ, જીહ્વા, મન, પ્રાણ, અને તેજ રહિત છે, તે કોઈનું ભક્ષણ કરતું નથી, તેમ તેનું પણ કોઇ ભક્ષણ કરતું નથી.'

હે ગાર્ગી! એ અક્ષરની આજ્ઞાને અધીન થઈને સૂર્ય તથા ચંદ્ર રહેલા છે, વળી એ જ અક્ષર પરમાત્માને અધીન થઈને સ્વર્ગ, પૃથ્વી, નિમેષ, મુહૂર્ત, અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, ઋતુ અને સંવત્સર પોતાની સ્થિતિ કરી રહ્યાં છે. પર્વતોમાં વહેતી નદીઓ પણ એ જ અક્ષર બ્રહ્મની આજ્ઞામાં રહીને પોતપોતાની દિશા તરફ વહે છે. હે ગાર્ગી! એ અક્ષર બ્રહ્મને ઓળખીને જે પુરુષ હોમ-હવન કરે છે, તથા તપે છે તેના હોમ તથા તપ સફળ થાય છે. જે આ અક્ષરને જાણ્યા વિના જ આ લોકમાં મરણ પામે છે તે વારંવાર જન્મ મરણ પામ્યા કરે છે, પરંતુ તે અક્ષર બ્રહ્મને જે ઓળખે છે તે બ્રહ્મવેત્તાનો જન્મ મરણનો ફેરો ટળી જાય છે.

હે ગાર્ગી! તે અક્ષર બ્રહ્મને કોઇએ દીઠા નથી પરંતુ તે સર્વના દ્રષ્ટા છે, તેને કોઇએ પણ સાંભળ્યા નથી છતાં તે સર્વના શ્રોતા છે, તે મનના પણ વિષય નથી, પરતુ તે સર્વના મનનકર્તા છે, તેને કોઇ પણ જાણતું નથી છતાં તે સર્વનો જ્ઞાતા છે, એના સરખો બીજો દ્રષ્ટા, શ્રોતા, મતા, જ્ઞાતા, છે જ નહીં. આવા અક્ષર બ્રહ્મ વિશે આકાશ ઓતપ્રોત રહેલુ છે અને તે પરબ્રહ્મને જાણવાથી કંઈપણ જાણવાનું બાકી રહેતું નથી, અને તેને જાણનારા મોક્ષને પામે છે.

ઉપર પ્રમાણે પોતાના પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળીને, ગાર્ગીએ સભામાં બેઠેલા બ્રાહ્મણોને બે હાથ જોડીને કહ્યુ કે, 'હે બ્રાહ્મણો! મારી ખાતરી થઇ છે કે, તમે યાજ્ઞવલ્કયને બ્રહ્મવાદમાં જિતશો નહીં. તેની બુદ્ધિ અગાધ અને બ્રહ્મ વિદ્યામાં પારગત છે, માટે તમે નમસ્કાર કરીને વાદ કરવો પડતો મૂકો.' આટલુ કહીને ગાર્ગી વિરામ પામ્યા. આ ગાર્ગી બ્રહ્મચારિણી હતી. તેણે નાની વયમાંથી જ વેદ તથા શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને અધ્યાત્મ વિદ્યામાં બહુ જ કુશળતા સંપાદન કરી હતી. જ્યાં જ્યાં યજ્ઞયાગ પ્રસંગે વિદ્વાનો એકઠા મળીને વિદ્યાવિવાદ કરતા ત્યાં ત્યાં ગાર્ગી પણ હાજર થતી અને તેઓના વિદ્યાવિનોદ વચ્ચે પોતે પણ વિનોદમાં ઉતરીને પોતાની વિદ્વત્તાનો બીજીઓને લાભ આપતી હતી. આજે તેવી વિદુ-

સ્ત્રીઓની ખરેખર ખોટ છે. તેમણે સાંસારિક ખટપટમાં નહી પડતાં પોતાનુ જીવન વિદ્યાથી તેજસ્વી બનાવ્યું હતું, એટલુ જ નહિ, પરતુ તેની સાથે પોતાનાં સદ્વર્તનથી પોતાની વિદ્યાને વધારે તેજસ્વી કરી હતી આજે પણ કોઇ પવિત્ર મનની સાધ્વી સ્ત્રીને ગાર્ગીની ઉપમા આપવામાં આવે છે. આ તેનું જીવન કંઇ સાધારણ કહેવાય નહીં ખરેખર હાલના જમાનામાં આર્ય સ્ત્રીઓ જો ગાર્ગીના જીવનમાંથી કંઇ પણ સાર ગ્રહણ કરશે તો પોતાના દેશનું કલ્યાણ કર્યા વિના રહેશે નહીં.

સુભદ્રા.

યાદવોના રાજા દ્વારકાધીશ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનાં બહેન સુભદ્રા જ્યારે ઉપવર વયનાં હતાં ત્યારે એકવાર રાજ કુટુમ્બ રૈવતાચળ ઉપર ઉત્સવ કરવાને ગયું હતુ. પાંડુરાજાનો પુત્ર અર્જુન સન્યાસીના વેશમાં ફરતો ફરતો એ જ પ્રસગે યાત્રા કરવા માટે ત્યાં જઈ ચઢયો હતો. યાદવ કુલની સ્ત્રીઓ રૈવત વનમાં નાના પ્રકારની ક્રીડાઓ કરતી ઉત્સવના દિવસો ગમ્મતમાં ગાળતી હતી અને અર્જુન પરોક્ષ રીતે તેમનાં ક્રીડન જોતો હતો. એકવાર એક બાગમાં સખીઓની સાથે ફરતી સુભદ્રાને જોઇ તે મોહ પામ્યો. બેઉને તારામૈત્રક થયાં અને બેઉ એક બીજાની ઉપર પ્રીતિવાળાં થયાં. અર્જુન મામાની કન્યામાં પ્રીતિવાળો થયો અને ત્યાં જ એક કુંજમાં તેને મળ્યો.

સુભદ્રાનો વિવાહ ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધન સાથે કરવાનો હતો એટલામાં આ જોડું સહેજ બધાયુ અને તે વાતની ચર્ચા થતાં બલભદ્રને પસદ પડયુ નહિ. શ્રીકૃષ્ણની તેમાં સંમતિ હોવાથી પ્રેમથી પરવશ જેવી થઇ રહેલી સુભદ્રા તેની ફુતીફોઇના પુત્ર અર્જુનની સાથે જવાને તૈયાર થઇ અને તે કાળે રાજકુંવરો માટે પ્રશસ્ય ગણાતી વીરભાવનાવાળી પ્રીતિને અનુસરી અર્જુને તેનું હરણ કર્યું. બળદેવજીને ક્રોધ ચઢયો અને કદાપિ તેમણે

અર્જુનની સામે શસ્ત્રનો પણ ઉપયોગ કર્યો હોત, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણે તેમને સમજાવી લીધા અને હસ્તિનાપુરથી કુંતાજી વિગેરેને બોલાવી યથાવિધિ અર્જુનસુભદ્રાનાં લગ્ન કરી આપ્યાં.

શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનને મિત્રતા હતી, તેમાં આ લગ્નથી વધારો થયો અને ફોઇના પુત્રને પરણી સુભદ્રા પણ સંબંધમાં સંબંધ વધવાથી વધારે સુખિણી થઇ. તે જેવી વીરભગિની અને વીરપત્ની હતી તેવી જ સ્ત્રીપણાંના ઉત્તમ ગુણવાળી હતી. દ્રૌપદી અને તે બે બહેનોની માફક વર્તતાં. પાંડુરાજાના પુત્રોના ગૃહ કાર્યભારનાં મંત્રીરૂપ થઈ પડયાં હતાં. પતિભક્તિ, વડીલોની સેવા, ગૃહકાર્ય અને એવા જ બીજા સ્ત્રીત્વને શોભાવનારા ગુણોની સાથે ગુર્જરીઓનો પ્રધાન ગુણ એવો વિલાસ અને રમણીય સાંસારિક લ્હાવા લેવાનો સ્વભાવ પણ સુભદ્રામાં રાજકુટુંબને પ્રિય થઇ પડે તેવો જ હતો. સુખ લેતાં અને વડીલોની સેવાનો સંતોષ મેળવતાં તે સગર્ભા થયાં અને જ્યારે સીમંતોન્નયન સંસ્કાર કરવાનો અવસર આવ્યો ત્યારે, તેમણે જ પોતાને પિયેર કુમકુમપત્રિકા મોકલાવી સર્વેને તે પ્રસગ ઉપર હસ્તિનાપુર આમંત્ર્યાં હતાં. એ કુમકુમપત્રિકા અધરણીના અવસરમાં અદ્યાપિ પણ આપણા લોકમાં નીચે પ્રમાણે ગવાય છેઃ–

સુભદ્રાની કંકોતરી.

કંકુછાંટી કંકોતરી મોકલી, કોડે કા'વે સુભદ્રા બેન, વીરા વ્હેલા આવજો.
શ્રીકૃષ્ણ બળદેવ બે બાંધવો, તમ આવ્યે થશે સુખચેન. વીરા
ભાઇ ભતરીજા સરવે શોભાય છે, છે પવિત્ર પિતા વસુદેવ. વીરા.
જગત જનેના દેવકી ને રોહિણી, આવજો સરવે મળી તતખેવ. વીરા.
મારે પિયેર પનોતો પરિવાર છે, જોતાં વાધે છે ઝાઝો સ્નેહ. વીરા.
ભય ભંજન મારી રે ભાભીઓ, સોળ સહસ્ર ને એક સો આઠ. વીરા.
વેદવેના બ્રાહ્મણ સાથે લાવજો, ભવ જળના તારણ તરનાર. વીરા.
સંગે જાદવ સર્વેને લાવજો, બીજી વરણ જે ઉત્તમ અપાર. વીરા.
મેં તો પ્રેમશું પગરણ માંડીઆં, રુડો જગન રચ્યો રાજસૂય. વીરા.

થોડું લખ્યું ઘણું કરી માનજો, છોજી નોંધારાંના આધાર. વીરા.
વાંચી પત્રિકા વ્હેલા પધારજો, તેડી લઈને કુટુંબ પરિવાર. વીરા.
મારા સસરાને ડગલાને ટોપીઓ, મારાં સાસુને દખણીનાં ચીર. વીરા.
મારા જેઠને લાવ વીરા ધોતીઆં, જેઠાણીને જાદરનાં ચીર. વીરા.
મારા દીએરને લાવ વીરા પામરી, દેરાણીને છાયલની જોડ. વીરા.
મારી નણંદને જોઈએ ચુંદડી, નણદોઈને પહેરવા જૂસ. વીરા.
મારા કુટુંબને લાવ વીરા કાંચળી, પાડોશીને નાળીયેરની જોડ. વીરા.
મારે અર્થે લાવજો ઘરચોળડાં, માથે બત્રીસ ભમરીનો મૉડ. વીરા.
મારા ઘરનાને લાવ વીરા ઘોડલો, જેનાં મોતિડે જડિત પલાણ. વીરા.
વીરા એટલી સંપત હોય તો આવજો, નહિ તો રે'જો તમારે ઘેર. વીરા.
મારા જોડ આવ્યા રે જોશણી માતા, એક નાવ્યો માડીજાયો વીર. વીરા.
હું તો ઉંચી ચડું ને નીચી ઉતરું, હું તો જોઉં મારા વીરની વાટ. વીરા.
વીરો ક્યારે ગાજ્યો ને ક્યારે ગડગડ્યો, ક્યાં વરસ્યો અસાડો મેહ. વીરા.
મારી નણંદ તે મસકરે બોલીયાં, ભાભિ ! નાવ્યા તમારા વીર. વીરા.
મારા દિએર વધામણી લાવિયા, ભાભિ ! આવ્યા તમારા વીર. વીરા.
વીરો દ્વારકાં ગાજ્યોને ગોકુળ ગડગડ્યો, હસ્તિનાપુર વરસ્યો મેહ. વીરા.
એવે ઝળક્યાં વીરા માથે મોળીઆં, ઝળકી ભાભીને માથે છાબ. વીરા.
વીરા આવ્યા ને વાડીએ ઉતર્યાં, "મારી બેનીને તેડવા જાઓ" વીરા.

પહેલે જ ખોળે પછી તેમણે અભિમન્યુ જેવા વીરપુત્રને જન્મ આપ્યો. સુભદ્રા બાળકને પીએરમાં ઉછેરતાં હતાં એટલામાં પાંડવોએ તેર વર્ષનો વનવાસ ખેંચી કાઢ્યો હતો. તેરમા વર્ષના અજ્ઞાત વાસમાંથી જાહેર પડતાં વિરાટ દેશના રાજાએ અર્જુનની સેવાઓના બદલામાં તેની કુંવરી ઉત્તરા આપવાની માંગણી કરી. યુધિષ્ઠિરે અભિમન્યુને માટે તેનો સ્વીકાર કર્યો અને વિરાટ રાજાએ દ્વારિકાંથી વર સાથે શ્રીકૃષ્ણને તેડાવી મોટી ધામધુમથી તેમનાં લગ્ન કર્યાં. પાંડવો ત્યાંથી રાજપાટ મેળવવાને ઉત્તરા કુંવરીને પિએર રહેવા દઇ હસ્તિનાપુર તરફ ગયા અને દુર્યોધને તેમનો રાજ્યભાગ આપવાની ના પાડતાં કુરુક્ષેત્રમાં તેઓ વચ્ચે મોટું યુદ્ધ આરંભાયું. દ્રૌપદી અને સુભદ્રાએ પાંડવોની સાથે રણક્ષેત્રના

મેદાન ઉપર તાણેલા તંબુઓમાં રહી, તેમની સાંસારિક વ્યવસ્થા રાખી અને અર્જુનાદિ પાંડવોએ લડાઇની તૈયારીઓ કરી. યુદ્ધ શરુ થયા પછી એક વાર ચક્રવ્યૂહની રચના કરી, તેના જ્ઞાનવાળા અર્જુનને છળથી સંસપ્તકોને જિતવાને પાતળમાં મોકલી કૌરવોએ યુદ્ધની માંગણી કરી. યુધિષ્ઠિર વિચારમાં પડી ગયા, પરંતુ સુભદ્રાના તરુણ અને વીર પુત્ર અભિમન્યુએ, 'હું ચક્રવ્યૂહ યુદ્ધ જાણું છું અને રણે ચઢીશ' એમ કહી કૌરવોની માંગણી કબૂલ રખાવી. રણમાળ પહેરી અભિમન્યુ જ્યારે માતાઓના શિબિરમાં ગયો ત્યારે સુભદ્રાએ તેને ધન્યવાદ આપ્યો અને પોતાની હમ્મેશની સાંસારિક કુશળતા બતાવી, યુધિષ્ઠિર રાજાને કહી ઉત્તરાને આણું મોકલાવ્યું. યુદ્ધે ચઢવાના સમયની લગભગ ઉત્તરા આવી. સુભદ્રાએ શુભેચ્છાથી વહુવરને મેળવ્યાં અને માતા તથા હોંશિલી સાસુ તરીકેનો પણ લ્હાવો લીધો. યુદ્ધમાં અભિમન્યુ મરાયો ત્યારે વીરમાતાની માફક શોક ન કરતાં ક્ષત્રિયાણીને શોભે એવું પુત્રઘાતક ઉપર છેવટનું વેર પણ લેવરાવ્યું. આવા લોકોત્તર ગુણોને લીધે જ પૂર્વનાં આપણાં રાજકુટુંબોમાં વીરપુરુષો ઉત્પન્ન થતા હતા.

દમયંતી.

વિદર્ભ દેશનાં રાજા રાણી સંતાન માટે નિરંતર શુભ વ્રત આચરતાં હતાં. એક વાર મહા તેજસ્વી દમન મહર્ષિ તેમને ત્યાં ગયા ત્યારે રાજા રાણીએ તેમનો સત્કાર કરી, એવી રીતે આતિથ્ય કર્યું કે, તેમણે પ્રસન્ન થઇ તેમને વરદાન આપ્યું. ઋષિના આશીર્વાદે દમ, દાંત, અને દમન નામે ત્રણ પુત્રો અને દમયંતી નામે એક કન્યા તેમને થઇ. ત્રણ પુત્રોની ઉપર થયેલી કુંવરી દમયંતી જેમ રૂપાળી, તેજસ્વી અને સૌમ્ય દેખાવની હતી તેમ માતા પિતા અને પ્રજાને ઘણી લાડકવાઇ હતી. શુક્લ પક્ષના ચંદ્રમાની માફક નાના પ્રકારના

સુખ વૈભવમાં ઉછરતી તે જ્યારે વિદર્ભ રાજકુળમાં કળા કળાએ કરીને મોટી થતી જતી હતી ત્યારે આણી તરફ નિષધ દેશમાં વીરસેન રાજાનો પુત્ર નળ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ગુણવાન, બળવાન, અશ્વ વિદ્યાનો જાણ અને સત્ય પરાક્રમી હતો. વિદર્ભ દેશથી તેના દરબારમાં આવતા કવિજનો અને બીજા માણસો ભીમકની કુંવરી દમયતીનાં રૂપ તથા ગુણનાં વખાણ કરતા હતા, તે સાંભળીને નળના મનમાં સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઇ હતી દમયતીનો મોહ લાગવાથી નળ રાજા કામ થી પીડાતો હતો રાજ્યમાંથી અને વૈભવી સુખોમાંથી તેનું મન દમયતીમા જઇ ચોટયુ હતું અને રાત્રિ દિવસ તેના જ સ્મરણમા, તેના જ વિલાસનમાં અને તેના જ સબધી વિચારોમાં તે પોતાનો કાળ ગાળતો હતો. સેવકો તરફથી થતાં સુખનાં સાધનો તેને દુ ખ રૂપ લાગતા હતા, શશીનાં કિરણો તાતા લાગતાં હતાં અને પુષ્પનાં સુખદ શયન અને હરિચદનના લેપ તેને ઉત્તાપકારી લાગતા હતા આવી સ્થિતિમા એક વાર જ્યારે તે રાજમહેલની પ્રમદ વાટિકામા દમયતીનુ ચિંત્વન કરતો કરતો ફરતો હતો ત્યારે ત્યાં કેટલાએક હસો અને હસીઓ પણ રમતા હતાં નળ તેમની પાસે ગયો પણ હસીઓમા વિલાસ કરતા હસ તેને જોઇ શકયા નહિ અને રાજાએ પક્ષીસૌંદયથી આકર્ષાઇ એક હસને પકડી લીધો.

એક હંસ પકડાયો કે તુરત બીજા હસો અને હસીઓ ત્યાથી ઉડી કદબના વૃક્ષ ઉપર જઇ બેઠા અને રાજાએ પકડેલા હસમા પ્રીતિવાળી હસી, કે જેણે પોતાના સ્વામીને મોહથી ઘેલો કરી મુકયો હતો તેણે રાજાને શાપ દીધો કે, "જેમ હુ મારા પતિથી વિખુટી પડી છું, તેમ તમારી સ્રી પણ તમારાથી વિખુટી પડજો" મનુષ્ય વાણીથી હસે રાજાને કહ્યુ કે, "હે રાજન્! હું તમારુ પ્રિય કરીશ, દમયતીને તમારામા પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરાવીશ, માટે તમે મને જીવતદાન આપો" દમયતી પાસે જવાને રાજાએ તેને છોડી દીધો એટલે પોતાની પ્રિયા અને સંબધીઓને મળી, તે વિદર્ભ દેશ ગયો અને જે પ્રમદવનમાં દમયતી અને તેની

સખીઓ હમેશાં ક્રીડા કરતી હતી ત્યાં જઇ નળના ગુણ ગાવા માંડયા.

દમયંતી અને તેની સખીઓ લાલ પગ અને ચંચુવાળા મનોહર હંસો અને વિલાસવતી ગતિ વાળી હંસીઓને જોઇ અત્યંત પ્રસન્ન થયાં. સખીઓ સાથે તેણે હંસોને પકડવાને કેટલીક યુક્તિઓ કરી. તેણે એક હોજમાં પોતાનું અંગ છુપાવી પાણીની ઉપર કમળના જેવો સુંદર પોતાનો પોંચો ઉંચો રાખી સુંદર કમળ પત્ર જેવી આંગળીઓ પહોળી કરી. કમળમાં મધુ લેવાને બેઠેલા ભ્રમરનો ભાસ કરાવવા માટે તેમાં જાંબુ મુકયું. દમયંતીની યુક્તિથી કમળને મિસે તેમ જ કાર્ય સાધવાને માટે નળના ગુણ ગાનારો હંસ તેના પોંચાપર જઇ બેઠો અને દમયંતીએ તેને પકડી લીધો. હંસે રાજાને વચન આપ્યા પ્રમાણે દમયંતીને નળનાં યશોગાનથી એવી રઢ લગાડી કે, તે જ તેની આગળ કરગરી પડી કે–

'હોરે વિહંગમ! હોરે વિહંગમ! મારો વિરહનો વહ્નિ શમાવો.
વીરસેન સુતને વિવા અર્થે, વીરા વ્હેલા લાવો. હોરે૦
તારા વાણી નળને વિજોગે, એ બે દુઃખે હું દુખાળી;
અન્ન ન ભાવે નિદ્રા ન આવે, મેળાપ તમારો ટાળી. હોરે૦
જો તું નળ આણી નહિ આપે તો, કોણ મેળવશે વળતું;
મોટું પુણ્ય છે મનુષ્ય રાખ્યાનું, અનગ અગ્નિથી બળતું. હોરે૦
હંસ ભણે 'હો ભગિની મારી. ભીમક રાજ કુમારી;
નિશ્ચે નળ તુજને પરણાવુ, દયા આવે મને તારી. હંસ૦
અમો મળ્યાને પ્રાણ દઇએ, પૂરીએ મનની આશ;
તારો મોહ લગાડું નળને નાંખી નવલા પાશ.' હંસ૦

હંસે તેને વચન આપ્યું અને નળને તે વાત પાછી વિદિત કરી. હંસના ગયા પછી નળમાં આસક્ત થયેલું છે ચિત્ત જેનું એવી દમયંતી રાત્રિ દિવસ નળમય થઇ જઇને કાળ ગાળવા લાગી. સખીઓ તેને વિવિધ રીતે આનંદ આપવાનો યત્ન કરતી, પણ તે કશાથી પ્રસન્ન થતી નહિ અને વારંવાર પ્રિયસખીને સંબોધીને કહેતી કે,–"પ્રિયસખિ! હંસો નળરાજાને મારી વાત કહેશે અને

એ રાજવી મને પરણુશે વારુ? હુ એમને ગમીશ?" પછી ભીમક રાજાના જાણુવામાં આવ્યુ કે, દમયતી ઉપવર થઇ છે તેથી તેમણે દેશ દેશના રાજાઓ ઉપર કુમકુમપત્રિકાઓ મોકલી સ્વયવર રચ્યો એકવાર તેવામા જ નારદજી ફરતા ફરતા ઇન્દ્ર લોકમા ગયા દમયતીનાં રૂપગુણુની પ્રશસા કરી તેમણે સ્વયવર સબધી વર્તમાન કહ્યા ઇન્દ્ર, યમ, અગ્નિ અને વરુણે તે સાંભળી દમયતીને વરવાની ઇચ્છા કરી નારદના ગયા પછી લોકપાળો વિમાનમા બેશી પૃથ્વીપર ઉતર્યા અને સ્વયવરમા જતા નળ રાજાને કહ્યુ કે, "હે નૈષધપતિ નળ! તમે સત્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય છો, માટે અમારુ એક કામ કરો" નળ રાજાએ, "તે હું કરીશ" એમ કહ્યુ અને પછી દેવના દૂત થઇ દમયતી પાસે ગયા રૂપ જોઇ દમયતી આનદ પામી એટલુ જ નહિ, પણુ કેટલીક વાર સૂધી લાજને લીધે કઇ બોલી પણુ નહિ નળરાજાએ પોતાનુ ઓળખાણુ આપી તેને કહ્યુ કે, "હું માનવ જાત છુ તેને પરણુવા કરતા તમે દેવોમાના એકાદને પસદ કરી તેની સાથે સ્વર્ગના સુખનો અનુભવ લેવાને ભાગ્યશાળી થાઓ"

દમયતીએ મદહાસ્ય કરી લજ્જાથી 'અભિભૂત થતા થતા મધુર વાણીથી ઉત્તર આપ્યો કે, "હે નરેશ! જ્યારથી કર્ણમા આપની પ્રશસાના વચનો પડયા છે ત્યારથી જ આ દેહાદિ સર્વસ્વ આપને અર્પણુ કરી દીધેલા છે, એટલે આપ મને દેવલોકને વરવાનુ કહી શકો નહિ" તેના આવા મધુર વચનો સાભળી નળરાજા દેવોની પાસે ગયા અને તેમને કહ્યુ કે, "વિદર્ભ દેશના રાજાની કુવરીએ તો મને જ પરણુવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે, એટલે આપને વરવાની ના પાડે છે"

પછી જ્યારે સ્વયવરનો શુભ દિવસ પાસે આવ્યો ત્યારે સખીઓની સાથે વર પસદ કરવાને માટે હાથમા ઉત્તમ પુષ્પની વરમાળ લઇ દમયતી સ્વયવરમા ગઇ દેશ દેશના રાજકુવરોને જોઇ છેલ્લે નૈષધ નરેશ પાસે ગઇ પણુ ત્યા તો તેને નલના છ રૂપ જોવામા આવ્યા, કારણુ કે ઇન્દ્રાદિ દેવો પણુ નળનુ

રૂપ ધારણુ કરીને ત્યાં બેઠા હતા. અરા નળ રાજાને નહિ ઓળખી શકવાથી ગુંચવાઇ તે મધુર વચનોવડે બોલી કે,—"હે દેવતાઓ! હંસનાં વચન સાંભળીને મેં જે નળમાં મારી પ્રીતિને પ્રેરી છે તે નળ આપ જ મને બતાવો, કારણ કે, આપ સત્યના પ્રેરક છો." દેવતાઓએ લજ્જિત થઇ પોતપોતાનાં સ્વરૂપ ધારણુ કરી, દમયંતીની પ્રશસા કરતાં નળ બતાવ્યો અને પ્રસન્ન થયેલા અંતઃકરણવાળી તેણે લજ્જાથી નમ્ર મુખે તેના કંઠમાં વરમાળ આરોપી. દમયંતીની આવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા અને અવિચળ અનુરક્તતા જોઇ, નળરાજાએ તેને કહ્યું કેઃ—

यस्त्वं भजसि कल्याणि पुमांसं देवसंनिधौ
तस्मान्मां विद्धि भर्त्तारमेवं ते वचने रतम्।
यावच्च मे धरिष्यन्ति प्राणा देहे शुचिस्मिते
तावत्त्वयि भविष्यामि सत्यमेतद्‌ब्रवीमि ते ॥

'હે કલ્યાણિ! દેવોની આગળ જે પ્રેમને લઇને તમે મને પસંદ કર્યો છે તે જ પ્રેમથી તમારા વચનમાં પ્રીતિવાળો મને તમારો સ્વામી જાણો. હે પવિત્ર મંદ હાસ્ય કરનારી! જ્યાં સુધી મારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી હું તમારો જ છું એમ માનો.' નળ અને દમયતીના સુવર્ણ અને સુગંધના જેવા રમણીય સંમેલનથી પ્રસન્ન થયેલા લોકપાલો તેમને આઠ વરદાન આપી ત્યાંથી નિવૃત્ત થયા, પરતુ દમયંતી ઉપર મોહ પામેલો કલિયુગ તેથી ગુસ્સે થયો અને તે દંપતીનાં સુખમા વિક્ષેપ પડાવવાનો વિચાર કરી, નળરાજામાં દોષ-છિદ્ર શોધવા લાગ્યો. ભીમકરાયે મોટી ધામધુમથી તેમનાં લગ્ન કર્યાં અને દમયંતી પામવાથી પ્રસન્ન થયેલો નળ સસરાના ગૃહ આગળ વિવાહ મગળનાં સુખ લેતો અને દરૈયાંના આનદજનક દિવસ અનુભવતો કેટલાક દિવસ સુધી કુંડિનપુરમાં જ રહ્યો. વૈભવને યોગ્ય પહેરામણી આપી ભીમકરાજાએ પછી વરકન્યાને વિદાય કર્યાં. નળદમયતી પરણીને સ્વદેશ ગયાં ત્યારે તેમની પ્રજાએ સૂવર્ણનાં પુષ્પોથી અને નવ વધૂઓએ મોતીથી તેમને વધાવી લીધાં. રાજારાણીને પ્રજાનુ પાલન કરતાં અને વિવા-

હતું સુખ લેતાં ઘણો કાળ વીતિ જતાં એકવાર અશૌચ કર્યા વગર રાજા સંધ્યાવદન કરવા ગયા. તેથી કલિએ તેમનામાં પ્રવેશ કર્યો. નળ રાજા તે પછી એક પછી એક અકર્તવ્ય કરતાં દુઃખીને દુઃખી થવા લાગ્યા. કલિએ નળના ભાઈને ઉશ્કેરી દ્યૂત રમવા મોકલ્યો ને નળ પુષ્કર સાથે તેની માંગણીથી દ્યુત રમવા બેઠા અને તેમાં કલિ પાસારૂપ થયેલો હોવાથી હારતા ગયા. રાજ્યપાટ વગેરે સર્વસ્વ હારી ગયા, પછી તેમને વનવાસ લેવો પડયો. બાળકોને પિએર મોકલતાં રાણી ગદ્દગદ્દ વાણીએ બોલ્યાં કેઃ—

મોસાળ પધારો રે બાલક બાનુડાંરે, મારા લાડકવાયાં બે બાળ
ન માયા થઈ વગતો રે, મેજે મામા મામીની ગાળ. મોસાળ૦
હદમામા આપે રે, પેટને છેલ્લુ વેલ્લુ લાડ,
હવે મળવા દોહ્યલા રે, મળીએ તો પ્રભુજીનો પાડ મોસાળ૦
(સુદેવને) ગુરુ સુદેવજી રે ? તમારે ખોળે છે બે તન,
કે' જો મુજ માતને રે, કરે જીવની પેરે જતન મોસાળ૦
પુત્રી જમાઈએ રે, કેજો વનમાં પૂર્યો વાસ,
કે'જો મુજ તાતને રે, લે નિવાસીઆની તપાસ. મોસાળ૦
ચુમન કરી માવડી રે, ફરી ફરીને મુખ જોય,
હૈયેથી ન ઉતરે રે, તેમ દમયતી રાણી રોય. મોસાળ૦

એક વસ્ત્રેર રાજા અને રાણી વનવાસમાં નિકળ્યાં. કેટલુક ચાલ્યા પછી તેમને ભુખ લાગી. બીજું કંઈ ખાવાનુ ન હતુ અને રાજા વિચાર કરતો હતો, એટલામાં એક પખી તેની નજરે પડયુ. નળે તેને પકડવાને વસ્ત્ર નાંખ્યું, પણ પખીરૂપધારી કલિ તે લઈને ઉડી ગયો. નલ રાજા નગ્ન થઈ રહ્યો. આવા દુઃખને લીધે વિદર્ભ દેશનો રસ્તો દેખાડી નળે દમયતીને પિએર જવા કહ્યુ, ત્યારે તે બોલી કે, 'રાજન્! આપ મારાં દુઃખથી ખિન્ન થાવ નહિ. હું તમારી સાથે સુખદુ ખ સહેવાને બંધાયલી છુ તે, તમને દુઃખમાં મુકીને કદી પણ પિએર જઈશ નહિ. આપ આવતા હો તો ચાલો આપણે બેઉ ત્યાં જઈએ મારા પિતા, આગળની માફક જ આપનો સત્કાર કરશે." નળે તે માન્યું નહિ અને તેઓ

નલ અને દમયંતી

વનમાં આગળ ચાલ્યાં. ચાલતાં ચાલતાં થાકી ગયેલાં તે એક ઝાડ તળે રાત વાસો રહ્યાં. જરાવાર ઉંઘ લઇ નળ રાજા જાગ્યો ત્યારે દમયતીની સામું જોઈને તેને વિચાર થયો કે,—'અરેરે! મારે લીધે આ સુકુમાર રાજકન્યા દુઃખી થાય છે. હું તેને મુકીને જાઉં તો તે કદાપિ એને પિએર જાય અને સુખથી રહે.' પછી ઉંઘતી દમયંતીનું અરધું વસ્ત્ર ફાડી લઇ રાજા, કલિએ પ્રેરેલી નિષ્ઠુરતાને લીધે ત્યાંથી ચાલી ગયો.

સવારે જાગ્રત થતાં નળને નહિ જોવાથી દમયંતી અત્યંત દુ ખી થઇ અને ગાંડાની માફક વનમાં તેને શોધવા લાગી. વનમાં ફરતાં ફરતાં અજગરના મુખમાં પગ પડવાથી તેણે તેને અરધી ગળી. તેણે બુમો પાડી એટલે એક પારધીએ આવી છોડાવી, પણ તે તેના ઉપર મોહી પડયો દમયતીના ઉપર કુદૃષ્ટિ કરતાં પતિવ્રતાના પ્રભાવે તે બળીને ભસ્મ થઇ ગયો વનમાં ફરતાં ફરતાં આખરે એક વણઝાર મળી, તેની સાથે દમયતી ચેદિ દેશમાં ગઇ અને ત્યાં સુબાહુ રાજાની બહેન સુનદાની સખી થઇને રહી. આણી તરફ દમયતીને મુકીને નળ વનમાં આગળ ચાલ્યો ત્યાં તેને 'બચાવો' એવો શબ્દ સભળાયો. નળે ત્યાં જઇ જોયું તો એક નાગ દાવાનળમાં બળતો હતો. નળે તેને અગ્નિમાંથી બહાર કાઢયો એટલે તે તેને કરડયો અને રાજા બેડોળ થઇ ગયો. કર્કોટક નાગે તેને કહ્યુ કે, 'હે રાજન્! તમને જ્યારે મૂળ સ્વરૂપ લેવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે મારુ સ્મરણ કરજો. દરમીઆન હમણાં તો બાહુક નામ ધારણ કરીને અયોધ્યાના રાજા ઋતુપર્ણને ત્યાં જઇ સારથિ થઇને રહો.

વિદર્ભ રાજાએ પુત્રી તથા જમાઇની શોધ માટે સુદેવ નામના બ્રાહ્મણને દેશાટને મોકલ્યો હતો, તેણે ફરતાં ફરતાં ચેદિ રાજાને ત્યાં જતાં દમયંતીને ઓળખી સુદેવ અને દમયતી બેઉની આંખોમાથી આંસુ પડયાં અને સુનદાએ તેને 'દમયતી' જાણી, તેની માતાને કહ્યું. સુનદાની મા દમયતીની માસી થતી હતી તેથી બહુ જ દિલગીર થઇ.અને તેને વિદર્ભ દેશ મોકલી આપી. દમયતીએ પિએરમાં જઇ

રહેતાં પણ વિયોગિણી વ્રત પાળવા માંડયું, અને નળની શોધ માટે પોતે અને સ્વામી જ જાણે, એવાં વચનો એક બ્રાહ્મણને લખી આપી તેને દેશે દેશ ટેલ નાંખવા મોકલ્યો. પર્ણાદ નામનો તે બ્રાહ્મણ દમયંતીનાં વચનોની ટેલ નાંખતો નાંખતો જ્યારે અયોધ્યા નગરીમાં ગયો ત્યારે બાહુકે તેને બોલાવી દમયંતી અને બાળકોની ખબર પુછી. એ ખબર લઇ પર્ણાદ દમયંતી પાસે પાછો આવ્યો. પછી સુદેવને બોલાવી દમયતીએ નળની ખાત્રી કરી લેવાને માટે તેને કહ્યુ કે, 'હે મહારાજ! તમે અયોધ્યા જાવ અને ઋતુપર્ણને કહો કે 'કાલે જ દમયંતી સ્વયવર કરીને ફરીને પરણે છે.' સુદેવે અયોધ્યા જઇ તે પ્રમાણે કહ્યું. ઋતુપર્ણે બાહુકને બોલાવી કહ્યુ કે, 'આજે દમયંતીનો સ્વયંવર છે માટે તું મને કુંડિનપૂર પહોંચાડ." બાહુકે 'હા' કહી અને રાજા રથારૂઢ થયો. નળે પોતાની અશ્વવિદ્યાને લીધે રથને એવો ચલાવ્યો કે, સાંજે જ તેઓ કુંડિનપુર જઇ પહોંચ્યા. ઋતુપર્ણે તેની પાસેથી અશ્વવિદ્યા શીખી, તેના બદલામાં તેને અક્ષવિદ્યા શીખવી એટલે કલિ નળને છોડી ચાલી ગયો.

કુંડિનપૂરમાં દમયંતીએ પછી અનેક રીતે 'બાહુક નળ છે કે નહી' તેની પરીક્ષા કરી. પછી માત પિતાની આજ્ઞા લઇ તેને એકાંતમાં બોલાવ્યો. દમયતીએ તેની આગળ કેટલાંક વચનો કહ્યાં. આંખમાંથી દડદડ વહેતાં આંસુ સાથે નળે જેનો એટલો જ ઉત્તર આપ્યો કે, 'દુષ્ટ કલિને લીધે ભ્રમિત થયેલી બુદ્ધિએ મને આ બધું અપ્રિય કરાવ્યુ હતું, માટે હુ દોષિત નથી.' દમયંતીએ જાણ્યું કે તે નળ છે તેથી તેને કહ્યુ કે, 'ત્યારે આ સ્વરૂપ કેમ બદલાઈ ગયું?' નળે કહ્યુ કે, 'દુઃખ સહેવાને જ.' 'ત્યારે મૂળ સ્વરૂપ લઈ આ વિજોગી બાળકોને બીતાં બચાવો.' નળે કર્કોટકને સ્મરી મૂળ રૂપ ધારણ કર્યું. એટલે બાળકો તેને પિતૃભાવથી વળગી પડયાં અને દમયંતી કૃતાર્થ થઈ. વિદર્ભ રાજા તે વાત જાણી પ્રસન્ન થયા અને ઋતુપર્ણ પણ આનંદ પામ્યો. પછી થોડો વખત કુંડિનપૂર રહી નળ રાજા દમયંતી અને બાળકોને લઈ દેશ ગયા. અને પુષ્કરને દ્યૂતમાં હરાવી રાજપાટ પાછાં મેળવ્યાં.

જરૂત્કારૂ.

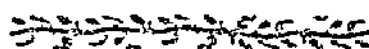
સર્પોને પોતાની મા કદ્રૂનો શાપ થયો હતો, તે શાપમાથી છૂટવાને બધા સર્પો એક દિવસ સભા ભરીને "શું કરવું" તે ઉપર વિચાર ચલાવતા હતા. દરેકનો વિચાર થોડે ઘણે દરજ્જે પાપમુક્ત થવાનો હોવાથી તેઓ વાસુકી (સર્પોનો રાજા) પાસે ગયા. વાસુકીએ કહ્યુ, કે "મારા ધારવા પ્રમાણે આપણે કશ્યપ ઋષિને પ્રસન્ન કરવા જોઇએ." વળી એલાપત્ર નામના બીજા સર્પે એવો વિચાર જણાવ્યો કે, "જે પુરુષ આલોકમા ભાવીથી હણાયલો હોય તેનો આશ્રય પણ ભાવી ઉપર જ હોય છે. આમાં આપણે એક દૈવનો જ આશ્રય લેવો. દેવતાઓએ આપણા અનુગ્રહને માટે બ્રહ્માને પૂછતાં બ્રહ્માએ એમ કહ્યુ હતું કે, વાસુકીની બહેન જરુત્કારુનાં લગ્ન જરુત્કારુ નામના પ્રખ્યાત, જિતેંદ્રિય, બુદ્ધિમાન્ અને મહા તપસ્વી મહર્ષિ સાથે થશે અને તેને આસ્તિક નામનો પુત્ર થશે, તે બધા સર્પોને માતાના શાપમાંથી મુક્ત કરશે" આ વાત સર્વેએ માન્ય રાખી અને વાસુકીએ પોતાની બેન જરુત્કારુને સારી રીતે ઉછેરવા માંડી. બધા સાપોને આજ્ઞા કરી કે 'જ્યારે જરુત્કારુ ઋષિ કન્યાની માંગણી કરે ત્યારે તમારે મને ખબર આપવી'

જરુત્કારુ ઋષિએ એવો જ નિશ્ચય કર્યો હતો કે, બ્રહ્મચર્યમાં રાખી તપ કરી સદેહે સ્વર્ગમાં જવુ. તે ફરતા ફરતા એક દિવસ એક મોટી ખીણુ પાસે જઇ પહોંચ્યા, જ્યાં એક ઉણના વેલાના છેડાપર પોતાના પિતૃઓ તેમણે લટકતા જોયા. પિતૃઓએ તેને લગ્ન કરી પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની આજ્ઞા કરી, તેથી બ્રહ્મચર્યનો વિચાર છોડી દઈ, તેઓ પોતાના નામની અને જેનુ પોષણ પણ પોતાને ન કરવું પડે એવી કન્યાની શોધ કરવા લાગ્યા. વૃદ્ધ હોવાથી તેમને ભાર્યા મળી નહીં તેથી કંટાળી પિતૃઓએ પ્રેરેલા તે અરણ્યમાં જઇને અત્યત દુઃખથી ઘાટો પાડીને રડવા લાગ્યા પિતૃઓનુ હિત કરવાની ઇચ્છાવાળા મુનિ અરણ્યમાં જઇને ધીરે ધીરે ત્રણ વાર બોલ્યા કે "હું કન્યા—

માટે યાચના કરું છું માટે આ અરણ્યમાં જે જે સ્થાવર જંગમ અંતહિંત ભૂત પ્રાણિયો હો તે સર્વે મારાં કરુણ વચનો સાંભળજો કન્યા જરુત્કારુ નામની હોવી જોઇએ તથા તેનુ પોષણ મારે કરવુ પડે નહિ' જરુત્કારુની શોધમા ફરતા સર્પોને ક્રને આવા શબ્દો પડ્યા એટલે તેઓએ પાતાળમા જઇ વાસુકીને કહ્યુ વાસુકી પોતાની બહેન જરુત્કારુને લઇને જરુત્કારુ મુનિ પાસે આવ્યો. તેમણે કરેલી શરતો પ્રમાણે કન્યાદાન દીધુ. વેદ જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, તપોવૃદ્ધ તથા મહા વ્રતધારી ધર્માત્મા ઋષિએ વિધિયુક્ત મન્ત્રોવડે તે કન્યાનો પાણિગ્રહણ કર્યો પોતાની ભાર્યાને લઇને પન્નગેશ્વરે તૈયાર કરેલા રમણીય ઘરમા જઇને તેઓ રહ્યા ઋષિએ કહ્યુ કે, "તારે કોઈ દિવસ મને અપ્રિય લાગે એવુ કઇ કાર્ય કરવુ નહિ, તેમ અપ્રિય વચન કદી બોલવુ નહિ તુ કઇ પણ મારુ અપ્રિય કાર્ય કરીશ તો હુ તારો અને આ ઘરનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો જઇશ." નાગરાજાની બહેન હાથ જોડીને ઋષિને કહેવા લાગી કે, "હે નાથ! આપની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તીશ." સ્વજનના કલ્યાણની ઇચ્છવાળી, યશસ્વિની, શ્વાનના જેવી ઉંઘવાળી અને કાગડાના જેવા ચચળ નેત્રવાળી થઇને અર્થાત્ બહુ જ સાવધ રહીને તે પોતાના કપરા સ્વભાવવાળા સ્વામીની સેવા કરવા લાગી એક વખત વાસુકીની બહેન ઋતુસ્નાન કરીને સ્વામીની સેવામા હાજર થઇ અને તેથી તેને ગર્ભ રહ્યો તે ગર્ભ અગ્નિના જેવો અત્યત તેજસ્વી અને વૈશ્વાનર સમાન કાંતિવાન્ હતો તે શુક્લ પક્ષના ચદ્રમાની પેઠે દિવસે દિવસે વધતો હતો, તેવામા મહા યશસ્વી જરુત્કારુ એકવાર ભાર્યાના ખોળામાં માથુ મૂકીને શ્રમિત થઇ ગયા હોય તેમ સૂતા હતા એટલામા સૂર્યનારાયણ અસ્ત થયા અને સાયકાળ થતા વાસુકી નાગની બહેન, ધર્મનો લોપ થવાના ભયથી, વિચાર કરવા લાગી કે, "મારે હવે સ્વામીને ઉઠાડવા કે નહિ એમનો સ્વભાવ બહુ કપરો છે માટે મારે શું કરવુ ? હુ એમના અપરાધને પાત્ર ન થાઉ ધર્મશીલ મુનિને હુ જો ઉઠાડીશ તો તે મારા ઉપર અવશ્ય કોપ કરશે અને નહીં ઉઠાડુ તો તેમના

ધર્મનો લોપ થશે, ને મારા ધારવા પ્રમાણે ધમનો લોપ મોટો ગણાય છે. જગાડું છું તો તે અવશ્ય કોપ કરશે અને જો સધ્યાકાળ વ્યતીત થઇ ગયો તો ખરેખર એમના ધર્મનો લોપ થાય છે.” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મધુર બોલનારી જરુત્કારુ નાગણુ ઉજ્વળ તપવાળા અને અગ્નિની જ્વાળા જેવા તેજસ્વી નિદ્રાવશ થયેલા ઋષિને, કોમળ શબ્દોથી કહેવા લાગી કે, “ હે મહાભાગ! સૂર્યાસ્તનો સમય થયો છે, આપ ઉઠો. હે વ્રતધારી ભગવન્! જળનુ આચમન કરીને સધ્યાવંદન કરો. સંધ્યાકાળના અગ્નિહોત્રનો સમય થયો છે. વળી હે પ્રભો ! સધ્યાએ પણ ધીરે ધીરે પશ્ચિમ દિશાને આચ્છાદન કરવા માંડી છે” આ પ્રમાણે કહેતાં મહા તપસ્વી ભગવાન્ જરુત્કારુ મુનિ જાગી ઉઠ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે; “હે નાગકન્યા ! તેં મારુ અપમાન કર્યું, માટે હવે હું તારી પાસે નહિ રહું. હું જ્યાંથી આવ્યો છું ત્યાં જ પાછો ચાલ્યો જઇશ. હે સ્ત્રી ! મારા હૃદયમાં ખાત્રી છે કે, જો હું ઉઘતો હોઉ તો સૂર્ય પણ સમયાનુસાર અસ્ત પામવાને શક્તિમાન્ નથી. માટે તારે મને જગાડવો નહતો. સ્વામીનાં વચન સાંભળીને વાસુકીની બ્હેન જરુત્કારુનુ હૃદય કપવા લાગ્યુ અને તેણે કહુ કે, “ હે મહારાજ! મેં કંઇ આપનુ અપમાન કરવાને ઉઠાડ્યા નથી, પરતુ નિત્ય ધર્મલોપ ન થાય એમ ધારીને જ જગાડયા છે. તે સાંભળીને કોપ પામેલા મહા તપસ્વી કે જેમણે નાગકન્યાને તજવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, તે બોલ્યા કે, “નાગકન્યા, હુ કોઈ સમયે જૂઠું બોલ્યો નથી. ”.મેં કહુ છે કે હુ જઇશ, માટે હવે હું જઇશ. મેં પૂર્વે તારી સાથે જે નિયમ કર્યો હતો તેનો આજે સમય આવ્યો છે હે ભદ્રે! મેં તારી સાથે સુખમાં દિવસો ગાળ્યા છે. હવે હે કલ્યાણિ ! અહીંથી મારા જવા પછી તુ તારા ભાઇને કહેજે કે, ઋષિ ઝને સ્વજીને ચાલ્યા ગયા છે, અને હે ભીરુ ! તારે પણ મારા ગયા પછી શોક કરવો નહિ ” આ પ્રમાણે મુનિએ કહ્યું એટલે સર્વાંગસુંદરી, સુંદર ઉરુવાળી વાસુકી નાગની બહેન જરુત્કારુ આંખમાં આસુ આણી પ્રજતાં

હૃદયે બે હાથ જોડીને જરુત્કારુ ઋષિને કહેવા લાગી કે, "હે ધર્મજ્ઞ ! મને નિરપરાધીને તજવી યોગ્ય નથી. આપ સર્વદા ધર્મ માર્ગે ચાલો છો અને પ્રિયજનનુ શુભ કરવામા પ્રીતિવાળી હુ પણ ધર્મથી જ વર્તુ છુ તમારી સાથે મારા લગ્ન કરવાનુ જે પ્રયોજન છે તે પ્રયોજન પણ મેં હજી સપૂર્ણ સફળ કર્યું નથી, માટે મને મદભાગિનીને મારો ભાઈ વાસુકી શુ કહેશે ? હે નાથ ! માતાના શાપથી અપમાન પામેલા મારા સગાએ તમારાથી મારે વિષે સતાનની ઇચ્છા રાખી હતી તે પણ હજી પાર પડી નથી મારા સગાનુ કલ્યાણ તમારાથી જ ઉત્પન્ન થયેલા સતાનથી થાય તેમ છે, માટે મારો આપની સાથેનો સમાગમ વ્યર્થ ન જાય એવી આપને વિનતિ કરુ છુ " આ સાભળી તપોધન એવા તે મહા મુનિએ ઉત્તર આપ્યો કે, "હે સુભગે ! અગ્નિના જેવો પ્રકાશમાન આ તારો ગર્ભ વેદ તથા વેદના સર્વ અગોને જાણનાર થશે પરમ ધર્માત્મા એક ઋષિ અવતરશે" આમ કહી મહર્ષિ જરુત્કારુ પાછા તપનો નિશ્ચય કરી વનમા ચાલ્યા ગયા સમય ઉપર વાસુકીની બહેનને મહા તેજસ્વી આસ્તિક નામનો પુત્ર જન્મ્યો આ પુત્રે વાસુકીના મનની ધારણાને પાર પાડી જરુત્કારુ ક્ષમાશીળ અને નમ્ર હતી, તેણે પોતાના પિતાના વશનુ હિત કરવા માટે એક મહાન્ ક્રોધી મુનિનો પાણિગ્રહણ કરી તેમનુ મન સાચવવા માટે નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને મહા કષ્ટ વેઠયુ હતુ, એક મનથી ઋષિની સેવા કરી હતી તથા તેથી પોતાના પિતાના કુળનુ પણ હિત સાચવ્યુ હતુ, જેને પરિણામે આસ્તિક જેવા એક મહાન્ ઋષિની માતા થવાને ભાગ્યશાળી થઈ હતી

પૃથા—કુન્તી.

શૂર નામના એક ઉત્તમ યાદવ રાજાને પૃથા નામે રૂપાળી, ભણેલી ગણેલી અને ડાહી કન્યા હતી. એક દિવસ શૂર રાજાએ તેની ફોઇના પુત્ર કુન્તીભોજની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, 'મારે જે પ્રથમ પુત્રી થશે તે હું તમને આપીશ.' તે ઉપરથી તેણે ફોઇના છોકરાને પુત્રી વિનાનો જોઇ મૈત્રીના હકમાં પોતાની કન્યા પૃથા તે મહાત્માને આપી હતી. કુન્તીભોજે તેને અતિથિયોનું તથા બ્રાહ્મણોનું પૂજન કરવાનું કામ સોંપ્યું હતું. એક સમયે ઉગ્રસ્વભાવના, ધર્મમાં ગૂઢ નિશ્ચયવાળા અને અખંડ વ્રત ધારણ કરનારા દુર્વાસા મુનિ કુન્તી-ભોજને ઘેર ગયા ત્યારે કુન્તીએ સારી પેઠે સેવા કરીને મુનિને સંતુષ્ટ કર્યા. દુર્વાસા મુનિએ કુન્તીના ઉપર ભવિષ્યમાં આવનારી આપત્તિ જોઇ, તેને એક વશીકરણનો મંત્ર આપી કહ્યું કે, "તું જે જે દેવનું આ મંત્રથી આવાહન કરીશ તે તે દેવના પ્રભાવથી તને પુત્ર થશે." દુર્વાસા મુનિનું વચન સાંભળીને, કુન્તી કુતુહલમાં આવી ગઇ અને તેણે કન્યાવસ્થામાં જ મંત્રનુ સત્ય જોવાને સૂર્યદેવનું આવાહન કર્યું. સૂર્યદેવને આવતા જોઇ ભરપૂર ગાત્રવાળી કુન્તી ઘણો જ વિસ્મય પામી. એટલામાં સૂર્યનારાયણ પાસે આવી બોલ્યા કે, "હે સુગાત્રિ! મારે શું કરવાનું છે તે કહે." કુન્તી બોલી કે, 'એક બ્રાહ્મણે મને વરદાન આપ્યુ હતું તેની પરીક્ષા જોવા મેં આપનું આવાહન કર્યું, માટે આપ મારા અપરાધની ક્ષમા કરો. કારણ કે સ્ત્રીઓનો અપરાધ હોય તોપણ તેમને ક્ષમા આપવી અને તેમનું રક્ષણ કરવું, એ મહાત્માઓનો ધર્મ છે.' સૂર્યના આવાહનથી પછી કુન્તીને કર્ણ નામે પુત્ર થયો, છતાં તેની કન્યાવસ્થા કાયમ રહી.

સત્વગુણી, રૂપવાળી, ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળી, મહા વ્રતવાળી, વિશાળ નેત્રવાળી, સ્ત્રીઓના ગુણથી સંપૂર્ણ રીતે ભરપૂર અને તેજસ્વી કુન્તી યૌવનમાં આવેલી હતી, અને કેટલાએક રાજાઓ

તેનું માગું પણ કરતા હતા. કુન્તીભોજ રાજાએ દેશ દેશના રાજાઓને બોલાવી સ્વયંવર કરી, તેને પરણાવવાની તૈયારી કરી. મંડપમાં પ્રવેશ કરતાં સર્વ રાજાઓમાં સૂર્યની પેઠે તેજસ્વી બીજો ઇન્દ્ર હોય તેવા દેખાતા પાંડુ રાજાને તેણે દીઠા તે નરવર પાંડુને રંગ ભૂમિ ઉપર જોઇ, ખોડ રહિત અંગવાળી કુન્તીનુ હૃદય આકુલવ્યાકુલ થઈ ગયું. શરમાતાં શરમાતાં પાંડુના ગળામાં વરમાળ આરોપી. પછી કુન્તીભોજ રાજાએ તે બન્નેનુ લગ્ન કરી, પહેરામણીમાં ઘણું દ્રવ્ય આપ્યું અને કુન્તીને સાસરે વળાવી.

પાંડુ રાજાએ હસ્તિનાપુરમાં આવ્યા પછી ફરીને મદ્ર રાજાની કુવરી માદ્રીની સાથે લગ્ન કર્યા અને બધા રાજાઓને જિતી દિગ્વિજય કર્યો. બન્ને સ્ત્રીઓની સાથે તે સારી રીતે દિવસો ગુજારવા લાગ્યા. એક દિવસ પાંડુ રાજા વનમાં મૃગયા કરવા ગયા. ત્યા એક મૃગ તથા મૃગલીને વિંધિ નાખ્યાં. અત્યત કામાતુર હોવાથી કામને તૃપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળો મૃગ જે એક મહા મુનિ હતો અને જે મનુષ્યોથી શરમાઈ મૃગનો વેષ ધરી, કામતૃપ્તિ કરતો હતો તેને પાંડુએ બાણથી વિંધિ નાંખ્યો. તેથી તેણે શાપ દીધો કે, "હે રાજા! તેં મને અધર્મથી માર્યો છે માટે તું તારી સ્ત્રી સાથે રતિ કરતાં મરણ પામીશ." પછી શોક તથા દુ:ખથી આતુર થઈ પાડુ રાજા વનનિવાસ કરવાનો નિશ્ચય કરી નિ શ્વાસ મૂકી કુન્તી તથા માદ્રીને જોઇને બોલ્યા કે; "હે ભિષ્મપિતા! વિદુરાદિ તથા મહાત્મા બ્રાહ્મણો વગેરેને કહેજો કે, પાંડુ રાજાએ વનવાસનો અંગીકાર કર્યો છે." સ્વામીનાં આવા વચન સાંભળી, માદ્રી તથા કુન્તી બોલ્યાં, "અમે પણ ઇન્દ્રિયોને વશ કરી, કામ સુખનો ત્યાગ કરી, આપની સાથે મહા તપ આદરીશું અને જો તમે અમારો ત્યાગ કરશો તો અમે અમારો દેહ ત્યાગ કરીશું" આવો તેમનો નિશ્ચય જોઇ પાંડુ રાજાએ તેમને સાથે લીધાં. વનવાસમાં પાંડુ બધા ઋષિઓને અત્યંત પ્રિય થઇ પડયા. એક દિવસ બધા ઋષિઓ બ્રહ્મદર્શન કરવા બ્રહ્મલોકમાં જવા નિકળ્યા. અને પાંડુ રાજા તેમની સાથે બન્ને સ્ત્રીઓને લઇ તૈયાર થયા. ઋષિ-

એએ કહ્યું કે, "હે રાજન્! જે માણુસ દેવ, ઋષિ, પિતૃ અને મનુષ્ય, એ ચાર ઋણમાંથી મુક્ત હોય તે જ બ્રહ્મલોકમાં આવી શકે છે, માટે તમારે પણ તે પ્રમાણે હોય તો આવી શકશો.' પાંડુને ઘણો શોક થયો, કારણ કે તેને પુત્ર ન હોવાથી તે પિતૃના ઋણમાંથી મુક્ત થયો ન હતો. તેને ઘણી ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ. કારણ કે "કામક્રીડા કરતાં તારૂ મરણ થશે" એવો મૃગે આપેલો શાપ યાદ આવતો હતો. તેથી તેમણે કુન્તીને એકાંતમાં બોલાવીને કહ્યું કે, છ પ્રકારના પુત્રો વારસાને માટે ગણાય છે માટે તું મારા કરતાં ઉત્તમ કોઇ બ્રાહ્મણથી પુત્રોને ઉત્પન્ન કર. કુન્તા બોલ્યાં-આપને વિષે હું નિરંતર પ્રીતિ રાખુ છું, માટે આપ જ ધર્મવડે મારે વિષે પરાક્રમી પુત્રો ઉત્પન્ન કરો કારણ કે તમારા જેવી પ્રતિષ્ઠા પામેલો બીજો કોણ પુરુષ છે? એ ઉપરાંત હું આપને એક બીજી વાત કહું તે સાંભળો, પતિવ્રતા ધર્મમાં પરાયણ કુન્તી પોતાના સ્વામીને કહેવા લાગ્યાં "જ્યારે હું નાની હતી ત્યારે દુર્વાસા ઋષિએ મને મંત્ર આપીને કહ્યું હતું કે; જે જે દેવનું તું આવાહન કરીશ તે તે દેવ તારી પાસે આવશે. માટે આપની આજ્ઞા હોય તો હું તે મન્ત્રોનો ઉપયોગ કરુ. તે પ્રમાણે આજ્ઞા લઇ તેણે એક પછી એક એમ ધર્મ, વાયુ અને ઈન્દ્ર દેવનું આવાહન કરી, ધર્મરાજ, ભીમ અને અર્જુનને ઉત્પન્ન કર્યા અને પછી રાજાની આજ્ઞાથી અશ્વિનીકુમારનો મંત્ર પોતાની સોકય માદ્રીને આપ્યો. તેણે આશ્વિની કુમારોનું આવાહન કરી નિકુળ અને સહદેવ નામના બે પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા. પાંચ પુત્રોને જોઇ પાંડુને અત્યંત હર્ષ થયો. એક વખત રમણીય વસત ઋતુ ચાલતો હતો અને વન સુગધીથી બહેંકી રહ્યું હતું. તે જોઇ પાંડુને કામ ઉત્પન્ન થયો અને માદ્રિને એકાંતમાં જોઇ કામ વશ રાખી શક્યો નહિ. તેથી માદ્રી સાથે સંગ કરતાં તેનું મૃત્યું થયું અને માદ્રી તેના શબનું આલિંગન કરી દુઃખજન્ય વિલાપ કરવા લાગી. તે સાંભળી કુન્તી પોતાના તથા માદ્રીના પુત્રોને લઇ તે સ્થળે આવી, પાંડુ રાજાને મરણ પામેલા જોઇને કુન્તી વિલાપ

કરતી બોલી કે;-આ જ્ઞાની રાજાનું હું નિત્ય રક્ષણ કરતી હતી. તેમણે આજે મારું કહ્યું કેમ માન્યું નહીં ? માદ્રી બોલી, "હે દેવિ ! મેં તો વિલાપ કરીને એમને ઘણાએ વાર્યા. પણ ભાવીએ ભૂલાવ્યા હોય તેમ તે મનને વશ રાખી શકયા નહીં. કુન્તી બોલી, "હે માદ્રી ! હવે તું આ પુત્રોનું રક્ષણ કરજે. હું એમની જ્યેષ્ઠ ધર્મ પત્ની છું, અને મને ધર્મનું મોટું ફળ પ્રાપ્ત થયું છે. યમ રાજાને વશ થયેલા ભર્તારની પાછળ હું સતી થઇશ. માદ્રી બોલી કે, મારા કામની તૃપ્તિ થઈ નથી તેથી હુંજ રાજાની પછવાડે સતી થઇશ તમે મારા પુત્રોનું રક્ષણ કરજો. એમ કહીને માદ્રી પાંડુ રાજાની પાછળ સતી થઈ.

પાંડુનું મરણ સાંભળીને સર્વે મહર્ષિઓ એકઠા થઇ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આ લોકો આપણે આશ્રમે આવીને રહ્યા છે માટે તેમની આ સ્ત્રી તથા નાનાં છોકરાંઓને તેમના રાજ્યમાં લઇ જઇ સોંપી આવવાં, એ આપણો ધર્મ છે. આવોવિચાર કરીને ઋષિઓ કુન્તી તથા પાંચે પાંડવોને હસ્તિનાપુર લઇ ગયા અને ત્યાં ભીષ્મપિતા, ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરેને તે સોંપ્યાં કૌરવો તથા પાંડવો આ પ્રમાણે સાથે રહેવા લાગ્યા. અને રમવામાં, દોડવામાં વગેરે દરેક ક્રિયાઓમાં ભીમસેન તે સો કૌરવોને એકલો પહોંચી જતો અને અસ્ત્રશસ્ત્ર વિદ્યામાં અર્જુન બધામાં શ્રેષ્ઠ થયો હતો, તેથી કૌરવો તેમનો દ્વેષ કરવા લાગ્યા. જળક્રીડા કરી મારી નાંખવાના કૌરવોએ કરેલા વિચારમાં ભીમસેને તેમને ફસાવી દીધા, તેથી વારણાવત નામના ગામમાં શિવના મેળામાં બધા પાંડવોનો ઘાણ કાઢી નાખવાને કૌરવોએ ત્યાં પુરોચન પાસે એક લાક્ષાગૃહ બંધાવી, ત્યાં સુતા હોય ત્યારે બધા બળી ઉઠે એવા પદાર્થો ભરી, તેમને બાળી નાંખવા વિચાર કર્યો. પણ વિદુરજીએ તે-મને તેમાંથી ઉગારી લીધા. પાંડવો ત્યાંથી વનમાં નાશી ગયા. તેઓ બળી ગયા હશે એમ માની, કૌરવોએ તેમની ઉત્તર ક્રિયા કરી. પાંડવોને ચાલતાં ચાલતાં રસ્તામાં વ્યાસજી મળ્યા અને એકચક્ર નગરમાં હું આવું ત્યાં સૂધી રહેજો,

એમ કહીને તે તેમને ત્યાં મૂકી ગયા. ત્યાં એક બ્રાહ્મણના આશ્રયતળે તેઓ રહ્યા. નગરમાં વારા પ્રમાણે બકરાક્ષસને બળીદાન આપવાનો તે બ્રાહ્મણનો આજે વારો હતો, તેથી બ્રાહ્મણ તથા તેનાં છોકરાં અત્યંત કંકાશ કરવા લાગ્યાં. આ કલેશ સાંભળી, દયા તથા સાધુ ભાવવાળી કુન્તીથી તે સહન થયું નહીં. તે તરત જ ત્યાં દોડી ગઈ અને બ્રાહ્મણને તેનું કારણ પૂછયું તેનું મહા સકટ સાંભળીને ભીમસેનને કહ્યું કે, "હે પુત્ર! આપણે ધૃતરાષ્ટ્ર ન જાણે તેમ આ બ્રાહ્મણને ત્યાં ગુપ્ત રહ્યા, વળી તે આપણો સારો આદર સત્કાર પણ કરે છે અને અહીં આપણને કોઇ પણ જાતનું દુઃખ નથી, માટે હે પુત્ર! આપણે તેના થયેલા ઉપકારનો બદલો વાળવાનો આજ સમય છે. તું તેના વારા માટે બકને બળિદાન આપવા જા" ભીમસેને તે કાર્ય કરવા માટે પ્રતિજ્ઞા કરી, એટલામાં પાંડવો ખાવાનુ લઈ ત્યા આવ્યા. યુધિષ્ઠિર ભીમના ચહેરા ઉપરથી સમજ્યા અને પોતાની માતાને પ્રશ્ન કર્યો કે, 'હે માતા! ભીમસેન શું કરવા ઇચ્છે છે' કુન્તીએ બધી વાત કહી સભળાવી યુધિષ્ઠિર બોલ્યા કે, 'હે માતા! પારકાના ભલા માટે પોતાના પુત્રનો ત્યાગ કરવાને શા માટે ઇચ્છો છો? તમારી બુદ્ધિનો નાશ થયો જણાય છે' કુન્તી બોલી કે, "મેં આ કાર્ય માથે લીધુ છે તેથી એમ ન ધારતો કે, મારી બુદ્ધિ નાશ પામી છે હે દીકરા! આપણે ધૃતરાષ્ટ્ર ન જાણે તેમ બ્રાહ્મણના આશ્રયતળે રહ્યા છીએ તો આપણે તેના ઉપકારનો બદલો વાળી આપવો જોઇએ, કારણ કે જેને ઉપકાર થયો હોય તેનો બમણો બદલો વાળી આપે તે જ ઉત્તમ પુરુષ કહેવાય છે

ગૌ બ્રાહ્મણનુ રક્ષણ કરવું, એ આપણો ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે, માટે ભીમસેનને મેં જવાની આજ્ઞા કરી છે' પછી બીજે દિવસે ભીમસેને બકાસુરને મારીને આખા નગરનુ દુ ખ દૂર કર્યું થોડા દિવસ ગયા પછી દ્રૌપદીના સ્વયવરની ખબર તે જ ગામમાં પહોંચતાં પાડવો પાચાલ દેશ તરફ ગયા અને મચ્છવેધ કરી અર્જુને દ્રૌપદી મેળવી. બીજા રાજાઓ જે પાંડવોને બ્રાહ્મણો તરિકે જાણતા હતા, તેમણે તેમની સામે યુદ્ધ કરવા માંડયુ. પણ અર્જુન અને

ભીમના સપાટાથી તેઓ હારી ગયા. પછી દ્રૌપદીને લઇ તેઓ નગરમાં પાછા આવ્યા અને ઘરમાં આવતાં બોલ્યા કે, "મા! મા! ભિક્ષા લાવ્યા" એટલે અંદરથી કુન્તી બોલી કે, "હે પુત્રો! તમે પાંચે ભાઈ વહેંચી તેનો ઉપભોગ કરો." બહાર આવી કુન્તી જુએ છે તો સાથે દ્રૌપદી છે તેથી પોતે બોલેલાં વચનને માટે ખેદ કરવા લાગ્યાં, પણ વ્યાસે તેમના સંદેહનો નિર્ણય આણ્યો. ત્યાર પછી પાંડવો છતા થઈ ઇન્દ્રપ્રસ્થ નામનું નગર સ્થાપીને ત્યાં રાજ્ય કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી દ્યૂત રમવામાં પાંડવો હારી જઇ જ્યારે વનમાં નીકળ્યા ત્યારે દ્રૌપદી સાસુની રજા લેવા ગયાં. તે વખતે કુન્તીએ વનમાં પતિની સાથે જતી દ્રૌપદીને આ પ્રમાણે કહ્યું. "દીકરા વહુ! આ મહા દુઃખમાં આવી પડવાથી તું શોક કરીશ નહીં, તમે સ્ત્રી ધર્મનાં જ્ઞાતા છો તથા શિયળ અને સદાચાર સંપન્ન છો માટે હે પવિત્ર અને મંદહાસ્યવાળાં વહુ, તમારા પતિઓ વિશે તમને ભલામણ કરવી યોગ્ય નથી, કેમકે તમે સાધ્વી અને ગુણવાન્ છો તથા તમે ઉભય કુળને અજવાળ્યું છે. હે નિર્દોષ વહુ! તમે આ કૌરવોને શાપ દઇને ભસ્મ કર્યા નથી તેથી તેઓ ખરેખર ભાગ્યશાળી છે. તમે પતિવ્રતા છો તથાપિ માતૃ વાત્સલ્યને પણ ધારણ કરી, પતિઓ ઉપર પ્રેમ રાખીને નિર્વિઘ્નતાથી વનમાં જાઓ. કુલીન કાન્તાઓ ભાવી દુઃખની વેળાએ જરાએ ગભરાતી નથી, માટે તમે પણ ગભરાશો નહીં. તમે પતિવ્રત રૂપી ધર્મથી રક્ષાયલાં છો, તેથી થોડા સમયમાં સુખ પામશો. તમને, કહેવાનું એ છે કે, તમારે વનમાં વસતા મારા પુત્ર સહદેવની નિત્ય સંભાળ લેવી કે જેથી તે મહાબુદ્ધિશાલી વનવાસના દુઃખને પામ્યા છતાં પણ દુઃખી થાય નહીં. તે સમયે દ્રૌપદીએ પ્રણામ કરીને સાસુને કહ્યું કે, "અસ્તુ એમ વર્તીશ." પછી સૌ બહાર નિકળ્યાં અને પોતાના પાંચ પુત્રોની આવી અવદશા જોઇ કુંતાજી તેઓની પાસે ગયાં અને તેઓને છાતિ સરસા ચાંપીને બહુ વિલાપ કરતાં બોલ્યાં કે, "હે પુત્રો! તમે સદ્ધર્મવાળા, સદાચારવાળા, સદ્ગુણી, સારી સ્થિતિથી શોભીતા, ઉત્તમ વિચારવાળા, પરમેશ્વર

ઉપર દૃઢ ભક્તિવાળા, દેવલોકમાં તથા યજ્ઞમાં આપ સદા પરાયણ રહો છો, છતાં તમને કષ્ટ આવી પડયું છે માટે હું વિચાર કરતાં પણ જાણી શકતી નથી કે, આ તે શું વિધિ વિપરીત થયો કે કોઇનો અપરાધ કરવાથી આવું દુ:ખ તમને આવી પડયું? આમાં કેવળ મારા ભાગ્યનો જ દોષ છે કે મેં તમને જન્મ આપ્યો; કારણ કે તમે ઉત્તમ ગુણોવાળા છો તથાપિ અત્યત દુઃખ અને પરિશ્રમ ભોગવો છો. રાજા તથા માદ્રી સ્વર્ગમાં ગયાં તે સુખમાં પડયાં અને હુ અભાગિણી આ દુઃખ જોવા રહી તેથી મને ધિઃક્કાર પડો' એમ કહી વિલાપ કરવા લાગ્યાં. વિદુરજીએ શાસ્ત્ર વચનો કહી, તેમને શાંત પાડયાં અને પોતાની સાથે હસ્તિનાપુરમાં રાખ્યાં. પછી પાંડવોએ વનનો માર્ગ લીધો.

દિવસ, પક્ષ, માસ ને વર્ષ એમ કરતાં કરતાં બાર વર્ષ કુન્તાજીએ પુત્રવિયોગમાં ગાળી કાઢયાં અને પાંડવો તેરમું વર્ષ વિરાટ્ રાજાના દરબારમાં ગુપ્ત રહીને ચૌદમે વર્ષે છતા થયા. ઉપકઠપ્રદેશમાં છાવણી નાખીને પડાવ કર્યો. યુધિષ્ઠિરે યુદ્ધ નહિ કરતાં શ્રીકૃષ્ણને હસ્તિનાપુર મોકલી ફક્ત પોતાના નિર્વાહ માટે હરકોઇ પાંચ ગાંમડાની માંગણી કરી. શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોની માંગણી લઇને કૌરવોના દરબારમાં ગયા અને ત્યાં ધૃતરાષ્ટ્ર, દુર્યોધન તથા બીજા રાજ્યાધિકારીઓને બહુ બહુ સમજાવ્યા, પરન્તુ દુર્યોધને પાડવોની પરિણામે સુખદાયક માગણી સ્વીકારી નહીં, તેથી શ્રીકૃષ્ણ દૈવ ઉપર દોષ મૂકીને પાછા ફર્યા અને તે વખતે પોતાનાં ફોઇ કુંતાજીને મળવા ગયા. તે વખતે કુંતાજીએ પોતાના ભત્રીજા શ્રીકૃષ્ણને આશીર્વાદ આપી, પોતાના પુત્રોના ને દ્રૌપદીના સમાચાર પૂછયા. શ્રીકૃષ્ણે પાંડવોના અને દ્રૌપદીના કુશળ ખબર કહ્યા. તે પછી કુન્તાજીએ રોષમા આવી જઇ, શ્રીકૃષ્ણને કહ્યુ કે, હે કૃષ્ણ! તમારે મારા દીકરાની વહુ દ્રૌપદીને કહેવું કે તમે મોટા રાજાની પુત્રી થઇને વનમાં પતિઓની સાથે રહીને મહા દુ:ખો સહન કર્યાં છે, તથા તેમની સેવા કરી છે તેને માટે તમને ધન્ય ઘટે છે. મારા પુત્રોને કહેજો કે, "હવે તમારે પરાક્રમ કરવાનો સમય

આવ્યો છે ક્ષત્રિયનો જાયો પ્રાણ જતા કરીને પણ પોતાનો રાજ્ય-ભાગ મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે હે કૃષ્ણ ! તમારે યુધિષ્ઠિરને કહેવુ કે, તારો ક્ષત્રિય ધર્મ દિવસે દિવસે ડુબતો જાય છે, ક્ષત્રિયનો ધર્મ પરાક્રમ કરી બતાવવાનો છે, તેને છોડીને તુ બ્રાહ્મણ ધર્મનો અંગી કાર કેમ કરી બેઠો છે ? રાજાનો દોષ જેમ જગતને લાગે છે તેમ જગતનો દોષ રાજાને લાગે છે તારે પરાક્રમ કરીને તારી પ્રજાનુ પાલન કરવુ જોઈએ તુ હુમણા જે સતોષ ધારણ કરીને બેઠો છે તેવો સતોષ તને તારા પિતાના વારસાથી કે મારા તરફથી મળ્યો હોય એમ મને જણાતું નથી મેં તો તને બાલ્ય વયથી જ ધૈર્ય, પરાક્રમ, સત્ય, જિતેન્દ્રિયપણુ વગેરે બાબતોનો ઉપદેશ આપ્યો હતો અને તેનો જ તુ ઉપયોગ કરીશ, એવી આશા રાખી હતી પિતૃઓ પણ પોતાના ક્ષત્રિય વશજોની પાસેથી પરાક્રમની, પ્રજાપાલનની અને યજ્ઞયાગમા વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોના સત્કાર થવાની આશા રાખે છે ભિક્ષા માગવી, એ બ્રાહ્મણોનો ધર્મ છે અને પરાક્રમથી પૃથ્વી મેળવી પ્રજાનુ પાલન કરવુ, એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે તારા પિતાનો જે રાજ્યભાગ શત્રુઓ પચાવી પડયા છે, તેને તુ પરાક્રમ કરીને મેળવ તારા જેવા વીરપુત્રની માતા આજ ચૌદ ચૌદ વર્ષો થયા, પારકે ઘેર રહીને પિણ્ડનુ પોષણ કરે છે, એના જેવુ બીજુ અધિક દુ ખ કયુ ગણાય ? હવે તુ તારા ભાઈઓની સાથે રહીને, પરાક્રમ કરી તારા પિતાનો રાજ્યભાગ નહણ કર, અને સ્વર્ગમા બેઠેલા પાડુ રાજાના હર્ષમા વધારો કર ' આટલો નદેશો કહ્યા પછી માગ દીકરાઓને મારા આશીર્વાદ કહેજો અને મારી પતિવ્રતા વહુને શીખ કહેજો

શ્રીકૃષ્ણ કુન્તાજીનો સંદેશો લઈને ઉપપ્લવ્ય નામની પાડવોની છાવણીમા ગયા, પરન્તુ કુન્તાજી નિરાતે બેઠા નહીં કૌરવોએ અન્યાયથી પોતાના પુત્રોને રાજ્યથી દેશવટો દીધો હતો અને પોતાની વહુની લાજ લુટી હતી એ બધી વાતો તેના હૃદયમા વજ્રની પેઠે વાગ્યા અને સાલ્યા કરતી હતી

તેણે એક તરફથી પાંડવોને પાનો ચઢે તેવાં વચનો શ્રીકૃષ્ણદ્વારા કહાવી મોકલ્યાં અને બીજી તરફથી કર્ણને પોતાના પક્ષમાં લેવાની યુક્તિ આરભી. કર્ણ દરરોજ મધ્યાહ્ન સમયે ગંગાના તીર ઉપર સૂર્યની આરાધના કરવા જતો હતો, તે તક સાંધીને એક દિવસે કુન્તાજી ત્યાં ગયાં અને કર્ણને મળીને બોલ્યાં કે, 'હે કર્ણ ! તું મને ઓળખે છે ? હું તારી જનેતા છું. મેં જ દશ મહિના તારો ભાર ઉપાડયો છે અને મારા પાંચ પુત્રોમાં તું સૌથી વડો પુત્ર છે, તારે અત્યારે પાંડવોને સહાયતા કરવી જોઇએ. હું ઇચ્છું છું કે જેમ બળદેવ અને શ્રીકૃષ્ણની જોડી છે તેમ જ તારી અને અર્જુનની જોડી થાય અને તું પાંડુ રાજાની ઝળહળતી રાજ્યલક્ષ્મીનો ઉપભોગ કર. તમે બન્ને ભાઇઓ જો સલાહ કરો તો જગતમાં તમને કોઇ પણ વસ્તુ અસાધ્ય રહે જ નહીં. તું મારા પુત્રોમાં સૌથી વડો છે, અને શૂરવીર છે, માટે તારે સૂતપુત્ર તરિકે બહાર પડીને મારા પુત્રોનો દ્વેષ કરવો ઘટિત નથી. કર્ણે કુન્તીના આ કહેવાનો તિરસ્કાર કરીને કહ્યું કે, તમે જે જે વચનો મને કહ્યાં તે ઉપર મને વિશ્વાસ નથી. મેં જન્મથી જ કૌરવોનું લુણ ખાધું છે, તેનાવડે જગતમાં મારી કીર્તિ થયેલી છે, માટે હું હવે કદી પણ પાંડવોની સાથે સલાહ કરી શકુ તેમ નથી. તોપણ તમે મારાં જનેતા છો, તેથી હું તમારા માનની ખાતર યુદ્ધમાં પાંડવોની સાથે યુદ્ધ કરીશ નહીં, માત્ર એક અર્જુનની સામે યુદ્ધ કરીશ કારણ કે તેમાં મારો વિજય સમાયલો છે. અર્જુનનું રણમાં મરણ થાય તો જગતમાં મારી કીર્તિ થાય અને મારુ મરણ થાય તો તેની કીર્તિ થાય, તેથી હુ અર્જુનની સાથે યુદ્ધ કરીશ. તે યુદ્ધમાં અર્જુન કે હું મરણ પામશું તો પણ તમારા તો પાંચ જ પુત્રો રહેશે.

કુંતાજી કર્ણનાં વચન સાંભળીને ધ્રુજવા લાગ્યાં અને ધીરજ ધરીને બોલ્યાં કે; 'દીકરા ! ભાવી બળવાન્ છે એ ખરી વાત. મારી તને પ્રાર્થના છે કે, તેં મારા ચાર પુત્રોને જે અભય દાન આપ્યું છે, તે વચન તું પાળજે. ઇશ્વર તારુ કલ્યાણ કરો ! આટલુ કહીને

કુંતાજી પાછાં અંતઃપુરમાં દાખલ થયાં અને ભાવી ઉપર આધાર રાખીને કાળ વ્યતીત કરવા લાગ્યાં.

કૌરવ પાંડવોની વચ્ચે દૈવયોગથી સલાહ ન થઇ, શ્રીકૃષ્ણ જેવા મહાત્મા પુરુષ પણ ભાવી આગળ નિષ્ફળ થયા. કુરુક્ષેત્રમા બન્ને ભાઇઓની વચ્ચે મહા દારુણ યુદ્ધ થયું. લોહીની નદી ચાલી ને ધૃતરાષ્ટ્રના સોએ છોકરાઓ રણમા મરાયા અને યુધિષ્ઠિર રાજા છેવટ હસ્તિનાપુરના રાજ્યાસન ઉપર બેઠા. તે મોટા ધર્માત્મા હતા, તેમણે રાજ્યાસન ઉપર આવ્યા પછી ધૃતરાષ્ટ્રને પાંડુની પેઠે અને ગાધારીને માતા કુંતાજીની પેઠે માન આપ્યુ. સુરખી કાકા કાકીને ભોજન કરાવ્યા પછી ભોજન તથા સુવરાવ્યા પછી શયન કરવા લાગ્યા માત્ર એક ભીમસેન શિવાય બીજા બધા ભાઇઓ ધૃતરાષ્ટ્રના તરફ પિતાના જેવા ભાવથી વર્તતા હતા આમ પદર વર્ષો વીત્યા પછી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ યુધિષ્ઠિરને કહ્યુ કે,–હુ ઘણો વખત સૂધી તમારા ભક્તિભાવનો અનુભવ કરતો અહીં રહ્યો છુ. હવે મને વાનપ્રસ્થાશ્રમ ગ્રહણ કરવાનો વિચાર થયો છે, માટે હું વનમાં જઇને રહીશ તેં ધર્મ પુત્ર તરિકે મારી બહુ સેવા કરી છે અને તેથી ઇશ્વર તારુ કલ્યાણ કરશે. હુ હવે વનવાસ કરીશ. યુધિષ્ઠિરે કાકા ધૃતરાષ્ટ્રનુ કહેલુ સાભળીને, પ્રથમ તો તેમને બહુ સમજાવ્યા, પરતુ તેમણે યુધિષ્ઠિરનુ કહેલુ માન્યુ નહીં અને કાર્તિક મહિનાની પૂર્ણિમાને દહાડે અગ્નિમા હોમ કરીને અગ્નિ, અગ્નિહોત્રનો ઉપસ્કર તથા ગાધારી સાથે વનમા જવાને નિકળ્યા. તે વખતે કુતાજી પણ પોતાના જેઠ તથા જેઠાણી કે જેમની સમસરા તથા સાસુના જેવી ભક્તિ કરતા હતા તેમની વનમા પણ સેવા કરવા માટે તેમની સાથે જ ચાલી નિકળ્યાં તે વખતે યુધિષ્ઠિરે કુતાજીને કહ્યુ કે–"હે માજી! આપ પાછા ફરો. હુ જાતે વનમા જઇને કાકા કાકીની સેવા કરીશ. તે વખતે કુતાજીએ કહ્યુ કે–દીકરા! તારે હવે રાજ્યાસનપર બેસીને ચારે ભાઇઓની મારી સુશીલ અને ડાહી વહુ દ્રૌપદીની સભાળ રાખવી તારા ઉપર આખા કુળનાં પોષણનો ભાર મૂકવામા આવ્યો છે, તેને તારે યોગ્ય રીતે વહન કરવો.

હું તો હવે તાપસી થઈને મારાં સાસુ સસરાના ચરણોની સેવા કરતી વનમાં જ નિવાસ કરીશ.

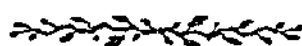
યુધિષ્ઠિર રાજા કુંતાજીનાં વચન સાંભળીને બોલ્યા–માજી! તમે જ શ્રીકૃષ્ણ મારફતે અમને લઢવા માટે ઉત્તેજક વચનો કહી મોકલ્યાં હતાં અને આપની આજ્ઞાથી જ અમે યુદ્ધ કરીને ક્ષત્રિય ધર્મમાં રહ્યા હતા. તે તમે પોતે જ આજે અમારા રાજ્ય સમયમાં અમારો ત્યાગ કરીને ચાલ્યાં જાઓ છો. કુંતાજીએ યુધિષ્ઠિરના બોલવા ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહીં, પણ રડતાં રડતાં ધૃતરાષ્ટ્રની પાછળ જવા લાગ્યાં એટલે ભીમસેન બોલ્યો કે–માજી! તમે પોતે જ અમને પ્રથમ યુદ્ધ કરવાને ઉશ્કેર્યા હતા તેથી અમે યુદ્ધમાં પ્રવૃત્તિ કરી હતી અને પિતાનું રાજ્ય સંપાદન કર્યું હતું. તમને સુખ આપવાનો સમય આવ્યો તે સમયે તમે જ અમારો ત્યાગ કરો, એ ઠીક નહીં. તમારે જ્યારે અમારો ત્યાગ કરવો હતો ત્યારે તમે અમને વનમાંથી હસ્તિનાપુરમાં શા માટે લાવ્યાં? અને આટલા ખોપમાં કેમ ઉતર્યાં?

કુંતાજીએ તે વખતે પોતાના પુત્રોને કહ્યું કે–દીકરાઓ! તમે જુગારમાં હારી જઇ, રાજ્યપાટ વિનાના થઈને વનમાં રખડતા હતા, તે વખતે મારા મનમાં બહુ ખેદ થયો તેથી પાંડુ રાજાનો અપયશ ન થાય; તમારી કીર્તિ જગતમાં અચળ રહે અને તમે તમારા પિતાનું રાજ્ય સંપાદન કરીને ક્ષત્રિયના ધર્મમાં રહો, એવા કારણોથી મેં તમને યુદ્ધ કરવા માટે કહાવ્યું હતું. ભીમ, અર્જુન, નકુલ અને સહદેવ જે મહાન્ યોદ્ધાઓ છે, તેઓ અન્ન વિનાના ક્ષત્રિય ધર્મ તજી દઈને, ક્ષુદ્ર વૃત્તિથી જીવન ન ગાળે એટલા માટે મેં તમને લઢવાને ઉશ્કેર્યા હતા. વળી પાંડુ જેવા મહારાજાનો વંશ અંધારામાં જ વિનાશ ન પામે, પણ તેની જગતમાં અમર કીર્તિ થાય, એવા હેતુથી મેં તમને લઢવાને ઉશ્કેર્યા હતા. જે સમયે દુઃશાસને દ્રૌપદીનો ચોટલો પકડીને કૌરવોની સભામાં તેનાં ચીર ખેંચીને તેનું અપમાન કર્યું હતું, તે વખતે ટીટોડીની પેઠે દ્રૌપદીએ રુદન કર્યું હતું, તેનાં દુઃખાશ્રુમાર્જન કરવા માટેજ મેં તમને યુદ્ધ કરવાને

ઉશ્કેર્યા હતા. તમને લઢાવવામાં મારો પોતાનો સ્વાર્થ કોઈ પણ જાતનો ન હતો. તમારો પોતાનોજ સ્વાર્થ હતો. મેં તો મારા પતિ પાંડુ રાજાના સમયમાં અનેક સુખો ભોગવ્યાં છે, ઘણાં દાનો દીધાં છે, હવે મને કોઇ પણ જાતની તૃષ્ણા રહી નથી. હું તો હવે તપશ્ચર્યા કરીને મારા સ્વામીનાથને મળવાની ઇચ્છા રાખુ છું, તમે ધર્મથી પ્રજાનું પાલન કરજો અને ધર્માચરણમાં રાત દાહાડો તત્પર રહેજો. આમ કહીને કુંતામાતા રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર અને ગાંધારીની પાછળ જવા લાગ્યાં. તેને જોઇને પાછે પાંડવો તથા દ્રૌપદી વગેરે સ્ત્રીઓ કુંતાજીના વિયોગથી રડવા લાગી. ધૃતરાષ્ટ્ર, ગાંધારી તથા કુંતાજી સાથે કુરુક્ષેત્રમાં વ્યાસાશ્રમમાં જઇને રહ્યાં. ત્યાં વિદુરજી તથા કુંતાજી રાત દહાડો ધૃતરાષ્ટ્રની અને ગાંધારીની સેવામાં પરાયણ રહેવા લાગ્યાં.

યુધિષ્ઠિર રાજા અને તેના ભાઈઓ કુંતાજીનો વિયોગ થવાથી રાત દાહાડો તેનો ખેદ કર્યા કરતા હતા. પરસ્પર એકઠા થઇને તેઓ કહેતા હતા કે, આપણાં માજી પોતાના સાસુ સસરાની રાત દહાડો સેવા કરતાં હશે તેથી તેમના દિવસો તો આનંદમાં જતા હશે, પણ આપણને તો માજીને ન દેખવાથી મહા દુઃખ થાય છે માટે તેમનાં તથા વડીલ કાકા કાકીનાં દર્શન કરીને તેમના દુઃખમા આપણે ભાગ લેવો જોઈએ. આવો વિચાર કરી યુધિષ્ઠિર રાજા અને તેમના ભાઇઓ, યુયુત્સુ અને પુરોહિત ધૌમ્ય ઉપર રાજ્ય કાર્યનો ભાર મૂકીને, કુરુક્ષેત્રમાં જ્યાં કાકા કાકી ને માતા કુન્તાજી રહેતાં હતાં, તે વ્યાસાશ્રમમાં ગયા. યુધિષ્ઠિરે ઋષિઓને પૂછ્યુ કે, અમારા કાકા કયાં ગયા છે?' ઋષિઓએ ઉત્તર આપ્યો કે, તમારા કાકા કાકી તથા માતા કુન્તાજી યમુનાપર સ્નાન કરવાને તથા જળ અને પુષ્પો લેવાને ગયાં છે, તે હમણાં આવશે. તે સાંભળીને પાંડવો પગપાળા જ નદી તરફ જવા લાગ્યા, એટલામાં કુન્તાજી પોતાના ઘરડાં સાસુ સસરાનો હાથ ઝાલીને આવતાં જણાયાં. બીજે દિવસે વ્યાસજી, તથા બીજા રાજર્ષિઓ અને બ્રહ્મર્ષિઓ પોતપોતાના દર્ભાસનો બીછાવીને હારબંધ બેસી ગયા. પાંડવો પણ પોતાની

રાણીઓ સાથે ત્યાં આગળ હાજર થયા. તે પછી વ્યાસે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને, ગાંધારીને, કુન્તાજીને તથા પાંચ પાંડવોને અને તેમની રાણીઓને ઉપદેશનાં વચનો કહીને ધીરજ આપી અને પોતાના યોગબળથી યુદ્ધમાં મરી ગયેલા કૌરવ વગેરે યોદ્ધાઓનાં દર્શન કરાવ્યાં. તેમને મળીને ધૃતરાષ્ટ્ર, ગાંધારી, કુન્તાજી, યુધિષ્ઠિર વિગેરે પ્રસન્ન થયા. તે પછી પાંડવો અને તેમની રાણીઓ પોતાની માતાની આજ્ઞાથી ઇચ્છા ન છતાં પણ પાછા હસ્તિનાપુર ગયાં અને ધૃતરાષ્ટ્ર, ગાંધારી, તથા સંજય સાથે કુન્તાજી કુરુક્ષેત્રમાંથી હરિદ્વારમાં આવેલા તપોવનમાં આહારનો ત્યાગ કરીને તપ કરવા લાગ્યાં. રાત્રિ દિવસ તે પછી સમાધિમાં મગ્ન રહેવા લાગ્યાં. એક વખત તપોવનમાં દાવાનલ લાગ્યો. તે દાવાનલમાં પાંચ ભૌતિક દેહનો હોમ કરીને સ્વર્ગમાં વસતા પોતાના વહાલા પ્રાણપતિ પાંડુ રાજાને મળ્યાં.

રેણુકા.

રેણુક રાજાને રેણુકાજી તથા બીજી એક પુત્રી હતી, તેમાં રેણુકાને જમદગ્નિ નામના મહર્ષિની સાથે પરણાવ્યાં હતાં અને બીજી કન્યાને સહસ્રાર્જુન સાથે પરણાવી હતી. રેણુકા પોતાના પિતાની પાસેથી નાની ઉમરમાં જ અર્થ શાસ્ત્ર તથા ધર્મ શાસ્ત્ર શીખ્યાં હતાં. તેમની કુખથી જ જગત વિખ્યાત તથા એકવીસ વાર પૃથ્વીને નક્ષત્રિય કરનારા ઇશ્વરાવતાર પરશુરામ અવતર્યા હતા. તેમણે પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા માટે ચોરની વૃત્તિ લઇ બેઠેલા ક્ષત્રિય ધર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલા રાજાઓનો સંહાર કર્યો હતો.

આવા પૃથ્વી વિખ્યાત પુત્રને જન્મ આપનારાં રેણુકા નિત્ય આશ્રમમાં રહીને ધર્માચરણ કરતાં હતાં ને જમદગ્નિની સેવામાં પરાયણ રહેતાં હતાં. એક દિવસે રેણુકા આશ્રમની પડોશમાં વહેતાં ગંગા નદીમાંથી પાણી લાવવા માટે ગયાં હતાં. એક ગંધર્વ રાજા તે

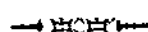
વખતે કેટલીએક સ્ત્રીઓ સાથે જળક્રીડા કરતો હતો. રેણુકાનું મન વિષયવાસના વધારનારી જળક્રીડા જોઈ રજોગુણી થયું, તેમના પવિત્ર મનમાં અપવિત્રતાએ વાસ કર્યો અને પતિની જ સેવા કરનારાં તે, ઘડો તીર ઉપર મૂકી, જળક્રીડા જોવા લાગ્યાં. પણ તુરત પછી સતીને પોતાના સ્વરૂપનું ભાન થઈ આવ્યું જ્ઞાન થતાં જ તેમનું આખું શરીર કંપવા માંડયું. મનમાં વૃથા વિષય વધારનારી ક્રીડા જોવાથી બહુ પશ્ચાત્તાપ થવા માંડયો. "અરે! મને આ શું સૂઝયું,? મારું જ્ઞાન કયાં ગળી ગયું? આજ દિવસ સુધી કરેલી પતિ સેવાનું શું આ પરિણામ? હે વિવેક રહિત દુષ્ટ મન! સાંસારિક મિથ્યા વિષયો તરફ તું શા માટે દોરાયું? રાજ વૈભવોને તજી આશ્રમનો વાસ અંગીકાર કર્યો, તેય તું ભલી ગયું?" આવો વિચાર કરતાં કરતાં પાણીનો ઘડો ભરીને તે આશ્રમમાં ગયાં. અને બે હાથ જોડીને જમદગ્નિની સામે નીચું મુખ કરીને ઉભાં રહ્યાં. જમદગ્નિ તેમનું નિસ્તેજ મુખ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા અને પોતાના બળથી જાણ્યું કે, આણે મહા અપરાધ કર્યો છે તેથી ક્રોધ કરી વસુ, પરશુ વગેરે પાંચ પુત્રો હતા તેમાંથી પ્રથમ વસુ વગેરે પુત્રોને આજ્ઞા કરી કે, "તમે તમારી માતાનું મસ્તક છેદી નાંખો." વસુઓ પિતાની આજ્ઞા સાંભળીને થર થર કંપવા લાગ્યા, અને બોલ્યા કે, "પિતાજી! અમારાથી એ ભયંકર કર્મ થઈ શકશે નહીં!" એટલે જમદગ્નિએ સૌથી નાના પુત્ર પરશુરામને આજ્ઞા કરી. પિતાની આજ્ઞા માથે ચડાવી, પૂરસીથી પરશુરામે તુરત જ માતાનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું. જમદગ્નિ પોતાના પુત્ર પરશુરામનું આવું આજ્ઞાપાળકપણું જોઈ, ઘણા જ પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા કે, "હે પુત્ર! શી ઇચ્છા છે? જે ઇચ્છા હોય તે માંગી લે. તારા આજ્ઞાધારકપણાંથી હું તારા ઉપર બહુ પ્રસન્ન થયો છું."

પરશુરામે મસ્તક નમાવી કહ્યું કે, "હે પિતાજી! મારાં માતા તથા મારા બધા ભાઇઓ પાપમાંથી મુક્ત થઇ પાછા જીવતા થાય, એમ હું ઇચ્છું છું" જમદગ્નિએ કહ્યું કે 'તથાસ્તુ' રેણુકા તથા તેમના પુત્રો સજીવન થઇ અપરાધમાંથી મુક્ત થયા. પછી પરશુરામે

માતા તથા જ્યેષ્ઠ બંધુઓના ચરણમાં પડી તેમની પાસે કરેલા અપરાધની ક્ષમા માંગી. રેણુકાએ હસીને કહ્યું કે, "હે દીકરા! તારો જરા પણ અપરાધ નથી. તેં તારા પિતાની આજ્ઞા પાળી એ ઘણું જ સારુ કર્યું. તારા જેવા પિતાની આજ્ઞા પાળનાર પુત્ર વડે આજે હું મને ભાગ્યશાળી સમજું છું. પિતાની આજ્ઞા પાળવી એજ પુત્રનો પરમ ધર્મ ગણાય છે. ધર્મ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે; આચાર્ય, માતા ને પિતા એ ત્રણની પુત્રે અનન્ય ભાવથી સેવા કરવી. જ્યાં સૂધી માતા પિતા અને આચાર્ય જીવતા હોય ત્યાંસૂધી પુત્રે એવું આચરણ નહીં આચરવું, કે જેમ કરવાથી તેમની સેવામાં અડચણ આવે. માતા પિતાને સેવાવડે સંતુષ્ટ કરવામાં આવે અને તેમનો આશીર્વાદ મેળવવામાં આવે તે જ ધર્માચરણથી મેળવેલાં ધનનો મનુષ્યો સુખથી ઉપભોગ કરી શકે છે. બીજા ધર્મો પાળવા છતાં માતા પિતાની સેવા જેઓ કરતા નથી, તેઓને કંઇ ફળ મળતું નથી. તને હું આશીર્વાદ આપું છું કે, તારી ઇચ્છાઓ પૂળીભૂત થાઓ!" પરશુરામે શૂરવીર તરિકે આખી પૃથ્વી પર નામના મેળવી, તે સર્વ તેમનાં સતી માતા રેણુકાના ઉપદેશનો પ્રભાવ હતો.

ઉત્તરા.

વિરાટ દેશના રાજાને ઉત્તરા નામની કુંવરી હતી કૌરવો સાથે જુગટું રમતાં બાર વર્ષ વનમાં અને એક વર્ષ અજ્ઞાત વાસમાં રહેવાની શરતે પાંડવો હાર્યા પછી બાર વર્ષ વનમાં ફરી, તેરમું વર્ષ અજ્ઞાત વાસમાં રહેવાને, નામ ફેરવી વિરાટ રાજાને ત્યાં રહ્યા હતા. દુર્યોધને તેમને શોધી કાઢવાને બહુ બહુ યત્ન કર્યા, પણ કશામાં ન ફાવ્યો ત્યારે શક ઉપરથી વિરાટનુ ગોધન વાળ્યું હતું. તે વખતે બૃહન્નટા નામ ધારી રહેલા અર્જુને ઉત્તર કુંવરને મદદ કરી ગોધન છોડાવી રાજાની લાજ રાખી હતી પાંડવો છતા થયા પછી તેઓ

પોતાને ત્યાં નોકર રહ્યા અને વર્ષ સુધી હુકમો ઉઠાવ્યા, તેથી બહુ આભારી મનવડે રાજાએ નમી પડી, સેવાના બદલામાં પોતાની ઉત્તરા કુંવરી અર્જુનને આપવાની ઇચ્છા બતાવી હતી. અર્જુને તે વખતે કહ્યું હતું કે, મેં એને ભણાવી છે એટલે તે મારે પુત્રી સમાન છે. યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે "તમારી ઇચ્છા અમારી સાથે સબંધ બાંધવાની હોય તો અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુને એ કન્યા આપો." દ્વારિકાંથી સુભદ્રા તથા અભિમન્યુને તેડાવી, રાજાએ કન્યાદાન દીધું "રાજ્ય મેળવી ઉત્તરાને આણુ કરાવીશું,' એવું કહી પાંડવો હસ્તિનાપુર ગયા અને દુર્યોધન પાસેથી અડધું રાજ્ય માગ્યું. હઠીલા દુર્યોધને સોયના અગ્ર જેટલી પણ પૃથ્વી આપવાને ના પાડી તેથી આખરે કુરુક્ષેત્રમાં લડાઇ થઇ. અર્જુનની ગેરહાજરી જોઈ, કૌરવોએ કોઠા યુદ્ધની માંગણી કરી. અર્જુન સિવાય બીજા કોઈને કોઠા યુદ્ધ આવડતુ નહોતું. આથી યુધિષ્ઠિર રાજા ખિન્ન થયા, પણ અભિમન્યુએ આવીને કહ્યું કે, "શા માટે તમે ખિન્ન થાવ છો હુ સઉ જાણું છું." સર્વાનુમતે કૌરવોની માગણી સ્વીકારવામાં આવી. રણમાળ પહેરીને જ્યારે અભિમન્યુ રાણીવાસમાં ગયો ત્યારે મહારાણી દ્રૌપદી બોલ્યાં કે "અલ્યા ! આ શુ ? કોની રણમાલ પહેરીને આવ્યો ?'

અભિમન્યુ-"માતાજી ! કોની કેમ ? આવતી કાલે સવારે હુ રણે ચઢવાનો છુ. પિતાજી નથી એટલે મેં યુદ્ધનું બીડું ઝડપ્યુ છે." અભિમન્યુનાં વચન સાંભળી દ્રૌપદી બોલ્યાં કે "મહારાજાને કંઇ વિચાર છે કે નહિ ? આભને થોભ દે એવા કાકાઓ બેઠા છતાં દુધિઆ દાંતનું બાળક રણે ચઢશે તો જગત્ શું કહેશે ?"

અભિમન્યુનાં વચન સાંભળીને સુભદ્રા ચકિત થઈ ગયાં. પણ તેમણે પુત્રને શાબાશી આપી ને કહ્યુ કે, "ક્ષત્રિયનો છોકરો જ્યારથી જન્મ્યો, ત્યારથી રણે ચઢવાને જન્મ્યો છે." પછી યુધિષ્ઠિર રાજા શિબિરમાં આવ્યા ત્યારે દ્રૌપદીએ કહ્યુ કે "મહારાજ ! પાંડવ પક્ષમાં હવે કોઈ રહ્યુ નથી કે અભિમન્યુને રણમાં મોકલો છો ?" યુધિષ્ઠિરે આવેલી મુશ્કેલી સમજાવી, મહારાણીને શાંત કર્યાં ત્યારે તે ફરીને બોલ્યાં કે, "ભલે, તમને ઠીક લાગે તેમ કરો, પ્રભુ

વળી એક વાત મારે તમને કહેવી પડે છે તે ધ્યાનમાં લ્યો. વહુને બોલાવ્યા વગર નહિ ચાલે. અત્યારે ને અત્યારે ગોઠવણ કરો કે સવાર થતાં પહેલાં ઉત્તરા વહુ અહીં આવે.' રાજાએ તેમ કર્યું. બીજે દીવસે સવારનો પહોર થયો, રણવાદ્ય વાગ્યાં ને ચતુરંગિણી સેના તૈયાર થઇને રણોન્મુખ થઇ, તોપણ અભિમન્યુને દ્રૌપદી કે સુભદ્રાએ બહાર નીકળવા દીધો નહિ. તેઓ ઉત્તરાની રાહ જોતાં બેઠાં હતાં. ઘણો વખત થયો અને જ્યારે ચારે તરફથી ઉતાવળ થઈ ત્યારે અભિમન્યુએ કહ્યું કે, "માતાજી! હવે મને રજા આપો.

દુહો.

"ઉત્તરા ઉત્તરા શું કરે, સાંભળ મારી માત!
રણમાં જ્યારે ધા પડે, ત્યારે ઉત્તરા નહિ દે હાથ."

રણમાં યુદ્ધારંભના શંખનાદ થયા ત્યારે ચાર ઘોડા જોડેલા મોટા રથમાં બેશી અભિમન્યુ સેનાની આગળ થયો અને રણભૂમિ તરફ પ્રયાણ કર્યું. તે થોડે ગયો નહિ હોય એટલામાં ઉત્તરા આવી પહોંચી. વડીલોની મર્યાદાનો પણ વખત રહ્યો નહોતો, કારણ રણવાદ્ય વાગી રહ્યાં હતાં અને યુદ્ધનો આરંભ થવાને વિલંબ નહોતો. ઉત્તરા ઝટપટ અભિમન્યુના રથ આગળ ગઇ અને ઘોડાઓની લગામ પકડી ઉભી રહી. અભિમન્યુ તેની સામું જોઇ બોલ્યો કેઃ-

"ગોરી મુકો ઘોડીલાની વાગરે, કુંવરી રાવતણાં.
ખસો રથતણો દ્યો મારગ, કુંવરી રાવતણાં.

આખરે તેઓને મેળવ્યાં અને જ્યારે અભિમન્યુએ યુદ્ધે ચઢવાની ઉત્તરાની રજા માગી ત્યારે એક વીર પત્નીને શોભે એવાં વચનથી તેણે કહ્યું કેઃ—

દુહો

"મરજો કે મારજો તમે, નવ દેશો પુઠ લગાર,
સૈયર મ્હેણાં મારશે, કે કાયર કેરી નાર."

એ રીતે ઉત્તરાનાં છેલ્લાં વચનથી ઉત્તેજાયલો અભિમન્યુ રણસંગ્રામમાં ગયો અને અર્જુનને પણ વિસરાવે તેવી રીતે કોડા

સુદ્ધ ચલાવ્યું. છેલ્લે શત્રુઓની એક પ્રાપચિક યુક્તિને પરિણામે જયદ્રથને હાથે તે માર્યો ગયો.

અર્જુને તે પછી પુત્રના મારનારને માર્યો અને કેટલેક દિવસે મહાભારતનું યુદ્ધ પૂરું થયું ત્યારે બેઉ પક્ષમાં માત્ર એક ઉત્તરાનો ગર્ભ જ વંશનું આશાકિરણ જીવતો રહ્યો. ઉત્તરા કુંવરીને પરીક્ષિત નામે પુત્ર થયો, તેને ગાદી આપી પાંડવો વનવાસ ગયા અને તેનાથી પાંડવવંશ આગળ ચાલ્યો.

વેદવતી.

વેદવતી બૃહસ્પતિના પુત્ર કુશધ્વજની પુત્રી હતી. તે નાની ઉમ્મરથી જ શાસ્ત્રો ભણી હતી. રાત્રિ દિવસ યમ નિયમો પાળવામાં તથા શાસ્ત્રચર્ચા કરવામાં ભાગ લેતી હતી. વિદ્યા સાથે રૂપે રંગે પણ રંભાના જેવી રૂપાળી હતી. ઘણા રાજાઓ તેનું માગું કરતા હતા. તેના પિતાની ઇચ્છા એવી હતી કે, કન્યાને કોઈ દેવાંશી પુરુષ વેરે પરણાવવી. તેણે ઘણા રાજા રાણાઓને ના કહી. ચન્દ્રની કળાઓની પેઠે રાત દહાડો વૃદ્ધિ પામતી, જ્યારે તે ઉપવર થઈ ત્યારે દૈત્યના રાજા શુંભે તેનુ માગુ કર્યું વેદવતીના પિતાએ તે દૈત્યજાતિનો અને બહુ જ દુરાચારી હોવાથી માગું પાછું વાળ્યું શુંભે ગુસ્સે થઈ, ટાઢા લોહીમાં તેના પિતાને મારી નાંખવાથી, તેની માતા સતી થઈ અને વેદવતી એકલી પછી વનમાં જઈ તપ કરવા લાગી.

રાવણ એક વખતે ફરતો ફરતો હિમાચલના વનમાં જઈ ચઢયો અને આમ તેમ ફરતાં તેની દૃષ્ટિ તપશ્ચર્યા કરતી વેદવતી ઉપર પડી. તેણે માથાપર જટા ધારણ કરી હતી, શરીરપર પહેરેલાં વલ્કલ વસ્ત્રોમાથી તેના શરીરની દિવ્ય કાંતિ વાદળામાંથી ચન્દ્રની પ્રભા પેરે વારંવાર દેખાતી હતી. તપશ્ચર્યા કરતી દિવ્ય કન્યાને જોઇને, રાવણના મનમાં મોહ ઉત્પન્ન થયો. તે હસતો હસતો તેની

પાસે જઇ બોલ્યો કે, "હે સુંદરિ! વૃદ્ધાને શોભે તેવું વ્રત યૌવનમાં તું કેમ લઈ બેઠી છે? તારું યૌવન આવાં કઠિન વ્રત કરવાને યોગ્ય નથી. તારા જેવીઓએ તો કોઇ રાજમહેલને અલંકૃત કરવો જોઈએ. બોલ! તું કોની સ્ત્રી છે? અને તારા પ્રાણપતિનું નામ શું છે? તને આવું શું દુઃખ પડયું છે કે તેં આવા એકાંત અરણ્યમાં વાસ કર્યો છે?"

રાવણનો પ્રશ્ન સાંભળી વેદવતીએ સર્વ કારણ તેને કહી બ તાવ્યું. તે બોલી કે, 'હું નારાયણને સ્વામી માનીને રાત્રિ દિવસ તેમનું જ નામ જપ્યા કરુ છું. હે રાવણ! તપના પ્રભાવથી મેં તને ઓળખ્યો છે, માટે તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં ચાલ્યો જા હું પર પુરુષની સાથે વિશેષ વાત કરવા ઇચ્છતી નથી."

રાવણ—'અરે અલૌકિક કન્યા! તારાં વચનો ઉપરથી તુ બહુ અભિમાની જણાય છે. ઘરડો મનુષ્ય તપશ્ચર્યા કરે કે ધર્માચરણ કરે તો તેને શોભે, પરન્તુ તારા જેવી તરુણ અને મનોહર કન્યાને તે તપશ્ચર્યા શોભે? તારી જુવાની ફોગટમાં વહી જાય છે, તેના તરફ તો ધ્યાન આપ! હું કોણ છું તે તું જાણે છે? હું લંકાનો રાજા રાવણ છું. તું મારી સાથે વિવાહ કરી રાજ્ય વૈભવોનો ઉપભોગ કર. વિષ્ણુને માટે ફોગટ ફાંફાં શા માટે મારે છે."

તપસ્વિની વેદવતી કઇ સાધારણ સ્ત્રી ન હતી, પરંતુ તેનામાં જળહળતું તપોબળ હતું. તે મહા પ્રતાપી હતી. બ્રહ્મચર્યનું તેજ તેના આખા શરીર ઉપર તરી રહ્યું હતું. તેણે તુરત જ રાવણનો તિરસ્કાર કરી કહ્યુ કે—"તું વૈભવ વૈભવ શું કરે છે? વિષ્ણુની આગળ તારી સમૃદ્ધિ કે બળ તદ્દન નકામાં છે. જા તારુ અમગળ મુખ મને બતાવીશ નહીં. સતીઓને છેડવામાં સાર નથી"

રાવણ વેદવતીનું કહેવું સાંભળીને બહુ જ ક્રોધમાં આવી ગયો અને તેનો ચોટલો પકડી પોતાના વિમાન તરફ ઘસડવા લાગ્યો. વેદવતીએ હાથવતી પોતાના કેશ કાપી નાંખ્યા. હાથે જ તરવારનું કાર્ય કર્યું. વેદવતીએ તુરત અગ્નિ પ્રજ્વળિત કર્યો અને ક્રોધનુ વમન કરતી બોલી કે, "હે નીચ! તેં પાપીએ મારી કાયાનો સ્પર્શ

કર્યો માટે હવે હુ મારી અપવિત્ર દેહ અગ્નિમા હોમી દઇશ, અને તારો નાશ કરવા માટે પાછી પૃથ્વીપર અવતરીશ હું અત્યારે જ તને શાપ આપવાને સમર્થ છુ, પરંતુ તેમ કરતી નથી "હે અગ્નિદેવ! તમારી પુત્રીને તમારા ખોળામા ઝીલી લ્યો' એમ કહીને ભડભડ બળતા અગ્નિમા તેણે પ્રવેશ કર્યો તે વખતે વેદવતીના ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ થઇ તે બીજે જન્મે સીતા થઇ જન્મ્યા અને તેમણે રાવણનો નિર્વંશ કાઢયો

મરીચી.

મરીચી સિક્કિમ દેશના રાજાના પ્રધાન યશલાલ સિંહની પુત્રી હતી યશલાલ સિંહનો જન્મ લેપચા વંશમા થયો હતો લેપચા જાતિ સૌન્દર્યને માટે ઘણી પ્રખ્યાત છે એ લોકો સ્વભાવે ઘણા માયાળુ અને નમ્ર હોય છે તેમનુ હૃદય પ્રેમથી પરિપૂર્ણ અને મન સદા પ્રફુલ્લિત હોય છે તેઓના જીવનનુ શ્રેષ્ઠ મહત્વ એ છે કે, તેઓ પરસ્પર કજીયો કકાશ નહીં કરતા પ્રીતિથી રહે છે તેમ જ ખોરાક વિના ભલે મરી જાય, પણ પોતાની સ્વતત્રતા કદી વેચતા નથી એવા ઉત્તમ ગુણવાળા વશમા મરીચીનો જન્મ થયો હતો તે ઘણી જ ખુબસુરત સ્ત્રી હતી તેની ઉમ્મર ૨૦ વર્ષની હતી તે માયાળુ અને પવિત્ર મનની હતી પાપથી અસ્પર્શ બુદ્ધ દેવના મંદિરમા દેવ સેવામા તે લાગેલી રહેતી તેના પિતા યશલાલ સિંહે તેને બાલ્યકાળથી શિક્ષણ આપેલુ હતુ તેણે પોતાની ઇચ્છાથી મદિરની કુમારિકા શ્રેણીમા પોતાની કન્યાને લગાડી હતી લામા (ટિબેટના લોકોના ધર્મગુરુ) એક સન્યાસી પાસે હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્ર શીખતો હતો તેની પાસેથી મરીચી પણ સસ્કૃત અને હિન્દી ભાષા શીખી હતી પર્વત પાલિતા વનલતા મરીચીને તેનો પિતા ઘણુ ચાહતો હતો. કદી પણ તેના વિચારથી વિરુદ્ધ થતો નહિ તેને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે, મારી પુત્રી કદી પણ ખરાબ કામ કરે કે

આચરે અથવા તેવો વિચાર કરે તેવી નથી. તેણે ઘણી વાર ખાતરી કરી જોઇ હતી. એ દેશમાં એવો આચાર વ્યવહાર છે કે, કન્યા યોગ્ય ઉમ્મરની થાય, એટલે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલવાને તે મુખત્યાર છે. તેમાં માબાપ હાથ ઘાલતાં નથી. પણ તે ઇચ્છા નીતિના નિયમને અનુસરતી હોવી જોઇએ.

મરીચીનું હૃદય પ્રેમથી પૂર્ણ અને સરળ હતું. આ અબળા પર્વતપર રહેનારી પ્રપંચથી દૂર જાતિની હતી. તે પોતાનું શિયલ રક્ષણ કરવામાં ઘણી કુશલ હતી. એ લોકો જૂલમ કદી પણ સહન કરી શકતા નથી. એ દેશમાં એવો ધર્મ છે કે, લોકો અન્ન વગર મરશે પણ સ્વતંત્રતા કદી પણ વેચશે નહિં. તેઓ જુલમગારની છાતીમાં છરી ભોંકવામાં સંકોચિત થતા નથી. મરીચીએ પોતાના પ્રત્યે પાપ બુદ્ધિ કરનાર પાંચ પાપી રિપુઓનાં પેટ ચીરી નાંખ્યાં હતાં. તે દેશની વિવાહિત સ્ત્રીઓની પાસે આવી છરીઓ રહેતી નથી; પણ જરૂર જણાય તો રાખવાને સર્વને હક છે. પરંતુ મંદિરમાં રહેનારી કુમારિકાઓની પાસે તો પોતાના શિયલ રક્ષણને માટે એક એક છરી માથાના અંબોડામાં રાખેલી હોય છે. એક દિવસ મરીચી તેની બહેનની સાથે ફરવા ગઇ હતી. તે જ્યારે ફરીને ઘેર આવી, ત્યારે એક સાહેબ તેની ઓશરીમાં ફરતો હતો. તેની બહેન થાકી ગઇ હતી તેથી ઘરમાં ચાલી ગઇ. પરન્તુ મરીચીને પેલા સાહેબે બોલાવી તેથી તે નિર્ભયતાથી તેની પાસે ગઇ, તેને જોઇ સાહેબ ઘણો ખુશી થયો મરીચીએ તેને મંદિર લૂંટવામાં પહેલાં એકવાર જોયો હતો. તે સાહેબ તેને કહેવા લાગ્યો કે "અમે દેશના રાજા થઇશું, તુ મારી જોડે ચાલ. તને ઘણુ સુખ આપીશ" તે તેને ભોળવવા તથા ભય બતાવવા લાગ્યો. તેણે તેને લાલચ પણ ઘણી બતાવી. પરંતુ મરીચીએ કાંઇ જવાબ આપ્યો નહિ. પછી તે તેની પાસે આવવા લાગ્યો એટલે મરીચી દૂર ખશી ગઈ. સાહેબે એકદમ પાસે જઇને તેને પકડી લીધી મરીચી બળ કરીને તેનો હાથ છોડાવી નાંખી, ત્યાંથી બીજી તરફ જતી રહી. તેમ છતાં તે પામર તેની પાછળ ગયો ત્યારે મરીચીએ ક્રોધ

કરીને કહ્યું કે;–"સાવધાન! મારા શરીરને હાથ લગાડીશ તો હમણાં તને તેનું ફળ ચખાડીશ!" સાહેબ ઉન્મત્તની પેઠે બોલ્યો કે; "સુંદરિ! તું હમણાં મદદ વગરની છે. તારો હાલ કોણ બચાવ કરશે?" આટલુ કહી મરીચીને પકડી. તેણે ઘણું બળ કર્યું, પણ તેના હાથમાંથી છૂટી શકી નહિ. છેલ્લી વારે તેણે પોતાના શિયલરક્ષણ માટે જે છરી માથામાં સંતાડી રાખી હતી તે યુક્તિસર કાઢી ધીરેથી તેની છાતીમાં ભોંકી દીધી. તે નરાધમ મોટી ચીસ પાડીને તરત ભોંયપર પડયો, એટલે તે નિર્ભય થઇ ઘરમાં ચાલી ગઇ. અહો! ધન્ય છે વીરકન્યા તને, કે તેં બહાદુરીથી પોતાના શીયળનુ રક્ષણ કર્યું.

ખરેખર સ્ત્રીઓના સતીત્વના જેવી બીજી કોઈ પણ વસ્તુ આ દુનિયામાં નથી. જેઓ પોતાનું સતીત્વ જાળવે છે તેઓજ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આવાં કારણને માટે ન ચાલતે સામાનોં પ્રાણ નાશ કરવો, એ અન્યાય કે પાપ નથી. એવું અનેક ધર્મના શાસ્ત્રોમાં કહેલુ છે આજ સૂધી ઘણી સતીઓએ એ પ્રમાણે પોતાનું સતીત્વ ગાળવા પ્રયત્ન કર્યાં છે. મરીચીએ શીયળ રક્ષણાર્થે જે કર્યું તે ઘણુંજ સારુ કર્યું આ કૃત્ય માટે તેને ધન્યવાદ ઘટે છે. આ બનાવ બન્યા પછી બીજે દિવસે અગ્રેજ લોકોએ સિકિમ તાબે કરવાને અનેક છળભેદો રચવા માંડયા અને ત્યાંનું મંદિર લુટયું તેનું વેર લેવાને ઘણીક સ્ત્રીઓ હથિયારબંધ થઇને ત્યાં ગઇ હતી. મરીચી પણ તેમાં સામેલ રહી હતી. અગ્રેજ સેનાપતિ ઘોડેસ્વાર થઇને લડાઇના મેદાનમાં ગયો. તેણે પોતાના લશ્કરના ઘણા સિપાઇઓનાં મડદાં પડેલા દીઠા. ત્યાંથી જરા આગળ ચાલ્યો તો તેથી વધારે જોવામા આવ્યા. આ જોઇને તે ઘણુ જ આશ્ચર્ય પામ્યો અને ઘોડો ચલાવ્યો પણ તેનો પગ લપસી જવાથી પોતે નીચે ટૂટી પડયો. થોડીવારે તેના પગમાં સણુ સણાટ કરતું એક તીર વાગ્યુ તે તેના શરીરમા પેશી ગયુ તે છતા તે પોતાની તરવારપર નિર્ભય થઇને ઉભો રહ્યો. તેણે ચારે બાજુએ જેયું તો એક યુવતી લડાઇના પોશાકમા તેની પાછળ દોડી આવતી જણાઇ. તેના એક હાથમાં ધનુષ્ય અને

બીજા હાથમાં કટાર હતી આવી રીતે તેને આવતી જોઇને અંગ્રેજ સેનાપતિ ઘણું આશ્ચર્ય તથા ભય પામ્યો. પછી તે પોતાના હાથમાંથી તરવાર દૂર નાંખી દઇને બોલ્યો કે—"વીર કન્યા! જખમી થયલા સિપાઈ ઉપર હવે તરવાર ઉગામશો નહિ. આ જુઓ મેં હથિયાર છોડી દીધાં છે."

તે સ્ત્રી-પાખંડી! તે દિવસની જુલ્મી વાતને યાદ કર. તેં તે દિવસે કયા અપરાધથી મંદિરના ધર્મ ભિક્ષુકો ઉપર જૂલમ ગૂજાર્યો હતો? આટલુ કહેતામાં તો તે સ્ત્રી તેની પાસે આવી પહોંચી, તેથી સેનાપતિ આત્મ સમર્પણ કરીને બોલ્યો કે-વીરબાળા! અમે ઘણા અધમ છીએ. આજે કૃપા કરીને અમને બચાવો. હવે અમે કદી પણ આવું ખરાબ કામ કરીશું નહીં.

તે સ્ત્રી-દુષ્ટ! મારી નાખનારાં જનાવરને જાળમાં નાંખીને કોણે છોડયું છે? ઝેરી ભુજંગને પગ નીચે દબાવ્યા પછી કોણ તેને છોડે છે? પાખડી, આ કટારથી જ આજ તારી છાતી ચીરી નાખીશ."

, સેનાપતિ-યુવતિ! છાતી ચીરવાને આપ મુખત્યાર છો, પરતુ હું તમારી પાસે માત્ર એક જ ભીક્ષા માગુ છુ.

તે સ્ત્રી-મારી પાસેથી તમે શી ભીક્ષા માગો છો? તે કહો સેંકડો અપરાધ વિસારી દઇને પણ હું તમને તે આપીશ.

સેનાપતિ-આજની લડાઈ કોણે કરી? તમે કોનાં પુત્રી છો? અને તમારુ નામ શું છે? તે હું જાણવા ઇચ્છું છું.

તે સ્ત્રી-મંદિરવાસિની સ્ત્રીઓના હાથથી તમારુ ઘણું લશ્કર માર્યું ગયું છે હું યશલાલ સિંહની પુત્રી છુ અને મારુ નામ મરીચી છે

• સેનાપતિ-હવે તમારી મરજી હોય તેમ કરો. તમે મુખત્યાર છો.

તે સાંભળીને મરીચીને દયા આવી તેથી તે હાથમાંની કટાર ભોંયપર નાખી દઇને બોલી કે-જાઓ સાહેબ, હુ તમને માફી આપુ છું. હવેથી આ પ્રદેશમાં ફરીથી આવશો નહીં. એટલુ કહીને સેનાપતિની તરવાર જે દૂર પડી હતી તે ઉપાડી લઇને મરીચી

મંદિરમાં ગઇ અને સૌને મળી. પછી પેલા સેનાપતિની દયામણી સ્થિતિની સઘળી વાત તેણે કહી તેથી સર્વ ખુશી થયાં. ધન્ય છે સિક્કિમની પર્વતવાસિની સ્ત્રીઓની બહાદુરીને! તથા તેમના શીયળ વ્રતને!!

ગાંધારી.

સતી ગાંધારી એ ગાંધાર (કંદહાર) દેશના રાજા સુબળની પુત્રી, અને હસ્તિનાપુરના મહારાજા ધૃતરાષ્ટ્રની પત્ની થાય. તે ઘણી માયાળુ, નીતિમાન, અને ધાર્મિક હતી. ધૃતરાષ્ટ્ર આંખે અંધ હોવાથી તેના દુઃખે દુઃખી થવું, એ પોતાનો ધર્મ જાણી તે પણ આંખે મજબૂત પાટો બાંધી રાખતી હતી એવી ધારણાથી કે અંધપતિને જોઇને તેના ઉપર કદી પણ અરુચિ થવા પામે નહિ, અને તેથી પોતાનું પતિવ્રત બરોબર જાળવી શકાય. વાહ! ધન્ય છે! સતી ગાંધારીને કે જેણે પોતાના પતિવ્રતપણાને માટે એવું દુઃખ ઉમગથી સહન કર્યું. તે સ્વામીની સેવા ઘણા જ આદરભાવથી કરતી હતી. તેની અપૂર્વ પતિભક્તિ જોઇને મહાત્મા વેદવ્યાસે તેનાં ઘણાં જ વખાણ કર્યા છે. આ સતીને સો પુત્રો થયા હતા, જેઓ કૌરવને નામે પ્રસિદ્ધ છે.

પાંડવો તથા કૌરવોના યુદ્ધ પહેલાં દુર્યોધન વગેરે પોતાના પુત્રોનાં અધર્માચરણ જોઇને સતી ગાંધારીએ મહારાજા ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું હતું કે;–"સ્વામી! રાજ્ય લોભથી પાંડવો સાથે જુગટું રમી તેમને છેતરીને જીતવું, અને સાધ્વી દ્રૌપદીને સભા સમક્ષ સહન થઇ ન શકે તેવી રીતે દુઃખ દેવું, ઇત્યાદિ પુત્રોના અધર્માચરણથી કુળના ક્ષય સાથે ઘણું અનિષ્ટ ફળ આવશે, કેમકે ધર્મથી વિજય અને અધર્મથી પરાજય થાય છે. કદી પણ અધર્મનો જય થતો નથી. આ દુર્યોધન ખરેખર કુટુંબ કલેશ કરીને કુળનો નાશ થાય એવું કરે છે. પાંડવો અને કૌરવોમાં ભિન્ન ભાવ હોવો ન જોઇએ." ઇત્યાદિ

ઘણાં હિત વચનોમાં તેણે સ્વામીને રુડી સલાહ આપી હતી. તેજ પ્રમાણે તેણે પોતાના પુત્રોને પણ સારી શીખામણ દીધી હતી. પરતુ તેનું કહ્યું ન માનવાથી અતે માઠું ફળ ભોગવવું પડ્યું હતું. એ વાત જાણીતી જ છે. સત્યવાદી પાંડવો જીત્યા અને કૌરવો લડાઇમાં માર્યા ગયા. પુત્રોના મરણનો શોક છતાં પુત્રોએ દ્રૌપદીને દીધેલાં દુઃખને માટે તેની પાસે જઇને ગાંધારીએ ક્ષમા માગી હતી અને અતે એજ શોકસાગરમાં ગરકાવ રહીને પોતાનું જીવન પૂરુ કર્યું હતું.

દ્રૌપદી.

દ્રૌપદી એ પાંચાળ દેશના રાજા દ્રુપદની પુત્રી, અને ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર વગેરે પાંચ ભાઈઓ (પાંડવો)ની પત્ની થતી હતી. તે સુદર રૂપ અને ગુણવાળી હતી. તે જ્યારે યોગ્ય વયની થઇ, ત્યારે તેને માટે દ્રુપદ રાજાએ પોતાની રાજધાની કામ્પિલ્ય નગરમાં સ્વયંવર કર્યો હતો. તે પ્રસંગે દેશ દેશના રાજાઓ ત્યાં હાજર થયા હતા. આ વખતે પાંડવો વારણાવત (પ્રયાગ)માં તેમનો નાશ કરવા માટે તેમના કાકાના દિકરા કૌરવોએ રચેલી કપટ જાળમાંથી ગુપ્ત રીતે નાશીને ગરીબ બ્રાહ્મણના વેશમાં સ્વયવર મંડપમાં હાજર થયા હતા અને ત્યાં એક ઝાડ ઉપર લટકાવેલા મત્સ્યનું પ્રતિબિંબ પાણીમાં પડે, તે જોઈને જે મત્સ્યને બાણવડે વીંધે તેને દ્રૌપદી વરે, એવી પ્રતિજ્ઞા હતી. એ કામ કોઇ રાજાથી ન બન્યુ, ત્યારે પાંડવોમાંના અર્જુને કહેલી સરત પ્રમાણે બાણથી મત્સ્યને વીંધ્યો હતો. સતી દ્રૌપદીએ અનાથ બ્રાહ્મણના વેશમા રહેલા અર્જુનને વરમાળ આરોપી હતી. પાંડવો એક કુંભારને ઘેર ઉતર્યા હતા, ત્યાં દ્રૌપદી ખુશીની સાથે ગઇ, અને તેઓ ગામમાથી જે ભિક્ષાન્ન માંગી લાવ્યા, તે પાંડવોની સાથે તેણે પણ ખાધુ. વળી રાત્રે જમીન ઉપર લૂગડું પાથરીને સૂઇ રહેવું પડ્યું, તે છતાં તેના મનમાં લગારે દુઃખ થયુ નહિ,

જાય છે. વળી શકુનિએ યુધિષ્ઠિરની હાર ભેગી તેમની હાર ન ગણતાં પાછળથી તેમને મૂઠમાં માંડવાની સૂચના કરેલી હતી, તો એ મુદ્દો પણ તેમનાજ લાભનો છે. આ સઘળા મુદ્દાઓનો વિચાર કરીને હું કહું છું કે, દ્રૌપદી જીતાયલી નથી."

એ પ્રમાણે સૌએ પોતપોતાના વિચાર જણાવ્યા હતા. આ ઉપરથી જણાય છે કે દ્રૌપદીએ કેવો ચતુરાઇ ભરેલો પ્રશ્ન પૂછયો હતો? એ સર્વ થઇ રહ્યા પછી ધૃતરાષ્ટ્રે ખુશી થઈને દ્રૌપદીને તેની ઈચ્છામાં આવે તેવું વરદાન માગવાનું કહ્યું. તે ઉપરથી તેણે પાંડવોને દાસપણામાંથી મૂકત કરવાનું વરદાન માંગ્યું અને તે તેને આપવામાં આવ્યું. ત્યાર પછી ધૃતરાષ્ટ્રે વધારે પ્રસન્ન થઇને ફરીથી વરદાન માગવાનુ કહ્યું, ત્યારે દ્રૌપદીએ જવાબ આપ્યો કેઃ—"વધારે લોભથી ધર્મનો નાશ થાય છે, માટે હવે કાંઇ માગવાની મારી ઇચ્છા નથી. મારા પતિઓ દાસપણામાંથી મુક્ત થયા તો હવે તેઓ પોતાના સત્ય કર્મોવડે સારી સ્થિતિને પામશે" આ સાંભળીને કર્ણ રાજા બોલ્યો કેઃ—"મનુષ્ય જાતિમાં સ્ત્રીએ કદીપણ આવું પરાક્રમ કરેલું મારા જાણવામાં નથી" વાહ! ધન્ય છે! દ્રૌપદીને કે જેનાં કર્ણ જેવા વિરૂદ્ધ પક્ષના રાજાએ પણ ભારે વખાણ કર્યાં હતાં.

પાંડવો જુગારમાં રાજપાટ વગેરે હાર્યા, તેની સાથે બાર વર્ષ વનમાં રહેવું, અને તેરમું વર્ષ ગમે તે નગરમાં ગુપ્ત રહેવું, એવી સરત હતી, માટે જ્યારે પાંડવો વનવાસ જવા નીકળ્યા, ત્યારે તે પણ તેમની સાથે ગઈ હતી વનમાં તેણે ઘણાં કષ્ટ વેઠવા છતાં, ઉમંગથી પતિઓની સેવા કરી હતી. પાંડવો પોતાના વનવાસના બારમે વર્ષે ફરતા ફરતા જ્યારે કામ્યક વનમાં આવ્યા, ત્યારે દ્વારકાથી શ્રીકૃષ્ણ પોતાની પત્ની સત્યભામાને લઈને તેમને મળવા સારૂ આવ્યા હતા. તે પ્રસંગે દ્રૌપદીને સત્યભામાએ પૂછ્યું કે-"તમારા પતિ પાંડવો તમારા ઉપર ઘણી પ્રીતિ રાખે છે, તો તમે એવું તે શું વશીકરણ કર્યું છે? તમારી પાસે પતિને વશ કરવાની વિદ્યા, મન્ત્ર, ઔષધિ, કે બીજું જે કંઇ હોય, તે મને કૃપા

બતાવો કે જેથી શ્રીકૃષ્ણ સર્વદા મને વશ રહે.” સત્યભામાનું આવું બોલવું સાંભળીને તે ઘણું જ આશ્ચર્ય પામીને બોલી કે–“સત્યભામા ! નીચ સ્ત્રીઓનાં આચરણ વિષે તમે મને પૂછો છો, તેનો ઉત્તર હું તમને શી રીતે આપી શકું ? સ્ત્રી કામણ ટુંમણ કરે છે, એવું જ્યારથી પતિના જાણવામાં આવે, ત્યારથી જેમ ઘરમાં રહેલા સર્પના ભયથી મનુષ્ય નાસે, તેમ એવી સ્ત્રીના ભયથી ત્રાસ પામીને પતિ નાસે છે. વશીકરણથી પતિ વશ થાય, એ વાત જ તદ્દન હસવા જેવી છે. નીચ સ્ત્રીઓ વશીકરણને વાસ્તે પતિને જે જે પદાર્થોનો સ્પર્શ કરાવે છે, તથા ખવરાવે છે, તેથી તેના શરીરમાં અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. કામણ વગેરેથી પતિને વશ કરવાના વિચાર કરવા એ તો દુષ્ટ સ્ત્રીઓનું કામ છે. સારી સ્ત્રીઓ તો પતિની ઇચ્છાને અક્ષરશઃ અનુસરીને તેને પ્રસન્ન રાખે છે. મેં મારા પતિઓની જે રીતે પ્રીતિ મેળવી તેમને વશ કરેલા છે, તે રીત હું તમને કહું તે સાંભળોઃ—

અહંકાર, કામ, ક્રોધ, ઈર્ષા આદિ દુર્ગુણનો તદ્દન ત્યાગ કરી મનમાં ધીરજ ધરી હું પાંડવોની સેવા કરુ છું. ખરાબ ભાષણ, અયોગ્ય રીતે જોવું, બેસવું, ઉઠવું, અને ચાલવું, ઇત્યાદિ અઘટિત વર્તણુંકથી હું હમેશાં બિહીતી રહું છું, કે રખેને એ દુર્ગુણો મારામાં પ્રવેશ કરી જાય. પર પુરુષ તરફ મારી વૃત્તિ સરખી પણ કદી જતી નથી. પતિઓને નવરાવ્યા પહેલાં હું કદી નહાતી નથી, જમાડયા પહેલાં કદી જમતી પણ નથી, અને સુવાડયા પહેલાં સુતી પણ નથી. પતિ બહારથી ઘેર આવે ત્યારે ઉભી થઈને પ્રસન્ન વદને આસન અને જળ આપી તેનો સત્કાર કરવા ચૂકતી નથી. ઘરની વસ્તુઓ સ્વચ્છ રાખુ છું. રસોઇ સ્વાદિષ્ટ બનાવું છું. વખત સર જમાડું છું. જિતેંદ્રિય રહું છું. વાત ચિતમાં તેમનું કદી પણ અપમાન કરતી નથી. નીચ સ્ત્રીઓની સાથે કોઇ કાલે હું સંબંધ રાખતી નથી. આળસુ રહેતી નથી. ધનને સારી રીતે સાચવી રાખુ છું. કોઇની હાંસી કરતી નથી. ઝાઝું હસતી નથી. માર્ગ ઉપર અને બારણે વારંવાર ઉભી રહેતી નથી. ક્રોધનાં કારણોને છોડી દઉ છું. સર્વદા

સત્યમાં જ પ્રીતિ રાખું છું. પતિના કહ્યા પ્રમાણે જ ચાલુ છું અને તેમની સેવામાં સદા તત્પર રહું છું. પતિની ગેરહાજરીમાં અલંકારને દૂર કરી યોગ્ય નિયમો પાળું છું. સ્વામી સ્વીકારે નહિ એવી વસ્તુને હું પણ છોડી દઉં છું. સાસુની આજ્ઞા પ્રમાણે કુટુંબીઓની સાથે વર્તું છું. શ્રાદ્ધ વગેરે કુળની પરંપરાની રીતને અનુસરુ છું. પતિને ઇષ્ટ દેવથી પણ અધિક માનુ છું. સાસુની સાથે કદી પણ વિવાદ કરતી નથી. સાસુની આજ્ઞા પાળવામાં સાવધાન રહુ છું. સાસુની સેવા કરુ છું. ઘરના નોકર ચાકરોને જમાડીને જમું છું. ચાકરનાં કામ ઉપર દેખરેખ રાખું છુ. ઘરનાં ઉપજ ખર્ચનો હિસાબ રાખું છું. છુટે હાથે ખર્ચ કરતી નથી પતિનુ આરાધન કરવામાં ભૂખ, તરસ, નિદ્રા કે પરિશ્રમને પણ ગણકારતી નથી પતિના જાગતા પહેલાં જાગુ છુ સૂઈ ગયા પછી સુઇ જાઉ છુ. આ શિવાય બીજાં કોઇ પ્રકારનાં વશીકરણને હું જાણતી નથી. તમારે પણ પ્રેમથી સંપૂર્ણ રીતે તમારા પતિ શ્રી કૃષ્ણની મરજી સાચવવી. તેમની કહેલી વાત પેટમાં રાખવી. દાસીઓ હાજર છતાં પણ પતિનુ કામ જાતે જ ઉઠીને કરવુ. પતિવ્રતાઓનો સમાગમ રાખવો, નીચ સ્ત્રીઓની સાથે ભાષણ પણ કરવું નહિ. પતિને જે વાત અપ્રિય હોય, તેથી અલગાં જ રહેવું વ્યસન કરવું નહિ અભિમાન રાખવું નહિ ઝાઝું બોલવું નહિ. મનને વશ રાખવું. વસ્ત્રાલંકારની બહુ લાલચ રાખવી નહિ અને સોકયનું પણ ખોટું બોલવું નહિ. સુખ ભોગવવાથી સુખ મળતું નથી, પણ સુખ મેળવવાનું સાધન દુ:ખ છે, એ વાત હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવી જો તમે એ પ્રમાણે વર્ત્તશો તો શ્રીકૃષ્ણ કેવળ તમારા ઉપરજ પ્રેમ રાખશે."

આ રીતે દ્રૌપદીએ સત્યભામાને અસરકારક વાણીથી ઉપદેશ કર્યો તે સાંભળીને સત્યભામાએ તેમનો મોટો ઉપકાર માન્યો.

એક દિવસ પાંડવો કામ્યકવનમાં તેમને ધૌમ્ય મુનિની સંભાળ હેઠળ મૂકીને શિકારે ગયા હતા, તેવામાં સિંધ દેશનો રાજા જયદ્રથ આવી તેમનું હરણ કરીને ચાલતો થયો હતો. તે

વખતે દ્રૌપદીએ ક્ષત્રિયાણીને શોભા આપે તેવી દઢતાથી પોતાના પતિવ્રત ધર્મનું રક્ષણ કર્યું હતું.

પાંડવોને પોતાના વનવાસનું તેરમું વર્ષ ગુપ્ત રહેવાનું હતું, તેથી તેઓ વિરાટ રાજાના દરબારમાં વેષ બદલી જૂદાં નામ ધારણ કરીને નોકર તરીકે રહ્યા હતા. ત્યારે દ્રૌપદી પણ સૈરંધ્રી નામ ધારણ કરીને વિરાટ રાજાની રાણી સુદેષ્ણાની પાસે એક દાસી તરીકે રહી હતી. ત્યાં રાણીના ભાઈ કીચકે તેના તરફ કુદૃષ્ટિ કરવાથી તેણે હિંમતથી તેને કહ્યું કે:-"જો કે હું અધમ જાતિની છું, તો પણ પતિવ્રતા છું માટે તમારે એવી અઘટિત ઈચ્છા રાખવી નહિ. સૌને પોતપોતાની સ્ત્રી પ્યારી હોય છે, તેમ હું પણ મારા પતિને પ્યારી છું. જે પુરુષ પરસ્ત્રીમાં લંપટ થાય, તે મોટી અપકીર્તિને પામે છે. મેં મનથી પણ કદી વ્યભિચાર કર્યો નથી, એ વાત જો સત્ય હશે, તો હું તારો નાશ થયેલો જોઈશ.' એ પ્રમાણે ઘણાં કટુ વચનો કહ્યા છતાં કીચકના મન ઉપર કાંઈ પણ અસર થઈ નહિ; અને છેવટે દ્રૌપદી ઉપર બળાત્કાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી તેમણે યુક્તિથી તેને ભીમની પાસે મરાવી નાખ્યો હતો.

એ પ્રમાણે ઘણા પ્રસંગે તેણે ઘણી જ ધીરજ અને બહાદુરીથી પોતાના શીયળનું રક્ષણ કર્યું હતું. તે બીજી સ્ત્રીઓની પેઠે રડયા કરે તેવી નહોતી, પણ સ્થિતિને અનુકૂળ થઈ, સદા પ્રસન્ન રહેતી હતી. તે કહેતી હતી કે:—"જીવન નિષ્કામ ન હોય, તો મુક્તિ મેળવી શકાતી નથી. તે સ્વભાવે ઠરેલ, સાવધ, ક્ષમાશીલ, સંકટના સમયે ધીરજ રાખી ઉપાય કરનારી, અને વ્યવહારમાં કુશળ હતી. તેણે વનવાસમાં યુધિષ્ઠિરને ક્ષત્રિય ધર્મ સંબંધે વારંવાર ઉપદેશો આપીને વીસ્નારી તરિકેનું કાર્ય બજાવ્યું હતું.

જ્યારે કૌરવ પાંડવની લડાઈ પૂરી થઈ અને રાત્રે બધા ઘોર નિદ્રામાં સૂતા હતા ત્યારે કૌરવ પાંડવોના ગુરુ દ્રોણાચાર્યનો પુત્ર અશ્વત્થામા છુપી રીતે પાંડવોની છાવણીમાં આવ્યો ને દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોનો વધ કરીને નાશી ગયો. સવારમાં ઉઠીને જુએ છે તો પાંચે પુત્રોને મરેલા દીઠા. તે જોઈ ઘણી શોકાતુર થઈને રોવા

લાગી. અર્જુને તેનું સાન્ત્વન કરીને કહ્યું કે, "હે પ્રિયે! તમે શોક કરો માં. હું તમારા પુત્રોના ઘાતીને મારી તેનું માથું હમણાં જ તમારી આગળ લાવું છું. તમે તે માથા ઉપર બેસીને સ્નાન કરી શોકરૂપી અગ્નિને શાન્ત કરજો." એમ કહીને અર્જુન તુરત ધનુષબાણ લેઇને અશ્વત્થામાને મારવા નિકળ્યા. પછી બંને જણ વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું અને છેવટે અર્જુને અશ્વત્થામાને બાંધીને દ્રૌપદીની પાસે આણ્યો. પરતુ ગુરુપુત્રને આવી સ્થિતિમાં જોવાથી દ્રૌપદીના અંતઃકરણમાં દયાનો સચાર થયો. તે પોતાના પુત્રોના વધ કરનાર અશ્વત્થામાને નમસ્કાર કરી, પતિ (અર્જુન)ને કહેવા લાગીઃ—"હે સ્વામીનાથ! તેઓ ગુરુ પુત્ર છે; તેમના પિતાની પાસે આપ શસ્ત્રવિદ્યા શિખ્યા છો; અને ગુરુના પ્રતાપથી આપ ત્રિભુવનમાં પ્રખ્યાત થયા છો, માટે ગુરુ પુત્રનો વધ કરીને ગુરુકુળને દુઃખ આપવું, એ આપણને યોગ્ય નથી. વળી જેમ હું એક માતા તરીકે પુત્રોના વિરહનો શોક સહન કરી શકતી નથી, તો તેમનો વધ કરી તેમની માતાને મારી પેઠે શોકાગ્નિમાં હોમવાં, એ મને યોગ્ય લાગતું નથી, માટે આપ કૃપા કરીને તેમને છોડી દ્યો." દ્રૌપદીનાં આવાં ક્ષમાનાં વાક્ય સાંભળીને તમામ નરનારીઓ ઘણાં આનંદિત થયાં અને સર્વ તેને ધન્ય! ધન્ય! કહેવા લાગ્યાં અશ્વત્થામાના મનમાં તે વેળાએ પોતાનાં કર્મને માટે લજ્જા ઉપજી, અને તે પોતાના પાપકાર્મને માટે ઘણો અફસોસ કરવા લાગ્યા.

પાંડવો જ્યારે રાજ્યપાટ છોડીને હિમાળે ગળવા સારુ ગયા, ત્યારે પણ સતી દ્રૌપદી પોતાના સ્વામી પાંડવોની સાથે ગઇ હતી, અને ત્યાં તે પાંડવોની સાથેજ સ્વધામે ગઇ હતી. સતી દ્રૌપદીનુ ચરિત્ર ખરેખર અનુકરણ કરવા જેવું છે.

વિશ્વવાહા.

---:o:---

જે પવિત્ર સ્ત્રીનો વૃતાન્ત અમે લખીએ છીએ તે પોતાના ધર્મભાવને માટે વેદમાં ઘણી જ નામાંકિત છે. એમને ઈશ્વર તરફથી મળેલા મંત્રો ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યાથી ખાત્રી થાય છે કે તેના ચિત્તની ઉંડાઇ, ધર્મ વિશ્વાસની દ્રઢતા અને ચરિત્રનાં નિર્મળપણાને માટે તે આજ સુધી સર્વમાં શ્રદ્ધાસ્પદ થઇ રહેલી છે. તે પૂજનીય સ્ત્રીનું નામ વિશ્વવાહા હતું. વિશ્વવાહા શબ્દનો અર્થ સઘળા પાપસ્વરૂપ શત્રુનો નાશ કરનાર થાય છે. એ શિવાય તેની જન્મભૂમિ કયા સ્થાનમાં હતી, તેનાં માતાપિતાનું નામ શું હતું, તેને ભાઇ, બ્હેન, અથવા કન્યા હતી કે નહિ ? કિયા ભાગ્યવાન્ પુરુષની તે અર્ધાંગના થઇને તેણે ભરથારના કુળનો મહિમા કાયમ રાખ્યો હતો, તે ક્યાં અને કોની પાસે વિદ્યા શીખી હતી એ સર્વ જીવન ચરિત્રના વિષયો મળતા નથી પણ આટલું જાણ-વામાં આવ્યું છે કે અત્રિ ગોત્રમાં તેનો જન્મ થયો હતો. ઋગ્વેદ સહિતાના પાંચમા મંડળમાં બીજા અનુવાકના અઠા-વીશમા સૂક્તની ઋચાઓ તેણે રચી છે. તે સૂક્તમાં છ ઋચાઓ છે એનુ ભાષાંતર નીચે આપવામાં આવે છે તે વાંચી જોવાથી તેમાં કેવો પવિત્ર ધર્મભાવ રહેલો છે અને ઉત્તમ પુણ્યદાયક વિષયનુ અવલબન કરી તે કેવી રચેલી છે તે જાણવામાં આવશે.

અગ્નિ સળગીને અતરિક્ષમાં તેનો જ વિસ્તાર કરે છે અને ઉષાની આગળ જઈને ઘણો જ પ્રકાશ આપે છે.

દેવીની સ્તુતિ કરનારી ઘીનું વાસણ પકડનારી વિશ્વવાહા પૂર્વ તરફ મોઢું કરીને યજ્ઞને માટે ઘી લઇને અગ્નિની પાસે જાય છે.

હે અગ્નિ! તમે સારી પેઠે સળગીને અમૃતના ઉપર અધિકાર કરો, અને હવ્યદાતાના ભલાને માટે તેની આગળ આવો. તમે જે

યજમાનને મળો છો તે યજમાન પશુ, ધન, સત્ય વગેરે મેળવે છે અને તમને પહેલાં અતિથિને યોગ્ય ઘી વગેરે આપે છે.

હે અગ્નિ! તમારા ઘણા સૌભાગ્યને માટે શત્રુને શાસનમાં રાખો તથા તમારુ તેજ ઉત્તમ થાઓ. હે અગ્નિ! દંપતિનો બંધ સાંકળથી બાંધો અને શત્રુઓના તેજને ઘેરો.

હે અગ્નિ! જ્યારે તમે સારી રીતે તેજવાન થાઓ ત્યારે તમારા તેજની હું વંદના કરુ. તમે તેજસ્વી છો અને ઈચ્છા તથા ધર્મ વગેરેના વધારનાર છો. તમે યજ્ઞમાં પ્રજ્વલિત થાઓ.

યજમાનથી ચારે તરફ ફેલાયેલા ઉત્તમ યજ્ઞવાળા હે અગ્નિ! તમે તેજસ્વી છો. હે અગ્નિ! યજમાનો તમને પ્રજ્વલિત કરીને બોલાવે છે, તમે યજ્ઞક્ષેત્રમાં દેવોની પૂજા કરો છો કારણ તમે ઘી વગેરેને લઈ જનાર છો.

યજ્ઞમાં હવ્યવાહક નામના અગ્નિમાં હોમ કરો, અને સુંદર રીતે તેનું ભજન કરો.

વૈદિક કાળમાં સ્ત્રીઓ ભર્તારની સાથે યજ્ઞ કાર્યો કરતી હતી. એમ વિશ્વવાહાના વૃત્તાંત ઉપરથી સારી પેઠે જણાય છે. વિશ્વવાહાએ છ ઋચાઓ લખી છે તે વાંચ્યાથી જણાય છે કે તેમણે પહેલાં દેવતાઓનાં સ્તોત્ર ઉચ્ચારીને પુરોહિતનું કર્મ કર્યું હશે. વળી ત્રીજી ઋચામાં તેણે સ્ત્રી પુરુષનો સંબંધ નિયમસર કરવાને અગ્નિ આગળ પ્રાર્થના કરી છે.

ત્રીજી ઋક્‌માં શત્રુ શબ્દ જોવામાં આવે છે તે૫રથી વિશ્વવાહા માણસની વિરોધી જણાતી નથી. અગ્નિના વિરોધીઓને માટે આ પદનો ઉપયોગ હતો. અગ્નિ આર્યોનો પુણ્ય દેવતા હતો તેથી એ દેવતાના વિરોધી માણસો નાસ્તિક હતાં તેમાં કાંઈ પણ સંદેહ જણાતો નથી. વેદના સમયમા પણ જેઓ વેદ મતના વિરોધી અને ધર્મ વિરોધી માણસો હતા તેઓનાં ઉપનિષદ્ વગેરે શાસ્ત્રોમાં પુષ્કળ પ્રમાણો છે. જે માણસો અગ્નિના ઉપાસક નહોતા તેઓને ઉદ્દેશીને આ ઠેકાણે શત્રુ શબ્દ વાપરેલો છે.

વિશ્વવાહા વિદુષીને વિદ્વત્તા માટે ધન્યવાદ ઘટે છે.

ઘોષા.

ઘોષા એ પ્રખ્યાત કક્ષિવાન્ રાજાની પુત્રી હતી. તેને પણ અપાલાની પેઠે રક્તપિત્તનો રોગ થયો હતો. પણ તેમાં તફાવત એટલો જ કે અપાલાને રક્તપિત્ત થવાથી તેના પતિએ કાઢી મૂકી હતી. ઘોષા રોગમાં સપડાઈ તે વેળાએ વિવાહ થયો નહોતો. પણ અશ્વિનીકુમારે તેનો રોગ મટાડયા પછી તેનો વિવાહ થયો હતો. એનો બાપ જેવો નામાંકિત હતો તેવીજ તેની કન્યા પણ પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. કન્યાની વિદ્વત્તાથી કક્ષિવાનનું મુખ ઉજવળ થયું હતું. ઘોષાએ ઋગ્વેદ સંહિતામાં દસ મંડળનાં ઓગણચાલીશ ને ચાર સૂકતો રચ્યાં છે. તેમાંથી થોડાનાં ભાષાંતર નીચે આપવામાં આવે છે તે ઉપરથી તેની વિદ્યા તથા ધર્મ જણાશે.

જેમ ભૃગુસંતાનો રથ તૈયાર કરે છે, તેમ હે અશ્વિદ્વય, તમારે માટે આ સ્તુતિ તૈયાર કરી છે. જેમ જમાઇને કન્યા આપવાની વેળાએ તેને વસ્ત્રાલંકારથી તૈયાર કરીને સંપ્રદાન કરવામાં આવે છે તેમ આ તત્વને હું અલંકૃત કરું છું. હમેશાં મારા પુત્ર, પૌત્ર પ્રતિષ્ઠિત રહે.

હે કર્મોના ઉદ્દેશ કરનારા અશ્વિદ્વય! તમારો મોટો રથ જ્યારે પ્રાતઃકાળે જાય છે અને દરેક માણસની પાસે ધન લઇ જાય છે ત્યારે આ રથને કયો યજમાન પોતાના યજ્ઞને મદદ કરવા માટે સ્તુતિ કરે છે? તમારો રથ કયાં જાય છે?

હે પ્રિય દર્શન અશ્વિદ્વય! હે કલ્યાણકારી! આજે તમે કયાં, અને કિયા માણસના ઘરમાં આનંદ કરો છો? કોણે તમને બાંધી રાખ્યા છે? કિયા બુદ્ધિમાન યજમાનના ઘરમાં તમે ગયા છો?

એ પ્રમાણે ઘોષા વિદ્યાવિશારદ હતી. તેણે ઋગ્વેદ સંહિતામાં પોતાની મહાબુદ્ધિની ઓળખાણ આપી છે અને તેથી તેનું નામ જગતમાં અમર થયું છે.

સરસ્વતી.

સર્વ પ્રકારની વાણી અને સર્વ પ્રકારની વિદ્યાકળાની અધિષ્ઠાતા દેવી સરસ્વતી જગતૃપિતા બ્રહ્માનાં પુત્રી થાય તેમની માતાનું નામ સાવિત્રી હતું. તેઓ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનમાં નિપુણ હતાં તેમને આ પુત્રી શિવાય સનક, સનત્કુમાર, સનન્દન અને સનાતન એમ ચાર પુત્રો હતા. એ પાંચે બાળકોને દેવી સાવિત્રીએ પોતાના હાથે કેળવીને મોટાં જ્ઞાની કર્યા હતાં એવી સાધ્વી માતાના પ્રતાપ બળથી જ સરસ્વતીએ મહાન્ કાર્યો કરીને જગતમાં પોતાની અમર કીર્તિ રાખી છે.

સરસ્વતી રૂપે ગુણે અનુપમ અને મનોહર હતાં. તેઓ સર્વ કાર્ય પોતાની જાતે જ કરતાં તેથી શરીરને કસરત મળવાથી સદા આરોગ્ય રહેતાં હતાં. તેમણે પોતાના પિતા પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરીને કેટલીક વિદ્યાઓ સંપાદન કરી હતી અધ્યયન કરી રહ્યા પછી લગ્નની ખટપટમાં ન પડતાં સસારથી વિરકત રહીને તેમણે પોતાની અપૂર્વ બુદ્ધિનો ઉપયોગ જગતનુ કલ્યાણ કરવાના કામમાં કર્યો હતો તેમણે સંસ્કૃત વાણીને પ્રથમ ઉત્પન્ન કરી તથા સગીત વિદ્યા ઉત્પન્ન કરીને તેને જગતમાં પ્રવર્તાવ્યાં હતાં. એક સંખ્યાનુ ગણિત, મૂળાક્ષર, અને વ્યજન તેમણે જ ઉત્પન્ન કર્યા છે તેઓ મોટી મોટી સભાઓમાં વ્યાખ્યાનો આપવામાં ઘણાં કુશળ હતાં. પ્રાચીન કાળમાં આર્યમહિલાઓનુ મહત્ત્વ પુરુષોના જેવુ હતું એ સરસ્વતીના ચરિત્ર ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે.

સરસ્વતી વિદ્યાવિશારદ હોવાથી આર્યોમા તે સમયના રીવાજ પ્રમાણે, તે "દેવી" એવા મહાન્ પદને પામ્યાં હતાં, અને અદ્યાપિ સુધી ભારત વર્ષમાં હિંદુસમાજની અંદર તેમની દેવી તરિકે જ પૂજા થાય છે હિંદુઓ તેમને પોતાની આદિ માતા જાણીને શ્રદ્ધાપૂર્વક તેમના પવિત્ર નામનુ સ્મરણ કરે છે, અને પ્રતિવર્ષે દિવાળીને દિવસે ઘણું કરીને સર્વ વેપારીઓ હિસાબી

નાનું સામર્થ્ય છે. તમારા પર નિર્દયતાં વપરાઇ હોય બદલો દયાથી આપો. જેમ ચંદન વૃક્ષને કુહાડી કાપે છે પણ તેને તે સુગંધી આપે છે. તમારાં પુત્ર પુત્રીઓને બાળપણમાં ગૃહરાજનાં કૃત્યોમાંથી થોડો વખત કાઢીને સ્વધર્મનું શિક્ષણ આપો. પિતા, માતા, ગુરુ, અને વડિલોની મર્યાદા સાચવી તેને માન આપતા રહો. તમે નિત્ય વિવેક ભર્યાં અને પ્રીતિયુક્ત મધુર વચનો બોલો, મનુષ્યો વિષય સુખમાં લુબ્ધ થઇને પોતાની ઇન્દ્રિયોથી કઈ કઈ અધર્મ અને અનીતિનાં કામો કરે છે, તેટલા માટે ઇંદ્રિયોને અંકુશમાં રાખી ઇન્દ્રિયજીત થનારને હમેશાં સુખ પ્રાપ્ત થશે. પરમાર્થ બુદ્ધિનો કદી પણ અનાદર કરતા નહિ જે કોઈ મનુષ્ય બીજાને દુઃખ દેતો નથી પણ સર્વનું ભલુ ઇચ્છે છે તે અક્ષય સુખ ભોગવે છે. મનોવિકારને દબાણમાં રાખો. વિષયના પદાર્થને વળગી રહેવું, એ બંધનનુ કારણ છે, અને તે પદાર્થથી વિરક્ત રહેવું એ મોક્ષનું સાધન છે જ્ઞાનવડે સંસારી વિષયના પદાર્થથી પોતાનાં મનને અળગું રાખો, સદ્‌ગુણથી વર્તવા છતાં કદાપિ અત્યંત દારિદ્ર્યમાં આવી પડાય તો પણ દુર્ગુણ ઉપર ચિત્ત લગાડશો નહિ; કેમકે બીજો અવતાર ધારણ કરવામાં, માતા, પિતા, પત્ની, પુત્ર, પુત્રી કે સગાં સબંધી કોઈ સહાય થતું નથી. ફક્ત તેણે જે અહીં કર્મો કર્યાં હશે તે સહાયતા કરશે માટે પોતાથી દૂર ન થાય એવા ધર્મનો હમેશાં સગ્રહ કરો. ધર્મ જ ખરો સાથી છે તે જ તરવાનુ સાધન છે, એમ નિશ્ચય જાણવો મોક્ષ મેળવવા માટે પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું મનવડે મનન કરો ને ધર્મને વધારો, કેમકે ધર્મનો નાશ થવાથી આત્માનું કલ્યાણ થતું નથી. હમેશાં ધર્મ ઉપર પ્રીતિ રાખીને વિચાર વાણી અને કર્મથી પવિત્ર વર્તણુક રાખો. ઇશ્વર–પરબ્રહ્મ તે દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલો છે. તેને કદાપિ મનુષ્ય ન જાણે પણ મનુષ્ય જે જે કરે છે તેને તે નિહાળે છે અને લક્ષ્યમાં રાખે છે. રોજ સવારમાં ઉઠીને પરમેશ્વર પાસે માગવું કે મને માઠી બુદ્ધિ આપશો નહિ! સન્માર્ગે ચાલવાથી પ્રભુની તમારાપર અવશ્ય કૃપા થશે.”

આ પ્રમાણે પતિવ્રતા બાઇ અંશુમતી મનુષ્યોને ઉત્તમ બોધ આપતી હતી તેથી તેની ખ્યાતિ સર્વત્ર ઘણી જ ફેલાઈ હતી. સૌ તેને સન્માન આપીને પૂજ્ય ગણતાં હતાં. તેનો ઉપદેશ દરેક મનુષ્યે બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. ધન્ય છે અંશુમતી જેવી વિદુષી બાઇને કે જેણે પોતાનું જીવતર એવી રીતે પરમાર્થ કારણે ગુજારીને સફળ કર્યું હતું.

સત્યરૂપા.

આ સાધ્વી દેવી આપણા આદિ પુરુષ સ્વયભૂ મનુની પ્રિય પત્ની હતી; તેને ભગવાને પોતાની ઇચ્છાથી સૃષ્ટિ સરજવાને અર્થે ઉત્પન્ન કરી હતી. સત્યરૂપા ધીર, ધાર્મિક અને પવિત્ર મનની સ્ત્રી હતી. તે અવકાશનો વખત ગૃહકાર્ય તથા આત્મજ્ઞાનનો વિચાર કરવામાં ગાળતી હતી. જ્યારે સ્વયભૂ મનુએ નૈમિષારણ્યમાં તપશ્ચર્યા કરી ત્યારે તે સાથે હતી. એ વખતે તેણે પતિની ઘણા પ્રકારે સેવા કરીને પતિવ્રતનો ધર્મ બજાવ્યો હતો. તેણે પતિ સાથે રહી કેટલાંક વર્ષ ફળ ફૂલ અને કંદમૂળ ખાઇને ઉગ્ર તપ કર્યું હતું. તપના પ્રતાપે પ્રભુકૃપાથી તેને પેટે પ્રિયવ્રત અને ઉત્તાનપાદ જેવા દેવતાઇ પુત્રો થયા હતા. તથા આકૂતિ પ્રસૂતિ અને દેવહૂતિ જેવી દેવીરૂપ પુત્રીઓ થઈ હતી. તેમણે આ પાંચે બાળકોને ઘણા પ્રકારનુ ઉત્તમ શિક્ષણ આપીને સુલક્ષણાં કર્યાં હતાં તેથીજ તેઓ આગળ જતાં જગતમાં પ્રસિદ્ધિને પામ્યાં હતાં. એ સઘળો પ્રતાપ સત્યરૂપા જેવી સાધ્વી માતાનો જ હતો. આવી પરમ ભાગ્યવતી માતાને ધન્ય છે કે જેનાં સતાનો જગતમાં પ્રસિદ્ધ થઇને તેમને શોભાવે છે.

મંડનમિશ્રની પત્ની.

મહાપંડિત મંડનમિશ્રની પત્ની સરસ્વતીનું બીજું નામ ભારતી હતું. કાશીથી ગયા તરફ જતાં માર્ગમાં શોણભદ્ર નામે નદી આવે છે; તેના તીરપર બ્રાહ્મણવાસ નામે ગામ હતું ત્યાં વિષ્ણુમિત્ર નામે એક વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. સરસ્વતી એ બ્રાહ્મણની પુત્રી હતી. તે બહુ ભણેલી અને વિદ્વાન્ હતી. પૂર્વના આર્યો પોતાની પુત્રીઓને અર્થશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્રો, વ્યાવહારિક રીતિ નીતિ, કળાશાસ્ત્ર, પાકશાસ્ત્ર અને ગણિત શાસ્ત્ર ઈત્યાદિ વ્યવહારોપયોગી વિદ્યા ભણાવતા હતા. વિષ્ણુમિત્ર પંડિતને સરસ્વતી એકની એક જ પુત્રી હોવાથી તેણે તેને ચાર વેદ, ઉપવેદ, વેદાંગ, શાસ્ત્ર અને પુરાણાદિક ઘણા ગ્રંથો ભણાવ્યા હતા. જ્ઞાન બળમાં તે એટલી તો ચઢીયાતી થઇ હતી કે, એ સમયનો કોઇ પણ પંડિત તેને વિદ્યાવાદમાં જિતી શકતો ન હતો. તેનાં એવા પાંડિત્યને લીધે બાળપણમાં જ તેની કીર્તિ આખા ભરતખંડમાં પ્રસરી રહી હતી. સરસ્વતીની માતાનું નામ સુભગા હતું.

સરસ્વતી સર્વ વિદ્યામાં પારગત થઇને યોગ્ય વયે પહોંચી ત્યારે તેનુ ચિત્ત આ સાંસારિક સબંધમાં જોડાવા તરફ વળ્યું. એ કાળે માબાપો પોતાનાં સંતાનોને હાલની માફક એક બીજાના ગુણ દોષ જાણ્યા શિવાય કે જોયા શિવાય લાકડે માંકડું વળગાડીને તેમનો ભવ ખરાબ કરતાં નહોતાં. પુત્ર વા પુત્રી જ્યારે ભણી ગણીને યોગ્ય વયનાં થતાં ત્યારે ગુણવાન વર કન્યાનાં લગ્ન કરવામાં આવતાં હતાં. વિદ્યાવતી સરસ્વતી ઉમ્મર લાયક થવાથી તેને યોગ્ય વર શોધીને તેની સાથે લગ્ન કરવાની તજવીજ ચાલતી હતી એટલામાં એકવાર રેવા તટના યાત્રિક બ્રાહ્મણો વિષ્ણુમિત્ર પંડિતને ઘેર પરોણા થઇને આવ્યા. તેમની પાસેથી મંડનમિશ્રની વિદ્વત્તાની વાતો સરસ્વતીના સાંભળવામાં આવી. રેવા નદીને કિનારે માહિષ્મતી નગરીના હિમમિત્ર પંડિતનો તે પુત્ર હતો.

તેણે પ્રયાગવાળા પ્રખ્યાત કુમારિલ ભટ્ટાચાર્ય પાસે રહીને ઘણી વિદ્યાઓનું અધ્યયન કર્યું હતું. ને જ્ઞાન બળમાં તે એવો તો સમર્થ હતો કે ઘણા પંડિતો વિદ્યાવાદમાં તેનાથી પરાજય પામ્યા હતા. તેણે બૌધમતનું ખંડન કરીને વેદધર્મનું મડન કર્યું હતું તેથી તેનાં મૂળ નામ "વિશ્વરૂપ"ને બદલે મડનમિશ્ર કહીને સર્વે બોલાવતા હતા.

અતિથિ બ્રાહ્મણોને મુખે મડનમિશ્રનાં વખાણ સાંભળવાથી તેને વરવાની સરસ્વતીને ઈચ્છા થઈ. તેણે એક પત્ર મંડનમિશ્ર ઉપર લખીને તે બ્રાહ્મણોને આપ્યો ને કહ્યું કે, તમે જ્યારે રેવા તટ જાઓ ત્યારે આ પત્ર મડનમિશ્રને આપીને મારી વાર્તા તેમને જણાવજો. બ્રાહ્મણોએ તે પ્રમાણે કર્યું. મડનમિશ્રે સરસ્વતીનો પત્ર વાંચી તેનો ભાવ જાણી લીધો અને તેને વરવાની ઈચ્છા કરી. તે પછી તેમનાં લગ્ન થયાં. મહાત્મા શંકર સ્વામીએ મડનમિશ્ર પડિતની સાથે જ્યારે વિદ્યાવાદ આરભ્યો ત્યારે બન્ને જણા વચ્ચે હાર-જીતનો નિર્ણય કરવા સારુ આ જ સરસ્વતીને મધ્યસ્થ નિમવામાં આવી હતી અહા! આ કંઇ થોડા આનદાશ્ચર્યની વાર્તા છે. આવા બે મહાસમર્થ પડિતો વચ્ચેના વિદ્યાવાદમાં કોણ હાર્યું ને કોણ જીત્યું એ વાત મુકરર કરવામાં, ખરેખર મહાબુદ્ધિ અને વિશાળ જ્ઞાન જોઇએ અને તે હોવાનુ માન આ અબળા જાતિ સરસ્વતીને મળ્યુ હતુ.

તેના પાંડિત્યની આ પ્રત્યક્ષ સાક્ષી છે વધારે આશ્ચર્યનો વિષય તો એ છે કે, શંકરસ્વામીએ પોતાના જ પ્રતિપક્ષીની સ્ત્રીના ઉપર વિશ્વાસ મુકી હારજીતના સાક્ષીભૂત તરિકે તેને કબૂલ રાખી હતી ને તેણે પોતાની પવિત્ર ફરજ નિષ્પક્ષપાતે બજાવી હતી. એ તેની શુદ્ધ પ્રમાણિકતાની અનહદ સીમા છે.

શકરસ્વામી અને મડનમિશ્રના શાસ્ત્રાર્થની વખતે આ સર-સ્વતી મધ્યસ્થ તરીકે બેઠી પછી બીજે દિવસે વિવાદ સમયે સરસ્વતીએ બન્નેના ગળામાં પુસ્પના હાર પહેરાવ્યા. અને કહ્યુ કે જેની માળા કરમાશે તેને હુ હાર્યા સમજીશ. તે પછી વિવાદ શરુ થયો, તેમા મડનમિશ્રની હાર થઇ તે છતાં સરસ્વતીએ નિષ્પક્ષપાતે પતિના પ્રતિપક્ષીનો જય અમ્લાન વદનથી —

કર્યો. મંડનમિશ્ર હાર્યાથી કરાર પ્રમાણે સર્વ ત્યાગ કરીને શ્રીશંકરને શરણે થયા, એટલે શંકરાચાર્યે સરસ્વતીના સામું જોયું. સરસ્વતીએ તેમનો આશય જાણી જણાવ્યું કે, પત્ની પણ પતિની અર્ધાંગના છે માટે મને જીતો ત્યારે ખરૂ. જો કે આપ વિદ્વાન અને સર્વજ્ઞ છો તોપણ આપની સાથે વાદ કરવાને હું તૈયાર છું. સરસ્વતીનાં આવાં વચન સાંભળી શકરે કહ્યું કે "હે અબળા ! તમારી સાથે મારે વાદ કરવો યોગ્ય નથી, કારણ કે યશસ્વી પુરુષો અબળાની સાથે વાદ કરતા નથી. શંકરનાં વચન સાંભળી સરસ્વતીએ કહ્યું કે, "મહારાજ ! આમાં વ્યક્તિ વિશેષની અપેક્ષા નથી. પોતાનો મત તોડવા જે પુરુષ યત્ન કરે તે પુરુષ હોય કે સ્ત્રી હોય તોપણ તેની સામે સ્વપક્ષનું રક્ષણ કરવા તત્પરતા બતાવવી જોઇએ. યાજ્ઞવલ્કયે ગાર્ગી સાથે વાદ કર્યો હતો જનક રાજાએ સુલભા નામની અબળા સાથે વાદ કર્યો હતો; ત્યારે શું યાજ્ઞવલ્કય જેવા પુરુષો તત્વજ્ઞ નહોતા ?

સરસ્વતીનાં આવાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન થઇ શકરે તેની સાથે વિદ્યાવાદ કરવાનું કબુલ કર્યું. પછી જ્યારે એક બીજાને જીતી લેવાની ઉત્કંઠાવાળાં એ બન્નેનો વાદ ચાલ્યો ત્યારે તેમનાં બુદ્ધિ અને ચાતુર્યથી વિદ્વાનો પણ આશ્ચર્ય પામ્યા. સધ્યા વદનાદિક આવશ્યક કર્મના નિમેલા સમય શિવાય તેમનું વાદયુદ્ધ રાત દિવસ વિશ્રાંતિ વગર ચાલ્યું. એવી રીતે વાદ કરતા સત્તર દિવસ વીતિ ગયા પણ શકર હાર્યા નહિં, ત્યારે સરસ્વતીએ વિચાર કર્યો કે આ આચાર્ય બાલ્યવયથી જ સન્યાસી થયેલા છે. કદી પણ બ્રહ્મચર્યથી ભ્રષ્ટ થયેલા નથી માટે કામશાસ્ત્રનો સવાદ કરીને તેમનો પરાજય કરૂ. પછી કામશાસ્ત્રને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો પુછયા એટલે શંકરે જરાક વિચાર કરીને કહ્યું કે, આ વિષયમાં મને એક મહિનાની મુદ્દત મળવી જોઇએ. પછી સરસ્વતીએ તેમને એક માસની મુદત આપી. એક મહિનામાં કામશાસ્ત્રનુ જ્ઞાન સપાદન કરીને શ્રી શંકરે વાદ કર્યો તેમાં આખરે શંકરનો જય થયો; તે છતાં સરસ્વતીએ વાદ વિવાદમાં પોતાની મહા બુદ્ધિની કસોટી આપી તેથી તેને શંકરે મિત્ર ગણીને મોટું માન આપ્યુ. તુંગભદ્રા નદીને કિનારે આવેલા શૃંગ-

પુરમાં ગયા પછી તે જગ્યાએ એક મઠ બાંધીને ત્યાં સરસ્વતીને રહેવાની આજ્ઞા કરી. સરસ્વતી ત્યાં ચિરાકાળ સૂધી રહી હતી. એ મઠ અદ્યાપિ સૂધી શૃંગગિરિ અથવા સિંહારી નામથી વખણાય છે. સરસ્વતી ભારતીએ ત્યાં ભારતી સમ્પ્રદાય સ્થાપ્યો અને ત્યાંના શિષ્ય મંડળને ભારતી નામ આપ્યું. મંડનમિશ્રને શંકરે સન્યસ્ત દિક્ષા આપી અને तत्त्वमसि મહાવાકયનો ઉપદેશ કર્યો. મંડનમિશ્રની ગણના સુરેશ્વરાચાર્યના નામથી શકરના મુખ્ય શિષ્યોમાં થાય છે.

દેવયાની.

પૂર્વે જ્યારે દેવ અને દાનવો વચ્ચે વારંવાર યુદ્ધ થતાં હતાં ત્યારે દાનવોના ગુરુ શુક્રાચાર્ય તેમની સંજીવિની વિદ્યાના બલે દાનવોના સૈનિકોને સજીવન કરતા હતા અને એ પ્રમાણે દાનવો સજીવન થવાથી તેઓ વારંવાર દેવતાઓ ઉપર ચઢી જતા હતા. આ પ્રમાણે દાનવોનો ત્રાસ ચાલુ રહેવાથી દેવોને મોટી ચિંતા થઇ. આખરે તેમણે એવો ઠરાવ કર્યો કે, બૃહસ્પતિના પુત્ર કચે શુક્રાચાર્ય પાસે જઈ શિષ્ય થઇને સજીવિની વિદ્યા શીખી આવવી. કચ વિદ્યા ભણવા માટે શુક્રાચાર્યની પાસે આવ્યો ત્યારે જો કે તે શત્રુના પક્ષનો હતો તોપણ શુક્રાચાર્યે તેને વિદ્યા ભણાવવાને ના કહી નહિ. કચે વિદ્યાભ્યાસ કરતાં નિયમાનુસાર ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન અને સેવા કરવા માંડયાં. શુક્રાચાર્યને દેવયાની નામે એક લાડકવાઇ પુત્રી હતી, તેને અને કચને એ સમયમાં સ્વાભાવિક રીતે માયા થઇ

બૃહસ્પતિનો પુત્ર કચ સજીવિની શીખી જાય એ દૈત્યોને પસદ નહિ પડવાથી તેઓ હરેક રીતે તેનો નાશ કરવાની યુક્તિઓ કરવા લાગ્યા એક વાર યજ્ઞનાં કાષ્ઠો લેવા માટે કચ જ્યારે વનમાં ગયો ત્યારે દાનવોએ તેને મારી નાંખી તેના દેહના કકડા કરીને આમ તેમ ફેંકી દીધા. રાત્રિ પડી અને કચ વનમાંથી પાછો ફર્યો નહિ

ત્યારે દેવયાનીએ શુક્રાચાર્યને કહ્યુ કે, 'પિતાજી! 'કચ હજી સુધી આવ્યો નથી માટે તે આવશે ત્યારેજ હું ભોજન કરીશ' શુક્રને દેવયાની ઘણીજ વ્હાલી હતી તેથી તેમણે ધ્યાન ધરી જોયુ તો કચને મરણ પામેલો જાણી સજીવિની વિદ્યાને બળે સજીવન કર્યો દૈત્યો તેના પ્રાણુની પાછલ પડેલાજ હતા તેથી તેમણે ફરીને પણ તેને લાગ આવતાને વાર મારી નાખ્યો દેવયાનીના આગ્રહથી શુક્રે તેને ફરીને સજીવન કર્યો

આ પ્રમાણે બે વાર ગુરુએ સજીવન કરવાથી દૈત્યોએ તેને ત્રીજીવાર મારી તેના દેહને બાળી, તેની ભસ્મ બનાવી અને તે મદિરામા ભેળી દઈ તે મદિરા યુક્તિથી શુક્રાચાર્યને પાઇ દીધી રાત પડી અને જ્યારે કચ ઘેર આવ્યો નહિ ત્યારે દેવયાનીએ પાછી તેના વગર ભોજન નહિ કરવાની હઠ લીધી શુક્રાચાર્યે તેને કહ્યુ કે, "પુત્રિ! વારવાર દૈત્યો તેને મારી નાખે છે અને વારવાર તુ આવી હઠ લે છે તે ઠીક નહિ હવે તે મરણ પામ્યો તો મરણ પામ્યો તુ એ વાત જવા દે' દેવયાની બોલી કે "પિતાજી! એમ કેમ બને? જે માણુસ આપણી સેવા કરવામા જરા પણ કચાસ રાખતો નથી તેને માટે આપણાથી કેમ એવા નિર્ગુણ થવાય? બસ, તમે એને જીવતો કરશો તોજ હું જમીશ નહિ તો નહિ

શુક્ર બોલ્યા કે 'આજ તે સજીવન કેવી રીતે થઇ શકશે, કારણુ કે તે મારા પેટમા છે જો હુ એને સજીવન કરુ તો મારુજ પહેલા તો મરણ થાય'

દેવયાની મોટી બુદ્ધિશાળી કન્યા હતી, તે પિતાના વચન સાભળીને બોલી કે, "ઓહો! એમા શી મોટી વાત છે પિતાજી! આપ પહેલા એને સજીવિની વિદ્યા શીખવો અને પછી તે તમને સજીવન કરશે."

શુક્રાચાર્યે કચને સજીવિની વિદ્યા શીખવી એટલે ગુરુનુ પેટ ફાડી પ્રથમ તે બહાર નીકળ્યો અને પછી તેણે ગુરુને સજીવન કર્યા કચને જે કાર્ય સાધવાનુ હતુ તે આ પ્રમાણે સધાયા પછી તે ગુરુની રજા લઇ પોતાને ઘેર જવાને તૈયાર થયો શુક્રાચાર્યની

આજ્ઞા લઇ જ્યારે તે દેવયાનીની આજ્ઞા લેવાને ગયો ત્યારે તે એક એકાંત ઓરડામાં તેના સંબંધીજ વિચાર કરતી બેઠેલી હતી. કચને પોતાના ઓરડામાં આવેલો જોઇ તે નીચુ જોઇને, ઉભી રહી પણ લજ્જાને લીધે કંઇ બોલી શકી નહિ. કચે એક બે અને ત્રણ વાર બોલાવી તેની આજ્ઞા ઇચ્છી પણ દેવયાનીથી કંઈજ બોલાયું નહિ. અંગુઠાથી પૃથ્વી ખણુતી ધમધમતે હૃદયે તે સ્થિરજ ઉભી રહી. કચ તેના ભાવને સમજી શકયો નહિ અને થોડી વાર રહીને ત્યાંથી ચાલવા ગયો એટલે તુરત દેવયાનીએ કંપ અને રોમાંચ અનુભવતાં છતાં પણ તેનો હાથ પકડીને તેને કહ્યું કે, "પ્રિયદર્શન! મને તમારી સાથે લઇ ચાલો. મને તમારા સુખ દુઃખની ભાગિયણ કરો."

કચ હવે સમજ્યો કે દેવયાની તેને પરણવા માગે છે પણ તે ગુરુની પુત્રી બહેન સમાન હોવાથી તેણે ઉત્તર આપ્યો કે–'બહેન! તું આવું અઘટિત ન માગ. તું તો મારા ગુરુની પુત્રી હોવાથી મારી બહેન થાય.' દેવયાની તેનાં આવાં વચન સાંભળી કુંઠિત થઈ અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે નહિ થવાથી કચ ઉપર ક્રોધે ભરાઈ. કચ તેને આ પ્રમાણે કહી જેવો ત્યાંથી ચાલ્યો કે તુરત તેણે તેને શાપ દીધો કે, "મારી અવગણુના કરવાથી તારી વિદ્યા નિષ્ફળ જશે." વિના કારણે દેવયાનીએ પોતાને શાપ દેવાથી કચ પણ ક્રોધે ભરાયો અને તેણે તેને સામો શાપ આપ્યો કે, 'જ્યારે ધર્મ પ્રમાણે ચાલવા જતાં તું ઉલટો મને શાપ દે છે તો હું પણ તને શાપ દઉં છું કે "તું બ્રાહ્મણ કન્યા હોવા છતાં તને બ્રાહ્મણ પતિ મળશે નહિ." આ રીતે એક બીજાને શાપ દઈ તેઓ બેઉ એક બીજાથી જુદાં પડયાં અને કચ પછી ત્યાંથી પોતાના લોક–દેવલોક પ્રતિ ચાલ્યો ગયો.

પ્રથમ પ્રેમમાં નિષ્ફળ થયેલી દેવયાની જરા ખિન્ન રહેતી હતી એટલામાં એક વાર દૈત્યોના રાજા વૃષપર્વાની કુવરી શર્મિષ્ઠા તેને લઇને મધુ વનમાં ગમ્મત કરવાને ગઈ. ને ત્યાં સખીઓની સાથે તેઓ એક સરોવરમાં સ્નાન કરવાને ઉતર્યાં. એટલામાં શંકર પાર્વતીની સવારી ત્યાંથી જતી જણાયાથી સર્વે બ્હેલાં બ્હેલાં પાણીમાંથી

નિકળીને વસ્ત્ર પહેરવા લાગ્યાં ઉતાવળમાં અને ગભરાટમા શર્મિષ્ઠાએ દેવયાનીનાં વસ્ત્ર પહેરી લીધાં તેથી તે ગુસ્સે થઇ એઉ સખીઓ વચ્ચે બોલાચાલી થતા શર્મિષ્ઠાએ તેને કુવામાં હડસેલી પાડી અને સખીઓને લઇ પોતે નગરમા ચાલી ગઈ કુવામા પડેલી દેવયાની મદદને માટે બુમો પાડતી હતી એટલામા દૈવે સ્ઠાએ, તેજ વનમા મૃગયા કરવા આવેલો યયાતિ રાજા ત્યા આવી ચઢયો યયાતિએ તેને કુવામાથી બહાર કાઢી દેવયાનીએ રાજાની સાથે વરવાની ઇચ્છા બતાવી ત્યારે તેણે કહ્યુ કે, "જો તારા પિતાની રજા હશે તો હુ પરણીશ" યયાતિ રાજા આમ કહીને ગયો ત્યાર પછી નગરમાથી શુક્રાચાર્યના શિષ્યો આવીને દેવયાનીને ઘેર લઇ ગયા ત્યા તેણે પિતાને સઘળી હકીકત કહી તેથી ક્રોધે ભરાઇ તે વૃષપર્વાનુ નગર છોડી જવાને તૈયાર થયા ગુરુજી દૈત્યોનુ સઘળુ દૈવત હતા તેથી વૃષપર્વાએ ગમે તે પ્રકારે પણ તેમને રાખવાને આગ્રહ કર્યો દેવયાની કહે તો રહેવાનુ શુક્રે કબુલ કર્યું ત્યારે વૃષપર્વાએ તેને આજીજી કરવા માડી જ્યારે ઘણું થયુ ત્યારે દેવયાનીને કહ્યુ કે, 'જો શર્મિષ્ઠા સો સખીઓ સાથે મારી દાસી થઇને રહે તો મારા પિતા તમારા નગરમાંરહે' વૃષપર્વા આ શરત સાભળી વિચારમા પડયો પણ શર્મિષ્ઠાએ આગળ આવીને કહ્યું કે, 'પિતાજી ! આખા દૈત્ય કુલના શ્રેયને માટે હુ દાસીત્વ સ્વીકારવાને તૈયાર છુ તમે નચિંત રહો' પછી શર્મિષ્ઠા સો દાસીઓ સાથે દેવયાનીની દાસી થઇને રહી અને જ્યારે શુક્રની આજ્ઞાથી તે યયાતિને પરણી અયોધ્યા ગઇ ત્યારે શર્મિષ્ઠા પણ તેની સેવા કરવાને સાથે ગઈ

— o —

શર્મિષ્ઠા.

દાનવોના રાજા વૃષપર્વાની કુંવરી શર્મિષ્ઠા મોટી શાણી અને સમજુ સ્ત્રી હતી પિતાના કુલના રક્ષણાર્થે તેણે દેવયાનીનુ દાસત્વ સ્વીકારી લીધુ. યયાતિ રાજાએ દેવયાની અને શર્મિષ્ઠાને માટે

એકજ વાડીમાં બે મોટા મોટા મહેલ બંધાવ્યા હતા અને ત્યાં શર્મિષ્ઠા તેનું દાસીપણું કરતી રહેતી હતી. પોતાના પતિ સાથે નહિ મળવાને પણ દેવયાનીએ શર્મિષ્ઠાને તાકીદ આપેલી હતી. રાજસુખ અને રાજભોગમાં આ પ્રમાણે દેવયાની પોતાના સુભાગી દિવસો ગાળતી હતી ત્યારે શર્મિષ્ઠા કુંવારી અવસ્થામાં તે જોતી અને બળતી દાસીપણું કરતી હતી. એકવાર સંધ્યાનો સમય હતો અને ઋતુસ્નાતા શર્મિષ્ઠા પોતાની દૈવોગતિ ઉપર શોક કરતી પ્રમદ વનની એક કુંજમાં ઉભી હતી. આ સમયે યયાતિ રાજા ફરતો ફરતો ત્યાં ગયો. દૂરથી શર્મિષ્ઠાને જોઇ તે શું કરે છે અને શું કહે છે? તે સાંભળવાને માટે રાજા એક લતા ગૃહમાં છુપાયો. વસંત ઋતુ ચાલતો હતો અને અશોકની કુંજોમાં કોકિલાઓ મધુરાલાપ આલાપી રહી હતી. શર્મિષ્ઠા એકલી આ બધું જોઇ મુંઝાઇ ગઇ અને શોકથી લમણે હાથ દઇ દૈવપ્રતિ આમ વિલાપ કરવા લાગીઃ-

"રાજકુંવરી રે, હું તે હુકમ કરૂં તે થતું;
"તેની તેજ હું રે, આજે હુકમને અનુસરૂં.
"દુઃખ દોહલાં રે, કરમે લખ્યાંતાં જો યૌવને;
"સુખ ભોગમાં રે, શાને ઉછેરી તો શૈશવે?
"શીળી છાયનાં રે, મીઠાં પાણી તણી માછલી;
"નહિ જીવશે રે, ખારે સમુદરીએ પડી.
"પશુ પંખીનાં રે, જોડાં સરજ્યાં જુગતે કરી;
"વણ જોડની રે, ત્યારે મને તમે કયમ સરજી?"

આમ ગાતાં ગાતાં શોકથી તે શિલાતલ ઉપર ઢળી પડી તે પ્રસંગ જોઇને યયાતિ રાજા એકદમ પાસે ગયો અને તેને ઝીલી લેતાં લેતાં બોલ્યો કેઃ—

"સરજી નથી સુંદરિ! એકલી તને, વિદગ્ધ વિશ્વાધિપ પદ્મયોનિએ;
"આ દાસ આરાધરને સરજ્યા પછી, સરજાયલાં છો સુભગે તમે સતી.'

શર્મિષ્ઠા રાજાને જોઇ એકદમ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગઇ અને શિલાપરથી ઉભી થઇ નીચું જોઇ ગઇ. પછી કાંડું પકડીને યયાતિ તેને વિનવવા લાગ્યો ત્યારે મધુરે ધીરે અને ભાવભર્યે વચને તેણે કહ્યું કેઃ—

"બાંહ્ય મહાબાહુ મા ધરો, રાણી દેખશે કાંક.
"રિસે ભરાશે રિસાળવાં, મારે શિર મૂકી વાંક,
આઘા રહો રૂડા રાજવી.
"એ છે જનમની ઉછાંછળી, કરી દે ઓળનું ઝેળ,
"શુક્ર વળી શું નું શું કરે, મારો થઇ જાય તોલ,
આઘા રહો રૂડા રાજવી.
"વચને બંધાયાં વિશાંપતે, આપ્યા આપણે કોલ,
"તે શું ક્ષણિક સુખ કારણે, કરીએ ઓલ્યું અબોલ,
આઘા રહો રૂડા રાજવી.
યયાતિ–"તનેય ભૃગુએ શુભ ! નીરમાના થજે કહી,
"શુભાશીષ દીધેલી છે..ભૂલે છે કેમ ભામિનિ !

આમ કહી રાજા તેને આલિંગન દઇ આશ્વાસન આપી મહેલમાં લઇ ગયો. ત્યાર પછી દેવયાની તથા શર્મિષ્ઠા બેઉને રાજાથી સંતાનોત્પત્તિ થઇ. ઘણેક કાલે જ્યારે શર્મિષ્ઠાને પણ સંતાન થયાં છે એવું જાણવામાં આવ્યું ત્યારે દેવયાની બહુ જ ગુસ્સે થઇ પોતાનું અપમાન કરવા માટે રાજાથી રીસાઇ પિતાને ત્યાં ચાલી ગઈ. રાજા તેને મનાવા પાછળ ગયો ત્યારે શુક્રે તેને શાપ દીધો કે 'તું ઘરડો થઇ જા.' પણ શાપાનુગ્રહમાં પરયૌવન લેવાની અનુજ્ઞા આપવામાં આવી. રાજાએ સુખોપભોગની ઇચ્છાથી જ્યારે પુત્રો પાસે યૌવનની યાચના કરી ત્યારે શર્મિષ્ઠાના પુત્ર પુરુએ તેને યૌવન આપી પોતાની માતાની ઉદાર ભાવના અને મોટા કુલની શોભા બતાવી હતી.

સત્યવતી.

ગંગાના કિનારા ઉપર એક મચ્છીમારને ઘેર સત્યવતીનો જન્મ થયો હતો. તેનું મૂલ નામ મત્સ્યગંધા હતું અને તે પંથીઓને એક નાવમાં બેસારીને ગંગા ઉતારવાનું કામ કરતી હતી. એકવાર જ્યારે તે નવયૌવનના ઉદય કાલમાં હતી ત્યારે પરાશર ઋષિ ગંગા

ઉતરવાને ગયા. મત્સ્યગંધાએ ઋષિને નાવમાં બેસારી તેને સામા કિનારા તરફ હંકાર્યું. હલ્લેસાં મારતી મત્સ્યગંધાના યૌવનથી ખીલતાં અંગો જોઇ ઋષિને કામવાસના થઇ. તેમણે તેની પ્રાર્થના કરી પણ પોતાનાં અંગો મત્સ્યથી દુર્ગંધ આપનારાં છે, યૌવન ભ્રષ્ટ થાય અને દિવસ છે વગેરે તેણે મિષ કહાડયાં. પરાશરે તેનાં અંગની દુર્ગંધ દૂર કરી સુગંધી આપી, યૌવન જેવુંને તેવું જ રહેશે, એમ વચન આપ્યું ને મેઘના અવાહનથી સૂર્યને ઢાંકી દઇ અંધકાર કર્યો. મત્સ્યગંધા તેમનું આવું ઐશ્વર્ય જોઇ અનુમત થઇ. તે પછી તેને કાંતિવાળો અને બુદ્ધિમાન પુત્ર ઉત્પન્ન થયો અને 'જ્યારે કામ હોય ત્યારે મને સંભારજો એટલે હું આવીને હાજર થઇશ' એમ કહીને તે પુત્ર વનમાં ચાલ્યો ગયો.

મત્સ્યગંધાનું નામ તે પછી યોજનગંધા પડયું અને એકવાર મૃગયા રમવાને નિકળેલા શાંતનુ રાજા તેના અંગની સુવાસથી ખેંચાઇ ગંગાના તીર ઉપર આવ્યા. રાજા યોજનગંધાનું અપૂર્વ રૂપ અને ભર યૌવન જોઇ મોહ પામ્યા. તેમણે તેના પિતા પાસે લગ્ન કરી આપવાની માગણી કરી પણ મચ્છીમારે કહ્યું કે-'મારી કંન્યાને હલકી ગણી તમે તેના પુત્રને રાજગાદી આપો નહિ અને તમારો પુત્ર ભીષ્મ-ગાંગેય મારા દૌહિત્રને દુઃખ દે, માટે હું તો તમને કન્યા નહિ આપું.' રાજા ધર્મનીતિએ ચાલનાર હતા એટલે મોટા પુત્ર ભીષ્મને રહેવા દઇ યોજનગંધાના પુત્રને ગાદી આપવાનું વચન આપ્યું નહિ અને નગરમાં પાછા આવ્યા. રાજાએ માછીની અયોગ્ય માગણીને સ્વીકારી નહિ, પરંતુ તેમનું મન તો તેની કન્યામાં જ રહ્યું. દિવસે દિવસે રાજા શોષાઇ ગયા. તેમનું રાજકાજમાં ઔદાસીન્ય અને શરીરનું શોષાઈ જવું વગેરે જ્યારે ભીષ્મના જાણુવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે તજવીજ કરી અને પછી પેલા મચ્છીમારને ત્યાં જઈ તેને કહ્યું કે-'તું સુખેથી તારી કન્યા રાજાને પરણાવ. હું તેમના પુત્રોને ગાદી આપી તેમનું પાલન કરીશ' મચ્છીમારે કહ્યું કે 'તમે નહિ તો તમારા પુત્રો મારા દૌહિત્રોને કાઢી મૂકે માટે હું તો નહિ આપું.' પોતાનો અને પોતાના પુત્રોનો

માછીને આ પ્રમાણે જે ભય લાગતો હતો તે દૂર કરવા માટે પિતૃવત્સલ ભીષ્મે તુરત જ ગંગાજલ હાથમાં લઈને પણ લીધું કે-'જા, હું તારા દૌહિત્રોનો દ્રોહ કરીશ નહિ જ પણ તને મારા પુત્રો માટે ભય રહે છે તો હું જીવિત પર્યંત બ્રહ્મચર્ય પાળીશ.' ભીષ્મનું પણ જોઇ માછી પ્રસન્ન થયો અને યોજનગંધા શાંતનુ રાજાને પરણાવી. રાજગૃહમાં આવતાં ને મહારાણી થતાં તેમનું નામ સત્યવતી ફેરવાયું.

શાંતનુ રાજા પ્રસન્ન થયા અને ભીષ્મના ઉપર અધિક વાત્સલ્ય રાખતાં તથા રાજ્ય ચલાવતાં સત્યવતી સાથે સંસાર સુખ લેવા લાગ્યા. ગંગા ઉપર વસતાં અને અનેક ઋષિ મુનિઓ તથા માણસોના પરિચયમાં આવતાં સત્યવતી બહુશ્રુત બનેલાં હતાં તે રાજ્યરાણી થતાં ખરેખર એક ગૃહિણી અને રાજમાતા નીવડયાં. ચિત્રાંગદ અને વિચિત્રવીર્ય નામે તેમને બે પુત્રો થયા. એ પુત્રો વયમાં આવે ત્યાર પહેલાં શાંતનુનું અવસાન થયું અને ભીષ્મે પોતાનાં વચન પ્રમાણે તેમને રાજ્ય આપી સઘળો કારભાર સત્યવતીને પુછી પુછીને ચલાવવા માંડયો. મોટા રાજ્યનાં રાજમાતા તરીકે પ્રજા ઉપર સંપૂર્ણ પ્રીત રાખી બહુ કુશળતાથી સત્યવતીએ ચંદ્રવંશની શોભા પ્રમાણે કાર્યભાર ચલાવવા માંડયો. એમ કરતાં કરતાં કાશીરાજની ત્રણ કન્યાઓનો સ્વયંવર થયો અને ભીષ્મ પોતાના ભાઈઓને લઇ ત્યાં ગયા. અંબા, અંબિકા, અને અંબાલિકા નામની ત્રણે રાજકુમારિકાઓ તેમાં પરણનાર હતી. ભીષ્મે પોતાના બંધુઓ માટે તેમનુ હરણ કર્યું અને ભરતખંડના બીજા રાજા રાણાઓ ભીષ્મથી હારી ગયા, પછી નગરમાં આવીને ભીષ્મે તેમને ચિત્રાંગદ અને વિચિત્રવીર્ય સાથે પરણવાનુ કહ્યુ તે અંબિકા અને અંબાલિકાએ માન્ય રાખ્યું પણ મોટી રાજકન્યા અંબાએ કહ્યુ કે મારી શાલ્વ રાજાને પરણવાની ઇચ્છા છે તે ઉપરથી ભીષ્મે તેને ત્યાં જવા દીધી, એટલે અંબા શાલ્વને જઈ મળી પરતુ શાલ્વે તેને અંગીકાર કરી નહી તે ઉપરથી તે પાછી ભીષ્મ પાસે આવી પરતુ ભીષ્મે પણ પછી તેને સ્વીકારી નહી તેથી અંબા રીસે ભરાઈને ભીષ્મનો નાશ કરવા માટે વનમાં જઇને તપ

કરવા લાગી અને બીજા જન્મમાં શિખડીરૂપે જન્મીને તેણે ભારતના યુદ્ધમાં ભીષ્મનું વૈર લીધું હતું.

ચિત્રાંગદ અને વિચિત્રવીર્ય નવી પરણેલી વધૂઓની સાથે રહી સુખ લેવા લાગ્યા. સત્યવતી અને ભીષ્મ રાજ્ય સંભાળતાં હતાં અને તેઓ બે મોજ કરતા હતા. દુર્ભાગ્યે કેટલોક કાળ જવા પછી તે બેઉ ભાઈઓ એક પછી એક નિઃસતાન મરણ પામ્યા અને ચદ્રવશની ગાદી માટે કોઈ પણ વારસ રહ્યો નહિ ધર્મને જાણનારાં એવાં સત્યવતીને પછી રાજકુળનો નાશ થતો જોઈ ભીષ્મને બોલાવીને કહ્યુ કે 'હે નિષ્પાપ! ચદ્રવશ નિર્મૂળ થતો અટકાવવા માટે તમે તમારા બંધુઓની વિધવાઓમાં પુત્રોત્પત્તિ કરો. બધુના ક્ષેત્રમા પણ પુત્રોત્પત્તિ કરવી અને વંશ ચાલુ રાખવો એ આર્યોનો સનાતન ધર્મ છે.' ભીષ્મે કહ્યુ કે 'મેં જે પણ લીધુ છે તે હુ મિથ્યા કરીશ નહિ'. પછી ઘણોક વિચાર કરીને સત્યવતીએ કહ્યુ કે 'કન્યા વસ્થામાં પરાશરથી મને વ્યાસ નામે પુત્ર થયેલો છે તે તમારો બંધુ થાય છે માટે જો તમે કહો તો તેમને હુ તમારા બધુઓના ક્ષેત્રોમા પ્રજોત્પત્તિ કરવાની વિનતિ કરુ.' ભીષ્મે તેમ કરવાની આજ્ઞા આપી અને સત્યવતીએ પછી વ્યાસને યાદ કરી, તેમને બોલાવી ચિત્રાગદ અને વિચિત્રવીર્યની વિધવાઓમાં પ્રજોત્પતિ કરાવી બે વિધવાઓને બે પુત્રો થયા કે જે ધૃતરાષ્ટ્ર અને પાડુને નામે પાછળથી જગત પ્રસિદ્ધ થયા.

આ બે કુવરોને સત્યવતીએ સારી રીતે ઉછેર્યા અને પછી તેમને ભીષ્મપિતાના ખોળામા બેસારી તેમનુ પ્રતિપાલન કરવાને કહ્યુ. ભીષ્મ પુત્રોની માફક તેમને રાખીને રાજ કાર્યભાર કરતા હતા અને સત્યવતી તેમને સર્વેને માતાની માફક રાખતાં હતા એમ કરતાં કરતા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે તેમનો દેહાત થયો. એક સામાન્ય પિતાને ત્યા ઉત્પન્ન થયેલા મહારાણી સત્યવતી ધર્મમાં, રાજનીતિમા અને ગૃહવ્યવહારમા સર્વોત્તમ સ્ત્રી તરીકે મહાભારતમા ગવાયલા છે કે જેમના ગુણોનુ સ્ત્રીઓને માટે અનુકરણીય ચરિત્ર ભારતમા વિસ્તારથી આપેલુ છે. આવી

કુશળ સ્ત્રીઓથી જ ભરતખંડ તે કાલે સર્વોપરિ ગણાતો હતો એમ જ કહેવું યોગ્ય છે.

અપાલા.

અપાલા એ મહાત્મા અત્રિમુનિની પુત્રી હતી. તે એક બ્રહ્મવાદિની સ્ત્રી હતી. કોઇ કારણથી અપાલાને રક્તપિત્તનો રોગ થયો તેથી તેના સ્વામીએ તેનો ત્યાગ કર્યો હતો તે પિતાના તપોવનમાં ઈશ્વરની ભક્તિ કરતી હતી. અપાલાએ ઋગ્વેદના મંડળમાંના ૯૧ માં સૂક્તથી સાત ઋચાઓ બનાવેલી છે તેણે ઇંદ્રને સોમરસ અર્પણ કરી તેની પાસેથી વરદાન મેળવ્યું હતું. અપાલા પિતાની ઘણી જ ભક્તિ કરનારી હતી. બાપના ખેતરમા અનાજ નહિ થયાથી તેણે ઇંદ્રને સ્તવી તેની આગળથી વરદાન મેળવ્યુ હતુ તેથી અત્રિમુનિનું ઘણુ જ સારુ થયુ હતું. અપાલાની સાત ઋચાઓનુ નીચે ભાષાંતર આપવામા આવે છે તેના ઉપરથી પ્રાચીન આર્ય સ્ત્રીઓની વિદ્વત્તા અને ધાર્મિકપણું જણાશે

પાણીની તરફ જવાની વેળાએ માર્ગમાં સોમ મેળવ્યો ઘરમાં લાવવાની વેળાએ કહ્યું કે ઇંદ્રના ઉદ્દેશથી તમને કચરીને રસ કાઢી અર્પું છુ સમર્થ ઇંદ્રના ઉદ્દેશથી તમારો અભિષવ કરુ છુ

હે ઇંદ્ર! તમે વીર છો, તમે ઘણા પ્રકાશવાન છો, તમે ઘેર ઘેર જાઓ છો, આ દાતથી કચરેલો સોમ પીઓ

હે ઈન્દ્ર તમને જાણવાની ઇચ્છા રાખુ છું હમણાં તમારી સાથે અધિગત થઈશ નહિ હે સોમ! એને માટે પહેલા હળવે હળવે , અને પછી જલદીથી નીકળો.

હે ઇંદ્ર! અમને ઘણીવાર બળવાન્ કરો અમને ઘણી સખ્યાવાળા કરો, અમને પુષ્કળવાર ધનવાન કરો

હે ઇંદ્ર! મારા પિતાના માથાને, ખેતરને તેમજ મારા પેટની પાસેના ભાગને ઉત્પાદન કરો

મારા પિતાનું જે પડતર ખેતર છે તેને, મારા આ શરીરને તથા મારા આ માથાને લોમવાળુ કરો.

હે શતક્રતુ તમે રથના છીદ્રમાં, ગાડીના છીદ્રમાં અને ઝુસરાના છીદ્રમાં ત્રણવાર (નિષ્કર્ષણદ્વારા) શોધન કરીને અપાલાને સૂર્ય સરખી કરી હતી.

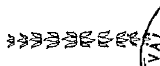
ઉપરના વૃતાંત ઉપરથી જણાય છે કે આર્યાવર્તની પ્રાચીન અબળાઓ સરસ્વતીની મહા ઉપાસક હતી. તેઓ પુરુષોની માફક મહા અભ્યાસ કરીને આધ્યાત્મિક જ્ઞાનમાં પારગત થતી અને ગ્રંથો પણ લખતી.

વાગ્દેવી.

આ મહા વિશુદ્ધ દેવીના પિતાનું નામ અંભૃણ ઋષિ હતું. વેદ વ્યાખ્યાકાર સાયનાચાર્યે, મંત્રની વ્યાખ્યામાં એ નામ બતાવ્યુ છે વાક્દેવી એટલી બધી ધર્મ પરાયણ થઇ પડી હતી કે તે પોતાના આત્મામાં બ્રહ્મની શક્તિનો પ્રકાશિત રૂપથી અનુભવ કરી શકતી હતી. બ્રહ્માંડનાં સર્વ સ્થાનમાં તે શક્તિ જાણ્યાથી આત્માની સફળતા મેળવી ગઇ હતી તે આઠ મંત્રોની દ્રષ્ટા છે. તે મંત્રો ઋગ્વેદ સંહિતાના ૧૦ મંડળના ૧૨૫ સૂક્તમાં જોવામાં આવે છે. તે વાક્દેવીના રચેલા છે. દેવીસૂક્ત (એટલે વાક્દેવીના બનાવેલા) તરિકે ઓળખાય છે. ૭૦૦ શ્લોકનો ચંડી મહાત્મ્યનો એક ગ્રંથ છે. તેનો ગૂજરાત અને બંગાળામાં નવરાત્રિના દિવસોમાં ઘણા જ ઉત્સાહની સાથે પાઠ કરવામાં આવે છે. તે ચંડી માહાત્મ્ય પણ માર્કંડેય પુરાણમાંનો એક ભાગ છે. તે ચંડી પાઠની પહેલાં આ દેવીસૂક્ત વાંચવુ જોઇએ. તેના રચેલા વેદમંત્રોનો વૈદિક મંડળમા ઘણા જ ઉત્સાહથી પાઠ કરવામાં આવે

છે વેદમંત્રના જેટલા વાચનારાઓ છે તે કરતાં વાક્દેવીના રચેલા આ આઠ મત્રોના વાંચનારાઓ વધારે છે આખા ભરત ખડમા માર્કડેય પુરાણમાના ચડી માહાત્મ્યનો ઘણો જ આદર છે તેના સંબધમા એટલુ કહ્યાથી બસ થશે કે "હિંદુ ધર્મ માનનારા ગુજરાતી તથા બગાળીઓએ કામનાની વખતે વેદશાસ્ત્ર કરતા ચડીને ઘણી પૂજનીય માનેલી છે મનુ, વ્યાસ, યાજ્ઞવલ્કય, અત્રિ વગેરે અઢાર મુનિઓના સ્મૃતિ શાસ્ત્રો ફેલાયા પછી જેમ વૈદિક સમયના ગૃહ્ય સૂત્ર ગ્રથની શ્રેષ્ઠતા જતી રહી હતી પાણિની મુનિનુ વ્યાકરણ થયા પછી જેમ ઇદ્ર, ચદ્ર, ભાગુરી, વ્યાડી વગેરે વ્યાકરણો નાશ પામ્યા હતા, બોપદેવનુ મુગ્ધબોધ વ્યાકરણ પ્રકટ થતા જેવી રીતે પાણિની મુનિના શબ્દ ગ્રથની મોટાઇ કમી થઇ હતી, વ્યાસ ઋષિના લખેલા પ્રખ્યાત અઢાર પુરાણો રચાયાથી જેમ વૈદિક કાળના પુરાણ શાસ્ત્ર ઉપરથી લોકોની શ્રદ્ધા જતી રહી હતી અને અઢાર ઉપપુરાણોથી વ્યાસના પુરાણો અને ઉપપુરાણોનો પણ પ્રભાવ ઓછો થયો હતો, તેમ ચડી માહાત્મ્યથી પણ ગુજરાત ને બગાળ ગાજે છે ચડીના ગ્રથથી સાધારણ રીતે વેદનુ શ્રેષ્ઠત્વ જો કે ઓછુ થયુ છે ખરુ પરતુ ચડીપદ દેવીસુક્તનુ અવલબન કરીને રચાયો છે માટે તેનો પાયો વેદ ગણાય છે

જે વાક્દેવીના સૂક્તોમા બહુ ગભીરાર્થ સમાયલો છે તે તરફ જોતા તેની વિદ્વત્તા, ધર્મનિષ્ઠા, ઉદારતા, વગેરે અનંત ગુણોનુ તે ધામ હતા ધન્યને વાક્દેવીને કે જેના ગુણો હજી પણ વૈદિક મડળમા પ્રેમથી ગવાય છે

તપસ્વિની શાંડિલી.

તપસ્વિની શાંડિલી ઋષભ પર્વત ઉપર પોતાના પતિની સાથે ધર્માચરણ તથા તપશ્ચરણ કરીને ધર્મ જીવન ગાળતી હતી, અને આવ્યા ગયાનો અતિથિ સત્કાર કરતી હતી. એક વખતે ગાલવ પોતાના ગુરુને ગુરુદક્ષિણામાં એક તરફ કાળાકાનવાળા આઠસો ધોળા ઘોડાઓની દક્ષિણા આપવાનું પણ લઈને તેવા ઘોડાઓની શોધ માટે ગરુડની પીઠ ઉપર બેસીને પૃથ્વીપર ફરતા હતા તે ફરતા ફરતા ઋષભ પર્વત ઉપર આવી ચઢયા. ત્યાં સિદ્ધ સ્ત્રી શાડિલીએ તે બન્નેનો અતિથિ સત્કાર કરીને અન્નપાનથી તૃપ્ત કર્યા, અને તે બન્નેએ આશ્રમમાં વાસ કર્યો. રાત્રે સુતાં સુતાં ગરુડે તે સિદ્ધ સ્ત્રીની નિંદા કરતાં એવો વિચાર કર્યો કે આ સ્ત્રીને અહીંથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે રુદ્રની પાસે લઇ જાઉં તો ઠીક. આવા વિચારમા ને વિચારમાં ગરુડ નિદ્રાવશ થઇ ગયો ને બીજી તરફ ગાલવ પણ નિદ્રાવશ થઇ ગયા અને બીજે દહાડે પ્રભાતમા ગરુડ જેવો જાગીને જુવે છે તો પોતાના બધાં પીછા ખરી ગયા છે અને પોતામા એક પણ ડગલુ ચાલવાની આય નથી. ગાલવ ગરુડની આવી દુર્દશા જોઇને ઉદાસ થઇ ગયા અને તેને પૂછ્યુ કે તારી આવી દુર્દશાનુ કારણ શુ?

આ પવિત્ર આશ્રમમા તેં મનમા કઇ દુષ્ટ વિચારો તો કર્યા નથી ના? જેવુ હોય તેવુ કહી દે. ગરુડે ધ્રુજતા હોઠથી કહ્યું, ઋષિ રાજ! અપરાધ થઇ ગયો છે મેં આ તપસ્વિનીને અહીંથી પ્રજાપતિ .શકર કે વિષ્ણુ એમાના એક દેવની પાસે લઇ જવાનો વિચાર કર્યો હતો આ અપરાધને લીધે તે સિદ્ધ સ્ત્રીની પાસે ક્ષમા માગો! પછી ગાલવે તપસ્વિની પાસે જઇને ગરુડની ચપળતા માટે ક્ષમા માગી, એટલે ક્ષમા આપતા સિદ્ધ શાડિલી બોલી,—ગાલવ! જાવ! ગરુડની પાંખો પાછી સારી થઇ જશે તેણે મારા વિશે ખોટો વિચાર આણ્યો હતો તેથી તેની તેવી દશા થઇ હતી હુ સદાચારસપન્ન અને તપ

છે. વેદમંત્રના જેટલા વાંચનારાઓ છે તે કરતાં વાક્દેવીનાં રચેલા આ આઠ મંત્રોના વાંચનારાઓ વધારે છે. આખા ભરતખંડમાં માર્કંડેય પુરાણમાંના ચંડી માહાત્મ્યનો ઘણો જ આદર છે. તેના સંબંધમાં એટલું કહ્યાથી બસ થશે કે "હિંદુ ધર્મ માનનારા ગુજરાતી તથા બંગાળીઓએ કામનાની વખતે વેદશાસ્ત્ર કરતાં ચંડીને ઘણી પૂજનીય માનેલી છે. મનુ, વ્યાસ, યાજ્ઞવલ્કય, અત્રિ વગેરે અઢાર મુનિઓનાં સ્મૃતિ શાસ્ત્રો ફેલાયા પછી જેમ વૈદિક સમયના ગૃહ્યસૂત્ર ગ્રંથની શ્રેષ્ઠતા જતી રહી હતી. પાણિની મુનિનું વ્યાકરણ થયા પછી જેમ ઇંદ્ર, ચંદ્ર, ભાગુરી, વ્યાડી વગેરે વ્યાકરણો નાશ પામ્યાં હતાં, બોપદેવનું મુગ્ધબોધ વ્યાકરણ પ્રકટ થતાં જેવી રીતે પાણિની મુનિના શબ્દ ગ્રંથની મોટાઈ કમી થઇ હતી, વ્યાસઋષિનાં લખેલાં પ્રખ્યાત અઢાર પુરાણો રચાયાથી જેમ વૈદિક કાળના પુરાણ શાસ્ત્ર ઉપરથી લોકોની શ્રદ્ધા જતી રહી હતી અને અઢાર ઉપપુરાણોથી વ્યાસનાં પુરાણો અને ઉપપુરાણોનો પણ પ્રભાવ ઓછો થયો હતો, તેમ ચંડી માહાત્મ્યથી પણ ગુજરાત ને બંગાળ ગાજે છે. ચંડીના ગ્રંથથી સાધારણ રીતે વેદનું શ્રેષ્ઠત્વ જો કે ઓછું થયું છે ખરું પરંતુ ચંડીપદ દેવીસુક્તનું અવલંબન' કરીને રચાયો છે માટે તેનો પાયો વેદ ગણાય છે.

જે વાક્દેવીના સૂક્તોમાં બહુ ગંભીરાર્થ સમાયલો છે તે તરફ જોતાં તેની વિદ્વત્તા, ધર્મનિષ્ઠા, ઉદારતા, વગેરે અનંત ગુણોનું તે ધામ હતાં. ધન્યને વાક્દેવીને કે જેના ગણો હજી પણ વૈદિક મંડળમાં પ્રેમથી ગવાય છે.

ને હાથમાં રાખતું હતું અને દાંતની પુતળી જેવાં તે, મનોહર અને સોજવાળાં હોવાથી માબાપને તેમ જ સર્વેને અતિપ્રિય થઇ પડયાં હતાં. માબાપનું સુખ લેતાં અને મોજ કરતાં કરતાં તે પરણવાને યોગ્ય થયાં અને સર્વે તેમને માટે વરની શોધ કરવા લાગ્યાં. એકવાર હિમાલય અને મેનારાણી એકાંતમાં બેશીને એ સંબંધીની વાત કરતાં હતાં એટલામાં ભગવાન નારદજી ત્યાં આવ્યા. રાજા રાણીએ અર્ધ્ય પાદ્યથી મુનિનું પૂજન કરી તેમને એક સુખાસન ઉપર બેસારી હાથ જોડીને ઉમાને યોગ્ય કોઇ વર બતલાવવાની વિનંતિ કરી. નારદજીએ ક્ષણ વાર ભમર ચઢાવી વિચાર કરીને કહ્યું કે-'રાજન્! તમે શા માટે ચિંતા કરો છો? વિધિ છે તે કન્યાને અનુરૂપ ભર્તા સદાય આપે છે. ઉમા કંઇ સામાન્ય મનુષ્ય નથી. તે એક દેવી-જગતની માતા છે અને તેને સર્વથી શ્રેષ્ઠ વર જ મળશે.'

મેના રાણીએ પૂછયું કે 'મળશે તે પછી કયારે? ઉમા હવે મોટી થઈ મહારાજ!' ઉઠતાં ઉઠતાં નારદજી બોલ્યા કે 'દેવિ! ઉતાવળાં ન થાવ? ઉમાને હજી કન્યાને યોગ્ય વ્રતાદિક તો કરાવો? ઇશ્વરના નામથી જગતમાં પૂજાતો ઉત્તમ વર કંઇ એમને એમ મળશે કે?' હસતા હસતા અને વીંણા વહાતા વહાતા તે પછી ત્યાંથી ગયા, અને મેના રાણી તથા હિમવાન્ તેમણે સર્વ શ્રેષ્ઠ વર મળવાનું કહ્યું તેના ઉપર જ મનોરથ કરવા લાગ્યાં. આમ કરતાં કરતાં એકાદ બે દિવસ ગયા પછી ઉમાએ જ મેના રાણીને કહ્યું કે, 'માતાજી! મને તપાચરણને માટે વનમાં જવા દ્યો.' દેવી પુત્રીનો અભિપ્રાય સમજી ગયાં પણ બોલ્યાં કે, "દીકરા! તારાથી તે તપાચરણ થાય? એ તો નારદજી અમસ્થા હસતા હતા. તેં કોઈ દિવસ સૂર્યનાં કિરણ દીઠેલાં નહિ તે તું વનમાં જઇને શું કરે? આપણે ઘેર સર્વ દેવતાઓ છે તેમનું મંદિરમાં બેઠી બેઠી જ આરાધન પૂજન કર, એટલે ઘણુંય છે." ઉમાએ વનમાં જવાનો આગ્રહ કર્યો અને જયા વિજયા નામની તેમની બે સખીઓએ મેના રાણીને સમજાવ્યાં તેથી આખરે તેમણે તપ તપવાને વનમાં જવાની અનુજ્ઞા આપી. સર્વે સાહિત્ય લઇને ઉમા અને તેમની સખીઓ વનમાં

પરાયણ છું તેથી દુષ્ટોના પાપી વિચારો જાણી શકું છું. સદાચારથી ધર્મ, અર્થ ને કામના ફળે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ અપમૃત્યુ અને દુઃખ વગેરે પણ અટકે છે એ ગરૂડ! હવે તારે કોઇ પણ સિદ્ધ અને પતિવ્રતા સ્ત્રીની નિંદા કરવી નહી, તેમ તેના સબંધમાં ખોટા વિચારો પણ કરવા નહીં ગરૂડે કરેલા અપરાધને માટે ક્ષમા માગી અને પછી તે બન્ને ત્યાંથી ચાલતા થયા.

તપસ્વિની શાંડિલી! કેટલોએક કાળ વીત્યા પછી પોતાના પવિત્રતના પ્રભાવથી સ્વર્ગમાં ગઇ ત્યાં સુમના નામની સ્ત્રીએ શાડિલીને પૂછ્યુ કે હે કલ્યાણિ! તમે કયા પુણ્યથી આ સ્વર્ગમાં આવ્યા છો? શાડિલીએ ઉત્તર આપ્યો-હું કંઈ ભગવા વસ્ત્રોથી કે વલ્કલ વસ્ત્રોથી સ્વર્ગમા નથી આવી, પરતુ પતિની એક નિષ્ઠાએ સેવા કરવાથી મને સ્વર્ગલોક મળ્યો છે હુ નિત્ય ઉઠીને મારા સાસુ સસરાની પતિની અને જેઠ દીયેરની સેવા કરતી તથા દેવ, પિતૃઓ અને અતિથી ઓની પણ સેવામા પરાયણ રહેતી હતી કોઇ દહાડો ઉંચે સ્વરે બોલતી નહી, કોઈની નિંદા કે આધી પાછી કરતી નહી, મોહોલામાં કે રસ્તા ઉપર ઉદ્ધત રીતે ઉઘાડે માથે હરફર કર્યા કરતી નહીં પણ કુળની મર્યાદા સાચવવાનો પ્રયત્ન ,કરતી હતી. પતિને સુવ રાવીને સુતી અને તેના ઉઠતા પહેલા ઉઠતી પ્રત્યેક કાર્ય જાતે કરતી તેને માટે વડીલોને પરિશ્રમ આપતી નહીં. આ રીતે સ્ત્રી ધર્મ પાળવાથી મને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ છે સુમના શાડિલીના પતિ વ્રતનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ જોઇને બહુ પ્રસન્ન થઇ અને તેના પતિવ્રત માટે ધન્યવાદ આપ્યો

ઉમા-પાર્વતી.

પર્વતોના રાજા હિમાલયને ઉમા અથવા પાર્વતીને નામે એક રૂપાળી અને સદ્‌ગુણશાલી પુત્રી હતી. પુત્રીના પછી મૈનાક નામે પુત્ર થવાથી ઉમાના પગલા શુભ ગણાતાં હતાં. જે ને તે તેમને હાથમાં

હેલને યોગ્ય તમે એને વરીને શું સ્મશાનમાં જઇ વાસ પૂરશો? એનામાં શું છે?"

કાને હાથ દઈ પાર્વતીજીએ આડું જોયું અને બોલ્યાં કે, 'બસ, બસ, મહારાજ! બસ કરો. હું વિશેષ સાંભળવા ઇચ્છતી નથી. બસ કરો અને કૃપા કરી અહીંથી પાછા ફરો.' આમ કહી ઉમા આસન ઉપરથી ઉઠયાં એટલે તુરત શંકર પ્રત્યક્ષ થયા અને તેમનો હાથ ઝાલીને બોલ્યા કે "પ્રિયે! પ્રિયે! હવે કયાં જાવ છો?" પાર્વતી અવળાં ફરેલાં પોતાનો હાથ મુકાવવા નાજુક કમ્મરથી તેમની તરફ ફરીને, શકરનું સુંદર મુખ જોઈ મંદ હશી હાથને ખેંચી લેવાનું પણ ભૂલી જઇ નીચું જોઇ ગયાં અને જયા વિજ-યાએ આનદથી ઉછળતે હૃદયે 'જય જય ભગવાન શકર' એમ બોલી પાય વંદન કર્યું. ઉમા અગુઠાથી ધરણી ખણુતાં ઉભાં રહ્યાં એટલે શંકરે જયા વિજયાને આશીર્વાદ દઈ કહ્યું કે-'ત્યારે હવે તમે તપથી સૂકાયલી તમારી આ સખીને લઇને ઘેર જાવ અને વિવાહની તૈયારીઓ કરાવો.'

ફરીને શકરનું વંદન કરી જયા વિજયાએ ઉમાને કહ્યું કે 'સખિ! ચાલો હવે આપણે જઈએ?' શંકરે ઉમાનો હાથ મુકી દીધો અને તે નીચે મુખે પણ ઉંચી આંખે હૃદયમાં હસતી અને પાછુ વાળીને જોવાને મિષે ટુંકાં અને સલજ્જ પગલાં ભરતી ભરતી સખીઓ સાથે ત્યાંથી પિતાના ઘર તરફ ચાલી અને શંકર ત્યાંથી કૈલાસમાં ગયા. જયા વિજયાએ આવીને સઘળી હકીકત કહ્યાથી હિમવાને લગ્નની તૈયારી કરી. દેવોને લઇ શકર પરણવા આવ્યા અને હિમવાન તથા મેના રાણી પ્રસન્નતાથી તેમને ઉમાનું કન્યાદાન દઈ કૃતાર્થ થયાં.

પછી શકર અને પાર્વતીજી કૈલાસમાં ગયાં. ત્યાં દક્ષ પ્રજા-પતિના યજ્ઞવાળી વાત સભારી દેવીએ પશ્ચાતાપ કરીને શંકરની પાસે ક્ષમા માગી ત્યારે તેમણે પોતાપરની તેમની અનન્ય ભક્તિમાં વખાણ કરીને કહ્યું કે, 'દેવિ! પતિ એજ સ્ત્રીઓનું સર્વસ્વ છે, એમ જગ-તને બતાવી આપીને તમે તમારા ઉત્તમ ચરિત્રથી સ્ત્રીજાતનો

ગયાં ને કૈલાસના ઉપકંઠ પ્રદેશમાં ગંગાજીને તીરે ઝુંપડાં બાંધી રહ્યાં. પાર્વતીજીએ અહીં જુદાં જુદાં મત અને તપાચરણ કરવા માંડ્યાં. આસપાસના રમણીય વનના પ્રદેશમાં તપ તપતા ઋષિઓ પણ તેમનાં વ્રતાચરણ જોઇને આશ્ચર્ય પામ્યા. એમ કરતાં કરતાં કેટલોક કાલ ગયા પછી ભગવાન શંકર એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનો વેશ લઈ તેમની પરીક્ષા કરવાને આવ્યા. કુશળ સમાચાર અને નિર્વિઘ્ન તપાચરણ ચાલવાના સમાચાર પૂછ્યા કર્યા પછી તેમણે ઉમાને કહ્યું કે "કન્યા! કયા ફળને માટે તું આવાં અઘરાં તપ કરે છે? જો આવાં તપથી તુ સ્વર્ગની ઈચ્છા રાખતી હોય તો તે મિથ્યા છે, કારણ કે તારા પિતાનો પ્રદેશ સ્વતઃ દેવભૂમિ છે, અને વરેચ્છાએ તપ કરતી હોય તો તે પણ મિથ્યા છે, કારણ કે તારા જેવી રત્નરૂપ કન્યાને તે વર શા માટે શોધવો જોઈએ? વર જ એની મેળે તને શોધતો આવશે. જોને રત્ન કઈ પોતાના લેનારને શોધવા જાય છે? બોલ, ત્યારે તુ શાને માટે તપ તપે છે?"

ઉમા તો લજ્જાથી નીચુ જ જોઇ રહ્યાં પણ જયા ને વિજયાએ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને ઉત્તર આપ્યો કે "મહારાજ! ભગવાન શંકરને વર મેળવવા માટે જ અમારી સખી આવાં કઠિન તપ ને વ્રત આદરે છે? ભગવાન શંકર એને મળશે કે નહિ વારુ?"

બ્રાહ્મણના વેશમાં રહેલા શંકરે ખિન્ન મુખ કરીને ઉત્તર આપ્યો કે "હેં! તમારી સખી એ શંકરને માટે આટલુ બધું કરે છે? અરેરે! એનામા શું છે? એ તો શરીરે ભસ્મ ચોળી, હાથીનુ ચામડુ ઓઢી, કંઠે સાપ વિંટાળી જ્યા ને ત્યાં ભૂતાવલની સાથે સ્મશાને સ્મશાન ભટક્યા કરે છે? ક્યાં એ કાપાલિક શંકર અને કયા આ દેવકન્યા રૂપ તમારી સખી?" પછી પાર્વતીને સંબોધીને બોલ્યા કે "તમારી સખીઓ કહે છે તે જ તમારો હેતુ હોય તો તમે ભૂલ કરો છો? ઐરાવત જેવા હાથી ઉપર સવારી કરવાને યોગ્ય તમે શું એના વૃષભ ઉપર બેસશો? અરે! વિચારી તો જુઓ કે, કલહંસનાં ચિત્રવાળા તમારા રૂડા પાનેતર સાથે એના હાથીના ચામડાના ઓઢણાના છેડા શી રીતે ગંઠાશે? રાજ મં-

હેલને યોગ્ય તમે એને વરીને શું સ્મશાનમાં જઇ વાસ પૂરશો? એનામાં શું છે?"

કાને હાથ દઈ પાર્વતીજીએ આડું જોયું અને બોલ્યાં કે, 'બસ, બસ, મહારાજ! બસ કરો. હું વિશેષ સાંભળવા ઇચ્છતી નથી. બસ કરો અને કૃપા કરી અહીંથી પાછા ફરો.' આમ કહી ઉમા આસન ઉપરથી ઉઠયાં એટલે તુરત શંકર પ્રત્યક્ષ થયા અને તેમનો હાથ ઝાલીને બોલ્યા કે "પ્રિયે! પ્રિયે! હવે કયાં જાવ છો?" પાર્વતી અવળાં ફરેલાં પોતાનો હાથ મુકાવવા નાજુક કમ્મરથી તેમની તરફ ફરીને, શંકરનું સુંદર મુખ જોઈ મંદ હશી હાથને ખેંચી લેવાનું પણ ભૂલી જઇ નીચું જોઇ ગયાં અને જયા વિજયાએ આનંદથી ઉછળતે હૃદયે 'જય જય ભગવાન શંકર' એમ બોલી પાય વંદન કર્યું. ઉમા અંગુઠાથી ધરણી ખણતાં ઉભાં રહ્યાં એટલે શંકરે જયા વિજયાને આશીર્વાદ દઈ કહ્યું કે–'ત્યારે હવે તમે તપથી સૂકાયલી તમારી આ સખીને લઇને ઘેર જાવ અને વિવાહની તૈયારીઓ કરાવો.'

ફરીને શંકરનું વંદન કરી જયા વિજયાએ ઉમાને કહ્યું કે 'સખિ! ચાલો હવે આપણે જઈએ?' શંકરે ઉમાનો હાથ મુકી દીધો અને તે નીચે મુખે પણ ઉંચી આંખે હૃદયમાં હસતી અને પાછું વાળીને જોવાને મિષે ટુંકાં અને સલજ્જ પગલાં ભરતી ભરતી સખીઓ સાથે ત્યાંથી પિતાના ઘર તરફ ચાલી અને શંકર ત્યાંથી કૈલાસમાં ગયા. જયા વિજયાએ આવીને સઘળી હકીકત કહ્યાથી હિમવાને લગ્નની તૈયારી કરી. દેવોને લઇ શંકર પરણવા આવ્યા અને હિમવાન તથા મેના રાણી પ્રસન્નતાથી તેમને ઉમાનું કન્યાદાન દઈ કૃતાર્થ થયાં.

પછી શંકર અને પાર્વતીજી કૈલાસમાં ગયાં. ત્યાં દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞવાળી વાત સંભારી દેવીએ પશ્ચાતાપ કરીને શંકરની પાસે ક્ષમા માગી ત્યારે તેમણે પોતાપરની તેમની અનન્ય ભક્તિનાં વખાણ કરીને કહ્યું કે, 'દેવિ! પતિ એજ સ્ત્રીઓનું સર્વસ્વ છે, એમ જગતને બતાવી આપીને તમે તમારા ઉત્તમ ચરિત્રથી સ્ત્રીજાતનો

ઉપકાર કર્યો છે જે સ્ત્રીઓ તમારા જેવે સચ્ચરિત્રે ચાલતી પતિનેજ પરમેશ્વર માનીને વર્તશે તે પણ હમેશાં તમારાં પદને પામી કૃતાર્થ થશે'

લક્ષ્મીજી.

આદિ કાલમાં જ્યારે દેવોએ સમુદ્રમંથન કર્યું ત્યારે તેમાથી દેવી લક્ષ્મીજી નીકળ્યા હતા. સમુદ્રમાથી નીકળેલી બીજી વસ્તુઓ જેવી સપૂર્ણ અને સર્વોત્તમ હતી તેવાજ લક્ષ્મીજી પણ સ્ત્રીના અવતારમા સપૂર્ણ અને સર્વોત્તમ હતા સર્વ દેવોએ અને ઋષિઓએ મળી તેમને વિષ્ણુ ભગવાનને સોંપ્યા અને ત્યાર પછી પતિસેવા અને પતિ એજ સ્ત્રીઓનુ પરમ દૈવત એમ ઉદાહરણ આપતા તે જગતની મહામાયા તરીકે પૂજાતા રહ્યા જ્યારે જ્યારે પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાને માટે વિષ્ણુ ભગવાન અવતારો લેતા ત્યારે ત્યારે લક્ષ્મીજી પણ જગતની સ્ત્રીઓને જુદા જુદા ચરિત્રોનુ શીક્ષણ આપવાને અવતાર લેતા હતા. સીતા અને રુકિમણીના અવતારમા તેમણે સ્ત્રીઓને અદ્ભુત ચરિત્ર બતાવેલુ છે તે છાયાની માફક પતિને અનુસરતા અને તેમના સુખ દુ ખમા ભાગ લેતા રહેલાં જણાય છે. જગતનો લય થતા ભગવાન વિષ્ણુ જ્યારે શેષનાગ ઉપર શયન કરે છે ત્યારે પણ લક્ષ્મીજી તો પોતાના પત્ની ધર્મને બજાવતા તેમના પગ ખોળામા લઈને તે ચાપ્યા કરે છે શેષશાયી ભગવાનના પગ ચાપતા લક્ષ્મીજી સ્ત્રીઓને જો સમજે તો પતિભક્તિ અને પતિસેવાનો કઇ ઓછો દૃષ્ટાંત આપતા નથી!

મદાલસા.

વિશ્વશુદ્ધ ગંધર્વની પુત્રી મદાલસા રૂપ, ગુણ અને યૌવનથી દેવકન્યા જેવી હતી. શત્રુજિત રાજાના કુંવર ઋતુધ્વજ સાથે તેની સગાઇ થઇ હતી. યૌવનના મનોહર કાલમાં પિતાના રાજ વૈભવનું કુમારિકા સુખ લેતાં એક વાર કોઇ પ્રસંગે સખીઓની સાથે તે અશોકવનમાં વનલીલા જોવાને ગઇ હતી પાતાલકેતુ નામનો એક દુષ્ટ અને માયાવી રાક્ષસ હતો તે સહસાજ ત્યાં આવી ચઢયો અને સખીઓની સાથે વનમાં ફરતી મદાલસાને જોઈ મોહ પામ્યો. પરિજન અને સખીઓની નજર ચુકાવી તે મદાલસાને ઉપાડી પોતાને ઘેર લઈ ગયો. અહીં મદાલસા ગુમ થતાં સર્વે ખેદ પામ્યાં અને વિશ્વશુદ્ધ ગધર્વે તેને શોધવાને માટે ચારે દિશાએ માણસો મોકલી તજવીજ કરાવી, પરંતુ કહીં પણ તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ. મદાલસા ગુમ થયાના સમાચાર અયોધ્યા જતાં ઋતુધ્વજ પણ શોકાતુર થઇ ગયો.

આણી તરફ પાતાલકેતુએ મદાલસાને પોતાના મનોહર મહેલમાં લાવી તેને લલચાવવાને સારુ સામ, ભેદ અને દંડ-ધમકીઓ આપી પણ તે એકની બે થઇજ નહિ. પાતાલકેતુ ઘણોય ઉંચો નીચો થયો પણ દૃઢ સંકલ્પવાળી કન્યાની આગળ તેનુ કઈજ ચાલ્યું નહિ. પુરુષ પોતાના વૈભવથી અને જગતને જીતવાના સામર્થ્યથી પણ દૃઢ સંકલ્પવાળી સ્ત્રીને ચળાયમાન કરવાને સમર્થ થતો નથી, એ સિદ્ધ વાત છે. સતીત્વરૂપી ઐશ્વર્યનો આશ્રય કરીને ઉભેલી એક નાજુકમાં નાજુક બાળા પણ રાક્ષસ જેવા પુરુષને પોતાની ઉપર ધસતો અટકાવી શકે છે એવાં આપણે આગળ અનેક દૃષ્ટાંતો જોયાં છે. ત્રિભુવનને ત્રાસદાયક અને કૈલાસને પણ ઉપાડનાર રાવણ સીતાના સતીત્વનાં ઐશ્વર્ય આગળ હારી ગયો હતો અને તેનાં બલ પરાક્રમનું કઈ પણ બલ તેમના ઉપર ચલાવી શક્યો ન હતો. મદાલસા પણ આવાંજ સતીત્વનાં ઐશ્વર્યે કરીને

પાતાલકેતુને પોતાને અપવિત્ર કરતો અટકાવી રહી. નિત્ય તે દુષ્ટની સામે શીયલનું રક્ષણ કરવું પડતું હતું તેથી મદાલસા કંટાળી ગઈ અને બીજી જ રીતે તેના નાશની યુક્તિ કરી. તેણે એક વાર કપટયુક્ત હાસ્ય કરીને કહ્યું કે "તમારાં સ્નેહીઓને બોલાવો પછી વિવાહ થશે.'

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનો વેશ લીધો અને જે ઠેકાણે ઋતુધ્વજ પોતાના મિત્રોને મળવા એક સરોવર ઉપર જતો હતો ત્યાં જઇ તેની પાસેથી પ્રપંચ કરીને મદાલસાનો ચૂડામણિ માગી લીધો. ઋતુધ્વજ અને તેના મિત્રોને ઉલટું સુલટુ સમજાવી તે ત્યાંથી અયોધ્યા ગયો અને મદાલસાને પેલો ચૂડામણિ બતાવી ઋતુધ્વજ મરણ સકટમાં પડયો છે, એવું કહી પોતાની સાથે લઈ ગયો ને માયાવીએ તેને યમુનાનાં કોતરોમાં સંતાડી દીધી. ઋતુધ્વજ જ્યારે મિત્રોને મળીને ઘેર આવ્યો અને મદાલસાને જોઇ નહિ ત્યારે મરવાને તત્પર થયો. તેના નામનું રટન કરતો કરતો તે વનમાં નીકળી પડયો. અજરક નાગના પુત્રો તેને ચિત્તભ્રમ થયેલો જોઈ દિલગીર થયા અને તેની માફક સર્વ વૈભવનો ત્યાગ કરી વનમાં જઈ રહેવાને તત્પર થયા. અજરક નાગે તેમની હકીકત સાંભળી આશ્વાસન આપ્યું અને પછી ભગવાન શકરને પ્રસન્ન કરી મદાલસાની ભાળ મેળવી તેને પોતાને ત્યાં લાવીને રાખી.

ઋતુધ્વજને પણ તેની પ્રિયા દેખાડવાનુ કહી વનમાંથી અજરક ઘેર લઈ આવ્યો અને બન્ને સ્રી પુરુષને મેળવ્યાં. મદાલસાએ પાતાળકેતુનાં અનેક દુ:ખ સહન કર્યાં પણ પોતાનુ પાતિવ્રત્ય જેવુંને તેવુ જ જાળવી રાખ્યુ અને છેલ્લે દુ:ખને અંતે બેઉ દંપતીને અનન્ય સુખની પ્રાપ્તિ થઇ પાતાળકેતુ નિરાશ થઇ પાતાળમાં નાશી ગયો અને ઋતુધ્વજ અયોધ્યાનો રાજા થઈ પ્રજાનુ પાલન કરવા લાગ્યો.

મદાલસાને તે પછી કાલક્રમે ચાર પુત્રો થયા જેમાંના ત્રણ તેના સદ્બોધને પરિણામે પરમ વૈરાગ્ય પામી વનમાં ગયા અને એક પુત્ર રાજનીતિનો અભ્યાસ કરી અયોધ્યાની ગાદીને દીપાવે એવો થયો ઋતુધ્વજ અને મદાલસા બેઉ સ્રી પુરુષ તે પુત્રને રાજ્ય સોંપી વાનપ્રસ્થાશ્રમનો અંગીકાર કરી વનમાં ગયાં. દુખ એ માણુસની કસોટી છે અને જેઓ તે કસોટીમાથી પસાર થઇ જાય છે તે આખરે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ ચારે પુરુષાર્થો મેળવવાને સમર્થ થાય છે તે વાત મદાલસા અને ઋતુધ્વજના ચરિત્રમાં આપણુને દૃષ્ટિએ પડે છે.

દુઃશલા.

ધૃતરાષ્ટ્ર અને ગાંધારીની પુત્રી તથા દુર્યોધનાદિ સો ભાઇઓની બહેન દુઃશલા સિંધ દેશના રાજા જયદ્રથની સાથે પરણી હતી. ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોની મતિ જ્યારે નઠારી હતી ત્યારે દુઃશલા ઘણી સારી મતિની પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. પાંડવો તરફના કૌરવોના અન્યાય જોઇને વારવાર તે ગુસ્સે થતી અને જ્યારે દ્રૌપદીને સભામાં બોલાવી મંગાવીને તેમનાં વસ્ત્ર ખેંચવામાં આવ્યાં ત્યારે તો તેણે દુર્યોધન વગેરેને કહ્યું હતું કે 'ભાઇઓ! તમને આ શું દુર્મતિ સૂઝી છે? માતાના ઠેકાણાનાં આપણાં ભાભીને તમે સભામાં બોલાવી તેમની લાજ લીધી એ શું સારું કર્યું.? જ્યારે પોતાના જ ઘરમાં આવો કલેશ અને દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે માણસો નાશ પામે છે.' પિતાને તથા માતાને પણ તે વારંવાર કહેતી હતી કે, 'પાંડવો પણ તમારાં બાળક છે અને આવો કુટુંબ કલેશ ન થવા દેવો.'

ખોટું કર્યું એટલું જ નહિ, પણ મોટું વેર ઉભું કર્યું. ભીમસેન તમને જંપવા દેશે નહિ. પરસ્ત્રી ઉપર કુદષ્ટિ કરનાર નાશ પામે છે.'

તે પછી કૌરવ પાંડવો વચ્ચે જ્યારે યુદ્ધ થયું ત્યારે વીરપત્નીને શોભે તેવાં વચનોથી તેણે પતિને રણે ચઢવાને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. ધૃતરાષ્ટ્રનાં છોકરાંમાં દુઃશલા આ પ્રમાણે પોતાના ગુણથી સર્વને પ્રિય થઇ પડી હતી; અને સાસરામાં પણ મોટું માન પામી હતી.

માયાદેવી.

કપિલવસ્તુના રાજા શુદ્ધોદનને બે રાણીઓ હતી, તેમાંની મોટી રાણીનું નામ માયાદેવી હતું. માયાદેવી પુણ્યનો અવતાર હોય તેવી પવિત્ર અને શુદ્ધાચારવાળી મહારાણી હતી. બે રાણીઓ હોવા છતાં રાજાને સંતાન નહિ હોવાથી વારંવાર તેઓ શોક કરતા હતા. માયાદેવી રાજાને શોક કરતા જોઇ હમેશ કહેતાં હતાં કે 'રાજન્! સદ્વર્તન અને શુભ ભાવના જ મનુષ્યની મનકામનાઓ પૂરે છે. હું પવિત્ર છું તેથી મને સપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, આપ કોઇ વાર પણ પુત્ર સુખ જોવાને ભાગ્યશાળી થશો.'

સદાચારનું જીવન ગાળતાં ગાળતાં એકવાર રાણીને પ્રભાતમાં સ્વપ્ન આવ્યું અને ઉઠીને તુરત મહારાજનું મુખ જોઇ માયાદેવીએ કહ્યું કે, 'પ્રિયદર્શન! મને હમણાં એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે જાણે મારી જમણી કુખ ચીરીને એક ધોળો હાથી તેમાં દાખલ થયો.' મહારાજાએ બ્રાહ્મણોને બોલાવી તેનુ તાત્પર્ય પૂછ્યું તો તેમણે કહ્યુ કે 'દેવીને આજથી ચઢતો દહાડો થયો છે અને એક રાજચક્રવર્તિ કે ધર્મચક્રવર્તિ પુત્ર તમને થશે.' સુવર્ણનાં દાન આપી રાજાએ આથી પ્રસન્ન થઇ બ્રાહ્મણોને સતોષ્યા. પછી જ્યારે પુરા દહાડા થયા ત્યારે માયાદેવી આર્ય કુટુંબોની રીત પ્રમાણે પતિના ચરણમાં પ્રણામ કરી પિએર જવાને નીકળ્યાં. સુખાસન એવી પાલખીમાં બેસી તેઓ જતાં હતાં એટલામાં લુબુની નામે વનમાં તેમને પ્રસૂતિ થઇ અને

ભગવાન બુદ્ધનો જન્મ થયો. દેવ દુંદુભિ ગડગડ્યાં અને સર્વત્ર જય-જયકાર થઈ રહ્યો, પરતુ પુત્રનું સુખ જોઇ તેની માતા માયાદેવી પોતાની સપત્ની અને બહેનને નાનું બાળક સોંપી પરલોકવાશી થઈ. સતીઓનો વિશ્વાસ આ પ્રમાણે હમેશાં ખરોજ પડે છે.

યશોધરા.

શુદ્ધોદન રાજાએ જાત સંસ્કાર કરી લાલન પાલનમાં એ કુંવરને ઉછેરી મોટો કર્યો અને સર્વાર્થસિદ્ધ એવું તેને અનુરૂપ નામ આપ્યું. સર્વાર્થસિદ્ધ ઉમ્મર લાયક થતાં જ રાજાએ તેને મોસાળ પક્ષની અનુરૂપ ગુણવતી યશોધરા નામની સુંદર કન્યા સાથે સ્વયંવરથી પરણાવ્યો. આ કુમારને રાજા કદી પણ અશુભ બનાવ દેખાડતો ન હતો અને મોજ મઝામાં રાખતો હતો, તેમ છતાં પણ લોકોદ્ધારને માટે તેનું મન હમેશાં સંસારથી જુદા જ વિચારો કર્યા કરતું હતું. 'સસાર દુઃખમય છે અને સુખનું સાધન મારે શોધી કાઢવું તથા દુઃખી લોકને સન્માર્ગ બતાવવો' એમ તેને વારવાર થયા કરતુ હતુ. સુખ વૈભવમાં તેના જીવને આરામ કે આનદ મળતો નહતો. એમ કરતાં કરતાં યશોધરાને ગર્ભ રહ્યો અને તેને પુત્ર આવ્યો. રાજા શુદ્ધોદન પુત્રના પુત્રનું સુખ જોવાને માટે તલસી રહ્યો હતો. સુવાવડ પછીનો યોગ્ય કાળ ગયા પછી તેણે પુત્ર વધુને ધામધુમથી કપિલવસ્તુ તેડી.

યશોધરા 'રાહુલ'ને લઇ જીયાયણાને આંણે આવી ત્યારે સર્વાર્થસિદ્ધે વિચાર કર્યો કે, "આ વળી એક બીજી બેડી મારા પગમાં પડી. વાત્સલ્ય સ્નેહ સસાર ત્યાગની આડે આવશે માટે બહેતર છે કે, પુત્રનો સ્નેહ ચઢે ત્યાર પહેલાં જ હવે મારે અહીંથી ચાલ્યા જવું." રાહુલ કુંવર ઘેર આવવાથી જ્યારે રાજનગરમાં અને રાજગૃહમાં મોટો આનદોત્સવ થઇ રહ્યો હતો ત્યારે સર્વાર્થસિદ્ધ આમ સસાર ત્યાગ કરીને ચાલ્યા જવાનો વિચાર કરતો હતો. રાત પડી ત્યારે

યશોધરાની દાસીઓએ બાળ કુંવર લઈ આવી અંતઃપુરમાં સર્વાર્થસિદ્ધને બતાવ્યો ને ઓવારણાં લીધાં. રાજમહેલમાં અને અંતઃપુરમાં રોશની થઈ, નાચ મુજરા થયા અને સર્વે સુખથી સુઈ ગયાં ત્યારે એકલા સર્વાર્થસિદ્ધને મોડી રાત સુધી ઉંઘ આવી નહિ. ત્યાગ, ત્યાગ અને ત્યાગના જ વિચારો તેની આગળ પાછળ પ્રસરી રહ્યા હતા. મધ્ય રાત્રિએ તે પલંગમાંથી ઉઠયો. નીચે ઉતરી પોશાક પહેર્યો અને ફરીને પલંગ સામું જોયું તો સ્હોડમાં રૂપાળો છોકરો લઈને સુતેલી પ્રિયાને જોઇ. સર્વાર્થસિદ્ધની આંખોમાં તે વખતે પાણી ભરાઈ આવ્યાં પણ સ્વસુખ કરતાં લોકહિતની ઉત્કંઠા પ્રબળ હતી તેથી 'આ સર્વ ખોટું છે' એમ બોલી એકદમ મુખ ફેરવી ત્યાંથી તે નીચે ઉતર્યો અને સંસારસુખ, વૈભવ, પુત્રદારા આદિ સર્વનો ત્યાગ કરી વન તરફ ચાલી નિકળ્યો.

સવારના પહોરમાં જ્યારે માગધીઓએ યશોધરાને જગાડી અને 'સર્વાર્થસિદ્ધ ચાલ્યા ગયા છે' એવી વાત રાજકુટુંબમાં ગમગીની પ્રસારી રહેલી તેના જાણવામાં આવી ત્યારે, આ સંસાર તેને નિઃસાર લાગ્યો. તે આકુળ વ્યાકુળ થઇ 'હા પ્રિય! હા પ્રિય!' એમ બોલતી વિવેક, વિચાર ને વાણી શૂન્ય થઈ રહી. નાનો કુંવર જાગતાં તેને લાવીને દાસીઓએ જ્યારે યશોધરાના ખોળામાં મુકયો ત્યારે, અત્યાર સુધી જે દિગ્મૂઢ જેવી થઇ બેશી રહી હતી તે વધારે આક્રંદ કરતી પુત્રના સામું જોઇ ચોધાર આંસુ પાડતી પાડતી દયામણે મુખે રોઇ પડી કેઃ—

"નિરભાગીઓ રે, મોસાળથી ઘેર આવીઓ;
તે જ રાત્રિએ રે, તાતે સંસારને ત્યાગીઓ.
સુખ બાપનું રે, કરમે લખાવી ન લાવીઓ;
દુરભાગીઓ રે, ત્યારે કુંવર! તું શે આવીઓ?"

બાળક અજ્ઞાન છતાં રડી ગયું, ત્યારે સ્નેહથી અભિભૂત થતી થતી તે જાણે તેનો તિરસ્કાર કરવાથી ખિન્ન થઈ હોય તેમ ડસકું લઈ હાથથી કુંવરને ઉચો કરી સ્નેહથી વળી વિલપવા લાગી કેઃ—

"આહ! બાપુડા રે! આ શું અચાનક નીવડયું?
મારે તાહરે રે, માથે આ આભ તૂટી પડયું.
'નિરભાગીઓ રે, મોસાળથી ઘેર આવીઓ,
તે જ રાત્રિએ રે, તાતે સંસારને ત્યાગીઓ'
સગાં સાગવાં રે, પીર પુંઠળ એવું બોલશે,
ખરા ખોટાનો રે, તોલ નહિ કોઈ તોળશે!"

યશોધરાને આમ વિલાપ કરતી જોઈ રાહુલ કુંવરને દાસીએ તેના ખોળામાંથી ઉપાડી લીધો અને પરિજને તથા વૃદ્ધ રાજાએ સમજાવી તેને પુત્રનું પાલન કરવા તરફ પ્રેરી. મોટો રાજ વૈભવ હોવા છતાં સર્વાર્થસિદ્ધના સંસાર ત્યાગ પછી યશોધરાએ સુખનો ત્યાગ કર્યો અને વિયોગિનીને વેશે રહેવા લાગી. એમ કરતાં કરતાં કેટલાંક વર્ષ વીતિ ગયાં અને સર્વાર્થસિદ્ધ બુદ્ધ થઇ લોકને સન્માર્ગ ઉપદેશવા લાગ્યો. વૃદ્ધ રાજા શુદ્ધોદને પછી એકવાર પુત્ર મુખ જોવાને માટે તેને કપિલવસ્તુ આવવાને કહાવ્યું અને પોતાના કુટુંબનો પણ સંસારથી ઉદ્ધાર કરવાને માટે બુદ્ધ આવ્યો. નગરની શેરીઓમાં ત્યારે તે ઉઘાડે પગે અને બોડે માથે માત્ર પીળી કફની પહેરીને ચાલતો દેખાયો ત્યારે નગર લોક ખિન્ન થઈ ગયા અને રાજમહેલમાં આવી જ્યારે તેણે દયામણે મુખે ભિક્ષાના પાત્રમાં અન્ન આપવાની યાજના કરી ત્યારે તો દેવી યશોધરા પોતાના પ્રિયપ્રાણને આવા ભિખારીના વેશમાં જોઈ હાહાકાર કરતી ધરણી ઉપર ઢળી પડી, રાજા શુદ્ધોદનને મૂર્ચ્છા આવી ગઇ અને રાજકુળ જેમ ચિત્રમાં ચિતર્યું હોય તેમ દિગ્મૂઢ બની ગયું. બુદ્ધદેવે તેમને આશ્વાસન આપી સંસારની નિ:સારતાનો ઉપદેશ કર્યો અને જણાવ્યું કે, 'આ સર્વ દુ:ખનું કારણ સંસારની માયા છે અને જેઓ તેનો ત્યાગ કરે છે તે જ સુખી થાય છે.' પિતાને અને છેવટ પુત્રને પણ તેણે બુદ્ધ ધર્મની દિક્ષા આપી. રાણી યશોધરા પણ પતિના નવા ધર્મની દિક્ષા લઈ બુદ્ધ ધર્મની પહેલી આરજા બની.

તમે મને ગોદાવરી સ્નાન કરાવો, અને તેને કાંઠે મારા નામનું શિવાલય બધાવો, એટલે હું પૂર્વ સ્વરૂપને પામીશ" તે ઉપરથી ભોગવતી સાસુ સસરાની આજ્ઞા લઈને પતિની સાથે ગોદાવરી ગઈ, અને તે પ્રમાણે કર્યું. એવું કહેવાય છે કે, ગોદાવરી સ્નાન કર્યા પછી નાગરાજનો કદરૂપો ચહેરો બદલાઈને તે સ્વરૂપવાન થયો હતો. પછી તેઓ બન્ને જણ પાછાં પોતાના નગર તરફ ગયાં, પણ નાગરાજના ન્હાના ભાઈઓએ તેને ઓળખી ન શકયાથી પેસવા દીધાં નહિ. નાગરાજે તેમની સાથે લડાઈ કરવાની તૈયારી કરી. તે જોઈને ભોગવતીએ વિચાર કર્યો કે, લડાઈ થવાથી મારા પુત્રરૂપ દીએરોનો નાશ થશે, માટે બધા ભાઈઓમાં સ્નેહ અને સપ રહે તેમ કરવું, એ મારો ધર્મ છે. એવું વિચારીને તેણે પોતાના પતિને નમ્રતા પૂર્વક કહ્યું કેઃ—

"સ્વામીનાથ! આપ તો સર્વજ્ઞ અને સદ્‌ગુણ સપન્ન છો, પણ આપની અલ્પ બુદ્ધિવાળી દાસીની વિનતિ ધ્યાનમાં લેશો. આપ જાણો છો કે, ભાઈઓ વિના મોટા મહીપતિ પણ ગરીબ જેવા લેખાય છે. ભાઈઓ છે તે જમણી બાજુ છે. જેને ભાઈઓમાં સપ છે, તે ગમે તો ભાવ ગરીબ હોય તોપણ પૃથ્વી પતિ જેવા સુખી ગણાય છે. આ સંસારમાં ભાઈઓની સહાયતાની ઘણી જરૂર છે. ભાઈઓ વિના પૃથ્વીપતિ થવાતું નથી, એવું ઇંદ્રને ભાઈ કરી મહાત્મા કશ્યપ પુત્ર વામનજીએ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. ભાઈઓથી જૂદા પડી થતો લાભ તે લાભ જ સમજવો નહિ ભાઈઓ સાથે રહેતાં હાનિ થાય, તોપણ તે લક્ષ્મીની ખાણ જેવી સમજવી. જે નિર્ધન છે, તે પણ બંધવ રૂપ ધનને પોષે છે, તેજ ધનવાળો છે. જે ધનવાળો છે, પરંતુ બંધવને પોષતો નથી તેજ નિર્ધન છે. બંધું એજ અમૃતનો સાગર છે એની મદદથી લક્ષ્મી મળવી દુર્લભ નથી. બંધુ વિના આપત્તિમાંથી કોણ ઉગારે? અરે! ભાઈઓના સ્નેહને કોઈની ઉપમા અપાઈ શકાતી નથી. હે પ્રાણનાથ! મારું કહ્યુ માનો યા ન માનો, એ આપની મરજીની વાત છે, પરંતુ યુદ્ધમાં તો જય પરાજયનો કાંઈ ભરુસો નથી, માટે મારી વિનંતિ એ

છે કે, ત્રણ દિવસ સુધી યુદ્ધ બધ રાખો અને એ ત્રણે દિવસ વામનવિજય, ધ્રુવચરિત્ર તથા ભરતચરિત્રનાં નાટક સર્વે ભાઇઓ જુવો.”

સતીનો ઉપર પ્રમાણેનો બોધ નાગરાજે લક્ષ પૂર્વક સાંભળ્યો તેમજ તેના બીજા ભાઈઓએ પણ સાંભળ્યો, તેથી તેઓએ એક મત થઇને તેના કહેવા પ્રમાણે ત્રણ દિવસ સુધી નાટક જોયાં પછી નાગરાજે નિશ્ચય કર્યો કે, મારે યુદ્ધ કરવું નથી નાના ભાઇઓ પ્રત્યે મારો શો ધર્મ છે, એ મારા જાણવામાં આવ્યું. હવે મારે રાજ્ય જોઇતું નથી. એવું વિચારી તેણે પોતાના ભાઇઓને કહ્યું કેઃ-તમે મારો ભય રાખ્યા વગર હવે સુખેથી રાજ કરો. તેના ચાર નાના ભાઈઓએ પણ મોટા ભાઈ પ્રત્યે શો ધર્મ છે એ જાણ્યું, તેથી તેઓ પસ્તાવો કરી હાથ જોડીને નાગરાજને કહેવા લાગ્યા કે, વડીલ બધુ! અમે જે કઈ કહ્યુ હોય, અથવા અમારો જે કંઈ અપરાધ હોય તે કૃપા કરીને ક્ષમા કરો. અમારે તો તમારી સેવા કરવી, એ જ રાજ્ય છે. એવું કહીને નાગરાજને બહુ આગ્રહપૂર્વક શહેરમાં લાવીને, તેને રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો સતી ભોગવતીના વિનયનો અને સદ્‌ગુણનો કેવો પ્રભાવ! તેણે જ પોતાની વિદ્વત્તા અને મહાન્ ગુણોના પ્રતાપવડે નાગરાજ જેવા કદરૂપા પતિને સેવી, તેને સ્વરૂપવાન્ કર્યો તથા પતિના બાંધવોમાં સ્નેહ અને સપનુ રાજ્ય સ્થાપન કર્યું. એ સાચી સતી વગર બને તેવું નહતુ. ધન્ય છે ભોગવતી, તમારી સાચી ભક્તિને તથા પતિવ્રતપણાંને!

રેવતી.

સતી રેવતી એ રેવત દેશના રાજા રૈવત-(ઇંદ્રદ્યુમ્ન)ની પુત્રી, અને શ્રીકૃષ્ણના વડીલ બંધુ બળભદ્ર (બળદેવ)ની પત્ની થાય. તે રૂપ ગુણમાં તથા જ્ઞાનમાં અનુપમ હતી. તે પિતાને ઘેર જ્યારે લાયક ઉમ્મરની થઈ, ત્યારે રાજાએ ઋષિમડળને બોલાવીને પૂછયું

૧૪

કે, આ મારી પુત્રીનો વિવાહ કોની સાથે કરવો? તેને વરવા યોગ્ય કોઈ વર હોય તો મને બતાવો. એ ઉપરથી સર્વ સભાએ પૂર્ણ વિચાર કરીને જણાવ્યું કે, હે રાજન્! તમારી પુત્રીને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય એવો એક વર છે અને તે દ્વારિકાના રાજા વસુદેવનો મોટો પુત્ર બળભદ્ર છે. તે મહાન્ પરાક્રમી, સ્વરૂપવાન્, ગુણવાન્, અને નીતિનિપુણ છે. માટે તેની જ સાથે તમારી પુત્રીને પરણાવો. આ સલાહ ઉપરથી રૈવત રાજાએ રેવતીનો વિવાહ બળરામ સાથે શાસ્ત્રવિધિથી કર્યો હતો. આ જોડું સર્વ પ્રકારે એક રૂપજ હતું અને તેમનાં અંત:કરણો જોડાયલાં હતાં. માત્ર દેખાવમાં શરીર જ જૂદાં હતાં. સતી રેવતીએ પોતાના પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલીને પતિની ઘણી પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. તે પોતાના સતીત્વના પ્રભાવે પ્રજામાં એટલી તો માન પામીને પૂજ્ય થઈ ગઈ છે કે, આજે પણ લોકો દ્વારિકા, ગીરનાર વગેરે તીર્થક્ષેત્રોમાં તેના નામના કુંડમાં સ્નાન કરવાથી પોતાને પવિત્ર થયેલા માને છે.

મહાશ્વેતા.

આ સતી ચંદ્રના કિરણોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અપ્સરાના કુળમાં આભૂષણરૂપ હતી, તેના પિતાનું નામ હંસ અને માતાનું નામ ગૌરી હતું. તે પોતાનાં માત પિતાની સાથે હેમકૂટ નામના પર્વત ઉપર મોટા લાડકોડમાં ઉછરી હતી. વ્યવહાર, નીતિ તથા ધર્મજ્ઞાન તેને તેનાં માતા પિતા તરફથી વારસામાં ઉતર્યું હતું. વારંવાર ગયા આવ્યા ઋષિ મુનિઓની સેવાથી, તેનું ચરિત્ર પણ સંસ્કૃત થયેલું હતું. એક સમયે જ્યારે વસંત ઋતુની બહાર ખીલી નિકળી હતી ત્યારે મહાશ્વેતા પોતાની માતા તથા સખીઓની સાથે હિમાચલ પર્વતની તળેટીમાં આવેલા અચ્છોદ સરોવરપર સ્નાન કરવાને ગઈ હતી ત્યાં આગળ પોતાની સખીઓ સાથે વનશ્રીની શોભા નિહાળતી નિહાળતી આમ તેમ ફરતી હતી, તેટલામાં તેને દિવ્ય

સુગધ આવી, તે ઉપરથી આગળ ચાલીને જોયું તો, બે મુનિ કુમારો તેની દૃષ્ટિએ પડયા. તેમાં એક અત્યત રૂપસપન્ન મુનિકુમારે પોતાના કાનપર પુષ્પમંજરી ખોસેલી હતી, જેની સુગધથી તે પ્રદેશ સુવાસિત થઇ રહ્યો હતો. મહાશ્વેતા આ મુનિકુમારનાં સૌન્દર્યપર મોહી પડી. બીજી તરફથી પેલા મુનિકુમારની દશા પણ તેવી જ થઈ પડી. પછી મહાશ્વેતાએ ધ્રુજતા હોઠે લજ્જાવનત થઈને, તે મુનિકુમારના મિત્રને પૂછયું કે, આ તમારા મિત્ર કોણ ને કોના પુત્ર છે અને તેના કાનપર રહેલી પુષ્પમજરી કયા વૃક્ષની છે? તે યુવકે ઉત્તર આપ્યો; આ મારા મિત્ર શ્વેતકેતુ મુનિના લક્ષ્મીથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર છે, તેનુ નામ પુડરીક છે, તેના કાનપર રહેલી પુષ્પમજરી પારિજાતિકની છે અને નદનવનના દેવતાએ તેમને તે અર્પણ કરેલી છે.

આમ મહાશ્વેતા અને મુનિકુમારનો મિત્ર વાત કરતાં હતાં, તેવામાં પુડરીકે ત્યાં આવીને મહાશ્વેતાને કહ્યુ,-ચપો! તમને ગમતી હોય તો પહેરો તમારા કાનમાં. એમ કહીને મુનિકુમારે પોતે તેના કાનમાં પુષ્પમજરી પહેરાવી. પરતુ કામના પરાધીનપણાને લીધે તે વખતે તેના હાથમાંથી માળા નિચે સરી પડી. તે મહાશ્વેતાએ પોતાના કઠમાં પહેરી લીધી અને તે મુનિકુમારને પ્રણામ કરીને હેમકૂટ તરફ જતી, પોતાની માતાની પાછળ જવા માટે ત્યાંથી ચાલી. હાથમાથી માળા પડી ગઈ, તે જોઇને મિત્રે મુનિકુમારને ઠપકો આપ્યો, એટલે મહાશ્વેતાના મનમાં વસેલો મુનિકુમાર બનાવટી ક્રોધ કરીને, મહાશ્વેતાને કહેવા લાગ્યો, તમારે મારી માળા આપ્યા વિના જવુ નહી, માળા આપીને પછી જજો! એટલે મહાશ્વેતાએ પોતાનો એકાવળી હાર ઉતારીને પુડરીકના હાથમાં નાખ્યો, છતાં પણ પુંડરીક તેને ઓળખી શકયો નહીં. બીજી તરફ મહાશ્વેતા અચ્છોદ સરોવરમાં નાહીને પોતાની માતા સાથે હેમકૂટમાં આવી પરતુ તેનુ મન પુડરીકની જ પાસે રહ્યુ. એટલામા તેની એક દાસી, કે જે પાછળ રહી હતી તેણે એક પત્રિકા મહાશ્વેતાને

આપીને કહ્યું, બેહેન! તમને જેણે પોતાના હસ્તકમળથી પુષ્પમંજરી પહેરાવી હતી, તેણે જ આ પત્રિકા મોકલાવી છે મહાશ્વેતા અનેક મનોરથોની વચ્ચે અથડાતાં મોટા હર્ષથી તે પત્રિકા વાંચીને વિશેષ અધીરી થઇ પડી અને તે વિષે દાસીની સાથે વાત કરવા વળગી. તેટલામાં એક મુનિકુમારે તેના બારણાપર આવીને મહાશ્વેતાને પોતાના આવવાના સમાચાર પહોંચાડ્યા કે મહાશ્વેતાએ તેને અંદર બોલાવ્યો. આ પુંડરીકનો પ્રિય મિત્ર કપિંજલ હતો. તેણે પોતાના મિત્રની દુર્દશા મહાશ્વેતાને નિવેદન કરતાં કહ્યુ કે; મારા બધા ઉપદેશો નિષ્ફળ ગયા પછી હું તમારી પાસે આવ્યો છું. તમારા સમાગમ વિના પુંડરીકના પ્રાણ બચે એમ મને જણાતું નથી. આનો ઉત્તર મહાશ્વેતા આપવા જતી હતી, એટલામાં "માજી આપની પાસે આવે છે" આવા સમાચાર સખીદ્વારા મળતાં કપિંજલ ગભરાટમાં પડી ગયો અને મહાશ્વેતાની આજ્ઞા લઇને ત્યાંથી ચાલતો થયો માતા ગયા પછી મહાશ્વેતાએ પુંડરીકની પાસે જવા માટે તયારી કરી અને રાત્રિ થઇ કે શણગાર સજીને પોતાની સખી તરલિકા સાથે પુંડરીકની પાસે જવાને નિકળી. બીજી તરફ પુંડરીક પણ મહાશ્વેતાનાં મુખ દર્શનને તલસતો તલસતો છેવટે વિયોગમાં જ મરણ પામ્યો મિત્રના મરણથી કપિંજલ છાતીફાટ રડવા લાગ્યો, હર્ષભેર ભેટવા આવતી મહાશ્વેતાના એ આનંદે પણ તુરત શોકનું રૂપ ધારણ કર્યું. તેણે છાતીફાટ રૂદન કરવા માંડયું. પોતાના પ્રાણપતિની સાથે બળી મરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને ચિતા તયાર કરાવી, એટલામાં એક પુરૂષ આકાશમાંથી ઉતરીને બોલ્યો– એ પુત્રિ મહાશ્વેતા! તુ પ્રાણ ત્યાગ કરીશ નહીં, તને તારા પ્રિયતમનો સમાગમ થશે આમ કહીને તે પુંડરીકને આકાશ માર્ગે ઉપાડી ગયો એટલે કપિંજલ પોતાના મિત્રના શબને છોડાવવા માટે તેની પાછળ ઉડયો. અહીં એકલી પડેલી મહાશ્વેતાએ આખી રાત્રિ વિલાપમાં ગાળી કાઢી, આંસુથી ભીંજાઇ ગયેલા ગાલપર ચોંટી ગયેલા, ધુડધુડ ભરેલા વિખરાયલા વાળથી તેનુ મુખ ઢકાઇ ગયું હતું, વારમાર ઘાટો પાડીને રડવાથી તેનો કંઠ પણ બેસી ગયો હતો.

તેણે તરલિકા સાથે આખી રાત્રિ અચ્છોદ સરોવરના તીરપર શોકમાં ગાળી કાઢી.

બીજે દહાડે પ્રભાતમાં ઉઠીને, તેણે સરોવરમાં સ્નાન કર્યું. અને તે મુનિકુમારનાં કમણ્ડલ, વલ્કલ વસ્ત્ર, તથા માળા વગેરે ધારણ કરી, સફેદ સાડી પહેરી, તે જ સરોવરના તીર ઉપર આવેલી એક ગુફામાં વાસ કર્યો અને નજીકમાં એક પુરાતન મંદિરમાં બિરાજતા શકરની સવાર સાંજ આરાધના કરવા માંડી. મહાશ્વેતાની આવી દુર્દશા સાંભળીને તેના માતપિતાને પણ પારાવાર શોક થયો અને તેની સખી કાદમ્બરી, કે જે નાની વયથી જ મહાશ્વેતાની સાથે ઉછરીને મોટી થઇ હતી અને જે તેનો બીજો પ્રાણ હતી, તેમણે તો પોતાની સખી વિધવા થવાના ખબર મળતાંને વાર, નહિ પરણવાનું આકરુ પણ લીધું. આમ તમામ સ્નેહીઓમાં મોટો શોક પથરાઇ ગયો. હવે તે પુડરીક બીજા જન્મમાં ઉજ્જયિનીના રાજા તારાપીડના મંત્રી શુકનાસને ત્યાં વૈશપાયનને નામે અવતર્યો. તે એક વખતે રાજકુમાર ચદ્રાપીડની સાથે દિગ્વિજય માટે ગયો હતો. ત્યાંથી અચ્છોદ સરોવરની આસપાસ ફરતાં તેમની દૃષ્ટિ મહાશ્વેતાપર પડી, એટલે પૂર્વજન્મના પ્રેમથી તેનુ મન તેનાપર ઠર્યું. એક વખતે મહાશ્વેતા શિલાતલપર સુતી હતી, તે સમયે વૈશપાયને તેની પાસે જઈને તેને કુવચન કહ્યું, તેથી બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં કાળ ગાળતી મહાશ્વેતા ક્રોધાંધ થઇને બોલી; અલ્યા! તું સમજ્યા વિના પોપટની પેઠે વચન બોલે છે, માટે તારો જન્મ પોપટમાં થશે. આમ કહેતાં જ તે ધરણીપર ઢળી પડીને પોપટની જાતિમાં અવતર્યો અને જાબાલી મુનિના આશ્રમમાં તેણે વાસ કર્યો; ત્યાં ઉછરીને મોટો થયો ને પાંખો આવવાથી આમ તેમ ઉડવા લાગ્યો. એક દિવસે આહાર કરવાને બાહાને ઉડીને તે આશ્રમની બહાર ગયો. ત્યાં પારધીની જાળમાં પકડાઇ ગયો અને એક ચડાળ કન્યા કે જે લક્ષ્મીનો અવતાર હતી તે, તે પોપટને સોનાનાં પાંજરામાં પૂરીને, શૂદ્રક રાજાની રાજસભામાં લઇ ગઈ, ત્યાં આગળ

તેના શાપનો અંત આવતાં, પોપટનો દેહ તજીને પુંડરીક પાછો પોતાના સ્વરૂપમાં બદલાઇ ગયો. અને કપિંજલ સાથે આકાશમાંથી ઉતરીને મહાશ્વેતાની પાસે આવ્યો. મહાશ્વેતા જે ઘણાં વર્ષો થયાં જોગણ બનીને પોતાના પતિનું નામ રટતી અચ્છોદ સરોવરના તટ ઉપર એકાંત જીવન ગાળતી હતી, તે પોતાના પાતિવ્રત્યના મહિમાથી આજે ઘણે વર્ષે પોતાના પતિને હર્ષભેર ભેટીને પરમ સુખ પામી, અને બીજી રાજકુમારીઓને માટે ઉત્તમ ઉદાહરણ મૂકી ગઇ!

કાદમ્બરી.

પતિવ્રતા શિરોરત્ન કાદંબરી ગંધર્વના રાજા ચિત્રરથથી મદિરાને પેટે જન્મી હતી. પિતાને સંતાનમાં માત્ર એક પુત્રી રત્ન જ હતું. તેથી પિતાના ઘરમાં તે મોટા લાડકોડમાં ઉછરી હતી. તે સાહિત્ય, ઉપરાંત ઇતિહાસ, પુરાણ અને કળાશાસ્ત્રમાં પણ કુશળ હતી. એટલુ જ નહી, પરંતુ મહાશ્વેતા જેવી વિદુષી સખીની સાથે તેણે પોતાનું બાલ્ય વય ગાળ્યું હતું. કાદંબરી ઉંમરમાં આવી, એટલે તેને માટે ગુણવાન્ પતિના શોધ થવા માંડી, એટલામાં મહાશ્વેતા વિધવા થવાના સમાચારે કાદંબરીના હૃદયમાં મોટો આઘાત કર્યો. તેનુ ઉત્સાહ ભર્યું હૃદય એકદમ શોકાંધકારથી છવાઈ ગયું. અત્યાર સુધી તેને પરણવાની ઇચ્છા હતી, પરંતુ પોતાની સખી સૌભાગ્યસુખ ગુમાવી બેઠી છે, અને તેનુ વિશ્વવિજયી લાવણ્ય હમેશાંને માટે નિરર્થક થઇ પડયું છે. આવા હૃદયભેદક સમાચાર સાંભળતાંજ, કાદંબરી શોકથી અને મોહથી બાવરી બની ગઈ અને હૃદય વગરની થઇ ગઇ. તેના માતપિતાએ કાદંબરીને બહુ બહુ સમજાવી, ઘણા ઘણા ઉપદેશો આપ્યા, અનેક દ્રષ્ટાંતોથી આશ્વાસના કરી. પરંતુ કાદંબરી નહિ પરણવાનું પણ લઈ બેઠી. આ ખબર મહાશ્વેતાને પડતાં તેણે કાદંબરીને સમજાવવા માટે પોતાની સખી તરલિકાને મોકલી અને કહાવ્યુ કે, સખી! હું ઘોર આપત્તિમાં આવી પડી છું, તેને તું વધારે શામાટે

દુઃખી કરે છે? તને જો મારાપર સ્નેહ અને મમતા હોય અને તારાં માતપિતાને તથા તારી આ હતભાગિણી સખીને, જો સુખી કરવાને ધારતી હોય તો હઠ છોડી દઇને, ગુરુજનની આજ્ઞા માન!

તરલિકાએ મહાશ્વેતાનો સંદેશો કાદંબરીને કહ્યો. તે વખતે કાદંબરીએ ચોધારાં અશ્રુ પાડીને રડવા માંડયું અને પછી મહાશ્વેતાપર કેયૂરકદ્વારા સંદેશો મોકલાવ્યો કે, સખિ મહાશ્વેતા! તારા કહેવાપર લક્ષ્ય આપ્યું છે. તું જાણે છે કે, મારુ હૃદય નિર્મળ પ્રેમથી ભરેલું છે તો પછી તને આવો કઠોર સંદેશો કહેવરાવવાનું શું પ્રયોજન હતું? સ્વસ્થ મનવાળું કોઇ પણ મનુષ્ય પરિણામે નાશ થઇ જનારા વિષયોમાં કદી પણ મનને પરોવે જ નહીં. સખીનાં દુઃખથી દુઃખી થયેલાં હૃદયને તે વળી સુખની શી આશા! નિવૃત્તિ કેવી! પતિસમાગમ કેવો? સૂર્યનારાયણ આથમી ગયા પછી નલિની શોકાતુર થાય છે ત્યારે નિત્ય તેની પાસે રહેનારી સખી ચક્રવાકી પણ પોતાના પતિના સહવાસનું સુખ છોડી દે છે. તો પછી મારા જેવી સ્ત્રીઓ પોતાની દુઃખી સખીને માટે તેમ કરે, તેમાં આશ્ચર્ય શું! મારી સખી પતિના વિરહથી પીડાઇને પરપુરુષનું દર્શન સુદ્ધાંત તજી બેઠી છે. તો પછી મારા મનમાં પણ પરપુરુષનો કેમ વાસ થાય? જ્યારે મારી વહાલી સખી પતિનો વિયોગ થવાથી વિધવા વ્રત ધારણ કરીને પોતાના કોમળ શરીરને સુકવી નાંખવાને તયાર થયેલી છે, તો પછી હું કેવળ મારાં પોતાનાં સુખને માટે સ્નેહીઓને ગણકાર્યા વિના પરણી બેશું એ તે ઠીક ગણાય કે? તારા ઉપરના પ્રેમને લીધે મેં વિનયને વિસાર્યો છે, વડીલોનાં વચનોનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે, સ્ત્રીઓને આભૂષણરૂપ ગણાતી લજ્જાને પણ કોરણે મૂકી છે. આ બધું મેં મારી એક પ્રિય સખીને માટે કર્યું છે. હવે હું તને હાથ જોડીને કહું છું કે, તું મારાપર કૃપા કરીને ફરી તે વાત માટે મને આગ્રહ કરીશ માં. મારો જીવ પણ તારી જોડે વનમાં જ રહેલો છે.

મહાશ્વેતાએ સર્વ સદેશો સાંભળ્યા પછી, કેયૂરકને જવાની આજ્ઞા આપતાં કહ્યું કે; કેયૂરક! હું જાતે આવીને ઘટતું કરીશ. તું જા. એટલે કેયૂરક હેમકૂટ તરફ પાછો ગયો.

તે સમયે ભરતખંડમાં તારાપીડ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તેનો પુત્ર ચંદ્રાપીડ સર્વ વિદ્યાકળામાં પાવરધો થયા પછી, પોતાના પિતાની આજ્ઞા લઇને, પોતાના મંત્રી વૈશમ્પાયન તથા મોટી સેના સાથે દિગ્વિજય કરવાને નિકળ્યો હતો. તે દિગ્વિજય કરતો કરતો હિમાચળના પ્રદેશમાં આવ્યો ત્યારે તેણે એક કિન્નરનાં જોડાંને હસતું રમતું દીઠું, એટલે તેની પાછળ પોતાના ઘોડાને ખખેરી મૂકયો. તે કિન્નરનું જોડું તો કયાંઈ પણ અલોપ થઈ ગયું. પણ તે ફરતો ફરતો આપણી કાદબરીની સખી મહાશ્વેતા જ્યાં આગળ બેઠી બેઠી શંકરનું આરાધન કરતી તપશ્ચર્યા કરતી હતી, ત્યાં આગળ આવી ચઢયો અને દેવકન્યા જેવી મહાશ્વેતાને તપશ્ચર્યા કરતી જોઇને તે આશ્ચર્યમાં પડી ગયો. મહાશ્વેતાએ અતિથિ તરિકે આવેલા તે રાજકુમારનું સન્માન કર્યું અને પછી તેમના વિવેકપૂર્વક પ્રશ્ન ઉપરથી તેણે પોતાની તપશ્ચર્યાનું કારણ કહી બતાવ્યું, એટલામાં કાદબરીતરફનો સદેશો આવતાં તેણે જાતે જ કાદંબરીના મનનું સમાધાન કરવાનું કહીને તેના સેવકને રજા આપી અને ચંદ્રાપીડને વિનતિ કરતાં કહ્યું કે- હે મોટા ભાગ્યશાળી રાજકુમાર! હેમકૂટ રમણીય પ્રદેશ છે ને ત્યાં ચિત્રરથ રાજા રાજ્ય કરે છે, માટે તમને જો કોઇ પણ જાતની અડચણ ન હોય તો ત્યાં પધારો! આપણે સાથે જ હેમકૂટપર જઇશું ને મારી સખી કાદંબરીને સમજાવશું. પછી તમે ત્યાંથી પાછા સ્વદેશ જજો. સારા મનુષ્યનો સમાગમ દુ:ખી મનુષ્યોને આનંદદાયક થઈ પડે છે. તમારા દર્શનથી મારાં દુ:ખી હૃદયને આશ્વાસના મળી છે. ચન્દ્રાપીડે ઉત્તર આપ્યો; ભગવતિ! જ્યારથી તમારાં દર્શન થયાં છે ત્યારથી જ આ શરીર તમારા આધીન છે, જે યોગ્ય લાગે તે આજ્ઞા નિ:શંકપણે કરો!

આ પ્રમાણે બન્ને જણાં વચ્ચે વાતચિત થયા પછી, તેઓ બન્ને હેમકૂટ ઉપર ગયાં.

હેમકૂટમાં કાદબરીનો પિતા ચિત્રરથ રાજ્ય કરતો હતો. અને ત્યાનો સર્વ વૈભવ દેવતાઇ હતો. મહાશ્વેતા અને ચદ્રાપીડ મોટા રાજમાર્ગને ઉલ્લઘીને કાદબરીના રાજમહેલમાં દાખલ થયાં. ત્યાં કાદબરી હજારો કન્યાઓના સમૂહ વચ્ચે બેઠી હતી. તેનું રૂપ લાવણ્ય અનુપમ હતું તેણે કઠમાં, કાનમાં અને પગમાં મોતીનાં અને હીરાનાં આભરણો પહેર્યાં હતાં. ચદ્રાપીડ કાદબરીનું અનુપમ રૂપ જોઇને, મનમાં અનેક મનોરથો ઘડવા લાગ્યો, એટલામાં તો કાદબરી ઉત્કઠાથી ઉઠીને મહાશ્વેતાને કઠે વળગી પડી. મહાશ્વેતા પણ ઘણા હર્ષથી કાદબરીને ભેટીને બોલી; બહેન! ભરતખડના રાજા તારાપીડના આ રાજકુમાર પુત્ર થાય છે અને દિગ્વિજય કરતા કરતા આ ભૂમિમાં આવી ચઢયા છે. એમને જોયા ત્યારથી જ તેમની સાથે મારે પણ નિર્મળ મિત્રતા થયેલી છે.

એટલે કાદબરીએ દૂર ઉભાં ઉભાં જ હાવભાવથી ચદ્રાપીડને પ્રણામ કર્યા અને પોતે મહાશ્વેતાની સાથે પલગપર બેઠી, જ્યારે પાસેના એક આસન ઉપર ચદ્રાપીડ બેઠો. તે પછી બન્ને સખીઓ વચ્ચે વાતચિત ચાલી અને કાદબરીએ મહાશ્વેતાને પાનની બીડી આપવા માડી. તે જોઇને મહાશ્વેતાએ કહ્યુ; સખી! અમે તો બધાએ લીધી છે પરતુ આ ચદ્રાપીડને આપ. તેના ઉત્તરમાં કાદબરી બોલી; વહાલી બેન! સહવાસ ન હોવાથી હું એટલુ બધું સાહસ કરતાં શરમાઉં છુ, માટે તુ જ તેને આપ! પરતુ મહાશ્વેતાએ વારવાર પાનની બીડી આપવા માટે જ્યારે આગ્રહ કર્યો ત્યારે કાદબરીએ કંપતે શરીરે, અને હાંફતે હૃદયે આડી નજર રાખીને બીડી આપવા માટે પોતાનો હાથ લાંબો કર્યો, અને મારો જીવ તમારે આધીન છે, એમ કહેતી હોય તેમ તેણે પાનની બીડી ચદ્રાપીડના હાથમાં મુકી, જેને ચંદ્રાપીડે મોટા હર્ષથી સ્વીકારી લીધી.

તે પછી બન્ને સખીઓ વચ્ચે વાતચિત થતી હતી, એટલામાં કંચુકીએ ખબર આપી કે પિતા ચિત્રરથ અને માતા મદિરા

મહાશ્વેતાને મળવાને આવે છે. એટલે મહાશ્વેતાએ ઉભાં થતા થતાં કાદમ્બરીને પૂછ્યુ કે, ચદ્રાપીડ ક્યાં ઉતારો લેશે? કાદબરીએ હસીને ઉત્તર આપ્યો; સખિ! એ બાબતને માટે વળી પ્રશ્ન શો? જ્યાં તેમની ઇચ્છા હોય ત્યાં ભલે વિશ્રામ કરે, એટલે મહાશ્વેતાએ પ્રમદ વનમાં આવેલા મણિમહેલમાં ઉતારો આપવાનુ કહીને, તે ચિત્રરથને મળવા માટે ગઈ.

ચદ્રાપીડ મહાશ્વેતાની સાથે જ કાદબરીના મહેલમાંથી નીકળી મણિમહેલમાં ગયો અને ત્યાં એક મોટા પલગપર વિશ્રાતિ લેવા લાગ્યો. નાહીને ભોજન કર્યું, એટલામાં મદલેખા ચદનાદિકનો બનાવેલો અગરાગ તથા ચદ્રમાને પણ લજવે એવો પુષ્પનો હાર લઇને આવી અને ચંદ્રાપીડના શરીર ઉપર ચદનનો લેપ કર્યો અને માલતીના પુષ્પનો મુકુટ તેના માથા ઉપર મૂકયો તથા કેટલાંએક વિજયનાં વચનો કહેતાં કહેતાં, ચદ્રાપીડનાં કંઠમાં મોટો હાર નાંખ્યો.

ચદ્રાપીડે કાદબરી તરફની સેવા સ્વીકાર્યા પછી, મદલેખાને કહ્યુ; અલિ મદલેખા! હુ તને શું કહું? તું ચતુર છે. તેં કહેવાનું બધું કહ્યું છે. બીજી તરફ કાદબરી પણ પોતાના મહેલની અગાસીપર, ચઢી ચદ્રાપીડને નિહાળવા લાગી એટલામા સાયંકાળનો સમય થયો કે ચદ્રાપીડ શય્યામાં સુતો, તે વખતે કેયૂરકે આવીને કહ્યુ કે, કાદબરી આપને મળવા માટે આવે છે. એટલે ચદ્રાપીડ ઉઠીને બેઠો થયો એટલામા કાદબરી પણ ત્યાં આગળ આવી અને ભૂમિપર બેસી ગઇ. ચદ્રાપીડ પણ ભૂમિપર જ બેસી ગયો તે પછી ચદ્રાપીડે કહ્યું, દેવિ! હુ ઘણો વિચાર કરીને શોધુ છુ, તોપણ મારામાં એવો કોઇ પણ ગુણ હુ નથી જોતો કે, આ સેવક આટલી બધી કૃપાનુ પાત્ર હોય. ટુકામાં કહેવાનુ કે, આ મારુ જીવતર, મારુ શરીર અને મારી ઇન્દ્રિયો એમાંથી ગમે તેને સ્વીકારીને એની મોટાઇમાં વધારો કરો! આમ વાત ચાલતી હતી તેટલામા વચ્ચે મદલેખા બોલી, રાજકુમાર! તમે વારવાર પોતાને સેવક શબ્દથી બોલાવો છો, તેથી અમારી સખીને દુઃખ લાગશે. તમારુ સર્વસ્વ અમારી સખીએ સ્વીકાર્યું છે માટે હવે બીજી વાતો કરવી રહેવા દો. કહો!

ભરતખંડની શોભા કેવી છે? ઉજ્જયિની નગરી કેવી છે? તારાપીડ રાજાની શી ખબર છે? વિલાસવતીને કેમ છે? શુકનાશ કેવા છે? તમારી નગરી અહાંથી કેટલી દૂર છે? વગેરે વાતચિતો થયા પછી કાદંબરી પોતાના મહેલમાં જઇને મોડી રાત્રે સુઇ ગઇ બીજી તરફ ચન્દ્રાપીડ પણ પોતાના મહેલમાં શય્યાપર પોઢી ગયો. પરોઢીયુ થતા જાગી સ્નાન સંધ્યા કરીને કાદંબરી તથા મહાશ્વેતાને મળ્યો અને તેમની બન્નેની રજા લઇને વળાવીયા ગંધર્વોની સાથે હેમ-કૂટમાંથી નિકળીને જેવો અચ્છોદ સરોવર પાસે આવ્યો કે, તેણે પોતાની પાછળ આવતા સૈન્યને દીઠું, એટલે તેને હર્ષભેર મળ્યો. ગંધર્વોને પાછા જવાની રજા આપી, પરંતુ બીજે જ દિવસે કેયૂરકે આવીને ચન્દ્રાપીડને વિનતિ કરી આપના દર્શન વિના દેવી કાદંબરીને કયાંઇ પણ ચેહેન પડતુ નથી. તે ફરીને આપનુ મુખ જોવાને ઇચ્છે છે એટલે ચન્દ્રાપીડ પત્રલેખાને સાથે લઇને પાછો હેમકૂટ ગયો. વિરહવેદનાને અનુભવતી કાદંબરીને મળીને તેની આશ્વાસના કરી. અને તેની પાસે પત્રલેખાને રાખીને પોતે પાછો અચ્છોદની તલેટીમાં પડાવ નાંખીને પડેલી પોતાની સેના પાસે આવી પહોચ્યો.

ત્યાં પિતા તરફથી એક દૂત પત્ર લઇને આવ્યો હતો, તેણે ચન્દ્રાપીડને તે પત્ર આપ્યો, તેમાં લખ્યુ હતુ કે, દીકરા! તને દીઠે ઘણા દાહાડા થઇ ગયા છે. માટે પત્ર વાચીને તુરત જ આ તરફ આવજે! પત્ર વાંચીને ચન્દ્રાપીડે તુરત જ મેઘનાદ નામના સેવકને બોલાવીને કહ્યુ કે, પત્રલેખા થોડા દાહાડા થયા કેયૂરક સાથે અહીં આવશે, તેને તેડીને તું અવતી આવજે. આમ કહી વૈશંપાયનને સેનાનો વ્યવસ્થાપક નિમી, તેને પાછળથી આવવાનુ કહીને પોતે એક-લો જ અવતી તરફ રવાના થયો. તે અવતીમા આવ્યો, પરતુ કાદ-બરી વિના તેના મનમાં સતાપ થવા લાગ્યો. એટલામા મેઘનાદ પત્રલેખાને લઇને આવ્યો અને કાદબરીની વિરહાવસ્થાનુ વર્ણન કરતા કહ્યુ કે, જો તમારે કાદબરીને જીવતી રાખવી હોય તો તમે ત્યાં ઝટ પધારો! તે સાંભળીને ચન્દ્રાપીડ મોટા વિચારમા પડી ગયો કે, હવે અવતીમાંથી કેવી રીતે બહાર નિકળવું. બીજી

તરફથી કેયૂરકે પણ કાદંબરીની દુ:ખી સ્થિતિનું વર્ણન કર્યું. તે ઉપરથી ચન્દ્રાપીડ તે વખતે ગભરાટમાં પડી ગયો. પરંતુ પછી વૈશંપાયન ધાર્યા પ્રમાણે આવ્યો નહીં તેથી તેનાં માતપિતાને તથા પોતાનાં માતપિતાને બહુ જ સંતાપ થવા માંડયો. તે ઉપરથી તેને શોધવાનું બહાનું કરી માતાપિતાની રજા લઇ ચંદ્રાપીડ અવંતીમાંથી નિકળીને હેમકૂટ તરફ ચાલ્યો અને અચ્છોદ સરોવર પાસે આવીને તેણે વૈશંપાયનની શોધ કરવા માંડી તો તેનો ક્યાંઇ પણ પત્તો લાગ્યો નહીં. એટલે તે વિષે મહાશ્વેતાને પૂછવા માટે તેના આશ્રમ તરફ ગયો અને જુવે છે તો મહાશ્વેતા કલ્પાંત કરે છે. ને તરલિકા તેને હૈયામાં ચાંપીને બેઠેલી છે. તે ઉપરથી કાદંબરીને તો કંઇ થયું નહી હોય એવી શંકાથી ચંદ્રાપીડે મહાશ્વેતાને પૂછ્યું. ઓ બ્હેન! આમ કેમ કલ્પાંત કરો છો? મહાશ્વેતા કપાળ કુટતી બોલી, આપના ગયા પછી હું પણ હેમકૂટથી અહીં આવી અને આપના જેવાજ કોઇ કુમારને અહીં ફરતા દીઠા. મને જોઇને એમની નજર બગડી અને તે મારી પાછળ પાછળ ફરવા લાગ્યા રાત્રિને વખતે હું જ્યારે, શિલાતળપર સુતી હતી તે વખતે તે કુવચન બોલ્યા તેથી ક્રોધની મારી મેં તેને શાપ આપ્યો કે, તું પોપટની પેઠે સમજ્યા વિના બોલે છે માટે જા પોપટ થઇને અવતર. મારા શાપની સાથે જ તે કાષ્ઠવત જડ થઇને પૃથ્વીપર ઢળી પડયા એના મરણ પછી મેં સાભળ્યું કે એ તો આપના મિત્ર થતા હતા.

આ વાત સાંભળતા જ ચદ્રાપીડનું હૃદય એકાએક ફાટી ગયું. એટલે મહાશ્વેતાને હૈયામાં ઘાલીને બેઠેલી તરલિકાએ તુરત દોડી આવી, તેને ઝાલી લીધો. ચન્દ્રાપીડનુ મરણ જોઇને સૌ ગભરાટમાં પડી ગયાં અને મહાશ્વેતાને ગાળો દઇને શોક કરવા લાગ્યાં બીજી તરફથી કાદંબરી પણ ચદ્રાપીડના આવવાના સમાચાર જાણીને, પોતાની સખીઓ તથા પત્રલેખા સાથે ત્યાં આવી પહોંચી.. પરંતુ ચદ્રાપીડને મરણ પામેલો જોઇને તે કદલી સ્થંભની પેઠે મૂર્છિત થઇને ધરણીપર ઢળી પડી

મૂર્છામાંથી જાગ્રત થયા પછી, કાદબરીએ ચન્દ્રાપીડની સાથે સતી થવાનો–બળી મરવાનો વિચાર કર્યો અને તેની પૂજાને માટે જે જે પુષ્પ, ધૂપ, દીપ તથા અગર ચદન વગેરે આણ્યું હતું તેનાથી ચન્દ્રાપીડની પૂજા કરી, તે શબને પોતાના ખોળામાં લઈને બેઠી. એટલામાં ચન્દ્રાપીડના શરીરમાંથી એક તેજ બહાર નિકળ્યુ, તેણે મહાશ્વેતાને ધીરજ આપી અને કાદબરીને કહ્યુ કે; તું પોતે પ્રાણ ત્યાગ કરીશ માં. તેમ આ શબને પણ અગ્નિ-સસ્કાર કરીશ માં. પરતુ આમને આમ જ રાખજે. તે ઉપરથી કાદબરી ચદ્રાપીડના શબને પોતાના ખોળામાંજ રાખીને શોકમાં દિવસો નિર્ગમવા લાગી

બીજી તરફ ચદ્રાપીડ અને વૈશપાયનના કઈપણ સમાચાર નહી મળવાથી કેટલાએક દૂતો ઉજ્જયિનીથી આવ્યા અને તેઓ આ સર્વ અશુભ સમાચાર લઈને પાછા ઉજ્જયિની ગયા ને ત્યાં આંસુ ભરી આંખે નગરી બહાર પૂજા કરવાને આવેલી વિલાસવતી પાસે ઉભા રહ્યા. વિલાસવતીએ પુત્રના સમાચાર પૂછયા, પરતુ ,તેઓ ઉત્તર આપી શકયા નહીં. એ ઉપરથી રાણી વિલાસવતી કઈ પણ અશુભ થયું છે, એમ માનીને વિલાપ કરવા માંડી. પાછળથી રાજા તારાપીડ મંત્રી અને મત્રીની રાણી સૌ આવી પહોચ્યા. દૂતોએ જણાવ્યું કે, ચદ્રાપીડ મરણ પામ્યા છે, પરતુ તેનુ શરીર હજી જેવુંને તેવુ જ છે તે ઉપરથી રાજા, રાણી ને બીજા સૌ ચદ્રાપીડની પાસે જવાને નિકળ્યાં.

ચદ્રાપીડના વડીલો ચદ્રાપીડને મળવા માટે આવે છે. એમ જાણ થતાં જ મહાશ્વેતા આંસુઓ પાડતી પાડતી પોતાની ગુફામાં પેસી ગઈ. બીજી તરફ કાદબરી પણ મૂર્છિત થઇ ગઇ, જેને તેની સખી-ઓએ ઝાલી રાખી એટલામાં રાજા તારાપીડ શુકનાશના ખભા ઉપર હાથ મૂકીને આશ્રમ પાસે આવી પહોંચ્યો ને તેની પાછળ વિલાસવતી મનોરમાને ખભે હાથ મૂકીને ચાલતી હતી, તે આંસુની ધારાઓ પાડતાં પાડતાં લાંબા હાથ કરીને વિલાપ કરવા લાગી કે;

ઓ મારા મોઘા પુત્ર! આવ, અહીં આવ! ઘણે દહાડે તારૂ દર્શન થયું છે? ઓ દીકરા! તારી હીણભાગી માતાને એકવાર ઉત્તર આપ! એકવાર મારા સામું તો જો! દીકરા! આમ મુંગો મુંગો કેમ પડયો છે? ઉઠ, ઉભો થા અને તારી માતાના ખોળામાં બેસીને કાલાં કાલાં વચનો બોલ! તારી રડતી માના પર દયા આણીને ઉત્તર આપ! દીકરા! તને કોણે દુભવ્યો છે? હું તને મનાવું છું તોપણ તું કેમ બોલતો નથી. પુત્ર ચંદ્રાપીડ! તારા પિતા આટલે બધે દૂરથી આવ્યા છે તેને પ્રણામ કર! કયાં ગઈ તારી વડીલો તરફની ભક્તિ? કયાં ગયો તારો સ્નેહ? શું આમ અમારી બધાની મમતા છોડીને ચાલ્યો જાઇશ? આ રીતે વિલાપ કરતાં કરતાં રાણી દીકરાના ગાલ ઉપર વારંવાર બચીઓ કરીને છાતી ફાટ રડવા લાગી. તે વખતે તારાપીડે રાણીને આશ્વાસના આપતાં કહ્યું, રાણી! બહુ શોક કરો નહિ આપણે પુત્રનાં મુખનાં દર્શન કર્યાં. વધારે શોક કરવામાં શું ફળ છે? આપણે તો ઉલટી શુકનાશ ને મનોરમાને ધારણા દેવી જોઇએ, તેને ઠેકાણે આપણે જ રડીશું તો પછી તેઓને ધારણા કોણ આપશે આ ગંધર્વ રાજની પુત્રી પણ આપણા આવવાથી શોકને લીધે મૂર્છિત થઈ ગયાં છે અને સખીઓનાં ખોળામાં પડયાં છે. રે કોઈ તેને ખોળામાં લ્યો અને સચેતન કરો! પછી જેટલુ રડવુ હોય તેટલુ રડજો!

રાજા તારાપીડનાં એવાં વચનો સાંભળીને વિલાસવતી રાણી, "કયાં છે મારા પુત્રને જાળવનારી મારી વહાલી વહુ?" એમ બોલતી બોલતી કાદંબરીની પાસે ગઇ અને કાદંબરીનું મૂર્છા આવવાથી મીંચાયલી આંખવાળુ મુખ નિહાળીને તેના ગાલ ઉપર પોતાનો ગાલ, તેના લલાટ ઉપર પોતાનુ લલાટ ને નેત્ર ઉપર નેત્ર મૂકીને તેના હૃદય ઉપર પોતાનો શીતળ હાથ ફેરવતી ફેરવતી બોલી;–ઓ વહુ દીકરા! ધીરજ ધરો! તમારા વિના મારા દીકરા ચન્દ્રાપીડનુ શરીર આવી સ્થિતિમાં રહેત નહી તમે તો અમૃત જેવાં છો, ચન્દ્રાપીડનું નામ સાંભળીને તથા વિલાસવતીના શીતળ હાથનો સ્પર્શ થતાં કાદંબરીની મૂર્છા વળી અને

તેને ભાન આવ્યું, એટલે મદલેખાએ કાદબરીને પોતાના ખોળામાંથી નિચે ઉતારી ને તેણે વડીલોને પ્રણામ કર્યા. વડીલોએ આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું કે, લાંબા વખત સૂધી સૌભાગ્ય ભોગવો. બીજી તરફથી વહુ કાદમ્બરી સચેત થયાં છે એમ જાણીને તારાપીડ પુત્ર ચન્દ્રાપીડને આલિંગન તથા ચુંબન કરીને બોલ્યો; વહુ! અમારે પુત્રનુ સુખ જોવાની ઇચ્છા હતી તે આજે પૂર્ણ થઈ છે. તમે આજ દિવસ સૂધી મારા પુત્રને સજીવન રાખવા માટે જે જે ઉપચારો કરતાં હો તે તે ઉપચારો અમારાથી શરમાઇને બધ પાડશો માં. અમે તો માત્ર જોનારા જ છીએ. આવ્યા તો એ શું ને ગયા તો એ શું? કુમારનું શરીર કાદબરીવહુના ઉપચારોથી જ હજી તાજુ પ્રફુલ્લિત રહ્યુ છે, માટે તે ભલે તેની પાસે જ રહે! હવે હું વનવાસ કરવા ધારુ છું, કારણ કે મારો પ્રથમથી જ વિચાર હતો કે પુત્રનુ અને પુત્રની વહુનુ સુખ જોઇને મારે વનવાસ ગ્રહણ કરવો તે મનોરથ પૂરો કરવા ધારુ છું એમ કહીને, તારાપીડે પોતાની રાણી સાથે તે જ વનમાં વનવાસ અગીકાર કર્યો.

કેટલોક કાળ વીત્યા પછી ચૈત્ર માસ બેઠો અને ભગવાન્ કામદેવના મહોત્સવનો સમય આવ્યો, તે સમયે એક દિવસે સાયકાળે કાદમ્બરીએ સ્નાન કર્યું અને ચન્દ્રાપીડને પણ સુગધી જળથી સ્નાન કરાવીને કસ્તૂરી તથા ચદનના લેપ કર્યા. તેના માથાપર પુષ્પનો મુકુટ પહેરાવ્યો, શરીરને પણ પુષ્પનાં આભરણોથી અલકૃત કર્યું અને પછી તેના મુખ સામું ટગરટગર જોવા લાગી અને વારવાર નિઃશ્વાસ નાંખતી તથા ધ્રુજતી ધ્રુજતી રખેને મહાશ્વેતા જોતી હોય એવા ભયથી વારવાર દિશાઓ તરફ દૃષ્ટિ કરવા લાગી. અને એકાંત જોઇને ચન્દ્રાપીડના શરીરને બે હાથવડે ગાઢ આલિંગન કર્યું. ચન્દ્રાપીડના પ્રાણ કાદબરીના અમૃતમય આલિંનવડે પાછા તેજ ક્ષણે આવ્યા, અને સૂર્યના તાપથી કરમાઇ ગયેલુ પોયણું જેમ શરદ ઋતુની ચન્દ્રિકાવડે વિકસિત થાય તેમ ચદ્રાપીડનુ હૃદય પણ સચેત થઇને શ્વાસ લેવા લાગ્યું. તેની બન્ને આંખો

ઉઘડી ગઈ અને નિદ્રામાંથી જાગૃત થયો હોય તેમ સચેત થઈને કંઠે વળગેલી કાદંબરીના આનંદમાં વધારો કરતો બોલ્યો; ઓ પ્રાણપ્રિયા! હવે ભય રાખીશ નહીં; હું સજીવન થયો છું. તારા જેવી અમૃતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીનો હાથ અડકે ત્યાં મૃત્યુ હોય જ ક્યાંથી?

શાપને લીધે આટલા દિવસ હું શબની પેઠે પડયો રહ્યો હતો, આજે મારો શાપ પુરો થયો છે. બીજી તરફ તારી સખી મહાશ્વેતાનો પતિ પણ પાછો સજીવન થયો છે આમ કહે છે એટલામાં તો પુંડરીક પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એટલે કાદમ્બરી તેના આવવાની વધામણી ખાવા માટે મહાશ્વેતા પાસે દોડી ગઈ. અહીં ચન્દ્રાપીડ પુંડરીકને મળ્યો. આ સમાચાર રાજા તારાપીડને તથા તેના મંત્રી શુકનાશને, રાણી વિલાસવતીને અને મનોરમાને પણ મળ્યા, એટલે તે બધાં ત્યાં આવ્યાં અને રાજા તથા રાણી ચદ્રાપીડને ભેટીને અને શુકનાશ તથા મનોરમા વૈશપાયન કે જેનું બીજું નામ પુંડરીક હતું તેને ભેટીને પ્રસન્ન થયાં અને પુત્રને સજીવન કરનારી પતિવ્રતા કાદમ્બરીનાં તથા તેની બેહેનપણી મહાશ્વેતાનાં તેમણે દેખાડી આપેલી અનન્ય પતિભક્તિ માટે વખાણ કરવા લાગ્યાં.

અદિતી.

પતિવ્રતા અદિતી દક્ષપ્રજાપતિની પુત્રી અને કશ્યપની ધર્મપત્ની થતાં હતાં. નાની વયથી જ પિતાના ઘરમાં અપાતાં ધર્મશિક્ષણના પ્રભાવથી તેના હૃદયમાં ધર્મશ્રદ્ધાએ વાસ કર્યો હતો. પતિસેવા, સૌભાગ્યવ્રતો તથા બીજા ગૃહાચાર સમ્બન્ધી જ્ઞાનમાં તે સતી ઘણાં જ કુશળ હતાં. તેમણે પરણીને પતિના ઘરમાં આવ્યા પછી ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક કાર્યોમાં પતિની સાથે ભાગ લઇને તેમનાં મનને જીતી લીધું હતું. પોતાની બીજી બેન દિતિ કશ્યપને પરણી

હતી. પરંતુ તેનો સ્વભાવ જરા મનસ્વી હતો અને તેને પરિણામે અદિતીના પુત્રો જ્યારે સત્વગુણી થયા હતા ત્યારે દિતિના પુત્રોમાં તમોગુણ પ્રધાન હતો, તેથી અદિતીના પુત્ર દેવતાઓ અને દિતિના પુત્ર દૈત્યો વચ્ચે નિત્ય વઢવાડ થયા કરતી હતી. છેવટે દેવો હારી ગયા અને દૈત્યો દેવોને રાજ્યભ્રષ્ટ કરીને, સ્વર્ગનું રાજ્ય કરવા લાગ્યા. તેથી અદિતીનું શરીર સંતાપથી ગળવા માંડયું. એટલામાં કશ્યપઋષિ સમાધિમાંથી ઉઠીને અદિતીના આશ્રમમાં આવ્યા ને જુવે છે તો આશ્રમને ઝાંખું, આનંદ વિનાનું અને હાલહવાલ થયેલું દીઠું. કશ્યપ મુનિને આવતા જાણીને અદિતીએ આસન આપીને તેમને બેસાર્યા અને તેમનો રૂડી રીતે સત્કાર કર્યો. તે પછી કશ્યપે પૂછયું, વહાલિ! આજે તું ઉદાસ કેમ દેખાય છે? તેં અગ્નિમાં કેમ હોમ કર્યો નથી? શું આપણે ઘેરથી અતિથીઓ સત્કાર વિના તો પાછા વળી ગયા નથી ના? તારા કરમાયલા મુખપરથી તારા મનમાં ખેદ હોય એમ જણાય છે.

અદિતી બોલ્યાં;–બ્રાહ્મણો, ગાયો અને આપણો ધર્મ સૌ કુશળ છે, આ ઘર ધર્મ, અર્થ અને કામને ઉત્પન્ન થવાનું ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે. અહીં ત્રિવર્ગ યથાર્થ રીતે થયા કરે છે. અગ્નિ, અતિથિ, ચાકર નફર, અથવા તો યાચકો એમાંના કોઇનું પણ અપમાન થયું નથી. માત્ર મારા મનમાં એક ઇચ્છા છે, તે આપે પૂર્ણ કરવાની જરૂર છે. શત્રુઓએ મને મારા સ્થાનમાંથી કહાડી મૂકી છે, ને મારા પુત્રોનું રાજ્ય ખુચવી લીધું છે. તે રાજ્ય મારા પુત્રોને પાછું મળે તેમ તમે કરો! તે સાંભળીને ભગવાન્ કશ્યપે તેને શૂરવીર પુત્ર ઉપજ઼ થવા માટે વિષ્ણુનું પયોવ્રત કરવાનો ઉપદેશ કરતાં કહ્યું કે, હે કલ્યાણિ સ્ત્રી! તેં અનન્ય ભક્તિથી મારી સેવા કરીને તારો ધર્મ યથાર્થ રીતે બજાવ્યો છે. પતિ સેવા એ જ સ્ત્રીઓનું ધર્માચરણ છે અને તેં નાની વયથી જ પિતાના ઘરમાં રહીને તે વાત જાણેલી છે અને તે ધર્મના પ્રતાપથી જ તેં આલોક ને પરલોકનો વિજય કર્યો છે. માટે તું ફાગણ મહિનાના શુક્લપક્ષમાં પડવાથી બારસ સૂધી બાર દિવસ કેવળ દુધ પીને ભગવાન્ વિષ્ણુનું આરાધન

કર અને રોજ રોજ અગ્નિમાં હોમ, પરમાત્માનું પૂજન, બ્રાહ્મણ-ભોજન તથા દાનાદિક કર, બ્રહ્મચર્ય પાળ, મિથ્યા ભાષણ કરીશ નહી, ક્રોધનો પરિહાર કરજે. વ્રત થઈ રહ્યા પછી તેરમે દહાડે વ્રતની સમાપ્તિ કરીને પારણું કરજે. આનું નામ પયોવ્રત કહેવાય છે.

અદિતીએ કશ્યપ મુનિના ઉપદેશ પ્રમાણે વ્રત આરંભ્યું અને તે પછી અદિતીને ત્યાં ઉપેંદ્ર નામના ભગવાન્ પ્રકટ થયા જેમણે વામનરૂપ ધારણ કરીને બલિની પાસેથી ત્રણ પગલાં ભૂમિની યાચનાને બહાને ત્રણે લોકો લઈ લીધા અને દૈત્યોએ હરી લીધેલું સ્વર્ગનું રાજ્ય પરાક્રમી પુત્રદ્વારા પાછું મેળવીને પતિવ્રતા અદિતીએ સ્વામીસેવાનું માહાત્મ્ય દર્શાવી આપ્યું. ધન્ય છે પતિની સેવામાં પરાયણ રહેનારાં આદતીને !!

વાનો શોખ લાગ્યો હતો, તેથી તે શિખિધ્વજની પાસેથી શાસ્ત્રો ઉપરાંત વ્યવહાર નીતિ તથા બીજી કળાઓનું શિક્ષણ લેવા લાગી. રાજા પણ ચૂડાલા પાસેથી નૃત્ય સંગીત વગેરે કળાઓ જાણવા લાગ્યો. આમ રાજા અને રાણી રાતદહાડો પરસ્પર પુષ્પ અને સુગંધની પેઠે તન્મય બની ગયાં.

બન્ને જણાએ યૌવનલીલામાં કેટલાંએક વર્ષો ગાળી કાઢયાં અને ફુટેલા ઘડામાંથી જેમ પાણી ઝરી જાય તેમ તે બન્નેનું યૌવન ગળી જતાં તે જોડાંએ વિચાર કર્યો કે, હવે કાળના ઝપાટાથી નાશ પામનારા આ મિથ્યા દેહથી વ્યવહાર કરનારા જીવના મરણને પાકેલા ફળના પડવાની પેઠે કોઇથી પણ અટકાવી શકાય તેમ નથી. પાણી જેમ ફુટેલા ઘડામાંથી ઝર્યા કરે છે તેમ જ આયુષ્ય પણ શરીરમાંથી ઝર્યા કરે છે. ગરજો જેમ માંસના ઉપર ઝડપો નાંખે છે તેમજ દુઃખો મનના ઉપર ઝડપો નાંખ્યા કરે છે, જીવન પાણીના પરપોટા જેવું ક્ષણિક છે, યૌવનનો વેગ નદીના પૂર જેવો ઝડપથી વહેનારો છે. માટે હવે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાથી ગમે તેવા સંકટમાં પણ માનસિક ખેદ ન થાય, તેવો પદાર્થ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે, આવો વિચાર કર્યા પછી તે જોડાંએ મોક્ષ મેળવવા માટે વેદાંતશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા માંડયો. ચૂડાલા પણ પોતાના પતિની સાથે જ વેદાંતશાસ્ત્ર જાણનારા ઋષિ મુનિઓના મુખથી વેદાંતનુ નિર્મળ જ્ઞાન શ્રવણ કરીને પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણવાનો પ્રયાસ કરવા લાગી. અભ્યાસ કરતાં કરતાં તેને વિચાર આવ્યો કે, દેહ તો જડ અને મૂઢ છે, અજ્ઞાન બાળકો પણ 'મારો દેહ' એમ કહે છે, પણ હુ દેહ એમ કહેતી નથી, તેથી નિશ્ચય થાય છે કે આત્માથી દેહ ભિન્ન છે અને તે નાશવંત છે. આવા વિચારો કરીને ચૂડાલા પોતાના મનમાં અત્યંત હર્ષ પામવા લાગી અને સાંસારિક મોહ તરફ તુચ્છ બુદ્ધિથી જોવા લાગી. આત્મજ્ઞાનના પ્રભાવથી તેણે જે શાંતિમય સુખ સંપાદન કર્યું હતું તેને પરિણામે ચૂડાલાના સૌંદર્યમાં વિશેષ વધારો થયો. વસંતમાં ખીલી નીકળેલી લતાની પેઠે તેનુ લાવણ્ય પૂર

બહારમાં ખીલી નિકળ્યું, તે જોઇને રાજા શિખિધ્વજે પ્રશ્ન કર્યો; વહાલી! તારી શોભામાં એકા એક આમ વધારો જોઇને મને જિજ્ઞાસા થાય છે કે તેનું કારણ શું છે? ચૂડાલાએ જણાવ્યું; વહાલા! એ બધો આત્મજ્ઞાનનો પ્રભાવ છે. ભોગો ભોગવ્યા વિના પણ તેના ઉપભોગનો આનંદ હું મેળવી શકુ છું, આ દેહ રાજમહેલમાં છે છતાં હું પરબ્રહ્મમાં વિચરું છું, હું સુખ કે દુઃખ કોઇની પણ પ્રાર્થના કરતી નથી. તેમ દૈવયોગથી અનર્થો થયા છતાં તેનાથી હારતી પણ નથી. પરંતુ ભાગ્યવડે જે વસ્તુ આવી મળે છે તેટલાથી જ સંતુષ્ટ રહું છું. તેનો આ બધો પ્રભાવ છે.

શિખિધ્વજ રાજા જરાક હસીને બોલ્યો, સુંદરી! તમે વાત કરી તે બધી સંબધ વિનાની કરી છે! તમારી બુદ્ધિ હજી કાચી છે. તમે વાતો કહો છો પરંતુ તે બધી પ્રત્યક્ષ નહી પણ અપ્રત્યક્ષ છે. ભોગો ભોગવ્યા વિના પણ તેનો આનંદ મળવા વિશે તમે કર્યું તે વાત માની શકાય તેવી નથી. માટે લૌકિક ભોગવિલાસોને એકદમ તજી દેવા એ યોગ્ય નથી. આમ કહીને રાજા સ્નાન કરવા માટે સ્નાનગૃહમાં પેઠો, કે ચૂડાલા એકલી પડતાં રાજાના સાંસારિક મોહ ઉપર વિચાર કરતી મન સાથે કહેવા લાગી કે; હજી રાજાજીનો સંસાર ઉપર જેવોને તેવો જ મોહ છે. તે મારા કહેવાનો અર્થ સમજ્યા જણાતા નથી. ઠીક છે ધીરે ધીરે બધાં સારાં વાનાં થશે. આમ કેટલોક વિચાર કર્યા પછી તે પોતાનુ ગૃહકાર્ય કરવામાં ગુથાણી.

તે પછી આત્મસ્વરૂપને જાણનારી અને તેથી સદાય આનંદમાં રહેનારી ચૂડાલાને એક વખતે એવો વિચાર આવ્યો કે, હું પણ દેવતાઓની પેઠે આકાશમાં ઉડવાની શક્તિ સંપાદન કરુ તો ઠીક. તે ઉપરથી તેણે એકાંતમા પદ્માસન વાળી, શરીરને દૃઢ રાખીને ઘણા કાળસૂધી યોગાભ્યાસ કરી, આકાશચારિણી સિદ્ધિને પણ સંપાદન કરી.

બીજી તરફ શિખિધ્વજ રાજાને દુઃખાદિકને શાંત કરનારું આત્મજ્ઞાન જોઇએ તેવુ થયુ નહતું. તેથી તે રાત દહાડો સાંસા

રિક દુઃખોથી કંટાઇ જઇને શોક અને સંતાપમાં તપ્યા કરતો હતો. તેના મંત્રીઓ તેને ઉપદેશો તથા દૃષ્ટાંતો આપીને તેની પાસે રાજકીય કાર્યો કરાવતા હતા. પછી રાજા ગાય, સુવર્ણ વગેરેનાં દાનો દેવા લાગ્યો, ચાંદ્રાયણ વગેરે વ્રતો કરવા લાગ્યો, તીર્થોમાં યાત્રા નિમિત્તે ફરવા લાગ્યો, તોપણ રાજાના મનને સંતોષ થયો નહીં. તે પછી એક દિવસે રાજા પોતાની પાસે બેઠેલી રાણી ચૂડાલાને કહેવા લાગ્યો;- વહાલિ! મેં ઘણા કાળસૂધી રાજ્ય કર્યું, ને વૈભવો પણ ભોગવ્યા, હવે મને વનમાં વાસ કરવાની ઇચ્છા થઇ છે. કારણ વનમાં સુખ કે દુઃખ કંઇ પણ ભોગવવું પડતું નથી. એકાંત વાસથી મને જેવું પ્રસન્ન રહે છે તેવું રાજમહેલમાં કે ઇન્દ્રના ભવનમાં પણ રહેવાથી પ્રસન્ન રહેતું નથી. તેથી હું હવે આ દુઃખથી ભરેલા રાજવૈભવો તજીદઇને વનમાં જવાની ઇચ્છા રાખુ છું. મારી આ ઇચ્છાને તું પણ અનુમોદન આપીશજ. કુલીનકાંતાઓ ભર્તારની ઇચ્છાનો ભંગ કરતી નથી.

ચૂડાલા બોલી; પ્રાણનાથ! વસંતમાં જેમ પુષ્પો અને શરદમાં જે ફળ શોભે છે તેમ કાર્ય પણ પોત પોતાના સમયે શોભે છે, વનવાસ વૃદ્ધ પુરુષને શોભે, પરંતુ તમારા જેવાને શોભે નહીં. આપણે જ્યાંસૂધી તરુણ છીએ ત્યાંસૂધી આપણને ઘરમાં જ રહેવું યોગ્ય છે. વળી રાજા સમય વિનાજ પ્રજાનું પાલન નહિ કરતાં વનવાસ કરે છે તો તેને દોષ લાગે છે; એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. પ્રજાપાલન કરતાં બીજો મોટો ધર્મ નથી. માટે હમણાં વનમાં જવું માંડી વાળો! રાણીનાં વચન સાંભળીને રાજા બોલ્યો; રાણી, તમારે મારા કાર્યમાં વિઘ્ન નાખવું યોગ્ય નથી માટે મને જવા દ્યો અને તમે રાજ્યમાં રહીને કુટુંબનું રક્ષણ કરો તથા રાજ્યકાર્યભાર ચલાવો. આ પ્રમાણે કેટલીક વાતચિત કરીને રાજા રાણી નિદ્રાવશ થઇ ગયાં. અર્ધરાત્રિ થઇ કે રાજા પલંગમાંથી ઉઠીને નિચે ઉતર્યો અને કોઇપણ જાણે નહી તેમ એકલો વનમાં ચાલ્યો ગયો અને મંદરાચળની પડોશમાં એક પર્ણકુટી બાંધીને રહેવા લાગ્યો.

અહીં ચૂડાલાએ પાછલી રાત્રીએ જાગીને જોયુ તો પોતાના પતિને પલંગમાં દીઠા નહીં એટલે તે મોટા વિચારમાં પડી ગઈ, ક્ષણવાર પલંગપર બેઠાં બેઠાં જ તેણે વિચાર કર્યો કે; અરેરે રાજાજી તો મને અને રાજ્યને તજીને વનમાં ચાલ્યા ગયા. હવે મારે શું કરવું ? શાસ્ત્રોમાં પતિને જ સ્ત્રીઓનો મુખ્ય આધાર કહેલો છે ચાલ હવે તેની પાસે જ જાઉં. આવો વિચાર કરીને પતિની પાસે જવા માટે ચૂડાલા સૂક્ષ્મ રૂપ ધારણ કરીને આકાશ માર્ગે ઉડી. પરતુ સારા શકુન થયા નહીં તેથી પોતે ભવિષ્યમાં પતિને મળવાનુ રાખીને પાછી પોતાની રાજધાનીમાં આવી અને તેણે લોકોના મનના સમાધાન માટે એવું જાહેર કર્યુ કે રાજાજી થોડા વખત માટે બાહાર ગામ ગયા છે તે આવશે ત્યાં સૂધી રાજ્ય કાર્યભાર હુ ચલાવીશ આ રીતે લોકોના મનનુ સમાધાન કરીને ચૂડાલા રાજ્ય કાર્યભાર ચલાવવા માંડી. અઢાર વર્ષ સૂધી ચૂડાલાએ રાજ કાર્યભાર ચલાવ્યો અને રાજા મદરાચળના ઘાટા અરણ્યમા એકાત વાસ કરીને પરમાત્માનુ ભજન કરવા લાગ્યો.

રાજા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે તદન શાંત બની ગયો હતો અને વૈરાગ્યે તેનાં ચંચળ મનને નિર્મળ કરી નાખીને તેની વૃત્તિને પરમાત્મારૂપ કરી દીધી હતી હવે તેને સાંસારિક ભોગો ભોગવવાપર જરાપણ ભાવ રહ્યો ન હતો ચૂડાલા ઘણાં વર્ષો સૂધી વાટ જોયા પછી પોતાના પતિની પાસે જવા માટે રાત્રિને સમયે આકાશ માર્ગે નિકળી પડી. માર્ગમા જતાં જતાં અનેક દેવાગનાઓને તથા અપ્સરાઓને સૌભાગ્યના શણગારમાં શણગારીને પોતાના પતિની પાસે જતા દીઠી બીજી તરફ ઝાકળ વરસાવતા તથા મદાર પુષ્પોના સુગંધી પરાગોને આસપાસ વેરતા શીતળ પવનોના સ્પર્શનો . અનુભવ થવા લાગ્યો. ચદ્રમાએ પોતાના રૂપેરી કિરણોથી આખા જગત ઉપર છંટકાવ કરીને વિરહીઓનાં ઉદાસીન હૃદયને અકુરિત કરવા માંડયાં, તે વખતે નિષ્કામ ચૂડાલાના હૃદયમા પણ અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા, સાસારિક સુખોએ તેના જ્ઞાની હૃદય પર પણ જબરી અસર કરી. તે વખતે કંપતાં હૃદયે ચૂડાલા બોલી ઉઠી, 'પ્રાણી-

ઓનો સ્વભાવ જીવતા સૂધી બદલાતો નથી. મારાં મનને રોકયા છતાં પણ તે ઉત્કંઠિત થયેલુ છે. શો સંસારનો મોહ! હું હવે મારા સ્વામીને ક્યારે મળીશ? આ શીતળ પવન, આ રૂપેરી ચદ્ર કિરણો અને ઘાટી વૃક્ષ ઘટાઓ મારા મનને પતિને મળવા માટે અધીરુ બનાવે છે અરે ઓ મન! તુ આટલુ બધુ અધીરુ કેમ થાય છે? તારો વિવેક ક્યા ગયો? મારા સ્વામીનાથ તો હવે વૃદ્ધ અને માયા તૃષ્ણાથી રહિત થઇ ગયા હશે તોપણ તેમને મળીને હું ઘણા દહાડાના મારા મનોરથોને પૂર્ણ કરીશ આવો વિચાર કરતી કરતી ચૂડાલા છેક મદરાચળની પડોશમાં આવી પહોચી અને તેમણે જાણ્યુ કે રાજાને યથાર્થરીતે વૈરાગ્ય થયો છે તેનુ મન પણ વિતૃષ્ણ થયુ છે. માટે આ સમય તેને આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવા માટે યોગ્ય છે, પરતુ હું જો મારા આ સ્વરૂપથી જ તેને મળીશ તો તે મને તરુણ અને પોતાની સ્ત્રી સમજીને મારો ઉપદેશ ગ્રહણ કરશે નહીં. માટે બ્રાહ્મણ કુમારનો વેશ ધારણ કરીને રાજાને આત્મતત્વનો ઉપદેશ કરુ, આમ વિચારીને તેણે બ્રાહ્મણના પુત્રનુ રૂપ ધારણ કર્યું અને જ્યા આગળ રાજા બેઠો બેઠો ઇશ્વરારાધન કરતો હતો ત્યા ગઈ. રાજાએ તેનો આદર સત્કાર કરીને બેસવા માટે આસન આપ્યુ, તે ઉપર બ્રાહ્મણના પુત્રરૂપમા રહેલી ચૂડાલા બેઠી

તે પછી રાજા અને બ્રાહ્મણ પુત્ર વચ્ચે કેટલીએક વાતચિત થઇ પછી શિખિધ્વજ રાજાએ પૂછ્યુ, આપ કોના પુત્ર છો તેના ઉત્તરમા ચૂડાલાએ જણાવ્યુ કે હુ નારદઋષિનો પુત્ર છુ રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો, ઠીક ત્યારે મહારાજ! આ સસારમા મનુષ્યને સુખ દુખ થવાનુ શુ કારણ છે તે કહો? બ્રાહ્મણ પુત્રે ઉત્તર આપ્યો, રાજાજી! સુખ ને દુખ એ મનના ધર્મો છે, આત્માના નથી પરતુ અજ્ઞાનવડે તેને આત્મામા માની લીધેલા છે. જેને આત્મજ્ઞાન થયુ હોય તેને સુખ દુખ કોઇપણ બાધ કરી શકતુ નથી જ્ઞાન વિના મુક્તિ મળતી નથી માટે જ્ઞાન સપાદન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. પરતુ તે પહેલા મનને શુદ્ધ કરવા માટે કર્મો કર-

વાની જરૂર છે. કર્મોથી જ્ઞાન સપાદન કરવાની યોગ્યતા આવે છે. તમને તમારી જ્ઞાની સ્ત્રી ચૂડાલાએ પૂર્વે ઉપદેશ કર્યો હતો પણ તમે તેને હસી કહાડી હતી અને તેનો ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યો ન હતો.

રાજા બોલ્યો; તેમનો ઉપદેશ વગર કહે જ ગ્રહણ કર્યો, કારણ કે મેં રાજપાટ, તથા વૈભવો તજી દઇને આ વનમાં વાસ કર્યો છે. બ્રાહ્મણ પુત્ર બોલ્યો; તમે બધી વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો છે પરંતુ જે વસ્તુનો ત્યાગ કરવાથી તમારા શોકનો નાશ થાય તે વસ્તુનો તમે ત્યાગ કર્યો નથી. તમારે આ વનપરથી પણ મમતા મૂકી દેવી જોઈએ. એટલે રાજાએ વન ઉપરથી પણ પોતાની મમતા તજી દીધી. તે બન્ને સાથે રહેવા લાગ્યાં અને નિત્ય નિત્ય બ્રાહ્મણ કુમારના રૂપમાં રહેલી ચૂડાલાના ઉપદેશથી આખરે રાજાને સર્વ વસ્તુ ઉપર વૈરાગ્ય આવી ગયો અને છેવટે તેમણે પોતાના હાથમાં રહેલી રુદ્રાક્ષમાળાને સબોધીને કહ્યું, હે રુદ્રાક્ષમાળા! તું મારી સાથે ઘણો કાળ રહી, હું મન્ત્રોરૂપી અરણ્યોમાં તારી સાથે સાથે ભટકયો. હવે તો હું વિશ્રાંતિ લેવાને ઈચ્છું છું એમ કહીને રુદ્રાક્ષમાળાને અગ્નિમાં હોમી દીધી. તે પછી મૃગચર્મને સબોધીને કહ્યું, હે મૃગચર્મ! તેં મને આજ દિવસ સૂધી ધારણ કર્યો છે તેથી તારો ઉપકાર માનુ છુ. હવે તુ પણ મને તજી જા! હે કમંડલ! તેં પણ મારી તૃષાને છિપાવવામાં મોટી સહાયતા કરી છે હવે તું પણ વિદાય થા. આમ સર્વ ઉપસ્કરનો ત્યાગ કરીને રાજા આત્મસ્વરૂપના આનદમાં ઘુમવા લાગ્યો. કામ, ક્રોધ, લોભ મોહ વગેરે નિરાશ થઇને રાજાનો ત્યાગ કરી ગયાં, ને વૈરાગ્યે તેના હૃદયમા વાસો કર્યો. એટલે ચૂડાલા જે અત્યાર સૂધી બ્રાહ્મણ કુમારના વેશમાં હતી તે પોતાનુ અસલ રૂપ ધારણ કરીને રાજાના સન્મુખ ઉભી રહી. તેને જોઇને રાજા ચકિત થઈ ગયો. અને પૂછ્યુ કે તું અહીં કયાંથી? ને કેટલા દિવસથી આવી છે? ચૂડાલા બોલી, આપ વનમાં પધાર્યા પછી કેટલોક કાળ રાજ્યકાર્યભાર ચલાવીને આપની પાસે બ્રાહ્મણ પુત્રના આકારમાં આવીને રહી છુ. આપને જુદી જુદી રીતે ઉપદેશ કરુ છુ.

આમ વાતચિત કર્યા પછી બન્ને જણા એક બીજાને વાત્સલ્યથી ભેટયાં અને રાજાએ રાણીના તરફ સ્નેહ ભરી આંખથી જોઇને કહ્યું, વહાલિ! પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીનો પ્રેમરસ અમૃતના કરતાં પણ આધિક સ્વદિષ્ઠ હોય છે, તેં કોમલાંગીએ મારા ઉદ્ધાર માટે મહા પરિશ્રમ વેઠયો છે. અને અથાગ પરિશ્રમ કર્યો છે તેને માટે હું તને કોની ઉપમા આપું ? અરુંધતી, ઈંદ્રાણી, પાર્વતી, સાવિત્રી, લક્ષ્મી, સરસ્વતી એ બધાં તારા ગુણોની પાસે ઉતરતાં છે. કુલીન કાંતાઓનો બોધ જે રીતે પોતાના પતિનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે તે રીતે શાસ્ત્ર કરી શકતાં નથી. કુલીન પત્ની પોતાના પતિનો ભાઇ, સબંધી, સેવક, ગુરુ, મિત્ર, ધન, સુખ, શાસ્ત્ર, ગૃહ અને દાસ એમાંનું જે કહીએ તે છે. વધારે તો શું પરંતુ પતિવ્રતા કુલીન કાંતાઓ પૂજવા યોગ્ય છે. તું પોતે કામના રહિત છો તેથી તારા ઉપકારનો હું શું બદલો વાળું! બોલ વહાલિ? બોલ! તેં તારાં ઉત્તમ કર્મથી આ જગતમાંની સર્વ સ્ત્રીઓને જીતી લીધેલી છે.' સ્ત્રી જાતિ તારા વડે ઉજળી ગણાશે. તું સૌજન્યાદિક ગુણોમાં પ્રથમ ગણાશે વહાલિ! આવ અહીં આવ, તારા દૈવી ગુણોથી હું તારાપર મોહી પડયો છું. એક વાર ફરીને મને આલિંગન આપ! એમ કહીને શિખિરાજા ચૂડાલાને ફરીને ભેટી પડયો અને પોતાની સાધ્વી પતિવ્રતાના ઉપદેશથી પોતાને આત્મજ્ઞાન થયું હતું તેનાવડે પોતાને ભાગ્યશાળી માનવા લાગ્યો. ત્યાર પછી તે રાજારાણી બન્ને પોતાની રાજધાનીમાં ગયાં ને કેટલાક વર્ષ રાજ્ય કરી પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરીને પરલોક વાસી થયાં.

ધન્ય છે ચૂડાલાને કે જેણે અનત કષ્ટો વેઠીને પોતાના પતિને સદ્દુપદેશ આપીને મોક્ષનો ભોગી બનાવ્યો.

નર્મદા.

પૂર્વે પ્રતિષ્ઠાન નામના નગરમાં કૌશિક ગોત્રનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે પૂર્વ જન્મનાં પાપે કરીને કોઢીયો થયો હતો. તોપણ તેની સ્ત્રી પતિવ્રતા હતી, તેણે પતિસેવા માટે સાંસારિક સુખને તિલાંજલિ આપી હતી. પતિભક્તિ જ લૌકિક ઉન્નતિનું કારણ છે આમ તેણે સિદ્ધાંત કર્યો હતો પતિના શરીરમાંથી લોહી તથા પરુ નિકળ્યાં કરતાં તોપણ તેના તરફ જરાપણ ગ્લાનિ નહિ લાવતાં રાત દહાડો તેને સુવારતી, ઉઠાડતી, નવરાવતી, વસ્ત્રો પહેરાવતી, પોતાને હાથે જમાડતી, તેનાં પરુ તથા લોહી ધોઇ દવા ચોપડતી, એમ અનેક પ્રકારે પતિની સેવા કરતી અને મધુર વાણી બોલીને તેનાં મનને રાજી રાખતી. તેનો પતિ મહાક્રોધી હતો, તેથી બેસતાં ઉઠતાં ગાળો શિવાય કઈ પણ બોલતો નહીં, છતાં તેની સ્ત્રી તે મનપર લાવતી નહીં. તે તો પોતાના પતિને જ દેવ માનીને તેની જ સેવા કર્યા કરતી હતી કૌશિકની આવી માઠી દશા થવાનુ કારણ તેનો દુરાચાર હતો. દુરાચારથી તેણે પોતાના શરીરને કોઢનું ઘર કર્યું હતુ છતાં હજી પણ તેની દુષ્ટ વાસનાઓ મરી ગઈ નહતી. એક દિવસે તે કૌશિકે પોતાની સ્ત્રીને આજ્ઞા કરી કે મારી એક પ્રેમપાત્ર સ્ત્રી છે ત્યાં મને લઇ ચાલ તે ઉપરથી તેની સ્ત્રી વસ્ત્રનો કછોટો મારી, પોતાના પતિને કાંધ ઉપર બેસારીને અંધારી રાત્રે પતિની ઇચ્છા પ્રમાણે ઘરમાંથી બાહાર નિકળી પડી. રાત્રિ અંધારી ઘોર હતી, તેથી માર્ગમા ચાલતાં ચાલતાં શૂળી ઉપર ચઢાવેલા માંડવ્યના પગની સાથે અથડાઇ. તે ઉપરથી ઋષિએ શાપ આપ્યો કે મને અથડાનારો પુરુષ આવતી કાલે સૂર્યોદય વેળાએ મરણ પામશે. તે શાપ સાંભળીને પતિવ્રતા નર્મદા ગભરાટમા પડી ગઈ અને પોતાના પતિના કહેવા પ્રમાણે તેને તેની પ્રેમપાત્ર સ્ત્રી સાથે મેળાપ કરાવીને પાછી ઘેર તેડી લાવી અને સૂર્યની પ્રાર્થના કરતી બોલી કે; જો મારામા પતિભક્તિ હોય તો મારા સતના જોરથી

સૂર્યનારાયણ કાલે ઉગશો માં! સૂર્યનારાયણ સતીની પ્રાર્થના સાંભળીને બીજે દિવસે પ્રભાતમાં ઉગ્યા જ નહીં. સૂર્ય નહિ ઉગવાથી દેવો, મનુષ્યો વગેરે ગભરાટમાં પડી ગયા. કાળગણના શી રીતે કરવી, યજ્ઞયાગ શી રીતે કરવા? યજ્ઞયાગ વિના વૃષ્ટિ કેમ થાય ને તે વિના લોકો કેમ જીવી શકે? આવા આવા અનેક વિચારો ચાલવા માંડયા. છેવટે દેવોએ અનસૂયાની પાસે જઇને કહ્યું કે માજી! તમે પેલી પતિવ્રતા સ્ત્રીને સમજાવો તો સારુ! તે ઉપરથી અનસૂયા જાતે તે સતીને ઘેર પધાર્યાં અને તેમણે તે પતિવ્રતા બાઇનાં બહુ વખાણ કરીને તેના કુશળ સમાચાર પૂછયા. પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પણ અનસૂયાને મોટા માન સાથે આસન ઉપર બેસાડીને તેમની પૂજા કરી અને પછી તે બોલીઃ–માજી! તમે મારે ઘેર પધારીને મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. સ્ત્રીઓને પતિવિના બીજો કોઇપણ સુખદાતા નથી. કેવળ પતિભક્તિ જ સ્ત્રીઓનું આલોકમાં અને પરલોકમાં કલ્યાણ કરનારી છે. કહો આપની મને તથા મારા પતિને શી આજ્ઞા છે?

અનસૂયા હસીને બોલ્યાં; દીકરી! સૂર્યનો ઉદય ન થવાથી જગતમાં હાહાકાર વર્તાઇ રહ્યો છે. માટે સૂર્ય ઉદય પામે તે પ્રમાણે તું તેમની પાર્થના કર. સૂર્યોદય થવાથી તારો પતિ મરણ પામશે તો તેને હુ પાછો જીવતો કરીશ. તે બ્રાહ્મણીએ સૂર્યની પ્રાર્થના કરી, અને અનસૂયાએ અર્ઘ આપીને સૂર્યનું આવાહન કર્યું કે સૂર્યનો ઉદય થયો, અને તે વખતે જ પેલો બ્રાહ્મણ મરણ પામ્યો! પરતુ બીજે જ ક્ષણે અનસૂયાએ પોતાના પતિવ્રતના પ્રભાવથી તે બ્રાહ્મણને પણ સજીવન કર્યો. તે બ્રાહ્મણ રોગ રહિત દિવ્ય દેહ ધારણ કરીને ઉઠયો અને તેણે અનસૂયાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. પછી અનસૂયા તે બન્નેને આશીર્વાદ આપીને દેવતાઓનાં મંડળમાં પતિવ્રતાઓનુ માહાત્મ્ય ગવરાવતાં ગવરાવતાં પોતાને આશ્રમે ગયાં. અને પેલો દુરાચારી કૌશિક અનસૂયાની કૃપાથી પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીનાં ગુણોપર મોહિત થઇને તેને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો.

સુલભા.

સુલભા પ્રધાન નામના રાજાની પુત્રી થતી હતી. તેણે નાની વયમાંથી આત્મતત્વનું જ્ઞાન થાય તેવાં અધ્યાત્મ્ય શાસ્ત્રનું અધ્યયન કર્યું હતું. પરણવાયોગ્ય વયમાં આવ્યા છતાં પણ યોગ્ય વર નહી મળવાથી સુલભા બ્રહ્મચારિણીનો વેશ ધારણ કરીને આત્મતત્વનો ઉપદેશ કરતી પૃથ્વીપર વિહાર કરવા લાગી. તેણે અનેક દંડીઓના અને સંન્યાસીઓના મુખથી સાંભળ્યું કે, જનક રાજા મહાજ્ઞાની છે. તે રાજનીતિ તથા વેદાંતશાસ્ત્રમાં ઘણો જ કુશળ છે અને તેણે જીવતાં જ મુક્તિ મેળવેલી છે. જનકરાજાની આ વિખ્યાતિ સાંભળીને વેદાંતશાસ્ત્રમાં કુશળ વિદુષી સુલભા પોતાના અનેક સન્દેહ ટાળવા માટે પોતાના પૂર્વ રૂપનો યોગબળથી ત્યાગ કરીને નવું લાવણ્યથી ભરપૂર મોહિનીનુ મોહકરૂપ ધારણ કરીને જનક રાજાના દરબારમાં ગઈ રાજા તે સન્યાસિનીનું અલૌકિક રૂપ જોઇને આશ્ચર્યમાં પડી ગયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આ સ્ત્રી કોણ હશે ? અને કયાંથી આવી હશે ? આવો વિચાર કર્યા પછી રાજાએ તે યોગિનીને બેસવા માટે આસન આપ્યુ; તેના ચરણ ધોયા અને તેને ભોજન કરાવીને તૃપ્ત કરી. તે સન્યાસિની ભોજન કરી વિશ્રાંતિ લઇને સભા વચ્ચે બેઠેલા જનક રાજાને અને તેની પાસે બેઠેલા બીજા વિદ્વાનો તથા મત્રીઓને કહેવા લાગી કે, આ રાજા મુક્ત નથી પણ બદ્ધ જણાય છે. આમ કહેતાંની સાથેજ તે યોગિનીએ પોતાનાં યોગબળથી તે રાજાની બુદ્ધિમાં પ્રવેશ કર્યો. નેત્રોના પ્રકાશથી તેના નેત્રના પ્રકાશને અટકાવી દીધો, અને ચિત્તદ્વારા તેનાં ચિત્તને સ્વાધીન કરી લીધું. જનકરાજા પણ કઇ અજ્ઞાની નહતો. તેણે પણ યોગબળથી પોતાનાં ચિત્તવડે તેનાં ચિત્તને બાંધી લીધું. અને ગભીર સ્વરથી તે યોગિનીને પ્રશ્ન કર્યો કે; ઓ યોગિનિ ! કયાંથી આવે છે ? તારા સ્વરૂપમાં કોઇપણ જાતનો સાધુભાવ

જણાતો નથી. મારી પાસે રાજ્યના સર્વ ચિન્હો છે છતાં હું મુક્ત છું. મારા ગુરુપંચશિખાચાર્યે મને આત્મતત્વનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તેમણે મને મોક્ષધર્મ સંપૂર્ણ રીતે સંભળાવ્યો છે. હું સંસારમાં રહીને રાજકાર્ય કર્યા છતાં પણ જળ કમળની પેઠે સાંસારિક વિષયોથી અલિપ્ત છું. પુરુષ જ્ઞાનવડે ચૈતન્યરૂપ થઈને યોગાભ્યાસ કરે છે અને યોગાભ્યાસથી સર્વજ્ઞતા મળે છે. સર્વજ્ઞતા સુખ તથા દુઃખમાંથી છોડાવનારી છે અને મૃત્યુને જીતનારી સિદ્ધિ છે. જેમ વાવેલાં બીજો ઉગે છે પરંતુ તેજ બીજોને જો ભુંજેલાં હોય તો તે ઉગતાં નથી. તેમ કર્મ સંસારમાં જન્મ મરણ આપે છે પણ વાસના રહિત થવાથી જન્મ મરણનો પ્રસંગ આવતો નથી. મારી બુદ્ધિ પણ કર્મ સાથે વાસના રહિત થયેલી છે. મને કોઇ પ્રહાર કરે કે ચંદન ચઢાવે તે બન્ને સરખા છે. ગૃહસ્થ પણ જો યમંનિયમ, કામ, ક્રોધ, દ્વેષ, પરિગ્રહ, માન, દંભ વગેરેથી રહિત હોય તો સંન્યાસી જ ગણાય છે, પરંતુ સંન્યાસી છતાં કામ ક્રોધ આદિને આધીન હોય તો તે સંન્યાસી ગણાતો નથી. પરંતુ દંભી ગણાય છે. તેવા કપટી સંન્યાસી પૃથ્વીપર ભારરૂપ ગણાય છે. આત્મતત્વનું સ્વરૂપ જાણવાનુંજ મુખ્ય પ્રયોજન છે. કંઇ દંડ, કમંડલ કે ભગવા વસ્ત્રથી મોક્ષ થતો નથી. તેં મારા નગરમાં ભિક્ષુકીને વેશે પ્રવેશ કર્યો છે. અને મારી સભામાં આવીને મને મોહિત કરવાની તજવીજ સુદ્ધાંત કરી છે. તેથી તું અપરાધી છે. વગેરે વચનો કહીને જનક રાજાએ યોગિનીનાં અભિમાન તથા ગર્વને ગાળી નાંખ્યું.

રાજાનો આવો આત્મબોધ જાણીને સુલભા બોલી કે; મહારાજ! મને આપના કહેવાપર જરા પણ ક્રોધ નથી. હું પ્રધાન નામના રાજર્ષિના પ્રખ્યાત ઘરમાં ઉત્પન્ન થઈ છે, મને યોગ્ય પતિ ન મળ્યો તેથી હું ગુરુ પાસેથી વેદાંતશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરીને એકલી પૃથ્વીપર ફર્યા કરું છું અને બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળ્યા કરું છું. હું બીજાનું ધન હરણ કરનારી નથી. તેમ અધર્મનો ઉપદેશ પણ કરનારી નથી. વિચાર કર્યા વિના કોઇ સાથે વાર્તાલાપ કરતી નથી. તમારી મોટી કીર્તિ શ્રવણ કરીને તમારા જ્ઞાનની પરીક્ષા કરવા

માટે આવી છું. જે મનુષ્ય પરબ્રહ્મના સ્વરૂપમાં નિમગ્ન રહીને શાંત રહે છે તેજ મોક્ષનો અધિકારી છે. હું એક રાત્રિ કરતાં વધારે વખત કોઇને ત્યાં રહેતી નથી, માટે હું પણ તારે ત્યાં આજની રાત્રિ રહીશ ને આવતી કાલે પ્રભાતમાં ચાલી જઇશ. તારો ઉત્તમ સદાચાર તથા આ સંસાર સાથેનો જળકમળ વત્ વ્યવહાર જોઇને પ્રસન્ન થઇ છું, રાજા જનક સુલભા યોગિનીની વાતચિત સાંભળીને મૌન થઇ ગયા અને તેની ઉત્કટ ત્યાગ વૃત્તિને મનમાં હજારો હજાર ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

અહલ્યાબાઇ હોલ્કર.

આ પરમ ધાર્મિક અને રાજનીતિજ્ઞ પવિત્ર મનની રાજમહિલાનું કીર્તિવંત નામ ભારતના ઇતિહાસમાં સુવર્ણ અક્ષરે લખાયલું છે. હિંદમાં તેનું નામ એટલું બધું પ્રખ્યાત થયું છે કે, તેની ઓળખ વાંચક વૃંદને પ્રથમ આપવાની જરૂર નથી. તેની ઉદારતા અને ધાર્મિકપણાની કંઇપણ નિશાની ન હોય એવો હિંદુસ્તાનનો થોડો જ ભાગ હશે. દક્ષિણે રામેશ્વરથી તે છેક ઉત્તરે બદ્રિકેદાર લગી જે જે પ્રખ્યાત ક્ષેત્રો અને પવિત્ર સ્થળો છે તે સર્વમાં અહલ્યાબાઇએ હરકોઇ પ્રકારે કરેલી બક્ષિસ નજરે પડ્યા વગર રહેતી નથી. તેણે કોઇ કોઇ ઠેકાણે અન્નછત્ર ને વૃંદાવન બેસાડ્યાં છે. કોઇ કોઇ સ્થળે દેવસ્થાનોને ઇનામ વગેરે આપ્યાં છે. આવી પ્રખ્યાત બાઇનું ચરિત્ર જેટલું ઉપયોગી છે તેટલું જ શ્રીક્ષણીય છે.

આ પ્રખ્યાત રાણી ઇંદોરમાં હોલ્કરનું રાજ્ય સ્થાપનાર મૂળ પુરૂષ મલ્હારરાવ હોલકરના પુત્ર ખંડેરાવ હોલકરની ધર્મપત્ની હતી. તે સુમારે વીશ વર્ષની હતી ત્યારે તેનો સ્વામી ખંડેરાવ હોલ્કર એક લડાઇમાં કપાઇ જવાથી તેને વિધવા અવસ્થા પ્રાપ્ત થઇ હતી. એ વખતે તેનો સસરો મલ્હારરાવ જીવતો હતો, તે

જ્યારે ઇ૦ સ૦ ૧૭૬૫ માં મરણ પામ્યો ત્યારે ઇંદોરની ગાદી ઉપર અહલ્યાઈબાઈનો પુત્ર માલીરાવ બેઠો. માલીરાવ કમઅક્કલનો અને દુરાચારી હતો. પરંતુ માલીરાવ રાજ્યનો અનુભવ કરવાને તથા લોકને અને પોતાની માને દુઃખ દેવાને ઝાઝા દિવસ જીવ્યો નહિં. ગાદીએ બેઠા પછી આઠ નવ મહિનાની અંદર તે મરણ પામ્યો હતો.

માલીરાવના મરણ પછી હોલ્કરના દરબારમાં મલ્હારરાવના વખતથી ગંગાધર યશવત નામે એક બ્રાહ્મણ દિવાન હતો. તેણે માલીરાવની વિધવા પાસે દત્તક લેવડાવી રાજ્યકારભાર ચલાવવાની અહલ્યાબાઈને સલાહ આપી. તે વેળા રાઘોબાદાદા પેશ્વા માળવામાં હતો તેને પુષ્કળ નજરાણું કરી દિવાને પોતાના પક્ષમાં લીધો હતો. પરંતુ અહલ્યાબાઇ નીતિવાન્ અને દ્દઢ નિશ્ચયવાળી હતી તેથી એ સલાહનો ભેદ સમજી ગઈ. તેણે દિવાનને કહ્યું કે મલ્હારરાવના રાજની માલિક હાલમાં હું એકલી જ છું. મારા કામમાં હાથ ઘાલવાનો કોઇને અખત્યાર નથી એ પ્રમાણે તેણે પોતાની પદવીને છાજે તેવો ચોખ્ખો જવાબ આપ્યો. એ વેળાએ પુનાની ગાદી ઉપર માધવરાવ પેશ્વા હતો. તેને અહલ્યાબાઈએ પોતાનો અભિપ્રાય ઉપર પ્રમાણે લખી મોકલ્યો. રાઘોબાને તે ન રુચવાથી તેણે ચડાઇ કરી. જબરાઇથી પોતાની મતલબ પાર પાડવાનો મનસુબો કર્યો. એ વાતની અહલ્યાબાઇને ખબર પડતાં જ તેણે તેમને કહાવી મોકલ્યુ કે;–"તમે લડાઇ કરવાનો વિચાર કરે છો પરતુ લડાઈમાં સ્ત્રીને હરાવ્યાથી તમને સરદારની કીર્તિ મળવાની નથી. પણ કદાપિ સ્ત્રી તમારો પરાજય કરશે તો તમારી અપકીર્તિ થવાનો સભવ છે માટે જે કરવું હોય તે વિચારીને કરજો." એવો સંદેશો મોકલીને પોતે લડાઈની તૈયારી કરવા માંડી. હોલ્કરની ફોજને તેના પક્ષનું ઘણું અભિમાન હતુ. તેમ અહલ્યાબાઇએ હાથીના હોદ્દામાં બેસીને તેને ચારે થાંભલે તીરની કમાન કરી તથા આડા તીર બાંધી લડાઇમાં જઇ લશ્કરને ઉત્તેજન આપવાનો ઠરાવ કર્યો.

પરંતુ એટલામાં રાઘોબા ઉપર માધવરાવ પેશ્વાનો પત્ર આવ્યો કે "અહલ્યાબાઇ લાયક સ્ત્રી છે અને તેના રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવાની તેને પૂર્ણ સત્તા છે માટે તમારે તેના કામમાં બિલકુલ હાથ ઘાલવો નહિ." એ પત્રથી રાઘોબાના હાથ હેઠા પડયા.

હવે અહલ્યાબાઇએ રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમાં લેઇ રાજ્યકારભાર ચલાવવા માંડયો. ગાદીએ બેઠા પછી શરૂઆતમાં તેને કેટલીએક હરકતો નડી, પરંતુ પોતાની ચપળતા અને બુદ્ધિ બળે કરી તે દૂર કરી હતી. તેણે તુકાજી હોલકર નામે એક વિશ્વાસુ અને વીરપુરુષને પોતાના લશ્કરનો સેનાપતિ નિમ્યો તે પાકી ઉમ્મરનો, ઠરેલ, શરમાળ અને રાજ્ય લોભ વિનાનો માણસ હતો, તેને સઘળા પક્ષકારો તરફથી ઘણું માન મળતું હતું. અરસપરસના માન અને વખાણની લાગણીથી બંધાએલાં અહલ્યાબાઇ અને તુકાજીએ ત્રીશ વર્ષ જેટલી લાંબી મુદત સૂધી રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો હતો. હોલકરના રાજ્યની પ્રજાએ જેવાં સુખ અને આબાદીમાં દિવસ કાઢયા હતા તેવા તેણે પહેલાં કે ત્યાર પછી કદી કાઢયાં નહિ.

અહલ્યાબાઇ પોતાની પ્રજા પાસેથી નિયમસર વસુલાત ઉઘરાવતી અને વતનદારોના ચૂકાદા કરવાનુ કામ ઘણું કરીને પચોને અથવા ન્યાયાધીશોને તેણે સોંપ્યુ હતું. તથાપિ કોઇને કાંઇ જરૂરની હકીકત સમજાવવી હોય તો તેમ કરતાં તે આંચકો ખાતી નહિ. નીચલી કોર્ટે ચૂકવેલા ઘણા નજીવા દાવાની પણ તેની આગળ અપીલ આવતી તો તેની તપાસ કરવામાં તે કદી કંટાળતી નહિ. ઇનસાફ આપવાના કામમાં સઘળા મુદ્દા ઉપર તેની સમજ ઘણી ઉંડી હતી. ન્યાય બરોબર કરવો એ મારો ધર્મ છે તે ન કરવાથી મને પાપ લાગશે એ વાત તેના મનપર પૂરેપૂરી ઠસેલી હતી. રાજ કારભારથી તેને ફુરસદ મળતી તો તે ઇશ્વરની ભક્તિ કરવામાં અથવા પુણ્યનાં કામો કરવામાં ગાળતી હતી. સસારનાં કૃત્યો પણ તે ધર્મ બુદ્ધિથી કરતી હતી. તે વારંવાર કહેતી હતી કે, હું અમલને લીધે જે જે કૃત્યો કરૂ છું તેનો

જવાબ મારે પરમેશ્વરને દેવો પડશે. જ્યારે તેના કારભારીઓ કોઇ અન્યાયનું કામ કરવાની તેને સલાહ આપતા ત્યારે તે તેમને કહેતી કે;–"આપણે માણસ છીએ અને આપણે પણ મરવું છે તો પછી પરમેશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલાં પ્રાણીઓનો જીવ શા માટે લેવો જોઇએ?"

અહલ્યાબાઇનું રોજનું કામ એ હતું કે, સૂર્યોદયની બે ઘડી પહેલાં ઉઠીને પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરવું. પછી નાહીને પૂજા કરવી, ત્યાર પછી પુરાણની કથા સાંભળવી અને નિત્યદાન તથા બ્રાહ્મણોને સીધાં આપવાં. તે સર્વ થઇ રહ્યા બાદ ભોજન કરવું. જમીને થોડાંક સ્તોત્રો ભણીને થોડીક વાર વિરામ લેતી, પછી ઉઠીને પોશાક પહેરી બે વાગ્યાને સુમારે દરબારમાં જતી અને છ વાગ્યા-સૂધી રાજ્યનું કામકાજ કરતી. તેને હમ્મેશાં ખુલ્લા દરબારમાં કામ કરવાની ટેવ હતી. સાંજે બે ત્રણ કલાક દેવસેવામાં તથા વાળુ કરવામાં ગાળી, રાતે મોડા સૂધી તે પાછું રાજ્યનુંજ કામ-કાજ કરતી અને ત્યાર પછી તે સૂવા જતી. એ પ્રમાણે તેણે ૩૦ વર્ષ સૂધી એક સરખી રીતે કામ કર્યું હતું. તે ઉપવાસ તથા વ્રત કરતી. કોઈ કોઇવાર અગત્યનું સરકારી કામ આવતું ત્યારે ઉપર કહેલા ક્રમમાં તેને ફેરફાર કરવો પડતો.

અહલ્યાબાઇના રાજ્ય કારભારથી રાજ્યની તથા પ્રજાની આબાદાની આશ્ચર્ય પમાડે તેવી હતી. જો કે હિંદમાં એ સમય લડાઈ ટંટાનો હતો, તથાપિ તેણે બીજાં રાજ્યો જોડે એવો તો ઉત્તમ સંબંધ રાખ્યો હતો કે તેનાં ૩૦ વર્ષના રાજ્ય અમલમાં બહારનો કોઈ પણ શત્રુ તેના રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરવાની હિમ્મત કરી શકયો નહોતો, તેમ તેના દેશની અંદરના ભાગમાં પણ કોઈ માંહો માંહેના ટંટા બખેડા કે, લૂટફાટ કરી શકયું નહોતું. તેનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે, જેની સાથે જેવી રીતે વર્તવું જોઇએ તેની સાથે તેવી રીતે તે વર્તતી હતી. શાંત અને ભલા માણસોની સાથે તે ભલાઇથી વર્તતી અને તોફાની તથા લૂટારુ લોકોને કાયદા પ્રમાણે શિક્ષા કરતી. તેના બધા કામદારો ઘણા વિશ્વાસુ

અને પ્રમાણિક હતા. તેનું કારણ પણ ઘણું કરીને એ જ હતું કે, અહલ્યાબાઈ જેવી પ્રભુતાવાળી અધીશ્વરીના ગુણોનું અનુસરણ કરવામાં તેઓ પોતાની ફરજ અને હિત સમજતા હતા.

અહલ્યાબાઈનાં જે જે કામોથી તેનું રાજ્ય યાદ રાખવા જેવું થયું છે, તેમાં તેણે એ દેશની હાલની રાજધાની ઈંદોર શહેર વસાવ્યું, તે પણ એક છે. જે વેળા તેનો રાજ્ય કારભાર શરૂ થયો તે વખતે ઈંદોર માત્ર એક નાનું સરખું ગામડું હતું. જેવી રીતે એક માતા પોતાનાં સંતાનો ઉપર માયા રાખે છે તેવી માયા ઈંદોરની પ્રજા ઉપર તે રાખતી હતી. પોતાના આખા રાજ્યની પ્રજાને પૈસાદાર અને સર્વ વાતે સુખી થયેલી જોવાને તે અંતઃકરણથી ચાહતી હતી. તેમના ઉપર કરનો બોજો વધારે ન પડે, તેને માટે ઘણી કાળજી રાખતી હતી. તેના રાજ્યમાં નર્મદા કિનારે ભીલ વગેરે લૂટારૂ લોકો વસતા હતા, તેઓને તેણે એવા તો વશ કરી દીધા હતા કે, તેઓ ચોરી, અને લૂંટફાટ વગેરે તોફાન કરવાનું મૂકી દેઈને ઉદ્યોગે વળગ્યા હતા. તેથી સર્વત્ર સમાધાની પ્રસરી રહી હતી.

અહલ્યાબાઈને ઘણું કરીને હિંદુસ્થાનનાં તમામ રાજ્યો જોડે પત્ર વ્યવહાર ચાલતો હતો. આવી ઉત્તમ સ્ત્રીને મદદ કરવાથી મારી ઘણી ખ્યાતિ થશે, એવું સમજીને મહાદજી સિંધિયા તેને મદદ કરતો હતો. અહલ્યાબાઈએ દાન ધર્મ વગેરે કેટલાં કાર્યો કર્યાં, તેનું વર્ણન કરવાની જરૂર નથી. કેમકે એ સંબંધી તેની કીર્તિ હિંદુસ્તાનમાં સર્વત્ર પ્રસરી રહેલી છે. ડુંગરોમાં વિકટ જગ્યાએ રસ્તા બંધાવ્યા અને તેના આખા રાજ્યમાં ઠેકાણે ઠેકાણે દેવળો, ધર્મશાળાઓ, કુવાઓ, તળાવો અને નદીઓના ઘાટ વગેરે પુષ્કળ સાર્વજનિક લાભના કામો કરાવ્યાં છે. તે શિવાય હિંદુસ્તાનમાંનાં સઘળાં પ્રસિદ્ધ ક્ષેત્રોમાં તેણે કોઈ ઠેકાણે ધર્મશાળાઓ બંધાવી છે, અને કોઈ ઠેકાણે અન્ન છત્રો પણ બેસાડયાં છે. તેને હિંદુધર્મ ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. ઉનાળાના દિવસોમાં તે રસ્તામાં પાણી પીવાની પરબો બેસાડતી અને શિયાળામાં ગરીબોને

લૂગડા વહેંચતી હતી તે માત્ર મનુષ્ય પ્રાણી ઉપર જ એવી દયા કરીને બેસી રહેતી નહિ પણ ઉનાળામા ખેડુતોના બળદોને હળ ખેંચતા થોભાવીને પાણી પાવા સારૂ તેણે ઠેકાણે ઠેકાણે ચાકરો રાખ્યા હતા પક્ષીઓને ચારો ચરવા માટે પાકેલા અનાજનાં ખેતરો વાજબી કીંમતે ખેડુતો પાસેથી વેચાણ લઈને તે ભેળાવી મૂકતી હતી તેના એવાં અનેક ધાર્મિક કામોથી તેના રાજ્યનુ જેટલુ રક્ષણ થયુ છે તેટલુ લશ્કરી બળથી થયુ નથી

હિંદુઓની સાધારણ સ્ત્રીઓ કરતાં અહલ્યાબાઈ વધારે ભણેલી હતી તે સસ્કૃત પુરાણો વાચી તેનો અર્થ સમજતી હતી. તેને પોતાના ધર્મ ઉપર અતિશય શ્રદ્ધા હતી. તે છતા પારકા ધર્મના લોકો ઉપર તે જરાએ દ્વેષ કરતી નહોતી પરતુ તેઓના ઉપર ઘણી મહેરબાનીની રાખતી હતી ભરયુવાવસ્થામાં તે વિધવા થયા છતા પોતાનો પતિવ્રતાનો ધર્મ બરાબર પાળતી હતી પોતાની પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય હતુ તે છતા તેની વૃત્તિ સાધુના જેવી હતી વિધવા થયા પછી તેણે રગેલા લૂગડા તથા ઘરેણા કદી પહેર્યાં નહોતા. સ્વામીના મૃત્યુ પછી તે શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરતી ભરજુવાની, બે સુમાર વૈભવ અને રાજ્ય સત્તા વગેરે આ દુનિયા ઉપર મોહ ઉત્પન્ન થવાના સાધનો હાજર હોવા છતા તે દેવીના સદાચરણ કે રીત ભાતમા બિલકુલ ફેરફાર થવા પામ્યો નહતો તેને પોતાની મોટાઈનો લગારે ગર્વ ન હોતો તે જે જે કામ કરતી તે સર્વ પરમેશ્વરને હાજર જાણી બીહીને કરતી તેની વિશેષ ખુબી તો એ હતી કે, પોતે એટલી બધી શુદ્ધ અને પવિત્ર હોવા છતા બીજાના દોષ દેખીને તેનાપર અન્યાય ન કરતા તેને ક્ષમા આપતી હતી તેના આવા સદ્દગુણો જોઈને વિચાર કરતા જણાય છે કે, અહલ્યાબાઈ ખરેખર અસાધારણ શક્તિવાળી સ્ત્રી હતી અને તેથીજ તે પૂર્વની મહાસતી અહલ્યાનો અવતાર છે, એવુ લોકો કહેતા હતા

અહલ્યાબાઈને ખોટી પ્રશસા સાભળવી બિલકુલ ગમતી નહોતી એક વખતે એક બ્રાહ્મણ તેના વખાણનુ પુસ્તક રચીને તેની પાસે ગયો અને તે તેને વાચી સભળાવ્યુ બ્રાહ્મણ જ્યા

સુધી તે પુસ્તક વાંચતો ગયો ત્યાં સુધી તો તે કંઈ બોલી નહિ. પણ તે જ્યારે બધું વાંચી રહ્યો ત્યારે એટલુંજ બોલી કે–હું પાપી છું, મારે માટે એવું વર્ણન છાજે નહિ. ઈત્યાદિ કહીને તેણે પુસ્તકને નર્મદા નદીમાં ફેંકી દેવાનો હુકમ કર્યો હતો. અહલ્યાબાઈને મંછાબાઈ નામની એક પુત્રી હતી. તેને એક સરદારની સાથે પરણાવી હતી. તેને એક પુત્ર હતો તે ભર જુવાનીમાં મરણ પામ્યો હતો. તે પછી તે બાઈનો પતિ પણ એક વર્ષમાં ગુજરી ગયો ને મંછાબાઈ સતી થઈ હતી. પ્રથમ પતિ અને પછી પુત્રના મરણથી તેનો શોકાગ્નિ જો કે લાંબી મુદત થયા છતાં પણ શાંત થયો નહોતો. તેમાં તેને આથી બહુ લાગ્યું.

અહલ્યાબાઈ રાજ્ય ચલાવવાની ફીકર અને થાકથી તવાઈ જઈને સાઠ વર્ષની ઉમ્મરે ઇ. સ. ૧૭૯૫ માં દેવલોક પામી હતી. સર જોન માલ્કમ તેના વિશે પોતાના માળવાના વૃત્તાંતમાં લખે છે કે, એ બાઈવિશે જેમ જેમ વધારે તપાસ કરીએ છીએ તેમ તેમ તેને માટે પ્રશંસાબુદ્ધિ આપણામાં વધતી જાય છે. રાજ્ય કાર્યમાંથી મળતા અવકાશનો બધો સમય તે ભક્તિ અને દાનધર્મમાં ગાળતી હતી. ધર્મે તેના મન ઉપર એવી તો અસર કરી હતી કે સંસારી કર્તવ્ય કરવાવિશે પણ તેનું મન દૃઢ થયેલું હતું. તે એમ કહેતી હતી કેઃ–"મારી સત્તાનો હું જે ઉપયોગ કરું છું તેને માટે હું પરમેશ્વરને ત્યાં જવાબદાર છું." તેની સંભાળમાં ઈશ્વરે જે પ્રદેશ સોંપ્યો હતો તે પ્રદેશનો રાજ્યવહીવટ ચલાવવામાં એ બાઈએ પોતાની અદ્ભુત શક્તિ અને ગુણબળ દર્શાવ્યાં હતાં. તેથી આપણા મનમાં એ બાઈવિશે આશ્ચર્ય અને પ્રશંસાબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય. ગાંડા પુત્રની સંભાળ રાખવામાં અને તેને ઉછેરવામાં તેની કોમળતાવિશેની અને તે પુત્રના મૃત્યુથી તેને થયેલા અસહ્ય શોકવિશેની વાતો આપણા જાણવામાં આવે છે ત્યારે તે કરતાં પણ વધારે અસર આપણા મન ઉપર થાય છે. આ પ્રેમયુક્ત કોમળતાનો ગુણ તેનામાં માતુશ્રી તરફિનો હતો. પોતાની રૈયતપ્રત્યે પણ એની મમતા એવીજ

હતી. વળી એ જ ગ્રંથકાર પોતાના પુસ્તકમાં લખ છે કે;— " અહલ્યા બાઈ મધ્યમ કદની તથા ઘણીજ નાજુક હતી. તેનો ચહેરો જો કે પાકા બદામી રંગનો હતો તોપણ તે સ્વચ્છ હતો. તે ઘણી આનંદી હતી. ભાગ્યેજ ગુસ્સામાં દેખાતી, તેનુ મન કેળવાયલુ, સરકારી કામકાજ કરવામાં સ્વચ્છ અને ચપળ હતું. તેને ખુશામતથી જરા પણ અસર થતી નહોતી તેના ભલા કારભારમાં ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે રાજ્ય આબાદ થયું ને લોક સુખ પામ્યાં. જીવતી હતી ત્યારે બહુ વખણાતી અને મુવા પછી દેવી ઠરાવીને લોકો અદ્યાપિ તેની મૂર્તિને પૂજે છે. "

વિમળ દેવી.

વિમળ દેવી રજપૂતાનામાં આવેલા રૂપનગઢના રાજા અમરસિંહની પુત્રી હતી તે જેમ રૂપાળી હતી તેમ ધર્મનિષ્ઠ પણ હતી. એ સમયમાં રજપૂતો મુસલમાન બાદશાહોને પોતાની કન્યાઓ આપીને તેમની કૃપા સંપાદન કરતા હતા એ વાત વિમળ દેવીને ઠીક લાગતી નહોતી જેમણે યવનો સાથે લગ્ન કરીને સ્વધર્મ પર પાણી ફેરવ્યું હતું તેમને તે અંતઃકરણપૂર્વક ધિક્કારતી હતી કોઈ ગુણવાન, વિદ્યાવત અને શૂરવીર ક્ષત્રિય પુરુષ મળે તો તેની સાથે લગ્ન કરવાનો તેનો વિચાર હતો. ક્ષત્રિય જાતિનો પતિ ન મળે તો ઇશ્વર ભક્તિમાજ જીવન પૂરુ કરવુ, આવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો તેની મોટી બેન કેસરબાને તેના પિતાએ દિલ્હીના બાદશાહ ઔરંગઝેબના પ્રતાપ બળથી ડરીને લાચારીથી તેની સાથે પરણાવી હતી. તે એક વખતે દિલ્લીથી રૂપનગઢમા માતપિતાને મળવા આવી હતી. તે વખતે વિમળ દેવીને કેસરબાની સાથે ધર્મ વિશે વાતચિત થઈ હતી તે પછી એક વખતે વિમળ દેવીને શિવની પૂજા કરતા જોઇને કેશરબાએ તેની નિંદા કરવા માંડી, ત્યારે વિમળ દેવીએ ધીરેથી ઉત્તર આપ્યો કે, તુ શું બોલે છે?

હવે તુ રાઠોડની પુત્રી રહી નથી. પરતુ દિલ્હીના તુર્ક બાદશાહની બેગમ થઇને વટલી છે ક્ષત્રિયાણીના ધર્મને તુ શુ જાણે? યવનનુ અન્ન ખાવાથી તારૂ શરીર અશુદ્ધ થયુ છે, માટે તારૂ મુખ મને બતાવીશ નહીં રાઠોડની જાતને તેં લજવી છે એટલુજ નહી પણ તેં રજપૂતનુ અભિમાન મૂક્યુ છે માટે તને ધિક્કાર છે! આવા તિરસ્કારના વચનો સાભળવાથી કેમરબાને ઘણો ક્રોધ ચઢયો અને તેણે વિમળ દેવીને કહ્યુ કે "તુ આટલુ બધું ગુમાન રાખે છે પરતુ જ્યારે હુ તને પાદશાહની બેગમ કરાવુ ત્યારે જ ખરી" એમ કેટલાક કડવા વચન કહી રીસાઇને તે દિલ્હી ચાલી ગઈ ત્યા પાદશાહની આગળ વિમળ દેવીના વિરુદ્ધમા ઘણું ભાષણ કરીને તેને ક્રોધાયમાન કર્યો તેથી ઔરનજેબે તેના પિતા અમરસિંહ ઉપર એકાએક ધમકીનો પત્ર લખીને વિમળદેવીને માટે માગુ કર્યું આથી અમરસિંહે ભયભીત થઈ તે માગુ સ્વીકાર્યું આ વાતની વિમળદેવીને ખબર પડયાથી તે ઘણીજ ગભરાઇ પણ હિમ્મત પકડી પોતાના શિયળના રક્ષણ માટે ઉપાય શોધવા લાગી તેને છેવટે એ સૂઝયુ કે મેવાડના પ્રતાપરાણાનો પૌત્ર રાજા રાજસિંહ ક્ષત્રિય ધર્મનો રક્ષક છે માટે તેને શરણે જવુ એવો વિચાર કરી તેણે છાનો એક પત્ર રાજસિંહ ઉપર લખીને મોકલ્યો તેમા તેણે જણાવ્યુ કે -"હુ રાઠોડની પુત્રી તમને મારા મનથી વરી ચૂકી છુ પણ મારા પિતાએ પાદશાહથી ડરીને મને તેના હાથમા સોપવાનો વિચાર કર્યો છે પરંતુ ક્ષત્રિયપુત્રીને પરધર્મી સાથે વર વરવા કરતા મરણુ ઘણુ ઉત્તમ છે, એમ હુ માનુ છુ આવી વિપત્તિની વેળાએ તમારા શિવાય મારુ રક્ષણ કરી શકે તેવો કોઈ વીર પુરુષ હું જોતી નથી તમે મારી રક્ષા કરો! તેમણે મારા લગ્નનો દિવસ વસતપંચમીનો નિશ્ચય કર્યો છે માટે તે પહેલા તમે અહીં આવીને મારુ રક્ષણ કરો જો તમે જલદી નહીં આવો તો હુ નિશ્ચય પ્રાણ ત્યાગ કરીશ, પરંતુ કદી પણ યવન પાદશાહની બેગમ થઇશ નહિં વહાલા રાજા! શું રાજહસી બગલાની સહચરી થશે? નહિં જ થાય, માટે તુરત આવીને મારી ખબર લેજો"

ઉપર પ્રમાણે વિમળદેવીનો પત્ર રાણા રાજસિંહના હાથમાં ગયો તે વાચીને વિમળદેવીની હિંમત અને તેની દૃઢ પ્રતિજ્ઞાને માટે મનમાં ને મનમા તેને ઘણો ધન્યવાદ આપ્યો તથા પોતે તેનુ રક્ષણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. આ વાતની ખબર રાજસિંહની ધર્મપત્ની વીરકળા તથા રાજમાતા વીરમતિને પડતા તેમણે પણ ખુશી થઇને રાણાને તત્કાળ વિમળદેવીનુ રક્ષણ કરવા માટે જવાને બહુ રીતે ઉશ્કેર્યો. પછી રાણાએ પત્રનો ઉત્તર વિમળદેવીને લખીને જણાવ્યુ કે તમે ધીરજ રાખજો ફીકર કરશો નહિ! હુ વસતપચમીએ આવી પહોચીશ ત્યાર પછી અગાઉથી કરી રાખેલા સંકેત પ્રમાણે ઓરગજેબ પાદશાહ દિલ્લીથી જાન લઈને રુપનગઢ આવ્યો અને આણી તરફથી રાણો રાજસિંહ પણ વિમળદેવીનુ રક્ષણ કરવાને આવ્યો. ત્યારે રાજભવનમા ચાલતી વિવાહની ધામધૂમનો લાભ લઇને વિમળદેવીને ઘોડા ઉપર બેસાડી મોગલ પાદશાહને ચેતાવીને ચાલતો થયો. આ બનાવથી પાદશાહી સૈન્ય ચકિત થઇ ગયુ, પણ તેમા તેમનુ કઇ પણ ચાલ્યુ નહિ. ઔરગજેબ વીલે મોઢે ત્યાથી દિલ્લી પાછો ગયો. રાણો અને વિમળદેવી સહી સલામત ઉદેપુર જઈ પહોચ્યા. પછી લગ્ન કરી તેમણે પતિપત્નીના ધર્મ પ્રમાણે વર્તીને સુખમા દિવસ નિર્ગમન કર્યા એ પ્રમાણે એ રાજપુત્રી પવિત્ર ક્ષત્રિય ધર્મની રક્ષાને માટે ઘણી જ ધીરજ અને પવિત્રતાનુ ઉત્તમ દૃષ્ટાંત જગતમા મૂકી ગઇ છે. ધન્ય છે! સ્વધર્મની રક્ષા માટે જીવન અર્પણ કરનાર આ રાજપુત્રીને!

કળાવતી.

આ શૂરવીર સ્ત્રી રજપૂતાનાના એક ખડીયા રાજા કર્ણસિંહની રાણી થતી હતી દિલ્હીના બાદશાહ અલ્લાઉદીનં ખીલજીએ આ રાજ્યપર ચઢાઈ કરી ત્યારે રાજા કર્ણસિંહ પોતાના ક્ષત્રિય ધર્મની

રક્ષા કરવા માટે તૈયાર થયો હતો, તેની સાથે રાણી કળાવતી પણ યોદ્ધાનો પોશાક પહેરીને રણમાં ગઈ હતી. બન્ને પક્ષ વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું, તેમાં કળાવતીએ પોતાના સ્વામીને પડખે રહીને તેને ઘણી સહાયતા કરી હતી. જ્યારે યુદ્ધ ચાલતું હતું તે વખતે શત્રુ પક્ષનો એક માણસ કર્ણસિંહપર ઓચિંતો ધસારો કરીને તે ન જાણે તેમ તેના ઉપર જોરથી તરવારનો ઘા કરવાને તૈયાર થયો. કળાવતીની નજર તેના ઉપર પડવાથી તે તુરત તેના તરફ ધસી ગઈ અને પાછળથી તેને એવો તો સખ્ત ઘા માર્યો કે તે જ ક્ષણે તે જમીન ઉપર તુટી પડયો. એ રીતે કળાવતીએ પોતાના પતિને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવી લીધો હતો. કર્ણસિંહ તથા કળાવતીએ પોતાના બાહુબળથી શત્રુના ઘણાં માણસોને કાપી નાંખ્યાં. તેપરથી શત્રુઓ ઘણા જુસ્સામાં આવીને લડયા. સામ સામે મોટી મારામારી ચાલી તેમાં કર્ણસિંહને તરવારનો એક ઘા વાગ્યો. તે જોઈને વીરનારી કળાવતી બહાદુરીથી શત્રુઓની સામે લડવા લાગી, એથી શત્રુઓ થોડીવારમાં ભય પામીને રણભૂમિપરથી નાસી ગયા.

એ રીતે *લડાઈમાં વિજય મેળવીને કર્ણસિંહ અને કળાવતી* બન્ને રાજધાનીમાં આવ્યાં, પરંતુ કર્ણસિંહ ઘણો જ સખત જખમી થયો હતો. શૂરવીર રાણીએ હુશિયાર વૈદ્યોને બોલાવ્યા; તેમણે ઘાવ જોઈને કહ્યું કે “ આ ઘા ઝેર પાયેલી તરવારનો છે માટે એમાંનું ઝેર ચુશી લીધા વગર તે રૂઝાય તેમ નથી, અને ન રૂઝાય તો બચવાની આશા પણ નથી. વૈદ્યોનો અભિપ્રાય રાણીએ સાંભળ્યો, પણ એ ઝેર એવું હતું કે ચુસનાર માણસનું મરણ થાય. કર્ણસિંહ પોતાના બચાવ માટે બીજાનો પ્રાણ લેવાને રાજી નહોતો. દિવસે દિવસે કર્ણસિંહને ઘાની પીડા તો વધતી જ ચાલી બીજી તરફ પતિને પ્રાણ સમજનારી કળાવતી પોતાના પ્રિયતમ પતિનું આ દુઃખ જોઇ શકી નહિ. તુરત તેણે પોતાનાં દગ્ધ થતાં હૃદયને શાંત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. જ્યારે કર્ણસિંહ નિદ્રાવશ થયો ત્યારે આ પતિવ્રતા સ્ત્રી પતિનો જીવ બચાવવાને તૈયાર થઇ

અને કર્ણસિંહને ખબર ન પડે એવી રીતે જખમમાંથી બધું ઝેર તેણે ચુસી લીધું. પરિણામે કર્ણસિંહ બચ્યો, પણ કળાવતીને ઝેર ચઢવાથી તે મરણ પામી. એ જોઈને રાજા કર્ણસિંહ ઘણોજ શોકાતુર થયો અને ફરીથી લગ્ન નહિં કરતાં પ્રિયપત્નીના શોકમાં જ બાકીનું જીવન પુરુ કર્યું. ધન્ય છે સતી કળાવતીને કે જેણે પોતાના પ્રાણને ભોગે પતિના પ્રાણની રક્ષા કરી.

નાચી.

આ વિદુષી બાઈ તૈલગણ દેશમાં આવેલા ઇલેશ્વર નગરના પ્રખ્યાત પંડિત ઇલેશ્વરોપાધ્યાયની પુત્રી થતી હતી. આ બાઈ યોગ્ય ઉમ્મરે પરણ્યા પછી પતિ ગુજરી જવાથી વિધવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ હતી. તેણે આ જગતપર ઉદાસ થઈ જઇને પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ વાત જાણવામાં આવ્યાથી વડીલોએ આત્મહત્યાના, મહાદોષ વિષે તેને સમજાવી તેનાં મનને પાછુ ફેરવ્યું એટલે તેણે પોતાનુ શેષ જીવન શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવામાં ગાળ્યું. માલકાંકણીનુ તેલ ઘણુ પીવાથી બુદ્ધિ ઘણી ચપળ થાય છે, કિંવા પાંચ કલાકમાં મરી જવાય છે, આવું તેણે પોતાના પિતાને મોઢથી સાંભળ્યું હતુ. તે પ્રયોગ અજમાવવા સારુ તેણે તે તેલ પીધુ. થોડા વખતમાં તેના સર્વ અંગમાં એટલો બધો તો અગ્નિ પ્રકટ થયો કે તેનાથી તે સહન થઇ શકયો નહિં. તેથી તે પાસેના કુવામાં પડી અને કલાક સૂધી પાણીમાંજ બૂડેલી રહી. આ વાતની તેના પિતાને ખબર પડવાથી તેમણે કુવા ઉપર જઇને નાચીને કહ્યુ કે–તુ હજી બીજા પાંચ કલાક સૂધી પાણીમા જ રહેજે, નાચીએ તે પ્રમાણે કર્યું; એટલે તેના શરીરનો અગ્નિ શાંત થઇ ગયો એવુ કહેવાય છે કે તે તેલના યોગે કરીને તેની બુદ્ધિ થોડા સમયમા એટલી વધી ગઈ કે, તે સર્વ

શાસ્ત્રમાં અને કળાકૌશલ્યમાં નિપુણ થઇ હતી. ત્યાર પછી તે પદાર્થવિજ્ઞાન શાસ્ત્રના ઘણાજ કઠિણ વિષયો ઉપર વ્યાખ્યાનો આપતી તથા કવિતા પણ કરતી.

તેણે નાચીનાટક નામે વીર રસથી ભરપૂર એક ચરિત્ર રચેલું છે અને તેમાં પોતાના જન્મથી માંડીને વૈધવ્ય દશા પ્રાપ્ત થઈ ત્યાં સુધીમાં જે જે બનાવો બન્યા તેનું સંસ્કૃતમાં શ્લોકરૂપે વર્ણન કર્યું છે. કહેવાય છે કે તે પોતાના પિતાની આજ્ઞા લઈને દેશાટન કરવા નીકળી હતી. ત્યાં દેશાટનમાં તેણે ઘણાક વિદ્વાનોની સાથે વાદવિવાદ કરીને તેમને જીત્યા હતા. તેણે દિલ્લી અને જયપુરના રાજ્યમાં પોતાની વિદ્વત્તાના પ્રતાપથી ઘણું સન્માન અને ધન મેળવ્યું હતું. આ બાઈની વિદ્વત્તા અને સમય સૂચકતા જોઇને લોકો તેના તરફ પૂજ્ય ભાવથી વર્તતા હતા.

કૃષ્ણ કુમારી.

આ પવિત્ર કુમારી મેવાડના મહારાણા ભીમસિંહની કન્યા હતી તેનું સૌન્દર્ય સ્વર્ગની અપ્સરા જેવું હતું, તેથી લોકો તેને "રાજસ્થાનનું રત્ન" કહેતા હતા. તેનામાં દેશભક્તિ અનુપમ હતી. કૃષ્ણ કુમારી જ્યારે સોળ વર્ષની થઇ ત્યારે રાજા ભીમસિંહે મારવાડના રાજાની સાથે તેનું લગ્ન કરવાનો ઠરાવ કર્યો. પરંતુ એટલામાં મારવાડનો રાજા મરણ પામવાથી ભીમસિંહે જયપુરના મહારાજા જયસિંહ સાથે તેનો વિવાહ કરવાની ઈચ્છા બતાવી. એથી મારવાડનો નવો રાજા માનસિંહ ક્રોધાયમાન થયો અને કૃષ્ણકુમારીનું પાણિગ્રહણ કરવા માટે પોતે મોટી ફાૈજ લઈને મેવાડ ગયો. વળી મહારાજા સિંધિયાને જયપુરના રાજા સાથે પહેલી દુશ્મનાઇ હતી, તેથી સિંધિયા પણ મારવાડના રાજાની સહાયે મેવાડમાં જઇને ભીમસિંહને સંતાપવા માંડ્યો; તેથી ભીમસિંહે

ગભરાઈને મારવાડના રાજાને કન્યા આપવાનો ઠરાવ કર્યો. એ વાત જયપુરના રાજાના જાણવામાં આવ્યાથી તેણે ઘણું સૈન્ય મેવાડ ઉપર મોકલ્યું. એક બાજુએ મારવાડનો રાજા માનસિંહ પણ યુદ્ધને માટે તૈયાર થયો હતો. આવો વિકટ સમય આવેલો જોઈને કુમંત્રીઓની ખરાબ સલાહથી મહારાણા ભીમસિંહે પોતાની પુત્રીને મારી નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો. રાજ્યમાં શાંતિ સ્થાપવા માટે તેણે આ ઉપાય સારો ગણ્યો હતો. મેવાડના ગૌરવની રક્ષા કરવા માટે રાણાએ દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હતો, તે સિદ્ધ કરવા રાણાનો ભાઈ તરવાર હાથમાં લેઈને અતુલ્ય લાવણ્યવતી સોળ વર્ષની બાળા કૃષ્ણ કુમારીના શયન મંદિરમાં ગયો. એ વખતે કૃષ્ણ કુમારી ભરનિદ્રામાં નિરાંતે પલંગપર સૂતેલી હતી. તેના કોમળદેહનાં સૌન્દર્યની પ્રભા શય્યામાં પથરાઈ રહી હતી. એ શોભાથી ઘાતક એકદમ સ્થંભિત થઇ ગયો. ક્ષોભથી, રોષથી અને વિરાગથી તેનું હૃદય વિચ્છિન્ન થવા માંડ્યું અને નિર્બળ હાથમાંથી તરવાર નિચે પડી ગઇ. તેનો ખણખણાટ કૃષ્ણકુમારીના અને તેની માતાના કાનમાં ગયો. માતા અધીર થઇ જઈને રડવા લાગી, પરંતુ કૃષ્ણકુમારી જરાપણ નહી ગભરાતાં હિમ્મતથી માતાને ધીરજ આપવા લાગી, એટલુંજ નહિ પરંતુ રાજ્યનું અમંગળ દૂર કરવા માટે પોતાનો પ્રાણ આપવાને તૈયાર થઇ. ધીરભાવથી તેણે આત્મત્યાગ કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી. તે પછી થોડીવારે ઝેરનું પાત્ર તેની પાસે લાવવામાં આવ્યું. કૃષ્ણકુમારીએ પ્રસન્ન ચિત્તથી વિષનું પાન કર્યું પણ તેની કંઇ અસર થઇ નહિ, ફરીને બીજું પાત્ર આપ્યું, તેને પણ પ્રથમની માફક જ ગટગટાવી ગઇ. એમ બેવાર ઝેર પીધું છતાં તેનો પ્રાણ ગયો નહિ ને દેવવાંચ્છનીય પવિત્ર રત્ન ઝાંખું પડ્યું નહિ, એટલે ત્રીજીવાર ઝેર આપવામાં આવ્યું તે પણ કૃષ્ણકુમારી પી ગઇ તેથી તેને ગાઢનિદ્રા આવી ગઇ, જે મહા નિદ્રામાંથી ફરીને તે જાગી નહિ. પિતૃભક્તિપરાયણા સોળ વર્ષની ક્ષત્રિય અબળા એ પ્રમાણે આત્માનો ત્યાગ કરીને સ્વર્ગમાં ગઇ. પરંતુ તેની અનંત કીર્તિનો સ્થંભ હંમેશને માટે જગતમાં અક્ષય રહ્યો.

કર્મદેવી.

આ વીરનારી મેવાડના મહારાણા સમરસિંહની રાણી હતી. ઇ. સ. ૧૧૯૩ માં શાહાબુદ્દીન ઘોરીએ જ્યારે હિંદ ઉપર સ્વારી કરી ત્યારે દિલ્હીનો રાજા પૃથ્વીરાજ ચહુઆણ તેની સાથે લડવાને તૈયાર થયો હતો. મહારાણો સમરસિંહ પણ તે વખતે સ્વદેશના રક્ષણ માટે પોતાના મિત્ર પૃથ્વીરાજને સહાયતા આપવા માટે મોટાં સૈન્ય સાથે બહાર પડયો હતો. પાણીપતના રણક્ષેત્રમાં ત્રણ દિવસ સુધી મોટું યુદ્ધ ચાલ્યું; છેવટે પૃથ્વીરાજ અને સમરસિંહ શત્રુના હાથથી માર્યા ગયા, એટલે દિલ્હીને તાબે કરીને શાહાબુદ્દીને મેવાડ જીતવા માટે તેનાપર હલ્લો કર્યો અને ત્યાં જઇને તેણે ઠામ ઠામ લૂંટફાટ ચલાવી મૂકી, પ્રજાપર મોટો જુલમ કર્યો. દરેક સ્થળે લોહીના પ્રવાહો વહેતા કર્યા અને આખા મેવાડ દેશને સ્મશાનભૂમિ જેવો કરી મૂકયો. એવા સંકટમાં સ્વદેશનું રક્ષણ કરવાને કોઈ પણ વીર બહાર પડયો નહીં. મહારાણા સમરસિંહનો નાનો પુત્ર કર્ણ તે વખતે નાની ઉમ્મરનો હતો તેથી તેનાથી કંઈ પણ થઇ શકે તેમ નહોતું. આખો રજપૂતાના દેશ શોકસાગરમાં ડૂબ્યો. આખરે મેવાડનું પોતાનું ગૌરવ રાખવા માટે મેવાડની મહાશક્તિરૂપ કર્મદેવી વીર પોશાક સજીને યવનોનું પરાક્રમ તોડવા માટે રાજમહેલમાંથી બહાર નિકળી. એહનો! વીર નારીના પવિત્ર વિચાર તરફ ભાવથી જો જો! સુખદુઃખથી અજાણ્યો બાળપુત્ર શત્રુના પગ નીચે છુંદાશે, યવન શત્રુઓ હૃદયરંજન પુષ્પની કળીને ચગદી નાંખશે, વગેરે વિચારો કર્મદેવી જેવી માતાથી સહન થઈ શકયા નહિ, તેથી તેણે શત્રુની સામે લઢવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરીને યોદ્ધાનો પોશાક પહેર્યો, કવચથી પોતાનું શરીર આચ્છાદિત કર્યું. હાથમાં ઢાલ તરવાર લીધી, વીરાંગનાનું આવું વીરત્વ જોઇને ઘણા રજપૂત વીરો તેને સહાયતા આપવા માટે તૈયાર થયા, તેમને જોઇને કર્મદેવી યુદ્ધક્ષેત્રમાં ચઢી.

શાહાબુદ્દીન ગોરીનો પ્રિય સરદાર કુતબુદ્દીન રાજસ્થાનમા આવ્યો, તેને કર્મદેવીએ અબરની આગળ ઘેર્યો યુદ્ધમા વીરાગનાએ પોતાનુ વીરપણુ દેખાડયુ તેના ઘેરાથી યવનસૈન્ય નાશ પામવા લાગ્યુ. કુતુબુદ્દીન યુદ્ધક્ષેત્રમા આ પતિવ્રતાની ભરવી મૂર્તિ જોઈને ભયભીત થયો હવે તેને જયની આશા રહી નહિં. કર્મદેવીએ અસાધારણ હિમ્મત અને પરાક્રમ સાથે યુદ્ધ કરીને શત્રુનો નાશ કર્યો અને મેવાડનુ ગૌરવ જાળવ્યુ એ રીતે દિલ્હીના પહેલા મુસલમાન પાદશાહને એક વીરાગનાના પરાક્રમથી પરાજીત થઈને નાસવુ પડયુ હતુ મેવાડની વીર અને પવિત્ર રમણીએ એવા પરાક્રમથી શત્રુને હરાવીને અક્ષય કીર્તિની અક્ષરાવલિ ઇતિહાસમા કોરાવી છે.

લીલાવતી.

આ વિદુષી બાઇ પ્રસિદ્ધ ખગોળવેત્તા ભાસ્કરાચાર્યની પુત્રી થાય તે ગણિત અને જ્યોતિષ વિદ્યામા ઘણીજ કુશળ હતી અકબરશાહના ફૈજી નામના એક મુસલમાન વિદ્વાને લીલાવતી ગણિતનું ફારસીમા ભાષાતર કરતા તેની પ્રસ્તાવનામા લખ્યુ છે કે, ભાસ્કરાચાર્ય બેદર શેહેરનો રહેવાસી હતો લીલાવતી તેની એકની એકજ કન્યા હતી તેની જન્મકુડળી ઉપરથી જણાયુ હતુ કે તે પતિ અને પુત્ર વગરની થશે ભાસ્કરાચાર્ય પોતાની કન્યાની આવી દુર્ગતિ થવાના વિચારથી ઘણોજ દુખિત રહેતો હતો અને તે સુખી થાય એવા ઉપાયો શોધ્યા કરતો હતો

થોડાક વર્ષ પછી તેના વિવાહનો સમય આવ્યો કે તેણે પોતાની જ્યોતિષ વિદ્યાના બળથી એવુ લગ્ન નક્કી કર્યું કે એ મૂહુર્તમા વિવાહ થાય તો લીલાવતી વિધવા ન થાય, તેમ તેને પુત્ર પણ થાય. પછી લગ્ન દિવસે ઘણાક વિદ્વાનો અને સુજ્ઞ લોકોને બોલાવીને તેઓની સામે કન્યા અને જમાઇને એકત્ર બેસારી લગ્નના

કાળનિર્ણયને માટે પાણીથી ભરેલા વાસણ ઉપર અતિ ઝીણા કાણાવાળી એક વાટકી રાખીને કહ્યુ કે, આ વાટકીના છીદ્રમાથી પાણી ભરાઇને જ્યારે વાટકી પાણીમાં ડૂબે ત્યારે કન્યાને સમ્પ્રદાન કર્યાથી કન્યા વિધવા થશે નહિ

ભાસ્કરાચાર્યે કાલના સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અવલોકન માટે સારા પંડિતો અને જોશીઓ વગેરે ત્યા રાખ્યા હતા, પરતુ દૈવની ગતિ વિચિત્ર છે. લીલાવતી બાલ્યસ્વભાવને લીધે તે ઝીણા છીદ્રવાળી વાટકીના ઉપર વાંકી વળીને જોતી હતી એટલામા અકસ્માત્ તેના માથાપરના મ્ કુટમાથી એક નાનુ મોની તે વાટકીમાં પડ્યુ તેથી વાટકીનુ છીદ્ર બધ થઇ ગયુ ભાસ્કરાચાર્ય અને જ્યોતિષીઓ વાટકીને પાણીમા ડૂબવાની વાટ જોતા હતા પરતુ વાટકી પાણીમાં ડુબીજ નહી. પછી વિલબની તપાસ કરતાં માલમ પડ્યુ કે એક નાના મોતીથી વાટકીનો છેદ બધ થઇ ગયો છે અને તેમા પાણી આવતુ નથી ભાસ્કરાચાર્ય આથી ઘણા અન્તયખ થયા, છતા તેણે કન્યાનો વિવાહ કર્યો તે પછી કેટલાક દિવસ પછી લીલાવતીનો પતિ મરણ પામ્યો ભાસ્કરાચાર્યે જોયું કે લીલાવતીને પતિ અને પુત્ર વિના કાળ ગાળવો પડશે, તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે પુત્રાદિ દ્વારા તો કેટલાક કાળ સૂધી પૃથ્વીમાં નામ રહે છે, પરતુ હુ જ્યોતિષ વિદ્યામાં તેને એવી વિદુષી કરુ કે જેથી તેનુ નામ અમર થાય.

એવો વિચાર કરીને તે પોતાની કન્યાને નાના પ્રકારના અક અને જ્યોતિષ શાસ્ત્ર શીખવવા લાગ્યો અને સસ્કૃત ભાષામા એક ગણિતનુ પુસ્તક તૈયાર કરીને એ પુસ્તક તેના નામથી તેણે પ્રસિદ્ધ કર્યું જે ગ્રથ હમણા લીલાવતીને નામે પ્રસિદ્ધ છે તેમા સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર, વર્ગ, વર્ગમૂળ, ઘન, ઘનમૂળ, વગેરે અક કરવાનાં અતિ સુગમ અને સારા સારાં ઉદાહરણો આપ્યા છે લીલાવતી પોતે પણ વિદ્યાવતી હતી, તથા અંક તથા જ્યોતિષ વિદ્યામા અત્યત નિપુણ હતી લોકોમાં દંત કથા ચાલે છે કે લીલાવતી ગણિત શાસ્ત્રમાં એવી તો હુશિ-

ચાર હતી કે ઝાડને જોઈને થોડી વારમાં ઝાડની શાખા ઉપરનાં પાંદડાંની સખ્યા કહી શકતી હતી. ધન્ય છે! વિદ્વાન્ પિતાની વિદુષી પુત્રીને કે જેના પિતાએ પુત્રીની વિદ્વત્તા જોઇને તેને નામે ગ્રન્થ રચ્યો, અને તે ગ્રન્થ સાથેજ વિદુષી લીલાવતી અમર થઇ ગઇ.

દુર્ગાવતી.

આ વીરનારી બુંદેલ ખંડમા આવેલા મહુવા નગરના રાજા ચન્દનની પુત્રી અને ગંડમડળના રાજાની ધર્મપત્ની થતી હતી. તે ઘણી જ સુંદર, ગુણવતી, બુદ્ધિમતી તથા હિમ્મતવાળી હતી. તેને વીર વલ્લભ નામે એક પુત્ર હતો. તે નાની વયનો હોવાથી તેની વતી રાજકારભાર તેના માથાપર આવી પડયો હતો. તે પોતે રાજનીતિમાં ઘણી કુશળ હોવાથી તેનો ન્યાય પ્રજાને બહુ જ આનદ આપતો હતો. તે વખતે દિલ્હીની ગાદી ઉપર અકબર બાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો; તેણે ઘણાક રજપૂતોનાં રાજ્યોને જીતી લઇને તેઓને ખડીયાં બનાવ્યાં હતાં.

પરતુ મેવાડનો જગપ્રસિદ્ધ રાણો પ્રતાપસિંહ અને આ વીરનારી દુર્ગાવતી એ બે જણ તેને તાબે થયાં ન હોતા, તેથી અકબરે સને ૧૫૬૪માં ગડમડળના રાજ્યને જીતવા માટે આસફખાં નામના એક સરદારને ઘણુ સૈન્ય આપીને મેવાડપર મોકલ્યો હતો. આ ખબર જાહેર થવાથી ગડમડળની પ્રજા ભયભીત થઇ ગઈ. પરતુ બહાદુર દુર્ગાવતીના હૃદયમાં આથી કઈ પણ ભય થયો નહિં. તેણે નિડરપણે હિમ્મતથી લડાઈની તૈયારી કરવા માંડી. થોડા વખતમા લશ્કર એકઠું કરીને લડાઇના મેદાનમા શત્રુઓના આગળ ખડી થઇ ગઇ. આ સમયે તેનો અઢાર વર્ષનો કુમાર વીરવલ્લભ પણ યોદ્ધાનો પોશાક પહેરીને સૈન્યમાં સામેલ થયો હતો. દુર્ગાવતી માત્ર સૈન્ય એકઠું કરીને જ બેસી રહી નહોતી, પરતુ તે પોતે

માથા ઉપર રાજમુકુટ ધારણ કરી; બખતર પહેરી, તરવાર અને ધનુષ બાણ લઇને હાથી ઉપર બેઠી. તે વીરનારીનું કોમળ હૃદય હમણાં સ્વદેશની રક્ષા કરવાને માટેજ તત્પર થયું હતું. તે રણના મોખરાપર ઉભી ઉભી પોતાનાં લશ્કરનાં માણસોને ગંભીર સ્વરથી ઉત્સાહ અને હિમ્મત આપવા લાગી. વીર નારીનાં વચન સાંભળીને સર્વ સૈન્ય ઉત્સાહ સાથે શત્રુપર ધસવા લાગ્યું અને મહાદારુણયુદ્ધ ચાલ્યું. દુર્ગાવતીએ બેવાર મોટા પરાક્રમથી આસફખાનના લશ્કરપર હલ્લો કર્યો અને બન્ને વખતે તેનો જય થયો. શત્રુ પક્ષના ઘોડેસ્વારો લડાઇમાં માર્યા ગયા. દુર્ગાવતીની ભયંકર મૂર્તિ જોઇને યવન સૈન્ય વિસ્મય પામ્યું અને તેઓ લડાઇના મેદાનમાંથી નાશી ગયા. જે વીર પુરુષોએ એક વખતે હિંદનાં બળવાન રાજ્યોને જીતીને પોતાનાં જયનાં વાજાં વગડાવ્યા હતાં તેઓ આજે બહાદુર દુર્ગાવતીના બળથી હારીને નાસી ગયા. દુર્ગાવતી તેમની પાછળ પડી અને હિમ્મતથી શત્રુનાં સૈન્યને નસાડવા લાગી. મોગલનો સેનાપતિ દુર્ગાવતીનું અદ્‌ભુત પરાક્રમ જોઇને અજાયબ થયો અને તેનું મુખ ઝાંખું પડી ગયું. દુર્ગાવતીએ શત્રુની સામેયુદ્ધ ચાલુજ રાખ્યું. એમ કરતાં દિવસ અસ્ત પામ્યો એટલે તેણે લડાઇ બંધ કરીને એક જગોએ પડાવ નાખ્યો. તેનો વિચાર એવો હતો કે, થોડીવાર વિશ્રામ લેઇને ફરી શત્રુની પાછળ પડી તેનો સંહાર કરવો પરંતુ તેના સામંતોએ એથી વિરૂદ્ધ સલાહ આપી તેથી સૈન્ય થોડો વિસામો લેવાને બદલે શાંતિથી નિદ્રાવશ થઈ ગયું. આસફખાંએ આ તકનો લાભ લઇને તેનાપર હલ્લો કર્યો. છતાં દુર્ગાવતી ગભરાઇ નહીં. તે પોતાનાં સૈન્યને, પહાડની એક સાંકડી તળેટીમાં લઇ જઇને ત્યાં ઉભી રહી. એટલે શત્રુઓએ ત્યાં આગળ તેનાપર તોપોનો મારો ચલાવ્યો અને મોટું સંગ્રામ થયું. તે વખતે તેના અઢાર વર્ષના કુંવર વીરવલ્લભે પોતાનું અતુલ બળ દેખાડયું; શત્રુઓ તેનું પરાક્રમ જોઇને અજાયબ થયા. તથાપિ છેવટે તે શત્રુના હાથથી જખમી થયો. દુર્ગાવતી પોતાના વહાલા પુત્રનું મરણ થયા છતાં પણ રણભૂમિમાંથી પાછી ફરી નહીં; પરંતુ પુત્રની

યોગ્ય વ્યવસ્થા કરીને પ્રથમના કરતાં વધારે પરાક્રમથી લઢવા લાગી. તે સમયે શત્રુના તરફથી એક તીક્ષ્ણ બાણ તેની આંખમાં આવીને ભોંકાયું. દુર્ગાવતીએ તે બાણને બહાર ખેંચી કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તે નીકળ્યું નહીં. ત્યાર પછી બીજું એક તીર ઘણા જ વેગથી આવીને તેની છાતી વચ્ચે લાગ્યું; તેથી તેને ઘણી વેદના થવા લાગી. તથાપિ તે રણ ઉપર ઉભી રહીને લઢયાજ કરી. જ્યારે જખમી થયેલા ભાગમાંથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી અને જીવવાની આશા રહી નહીં ત્યારે એક પાસે ઉભેલા એક નોકરના હાથમાંથી તીક્ષ્ણ તરવાર લેઇને તેનો ઝટકો પોતાના શરીરપર મારીને પોતાના પ્રાણ ત્યાગ કર્યા. વીરનારી દુર્ગાવતીનું માહાત્મ્ય કદી પણ આ દુનિયામાંથી ભુસાશે નહીં. જેનામાં દેહાભિમાન છે તેજ પોતાની અસાધારણ વીરશ્રીને જાળવી રાખે છે અને વીરોની સમાજમાં પોતાનું નામ અમર કરે છે. ધન્ય છે વીરનારી દુર્ગાવતીને! જેમણે સ્વદેશના ઉદ્ધારાર્થે પ્રાણોને તજ્યા.

જશમા ઓડણી.

ગુજરાતમાં દુકાળ પડવાથી ગરીબોને રોજી આપવા માટે સિદ્ધરાજ જયસિંહે પાટણને પાદરે સહસ્રલિંગ નામનું સરોવર બંધાવ્યું હતું. એ સરોવર ખોદવાને માટે માળવેથી ઓડ લોકને બોલાવવામાં આવ્યા હતા. રાજા જયસિંહ સાંજ સવાર તેઓનું કામ તપાસવા જતો હતો. એક વાર સવારમાં રાજા પાન ચાવતો એક ઝાડની શીતલ છાયામાં નાંખેલા આસન ઉપર બેઠો બેઠો ઓડ ઓડણોનું કામ જોતો હતો. એટલામાં ઓડોના નાયક નિક્રમની ધણીઆણી જશમા તેની નજરે પડી. જશમા રૂપાળી, નાજુક, ગોરી, ઘાટીલી અને હસમુખા સ્વભાવની સત્તર અઢાર વર્ષની માળવણ ઓડણ હતી. પોતાનો ધણી સઘળાં ઓડ ઓડ-

સ્ત્રીનો નાયક હોવા છતાં પણ તે બીજી ઓડણોની માફક ખોદ કામની માટીની ટોપલીઓ વહેતી હતી. જે ઝાડ નીચે રાજા બેઠેલો હતો તે જ ઝાડની શાખાએ જશમાએ તેના નાના બાળકની ઝોળી બાંધેલી હતી અને માટીની ટોપલીઓ વહેતાં જતાં અને આવતાં તે ઝોળીને ઝુલાવતી જતી હતી. જુવાન રાજા તેની દરેક હિલચાલ બારીક નજરે જોતો અને તેનાં રૂપ, લાવણ્ય તથા મોજીલા સ્વભાવ ઉપર વિચાર કરતો હતો, એટલામાં બાળક વધારે રોયું અને નિખાલસ મને જશમા તેને લઈને ધવરાવવા બેઠી. જયસિંહ હવે તેને વધારે ધારી ધારીને જોઈ શકયો અને ખરેખર જશમાના રૂપે અને ઓજે તેને મોહિત કરી નાંખ્યો.

જુવાન્ રાજાના મનમાં જશમા ખુંચવા લાગી, અને જેમ જેમ દિવસ જતા ગયા તેમ તેમ તેનો અનુરાગ વધતો ગયો. રાજાએ એક વાર ત્રિકમ ઓડને કહેવરાવ્યું કે, 'તમે ઓડના નાયક છો, અને તમારાં ધણીઆણી સાથે નાનું બાળક છે, માટે બીજા ઓડોની માફક ઉઘાડા જંગલમાં નહિ પડી રહેતાં, નગરમાં આવીને રહો! રાજા તરફથી તમને સઘળી સોઈ કરી આપવામાં આવશે.' ત્રિકમે ઉપકાર માની ના પાડયા પછી, રાજા જશમાને કહેવાને તૈયાર થયો.

બીજે દિવસે સવારે નિત્યની માફક રાજા તળાવનું ખોદકામ જોવા ગયો અને ઝાડની નીચેના આસન ઉપર બેઠો. જશમા પણ નિત્યની માફક ત્યાં થઈને માટી વહી જતી તેના જોવામાં આવી. મોહથી રાજા નિર્લજ્જ બન્યો અને તેણે જશમાને બોલાવીને કહ્યું કે 'નાજુકડી બાળા! તું આ મજુરી કરવાને સરજાયેલી નથી? ટોપલી ઉપાડતાં તોને તારી નાજુક કમ્મર લચી જાય છે, રાતા કમળ જેવી હથેલીઓ લાલચોળ થઈ જાય છે અને અત્તર તેલ ફૂલેલને યોગ્ય તારા કેસમાં ધૂળ ભરાય છે. તારું મનોહર મુખ આ તડકામાં કરમાઈ જાય છે અને નાનકડું બાળક તાઢ તડકામાં હેરાન થાય છે, માટે તું રાજમહેલમાં આવીને એશ અને સુખ વૈભવ ભોગવ.'

જશમાએ મધુરું હાસ્ય કરીને છુટે મોંઢે જવાબ આપ્યો કે, 'રાજાજી! અમે મજુર લોક રાજમહેલમાં ન શોભીએ. રાણીઓ જ રાજમહેલમાં તો શોભે? અમે તો માથે ધૂળ ભરાય અને મજુરી કરીએ તેમાં જ અમારી શોભા છે. અને અમારાં બાળકને પણ નાનપણથી ઉઘાડામાં રહેવાની ટેવ પડે તો જ તે ખડતલ થાય.' આમ ઉત્તર આપી બાળકને ઝુલાવી, હસતી હસતી જશમા પાછી માટીની ખાણ તરફ ગઈ, અને રાજા તેની પગલાં માંડવાની ચાતુરી અને ચાલનો મરોડ જોઇ જ રહ્યો.

જશમાએ રાત્રે તે વાત ત્રિકમને કહી અને તળાવનું કામ ઝટપટ આટોપી, પાટણથી નીકળી જવાનો આગ્રહ કર્યો. ઓડ નાયક ત્રિકમે બીજે દિવસે પોતાનાં માણસોને તાકીદ આપી અને જશમાએ તે પછી રાજાની નજરે ન પડાય તેમ કામ કરવા માંડ્યું. જુવાન્ જયસિંહ રાજાની આંખો જશમાને જોવાને વધારે અને વધારે આતુર રહેવા લાગી. હમ્મેશના કરતાં વધારે વખત તે તળાવ ઉપર બેસવા લાગ્યો અને કોઇ રીતે જશમાનાં દર્શન થાય, એમ યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ કરવા લાગ્યો. બે ત્રણ દિવસ પછી એવો બનાવ ઘડાઇ આવ્યો અને રાજા તથા જશમા પાછાં સામ સામે મળી ગયાં. આ વખતે ગૂજરાતના મોટા રાજાએ અત્યંત પ્રિય અને નમ્ર વચને જશમાને કહ્યું કે, "હે સુંદરિ! ગુજરાતની ગાદીને લાત ન માર. હું તારો દાસ થઇને રહીશ અને ગુજરાતના દેવને પણ દુર્લભ એવા વૈભવ અને લક્ષ્મી તારા વિનોદનાં કારણ થશે. લુંડિ! તારી આ ધૂળધોયા જેવી સ્થિતિ ઉપર તો વિચાર કર. તું તો મોટા મહેલમાં હજારો દાસીઓથી સેવાતી થઇ, સુવર્ણને હિન્દોળે પાન ચાલતી બેસવાને યોગ્ય છે, તે શાને માટે અમસ્થી મિથ્યા આગ્રહમાં આવો અમુલખ મનુષ્યાવતાર એળે ગુમાવે છે? માન."

જશમા બોલી;–ગુજરાતના રાજા તમે તમારા ભારમાં રહેજો અને સંભાળીને બોલજો. ત્રણે લોકનો વૈભવ મારે મન તો ત્રિકમના ઘરમાં જ છે અને માટીની ટોપલીઓ વહેતી આ મારી ઓડણીઓના સાથમાં જ હું તો સોનાની ખાટ ઉપર મને બેઠેલી સમજું છું.

ગુજરાતની હદ ઓળગી જવાનો યત્ન કર્યો, પણ તે ફોગટ. રે રાજા અને તેના સવારોએ તેઓને પકડી પાડયા ત્રિકમ ડ તેના સાથીઓ સાથે રાજાની સામે થયો કયા તીખી તલ નાળા ક્ષત્રીઓ અને કયા કોદાળીના હુથીઆરે બચાવ કરતા ચારા ઓડો! એક પછી એક ત્રણ ચાર ઓડ કપાઇ ગયા અને આખરે ત્રિકમ તેની ત્રિયાના શીલ રક્ષણુની ઝનુનમા લડતા લડતા એક સખત જખમે કપાઇ જઈ, ધરણી ઉપર ઢળી પડયો વજ્રમાથી પણ આરપાર નિકળી જાય તેવી કારમી મરણાત ચીસ પાડી, બેબાકળી જેવી બની લડાઈને જોતી ઉભી રહેલી જશમા તેના બાળકને નાખી દઈ, જમીન ઉપર તડફડતા ત્રિકમને ખોળામા લઇને બેઠી. રાજા ઘોડેથી ઉતરી તેની પાસે આવ્યો પણ જશમાને અડવાની હિમ્મત ચાલી નહિ કારણુ કે તેનુ સતીત્વ જ જાણે જ્વાળાઓ વમન કરતુ જશમાનુ રક્ષણ કરતુ હોય તેમ તેને લાગ્યુ દીન વદને તે એક બે ડગલા દૂર ઉભો રહીને બોલ્યો કે–'જશમા! જશમા! હવે થનાર હતુ તે થઇ ગયુ માટે ઉંચુ જો, અને આ તને ઝખી રહેલા ચાતક લોચનને તારુ ચન્દ્રવદન દેખાડવાને દયાળુ થા જશમા! જશમા!'

રાજા આમ નિર્લજ્જ વચન બોલતો જ રહ્યો, દરમીઆન બે ડચકા ખાઈ ત્રિકમનો પ્રાણ તેની પ્યારીના ખોળામા જતો રહ્યો અને 'હુ આ આવી પ્રાણ' એમ બોલી જશમા ત્યાથી ઉભી થઈ અને રડતા બાળકને એક વાર ફરીને પોતાના હાથમા લઈ ચુબન કરી, આકાશ સામુ જોઇ બોલી કે, 'હે દીનદયાળ! અને જગત્પાલક! આપ જ હવે આનું પાલન કરજો' એમ કહી અરધુ ઓઢણુ ફાડી તેમા બાળકને વિંટી તેને નીચે મુકયુ, ચુબન કર્યુ ને તેના ઉપર ફરીને વાત્સલ્યના બે આસુ પાડયા પછી રાજા સામુ જોઈને બોલી કે "ધિક્કાર છે તને! દુષ્ટ! તારુ નામ પણ જગતમા ન રહેશે અને તારા તળાવમા પાણીએ ન ભરાશે' આમ કહી કમ્મરમાથી કટાર કાઢી જોરથી પોતાના પેટમા મારી, 'હુ આવી નાથ' એમ છેલ્લા બોલો

બોલતા જ ઢગલો થઈ ત્રિકમના ધડ ઉપર ઢળી પડી અને મિદ્ધરાજ હાથ ઘસતો અને પશ્ચાત્તાપ કરતો પાપ લઈને પાછો ગયો. ધન્ય છે જશમા તમારા પતિપ્રેમને !

ચંદ્રપ્રભા.

આ પવિત્ર ચરિત્રવાળી નારી નાગપુરના રહીશ દેવદત્તની સ્ત્રી થતી હતી તે સરલ, નમ્ર, વિવેકી અને નીતિમાન્ હતી તેને નાની વયમા દેવદત્ત સાથે પરણાવી હતી દેવદત્ત કુલીન ઘરનો હતો, પરંતુ તેનાપર કોઇનો અંકુશ ન હોવાથી તે દુરાચારમાં ડૂબી ગયો હતો અને ઘરબાર તથા માલ મિલકત સર્વ ગુમાવી બેઠો હતો. તેથી સદ્ગુણી ચદ્રપ્રભા ઘરમા બેસી નીતિથી જે ધધો થાય તે કરી ગુજરાન ચલાવતી હતી દેવદત્ત કેફ કરીને ભમ્યા કરતો હતો તે છતા ચદ્રપ્રભા તેની સાથે પ્રેમભાવ રાખીને શાત મનથી પતિને સુધારવાના ઉપાયો યોજતી હતી કોઈક વેળા ઘરમાં ખાવાનુ થોડુ હોય તો તે બધુ પતિને આપી દઈને પોતે ભૂખી રહેતી તેણે પતિને દુરાચાર મૂકાવવાનો ઘણોએ પ્રયત્ન કર્યો, પરન્તુ તે સઘળુ વૃથા ગયુ ચદ્રપ્રભાની ઉમ્મર માત્ર પદર સોળ વર્ષની જ હતી. આટલી નાની વયમા તેને માથે પતિ તરફનુ આવુ દુ ખ આવી પડયુ તેમ છતા તે ધીરજ ધરી પ્રભુ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી, નીતિથી ચાલીને પતિ સુખી થાય તેમ કરતી હતી પરતુ તેની કઈ પણ અસર દેવદત્તના દુષ્ટ મન ઉપર થવા પામતી નહોતી. ઉલટો તે બિચારીને દુ:ખ દેતો હતો તો પણ ચદ્રપ્રભા પતિના તરફ અભાવ નહિ લાવતા કેવળ શુદ્ધ મનથી તેની સેવા કર્યા કરતી હતી.

એક વખતે દેવદત્તે કેફની ધૂનમા ઘેર આવીને ચદ્રપ્રભાને છરીથી મારી તેથી તે મૂર્છિત થઇ જમીન ઉપર પડી એટલામા એક ભલી બાઈએ આવીને ચદ્રપ્રભાને ઔષધશાળામા પહોચતી

કરી અને દેવદત્તને પોલીસે પકડીને કેદ કર્યો. ઔષધશાળામા ચદ્રપ્રભાની સ્થિતિ ધાસ્તિ ભરેલી થઇ પડી હતી, તેથી માજીસ્ટ્રેટ મરતી વખતે જુબાની લેવા તેની પાસે ગયો. તે વખત પોતે ઘણી દુખી હાલતમાં હોવા છતા તેણે પોતાના પતિપ્રતિ એટલી બધી પ્રીતિ અને ભક્તિભાવની લાગણી દર્શાવી કે ત્યા ઉભેલાઓ આશ્ચર્ય પામ્યા ચદ્રપ્રભાને પ્રશ્ન પૂછતા તે બોલી કે; "હુ અહિં કાઇ મારા પતિ સામે ફર્યાદ કરવા આવી નથી, પણ મારો ઘાવ રૂઝાવવા આવી છુ મારી પોતાની જ ભુલથી મને આ ઘાવ લાગ્યો છે અરે મારા પ્રાણનાથને કઇ પણ દુખ દેશો નહિ. હુ તેને મળવાને ઇચ્છુ છુ" જ્યારે તેના પતિને ત્યા હાજર કર્યો ત્યારે તેને તે પૂછવા લાગી કે,–"તમે જમ્યા? તમને કોઇ હેરાન તો નથી કરતુ કે?" વિગેરે ભક્તિના વચનો બોલવા લાગી તે ઉપરથી દેવદત્તનો અપરાધ ના સાબિત ઠર્યો અને તે મુક્ત થયો પરતુ નિરાપરાધી દુખિણી ચદ્રપ્રભા પ્રેમના વચનો બોલતી બોલતી મરણ પામી.

આ રીતે ચદ્રપ્રભા જો કે મરણ પામી તો પણ તેણે જીવત પર્યંત એકનિષ્ઠાથી જ પતિની સેવા કરી. ધન્ય છે ચદ્રપ્રભાની પતિ ભક્તિને!

સત્યવતી.

બંગાળા ઇલાકામા રામાનદ ગોસ્વામી નામનો એક પરમ વૈષ્ણવ ભક્ત રહેતો હતો એ ગોસ્વામીને કેટલીએક જમીન વગર કરની ધર્માદામા મળી હતી આ ધાર્મિક પુરુષ સાધુ સતોને અન્નપાન અને વસ્ત્રો આપીને સેવા કરતો હતો અને આખા દેશમા પૂજાતો હતો. એની સ્ત્રીનુ નામ સુનીતિ હતું તે પરમ સાધ્વી વિવિધ જાતના વ્રતો કરતી હતી અને ગયા આવ્યા સાધુસતોની સેવા કરતી હતી તથા પતિને જમાડયા પછી પોતે જમતી હતી

તેને પ્રેમાનંદ નામનો પુત્ર અને પ્રભાવતી નામની પુત્રી હતી. પ્રેમાનંદ ઘણો વિદ્વાન્ હતો અને આપણે જે સતીનું વર્ણન કરવાના છીએ તે પતિવ્રતા સત્યવતીનો પતિ થતો હતો. તે વખતે બંગાળામાં ઉપરા ઉપરી મોટા દુકાળ પડયા હતા. તેથી જમીનની પેદાશ નહિ આવવાથી જમીનદારોને માથે કર ચઢી ગયો હતો. કર ઉઘરાવનાર દેવીસિંહ માલ મિલકત હરરાજ કરીને, પણ સરકારનો કર વસૂલ કરતો હતો. રામાનંદ સ્વામીની ધર્માદા જમીનપર કર નહોતો તો પણ દેવીસિંહે તેને કર આપવા કહ્યું. તેથી રામાનંદ જોર જૂલમના ભયથી રાજસાહી રાણી ભવાની દેવીની પાસેથી ૫૦૦૦૦ રૂપીઆ કરજે કાઢીને ત્રણ વર્ષનો કર આપ્યો. છતાં પણ દેવીસિંહે વધારે કર માગ્યો. પરંતુ રામાનંદ પાસે રૂપિઆ નહોતા તેથી દેવીસિંહે તેનું સર્વ લૂટી લઇને તેને પકડવાનો હુકમ કર્યો. આ ભયથી શું કરવું? તે તેને સૂઝયું નહિ. પછી તેના પુત્ર પ્રેમાનંદે હિમ્મત આપી કે પિતાજી! તમે જરા પણ ડરશો નહિ. હું તેની પાસે જાઉં છું. ને તમે મારી બ્હેનને અને મારી સ્ત્રીને લઇને રંગપુરમાં કોઇ શિષ્યને ત્યાં જઇ રહો! આ પ્રમાણે કહીને તે ચાલતો થયો. તેને સિપાઇઓ પકડી કચેરીમાં લાવ્યા. દેવીસિંહને કચેરીમાં બેઠાં બેઠાં જૂલમ કરતો જોઇ પ્રેમાનંદ વાઘની પેઠે ગર્જના કરીને બોલ્યો;–"ઓ નરપિશાચ! હમણાં તારું ખુન કરીશ"! એમ બૂમ પાડતો જ દુદકો મારી છરી લેઈ દેવીસિંહને મારવા દોડયો એટલે તેને પકડીને કેદમાં લેઇ ગયા. પ્રેમાનંદના કંઇ પણ ખબર ન મળવાથી રામાનંદને તથા સત્યવતીને ચિન્તા થવા માંડી. તેઓએ જાણ્યું કે પ્રેમાનંદ મરી ગયો હશે તેથી રામાનંદે કેદખાનામાં તેની શોધ કરી, પરંતુ કંઇ પત્તો લાગ્યો નહીં. તેથી શોકાતુર થઇ તે પાછો ગયો. સત્યવતીનો વિચાર હતો કે પતિનું શબ મળે તો તેની સાથે બળી મરવું. પણ શબ નહિ મળવાથી બીચારી વૈધવ્ય ધર્મ પાળવા લાગી. તેને માથે દુઃખના ડુંગર ઉગવા લાગ્યા અને તેઓ સવ નિરાશ થઇને રંગપુરમાં રહ્યાં.

દેવીસિંહના સિપાઇઓના જાણવામાં આવ્યું કે આ ગામમાં કોઈ રૂપવંતી યુવતી આવી છે તેને બળજોરીથી પકડી દેવીસિંહ પાસે મોકલાવી દેવાનો તેઓ લાગ શોધતા હતા. દેવીસિંહ મહા દુષ્ટ માણસ હતો. આબરૂદારની સ્ત્રીઓને પરાણે પકડી એક અખાડામાં પૂરી રાખતો હતો અને અધિકારીઓને રાજી રાખવા તેમને પસંદ પડતી મોકલતો હતો. પરમ સુંદરી સત્યવતીની ઉમ્મર વીશ વર્ષની હતી, પરંતુ એ જોવામાં બાળિકાના જેવી જણાતી હતી. સત્યવતીને સિપાઇઓના વિચારની ખબર થતાં તુરત તે પોતાના સસરાની સાથે દીનાજપુરના જંગલમાં નાસી ગઇ. સત્યવતીએ પોતાને સિપાઇઓ પકડે તો તેમને સ્વાધીન ન થતાં પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરીને પણ ધર્મનું રક્ષણ કરવાનો નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો. તે પોતાના સસરા સાથે ત્યાં ત્રણ વર્ષ રહી. એક વખત સાયંકાળે ખબર મળી કે કંપનીના સિપાઇઓ આ તરફ આવે છે તે સાંભળીને રામાનંદ બોલ્યો;–"સત્યવતી! તમે વૃદ્ધ દાસી અને બે વિશ્વાસુ નોકરની સાથે જલદી નાશીને કાશી ધામમાં રહો." સત્યવતી રડતી રડતી બોલી;–"હું પાપિણી હવે કોને માટે જીવું છું! વિધવાનું જીવન વિટંબણા માત્ર છે. આપ મારા સસરા નથી. આપ મારા પિતા પણ નથી, પણ આપ તો મારી મા છો. માની પાસે પુત્રી જેમ ખુલ્લા મનથી સર્વ કહે, તેમ હું આપને છોડીને ક્યાંઇ પણ જઇશ નહિં. દેવીસિંહ આપને કેદ કરશે તો હું પણ ત્યાં કેદમાં રહીશ. હું આપને એ સ્થિતિમાં ટીપું પાણી આપી શકીશ તો પણ મારા જીવતરને સાર્થક માનીશ."

રામાનંદ બોલ્યો; "બેટા! દેવીસિંહ મોટા ઘરની સ્ત્રીઓની આબરૂ પાડે છે."

સત્યવતી ક્રોધથી બોલી; "દેવીસિંહની કંઇ પણ મગદુર નથી કે મારા ધર્મનો નાશ કરે! સ્ત્રીઓ પોતાની ઈચ્છાથી ધર્મનો માર્ગ નહીં છોડે તો જગતમાં એવો કોઇ પણ પુરુષ

નથી કે જે સ્ત્રીઓના ધર્મનો નાશ કરી શકે? બાર વર્ષ સુધી ઘણી વિપત્તિઓ સહન કર્યાથી હવે મે જાણ્યું છે કે સ્ત્રીઓની ધર્મ રક્ષાનો સઘળો ભાર ભગવાને પોતાના હાથમા જ રાખ્યો છે દુર્બળનુ બળ એક ઇશ્વરજ છે એમા કઈ પણ સદેહ નથી. પણ મને અફસોસ માત્ર એટલોજ છે કે હજી પણ આ હતભાગિણીને માટે આપને કેટલુ બધુ દુ ખ ભોગવવુ પડે છે."

આટલુ બોલતાંજ સત્યવતી મૂર્છિત થઈને પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડી. થોડીવારે સાવધાન થઇને પાછી બોલી, "ઓ પરમેશ્વર! આ હતભાગિણીને તમે શા માટે રૂપ અને સૌન્દર્ય આપ્યું. જેને માટે સ્ત્રીનુ રૂપ અને સૌન્દર્ય હોય છે, તે તો ચાલ્યા ગયા છે તો પછી આ રૂપ અને સૌન્દર્યની શી જરૂર છે? હું આ ઘડીએ મારુ નાક કાન કાપીને આત્મહત્યા કરુ" આ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં તે પોતાના કેશ તોડવા લાગી અને જોરથી કપાળ કૂટવા લાગી. રામાનન્દે તેના હાથ પકડી તેને સમજાવીને શાત પાડી. એટલે તે બોલી, "હે પરમેશ્વર! હુ કેમ તેની સાથે બળી મુઈ નહીં તે સમયે બળી મરી હોત તો આ દુ ખ જોવુ પડત નહીં. અરે તે દિવસે મને સાથે લઈ જઇને તેમના શબની શોધ કરી હોત તો હુ નક્કી તેને શોધી શકત."

રામાનદ,—બેટા! ત્યારે શુ પિતાના સ્નેહ કરતા પણ પત્નીનો પ્રેમ આટલો બધો મોટો છે? માબાપનો સ્નેહ શુ પત્નીના પ્રેમથી ઉતરતો?

સત્યવતી,-માબાપના સ્નેહ કરતા સાધ્વી સ્ત્રીનો પ્રેમ વધારે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિવાળો છે કે નહી, તે હું પોતે કઇ સમજતી નથી પરંતુ તમારા દીકરાએ એક દિવસે કહ્યુ હતું કે, "સાધ્વી સ્ત્રીનો નિ:સ્વાર્થ પ્રેમ ભિન્ન આત્માને મેળવે છે, તેથી પુણ્યવતી માતાના નિ સ્વાર્થ સ્નેહની પેઠે સાધ્વી સ્ત્રીનો પ્રેમ કોઈ પણ અવસ્થામા વિકાર પામતો નથી

આટલી વાતચિત થયા પછી રામાનદે સત્યવતીને બહુ સમ જાવી. સત્યવતીએ પણ જાણ્યુ કે હવે સસરાજીની સાથે રહી શકાશે

નહિ તેથી નિરાશ થઈને વૃદ્ધ નોકર ચાકર સાથે જ્યાં કોઈની પણ આવવાની હિંમ્મત ચાલે નહિ એવા જંગલમાં નાશી ગઇ અને ત્યાં પોતાનો ધર્મ સાચવવા માટે ઝુંપડી બાંધીને રહી; એક વખતે શિયાળામાં ગરીબોને ગરમ લુગડાં આપવામાં હજારો રૂપિયા ખર્ચ કરતી હતી તેની પાસે આજે તાઢ તથા તડકો દૂર કરવા માટે પહેરેલાં લુગડાં શિવાય એક પણ લુગડું નહોતું. તે દુઃખદ સ્થિતિમાં દિવસ ગાળવા લાગી. પરંતુ તેના હૃદયમાં પ્રેમ અને ભક્તિનો પ્રવાહ જેવો ને તેવોજ વહ્યા કરતો હતો.

સત્યવતી ગયા પછી રામાનંદ ઝુંપડી બહાર બેસીને કીર્તન કરવા લાગ્યો. ત્યાં સિપાઇઓએ આવી તેને લઇ જઇને કેદમાં નાખ્યો, ત્યાં રામાનંદે અન્ન પાણી તજી દીધાં. તેથી તે બહુજ અશક્ત થઇ ગયો. આ ખબર સાંભળી સત્યવતીએ પોતાનો પ્રાણ જતાં સૂધી પણ પ્રયત્ન કરી તેને છોડાવી લાવવા નિશ્ચય કર્યો. વૃદ્ધ દાસી તથા બે વિશ્વાસુ નોકરોને સાથે લેઇને જ્યાં તેના સસરાને કેદમાં રાખ્યો હતો ત્યાં ગઇ ને કેદખાનાની થોડે દૂર બધાને રાખીને જેલખાનામાં ગઈ. જેલનો જમાદાર રામસિંહ હિંદુસ્થાની હતો. તે ઘણો ભલો અને દયાળુ હતો. તેણે પુરુષના વેશધારી સત્યવતીને પૂછ્યું; તું કયાં રહે છે ? તારૂં નામ શું છે અને તું અહિં શા માટે આવ્યો છે ? વેષધારી સત્યવતીએ કહ્યું; "હજુર ! મારું નામ નાનકુ છે, હું ગયા જીલ્લામાં રહું છું, મારા-માબાપ પુર્ણીયામાં જમીનદાર હતાં, તેઓ મને નાનો મૂકીને મરી જવાથી હું નોકરી શોધવા માટે નિકળ્યો છું. રામસિંહે છોકરાની લાવણ્યતા જોઇને કહ્યું; "તું મારે ત્યાં રહીશ ? બોલ શું પગાર લઇશ ?"

નાનકુ બોલ્યો;-તમે જે આપશો તે લેઇશ. તે પછી રામસિંહે તેને પોતાને ઘેર રાખ્યો. નાનકુ દરરોજ રામસિંહને ઝપાટા બંધ ભાંગ તૈયાર કરી દેવા લાગ્યો. ભાંગ તૈયાર કરવાની તેની ચતુરાઈથી રામસિંહ તેનાપર બહુ જ રાજી થયો. તેણે પોતાની સ્ત્રીને ભલામણ કરી કે નાનકુને છોકરાની પેઠે રાખજે.

આવી રીતે રામસિંહની પ્રીતિ મેળવ્યા પછી એક વખતે કેદખાનામાં જવાની રજા મેળવીને નાનકુએ (સત્યવતીએ) પોતાના સસરા રામાનંદની સ્થિતિ જોઇ તો તે સાવ બેશુદ્ધિમાં પડ્યો હતો. તેથી તેને ઘણું દુઃખ થયું. પણ તે વાતની કોઇને ખબર પડવા દીધી નહીં. કેદખાના ઉપર પહેરો સખત હતો, પણ નાનકુએ રામાનંદને લઇ જવાની યુક્તિ રચીને રૂપાને તથા જગાને ચેતાવી રાખ્યા. લાગ મળતાં રામસિંહ કે પહેરેગીર કોઇ પણ ન જાણે તેમ બેશુદ્ધ થયેલા રામાનંદને અંધારી રાતે જગો તથા રૂપો ઉપાડીને સત્યવતીની સાથે નાસવા માંડયા. સીપાઇઓને ખબર પડતાં તેઓ તેની પાછળ પડયા. પણ તેમને ભૂલાવો ખવરાવીને તેઓ ઘાટા જંગલમાં જતાં રહ્યાં; તે જંગલમાં એક ઝુંપડી જોવામાં આવી; તેમાં એક વિધવા સ્ત્રી યોગીની દશામાં શિવની આરાધના કરતી હતી. સત્યવતી વગેરે સૌ હિમ્મતથી એ દેવ કન્યાની પાસે ગયાં અને તેની સાથે કેટલીક વાતચિત કરતાં સત્યવતીનો સ્વામી પ્રેમાનંદ કે જેને તેઓ મરી ગયેલો માનતાં હતાં, તે જેલમાંથી નાશી ગયો હતો. પણ પાછો પકડાઇને કલકત્તાની જેલમાં જીવતો છે એમ તેમના જાણવામાં આવ્યું; તેથી તેઓ ઘણાં ખુશી થયાં. સત્યવતી હવે સ્વામીનો ઉદ્ધાર કરવા માટે સસરાની રજા લઇને કલકત્તા જવાને તયાર થઇ; તેણે સાથે ફક્ત એક જગાને જ લીધો.

ખરેખર વિપત્તિ જ મનુષ્યનો મિત્ર અને સહાયક છે. એ વિપત્તિએ જ સત્યવતીને અલૌકિક હિમ્મત આપી હતી. સત્યવતી હિમ્મતથી જ રાત દિવસ ચાલીને ત્રણ દિવસમાં સો ગાઉ કલકત્તે જઇ પહોંચી. તેણે આ વખતે પુરુષનો વેષ પહેરીને રામકૃષ્ણ અધિકારી એવું નામ રાખ્યું હતું. તે સમયે કેદીઓને છોડાવવા માટે સુપ્રીમ કોર્ટમાં દરખાસ્ત કરીને પરવાનો મેળવવો પડતો હતો. તે વિના કેદીને છોડાવી શકાતા નહતા. પરંતુ એ કોર્ટમાં દરખાસ્ત મેળવવામાં ઘણા રૂપિયાનો ખર્ચ થતો હતો. સત્યવતી પાસે રૂપિયા નહોતા. તેમ કલકત્તાની જેલ પણ દેવી સિંહના કેદખાના જેવી

નહોતી; તેથી તે મોટા વિચારમાં પડી ગઇ. થોડા વખત પછી ગંગા ગોવિંદસિંહની માનું શ્રાદ્ધ આવ્યું. તે પ્રસંગે સેંકડો બ્રાહ્મણો દક્ષિણા લેવા જતા હતા ત્યાં સત્યવતીએ પણ બ્રાહ્મણ વેષે જઇને પોતાના સ્વામીને કેદમાંથી છોડાવવાની યાચના કરી. પરંતુ તે નિષ્ફળ ગઇ, તેથી નિરાશ થઈ ટાઢ, તડકો વેઠીને રાત્રિ દિવસ માર્ગ ઉપરનાં એક ઝાડ નિચે બેસીને કાળ ગાળવા લાગી. ખાવું, પીવું તથા નિદ્રા સર્વ તજી દીધું ને જે જીર્ણ વસ્ત્રથી દિવસે શરીરને ઢાંકતી હતી તેજ વસ્ત્રો રાત્રે ઓઢીને ઝાડ નિચે સુઈ રહેતી હતી. એ રીતે તેણે એકવીસ દિવસ સૂધી દુઃખ ભોગવ્યું. એટલામાં એક દિવસે દૈવયોગથી એક ગૃહસ્થ ત્યાં થઇને નિકળ્યો તેના હાથમાંથી અગત્યના કાગળો પડી ગયા. તે તેના લક્ષ્યમાં રહ્યું નહિ, પણ સત્યવતીએ પડતાં જોયાથી તે કાગળો ઉપાડીને તેણે ગ્રહસ્થને આપવા માટે જગાને પાછળ મોકલ્યો. જગાએ દોડીને કાગળો તેના માલેકને સ્વાધીન કર્યા તેથી તે ઘણોજ ખુશી થયો અને સત્યવતી પાસે જઇને તેનો ઘણોજ ઉપકાર માનીને બોલ્યો કે; "આ કાગળો ઘણા કામના હતા તે જવાથી મારો કોઈ રીતે બચાવ નહોતો. ગંગા ગોવીંદસિંહ મારો મોટો શત્રુ છે તે નક્કી મારું ભૂડું કરત. મહારાજ! તમારે જોઇએ તે મારી પાસેથી માંગો." સત્યવતીએ કહ્યું; "મારો એક સગો કેદમાં પડેલો છે તેને છોડાવવાનો ઉપાય બતાવો." તે ગૃહસ્થે કહ્યું; "તમે ફિકર નહિ કરો. હું તેનો ઉપાય કરીશ. ચાલો મારી સાથે" એટલે સત્યવતી તેની સાથે ગઈ. એ ગૃહસ્થે ત્યાંના ઉપરી અધિકારી સાહેબને સર્વ હકીકત કહીને પરવાનો લખાવી લીધો, એટલે સત્યવતી તથા જગાએ મળીને તે પરવાનો જેલના ઉપરીને આપ્યો. તેથી તેણે પ્રેમાનન્દને બંદિખાનામાંથી છોડી દીધો. સત્યવતીએ જગાને પ્રથમથી ચેતાવી રાખ્યો હતો કે તારે મારી ઓળખાણ આપવી નહિ. બન્ને જણાં પ્રેમાનંદ પાસે જઇને ઉભાં રહ્યાં. વાતચિતથી પ્રેમાનંદે જગાને ઓળખ્યો. જગાએ સત્યવતીની રામાનન્દ અધિકારી તરિકે ઓળખાણ આપી. પ્રેમાનંદ તેની સામે જોયા કરતો હતો પણ તેને

ઓળખી શકયો નહિ. તેણે માત્ર એટલુંજ જાણ્યું કે મારો કોઈ સગો મને છોડાવવા માટે આવ્યો છે.

સત્યવતી સ્વામીનાં મુખ સામે નિહાળીને જોયા કરતી હતી. તેને સ્વામીનાં મુખ દર્શનથી અપાર આનંદ થવા લાગ્યો. પતિપ્રાણા સ્ત્રીઓ જ્યારે પતિના મુખનું દર્શન કરે છે ત્યારે તેના હૃદયમાં આનંદ ઉછળી રહે છે. સત્યવતીએ આજે બાર વર્ષે પતિનુ મુખ દીઠુ હતું તે જેને મરી ગયેલો જાણતી હતી તેને આજે જીવતો જોયો. તેથી તેનું હૃદય આનંદથી ઉછળી રહ્યુ હતું. રસ્તામાં કેટલીએક વાતચિત થયા પછી પુરુષના વેશમાં રહેલી સત્યવતી પ્રેમાવેશમાં પોતાના પતિને ગળે વળગી પડી અને હર્ષનાં આંસુ પાડતી બોલી; "પ્રાણનાથ! પૂર્વે અજ્ઞાનતાને લીધે મારાથી આપની સેવા થઈ શકી નથી ખરેખર આપજ મારા ઇષ્ટદેવતા છો. હવેથી હું છાયાની પેઠે આપની પાછળ પાછળ ફરીશ અને આપને સર્વ કાર્યમાં સહાય કરીશ. આપ મારા અપરાધોને ક્ષમા આપજો!"

પ્રેમાનદ પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીની દુર્દશા જોઇને ઘણો દુઃખી થયો, તેની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં અને બન્ને થોડી વાર મૌન થઈ રહ્યા પછી સત્યવતીએ કહ્યું, "પ્રાણનાથ! હવે જલદી પધારો! આપને પિતાજી યાદ કરે છે." તે પછી તે ત્રણે જણાં જ્યાં દેવકન્યા અને રામાનદ હતાં ત્યાં વગડામાં આવ્યાં. તેમને જોઇને રામાનદ વગેરેને બહુ આનદ થયો અને સત્યવતીને સૌએ ધન્યવાદ આપ્યો. આવી રીતે મહાસાધ્વી દેવી સત્યવતીએ પોતાના પતિવ્રતાના પ્રભાવથી સ્વામીનો તથા સમરાનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. પવિત્ર ચરિત્રથી નારી જાતિની ઉન્નતિ કરનાર સત્યવતીને હજારવાર ધન્ય છે!!

—-------—

વીર ધાત્રી (ધાવ) પાન્ના.

આ શૂરવીર ધાત્રી પોતાની રાજ્યભક્તિને માટે મેવાડના ઇતિહાસમાં અમર થઇ ગઇ છે. મેવાડનો મહારાણો સંગ્રામસિંહ જ્યારે દેવલોક પામ્યો ત્યારે તેનો ઉત્તરાધિકારી કુંવર ઉદયસિંહ માત્ર છ વર્ષની ઉમ્મરનોજ હતો. સંગ્રામસિંહનો દાસીપુત્ર વનવીર મેવાડની ગાદી પચાવી પાડવાની આશાથી આ કોમળ રાજપુત્રને ઠેકાણે કરી દેવાને અનેક ઉપાયો શોધતો હતો. છ વર્ષનું બાળક નિશ્ચિંત મને ખાવા પીવાથી સંતુષ્ટ થાય છે, નિશ્ચિંત મને ઉંઘે છે. પરંતુ નિર્દોષ બાળક પોતાના ઘાતકનો ભાવ જરા પણ સમજી શકતું નથી. બાપારાવનો પવિત્ર વંશ નિર્મૂળ થવાની અણીપર આવી લાગ્યો હતો, તે સમયે એક ધાત્રી ઉદયસિંહનો ઉદ્ધાર કરવાને આગળ પડી હતી. અનાથ બાળક આજ એક વીરધાત્રીના આશ્રયમાં રહીને પોતાનું જીવન ગાળતો હતો. અને વીરધાત્રી પાન્ના આજે બાપારાવના વંશધારીને જીવતો રાખવાને તૈયાર થઇ હતી.

એક રાત્રે રાજકુંવર ઉદયસિંહ ખાઇને સૂતો હતો. તેવામાં એક હજામે આવીને પાન્નાને જણાવ્યું કે, વનવીર હમણાં જ ઉદયસિંહની હત્યા કરવાને આવે છે. તે ઉપરથી પાન્નાએ તુરત ઉદયસિંહને ફુલની એક ટોપલીમાં સૂવાડી તેના ઉપર પાંદડાં ઢાંકીને હજામના હાથમાં સોંપી દીધો. વિશ્વાસુ હજામ તે ટોપલી લેઇને કોઈ એકાંત જગામાં ચાલ્યો ગયો. તે પછી તુરત જ વનવીર હાથમાં તરવાર લેઇને કુંવરના મહેલમાં આવી, ધાત્રી પાન્નાને ઉદયસિંહ કયાં સુતો છે ? તે વિશે પૂછવા લાગ્યો; પાન્ના કોઈ પણ રીતે ગભરાઇ નહીં. તેણે ધીરજથી આંગળીવડે પોતાનો સુતેલો પુત્ર દેખાડયો. વનવીરે તેને ઉદયસિંહ સમજીને પોતાની તરવારવડે તે જ ક્ષણે મારી નાખ્યો ને પછી તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ત્યાર પછી વીરધાત્રી પાન્ના રડતી રડતી પેલા હજામની પાસે ગઈ. એવી રીતે પાન્નાએ અસંકોચથી પોતાના હૃદયરંજન શિશુને ઘાતકના હાથમાં અર્પણ કરીને મહારાણા સંગ્રામસિંહના પુત્રની રક્ષા કરી હતી. જે ધાત્રી (ધાવ) ચિતોડને માટે અને બાપારાવના વંશની રક્ષાને માટે પોતાના સંતાનને મૃત્યુ મુખમાં સમર્પણ કરે, તેનો સ્વાર્થત્યાગ કેટલો મહાન્ હોવો જોઈએ. જે નારી પોતાનાં બાળકને મારાના હાથથી મરેલું જોયા છતાં પણ કર્તવ્ય સાધનમાં વિમુખ થઈ નહીં, તેનું હૃદય કેટલું ઉન્નત હોવું જોઈએ? પોતાના રાજાના કુંવરની રક્ષા કરવા માટે પોતાના પુત્રનો ભોગ આપનારી પાન્ના ધાત્રીને હજારો હજાર ધન્યવાદ છે!!

ગૌરીબાઈ.

—:※:—

આ ઈશ્વરભક્ત અને સાધ્વી કવિબાઈનો જન્મ ડુંગરપુરમાં રહેનારા એક નાગર બ્રાહ્મણને ઘેર થયો હતો. તેમના માબાપે તેને પાંચ વર્ષની ઉમ્મરમાં પરણાવી હતી. પરણ્યા પછી આઠમે દહાડે તેનો વર પરલોક વાસી થયો હતો. પરંતુ મુગ્ધભાવમાં રહેલી આ સાધ્વી બાળા તે વિષે અજાણ હોવાથી સાંસારિક દુઃખે તેના મન ઉપર અસર કરી નહતી. તે જેમ જેમ વયમાં આવતી ગઇ તેમ તેમ વિદ્યાભ્યાસમાં વધતી ગઈ અને શ્રીમદ્ભાગવત તથા ભગવદ્ગીતાનો અભ્યાસ તેમણે આરંભ્યો. જેમ જેમ તે ગ્રંથોનું રહસ્ય જાણતી ગઈ તેમ તેમ તેની ઈશ્વર પ્રતિભક્તિ વધવા લાગી, અને પછી તે નિત્ય ભગવદ્ભજનમાં, દેવસેવામાં તથા ઈશ્વરની ગુણદર્શક કવિતાઓ ગ્વવામાં પોતાનો કાળ ગાળવા લાગી. તેમની આવી ઇશ્વરભક્તિ તથા કવિતા કરવાની ચતુરાઈએ લોકોમાં તેની મહત્તા પ્રસરાવી, એટલું જ નહીં પરંતુ ડુંગરપુરના મહારાજા શિવસિંહજી પણ તેની અલૌકિક ઈશ્વર-

સક્તિ જોઈને બહુજ પ્રસન્ન થયો અને જાતે ગૌરીબાઇનાં દર્શન કરવા માટે તેને ઘેર ચાલીને ગયો. તે વખતે ગૌરીબાઇ અને મહારાજા વચ્ચે કેટલીએક વાતચિત થઈ. ગૌરીબાઈએ મહારાજાના મનનું સમાધાન કરીને તેને કેટલાએક ચમત્કાર બતાવ્યા, તેથી મહારાજા તેમના ઉપર બહુ જ પ્રસન્ન થયો અને તેને એક દેવમંદિર બંધાવી આપ્યું. તેમાં ગૌરીબાઇએ પોતાના ઠાકોરજીને પધરાવીને તેની પ્રતિષ્ઠા કરી અને તે મંદિરમાં રહીને નિત્ય ગયા આવ્યા મહાત્માઓનો સત્કાર કરવામાં અને હરિભજનમાં કાળ ગાળવા માંડયો.

છેવટે તેમણે વૃન્દાવનમાં શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની પાસે નિવાસ કરવાનો વિચાર કર્યો અને ત્યાં જવા માટે તયાર થઈ, તે વખતે ડુંગરપરના રાજાએ તેમને પોતાના ગામમાં રહેવાનો બહુ આગ્રહ કર્યો, પરંતુ વિદુષી અને ભક્ત બાઈએ પોતાનો સંકલ્પ ફેરવ્યો નહીં. તે વૃન્દાવન જવાને નિકળી અને જતાં જતાં જયપુર પાસે આવી કે ત્યાંનો રાજા તેનો મોટો સત્કાર કરીને તેને પોતાના નગરમાં તેડી ગયો. ત્યાં રાજા અને રાણી બન્ને ગૌરીબાઇનાં દર્શન કરવાને તેમને ઉતારે ગયાં અને તેમના ચરણમાં પાંચસો સોના મહોરો ભેટ કરી. પરંતુ ગૌરીબાઇએ તેને હાથ અડકાડીને તે પાછી આપી, કહ્યું કે; મારે ધનનું શું પ્રયોજન છે? પરંતુ મહારાજાનો વિશેષ આગ્રહ દીઠો એટલે તે વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને વહેંચી આપી. ત્યાંથી તે બાઇ કાશીએ ગઈ. ત્યાંના રાજાએ પણ ગૌરીબાઇની ખ્યાતિ સાંભળીને તેનો ઘણો સત્કાર કર્યો. ત્યાં સાત દિવસ રહ્યા પછી તેમણે પોતાની એક સંબંધી બાઇને કહ્યું કે; હવે મારો કાળ સમીપ આવ્યો છે તેથી હું યમુના નદીના તીરપર જઇને આવતી રામનવમીએ મારો દેહ પાડીશ. આમ કહીને તે યમુનાના તીરપર ગઇ અને ત્યાં સમાધિ લગાવીને બેઠી. રામનવમીને દહાડે મધ્યાહ્ને ભગવદ્ભક્ત વિદુષી અને કવિ તરિકે પ્રખ્યાત થયેલી ગૌરીબાઇ પોતાનો પંચ મહાભૂતનો દેહ તજી દઇને પરમાત્માના સ્વરૂપમાં મળી ગઈ. સાધ્વી ગૌરીબાઇ પોતાની પાછળ હરિરસથી ઉભરાઈ જતી અનેક કવિતાઓ મૂકી ગઇ છે, જે અદ્યાપિ સાધુ મંડળો એક તાર

તંબુરાના મધુર સુર સાથે ગાઇને તે બાઇની કીર્તિને અમર કરી રહ્યા છે. ચાલો આપણે પણ તેની કવિતા સરિતામાં સ્નાન કરીને પવિત્ર થઈએ:—

હરિ નામ બીનારે ઔર બોલના કયા,
હરિ કથા બીન ઔર સુનના કયા. હરિ.
સુખ સાગર શામથીયો ત્યાગી,
કુપ કુપમેં ડોલના કયા હરિ.
ઘટ ગિરિધર ગિરધારી પાયા,
બાહેર દગ્ અગ ખોલના કયા. હરિ.
આત્મા અખડ આવે ન જાવે,
જન્મ નહી તો ફીર મરના કયા, હરિ
ગૌરી બ્રહ્મસ્વરૂપ જબ જાન્યા,
જાન્યા તો તો જડ ખોજના કયા? હરિ

ગુણસુન્દરી.

પાટણના છેલ્લા રાજા કરણ વાઘેલાના નાગર પ્રધાન માધવ રાયના નાનાભાઈ કેશવરાયની સ્ત્રી ગુણસુંદરી એક પતિ પરાયણ સતી સ્ત્રી હતી માધવના પ્રધાનવટાના વૈભવનો ખરોખરો લાવો તો કેશવ અને ગુણસુંદરી જ લેતાં હતા માધવરાવ અને તેની સ્ત્રી રૂપસુંદરી અપ્રજ હોવાથી એ બે પતિ પત્નીને સતાન સમાન ગણી મનગમતી મોજ કરાવતાં હતાં કેશવ અને ગુણસુંદરી પણ તેમને તેવી જ રીતે ચહાતાં અને માન આપતાં હતાં. દીયેર ભોજાઈ લક્ષ્મણ અને સીતાની માફક હમેશા એક બીજાની સાથે સપૂર્ણ માન અને વ્હાલથી વર્તતા હતાં.

પિતાને ઘેર પણ ગુણસુંદરી લાડકી અને ડાહી દીકરી હતી. તેમ ત્યાં પણ સારી સમૃદ્ધિ હતી, છતાં મોટા માનની અને સુખ

વૈભવની તેના ઉપર નઠારી અસર થઇ ન હતી. ગુણસુંદરી જો કે હજી તો સત્તર અઢાર વર્ષના તારુણ્યના તન મનાટમાં રમતી ને મોટા રાજવૈભવમાં મહાલતી વહુવારુ હતી, તોપણ પતિની આગળ તો તે દાસી જેવી રહેતી હતી. મુખમાંથી બોલ બોલતા પહેલાં તો જ્યાં દાસ દાસીઓ આવીને ઉભાં રહેતાં હતાં ત્યાં પણ ગુણસુંદરી પતિની સેવાના પ્રસંગને અહો ભાગ્ય માનતી હતી. સૌજન્ય, વિવેક, વિચાર અને વિનયથી પ્રધાનના ઘરમાં તે એક દિવા સમાન હતી. તે જ્યારથી ઘેર આવી ત્યારથી ગૃહવ્યવસ્થા બધી તેણે ઉપાડી લીધી હતી અને જેઠાણીને સર્વ વાતે પ્રસન્ન રાખવામાં જ દેરાણીનું કર્તવ્ય માન્યું હતું.

આમ કરતાં કરતાં એકવાર સવારમાં તે પોતાની મેડીએ પતિની સાથે હિંદોળે બેઠેલી હતી, એટલામાં નીચે કંઈ ગડબડ થતી સંભળાઈ. હિંદોળેથી ઉઠી છજે જઈ નીચે ચોકમાં નજર કરી તો ત્યાં તેણે કેટલાક સિપાઇઓને દીઠા. તુરત જ પતિને બોલાવીને કહ્યું કે "આ જુઓની? ભાઈજી ઘેર નથી અને ભાભીજી નીચે પાઠ પૂજામાં બિરાજેલાં છે ત્યાં આ સિપાઇઓ શું કરવાને આવ્યા છે? જાવ જુઓ તો ખરા! ભાભીજી પૂજામાં હશે તેથી કદાપિ જવાબ આપશે નહીં. જાવ જાવ જલદી જાવ." જુવાનીનો ફાટેલો, નવા લોહીનો ભરેલો અને કસરતનો કસાયલો, ગોરો, ઉંચો, માંસલ, મોહક અને અધિકારદર્પથી આદેશક દેખાવનો કેશવ ધબ ધબ દાદર ઉતરી નીચે આવીને ચોકમાં ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો કે, "અલ્યા! કેમ આવ્યા છો? ભાભી સાહેબ સેવામાં બિરાજેલાં છે ત્યાં સુધી ધશી આવતાં તમને શરમ પણ આવતી નથી? બોલો શું છે?"

મોટા કસબી ધોતરનો કછોટોવાળી, ઝીણી મલમલનું પહેરણ પહેરી વિશાળ અને ઉન્નત ગરદન ઉપર વિખરાયલા કાળા વાળ વાળો અને ભારે ભ્રમરથી કોઇને પણ શેમાં તાણી જાય તેવે દેખાવે કેશવ આવીને સામે ઉભો રહેતાં જ સિપાઇઓ દૂર ખશી ગયા,

અને નાયકે આગળ આવી સલામ કરીને કહ્યું કે, 'કેશવભાઇ! મારી જીભ ઉપડતી નથી પરંતુ શું કરું રાજાનો હુકમ છે એટલે કહ્યા વગર ચાલતું નથી કે, અમને તમારાં ભાભીને રાજમહેલમાં લઇ જવાનો કરણરાયનો હુકમ છે ? તમે જે બોલશો તે મિથ્યા છે અને અમો હરેક પ્રકારે તેમને લઇ જઇશું.'

આ વચન સાંભળતાં જ કેશવલાલ તપી ગયો અને તેણે ધક્કો મારી નાયકને ચોકમાંથી બહાર નાંખી દીધો, તેની જ સાથે સિપાઇઓ પણ બહાર નીકળી ગયા. મોટું બારણું બંધ કરી બારી ઉઘાડી હાથમાં ઢાલ તરવાર લઇ તે ત્યાં ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો કે 'જ્યાં સૂધી મારા જીવમાં જીવ છે ત્યાં સૂધી તો તમારા ભાર નથી કે તમે કંઇ પણ કરી શકો ?' સિપાઇઓના નાયકે તેને ઘણું ઘણું સમજાવ્યો. પણ જ્યારે તે જરાપણ ડગ્યો નહિ ત્યારે તેમણે હુલ્લો કરી તેની સામે શસ્ત્ર ઉપાડયાં. રૂપસુંદરી ડરી ગઇ અને 'દીએરજી ! તમે ઘરમાં આવતા રહો' એમ આગ્રહ કરવા લાગી. પણ કેશવ ત્યાંથી ખસ્યો જ નહીં. સિપાઇઓએ હુલ્લો કરી આગલુ બારણુ ઉઘાડી નાંખ્યું ત્યારે તરવારથી પટા ખેલતો તે રૂપસુન્દરીની આગળ ચોકમાં આવીને ઉભો અને એક પછી એક આગળ વધતા સિપાઇઓને મારવા લાગ્યો. બે ચાર માણુસો કપાઇ જતાં નાયકે જાણ્યું કે 'કેશવ એમ ને એમ નહિ માને' તેથી તેણુ પોતે માણુસોને લઇને હુલ્લો કર્યો. પ્રધાનના વિશાળ ચોકમાં રાજાના માણુસો અને કેશવ વચ્ચે જબરી કતલ ચાલી. ઘણાકોને ઘાયલ કર્યા પછી એક જણુની તલવારનો સખત ઝાટકો લાગતાં કેશવનુ મસ્તક તેના ધડ ઉપરથી નીચે પડયુ અને રાજાના માણુસો રૂપસુંદરીને રોની અને કકળતી જોર જુલમે મીઆનામાં ઘાલી રાજમહેલમાં લઈ ગયા.

નાગરવાડામાં હાહાકાર થઈ રહ્યો, માધવરાવ પ્રધાનના આગણામાં પડેલાં શબ તરફ કોઇથી અવાયુ નહિ. છજામાં ઉભે ઉભે ગુણુસુંદરીએ પોતાના પતિનાં પરાક્રમ જોયાં હતાં. રાજાના માણુસો

રૂપસુંદરીને લઈ ગયા ત્યારપછી તે એકદમ નીચે આવી અને કેસવનું શબ ખોળામાં લઈ 'હું પણ આપની સાથે જ આવું છું' એમ કહી બેફામ જેવી થઈ બેઠી. ધારી ધારીને તેનું મુખ જોવા લાગી, કારણ કે શૌર્યના જોશમાં મરણ પામેલા કેશવનું મુખ હજી કરમાયું ન હતું ને જાણે હમણાં જવાબ આપશે એવું લાગતું હતું. ગુણસુંદરીનાં પીએરીઆંને ખબર થઈ અને જ્યારે તેઓ ધસમસ્યાં ત્યાં દોડી આવ્યાં ત્યારે જ તેનાથી રડી જવાયું. ધીરે ધીરે નાતના ડાહ્યાઓ આવ્યા અને રાજાના માણસો શેરીમાં પડેલાં શબ ઉપાડી ગયા. જ્યારે કેશવને લઈ જવાનો વખત થયો. ત્યારે 'જે! અંબે! જે! અંબે!!' એમ બોલી ગુણસુંદરી સતી થવાને તૈયાર થઈ. એક તરફથી હાહાકાર અને બીજી તરફથી સતીનો જે અંબેનો ઉદ્‌ગાર લોકને ઉશ્કેરી રહ્યો. કેશવનું શબ નીકળ્યું તેની સાથે કંકુના થાપા મારતાં સતી ગુણસુન્દરી પણ જોત જોતામાં નાગરવાડામાંથી બહાર નીકળી. દરવાજે પહોચતાં સતીએ પાછું મુખ ફેરવી દરવાજાની કુબે થાપો માર્યો તેની સાથે જ અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો અને મોટે અવાજે તે બોલી કે, 'પાટણની ગાદી ખેદાન મેદાન થઈ જજો અને જેણે અનર્થ કરી પ્રધાનના ઘરનો નાશ કરી નાંખ્યુ છે, તેની રાણીઓ ને દિકરીઓ તુર્કોને ત્યાં વેચાજો' 'જે અંબે, જે અંબે' બોલતી તે પછી શબને અનુસરી અને સરસ્વતીને કિનારે એક જુવાન બાળા પોતાના સ્વામીના શબ સાથે આનંદના ઉદ્‌ગારો કાઢતી બળી ગઈ ગુણસુંદરીનાં માતપિતાને અને આખી નાતને તેના સતીત્વને લીધે લોકોમાં મોટું માન પ્રાપ્ત થયું અને જ્યાં ત્યાં 'સતી ગુણસુંદરી' એ શબ્દના પ્રતિઘોષ પડી રહ્યા.

રાજુલ–રાજિમતી.

સોરઠના એક મહાન્ જૈન ખાનદાનમાં રાજિમતી અથવા રાજુલનો જન્મ થયો હતો. દયા, સત્ય, ધર્મ, નીતિ અને ગૃહકાર્યને

લગતું અતિ ઉત્તમ શિક્ષણુ રાજુલને નાનપણુથી જ આપવામાં આવેલું હતું. જ્યારે તે યોગ્ય વયમાં આવી ત્યારે તેનાં માબાપે નેમિનાથ નામના સર્વગુણુસમ્પન્ન એક વહેવારીઆ શેઠના પુત્રને જોઇ તેની સાથે વિવાહ કર્યો. નેમિનાથ અને રાજુલના વિવાહ થયા સાંભળીને સર્વ કોઇ આનદ પામ્યું અને બેઉ તરફથી પોતાની સમૃદ્ધિને યોગ્ય વિવાહની તૈયારીઓ થવા માંડી.

પછી લગ્નનો દિવસ પાસે અવ્યો ત્યારે મોટી ધામધુમથી નેમિનાથના પિતાએ વરઘોડો કાઢયો અને વહેવાઇને ત્યાં જાન લઇ ગયા મોટા સત્કારપૂર્વક વહેવાઇએ જાનને એક ભવ્ય મકાનમાં ઉતારી. તેને ગૌરવ દેવા માટે વહેવાઇએ કેટલાંક પશુઓને મંગાવી રાખ્યાં હતાં અને તેમને જે ઠેકાણે જાનીવાસો આપ્યો હતો તેની નજીકના એક વાડામાં ગોંધી રાખ્યાં હતાં. 'પોતાનો વધ થવાનો છે' એવો પશુઓમાં ત્રાસ ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી તે અશાંત થઇ બરાડયા કરતાં હતાં જાનીવાસામાંથી વરરાજા નેમિનાથનુ તે તરફ ધ્યાન ખેંચાયું તેણે પશુઓ ઉપર દેખરેખ રાખનારને બોલાવી પુછ્યુ કે, 'શા માટે આ પશુઓને અહીં ઘાંધી રાખવામાં આવ્યા છે?' તે ઉપરથી તેણે કહ્યુ કે 'વરરાજા! તમારા લગ્નના ગૌરવમાં એમનો ભોગ આપવાનો છે તે માટે' આ વચન સાંભળતાં જ નેમિનાથના હૃદયમાં દયાનો સાગર ઉલટયો અને તે મોટેથી બોલી ઉઠયા કે 'અરેરે! બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો આ મુગા પ્રાણીઓની ઉપર આનંદકારક આજીવિકા કરે છે? ધિક્કાર છે આવી સદસદ્ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યને, કે જે તેનો કઇ પણુ ઉપયોગ કરતા નથી. મારે પરણવું પણુ નથી અને ગૌરવ પણુ લેવું નથી?' આમ બોલી પરમ વૈરાગ્યને વશ થઇ નેમિનાથે વરરાજાને યોગ્ય કપડાં અને દાગીના કાઢી પશુ રક્ષકને આપી દઇ પશુઓને છોડાવીમુકી પોતે સાધુ વેશ લઇ તુરત જ ત્યાંથી નીકળી પડયા માતપિતા અને સ્નેહીજનોએ ઘણુએ કહ્યુ, પણુ દયાના સાગર એવા નેમિનાથના મનમાં તે ઉતર્યું જ નહિ અને દયા ધર્મ એવો જીનેશ્વર ધર્મમાર્ગ ગ્રહણુ કરી પરમ વૈરાગ્ય લીધો.

વરરાજાને વૈરાગ્ય આવતાં રાજિમતીએ પણ વૈરાગ્ય અંગીકાર કરી તેમની પાસેથી દીક્ષા લીધી અને સાધ્વી થઈ ગીરનારની ગુફામાં જઈ વાસ કર્યો. નેમિનાથના વૈરાગ્યથી ઉત્તેજાયલા તેના નાનાભાઈએ પણ વૈરાગ્ય લીધો અને નેમિનાથ જ્યારે લોક કલ્યાણાર્થે દેશાવરમાં નિકળી પડયા ત્યારે રાજિમતી અને તેનો દીએર ગીરનારમાં વ્રત પાળતાં રહ્યાં. એકવાર અસાડ મહિનો હતો, સાંજનો વખત હતો અને ગીરનારની ટોકો ઉપર મયૂરોના કેકારવ થઈ રહ્યા હતા. ઝીણો ઝીણો વરસાદ પડતો હતો ને કેતકી તથા કેવડાની સુગંધવાળો પવન ફરફર ઝાડીને ઝુલાવી વહન થઈ રહ્યો હતો. તે વખતે રાજિમતી નગરમાંથી વહોરીને ગુફા તરફ આવતાં હતાં. વરસાદને લીધે તેમનાં લુગડાં ભીનાં થઈ શરીરે ચોંટી ગયાં હતાં. આ વખતે તેમનો દીએર રથનેમિ તેમની સામેની ગુફામાં કાઉસગ્ગ કરીને ધ્યાનમાં બેઠો હતો. રાજીમતીએ પોતાની ગુફામાં આવી જ્યારે ભીંનાં કપડાં બદલવા માંડયાં ત્યારે તેમનાં તરુણ અને મનોહર ગાત્રોએ રથનેમિને વિકાર ઉત્પન્ન કર્યો. તે પોતાના વ્રતમાંથી ચલિત થવાની અણી ઉપર દેખાયો, ત્યારે રાજીમતીએ તેને બહુ જ છટાદાર રીતે આ પ્રમાણે બોધ આપ્યો કેઃ—

કાઉસગ ધ્યાને મૂની રહનેમી નામે, રહ્યાછે ગુફામા શુભપરિણામે રે,
દેવરિયા મુનિવર ધ્યાનમાં રહેજો, ધ્યાનથકી હોય ભવનો પાર રે, દે૦ મુ૦
વરસાતે ભીનાં ચીવર મોકળાં કરવા, રાજૂલ આવ્યાં તેણે ઠામ રે; દે૦ મુ૦ ૧
રૂપે રતિ રે વસ્ત્રે વરજીત બાળા, દેખી ખોભાણો તેણે કામ રે; દે૦ મુ૦
દિલ ખોભાણું જાણી રાજૂલ ભાખે, રાખો થિર મન ગુણના ધામ રે; દે૦ મુ૦ ૨
જાદવ કુળમાં જિનજી નેમ નગીનો, વમન કરીછે મુજને તેણ રે, દે૦ મુ૦
બંધવ તેના તમે શિવાદેવી જાયા, એવડો પટંતર કારણ કેણ રે, દે૦ મુ૦ ૩
પરદારા સેવી પ્રાણી નરકમા જાય, દુર્લભ બોધી હોય પ્રાય રે; દે૦ મુ૦
સાધવી સાથે ચૂકી પાપ જે બાંધે, તેનો છુટકો કદિયે ન થાય રે; દે૦ મુ૦ ૪
અશુચી કાયા રે મળ મુત્રની કયારી, તમને કેમ લાગી એવડી પ્યારી રેઃ દે૦ મુ૦
હું રે સંજમી તમે મહાવ્રત ધારી, કામે મહાવ્રત જાશો હારી રે; દે૦ મુ૦ ૫
ભોગ વામ્યા રે મુની મુનથી ન ઇચ્છે, નાગ અંગધન કુળની જેમ રે; દે૦ મુ૦
ધીક કુળ નીચા થઇ નેહથી ચાખે, ન રહે સંજમ શોભા એમ રે; દે૦ મુ૦ ૬

એવાં રસિક્ષાં રાજૂલ વચણુ સુણીને, બૂઝ્યા રહનેમી પ્રભુજી પાસ રે, દે૦ મુ૦
પ્રાય આલોઈ ફરી સંજમ લીધુ, અનુક્રમે પામ્યા શિવ આવાસ રે; દે૦ મુ૦ ૭
ધન્ય ધન્ય જે નર નારી શિયળને પાળે, સમુદ્ર તર્યા સમ વ્રત છે એહ રે; દે૦ મુ૦
રૂપવિજય કહે તેના નામથી હોજો, અમ મન નિર્મળ સુંદર દેહ રે; દે૦ મુ૦ ૮

તુરત રથનેમિને જ્ઞાન થયું અને તે રાજુલના પગમાં પડયો. રાજુલે તેને પછી ઉત્તમ પ્રકારનો જીનેશ્વર ધર્મ બોધી મહામુનિ બનાવ્યો અને પોતે પણ આજન્મપર્યંત ઉત્તમ એવો ધર્મ પાળી નિર્વાણ મેળવ્યું.

સંયુક્તા.

આ શૂરી સતી કનોજના રાજા જયચન્દ્ર રાઠોડની પુત્રી થતી હતી. તે અસાધારણ ઉદારતાવાળી, સદ્‌ગુણસંપન્ન અને પરમસુંદરી હતી. ચન્દ કવિએ તેને "કનોજની લક્ષ્મી" કહીને વર્ણવી છે. દિલ્હીના પૃથ્વીરાજ ચહુઆણ અને કનોજના જયચન્દ્ર રાઠોડ વચ્ચે દ્વેષભાવ હતો. પૃથ્વીરાજે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો તે જોઈને જયચન્દ્રને ઘણો દ્વેષ થયો તેથી તેણે વધારે મોટાઇ મેળવવાને રાજસૂય યજ્ઞ આરંભ કર્યો. એ યજ્ઞમાં પૃથ્વીરાજ આવ્યો નહોતો. તેને અપમાન કરવા માટે તેની સોનાની મૂર્તિ કરીને દ્વારપાળની જગ્યાએ બેસારી હતી. પૃથ્વીરાજને તેથી ઘણો જ ક્રોધ ચઢવાથી તેણે કનોજ જઈને જયચન્દ્રની સાથે લડાઇ કરી તેને હરાવ્યો. તે વખતે સંયુક્તાએ પૃથ્વીરાજને જોયો હતો. તેના ગુણો અને પરાક્રમો સાંભળ્યાં હતાં, તે પરથી તેને યોગ્ય પતિ ધારીને મનવડે તેને વરી ચૂકી હતી. યજ્ઞ પૂરો થયા પછી સંયુક્તાનો સ્વયંવર કરવામાં આવ્યો, તે સમયે દેશપરદેશના બળવાન્ ક્ષત્રિય રાજાઓ તે સ્વયવરનું આમંત્રણ . સ્વીકારીને કનોજમાં હાજર થયા. ઠરાવેલે વખતે સઘળા રાજાઓ સ્વયંવરના મંડપમાં આવીને પોત પોતાને આસને બેઠા, તે સમયે સંયુક્તા વિવાહ યોગ્ય શણગાર

સજી હાથમાં વરમાળા લેઇને દાસીઓ સાથે રાજસભામાં આવી. તેણે પ્રથમથી જ પૃથ્વીરાજને વરમાળા પહેરાવવાનો નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો, પરંતુ આ સભામંડપમાં પૃથ્વીરાજ હાજર થયો ન હોતો તેથી પ્રથમની પેઠે તેની સોનાની મૂર્તિ દ્વારપાળને ઠેકાણે રાખવામાં આવી હતી, એ વાત સંયુક્તા જાણતી હતી. સંયુક્તાએ મંડપમાં બેઠેલા કોઈ રાજાને વરમાળ નહિ પહેરાવતાં પૃથ્વીરાજની સોનાની મૂર્તિને વરમાળા પહેરાવ્યાથી, પુત્રીનું આવું કાર્ય જોઈને જયચન્દ્ર ગભરાયો.

સંયુક્તાએ વરમાળા પહેરાવ્યાની ખબર પૃથ્વીરાજને થતાં તે લશ્કર સાથે કનોજ ગયો. લઢાઈ કરીને સંયુક્તાને હરી ગયો. દિલ્લી જઇને તેની સાથે વિધિપૂર્વક લગ્ન કર્યાં. પૃથ્વીરાજ આ લલિત લલના રત્નનો ભોક્તા થઇને આનંદમાં દિવસો ગાળવા લાગ્યો. સંયુક્તાના અસાધારણ ગુણોથી સ્વર્ગનું સુખ પણ તેની આગળ તુચ્છ જણાયુ. થોડા કાળમાં સંયુક્તા પોતાના ભર્તારની પ્રિયપત્ની થઈ પડી.

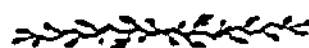
પૃથ્વીરાજ જ્યારે સંયુક્તા જેવી ઉત્તમ સ્ત્રીને પરણીને દાંપત્ય પ્રેમનો લહાવો લેતો, સૌભાગ્યના હિંડોળામાં મોજ કરતો હતો ત્યારે શાહાબુદ્દીન ગોરી ભરતખંડના દરવાજાપર આવી પહોંચ્યો હતો. સંયુક્તા આ વેળા શત્રુના હાથથી માતૃભૂમિની રક્ષા કરવાને યત્નવાન્ થઈ. કેવી રીતે યવન સૈન્યનો પરાભવ થાય, કેવી રીતે યવન ત્રાસથી ભારતભૂમિની રક્ષા થાય, આ ચિંતાથી તેનું મન વ્યગ્ર રહેવા માંડયું. તેણે પોતાના ભર્તારને ચતુરંગિણી સેનાના સેનાપતિ થઇને રણક્ષેત્રમાં જવાની પ્રાર્થના કરી. ગભીર શબ્દથી પૃથ્વીરાજને કહ્યું કે–"પ્રાણનાથ! જગતમાં કોઈ ચિરસ્થાયી નથી. જેઓ મોટાં કાર્યો બજાવવા જતાં કદાચ મરણ પામે છે તેઓ કાળની પાખ ઉપર હંમેશાને માટે કોતરાઈ રહે છે. હું આશા રાખુ છું કે, તમે આ મમત્વ ભરેલાં કોઈ તરફ મન લગાડશો નહિ. તમારા હાથની તરવારથી શત્રુની સામે લડો. તમારા બેસવાના તેજસ્વી ઘોડાને શત્રુના લોહીના પ્રવાહમાં તરતો કરો. તમે અને

તમારુ મોટું સૈન્ય હરહર ધ્વનિથી ચોતરફ પ્રતિધ્વનિ કરો! ક્ષત્રિય ધર્મથી વિમુખ થશો નહીં. હિંમત, ઉદ્યમ અને યત્નની સાથે સ્વદેશની સ્વતંત્રતાની રક્ષા કરજો. હું પરલોકમાં તમારી અર્ધાંગના થઇશ. વીર રજપૂતાણી સયુક્તાના મુખમાંથી નિકળેલાં આવાં શૌર્યનાં વચનોએ પૃથ્વીરાજને ઉત્સાહી કર્યો.

પૃથ્વીરાજે જલદીથી યુદ્ધની તૈયારી કરી. ભારતના ઘણા બળવાન્ રાજાઓ પોતાનાં લશ્કરો સાથે તેને આવી મળ્યા. યુદ્ધમાં જતી વખતે પૃથ્વીરાજ એકવાર ફરીને સયુક્તા પાસે ગયો, અને લડાઇની ગોઠવણુ વિષે તેની સલાહ પૂછી. તેના જવાબમાં સયુક્તા બોલી કે–'રાજન્! સ્ત્રીની તે વળી સલાહ કોઇ પૂછે છે? જાવ હિમતથી યુદ્ધ કરો, ને ક્ષત્રિય ધર્મ બજાવો.' પૃથ્વીરાજ ત્યાંથી નિકળીને રણભૂમિપર ગયો ને ત્યાં ભયંકર યુદ્ધમાં શાહાબુદ્દીન ઘોરીને હરાવ્યો. શત્રુ હારીને નાશી ગયા પછી પૃથુરાજ વિજયશ્રી સાથે પાછો દીહ્લીમાં દાખલ થયો

પરાજીત થયા પછી બે વર્ષે પાછો શાહાબુદ્દિન ઘોરી મોટું સૈન્ગ લઇને ભારતભૂમિપર આવ્યો. પૃથ્વીરાજે તેના સામે લડાઇની તૈયારી કરી. આ વખતે પણ ઘણા ક્ષત્રિય વીરો તેને આવી મળ્યા. સયુક્તાએ પણ પોતાના પતિને શત્રુ સામે જવા પ્રથમની પેઠે ઉશ્કેર્યો અને પોતાને હાથે તેને લડાઇનો પોશાક પહેરાવ્યો. એવામાં એક્દમ તેના હૃદયમા અમગળની આશકા થવા લાગી, તેથી તે વ્યાકુળ થઇ ગઈ. તેણે એક ધ્યાનથી પૃથ્વીરાજની તરપ્ જોવા માડયું. એકદમ કેટલોક પસીનો કપાળ ઉપરથી વહીને છાતી ઉપર ટપકવા માંડયો. તોપણ તેણે પતિને હિમ્મત આપી વિદાય કર્યો. પૃથ્વીરાજ જલદીથી સૈન્યમાં સામેલ થઇને નગરની બહાર નીકળ્યો. સયુક્તા મહેલપર ચઢીને પતિના જવાનો માર્ગ જોતી દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખીને બોલી કે, સૌભાગ્યની લક્ષ્મી હમેશાં એકની જ પાસે રહેતી નથી. ચઢતીની સાથે પડતી પણ રહેલી જ છે. સયુક્ના આ પ્રમાણે અનેક વિચારો કરે છે એટલામાં તો બીજી તરફ પૃથ્વીરાજે ઘણીજ બહાદુરીથી યુદ્ધ કર્યા

છતાં તે શત્રુને હાથે મરાયો અને દેવી સંયુક્તાની અમંગળ આશંકા ખરી પડી. આ દુઃખદાયક સમાચાર દિલ્હીમાં સંયુક્તાને મળતાં વારજ તેણે ચિતા ખડકાવી તેમાં પ્રવેશ કર્યો અને ક્ષણ માત્રમાં તેનું અનુપમ લાવણ્યવાળું સુંદર શરીર બળીને રાખ થઇ ગયું. આ જગતમાં સંયુકતા પતિવ્રતપણાનું એક ઉજ્વળ દૃષ્ટાંત હતી. ધન્ય છે પતિવ્રતા સતી સંયુક્તાને!!!

વીરનારી—ચંદા.

વીરનારી ચન્દા પંજાબના પ્રખ્યાત શિખ મહારાજા રણજીતસિંહની રાણી થતી હતી. તે મહાવીર તેજસ્વિની અને પરમ ધાર્મિક હતી. જ્યારથી તેણે રણજીતસિંહને પરણીને તેના અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો ત્યારથી તે કોહિનૂરની કાંતિથી વિકસિત થઇને લાહોરના દરબારનાં રાજકીય કાર્યોમાં કુશળતા બતાવવા લાગી હતી.

ઈ. સ. ૧૮૩૯ માં, પંજાબના કેસરી મહારાજા રણજીતસિંહની ગાદીએ તેનો બાલપુત્ર દિલીપસિંહ બેઠો. તે નાની વયનો હોવાથી રાજ્યનો તમામ ભાર ચન્દાએ પોતાના હાથમાં રાખ્યો. હવે ચંદાએ પોતાની પ્રભુતા પ્રકાશ કરવા માંડી. તે નિત્ય રાજ્યકાર્યમાં ધ્યાન આપવા લાગી. તે જોઇને આખો પંજાબ દેશ તેની શક્તિથી છક થઇ ગયો. દરબારના સરદારો તેને રણજીતસિંહની પટ્ટરાણી જાણીને માન આપવા લાગ્યા અને રાજ્યની સમસ્ત પ્રજા તેને રક્ષાદેવી માનીને તેની ભક્તિ કરવા લાગી. આટલા દિવસ સૂધી તો તે અંધકારમાં હતી. પણ હવે તો તે અંદરથી બહાર નીકળીને ચારે બાજુએ વખણાવા લાગી. રણજીતસિંહના સ્વર્ગવાસથી પંજાબના રાજ્યમાં ઘણો ખળભળાટ ઉઠયો, પરંતુ વીરરાણી ચન્દાએ પોતાના બુદ્ધિબળથી બધે શાંતિ ફેલાવી દીધી હતી. તે દરરોજ નિયમિત સમયે દરબારમાં જઇને રાજકાર્યમાં ધ્યાન આપતી હતી અને

પોતાના પુત્રના રાજ્યને નિષ્કંટક કરવાને ઉત્તમ પ્રકારની રાજનીતિથી રાજ્ય ચલાવતી હતી

આવી રીતે ચંદા પંજાબનું રાજ્ય નિર્વિઘ્ને ચલાવીને સર્વને સુખ આપતી હતી, તેવામાં ઇંગ્રેજોએ પોતાના પ્રદેશની રક્ષાને માટે ઘણુ સૈન્ય બ્રિટિશ રાજ્યની સિમાપર એકઠું કરવા માડયું. બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટના આવા ઉદ્યોગથી ચદાને તથા તેની ખાલસા ફોજને શકા થવા લાગી કે રખેને રજપૂત, મરાઠા અને મુસલમાન રાજ્યોની માફક પંજાબના રાજ્યને પણ સ્વાધીન કરવા ધાર્યું હોય. આવી શકાથી ચદાએ પણ યુદ્ધ સામગ્રી એકઠી કરવા માંડી. બીજી તરફથી તેની ખાલસા ફોજે મદોન્મત્ત હાથીની પેઠે બ્રિટિશ સૈન્ય ઉપર હલ્લો કર્યો ચંદા રાણીએ ઉત્સાહભેર તેમાં ભાગ લીધો. પરતુ તેનુ આ કૃત્ય સારુ કહેવાયું નહિ. જો તે આવા ઉદ્ધત કામથી વેગળી રહી હોત અને ખાલસા ફોજને વગર કારણનો હુમલો લઇ જતાં અટકાવી હોત તો તેના રાજ્યનુ રક્ષણ થાત. પરતુ તેમ ન કરતા બ્રિટિશ સિંહની સામે તેણે બાથ ભીડી. લાલસિંહ અને તેજસિંહ એ બે સરદારોના વિશ્વાસઘાતથી તે પરાજય પામી. છતાં વીરનારી ચંદાનુ હૃદય બ્રિટિશસિંહના તેજની આગળ ઝાખુ પડયું નહિ પંજાબનો બ્રિટિશ રેસીડેન્ટ–હેન્રી લૉરેન્સ ચંદાની પ્રકૃતિથી સારી પેઠે જાણીતો હતો. ચદા જેવી વીર નારી લાહોરમાં રહ્યાથી પોતાનુ પ્રભુત્વ અક્ષય રખાશે નહીં એવો તેને દૃઢ વિશ્વાસ હતો. તેથી ચંદાને તેણે લાહોરમાં, શેખપુરમાં અને ત્યાંથી બનારસ (કાશી) માં દેશનિકાલ કરી ચન્દા શત્રુથી પરાજય પામીને દેશનિકાલ થઇ તોપણ તેના મનમાં કોઈ જાતનો વિકાર ઉત્પન્ન થયો નહિ. વીરજાયાએ વીરનારીની પ્રમાણે પંજાબનો પરિત્યાગ કર્યો તે સમયે પણ તેના મન ઉપર દુઃખની અસર થઇ ન હતી, પરતુ તેનુ ધૈર્ય તે સમયે તેવુંજ રહ્યુ હતું

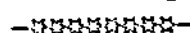
થોડા સમય પછી આ વીરનારી ચન્દાને તથા તેના બાલપુત્ર દીલિપસિંહને રાજકેદી તરીકે બ્રિટિશ સરકારે હિંદમાંથી ઇંગ્લાંડ મોકલી દીધાં હતાં. ત્યાં તેને રૂપીઆ ૫૮૦૦૦૦ નું વર્ષાસન બાંધી

આપીને ઇંગ્લાંડના જાગીરદારની માફક નૉર્ફોક પરગણામાં રાખ્યાં હતાં. ઇંગ્લાંડમાં ગયા પછી મહારાજા દિલિપસિંહ પોતાનો શિખ ધર્મ છોડી ખ્રીસ્તી ધર્મમાં વટલી ગયો હતો. તેણે એક ઇંગ્રેજ મડમની સાથે લગ્ન કર્યું હતું. વીરનારી ચન્દા પોતાના ધર્મમાં પરમ શ્રદ્ધાવાળી હોવાથી પુત્રનાં એવાં આચરણો જોઇને ઘણી ઉદાસ થઇ, એટલું નહિ પણ પુત્રનો ત્યાગ કરીને તેનાથી જૂદી રહીને મરતાં સૂધી પોતાનો ધર્મ પવિત્રપણે પાળ્યો હતો. ચન્દા પોતાની જન્મ ભૂમિના વિયોગથી દુ:ખી થઇ અંતે ઇંગ્લાંડમાં જ થોડાંક વર્ષોપર મરણ પામી હતી. દિલિપસિંહ પણ સને ૧૮૯૩ની સાલમાં ફ્રાન્સ દેશના પારિસ શહેરમાં મરણ પામ્યો છે.

ચન્દા પ્રતિ પંજાબ દેશની અપૂર્વ ભક્તિ, શ્રદ્ધા, અને પ્રીતિ હતી. આખો પંજાબ તેને દેવી પ્રમાણે ભક્તિ અને શ્રદ્ધાથી પૂજતો હતો. માતા પ્રમાણે સરલ હૃદયથી તેને માન આપતો હતો. ચન્દા ખરેખર તેજસ્વિની વીર નારી હતી અને પતિના મરણ પછી પણ તેણે પતિનું નામ અમર કરવા માટે બહુ બહુ કર્યું હતું. ધન્ય છે વીરનારી ચંદાને!

સોનરાણી.

બુંદીકોટાના હાડારાજા ચાંપરાજને 'સોના' નામે મહા પતિવ્રતા રાણી હતી. દૈવયોગે આ રાણીનું પાતિવ્રત્ય અને ચતુરાઈ ખરેખરી કસોટીએ ચઢયાં હતાં રજપૂતસ્થાનના રાજાઓને અગાઉ શહેનશાહની હજુરમાં હાજર રહેવું પડતું. તે પ્રમાણે ચાંપરાજ રાણીને ઘેર મુકી દિલ્હી જઇ રહ્યો હતો. અકબરશાહના ખાનગી દરબારમાં એકવાર રજપૂતાણીઓના પાતિવ્રત્યની વાત નિકળતાં ચાંપરાજ હાડાએ પોતાની રાણીની પતિભક્તિ માટે અભિમાન લીધું, ત્યારે શેરબેક નામના એક ઉદ્ધત મુસલમાને તેને હસી કાઢી, શાહને વિનતિ કરી કે 'મને હાડી રાણીની પરીક્ષા

લેવાની રજા આપવી જોઇએ.' અકબરશાહે તેની ઉદ્ધતા માટે ઠપકો આપ્યો પણ ચાંપરાજે વચમાં પડીને કહ્યું કે, 'ભલે, શેરબેકને રાણીના પાતિવ્રત્યની પરીક્ષા લેવાનો અવકાશ આપવો; પણ મારે ને એને એટલી શરત કે, તે હારે તો તેણે અને હું હારૂં તો મારે દિલ્હીને પાદરે ફાંસીએ ચઢવું.' શાહે શેરબેકના સામું જોયું એટલે છાતી ઠોકીને તે કબુલ થયો અને દરબારીઓમાં પરિણામ જોવાનું કૌતુહલ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યું.

શેરબેક સોનરાણીના પાતિવ્રત્યનો ભંગ કરવાને વિચારે બુંદી કોટા ગયો અને એક માલણની મારફતે તેને લલચાવવાના સદેશા ચલાવવા માંડયા. સોનરાણી એક કાબેલ અને ચતુર રજપૂતાણી હતી. માલણનો અભિપ્રાય સમજાતાં જ તેણે તેને સખત શિક્ષા કરી. શેરબેક આથી નિરાશ થયો નહિ. તેણે ધન આપી એક બીજી સ્ત્રીને ઉભી કરી અને તેણે શોભતા ઠાઠમાઠ સાથે હાડાની ફોઈ થઈ રાજમહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. રાણીને ખબર નહિ હોવાથી તે વિચારમાં પડી, પણ 'વખતે લાંબેનાં ફોઈજી હોય, અને તેમને અપમાન થાય તો રાજાજીને ખોટું લાગે' એવા વિચારથી તે તેને મળી' પેલી સ્ત્રીએ આમ તેમની વાતો કરી રાણીને ખાત્રીમાં લઈ લીધી. પ્રસંગ પડતાં હાડાની મોટાઇનાં વખાણ કરી એકવાર તેણે સોનરાણીને કહ્યું કે "વહુ! વર્ષો વર્ષ હાડાને દિલ્હી જવું પડે અને તમે આવાં વિયોગિની વ્રત લઇ લઇને શરીર સોસવી નાંખો, તે તો સારું નહિ"; સોનરાણી ખરેખર તેને ફોઈજી સમજી ભોળવાઇ. તેણે તેને ગ્રીજણાની આપી અને રાજમહેલ, અંતઃપુર વગેરે સઘળું સાથે ફરીને દેખાડયું. પેલીએ પરિચય કરતાં કરતાં તેના અંગ ઉપરનાં કેટલાંક ચિહ્ન જોઇ લીધાં અને છેલ્લે રજા લેતી વખતે કહ્યું કે, 'વહુ! મારો ભત્રિજો નથી એટલે મારાથી બીજું તો કંઇ મગાતું નથી પણ તમારી પાસે જે તેની મુદ્રાવાળી કટાર છે તે આપો તો સારું,' રાણીએ નમ્ર થઇ જવાબ આપ્યો કે, 'ફોઈજી! તમારા ભત્રિજા નથી તેથી શું? તમે કહો તે હું તમને આપું, પણ આ કટાર તો એમણે મને દાંપત્ય

સ્નેહમાં આપી છે, એટલે હું તે આપી શકું નહિ. બીજું જે જોઇએ તે માગો.'

પેલી સ્ત્રીએ રાણીને ભોળવવાને ખરેખરો ઢોંગ કર્યો. તે બોલી કે 'કંઇ નહિ, હું જ મૂર્ખ કે મેં 'સોનાની ઝાલ પાણીમાં નાંખી.' મારો ભત્રિજો હોય અને માગ્યું હોય તો સઉ મળે. પણ પારકી જણી આગળ માગ્યું તે કંઇ મળે ? રહેવા દો.' તે ત્યાંથી ચાલી. રાણીએ 'તેને રીસ ચઢશે અને રાજાને ઠીક લાગશે નહિ' એમ ધારી છેલ્લે કટાર આપી. પછી પેલી સ્ત્રી શેરબેક પાસે ગઇ અને શેરબેક કટાર લઇ તથા રાણીના અગ ઉપરની ઇધાણીઓ જાણી લઇ ફૂલાતો ફૂલાતો દિલ્હી ગયો. દરબાર વચ્ચે જ્યારે તેણે રાણીના શીલભગની ખોટી વાત કહી, પુરાવામાં તેના શરીર ઉપરની નિશાનીઓ વર્ણવી, કટાર શહેનશાહની સન્મુખ મુકી ત્યારે, ચાંપરાજનું મુખ ઉતરી ગયું અને હિંદુઓને હલકા પાડવામાં જ હમેશાં મગરૂરી લેનારા દરબારીઓનાં મુખ ઉપર હાસ્ય તરી આવ્યું. 'હાડાજી ! ફાંશીએ ચઢો' એમ શેરબેકે સવાલ કર્યો ત્યારે, ક્રોધાવેશમાં હાડે કહ્યું કે, 'જહાંપન્નાહ ! મને બુંદી જઇ સોનને તિરસ્કાર કરી આવવાની મહેતલ આપો. પહાડસિંહ મારો જામીન છે.' પહાડસિંહ નામના હાડાના મિત્ર રજપૂતે દરબાર વચ્ચે ઉભા થઇ કહ્યુ કે 'હાડાને રજા આપો. જો તે વખત સર ફાંશીએ ચઢવાને હાજર નહિ થાય તો હું ફાંશીએ ચઢીશ.' અકબરશાહે હાડાને રજા આપી.

ચાંપરાજ ક્રોધમાંને ક્રોધમાં મજલ દડમજલ કરતો ઘોડે દહાડે બુંદીકોટા ગયો. રાજમહેલમાં જઇ સોનરાણીને બોલાવી તિરસ્કારથી તેણે તેને કહ્યુ કે 'ધિક્કાર છે તારા જેવી દુષ્ટ સ્ત્રીને ? તેં મારુ નામ, કુળ અને છેટલે રજપૂત નામ પણ વગોવ્યુ ધિક્કાર છે તારા જેવી સ્વૈરિણીઓને કે જેમણે જગતને નરકમાં નાંખેલુ છે.' 'રાજાજી ! શુ છે ? આપ શું કહો છો ?' એમ સવાલ કરતી સોનાંને નહિ સાંભળતાં, ફરીને પણ કેટલાંક કઠોર અને તિરસ્કારનાં વચન કહી, ચાંપરાજ ત્યાંથી તુરત જ પાછો ફર્યો. સોનરાણી હવે સમજી

ગઇ. તેણે જાણ્યું કે 'કંઇ દગો થયેલો છે અને રાજાને કોઇએ મારા પાતિવ્રત્ય માટે શકા જ નહિ પણ ખરેખર ભમાવી મુક્યા છે.' દાસીઓને લઇ વેશ બદલી તુરત જ તે બીજે રસ્તે દિલ્હી જવાને ઉપડી અને સાંઢણીઓ ઉપર રાત્રી દિવસ અવિશ્રાંત પ્રવાસ કરી ચાંપરાજની પહેલાં ત્યાં જઇ પહોંચી. મિત્રની વતી મુદત થઇ જવાથી પહાડસિંહ ફાંશીએ ચઢતો હતો એટલામાં ચાંપરાજ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. રજપૂતના વચન પાળવાના ગુણને લીધે ખુશ થયેલા પાદશાહે તેને તે દિવસે ફાંશીએ નહિ ચઢાવતાં કેટલીક મુદત આપી સોનરાણીએ દિલ્હી આવી સઘળી હકીકત જાણેલી હોવાથી વગસગ લગાડી શહેનશાહની દરબારમાં મુજરો કરવાની રજા મેળવી. બુદીકોટાની ગણિકા મુજરો કરનાર છે,'એમ જાહેર થવાથી મોટો દરબાર ભરાયો. ચાંપરાજ પણ તેમાં હાજર થયો. પછી ગણિકાના વેશમાં સોનરાણી સાજ સાથે દરબારમાં દાખલ થઇ અને પોતાના ગાન ચાતુર્યથી સભાને તથા શાહને એવાં ખુશ કરી નાંખ્યાં કે શાહે તેને ઇનામ માગવા ફરમાવ્યું.

સોનરાણી બોલી કે—જહાંપનાહ! તમારી સભામાં જે શેરબેક મીયાં છે, તે મારે ત્યાં રહી દામ આપ્યા વગર નાશી આવ્યો છે માટે તેનુ નાક મને અપાવવું

સભાજનો શેરબેક મીયાંના સામું જોવા લાગ્યા અને મીયાં તો દિઙ્મૂઢ બની ગયા. શાહે તેની સામું જોઇ કહ્યું કે, મિયાં! ઉમરાવજાદાએ તો ગણિકાનાં નાંણાં તુરત ગણી નાંખવાં જોઇએ, તેમ નહિ કરતાં તમે નાશી આવ્યા તો હવે નાક કાપી આપો

સોનરાણી કટાર કાઢીને શેરબેકની સામે જતાં બોલી કે, 'મિયાં ચલોજી નાક દે દો'

શાહ બોલ્યો કે, 'મિયાં દેખલો ફીરસે દેખ લો, વો પુરવાર કરેગી. પિછાન લો મગર શિર કટા જાય ગે.'

'નહિ, નહિ, જહાંપન્નાહ! કભી ભી ઉસ્કુ નહિ દેખી હું ઔર એ સબ ગલત વાત કરતી હે' આમ બોલી શેરબેક પાદશાહના સિંહાસન આગળ નમી ગયો એટલે સોનરાણીએ તુરત જ મુખ ઉપર બુરખો નાંખી દીધો અને કુલીન ક્ષત્રિયાણીની રીતે સંકોચાઈને ઉભી રહી.

આ બધો બનાવ જોઇ દરબારીઓ અને શાહ અચબો પામ્યા એક પળ દરબારમાં ચુપકીદી પ્રસરી રહી. પછી શાહે કહ્યું કે;–

'અરે! આ શું છે? આમાં કઇ અર્થ છે, માટે દરબારમાં તે ખુલ્લો થવો જોઇએ.' સોનના સામું જોઇ શાહે કહ્યું કે 'બાઇ! તું કોણ છે? જે હોય તે ખરી હકીકત દરબારને જાહેર કર.'

સોનરાણી વિનયથી બોલી કેઃ–બાવા! જહાંપન્નાહ!–

"મુજ ઉપર ગૂજરી પિતા પાદશાહ જાણી,
હું હવે ગણિકા નથી હાડાની રાણી."
જ્યારથી હાડોજી આવ્યા આપની પાસે,
હુ જપ તપ કરતી નાર બેઠી ઉદાસે

'હાડાની રાણી' એ શબ્દ સાંભળતાં જ શાહ અને દરબારીઓ ઉભા થઇ ગયા અને હજારો હજાર ધન્યવાદ આપતાં બોલ્યા કે, 'વાહ વાહ! સતી ક્ષત્રિયાણી વાહ!' ચાંપરાજને સર્વેએ ધન્યવાદ આપ્યો અને શેરબેકના ઉપર તિરસ્કાર તથા ધિક્કારની પસ્તાળ પાડી દરબારમાં સતી ચરિત્રનો અદ્ભૂત દેખાવ થઈ રહ્યો, તેથી ખુશ થઇ અકબર પાદશાહે કહ્યું કે, 'હાડાજી! હું તમારા વચન પાલકપણાંથી અને સોનાનાં પાતિવ્રત્યથી ઘણો જ ખુશ થયો છુ. હવેથી તમને દરબારમાં હાજર રહેવાની ફરજથી મુક્ત કરુ છું' સોનરાણી સામું જોઇ પાદશાહે કહ્યુ કે, 'દિકરી! તેં ખરેખરુ પાતિવ્રત્ય બતાવી, પાપીને તેનાં ફળ અપાવી, પતિવ્રતાપ્રતાપ બતાવ્યો છે, માટે હું તને મારી ધર્મપુત્રી ગણી પહેરામણીમાં તારા રાજ્યની ખડણી માફ કરુ છુ,' આમ કહી પાદશાહે સિંહાસન ઉપરથી ઉતરી સોનરાણીનો હાથ ચાંપરાજના હાથમાં આપી, દુવા દીધી

મીરાંબાઇ.

રજપૂતસ્થાનમાં મેડતાના રાજા જયમલ રાઠોડને ત્યાં સવત ૧૪૮૦ માં મીરાંબાઈનો જન્મ થયો હતો અને ૧૪૯૫ માં ઉદેપુરના યુવરાજ કુંભાજી સાથે તેમનાં લગ્ન થયાં હતાં. બેઉ પતિપત્ની કવિતાનાં શોખીન હતાં. થોડા જ વખત થયાં તેવામાં ભક્તિમાર્ગનો વિકાશ વધવા માંડયો હતો, તેમાં મીરાંએ રસ લેવા માંડયો અને વિલાસી તથા શૃંગારરસની પોષક, એવી મજેની કવિતાઓ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા અને ગોપિકાઓને ઉદ્દેશીને ગાવા માંડી કે, જેમાં યુવરાજ કુંભોજી તલ્લીન થઇ ગયા. દપતી ગાનતાનમાં ગુલતાન થઇ ગયાં અને ભક્તિ રસના પ્રવાહ સાથે વહેતાં પોતે જ કૃષ્ણ ગોપીના ભાવમાં કૃષ્ણ ગોપીરૂપ થઇ, સસારનાં સુખ લેવા લાગ્યાં.

ઉદેપુરનું રાજગૃહ શિવભક્ત હતું, તેથી સાસુ સસરા તથા બીજાં કુટુંબીઓને મીરાંની શ્રીકૃષ્ણભક્તિ પસદ પડી નહિ, અને એક તરફથી કુંભોજી જ્યારે સાંસારિક ભાવનાઓ તરફ ઢળતા ગયા ત્યારે બીજી તરફ મીરાંબાઈ પારલૌકિક ભક્તિભાવમાં મસ્ત બનતી ગઈ હજી તો દપતીના માર્ગ એક બીજાથી બહુ દૂર ગયા નહતા, એટલામાં વૃદ્ધ રાજાના સ્વર્ગવાસથી કુંભોજી રાજા થયા અને ઐહિક પ્રવૃત્તિમાં વધારે અને વધારે ગુથાવા માંડયા. મીરાંબાઇ મહારાણી થયાં અને છૂટ મળી તેનો સદુપયોગ કરતાં, સાધુ સતને સત્કારતાં અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની ભક્તિનાં કીર્તનપદ ગાતાં તથા ગવરાવતાં ભક્તિભાવમાં મસ્ત બની ગયાં. કુંભાજી કનૈયો કે કનૈયો કુંભોજી અને મીરાં ગોપી કે ગોપી મીરાં, એવી ઉચ્ચ ભાવનાએ, રહેતાં રહેતાં તેના મનમાં જન્મ લીધો અને ભાવનામય શૃંગાર ભક્તિનો ઉછાળો હૃદયમાં વધવા માંડયો. કુંભોગણો રાગમાં રગાયા ત્યારે મીરાએ ભાવનામય શૃંગારની આગળ શારીરિક શૃગારને તુચ્છ માની, ગમે તેવાં વસ્ત્ર પહેરવાં અને ગમે તેવાં નીચ ઉચ્ચ ભાવ વગરનાં ભક્તની સાથે પણ ભક્તિ કરવી

એ માર્ગને લીધો, એટલે કુટુંબીઓએ રાણાને આડુ અવળું ભેરવી દંપતીના સ્નેહમાં કંઇ વિચ્છેદ પડાવ્યો.

બેઉ પતિપત્નીના માર્ગ એક બીજાથી ઘણે દૂર પડી ગયા અને વહેમનો ઓળો નિંદક લોકોએ રાણાની આગળ મોટો ને મોટો થતો જતો દેખાડયો. મીરાંએ રાજ મહેલમાં સંત સાધુને બોલાવી, શ્રીકૃષ્ણ કીર્તનમાં કાળ ગાળવા માંડયો. તેથી કંટાળી રાણાએ ત્યાંથી રજા આપી. મીરાંબાઇએ મહેલમાંથી નીકળી, કૃષ્ણ મંદિરનો આશ્રય લીધો અને ત્યાં પણ ભક્તિરસની ધૂન મચાવવા માંડી. મંદિર રાજવાડામાં હતું, એમ કહેવાની અત્રે અગત્ય નથી. મીરાંની ભક્તિથી ખેંચાયલા ભક્તો ટોળાંબંધ ત્યાં આવવા માંડયા. મીરાં ભક્તોમાં નાતજાતનો કે ઉચ્ચ નીચનો ભેદ રાખ્યા વગર ભક્તિના ગાન તાનમાં ગુલતાન રહેવા લાગ્યાં. આવે વખતે એકવાર તેમનાં નણંદે આવી મીરાંબાઇને કહ્યું કેઃ–

" , > ભાભિ! આ શો માંડયો ઉતપાત;
અહીંયાં આવીને કુટુંબ લજાવ્યું, મહીએર લજાવ્યાં માત તાત. મીરાં૦
અંબર આભરણ પે'રો અનુપમ, સજો સુંદર શણગાર;
મહેલે પધારી રાણાંજી તણેરે, રમી રીઝવી લ્યો ભરથાર. મીરાં૦
છાપાં તિલક આશી તુલસીની માળા, નાચો ખુદ્દો વેરાગીને વેશ;
સગ મુકી દ્યો સાધુ સંતનોરે, રાણોજી તો કરે સૂણી કલેશ. મીરાં૦
મીરાં–મીરાં કહેરે બાઇ! કલેશ ટળવાનો, એક જ છે ઉપાય;
કે'જો રાણાજીને સાધુ સેવે, પ્રીતે નૃત્ય કરી હરિ ગાય મીરાં૦
સોનું રૂપુ પે'રેલ ઘણું બાઇ, નાંખી દ્યો ડાક ડમાળ,
છાપાં તિલક ધારી સાધુમાં બેસો, પે'રો તુલસીની માળ. મીરાં૦
તમો પણ જાઓ શીદ સાસરેરે બાઇ, વૃથા વળગો દેહ,
મન ગમતા મોહન વર સાથે, સરવ તજી કરો સ્નેહ. મીરાં૦"

મીરાંનાં આ વચન સાંભળી, તેમની નણંદને નખ શીખ ઝાળ લાગી અને રાણાજી પાસે આવી પોતાને કહેલાં વચન માટે બહુ કકાશ કર્યો. રાણાજી આથી રીસે ભરાયા અને વિખનો પ્યાલો

ભરી એક સેવક સાથે તેમની ઉપર મોકલાવ્યો. મીરાંબાઇ શ્રી કૃષ્ણચદ્રની પૂજા કરી નૈવેદ્ય કરવાની તૈયારીમાં હતાં, એટલામાં રાણાએ મોકલેલો વિખનો પ્યાલો સેવકે લાવી તેમના હાથમાં આપ્યો અને કહ્યુ કે, 'રાણાજીએ આ વિખ મોકલ્યું છે, તે પી જઇ લોક નિંદાનો અંત આવવા દો' મીરાંબાઈએ હસીને પ્યાલો હાથમાં લીધો અને કહ્યુ કે 'કનૈયો તે રાણો અને રાણો તે કનૈયો એમ જ હું માનુ છુ. આ પૂજા થઇ રહી છે અને કનૈયા રાણાજીને નૈવેદ્ય કરવાનું છે એટલે તેમને તે ધરાવી હું તે પી જાઉં છું.' આમ કહી શ્રીકૃષ્ણને ધરાવી વિષનો પ્યાલો ગટગટાવી ગયાં. સેવકે જઇ રાણાને વાત કહી. સાંજ પડી અને સવાર થયું, પણ મીરાંબાઇને કંઈ થયુ નહિ, ત્યારે રાણાને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો.

પતિ એ જ પરમેશ્વર અને પરમેશ્વર એ જ પતિ, એવા અનન્ય ભાવથી મીરાં ભક્તિમાં એક તાર રહેવા લાગી. તેથી દેશ દેશાવરમાં તેની નામના થઇ અને ઘરોઘર તેના ભક્તિરસથી ઉભરાઇ જતાં તથા વિલાસી ભાવથી ભરપૂર પદો ગવાવા લાગ્યાં. મીરાની ભક્તિથી ખેંચાઇ હજારો લોક અને દૂર દેશાવરના સંતો તેને મળવાને આવવા લાગ્યા. મીરાંની ભક્તિ આખરે દિલ્હીના પાદશાહ અકબરના દરબારમાં પણ વખણાઇ. શાહ અકબરે તેને જોવાનો વિચાર કર્યો. કહે છે કે, તાનસેનને લઇ શહેનશાહ સાધુ સંતના વેશમાં મીરાંને મળવા ગયો, અને તેની ભક્તિ જોઈ એવો પ્રસન્ન થયો કે, નવ લાખનો હીરાનો હાર તેણે મીરાંના આરાધ્ય દેવ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને અર્પણ કર્યો.

મહામૂલ્યવાન હાર મીરાંની પૂજામાં આવતાં, નિંદક લોકોએ અનેક જાતની સારી ખોટી વાતો ઉરાડી અને રાણાએ તેથી નાખુશ થઇ તેને ઉદેપુર છોડી જવાનો હુકમ કર્યો. એમ કહેવાય છે કે, પ્રથમ તો રાણાએ મીરાને મારી નખાવવાનુ ફરમાવ્યુ હતું. પણ એ દુષ્ટ કાર્ય કરનાર કોઇ નહિ મળવાથી જ તેને ઉદેપુરમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવી. મીરાં કે જેનુ મન ભક્તિમાં તરી રહ્યું હતુ, તેણે રાણાનો હુકમ માથે ચડાવ્યો.

મીરાબાઈને ઝેરનો પ્યાલો આપે છે

અને ઉદેપુરથી નીકળી વૃંદાવન ગઇ. શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના ચરણારવિંદથી પવિત્ર થયેલા પુલિનવાળાં યમુનાજીના પ્રદેશમાં મીરાંએ શ્રીકૃષ્ણભક્તિની એવી ધૂન લગાવી કે, ઉત્તર હિંદુસ્તાન, રજપૂતસ્થાન, માળવા અને ગુજરાત તેમનાં મનોહર ગાનથી ગાજી રહ્યાં. કૃષ્ણભક્તિનો હિંદુસ્તાનમાં આ પ્રમાણે પડઘો પડયો, એટલામાં કુંભારાણાનો મોહ પણ ઉમ્મરના વહેવા સાથે ઉતરી ગયો અને તેને મીરાં રાણી યાદ આવી તથા તેનો તિરસ્કાર કરી, કાઢી મૂકવા માટે અત્યંત પશ્ચાત્તાપ થવા માંડયો.

કુંભો રાણો જેમ જેમ મીરાંબાઇની કીર્તિ સાંભળતો ગયો તેમ તેમ તેને અધિકાધિક પ્રેમ વધતો ગયો. આખરે રાણાએ વૃંદાવન જવાનો નિશ્ચય કર્યો. કંઇક મીરાંની પરીક્ષા લેવા અને કંઇક મોગલ રાજ્યમાં ઓળખાઈ ન જવાના કારણે, રાણાએ સાધુના વેશમાં વૃંદાવન જઈ, મીરાંના મઠમાં ઉતારો લીધો. હજારો ભકતોની મધ્યે શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરતી મીરાંને જોઈ, રાણાને તેની ઉપર બહુ જ પ્રેમ થઈ આવ્યો અને સમજાયું કે આ કુલનારીએ મારા કુટુંબને લાંચ્છન લગાડયું નથી, પણ ઉલટું દિપાવ્યું છે. એકવાર હજારો ભક્તજનની મડળી મળી હતી અને મીરાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની આરતિ કરવાની તૈયારી કરતી હતી, એટલામાં ભકતોમાંથી આગળ ધશી આવી રાણાએ નજીક જઈને કહ્યું કે, 'આ યાચકની એક યાચના છે.' મીરાએ ઉત્તર આપ્યો કે, "ભક્તિરસ સિવાય યાચકને આપવાને મારી પાસે બીજું કઇ જ નથી, અને તે જોઇતી હોય તો અમારામાં તલ્લીન થાઓ." "તમારામા તલ્લીન કરવાની જ યાચના છે? બીજી નહિ?" એમ રાણાજી હશીને બોલ્યા કે તુરત જ સ્વરસધાન ઉપરથી મીરાબાઇએ તેમને ઓળખ્યા અને તાનમા આવી જઇ એક મધુર ગાનની સાથે રાણાજીની આરતિ ઉતારી તેમને પગે પડી. સાધુ વેશમાં પતિને જોઇ ગળગળે સાદે તે બોલી કે, 'આખરે હું આપને યાદ આવી અને દર્શન દીધાં તેથી આ કિંકરી બહુ જ પ્રસન્ન થઇ છે, બોલો હવે શી આજ્ઞા છે?'

ભક્તજનનો સંઘ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. રાણાએ વિનયથી કહ્યું કે, 'હે સુંદરિ! હવે મેવાડ ચાલો અને મારા દેશને પાવન કરો.' મીરાંબાઇ કે જેમને કંઇ રાગ જ નહતો તે તુરત તૈયાર થયાં અને સપાટાપૂર મોગલ હદ ઓળંગી હજારો ભક્તજનોની સાથે પોતાની હદમાં દાખલ થઇ ગયાં. મેવાડની હદમાં દાખલ થતાં જ રાણાએ મહારાજાનો અને મીરાંએ મહારાણીનો વેશ ધારણ કર્યો અને બેઉ પતિપત્ની મોટા આનંદથી રાજધાનીમાં આવ્યાં. રાણોજી મીરાંના ભક્ત અને મીરાં રાણાની ભક્ત બની, સંસાર અને ભક્તિએ ઉભયનું સેવન કરતાં તેઓ દંપતી અનન્ય સુખ લેવા લાગ્યાં. મીરાંબાઇએ મહારાણી પદે સંસાર સુખ લીધું, ભક્તિરસનો પ્રવાહ લોકમાં વહેવરાવ્યો અને 'મીરાં માર્ગ' નામનો પંથ શુદ્ધાં ચલાવ્યો. સંસારમાં રહીને જ ભક્તિ કરવાનો તેનો હેતુ રાખ્યો. મહારાણી મીરાંએ આ પ્રમાણે સંસાર, રાજ ને પારલૌકિક સુખનો આનંદ લેતાં પતિની સાથે અનેક લોકોપયોગી કાર્યો કર્યાં અને ઉભય કુળને શોભા આપી. આવી પતિપરાયણ અથવા પતિ પરમેશ્વર અને પરમેશ્વર એ જ પતિ, એમ માનનારી લોકોત્તર સ્ત્રીઓને ધન્ય છે.

ભટ્ટી—કર્મદેવી.

કર્મદેવી રજપૂતાનામાં આવેલા અન્તિ નગરના રાજા માણિકરાવની પુત્રી હતી. તે રૂપ, ગુણ અને સૌંદર્યથી ભરપૂર હતી. તેનો પ્રથમ સંબંધ તેના પિતાએ રાઠોડ વંશના મંડોરના રાજકુમાર અરણ્યકુમારની સાથે કરવાનો વિચાર કર્યો હતો. પરંતુ કર્મદેવીની ઇચ્છા તેને પરણવાની નહોતી. એ વખતે જેસલમીરની પાસે પુગલ રાજ્યમાં રણાંગદેવ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને સાધુ નામે એક પુત્ર હતો. તે ઘણો જ બહાદુર અને તેજસ્વી પુરુષ હતોઃ તેના પરાક્રમની વાતો કર્મદેવીને કાને પડી, ત્યારથી એ રાજપુ-

ત્રની સાથે પરણવાની તેની ઇચ્છા હતી આ બાબત કર્મદેવીએ સાધુને લખી જણાવતાં તેણે પણ લગ્નને માટે હા પાડી પછી માણિકરાવે પુત્રીની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને મુગલ રાજકુમાર સાધુની સાથે પરણાવીને તેને ઘણું ધન અને મણિમુક્તા ઇત્યાદિ આપીને સાધુની સાથે વિદાય કરી સાધુ પોતાના ભટ્ટીસ્વારો સાથે કર્મદેવીને લઇને રાજધાની તરફ જવા નિકળ્યો. ચંદન નામની જગ્યાપર વિશ્રાંતિ લેવા માટે મુકામ કર્યો. તે સમાચાર મંડોરના રાજકુમાર અરણ્યકુમારને થતાંવાર તે વેર લેવાને માટે ચાર હજાર રાઠોડ સૈન્ય સાથે આવી પહોંચ્યો. તેને જોઇને સાધુ પણ લઢવા માટે તૈયાર થયો. સને ૧૪૦૭ માં એક રજપૂત કન્યાને માટે એવી રીતે એ રજપૂત વીરો ચદન નામની જગો આગળ લડવાને મેદાન પડયા. બન્ને વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થયું. એક એકનાં ઘણા માણસો કપાવા લાગ્યાં. આ બનાવ જોઇને કર્મદેવી જરા ભય ભીત થઇ નહિ. પ્રિયતમના જયની આશાને સશયમાં ડોલાં ખાતી જોઈ, કર્મદેવી મુંઝાઇ નહિ પણ હિમ્મતની સાથે પ્રાણપતિને ઉત્સાહી કરવા લાગી. પતિનુ મહાપરાક્રમ જોઇને મનમાં ને મનમા ધન્યવાદ આપવા લાગી. સાધુના પરાક્રમથી ૬૦૦ રાઠોડો રણભૂમિપર માર્યા ગયા. સાધુનું પણ અરધું સૈન્ય માર્યું ગયું છતાં કર્મદેવી ધીરજથી ઉભી રહીને પતિને કહેવા લાગી કે–હું તમારુ પરાક્રમ જોઇશ અને તમને સહાયતા કરીશ. સાધુ, વીરબાલા કર્મદેવીની અસાધારણ ધીરજ જોઇ ઘણો ખુશી થયો. શત્રુ સાથે દ્વદ્વ યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. બન્ને વીરપુરુષોના હથિયારના ઘર્ષણથી અગ્નિના તણખા નિકળ્યા સાધુએ અરણ્યકમલના હાથ ઉપર તરવારનો ઝટકો માર્યો. અરણ્યકમલે પણ સાધુના મસ્તક ઉપર તરવારનો ઝટકો લગાવ્યો. કર્મદેવીએ જોયુ કે પ્રાણેશ્વરના મસ્તકપર તરવાર વાગી છે. બન્ને જુવાનો પરસ્પરના શસ્ત્ર પ્રહારથી અચેત થઈને રણભૂમિપર પડયા અરણ્યકમલ થોડી વારે સચેત થયો, પણ સાધુ તો એ નિદ્રામાથી પૂરીને ઉઠયો જ નહિ. કર્મ-

દેવી રંડાઇ, તેની બધી આશા ધુળમાં મળી ગઇ. આજે ઉજડ અરણ્યમાં તેનુ શિરોરત્ન લુટાઇ ગયુ. તે પછી કર્મદેવીએ ધૈર્ય ધારણ કરી તે રણક્ષેત્રમાં ચિતા તૈયાર કરાવી, પ્રાણપતિને ખોળામાં રાખી, શાંત ભાવથી અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. જોત જોતામા તેનુ સુંદર શરીર બળીને ભસ્મ થયું, પરતુ તેની કીર્તિ નાશ ભઇ નહિ. તેજસ્વિની વીરબાળા કર્મદેવી અસાધારણ પતિભક્તિ દેખાડીને પોતાનુ નામ પતિવ્રતાઓમાં અમર કરી ગઇ.

તારાબાઈ.

આ વીરનારી રજપૂતાનામાં આવેલા ટોડાના રાજા રાવસુરતન સોલંકીની પુત્રી થતી હતી. તે ઘણી જ રૂપાળી, ગુણવાન, અને શૂરવીર હતી. એક દિવસે તારાબાઈ લડાઇનો પોશાક પહેરી, નિડરપણે ઘોડા દોડાવતી જતી હતી. તે સમયે મેવાડના રાજા રાયમલ્લનો પુત્ર જયમલ્લ ઘોડા ઉપર બેસીને ત્યાંથી જતો હતો તેની નજર તારાબાઇપર પડી તેનુ અનુપમ સૌંદર્ય અને ઘોડાપર બેસવાનુ કૌશલ્ય જોઇને તે આશ્ચર્યમા પડી ગયો. આ વીરનારીએ તે જુવાન રાજપુત્રના હૃદયની આશા નિરાશા વચ્ચે મોટુ યુદ્ધ કરાવ્યુ તેના ઉત્તરોત્તર વિચારોથી તે ક્ષત્રિયકુમાર અધિરો બની ગયો.

જયમલ્લને તારાબાઇ સાથે પરણવાની અભિલાષા થઇ, પણ રાવસુરતને તેની આશાને સફળ કરી નહિ લીલા નામે એક પરાક્રમી પઠાણ રાવસુરતનેજ દેશમાથી બહાર કાઢીને ટોડા સ્વાધીન કરી બેઠો હતો, તેથી રાઓ સુરતન દેશ નિકાલ થઇ કન્યારત્નની સાથે મેવાડના રાજ્ય માહેલા વેદનોર ગામમા આવીને રહ્યો હતો સુરતનની પ્રતિજ્ઞા એ હતી કે, જે કોઇ બાહુબળથી ટોડા જીતે તેની સાથે તારાબાઇને પરણાવવી જયમલ્લ રાઓ સુરતનની પુત્રી સાથે પરણવાને અભિલાષી થઇને ટોડા જીતવાને નિકળ્યો પરતુ સુરતનની પ્રતિજ્ઞાને પાર પાડી શકયો નહીં. મઠાણે પરાક્રમથી

તેને પાછો હાંકી કાઢયો. હાર્યા છતાં પણ જયમલ્લ વેદનોરમાં જઇને તારાબાઇને પરણવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. તેપરથી રાઓ સુરતને જયમલ્લને મારી નાંખ્યો.

ધીમે ધીમે તે જયમલ્લના નાશની વાત રાણા રાયમલ્લને કાને પહોંચી. એકાએક ક્રોધથી તેનાં ભવાં વક્ર થઈ ગયાં અને બન્ને આંખો લાલ થઈ ગઈ. પ્રાણાધિક પુત્રના મરણથી તે ગભરાયો નહીં, પણ તેણે ગભીર સ્વરથી કહ્યું કે, "જે કુલાંગાર પુત્ર પિતાનું ગૌરવ એવી રીતે નાશ કરવાને તૈયાર થયો હતો તે એવી જ શિક્ષાને પાત્ર હતો. રાઓ સુરતને એ કુલાંગારને યોગ્ય શિક્ષા કરીને ક્ષત્રિય ધર્મ બજાવ્યો છે. એ પ્રમાણે કહીને રાયમલ્લે પોતાના પુત્રને મારનારા રાઓ સુરતનને મોટા સત્કાર સાથે વેદનોરનું રાજ્ય આપ્યું. તે પછી રાયમલ્લનો બીજો પુત્ર પૃથ્વીરાજ હતો, તેણે તારાબાઇનું પાણિગ્રહણ કરવાની આશાથી વેદનોરમાં રાઓ સુરતનની પાસે જઇને પ્રતિજ્ઞા કરી કે, ટોડા સર કરીને આપને ન સોંપું તો આપ મને પણ ખરો ક્ષત્રિય કહેશો માં. તારા બાઈએ પૃથ્વીરાજનાં અસાધારણ સાહસ અને પરાક્રમની વાત પ્રથમથી જ સાંભળી હતી અને હમણાં તેને મહાન્ કાર્ય કરવા માટે આવેલો જોઇને તેની અર્ધાંગના થવાનો તેણે સકલ્પ કર્યો. પૃથ્વીરાજે તુરત યુદ્ધની તૈયારી કરી; તે વેળાએ તારાબાઇ પિતાની આજ્ઞા લેઇને પૃથ્વીરાજની સાથે લડાઈમાં જવાને તૈયાર થઇ.

પૃથ્વીરાજ અને તારાબાઇ પાંચસો ઘોડેસ્વારો સાથે ટોડા જીતવાને નિકળ્યાં. ટોડામાં જઈને જુવે છે તો પઠાણ એશ આરામમાં પડેલો હતો. પૃથ્વીરાજ અને તારાબાઇએ તેનાપર હલ્લો કર્યો ને તેને ઠાર કર્યો. પોતાના ઉપરીને મરણ પામેલો જોઈ પઠાણો ગરબડ મચાવવા લાગ્યા એવામાં પૃથ્વીરાજ ને તારાબાઈ ઘોડા દોડાવીને નગરના દરવાજા ઉપર ચઢી આવ્યાં. એ વખતે એક હાથી તેમનો જવાનો રસ્તો રોકીને ઉભો હતો. તેને જોઈને તારાબાઇએ પોતાની તરવાર વડે તે હાથીની સૂંઢ કાપી નાંખી; તેથી હાથી અધિરો

થઇને ભાગવા લાગ્યો. વીરબાળાનાં અસાધારણ પરાક્રમથી બંધ દરવાજા ખુલ્લા થઇ ગયા અને તેઓ પોતાના સ્વારો સાથે નગરમાં દાખલ થયાં

ત્યાર પછી અફઘાનો ટોળા બંધ થઇને લડાઇ કરવા લાગ્યા. પરંતુ તેઓ રજપૂત સૈન્ય સામે ટકી શકયા નહિ. તારાબાઇએ એ યુદ્ધમાં ઘણું પરાક્રમ બતાવ્યું. એ મહાશક્તિના પરાક્રમથી પઠાણો પરાજીત થયા અને ટોડામાં પાછો રજપૂતવિજયનો વાવટો ઉડવા લાગ્યો. વીરપુરુષ પૃથ્વીરાજની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ. પૃથ્વીરાજે રાઓ સુરતનને ટોડાનું રાજ્ય સોપ્યું અને રાઓ સુરતને તારાબાઇને પૃથ્વીરાજ સાથે મોટી ધામધુમથી પરણાવી.

પૃથ્વીરાજ મેવાડમાં આવીને તારા બાઇની સાથે કમલમેરના મહેલમાં રહેવા લાગ્યો. ત્યાર પછી તેણે ઘણીવાર લડાઇ કરી હતી. તે સર્વ લડાઇઓમાં તારાબાઈએ તેને ઉત્સાહ આપ્યો હતો. પરંતુ તે જોડું ઘણો વખત સૂધી આ સંસારમાં સાથે રહી શક્યું નહિ. શિરોહીના રાજા પ્રભુરાવની સાથે પૃથ્વીરાજની બેહેનને પરણાવી હતી. તેની સાથે પ્રભુરાવ સારી રીતે વર્તતો નહતો, એ માટે પૃથ્વીરાજે શિરોહીમાં જઇને પોતાની બેહેનના જોડ પ્રભુરાવને માથે લેવડાવ્યા. આ અપમાનનું વૈર લેવા માટે પ્રભુરાવે નિશ્ચય કર્યો અને તેણે ચાર પાંચ દિવસ સૂધી પૃથ્વીરાજને રાખીને ઘણી મહેમાનદારી કરી અને જ્યારે પૃથ્વીરાજ ઘેર જવા માટે નિકળ્યો ત્યારે તેણે રસ્તામાં ખાવા માટે ઝેરવાળા લાડુ આપ્યા. તે લાડુ ખાધાથી પૃથ્વીરાજના શરીરમાં ઝેર વ્યાપી ગયું. તે વિષેની તેણે તારાબાઇને ખબર મોકલી. પરંતુ તેના જતા પહેલાં તો તે મરણ પામ્યો. તારાબાઇ પોતાના પતિને મરણ પામેલો જોઇને તેની સાથે પરલોકમાં જવાને તૈયાર થઇ અને ચિતા ખડકાવી પોતાના ખોળામાં પતિનું મસ્તક રાખીને બળતી આગમાં પતિની સાથે બળી મરી. ધન્ય છે પતિવ્રતા તારાબાઇને !

મીનલદેવી.

કર્ણાટકના રાજા જયકેશીને મીનલદેવી નામે એક પુત્રી હતી. રાજાએ તેને સર્વ જાતની કેળવણી આપી હતી. તેમ ચિત્રવિદ્યા અને ગાન કળામાં તે એકકો નીવડી હતી. ઉમ્મર લાયક થતાં જ્યારે માત પિતાએ વરની તજવીજ કરવા માંડી ત્યારે મીનલદેવીએ પોતાની અનીચ્છા બતાવી. યોગ્ય વરના અભાવે અને કુવરીની પરણવાની અનીચ્છાને લીધે રાજા જયકેશી અને રાણી દિલગીર થયાં. આમ કરતાં કરતાં જુવાન રાજકન્યાને એકવાર સ્વપ્ન થયુ; તેમાં તે એક રાજકુંવરને પરણી અને વરને મળતી મળતી જ તે નવોઢા આનાકાનીમાં જરાતરામાં જાગી ઉઠી. સ્વપ્નામાં પોતે વરેલા વરની રાજકન્યાએ સવારમાં ઉઠીને છબી ચિતરી કાઢી અને સખીઓને જણાવ્યું કે; 'આ રાજકુવર જો મળી આવે તો હું પરણુ.' સખીઓએ રાજમાતાને અને તેણે રાજાને વાત કરતાં રાજાએ તે છબી પોતાના રાજમાં રહેતા પરદેશી એલચીઓને બતાવી. ગુજરાતના એલચીએ તેને 'કરણરાજ'ની છબી તરીકે ઓળખી. જયકેશીએ પછી રાજ ચિતારાને બોલાવી મીનલદેવીની છબી ચિતરાવી અને તે બન્ને છબીઓ લઇ ગુજરાત જઈ, બનેલા અવનવા બનાવની કરણને વાત કરી, રાજકુંવરીનુ માગુ કરવાને મોકલ્યો.

કર્ણાટકથી નાળિએર લઇને ગયેલી મડલી પાટણ પહોંચી અને જુવાન રાજાને જોઇ સ્વપ્નમા થયેલી મુલાકાત ઉપરથી રાજકુવરીએ કાઢેલા ચહેરાનું તદ્રૂપ જોઇ વિસ્મય પામી. સભા ભરી કરણ રાજાએ કર્ણાટકથી આવેલી મડળીની મુલાકાત લીધી. કર્ણાટકી ચિતારાએ, બનેલા બનાવની હકીકત કહી, મીનલદેવીએ ચિતરેલી રાજાની છબી અને પોતે ચિતરેલી મીનલદેવીની છબી દરબારમાં સર્વની સમક્ષ રજુ કરી. જયકેશી તરફથી સોનાનુ શ્રિફળ અને ભેટ ધરી માગુ કર્યું. જુવાન કરણરાજા મીનલદેવીની શક્કાદાર

છબી જોઈ પ્રસન્ન થયો અને બેઉ છબીઓ મુખ્ય મંત્રીએ પડદામાં બિરાજેલાં રાજમાતા ઉદયમતિને બતાવીને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. રાજમાતાએ આવી અલૌકિક રીતે રાજકુંવરીને પોતાના કુંવર ઉપર લાગેલી રઢથી રળીઆત થઇ. જયકેશીનુ માગુ સ્વીકારી, મંડળીને મોટો સિરપાવ આપવાનો તથા પાટણથી પોતાના દરજ્જાને શોભે તેવું ખાંડું મોકલી, કન્યાને પાટણ તેડાવવાનો હુકમ આપ્યો. આ વાત સાંભળી પાટણની પ્રજા પ્રસન્ન થઇ અને વિવાહની સઘળે ઠેકાણે વધાઈઓ અપાઇ.

જુવાન રાજા ચમત્કારી બનાવ ઉપર અને મીનલદેવીના છબીમાંથી દર્શન દેતા મનોહર સૌંદર્ય ઉપર એકાંતમાં મનોરથ કરતો, યદચ્છાએ મળી આવેલી પોતાની અર્ધાંગના થનાર અલબેલીના આગમનની આતુરતાથી રાહ જોવા લાગ્યો. આણી તરફ કર્ણાટકથી માગુ કરવા ગયેલી મંડળી અને રાજમાતાએ ખાંડુ મોકલેલુ ગુજરાતી રાજવંશીઓનુ મંડળ થોડા વખતમાં મજલ દર મજલ કરતું કર્ણાટક પહોંચી ગયું અને જયકેશીએ તેનો મોટો સત્કાર કરી પોતાના વૈભવને શોભા આપે, એવી પહેરામણિ કરી રાજકન્યા મીનલદેવીને સાસરે વળાવી કન્યાને લઈ ગુજરાતના રાજવંશીઓ થોડા જ વખતમાં પાટણ ખાતે પાછા ફરી આવ્યા અને મોટી ધામધુમથી પાટણમાં કરણરાજ અને મીનલદેવીનાં લગ્ન થયાં.

એક બીજાને મળવાને માટે તલસી રહેલાં વર વહુ પવિત્ર પ્રાણિગ્રહણના વિધિથી એક બીજાના હાથમાં એક બીજાનો હાથ આપી પ્રસન્ન થયાં. પરંતુ દૈવની ગતિ ખરેખર વિચિત્ર જ છે કે, અંતઃપુરમાં જતા અને વહુરાણીનુ મુખ જોતાં જ રાજા ખિન્ન થયો અને 'છબીમાં જણાતુ સૌંદર્ય આ નહિ' એવો જ અણધાર્યો તેને ઓચિંતો વહેમ પડયો. તેનુ મન ખિન્ન થયું અને મીનલદેવીના પ્રવાસ ઉપર, તેના અનન્ય પ્રેમ ઉપર કે તેના લોકોત્તર ગુણ ઉપર તેને વિચાર ન જ થયો અને તે રાણીથી અલગ રહેવા લાગ્યો. રાજમાતા ઉદયમતિ અને મંત્રી મંડળ વગેરે

સઉએ રાજાને ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યો, પણ તેનુ મન રાણીની તરફ વળ્યું જ નહિ. પોતે રાજાને પ્રસદ ન પડી એવું જાણતાં મીનલદેવીને એવો તો પરિતાપ થયો કે, તે પાટણને પાદરે બળી મરવાને તૈયાર થઇ રાજમાતાએ અને મત્રીઓએ તેને તેમ કરતા અટકાવીને કહ્યું કે 'રાણીજી! તમારે સાહસ કરવું નહિ જોઇએ રાજમાતા અને આખુ રાજ તમને પોતાના રાણી તરીકે અત્યત પ્રસન્નતાથી સ્વીકારે છે એટલુ જ નહિ, પરતુ રાજા બીજી બધી રીતે તમને રાણી જ ગણે છે અને બીજી સ્ત્રી કરવાને ખુશી નથી. માટે તમારે ધીરજ રાખવી જોઇએ. પૃથ્વીની પેઠે સ્ત્રીઓએ ક્ષમા અને સમુદ્રની પેઠે ગંભીરતા રાખવી જોઈએ. આ રાજપાટ અને અમે સઉ તમારાં છીએ. માટે રાજમહેલમાં પધારી રાજમાતાની ખુશીથી રાજરાણી તરીકે અમારા ઉપર અમલ કરો' મત્રીઓના, લોકના અને વૃદ્ધ સાસુ ઉદયમતિના કહેવાને માન આપી, મીનલદેવી રાજમહેલમાં જઇને રહી અને સઉ રાણી તરીકે જ તેને માન આપવા લાગ્યાં.

આમ કરતાં કરતા કેટલોક વખત વહી ગયા પછી એકવાર એક કર્ણાટકી ગણિકા પાટણમાં આવી અને દરબારમા તેનો નાચરંગ થતાં રાજાને મોહ ઉત્પન્ન થયો. મિત્ર મારફતે ગણિકાને ખાનગીમાં નાચરગને માટે રાજાએ કહેવરાવ્યુ આ વાત મત્રી અને રાજમાતાના જાણવામા આવતાં, તેમણે કેટલીક બક્ષીસો આપી ગણિકાને પાટણમાંથી કાઢી મૂકી તેને બદલે મીનલદેવીને રાજાની ખાનગીમાં નાચરગને માટે મોકલી. મીનલદેવી નાચરગમાં એવી તો કુશળ હતી કે કઇ પૂછવુ જ નહિ પતિની ગણિકા થવામા તેને ખોટું લાગ્યુ નહિ અને તેવા જ સ્વાગમા ખાનગીમા જઇ રાજાની આગળ મુજરો કર્યો. તેના હાવભાવ અને ગાનથી રાજા પોતાને ભૂલી ગયો એટલુ જ નહિ પણ મહેલમા રહેવાની માગણી કરી મીનલદેવી તે સ્વીકારીને મહેલમા રહી અને જોગાનુજોગ એવો થયો કે, તે મુલાકાતથી જ તેનો ચઢતો દહાડો થયો.

બે ત્રણ દિવસ પછી ધર્મશીલ રાજાને ગણિકાગમન માટે પશ્ચાત્તાપ થયો અને વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને બોલાવી તેણે પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત માગ્યું. તે ઉપરથી ધગધગતી પુતળીને આલિંગન આપવાનું બ્રાહ્મણોએ પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવ્યું અને રાજા એ પ્રમાણે કરવાને તૈયાર થયો. નગરમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો અને પાટણને પાદરે લોખંડની ગણિકારૂપ પુતળીને તપાવી લાલચોળ કરી, રાજાએ તેને આલિંગન આપવાની તૈયારી કરી. બધી તૈયારી થઈ અને રાજા નિઃશંક મને તેને ભેટી, અધર્મનું દેહાંત પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાને તત્પર થયો ત્યારે હજારો માણસના ટોળાની વચ્ચે આવી મીનલદેવી રાજાને પગે પડી અને મુલાકાત દરમીઆન લીધેલી ઇધાણીની મુદ્રિકા આગળ ધરીને બોલી કે, 'આપ નિષ્પાપ છો અને વિધિસર પાણિ-ગ્રહણ કરેલી આ દાસીને જ આપે સગર્ભા કૃતકૃત્ય કરેલી છે. રાજમાતા અને મંત્રી વળી આનાં સાક્ષી છે, માટે હે ધર્મજ્ઞ! હે પુણ્યદર્શન પતિ! આપ નિષ્કલંક છો, અને મેં અવિનય કર્યો હોય તો મને ક્ષમા આપો.'

કરણ રાજા મીનલદેવીનાં વચન સાંભળીને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. પ્રજાજને મોટો જયઘોષ કરી મુક્યો અને રાજમાતા તથા મંત્રીએ સઘળી હકીકત કહેતાં રાજા શરમિંદો પડી પોતાને પાપમાં પડતો બચાવી લેવા માટે ઉપકૃત્ય હૃદયે તેને પગે પડવા ગયો, પરંતુ મીનલદેવીએ તેને તેમ કરતાં અટકાવી રાજમાતાને પગે પડી શુભાશીષ લેવાને કહ્યું. 'પ્રિયા, તું જ મને અને મારા ગૃહને ઉદ્ધારનાર છે; માટે મને અને મારા અનાદરને ક્ષમા આપ' એમ કહી તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ રાજમાતા ઉદયમતિને પગે પડયો અને માતાએ તેઓને શુભાશીષ દીધી.

તે પછી રાજા રાણીનો સ્નેહ નિત્ય પ્રતિ વધતો ગયો અને રાણીએ એ જ અલૌકિક પ્રસંગના પરિણામમાં ગુર્જરેશ્વર ચક્રવર્તિ મહારાજ જયસિંહ સિદ્ધરાજને જન્મ આપ્યો. રાણી મીનલદેવીએ પતિ પરાયણ નિરભિમાનપણે રહી પતિના જીવનકાળે પતિને

અને મરણ પછી પુત્રને રાજકાર્યમાં મદદ આપવામાં પોતાના સદ્ ગુણ અને બુદ્ધિનો પૂર્ણ ઉપયોગ કર્યો હતો. રાણી મીનલદેવી વળી એવાં લોકોપકારક મહારાણી હતાં કે તેમણે રાજમાંથી કેટલાક કર ઓછા કરાવ્યા હતા અને વીરમગામ તથા બીજે સ્થળે અનેક જલાશય બંધાવ્યાં હતાં.

ઉદયસિંહની ઉપપત્ની.

જ્યારે અકબર બાદશાહે પોતાની મોટી સેના સાથે ચિતોડગઢ ઉપર સ્વારી કરી હતી, તે વખતે ચિતોડની ગાદી ઉપર રાણો ઉદસિંહ હતો. તે નિર્બળ હોવાથી પ્રથમ તો અકબરની સાથે લડવાને હિમ્મત હારી ગયો. પરતુ સરદારોના ઉત્તેજનથી અને રાજ્ય જવાના ભયથી છેવટે અકબરની સામે થયો હતો. તેના હૃદયમાં હિમ્મત કે દઢતા નહોતી. તેનાં લશ્કરે ઘણીવાર સૂધી અકબરના પરાક્રમી લશ્કરની સામે લડાઈ કરી. પરતુ જોઈએ તેવો વિજય ન મળવાથી તેઓ કોને માટે, ને કયાં બળથી લડી શકે? તેઓ આખરે લડાઈના મેદાનમાંથી ભાગી ગયા હતા. ભાગતાં ઉદયસિંહ અકબરના હાથમાં સપડાયો અને પાદશાહ તેને બધિવાન કરીને પોતાની છાવણીમાં લઈ ગયો. મેવાડનો અધિપતિ મુસલમાનના હાથમાં બધીવાન થયો.—વીરજનની મેવાડભૂમિનું લલાટ કલકની રેખાથી અકિત થયું. ઉદયસિંહ દુશ્મનના હાથમાં બંધીવાન થયો. તેથી રાજકુટુંબમાં મોટી ગરબડ મચી રહી. કેવી રીતે તેનો છૂટકો થાય એ વિષે કઈ પણ વિચાર સુઝતો નહોતો. સરદારો પણ તેને છોડાવવાને માટે ઉપાય કરતા ન હોતા તેથી ચિતોડની પડતીનો સમય આવી લાગ્યો. તે જોઈને ઉદયસિંહની ઉપપત્નીનુ હૃદય ઘણા અભિમાન અને ક્રોધથી ઉત્તેજીત થયું અને તે ધીર તથા ગભીર સ્વરથી બોલી;—"ચિતોડ શું આજે વીર વગરનું છે? વીર

પુરુષોને ઉત્પન્ન કરનાર મેવાડની ભૂમિએ આજે પોતાનું સઘળુ તેજ શું ગુમાવ્યુ છે? હમણાં અસખ્ય પુરુષો ચિતોડમાં રહે છે તેઓ શું નિર્જીવ છે? ક્ષત્રિયોની હિમ્મત અને આત્માભિમાન એકી વારે આ લોકમાંથી ચાલ્યાં ગયાં છે? આટલું બોલીને લશ્કરને તયાર થવા જણાવી, પોતાના કોમળ શરીરપર લોઢાનુ બખ્તર પહેર્યું અને હાથમાં ધનુષ, બાણ તથા તીક્ષ્ણ તરવાર લેઈને ઘોડા ઉપર સવાર થઇને લડાઇના મેદાનમાં ગઈ અને રજપૂત સૈન્યની સાથે મુગલ છાવણીની સામે ભીમ બળથી ઉભી રહી. તેના પ્રચંડ ભાલાના મારાથી અને બાણુના પ્રહારથી ઘણુંક યવન લશ્કર મરી ગયું. થોડી વાર લડાઈ થયા પછી યવનોએ ભયથી નાસવા માંડયું. ચન્ડી સમાન ઉદયસિંહની ઉપપત્ની વીરનારી વધારે ઉત્સાહ અને પરાક્રમની સાથે શત્રુના દળને ભગાડવા લાગી અને ધીમે ધીમે અકબરના વડા સેનાપતિના તરફ જવા લાગી. વીરનારીની અદ્‌ભૂત વીરતા જોઈને મુગલ પાદશાહ આશ્ચર્યમાં પડી ગયો અને છેવટે સેના સાથે લડાઇના મેદાનમાંથી જતો રહ્યો. આજે ભારત વર્ષનો પાદશાહ અકબર રજપુતાણીની લડાઈમાં હાર્યો, એક વીરનારીના બળથી આજે પરાક્રમી મુગલસેના નાશી ગઇ! ધન્ય છે વીર રમણીના વીરત્વને!

દેવી શરતસુંદરી.

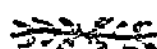
આ સાધ્વી સ્ત્રી બગાલાના રાજશાહી પ્રાંતમાં આવેલા પુતિઆના શ્રીમાન્ રાજા જોગેન્દ્રનાથની રાણી થતી હતી તેનુ વ" પંદર વર્ષનુ હતુ ત્યારે તેનો પતિ મરણ પામ્યો હતો. શરતસુંદ' દેવી નાની વયમાં જ વિધવા થઈ હતી, છતાં તેણે બાકીનુ જીવ ઇશ્વર ઈચ્છાને તાબે થઇને ઈશ્વર ભક્તિમાં ગાળવાનુ નક્કી ક હતુ. તેણે સર્વ આભૂષણો ગરીબોને દાનમા આપી દીધાં પોષાક વૈરાગ્યસૂચક સફેત સાડી શિવાય બીજું કઇ ચણુ વસ્ત્ર પહેરવ

નહતી. જે સ્ત્રી સુંદર છત્રપલંગમાં પોઢતી તે અત્યારે તૃણની ચટાઈપર શયન કરવા લાગી અને સખીઓનો ત્યાગ કરી દઇ કાશી ક્ષેત્રમાં જઇને રહી અને ઇશ્વર ભજન તથા શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરેમાં પોતાનો વખત ગાળવા લાગી. કેટલોક વખત વીત્યા પછી તેનો દત્તક પુત્ર પણ મરણ પામ્યો. પરંતુ ફરીને એ સંસારના મોહ પાશમાં ન પડતાં ઇશ્વરારાધનમાંજ પોતાનો કાળ ગાળવા લાગી. આવો આ દેવીનો દૃઢ વૈરાગ્ય જોઇને ઇંગ્રેજ સરકારે તેને મહારાણીનો ઇલિકાબ આપ્યો હતો. છેવટે તે સ્વદેશહિતનાં અનેક પરોપકારી કાર્યો કરીને મરણ પામી હતી. તેના મરણથી લોકો બહુ ખિન્ન થયા હતા. સૌભાગ્ય અવસ્થામાં તે પતિપરાયણ અને વિધવાપણામાં ઇશ્વર ભક્તિ પરાયણ રહી. તેણે "સાધ્વી સતી" એવુ ઉત્તમ પદ મેળવ્યું હતું; તેની ધર્મનિષ્ઠા, આચાર વિચાર અને સૌન્દર્યપણાથી ચકિત થઇને પ્રોફેસર વર્ડસવર્થ જેવા પરદેશી પંડિતે પણ તેની બહુ પ્રશંસા કરી છે.

શરતસુંદરી દેવીની પુત્ર વધુનુ નામ હેમંતકુમારી હતું તેનામાં પણ શરતસુંદરીના જેવાજ ઉત્કૃષ્ટ ગુણો હતા. જ્યારે શરતસુંદરી રાણી ગુજરી ગઇ ત્યારે તેની વિધવા વહુ વસુમતિ રાણી રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવા લાયક છે કે નહિ તેની તપાસ કરવા સરકારે કલેકટરને મોકલ્યો હતો. તે સમયે વસુમતીરાણી હેમંતકુમારી અને તેની દાસીઓ પડદામાં બેઠાં હતાં. અને પડદાની બહાર કલેકટર તથા અધિકારી ગૃહસ્થો બેઠા હતા. સાહેબે તે રાણીને ગણીત, ભૂગોળ અને જમીનદારીના કેટલાક સવાલો પૂછ્યા. તેના તેણે ઘણા જ સરસ જવાબ આપ્યા. તેની આવી કુશળતા જોઇને સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. કલેકટરે તેની હુશિયારી જોઇને સરકારમાં સારો અભિપ્રાય લખી મોકલ્યો. કલેકટરે જતી વખતે કહ્યુ, રાણી સાહેબ! મારી તમને સલામ છે. હું રજા લેઉં છું. આપને તસ્દી આપી છે તેથી હું ઘણો દિલગીર છુ." રાણીએ ઉત્તરમાં કહ્યું કે "મારી આપને હજાર વાર સલામ છે. આપે મને કાંઈ તસ્દી આપી નથી પરંતુ મારે લીધે આપને તસ્દી

ભોગવવી પડી છે તેથી ઉલટાં મારે દિલગીર થવું જોઇએ છેવટે આપને એટલીજ વિનંતી છે કે આપ મને મારી મિલકત સોંપો!" કલેકટરે જવાબ આપ્યો કે; મિલકત સોંપવાનો અખત્યાર મારા હાથમાં નથી પરતુ હું એ વિશે સરકારમાં લખીશ. આપ એટલી બધી મિલકતને શું કરશો?" રાણીએ કહ્યું "મારાં કૈલાસવાસી સાસુજી શરતસુંદરી દેવી પરોપકારનાં કામ કરવાનું મારાપર મૂકી ગયાં છે તે કાર્યો હું આગળ ચલાવીને દેશની ઉન્નતિ માટે મજબુત યત્ન કરીશ" તેનુ આવું બોલવું સાંભળીને સાહેબ ઘણોજ ખુશી થયો અને તેનાં આવા ઉત્તમ સદ્ગુણોનાં બહુ વખાણ કરીને ત્યાંથી ગયો.

ત્યાર પછી રાણી હેમંતકુમારીએ ઘણાં પરોપકારનાં કાર્યો કર્યાં હતાં. તેનામાં આચાર વિચાર અને બીજા સદ્ગુણો હતા. તે પોતાની સાસુ શરતસુંદરીની પેઠે દાન ધર્મ અને ઇશ્વર ભક્તિમાં કાળ ગાળતી હતી અને પ્રજાને અનેક પ્રકારે સુખ આપતી હતી. એથી સર્વ તેને દેવી પ્રમાણે માન આપતાં હતાં. ધન્ય છે આવી સાધ્વીઓને કે જેમણે પોતાના જીવનને આવી રીતે સાર્થક કરી જગતમાં અક્ષય્ય કીર્તિ મેળવી છે.

મૈનાવતી.

આ સાધ્વી શ્રી ગૌડ બગાલાના રાજા ત્રૈલોકયચન્દ્રની પટ રાણી થતી હતી. તેણે વિશ્વવિખ્યાત મહાજ્ઞાની અને ઉત્કટ વિરાગી મહાત્મા ગોપીચન્દને જન્મ આપ્યો હતો. પોતાના પતિ ત્રૈલોકયચદ્ર જીવતાં તેમની સેવામાં રાત દાહાડો ગાળ્યા કરતી હતી, પરતુ દુર્દૈવથી રાજાનુ મરણ થયુ એટલે રાણી મૈનાવતીને આ અસાર સસાર ઉપર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને કાયાને કાચના કુપા સમાન ક્ષણભગુર સમજી તે પારલૌકિક સુખ સાધવાને તત્પર થઇ, અને ઇશ્વર કૃપાથી જાલધર નામના એક મહાયોગીંદ્રના તેને

દર્શન થયાં. મૈનાવતી તે મહાત્માની સેવા કરવા માંડી અને તેમની પાસેથી સદુપદેશ ગ્રહણ કરવા લાગી. યોગીરાજ નિત્ય તે રાણીને અધ્યાત્મ સંબંધી જ્ઞાન આપવા લાગ્યા, પરંતુ દુર્જનો રાણીનાં આ સુકૃત્યોપર સંતોષ નહી માનતાં મનમાં બળવા લાગ્યાં. દુર્જનો સામા મનુષ્યનું સારું કર્મ જોઇને પણ મનમાં બળે છે. પરમ સાધ્વી રાણી મૈનાવતીની તેવીજ સ્થિતિ થઈ.

રાજમાતા મૈનાવતી પરમ પવિત્ર અને મોટી ઇશ્વર ભક્ત હતી. મહાત્માનું સેવન પોતાના આત્માના કલ્યાણ માટે કરતી હતી, છતાં પણ ગૌપીચન્દ રાજાની રાણી ઔમા સાસુની ઈર્ષ્યા કરવા માંડી અને તેણે છેક રાજા ગૌપીચંદની પાસે પણ તેની માતાના સંબંધમાં વાંકુ બોલતાં બાકી રાખ્યું નહીં. તેણે એક વખતે એકાંત પ્રસંગ જોઇને રાજાને કહ્યું કે, વાહાલા! સાસુજીનાં આચરણની લોકોમાં બહુજ નિંદા થાય છે. કોઈ વેશધારી જાલંધર નામનો જોગટો આપણા નગરમાં આવ્યો છે તેમને સાસુજીએ પોતાના મેહેલમાં ઉતારો આપ્યો છે. મને ભય લાગે છે કે રખેને સાસુજી આપણા રાજકુલને કલંક લગાડે નહીં! રાજા ગોપીચન્દ પોતાની રાણીની વાત સાંભળી ઉશ્કેરાયો અને કોઈ પણ જાતનો વિચાર કર્યા વિના તેણે જાલંધરને મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો. એક દિવસે યોગીરાજ જાલંધર સમાધિ ચઢાવીને બેઠા હતા તે વખતે તેને પોતાના સીપાઇઓ પાસે ઉચકાવીને ઘોડારની પાસેના એક અંધારા કુવામાં નંખાવી દીધા અને તેના ઉપર ઘોડાની લાદ તથા બીજો કચરો નાખીને કૂવાને પુરાવી દીધો. મૈનાવતી આ વાતથી તદ્દન અજાણી હતી. તે નિત્યના નિયમ પ્રમાણે સ્નાન કરીને જેવી યોગીરાજનાં દર્શન કરવા ગઇ તો ત્યાં યોગીરાજ મળે નહીં. ગુરુનાં દર્શન નહીં થવાથી મૈનાવતીએ જાણ્યું કે મારો કંઇક અપરાધ થવાથી ગુરુ મહારાજા ચાલ્યા ગયા જણાય છે. તેને ગુરુનાં દર્શન કર્યા પછી ભોજન કરવું, આવો નિયમ હતો તે નિયમ ભંગ ન થાય એટલા માટે રાણી અન્નનો આહાર તજી દઇને પયઃપાન ઉપરજ દાહાડા ગાળવા માંડી.

એક દિવસે રાજપુત્ર ગોપીચંદની જન્મગાંઠનો દિવસ હતો, તે વખતે ગોપીચંદ સુવર્ણના બાજઠ ઉપર બેઠો હતો અને તેની રાણીઓ તેને કેસર સ્નાન કરાવતી હતી. તે વખતે રાજ માતા મૈનાવતી પણ તેની પડોસમાં જ ઉભી હતી. તે ગોપીચંદનુ સુંદર શરીર જોઈને તથા તેની આસપાસ ઉભી રહીને ગોપીચંદને સ્નાન કરાવતી રાણીઓનાં ટોળાંને જોઈને માયાના મહામોહનો વિચાર કરવા લાગી કે; અહોહોહો! માયા કેવી પ્રબળ છે! આ મારા પુત્રનુ મનોહર શરીર જે આજ ચપાના છોડ જેવું દીપી રહ્યુ છે અને રાણીઓ જેને આજે કેસર સ્નાન કરાવે છે તે થોડા વખત પછી વિનાશ પામશે. તેમના પિતા અને પિતામહો આજે કયાં છે? તેઓ પણ આ સસાર છોડીને ચાલતા થયા છે તો પછી એક દિવસે આની પણ એવી જ ગતિ થવાની છતાં મારા પુત્રને તે નાશવંત દેહ ઉપર કેટલી બધી મમતા છે. આમ વિચાર કરતાં કરતા તેની આખમાંથી અશ્રુઓ ટપકવા લાગ્યાં, તે ગોપીચદના જોવામાં આવ્યાં એટલે તેણે માતાને પ્રશ્ન કર્યો;—માજી! આ મગળ પ્રસગે જ્યારે આખા શેહેરમાં આનદ પથરાઈ રહ્યો છે ત્યારે તમે કેમ રડો છો? શું કોઈએ તમારો અપરાધ તો નથી કર્યોના?

દશ મહિના જેણે ઉદરમાં ભાર ઉપાડીને જનેતાનો ધર્મ બજાવ્યો હતો તે જનેતા જ અત્યારે પુત્રની ગુરુ બની અને તેણે પુત્રનુ અનુપમ સુખ હૃદે ધર્યું તે બોલી,—દીકરા! આ સસાર તો અસાર છે, જે જન્મ્યુ તે જવાને માટે જ. કાયા તો કાચના કુપા જેવી ક્ષણભગુર છે. માટે અનિત્ય એવી કાયાવડે નિત્ય એવા શ્રીહરિનાં પદને પ્રાપ્ત કરી લે. કાલની કોને ખબર છે તને આ મિથ્યા શરીર ઉપર જે મોહ થયો છે તે ઉપર મને રડવુ આવે છે દીકરા! ફરી ફરીને મનખા દેહ મળવી મુશ્કેલ છે માટે ઈશ્વર કૃપાથી મળેલા આ મનુષ્ય જન્મને વ્યર્થ નહી ગુમાવતા સફળ કર

ખરેખર માતા હોજો તો આવી જ હોજો! સસારમા રચી પચી રહેલા પુત્રને સન્માર્ગ દેખાડીને તેનો ઉદ્ધાર કરનારી માતાઓ

વિરલી જ હોય છે. જે માતાએ ઉછેરીને મોટો કર્યો હતો તે માતા એ જ જન્મને સાર્થક કરવા માટે જે ઉપદેશ આપ્યો તે સાંભળીને ગોપીચદ આશ્ચર્યમાં ડુબી ગયો. પોતાની પવિત્ર માતા ઉપર પોતાની પટ્ટરાણીએ મૂકેલો આરોપ તેને તુરત જ મિથ્યા જણાયો. પોતાને માતાના તરફ આણેલા અભાવને માટે પશ્ચાત્તાપ થયો. મહાત્મા પુરુષનો નાશ કરવા માટે તેના હૃદયમાં મોટો સતાપ થવા માંડયો. આમ અનેક વિચારોમાં ચઢ ઉતર કરતો રાજા ગોપીચદ ક્ષણભર પોતે નિદ્રામાં છે કે જાગે છે એ પણ વિસરી ગયો. ક્ષણ પછી તેણે તુરત સર્વે રાણીઓને ખસી જવાની આજ્ઞા આપી કે રાણીઓ દૂર ઉભી રહી પછી ગોપીચંદ બાજોઠપરથી ઉઠો થઈ તુરત માતા મૈનાવતીના ચરણ આગળ ગયો અને ભૂમિપર પ્રણામ કરીને બોલ્યો; માતુશ્રી! આ અપરાધીને ક્ષમા આપો! મેં તમારો મોટો અપરાધ કર્યો છે. મારા નિચ કૃત્યોની સામુ જોશો નહીં, તમે મને નરકમાં પડતાં બચાવ્યો છે તો હવે આ મિથ્યા શરીરમાથી આત્માનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થાય? મારા જન્મ મરણનો ફેરો કેમ ટળે? મૈનાવતી બોલી,-દીકરા! મારા ગુરુ જાલધર જો અહીં હોત તો તને ઉપદેશ કરીને તારો સંશય ટાળત! તે સાભળીને ફરી ગોપીચદના મનમાં મોટો પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. પરન્તુ કરેલા અપરાધને છુપાવી રાત દાહાડો રાજકીય કાર્યોનો ત્યાગ કરીને ઇશ્વર ભજનમાં કાળ ગાળવા લાગ્યો.

કેટલાએક વર્ષો પછી યોગીરાજ જાલધરનો શિષ્ય કાનીફ જે ગુરુની આજ્ઞા લઇને તીર્થ યાત્રા કરવા માટે ગયો હતો, તે પોતાના ગુરુની સભાળ લેવામાટે ગોપીચદ રાજાના નગરમા આવી ચઢયો ત્યાં તેણે સાંભળ્યુ કે ગોપીચદ રાજાએ પોતાના ગુરુને સમાધિસ્થ દશામાં કુવામાં નાંખી દીધા છે તેથી તેણે ગોપીચદનો બહુ જ તિરસ્કાર કર્યો, રાજમાતા મૈનાવતી પણ પુત્રે કરેલાં અકાર્યને જાણીને બહુ જ ક્રોધે ભરાણી અને કાનીફની પાસે પોતાના પુત્રના અપરાધ માટે ક્ષમા માગી. તે પછી કાનીફે મૈનાવતીની સહાયતાથી પોતાના ગુરુને કૂવામાથી બાહાર કાઢયા અને સમાધિમાંથી

જાગૃત કર્યા. યોગસમાધિમાં અત્યાર સુધી રહેલા યોગીરાજ સમાધિમાંથી જાગૃત થયા કે ગોપીચંદે તથા મૈનાવતીએ ગુરુ મહારાજને પ્રણામ કર્યા. યોગી મહારાજ ગોપીચંદના અપરાધથી જાણીતા હતા તોપણ તેમણે મૈનાવતીની ભક્તિ સામું જોઇને ગોપીચંદને તેના અપરાધ માટે ક્ષમા આપીને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો.

કેટલાએક દિવસ પછી ગોપીચંદને રાજપાટ ઉપર અભાવ આવી ગયો અને અત્યંત વૈરાગ્ય થવાથી તેને વનવાસ કરવાની ઇચ્છા થઈ, તે ઉપરથી ગોપીચંદે ગુરુમહારાજને તે વાત જાણ કરી. ગુરુ મહારાજે કહ્યું; બેટા ગોપીચન્દ! વનમાં વાસ કરવો એ બહુ કઠિન છે. રાજ વૈભવો, સ્વાદિષ્ટ નવનવાં ભોજનો, સુવાને માટે સુવર્ણના પલંગો, ચઢવાને માટે હાથી ઘોડાઓ, બેસવા માટે સિંહાસનો વગેરે તજી દઇને વનમાં વાસ કરવો એ બહુ કઠિન કામ છે. તું નગરમાં જ રહીને આત્માનુ કલ્યાણ થાય તેવા ઉપાયો યોજયા કર! પરંતુ ઉત્કટ વૈરાગ્યના પ્રતાપે ગોપીચદે ગુરુના કહેવાપર લક્ષ્ય આપ્યું નહીં. એટલે યોગીરાજ જાલધરે ગોપીચદને દીક્ષા આપી. ગોપીચંદ ગુરુની પાસેથી દીક્ષા ગ્રહણ કરી, સર્વ આભૂષણો અને વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી, કૌપીન ધારણ કરી, હાથમાં 'ખપ્પર' ને કાખમાં ઝોલી ભેરવીને 'અહલ્લક' કરતો પ્રથમ રાણીઓની પાસે ભિક્ષા માગવા ગયો. રાણીઓ મહારાજા ગોપીચદનો સાધુ વેશ જોઇને રડવા લાગી અને રાજાને યોગીનો વેશ ઉતારી નાખવા માટે બહુ બહુ સમજાવ્યો પરંતુ ગોપીચંદ પોતાના વિચારમાં ડગ્યો નહીં. તે પોતાની રાણીઓને, મંત્રીઓને તથા બીજા નોકર ચાકરોને સસારની અનિત્યતા વિશે ઉપદેશ આપીને વનમાં ચાલ્યો ગયો.

જે પુત્ર રાત દહાડો રાજ્ય વૈભવોમાં રચ્યો પચ્યો હતો તે પુત્ર ક્ષણભરના ઉપદેશથી જ રાજપાટ તજી દઇને વનમાં ચાલી નિકળ્યો તે બધો પ્રતાપ પરમ સાધ્વી રાજમાતા મૈનાવતી રાણીનો જ હતો. જે જનેતાએ પુત્રને આ જગતમાં જન્મ આપ્યો હતો તે જ જનેતાએ આજે પોતાના પુત્રને સદુપદેશ આપીને તેનો ઉદ્ધાર

પણ કયા હતા. આવી અલૌકિક વાત્સલ્યવાળી માતાઓ આ જગતમાં કોઈક જ હોય છે. પરમ સાધ્વી રાણી મૈનાવતીનાં આવાં ઉત્તમ કર્તવ્ય ઉપર મુગ્ધ બનીને ભક્ત કવિઓ તેના ઉજ્વળ યશનું કિર્તન કરતાં કહે છે કે;–

જનની જીવોરે ગોપીચંદની, જેણે પુત્રને પ્રેર્યો વૈરાગ્યજી;
ઉપદેશ આપ્યો એણી પેરે, લાગ્યો સંસારીડો આગજી.
જનની જીવોરે.

બ્રાહ્મણપત્ની.

આ પતિવ્રતા સ્ત્રી એક ધર્માત્મા બ્રાહ્મણની સ્ત્રી થતી હતી. તે સ્ત્રી નિત્ય પતિને ભાવપૂર્વક જમાડયા પછી જમતી, પતિને જ પોતાનું પરમ દૈવત માનતી, તેના મનને અનુકુળ વર્તતી, મન, વાણી અને કાયાથી એક પતિનુંજ ચિંતન કર્યા કરતી, પતિ સેવામાં પરાયણ રહેતી, પોતાના કુટુંબનું નિત્ય હિત ચાહ્યા કરતી અને ઇંદ્રિયોને નિયમમાં રાખીને દેવતા, અતિથિ, સાસુ સસરો, ચાકર નોકરો, તથા બીજા જેઠાણી નણદ વગેરેની સેવા કરીને તેમનો આશીર્વાદ ગ્રહણ કરતી હતી.

એક સમયે કૌશિક નામનો એ બ્રાહ્મણ જે પોતાને સિદ્ધ અને શાસ્ત્રવેત્તા માનતો હતો તે આ પતિવ્રતા સ્ત્રીને ઘેર ભિક્ષા માગવાને ગયો અને ભિક્ષાં દેહિ એમ કહીને ઉભો રહ્યો તે સમયે પેલી પતિવ્રતા સ્ત્રી વાસણ માંજતી હતી તે બોલી કે, મહારાજ જરા ઉભા રહો, હમણાં હાથ ધોઇને તમને ભિક્ષા આપુ. એટલામાં તેનો પતિ બહારથી આવ્યો એટલે તે બ્રાહ્મણી પોતાના પતિને માટે ભોજનની તયારી કરવા માંડી. પ્રથમ તેણે પોતાના પતિને પગ ધોવાને પાણી આપ્યું અને પછી બેસવાને આસન આપ્યું. પેલો બ્રાહ્મણ પગ ધોઇ આચમન કરીને આસનપર બેઠો એટલે આગ-

ળથી તયાર કરેલાં ભાતભાતનાં ભોજનો પતિના આગળ પીરસીને તે સ્ત્રી તેની સેવા કરવા લાગી, તેથી પેલા બ્રાહ્મણને ભિક્ષા આપવી વીસરી ગઈ. પરતુ થોડીવાર પછી તેને યાદ આવ્યું કે ભિક્ષા માંગવાને આવેલા બ્રાહ્મણને હું ભિક્ષા આપતાં ચુકી ગઇ છું. તે ઘણીવાર થયા ઉભો છે. ચાલ તેનો સત્કાર કરુ એમ વિચાર કરીને તેને ભિક્ષા આપવા માટે ઘરની બાહાર આવી એટલે કૌશિક ક્રોધ કરીને બોલ્યો, અરે બ્રાહ્મણિ! આટલી બધી વાર! હું તો ઉભી ઉભીને થાકી જ ગયો! પેલી બ્રાહ્મણીએ જાણ્યું કે મહારાજ ક્રોધમાં આવી ગયા છે અને તેને લીધે પોતાનાં સ્વરૂપને પણ વિસરી ગયા છે. કંઈ નહીં હું તેની શુદ્ધ ઠેકાણે આણું. આમ વિચાર કરીને તે બોલી, મહારાજ! આપ આટલા બધા તપી જાવ છો કેમ! હું મારા પતિ કે જે ભુખ્યા અને થાકયા પાકયા હતા તેની સેવામા રોકાયાથી આપને ભુલી ગઈ હતી. આપ મારા ઉપર ક્ષમા કરો. એટલે કૌશિકના ક્રોધમાં વધારો થયો અને તે બોલ્યો; તેં બ્રાહ્મણને શ્રેષ્ઠ માન્યો નહિ પરતુ પતિને શ્રેષ્ઠ માન્યો, એ કેટલી મૂર્ખાઈ! ગૃહસ્થ થઇને બ્રાહ્મણનુ અપમાન કરે છે? બ્રાહ્મણને ઇંદ્ર પણ નમે છે ત્યારે મનુષ્યો નમે તેમાં આશ્ચર્ય શું? તું અજ્ઞાન જણાય છે. તેં વૃદ્ધોની પાસેથી બ્રાહ્મણોની મહત્ત્તા સાંભળી જણાતી નથી. બ્રાહ્મણ જો કોપ કરે તો પૃથ્વીને પણ બાળીને ભસ્મ કરી નાખે.

પેલી પતિવ્રતા બ્રાહ્મણી બોલી; મહારાજ! હવે બહુ થયું! હવે ક્રોધ શમાવો! તમે મને પણ શું બગલી ધારોછો? હુ બ્રાહ્મણોના તરફ ભક્તિભાવથી વર્તુ છું છતાં તમે કોપાયમાન થશો તો મારુ શું કરવાના હતા? હુ બ્રાહ્મણોના પ્રભાવને જાણુ છું. આગસ્ત્યે મહાસાગરનુ પાન કર્યું હતું, વાતાપિ નામના દૈત્યને પણ તેણે પોતાના પેટમાં પચાવી દીધો હતો. વધારે તો શુ બ્રાહ્મણો મહાન્ પ્રભાવવાળા હોય છે. પરંતુ સ્ત્રીઓને બ્રાહ્મણોના કરતાં પણ પોતાના પતિ વધારે માન્ય અને પૂજ્ય હોય છે. પતિ સેવા કરતા સ્ત્રીઓને બીજું કઈ પણ અધિક નથી. હું પતિવ્રતાનો ધર્મ પાળુ છુ અને પતિ સેવાના પ્રતાપથી ભૂત ભવિષ્યની વાતો જાણી શકુ છુ. તમે ક્રોધ

કરીને એક બગલીને બાળી નાખી હતી તે વાત હું પતિવ્રતના પ્રભાવથી જાણી શકુ છું. જે ક્રોધ તથા મોહ વિનાનો હોય છે, સત્ય બોલે છે, ગુરુને સંતુષ્ટ કરે છે, કોઇને હણતાં છતાં હણતો નથી, ઇન્દ્રિયોને તાબે રાખે છે, વેદાધ્યયન કરે છે, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરેથી દૂર રહે છે, તેને દેવો બ્રાહ્મણ કહે છે. હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ! વેદાધ્યયન કરવું, અંતરિન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખવી, સરળ રહેવું, તથા બ્રહ્મચર્ય પાળવું આ બ્રાહ્મણના ધર્મો છે. તમે ધર્મવેત્તા, વેદાધ્યયન કરનારા અને પવિત્ર છો તોપણ ધર્મનું રહસ્ય બરાબર સમજતા નથી. આમ હું માનું છું માટે તમે મિથિલા નગરીમાં જઇને ધર્મ વ્યાધની પાસેથી ધર્મનું રહસ્ય જાણો. તે તમારા મનનું સમાધાન કરશે. કૌશિક બ્રાહ્મણ પતિવ્રતા સ્ત્રીની વાતચિત સાંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યો. તેની વિદ્વત્તાપર મોહી પડયો અને નમ્રતાથી બોલ્યો; માતાજી! મારી ઉદ્ધત્તા ઉપર ક્ષમા કરો! તમે મને ઠપકો આપીને મારા જીવનનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. હું તમારા કહેવા પ્રમાણે મિથિલા નગરીમા જઇને ધર્મનું સ્વરૂપ જાણવા માટે પ્રયત્ન કરીશ આમ કહીને પતિવ્રતા સ્ત્રીને પ્રણામ કરીને તેનાં પતિ સેવામાં પરાયણતા, તથા મનની ઉદારતાનાં વખાણ કરતો કરતો તથા પોતાની ઉદ્ધતાઇને ધિક્કાર આપતો ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યો.

રાણી ફીલીપા.

આ રાણી ઉદાર મનની હતી. તેનામાં માત પિતા તરફથી પ્રાણીઓના તરફનો પ્રેમ વારસામાં ઉતરેલો હતો. તે ઇંગ્લંડના રાજા ત્રીજા એડવર્ડની માનિતી રાણી હતી. નીચે દર્શાવેલી દયા માટે તે ઇંગ્લંડના ઇતિહાસમાં અમર થઇ ગઇ છે.

ઇંગ્લંડના રાજા ત્રીજા એડવર્ડના સમયમાં ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે યુદ્ધ થયું હતું. તે સમયે એડવર્ડે ફ્રાંસના કેલે શહેર

ઉપર સવા વર્ષ સુધી ઘેરો ચાલુ રાખ્યો તેનું પરિણામ સારું ન આવ્યું પરંતુ તેને પોતાને મોટી નુકશાનીમાં ઉતરવું પડયું અને હજારો શૂરવીરો રણમાં ખપી ગયા તે જુદુ. આખર શહેરમાં અન્નપાણી ખુટી જવાથી લોકો પોતાનું શહેર એડવર્ડને તાબે કરવાને તયાર થયા. તે ઉપરથી એડવર્ડે કહેણુ મોકલ્યું કે તમે તમારા પ્રાણુ અને ધન દોલત સર્વ મને આધીન કરો તો હું તમારા શહેર ઉપરથી ઘેરો ઉઠાવીને તમને મોકળા કરુ પરંતુ તે વાત કોઇએ માન્ય કરી નહી, એટલે રાજાએ ફરીને શેહેરનાં માણસોને કહાવ્યુ કે તમારામાંથી ફક્ત છ માણસો પોતાના ગળામાં ફાંસીની દોરી નાંખી ઉઘાડે પગે મારી હજુરમાં હાજર થઇ શેહેરના દરવાજાની કુચીઓ મને સોપે અને હું મારી મરજી પ્રમાણે તેઓને શિક્ષા કરું. કદાચ તેઓનો શિરચ્છેદ પણ કરુ. આ વાત જો તમને માન્ય હોય તો હું બાકીના બધાને જીવિત દાન આપીશ રાજા એડવર્ડનો આવો કઠોર ઠરાવ સાંભળીને લોકોમાં હાહાકાર થઇ રહ્યો.

થોડા વખત વીત્યા પછી યુસ્ટેસડી સેંટપીરી નામના મોટા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થે લોકોની સમક્ષ હાજર થઇને કહ્યુ કે, "જે પુરુષ આવા દુઃખદ પ્રસંગે લોકોનાં સુખ માટે પોતાનો ભોગ આપવાને તયાર થશે તે આ દેશ ઉપર મોટો ઉપકાર કરશે અને ઇશ્વરના દરબારમાં તેને મોટુ માન મળશે હુ પોતે આ શહેરનાં રક્ષણુ માટે મારુ પોતાનુ મસ્તક રાજાને અર્પણુ કરવાને તયાર છુ." આ ગૃહસ્થનુ ઉદાર બોલવું સાંભળીને લોકોનાં હૃદય ભરાઇ આવ્યા, એટલુ જ નહીં પરંતુ પહેલ કરનારા ગૃહસ્થની આવી આત્મવિસર્જનરૂપી મોટી ઉદારતા જોઇને બીજા પાચ પુરુષો પણ પોતાનો ભોગ આપવાને બહાર પડયા. તે પછી તે છએ - જણાએ રાજા એડવર્ડની આજ્ઞા પ્રમાણે અપરાધીનો પોશાક પહેરીને રાજાની પાસે ગયા. તે જો કે શોકજનક હતો તો પણ લાખો મનુષ્યોમાં માનપાત્ર થઇ પડયો હતો. રાજાએ તેઓને હાજર થયા જોઇને તિરસ્કારના શબ્દોથી તેઓનુ અપમાન કર્યું અને તુરત જ હુકમ કર્યો કે આ

હુલ્લડખોરોને ફાંસીને લાકડે લટકાવી દ્યો! તે સમયે મોટા મોટા સરદારોએ અને ખુદ રાજકુમારે રાજાને વિનતી કરી તોપણ રાજાએ તેમનું કહેલું માન્યું નહીં. પરતુ આ વખતે પવિત્ર ચરિત્ર દયાની મૂર્તિ રાણી ફીલીપા પોતાનું કર્તવ્ય કરવાને બાહાર પડી. તે રાણી પનોતાં પગલાંની ગણાતી હતી, કારણ કે તેના આવ્યા પછી ઇંગ્લંડે મોટા વિજયો કર્યા હતા. વળી હમણાં તે ગર્ભવતી હતી આ બધાં કારણોથી રાજાની તેના ઉપર અથાક પ્રીતિ હતી. રાણી ફીલીપા તુરત રાજાની પાસે જઇ ઘુંટણીએ પડી, રાજાના હાથનું ચુંબન કરી, આંસુ આણીને બોલી; હું સમુદ્ર ઓળંગી મહા દુઃખો ભોગવીને માત્ર આપને મળવા માટેજ આવી છું તો પછી આપે પણ મારી એક માગણીને સ્વીકારવી જોઇએ. હું ઇચ્છું છું કે આપ આ દુખી લોકોને જીવતદાન આપો અને ભવિષ્યના ઇતિહાસમાં મનનું મોટાપણું મૂકી જાવ! રાજા એડવર્ડે થોડીકવાર પોતાના મન સાથે વિચાર કર્યા પછી રાણી ફીલીપાને કહ્યું;–વહાલી ફીલીપા! તું અત્યારે અહીં શા માટે આવી? ખરેખર ભાવિ બળવાન્ છે તેને કોઇ પણ મિથ્યા કરી શકતું નથી. ભલે તારી તેમ ઇચ્છા છે તો હું છએ જણાને છોડી મુકુ છું. એમ કહીને રાજાએ છએ જણાને છુટા કર્યા. પછી રાણીએ તે છએ જણાને ઉંચી જાતનો પોશાક તથા પુષ્કળ ધન આપીને વિદાય કર્યા. રાણી ફીલીપાનુ દયા ભરેલુ કાર્ય જ્યારે કેલે શેહેરનાં લોકોના જાણવામાં આવ્યું ત્યારે તેઓ તેનાં દયાળુ કાર્યને માટે તેને આશીર્વાદ આપવા લાગ્યાં, એટલુજ નહી, પરંતુ રાણી ફીલીપા ઇંગ્લંડના ઇતિહાસમાં દયાની દેવી તરિકે અમર થઇ ગઇ.

વીરમતી.

ધારાનગરના રાજાને અણુમાનિની રાણીને પેટે અવતરેલો જગદેવ નામે એક બહાદુર અને ગુણવાન્ પુત્ર હતો. અણુમાનિની

રાણીનો કુંવર હોવા છતાં રાજવાડાની રીત પ્રમાણે નાનપણમાં જ તેને ટુંકટોડાના રાજાની કુંવરી વીરમતી સાથે પરણાવી દેવામાં આવ્યો હતો. નાનો હતો ત્યાં સુધી તો જગદેવ ધારાનગરમાં રહ્યો, પરંતુ સમજણો થયા પછી રાજાની અપ્રીતિમાં એક સાધારણ માણસની માફક રહેવું તેને યોગ્ય લાગ્યું નહિ. તેણે સ્વપરાક્રમથી કીર્તિ અને વૈભવ મેળવવા માટે પરદેશ જવાની ઇચ્છા કરી, તે તેની માતાને સમજાવી આખરે તેની અનુજ્ઞા લઈ પિતાના નગરમાંથી નીકળી પડયો.

આ વખતે ગુજરાતમાં રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ રાજ્ય કરતો હતો અને તેના રાજ્યની જાહોઝલાલી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ હતી. ધારા નગરમાંથી નીકળવા પછી જગદેવે પાટણ જવાનો વિચાર કર્યો અને તેણી તરફ પ્રયાણ કરવા માંડયું. માર્ગ કરતાં કરતાં એકવાર, બપોરને વખતે તેણે એક બાગમાં ઉતારો લીધો અને ઘોડાને ચરવા માટે છુટો મુકી દઈ પોતે એક ઝાડની શીતળ છાયામાં જરા આરામ લેતો સુતો. શીળા સુગંધી પવને તેને બપોરની નિદ્રા આવી ગઈ. જગદેવના ઉંઘી ગયા પછી એક સ્ત્રી ફરતી ફરતી ત્યાં આવી ચઢી અને તેને જોઇ આશ્ચર્ય પામી. આ સ્ત્રી તે બીજી કોઇ જ નહિ પણ ટુંકટોડાના રાજાની કુંવરી વીરમતી હતી, પોતાના સ્વામીને આવી રીતે સુતેલો જોઈ તે આશ્ચર્ય પામી અને ત્યાંથી પાછી ફરી. તેણે જઈ પોતાની સખીઓને કહ્યું અને વારા ફરતી તેઓ આવીને જગદેવને જોઇ ગઇ. સર્વને ખાતરી થયા પછી વીરમતી એકલી ફરીને ત્યાં ગઇ અને વિનયથી નિદ્રામાં સુતેલા નાથની આગળ બેશી ધારીને જોઈ તથા ઓળખી સહસા જ મનમાં બોલી ઉઠી કે 'અરેરે! એ અહીંયાં કયાંથી? અને અહીંયાં તો અહિંયાં, પણ આવી સ્થિતિએ? એ આવે સાથરે સુઇ રહે અને હું રાજવૈભવ ભોગવું, એ મારા અર્ધાંગનાપણાને ધિક્કાર છે?'

વીરમતીથી આ છેલ્લા શબ્દ બોલતાં લાંબો નિશ્વાસ મુકાઈ ગયો તેથી જગદેવ જાગ્રત થયો. આંખ ઉઘાડતાં ઉપવનલક્ષ્મીના

જેવી તેને પોતાની પાસે બેઠેલી જોઇને જગદેવે બેઠા થતાં થતાં ધીરેથી પુછ્યું કે, 'તમે કોણ છો? અને કેમ અહીં બેઠાં છો?'

'હું જે છું તે અહીં બેસવાને અધિકારિણી છું.' વીરમતી શરમાતે સાદે ઉત્તર આપ્યો. જગદેવને તુરત જ યાદ આવ્યું કે પોતે ટુંકટોડામાં છે અને આ કોઇજ નહિ પણ પોતાની પત્ની વીરમતી છે. તેનાથી બીજો સવાલ પુછાયો નહિ અને આવી સ્થિતિમાં એક બીજાને મળવાથી ક્ષણવાર તેઓ મૌન રહ્યાં. વીરમતીને અસર થઇ તે બોલી કે 'પ્રાણનાથ! આપને એવું શું દુઃખ પડેલું છે કે, આપ આવા વેશે આમ દેશ પરદેશ ફરવા નીકળ્યા છો? આ દેહને પણ ત્યારે સુખની જરૂર નથી. પ્રવાસમાં આપની સેવા કરવા માટે આજન્મ દાસી થવાને વિવાહ વખતથી જ બધાયલી આ કિંકરીને સાથે રાખો; અને પિઉજી! મારા હૃદયને મુંઝવી નાંખે એવા આ બનાવને માટે પણ હવે ખુલાસો આપો.'

ગુણવાન અને વિનયવાન્ સ્ત્રી જ પુરુષોના દુઃખનો વિશામો છે. જગદેવ તેનાં આવાં નમ્ર વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયો. તેણે પછી વીરમતીને પોતાનો અથેતિ વૃતાંત કહી સભળાવ્યો. વીરમતી અને જગદેવ આ પ્રમાણે વાર્તા કરતાં હતાં એટલામાં તેની સખીઓએ દરબાર ગઢમાં જઇને વાત કરી તેથી વીરમતીનો ભાઈ મોટો સાજ લઇ જગદેવને તેડવા સામો આવ્યો. બાગમાં એક બીજાને મળી ભેટી સર્વે દરબાર ગઢમાં ગયાં. સસરાને ઘેર જગદેવ ચાર પાંચ દિવસ રહ્યો, પછી પાછો પાટણ જવાને તયાર થયો. રાજાએ ગામ ગરાસ આપવા કબુલ થઇ ત્યાં રહેવાનું કહ્યું પણ જગદેવે સ્વપરાક્રમથી જ આજીવિકા ને કીર્તિ મેળવવાનું પણ લીધેલું હોવાથી તેણે તે માન્યું નહિ. વીરમતી સાથે જવાને હઠ લઇને તયાર થઈ, તેથી આખરે ટુંકટોડાના રાજાએ આજ્ઞા આપી. જગદેવ અને વીરમતી બેજણ એકલાં જ પછી ત્યાંથી પાટણ જવાને નીકળ્યાં.

ટુંકટોડથી પાટણ જવાને માટે જગદેવે, લોકોએ વાઘ વાઘણના ભયે તજી દીધેલો ટુંકો માર્ગ લીધો. અરધી મંજલે જતાં તે ક્રૂર પ્રાણીઓ તેની સામે ધશી આવ્યાં. પણ જગદેવે તેમને જો-

એક તીર મારી મારી નાંખ્યાં. વાઘનો ભય દૂર થવાથી લોકો તેને આશીષ દેવા લાગ્યા. પછી ચાલતાં ચાલતાં એકવાર સાજને વખતે તે પાટણ જઇ પહોચ્યો વીરમતીને ઘોડા સોંપી જગદેવ પાટણમાં ઘરબારની ગોઠવણ કરવાને ગયો, એટલામાં જામોતી ગણિકાની એક દાસી ત્યાં આવી, તેણે વીરમતીને તેની સગી બનીને ભોળવી નાંખી. 'બેન, તમે આપણે ઘેર ચાલો' એમ કહી તે તેને જામોતીને ઘેર લઈ ગઈ અને જામોતી પણ તેને જોઈને આનંદ પામી જગદેવ પાદરે પાછો ફર્યો અને વીરમતીને જોઇ નહિ ત્યારે દિલગીર થયો

જામોતીને ત્યાં આવતાં જ વીરમતી સમજી ગઇ કે 'તે કોઈ દુષ્ટ સ્ત્રીના પ્રાંસામાં પૂરી પડી છે.' તેણે હિમ્મત રાખી પછી રાત પડી ત્યારે જગદેવને નામે પાટણના કોટવાળનો પુત્ર આવ્યો. જામોતીએ તેને જ માટે વીરમતીને છળી હતી. કોટવાળનો છોકરો વીરમતી સન્મુખ આવી અયોગ્ય છુટ લેવા ગયો પણ ફાવ્યો નહિ. તેણે 'કુતરા દૂર રહે' એમ કહી તેને તરછોડી નાંખ્યો અને જ્યારે તે જોર કરવા ગયો ત્યારે વિકરાળ વાઘણ જેવી વીરમતીએ તેને મારીને બારીએથી રસ્તા ઉપર નાંખી દીધો. રોન ફરતા સિપાઇઓએ કોટવાળના પુત્રનું શબ જોઈ જામોતીને અને કોટવાળને ખબર કરી કોટવાળ કેટલાક સિપાઈઓને લઈ આવ્યો અને જે ખડમાં વીરમતી હતી ત્યાં ચઢી ઉતરવાની ધમકી આપી. વીરમતી તેથી ડરી નહિ જે કોઇ સિપાઈ બારીએ આવ્યો તેને તેણે ઝટકાવી નાંખ્યો બે ચાર સિપાઇઓ કતલ થઇ જતાં જ શહેરમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. સવાર થતાંમાં વાત દરબાર ગઢમાં ગઈ અને સિદ્ધરાજ જાતે ત્યાં આગળ આવ્યો. બીજી તરફથી લોકોમાં થતી વાત સાંભળી કૌતુલહનો પ્રેર્યો જગદેવ પણ ત્યાં આવી ચઢયો. સિદ્ધરાજના કહેવાથી તેણે પોતાનુ નામ આપ્યુ અને પોતાના ઉપર વીતેલી વાત કહી જગદેવે સિદ્ધરાજને સલામ કરી અને હાંક મારીને બારણું ઉઘડાવ્યાં વીરમતીને જોઇ રાજા પ્રસન્ન

થયો અને તેને પોતાની ધર્મપુત્રી કહી રાજ મ્હેલમાં લઇ ગયો. તેના પાતિવ્રત્યનાં સઘળે વખાણ થયાં.

જગદેવ પણ સિદ્ધરાજના દરબારમાં ઉંચે પગારે એક સામંત સરદાર તરીકે નોકરીએ રહ્યો. વીરમતીની સ્ત્રીઓમાં અને જગદેવની વીર પુરુષોમાં પાટણમાં પ્રખ્યાતિ થઇ. જગદેવના બળ પરાક્રમ અને સ્વામી ભક્તિથી પ્રસન્ન થયેલો રાજા પગાર પેટે મોટી જાગીર તેને નામે ચલાવતો હોવાથી બીજા સામંતોમાં અદેખાઇ ઉત્પન્ન થઇ. જગદેવ તેના ઉપર ધ્યાન નહિ આપતાં અને સ્વધર્મે વર્તતાં એકનિષ્ઠાથી રાજસેવા બજાવ્યે જતો હતો. એમ કરતાં કરતાં તેને એક પુત્ર થયો. પાટણમાં તેની એક મોટા સામંત તરીકે પ્રતિષ્ઠા જામી.

એકવાર ચોમાસાની ઘમઘોર રાત્રિએ રાજા ઓચિંતો જાગી ઉઠયો અને ગામને પાદરે કંઈક આનંદ અને કઇક શોક થતો હોય તેવું સાંભળ્યું. દેવડીપરના સામતોને રાજાએ હાંક મારી પણ કોઇ ત્યાં હાજર હતા ને કોઈ ન હતા. જેઓ હતા તેમને રાજાએ ગામ બહાર જઈ તજવીજ કરી આવવાનું કહ્યું, પણ કાળી અંધારી રાતે કોઈ તે તરફ ગયું નહિ. હુકમ આપ્યા પછી કૌતુહલ જોવાને રાજા નીચે ઉતર્યો. કોઇ સામંત ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો નહિ; માત્ર જગદેવ ઢાલ તલવાર લઇ રાજાના હુકમ પ્રમાણે ગામ બહાર જવા નીકળ્યો. રાજા તેની પાછળ ગયો. ગામ બહાર ભયંકર ઝાડીમાં જતાં જગદેવને આનદ મંગળ કરતી કેટલીક સ્ત્રીઓ જણાઈ, અને તેમને પુછતાં તેઓએ જણાવ્યું કે 'અમે યોગિનીઓ છીએ. આવતી કાલે રાજા મરણ પામવાનો છે માટે આનંદ ઉડાવીએ છીએ.' જગદેવ ત્યાંથી આગળ ગયો ત્યારે કેટલીક સ્ત્રીઓ શોક કરતી હતી. જગદેવે તેમને સવાલ કરતાં તેઓએ જણાવ્યું કે, 'અમે પાટણની અધિદેવતાઓ છીએ અને રાજાના મરણ માટે શોક કરીએ છીએ.'

રાજાને આ વચનો સાંભળવાથી ભય અને કૌતુહલ ઉત્પન્ન થયાં, એટલામાં જગદેવે તેમને પુછયું કે, 'કોઇ રીતે રાજા જીવે

એમ છે ?' અધિદેવતાઓએ ઉત્તર આપ્યો કે, 'પેલી યોગિનીઓને તમે તમારો ભોગ આપો તો રાજા જીવે. ચાલો આપણે તેમને પુછીએ.' અધિદેવતાઓ, જગદેવ અને તેમની પાછળ રાજા પેલી યોગિનીઓ આગળ ગયાં. 'તું મસ્તક આપે તો રાજા જીવે' એમ તેમણે કહ્યું તેથી બે ઘડીની મહેતલ માગી જગદેવ વીરમતીને મળવા નગર તરફ પાછો ફર્યો. કૌતુહલથી ઉશ્કેરાયલો રાજા પણ તેની પાછળને પાછળ ગયો. જગદેવે ઘેર આવી સઘળી વાત વીરમતીને કહી એટલે તે બોલી કે "ઓહો ! ધન્ય ઘડી ધન્ય દહાડો !! એવો પ્રસંગ ક્યાંથી કે જેનું લુણ ખાધું છે તેને માટે મસ્તક આપવા જેવો મંગળ પ્રસંગ આવે ! ! ભલે ! ચાલો હું પણ તમારી સાથે આવું છું અને જો મારું મસ્તક આપવાથી રાજાના આયુષ્યમાં વળી વિશેષ વધારો થતો હોય તો તે પણ આપો.'

"ત્યારે ચાલો સત્વર" એમ કહી જગદેવે ઉતાવળ કરી એટલે મોટા આનંદથી પોતાના બાળક પુત્રને લઇ વીરમતી પતિની સાથે જવાને આગળ થઇ. સ્ત્રી, પુરુષ ને છોકરો ત્રણે જણ યોગિનીઓ પાસે આવ્યાં. રાજા તેમની પાછળ જ હતો એમ કહેવાની અત્રે અગત્ય નથી. યોગિનીઓ બોલી કે "જગદેવ ! જો તું તારા પુત્રને, સ્ત્રીને અને તારા મસ્તકને આપે તો રાજાના આયુષ્યમાં પોણોસો વર્ષનો વધારો થાય. બોલ શું કહે છે ?" 'અસ્તુ !' એમ કહી જગદેવે તરવાર ખેંચી અને વીરમતીએ તુરત છોકરાને આગળ ધર્યો. જગદેવ પરમાર જેવો 'લે ભોગ' કહી તેનું મસ્તક છેદવા જાય છે તેવો જ યોગિનીએ તેનો હાથ પકડી લીધો અને કહ્યું કે 'અમે તારા ઉપર પ્રસન્ન છીએ. જા, અમને ભોગ મળી ચુકયા. રાજાને અમે પોણોસો વર્ષનું આયુષ્ય આપીએ છીએ.' આમ કહી તેઓ એકદમ અદ્રશ્ય થઈ ગયાં અને જગદેવ તથા વીરમતી પુત્રને લઇ હસતાં રમતાં ઘેર આવ્યાં. જગદેવ અને વીરમતીની ભક્તિ જોઈ રાજા ઘણો જ પ્રસન્ન થયો.

બીજે દિવસે દરબાર ભરી જગદેવ અને વીરમતીની રાજભક્તિની મોટી સ્તુતિ કરી રાજાએ તેમને ભારે સિરપાવો આપ્યા. ધારાનગર લેવાને ઘણી સહાય કરી. જગદેવ અને વીરમતી પછી સિદ્ધરાજની સહાયથી ધારાનગર મેળવી સુખી થયાં. વીરમતીના જેવી લોકોત્તર સ્ત્રીઓ આ સસારને કેવો ઉજ્વળ બનાવે છે, તે સર્વેએ લક્ષમાં લેવા જેવું છે.

યશોદા—તુલસીદાસપત્ની.

શ્રીરામચદ્રજીના પરમ ભક્ત શ્રીતુલસીદાસજી એક ધનાઢય પિતાના પુત્ર હોઈ, તરુણાવસ્થામાં વિધવા માતાના ઘણાક લાડકોડમા ઉછર્યા હતા. સુખજોયા પુત્રને માતાએ પદર વર્ષની વયમાંજ એક ખાનદાન કુટુંબની રૂપાળી, વિવેકી અને કુલીન યશોદા નામની કન્યા સાથે મોટી હોંશથી પરણાવ્યો હતો. ઘરમાં સપૂર્ણ વૈભવ અને સુખ હતા, તેમાં સોનુ ને સુગધ એકઠા થાય તેમ, હોંશિલી માતાએ પુત્ર અને વહુને મોટી સમૃદ્ધિ ને વૈભવનો અનુભવ લેવા એકઠાં કર્યા અને તેઓ દપતી વચ્ચે થોડાજ સમયમા એવી પ્રીતિ જામી કે, તુલસીદાસને યશોદાને મુકીને અત પુરમાથી બહાર જવુ પણ અપ્રિય લાગવા માડયુ હિંદુ ધર્મના સામાન્ય નિયમને અનુસરી જુવાન તુલસીદાસજી સવારના પહોરમા માત્ર યમુના ઉપર સ્નાન કરવા જતા હતા. બે ત્રણ કલાક આમ નિત્ય કર્મમા ગાળ્યા પછી પાછા ઘરમા આવતા ને બાકીનો બધો વખત યશોદાની સાથેજ આનદનો અનુભવ લેવામાં જતો હતો

આમ કરતા કરતા આવકમા ઘટાડો થયો એટલે વિધવા માતાએ પુત્રને બોલાવી એકવાર કહ્યુ કે, “સુખ વૈભવનો અનુભવ ધન ઉપર આધાર રાખે છે, માટે તેની તરફ પણ તારે લક્ષ આપવું જોઇએ. ‘મોટી થઇ સ્ત્રી સાસરે અને મોટો થયો પુરુષ ધધે હોય તે શોભે’ માટે ધધા તરફ પણ લક્ષ આપતો જા”

તુલસીદાસે માતાની શિખામણ ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ, કારણ કે યશોદાનો એક ક્ષણનો વિયોગ પણ તેમને અસહ્ય લાગતો હતો. યશોદાનાં પીએરીઆં તે સાસરે ગયા પછી પોતાને મળેલી નહિ હોવાથી તેનું સુખ જોવાને અત્યંત આતુર હતાં. વારંવાર તેમનાં યશોદાને તેડાં આવતાં હતાં પણ તુલસીદાસ જવા દેતા નહિ. દંપતીનો પરસ્પરાનુરાગ લોકમાં નિંદાવા લાગ્યો એટલુંજ નહિ, પરંતુ તુલસીદાસની સાસુએ તેમની વૃદ્ધ માતાને ઠપકો પણ દીધો. યશોદાને તેડી જવા સારુ તુલસીદાસની માતાએ તેનાં પીએરીઆંને રજા આપી, એટલે એકવાર સવારમાં તુલસીદાસ યમુના સ્નાને ગયેલા હતા તે સમયે તેઓ આવીને છાનાં માંનાં યશોદાને તેડી ગયાં.

સ્નાન અને નિત્ય કર્મ કરી ઘેર પાછા આવતાં તુલસીદાસને યશોદા ઘરમાં ક્યાંહી દેખાઇ નહિ અને માતાને પુછ્યું તો તેમણે કહ્યું કે તેનાં પીએરીઆં તેને તેડી ગયાં છે, ત્યારે તે વિયોગથી આકુળ વ્યાકુળ થઇ ગયા અને જેવા યમુના ઉપરથી સ્નાન કરીને આવ્યા હતા, તેવાને તેવા જ, હાથમાં જળપાત્ર, ખભે ધોયેલાં વસ્ત્ર અને ખોડ માથે, તે સાસરા તરફ ગયા. આણી તરફ ઘણે વખતે સાસરેથી પીએર આવેલી યશોદા હજી તો પોતાનાં સગાં અને સ્નેહીઓને મળી પણ રહી નહતી અને માતાની સાથે એકાંત ઓરડામાં બેસી વાત ચિત કરતી હતી, એટલામા વિયોગથી વ્યાકુળ થયેલા તુલસીદાસજી મુગ્ધ હોય તેમ ચાલ્યા ચાલ્યા ત્યાં જવા લાગ્યા પતિને અત્યંત મોહમુગ્ધ થઇ ગયેલા અને નિર્લજ્જ થતા જોઇ, લજ્જાળુ યશોદાને બહુ જ લાગી આવ્યુ. પોતાના પિતાને ઘેર પોતાની પાછળ લાજ મર્યાદા ને કંઈ પણ વિવેક રાખ્યા વગર 'પ્યારિ ! પ્યારિ !' એવા શરમાવનારા શબ્દથી પોતાને સંબોધતા પતિને આવતા જોઇ તેને બહુ જ ખોટું લાગ્યુ, ઘણી જ શરમ આવી અને ખરેખર તે અને તેની માતા જે ખડમા બેશીને વાત કરતાં હતાં ત્યાં ચાલી આવતા જોઇને તો, તેણે ઉઠીને સામા જઇ ઉંબર આગળ જ તેમને નીચે પ્રમાણે કહીને અટકાવ્યા અને પોતાને ભજવા કરતાં શ્રી રામચદ્રને ભજ-

વાનો બોધ કર્યો. બારણાને ઉંબરે તુલસીદાસને પોતાની સામે ધસી આવતા અટકાવીને ધર્મ પરાયણ એવી યશોદાએ ખિન્ન ચિત્તે પોતાને તિરસ્કાર કરતાં આડો હાથ ધરી કહ્યું કે:—

(લલિત છંદ)

"શરમ છે ક્યાં કે નથી પતિ! અરર! આમ શું ગૂમ થૈ ગતિ?
મુજ અભાગિણીની બધી રતિ-પ્રભુ પદે ધરો થાય સદ્ગતિ.
રુધિર માંસનાં ગર્ભ ગાત્રની-નર્ક ખાણ હું નારિ જાનની;
તુલસિદાસજી! આટલી રતિ, પ્રભુ પદે ધરો થાય સદ્ગતિ;
ધન ધરા અને દાર સંતતિ, કશું નથી ખરું વિશ્વમાં પતિ!
જગત જાળ આ જૂઠિ મોહિની, પ્રભુ ભજો થવા સ્વામિ! સદ્ગતિ.
ક્ષર શરીર આ પાપ પાંજરું, રટણ તેહનું શું કરો મરુ?
પ્રભુ! થવા કરો શ્રેય આપનું, સ્મરણ રામના પુણ્ય નામનું.

લજ્જાથી અભિભૂત થતાં થતાં પણ યશોદાએ આ પ્રમાણે તુલસીદાસને યોગ્ય અને કઠણ વચન કહ્યાં અને તેમને તે પ્રસંગે, એ એવાં તો યોગ્ય રીતે હૃદયમાં ઉતરી ગયાં કે, તુરત જ તે ત્યાંથી પાછા ફરી રામભક્ત બની ચિત્રકૂટના ઘાટ ઉપર ગયા અને શ્રીરામચદ્રની ભક્તિમાંજ જીવનને જોડી દીધું.

યશોદાએ પણ તે પછી સંસાર ઉપરથી રાગ ઉતારી નાંખ્યો અને પતિના પરમ શ્રેયસ્કર રામભક્તિના વિષયનેજ આ જન્મપર્યંત અનુસરવાનું રાખ્યું. તુલસીદાસે પોતાને અત્યુત્તમ રામભક્તિનો બોધ કરવાને યશોદાનો આભાર માન્યો ને લોકોએ પણ યશોદાની ધર્મ ઉપરની આવી પ્રીતિને માટે તેને એક મહા સતી અને પતિ બોધક સદાચારવતી સ્ત્રી તરીકે પૂજી. કવિઓએ યશોદાના ગુણ કીર્તનમાં ગાયું છે કે:—

"ધન્ય! તરણી તુલસીદાસની, બોધ્યો અનુરક્ત નાથજી ધન્ય૦
ગદ્ધા પચ્ચીશીમા ધૂમના, વધૂ મધુ ચકચૂરજી,
કથને બોધ્યા તેં કામિનિ! અમને પણ તારા પૂજ્યજી. ધન્ય૦

પોતામાં મોહી રહેલને, કરતા હાજી હજૂરજી,
એમનીએ નવે નાથને, કરજે કદી વડું દૂરજી." ધન્ય૦

આવી સદાચરણી અને લજ્જાળુ સ્ત્રીઓને જ ધન્ય છે કે જેમનાં આચરણો જગતને શીક્ષણીય થઈ પડે છે.

રાણી લક્ષ્મીબાઇ.

ભારતના મધ્ય સ્થળમાં આવેલા બુંદેલખંડના પહાડી પ્રદેશમાં ઝાંસી નામે એક સ્વસ્થાન છે. સને ૧૮૩૮ માં ત્યાંની ગાદી ઉપર ગંગાધરરાવ નામે બ્રાહ્મણ રાજા રાજ કરતો હતો લક્ષ્મીબાઇ તેની રાણી હતી. તે બહાદુર, બુદ્ધિશાળી અને ધીરજવાન હતી સને ૧૮૫૩ માં ગંગાધરરાવે બીનવારસ મરણ પામતાં બ્રિટિશ રેસીડેન્ટને લખ્યું હતું કે.—"બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટની સાથે અમને જે સધિ થઇ છે તેની બીજી કલમ પ્રમાણે મેં આનંદરાવ નામના પદર વર્ષના બાળકને દત્તક લીધો છે. ઇશ્વરની કૃપાથી અને આપની ગવર્નમેન્ટના અનુગ્રહથી જો હું સાજો થઇશ અને મને પુત્ર થશે તો તે વેળાએ કદાપિ ગોઠવણ કરવામાં આવશે, પણ હું જીવતો ન રહ્યો તો આ બાળક અને મારી વિધવા પત્ની સાથે તમે તહનામા પ્રમાણે કાર્ય લેજો

આ વખતે લૉર્ડ ડેલહાઉસી ગવર્નર જનરલ હતો તેણે એવી રાજનીતિ ધારણ કરી હતી કે, જે રાજાઓ બીનવારસ મરી જાય તેમનાં રાજ્યો ખાલસા કરવા. ઝાંસીના રાજ્યને પણ ગંગાધરરાવ મરી જતાં બીન વારસ ગણીને ખાલસા કરી બ્રિટિશ રાજ્ય સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું. રાણી લક્ષ્મીબાઇને આ વાત ગેરકાયદે જણાયાથી તેણે સરકારને અરજીઓ કરી, અને તેમાં વિગતસર સધિનો નિયમ, બંધુનાનું દૃષ્ટાંત અને દત્તક ગ્રહણની વિધિ વિષે ધર્મશાસ્ત્રોના

પ્રમાણો બતાવી ઝાંસીની સ્વાધનતાની રક્ષાને માટે આગ્રહની સાથે બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટને વિનવણી કરી, પરંતુ તેમાનો એકકે ઉદ્યોગ ફલિભૂત થયો નહિં. આ અન્યાય અને અપમાનથી તેના હૃદયમાં ક્રોધાગ્નિ પ્રગટ થયો. બ્રિટિશ એજન્ટની મુલાકાત વખતે લક્ષ્મીબાઇએ ગંભીર સ્વરથી તેને જણાવ્યુ હતું કેઃ–"મેરી ઝાંસી દેઉંગી નહિં" લક્ષ્મીબાઈની આ વાણીથી તેને અસર થઈ હતી પણ ઝાસી કપની સરકારના હાથમાં ગયુ. એક તરફથી એ રીતે લક્ષ્મીબાઈને અપમાન આપીને નાખુશ કરવામાં આવી ત્યારે બીજી તરફથી તેના રાજ્યમાં જે ઇગ્રેજ સોલ્જરો દાખલ થયા, તેમના તરફથી ગોમાસ માટે ઘણીક ગાયોનો વધ કરવામાં આવ્યો. લક્ષ્મીબાઇ પરમ ધાર્મિક બ્રાહ્મણી રાણી હતી. તેના રાજ્યમાં થતો અધર્મ તે જોઇ શકી નહિ. મર્યાદામાં રહી કાઇ પણ તોફાન નહિં કરતાં દમ મારીને છાની માની તે બેશી રહી. તેવામા વળી ઝાસીનાં દેવસ્થાનો અને ધર્મખાતાં ઉપર લૉર્ડ ડેલહાઉસીએ જપ્તી બેસાડી, તેથી બળતામા ઘી હોમાયુ. આ બધાં આચરણોથી છછેડાયલી નાગેણુ ભયકર ડશ દેવાને તત્પર થઇ.

દેશી લશ્કરનાં માણસોએ મીરતમાં બળવો ઉઠાવ્યાની ખબર તેને મળી તે તકનો લાભ લેઇને લક્ષ્મીબાઇએ લડાઈની સામગ્રી એકઠી કરી. લક્ષ્મીબાઇએ વીર પુરષનો વેશ ધારણ કર્યો તે ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇ ને પોતાના મરાઠી સૈન્યને હિમ્મત આપવા લાગી. બ્રિટિશ સેનાની સાથે તેનો સગ્રામ થવા લાગ્યો તેણે કેટલાક મહિના સુધી અસીમ સાહસથી ઇગ્રેજોની સાથે યુદ્ધ કરી પોતાનુ અસાધારણ પરાક્રમ દેખાડયુ તેનુ વીરત્વ જોઇને ઇગ્રેજ સેનાપતિ સર હ્યુ રોઝ અજાયબ થઈ ગયો. લડાઇમા લક્ષ્મીબાઇનુ ઘણુક લશ્કર નાશ પામ્યુ અને આશી પડતા જ તેને ત્યાથી નાશવું પડયુ. તેણે પાછુ મહા પરાક્રમથી કાલ્પી નગરમા બ્રિટિશ સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કર્યું. પરતુ તેય ઇગ્રેજોને હાથ ગયુ, લક્ષ્મીબાઇ એથી પણ ઉત્સાહ તથા ઉદ્યમ શૂન્ય થઇ નહિં. તેણે તાતીઆ ટોપી સાથે રહી ગ્વાલીયરનો માર્ગ લીધો. જુન મહિનાની ૧૭ મી તારીખે ગ્વાલીયરની આગળ પાછું

ઈમેજ ગંજ સાથે તેણે યુદ્ધ કર્યું પછી ભૈરવ રૂપે તે બ્રિટિશ સેનાપતિ સર હ્યુરોઝની સામે થઈ. આ યુદ્ધ તેના જીવનનું છેલ્લું યુદ્ધ હતું. આ યુદ્ધમાં ઘણું પરાક્રમ દેખાડ્યાથી સર હ્યુરોઝે કહ્યું છે કે,–"લક્ષ્મીબાઈ હતી તો સ્ત્રી તથાપિ તે વિપક્ષીઓમાં સર્વ કરતા વધારે સાહસીક અને દૃઢહસ્ત હતી. આ વીર પુરુષ વીરાંગનાનું ખગ સમજ્યો હતો. આ ભયંકર યુદ્ધમાં લક્ષ્મીબાઈ અને તેની દાસી પોતાના લશ્કરને મોખરે રહીને લડ્યાં. કેટલાક કલાક સુધી દારુણ યુદ્ધ ચલાવ્યા પછી આખરે હાર થઈ. રાણી ઘાયલ થયા છતાં નાઠાં પણ આગળ જતાં એક નાળા ઉપર ઘોડે પડેલા માણસોથી માર્યાં ગયાં. લક્ષ્મીબાઈની હિમ્મતનાં અંગ્રેજોએ ઘણાં વખાણ કરેલાં છે અને એમ કહેવાય છે કે, તે યુદ્ધના જોશમાં ન પડ્યાં હોત તો કદાપિ વધારે મોટી જાગીર અને કીર્તિ પોતાના દત્તક વારસને આપી ગયા હોત.

સરદારબા.

(ઉત્તર ગુજરાતના રાસડો)

"ઊંચી મેડીએ ને આગળીએ વીરો, અશ્વના ફેરવાને નીસર્યાં, હો જી જી!
"ઉગમણી દેશના પારધીઆ આવ્યા, માથેથી ઓઢણું ફરકયાં, હો જી જી!
"હાથે ન મોકલો ગયવર પગે ન મોકલો, માથાની વેણે મોહ પામ્યો, હો જી જી!
"દીઠી રે રેમતખાન, પાલખીએ મોકલે, કલ્યાણી કુંવરી આણાં કરજો. હો જી જી!
"આગળીએ બેઠાં હો રે માતાજી! તુર્કના તેડાં કોને આવ્યા, હો જી જી!
"હું ન જાણું મારી બેની અજાણતા, જાવ તમારા ભાભલડીને પુછો. હો જી જી!
"ઓરડીએ બેઠાં હો રે ભાભલડી! તુર્કના તેડાં કોને આવ્યાં, હો જી જી!
"તમારો વીરો તે બેની! જુગારડે રમતા તમને તુરકને દઈ આવ્યા, હો જી જી!
"વચન સુણીને કુંવરી ધરણીએ ઢળીયા, હાય, વેણીએ વેરવાળ્યાં હો જી જી!"

અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીએ ગુજરાતના છેલ્લા રાજા કરણ ઘેલાનો પરાજય કર્યા પછી, ગુજરાતમાં મુસલમાની સુબો નીમ્યો હતો અને એ પ્રમાણે, તે પછી દિલ્હીના પાદશાહો તરફથી ગુજરાતને માટે પાટણમા પાદશાઇ સુબાઓ નિમાઈ આવતા હતા. ઉત્તર ગુજરાતમાં તેમ છતાં લગભગ સ્વતંત્ર જેવા પણ થોડી ખંડણી ભરતાં કેટલાંક રજપુત સંસ્થાનો રહેલાં હતાં. રાણીપુર નામના એક સંસ્થાનમાં આ સમે કલ્યાણ વંશનો ક્ષેમરાજ નામે રજપૂત રાજા રાજ કરતો હતો ને તેને ઝવલણા ઉર્ફે સરદારબા નામની એક અત્યંત રૂપાળી કુંવરી હતી. જે વખતે આ કુવરી યૌવનમાં આવેલી હતી તે વખતે એકવાર ગુજરાતનો પાદશાઈ સુબો રહેમતખાન મુલુકગીરીએ નીકળેલો રાણીપુર તરફ આવ્યો હતો. રાજાએ તેના માનપાનમાં કેટલીક ધામધુમ કરી હતી. રાણીપુરમાં તેનો પડાવ હતો તે દરમીઆન એકવાર રાજાના મહેલ આગળથી પસાર થતાં તેણે સરદારબાને જોઇ. સરદારબા તેને જોતાં જ બગીચામાંથી ઉતાવળી ઉતાવળી મહેલમાં જતી રહી તથાપિ જતાં જતાં વાયુને લીધે તેનું માથુ ઉઘડી ગયુ અને કાળો ભમ્મર જેવો તેનો ચોટલો જોઇ રહેમતખાનસુબો તેના ઉપર મોહી પડયો. રહેમતખાને પછી પોતાના પડાવ ઉપર જઈ સરદારબાના ભાઇને પોતાની સાથે જુગટે રમાડી, તેમાં તેની બહેન સરદારબાને જીતી લીધી.

સુબાએ પછી સરદારબાને તેડવાને માટે સુખપાલો વગેરે, ગામમાં મોકલ્યુ પણ ક્ષેમરાજ વગેરે કોઇ જાણતું ન હતું, તેથી સર્વને આશ્ચર્ય લાગ્યું. આખરે રૂપાંદેએ સઘળી વાત કહી અને પતિના કામને માટે પશ્ચાતાપ કરી પોતે નણંદનુ અને રજપૂત નામનુ રક્ષણ કરવા તૈયાર થઇ. સુબાએ વધારે લશ્કર મોકલ્યુ. લડાઇ થઇ અને તેમાં આખરે સરદારબાની ભાભી રૂપાંદે વીર પુરુષને શોભે એવી રીતે લડી સામે મુખે મરણ પામી. મૂળરાજકુંવરે ઈસ્લામી ધર્મ સ્વીકારી કુળને લાંચ્છન લગાડયું. રજપૂતોએ પોતાના રાજાનું નામ રાખવાને પ્રાણ આપ્યા પણ સઉ આખરે હાર્યા અને રહેમતખાન

વૃદ્ધ રાજા રાણી તથા સરદારબાને કેદ કરવા સમર્થ થયો હવે તેણે પાટણ તરફ પ્રયાણ કરવા માંડયું અને સરદાર કુંવરને પોતાના વૈભવ તરફ લલચાવા માંડી.

સરદારબાએ જાણ્યું કે બળ કરીને પાપીના પંજામાંથી છૂટાય તેમ નથી. માટે યુક્તિથી છૂટવું જોઈએ. પછી સુબાને મુલાકાત આપવાનો વિચાર કરી તેને બોલાવી દારુની નિશામાં નાંખી પોતે તેનાં વસ્ત્ર પહેરી લઈ તબુમાંથી નાશી ગઇ. પુરુષના વેશમાં નાશીને તે અરાવલીના ડુંગરોમાં ફરવા લાગી. છેલ્લે એક યોગીના આશ્રમમાં ભસ્મ લગાવી તેણે વેરાગણની માફક રહેવા માંડયું. એ ઠેકાણે રહેતાં રહેતાં એકવાર શિકારે આવેલા ચદ્રાવતીના રાજકુમાર વૈરીસિંહ સાથે તેને મુલાકાત થઇ અને જ્યારે ગદગદ સ્વરે તેણે ક્ષત્રિય રાજકુંવરને પોતાનુ વૃતાંત કહ્યુ ત્યારે શૌર્યથી તેનાં રુવાં ઉભાં થયા. વૈરીસિંહે પાટણની ગાદી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. આઠ દિવસમાં સૈન્ય સાથે અબા ભવાનીના ધામમાં પોતાની રાહ જોવાનો વાયદો કરી તે ત્યાંથી ચદ્રાવતી તરફ ગયો.

સરદારબા યોગિનીના વેશમાં અબા ભવાની જવાને નીકળી, પણ સુબાના તેની જ શોધમાં ફરતા સિપાઈઓને હાથ અધવચમાં પકડાઇ ગઇ. સિપાઇઓ તેને પકડી એક પિંજરમાં પુરી પાટણ તરફ લઇ ચાલ્યા. માર્ગમાં સરદારબાને પકડવા માટે કોને ઇનામ મળવું જોઈએ, તે સબધી સિપાઇઓમાં લડાઇ થઇ અને તેઓ અન્યોન્યમાં કપાઇ મુઆ. ત્યાંથી આબુનાં ભાઉડાં સરદારબાને જે પેટીમાં કેદ રાખેલી હતી તે પેટી અંબાજી લઇ ગયાં અને ત્યાના પૂજારીને સોપી.

સરદારબાએ બ્રાહ્મણ પુજારીને પોતાનો એકાવળ હાર આપી હાથમાં લીધો, અને તેણે તેને છુપી રાખી વાયદા પ્રમાણે ચદ્રાવતીનો કુમાર વૈરીસિંહ સૈન્ય લઇ પાટણ ઉપર સ્વારી કરવા જતાં અબા દેવીને વદવા અને સરદારને સાથે લેવા ત્યાં આવ્યો. બેઉ જણ ત્યાંથી પાટણ તરફ ગયાં. સરદારબાના માત પિતા જો ઇસ્લામ ધર્મ કબુલ ન કરે તો, તેમને ફાંસીએ ચઢાવવાં, એવો સુબાનો હુકમ

હતો. વૃદ્ધ રાજા રાણીએ ધર્મ પરિવર્તન કરતાં મરણને શ્રેય માન્યું હતું, તેથી પાટણની ભાગોળે તેમને જે દિવસે ફાંશીએ ચઢાવવાના હતા તે જ દિવસે સરદાર તેના પતિ સાથે પાટણ ઉપર હલ્લો લઈ ગઈ. ફાંશી ફાંશીને ઠેકાણે રહી અને વૈરિસિંહે પોતાના વીણી કાઢેલા રજપૂત સવારો સાથે છાપો મારી મુસલમાનોને ઝાપટી કાઢયા. ઓચિંતા હલ્લાથી હડબડી ગયેલો સુબો તેમની સામે થતાં માર્યો ગયો અને પાટણ વૈરિસિંહના હાથમાં આવ્યું. ગુજરાતમાં સર્વત્ર જય જય કાર થઇ રહ્યો.

ફાંશીને લાકડેથી છુટેલાં સરદારબાનાં માબાપે તે પછી વૈરિસિંહને તેનું કન્યાદાન દીધું. સરદારબા મનગમતો પતિ મેળવી તથા પોતાના પાતિવ્રત્ય અને એક નિષ્ઠાથી વીરપુરુષોને દુર્લભ એવું કાર્ય અને પરાક્રમ કરી સાસરે ગઈ અને ત્યાં એક રાજરાણી તરીકે લોકોમાં પ્રિય થઇ પડી. પતિ એ જ સર્વસ્વ, એમ માનનારી સરદારબાથી રાજકુળ પ્રસન્ન થયું, એટલામાં ઇશ્વરે તેને સારો દહાડો દેખાડયો. સરદારબા માતા થઈ અને તેના માનમાં વળી વિશેષ વધારો થયો. પરંતુ મુસલમાનોએ પાટણ પડવાથી આ દંપતીને સુખે બેસવા દીધાં નહિ. દિલ્હી તરફ પાટણ પડયાના સમાચાર જતાં જ ગુજરાતને પાછું લેવા માટે ત્યાંથી મોટી સેના ખુશરૂખાનના હાથ નીચે ગુજરાત ઉપર ચઢી આવી. પહેલે જ સપાટે ચંદ્રાવતીને તેણે ઘેરો ઘાલ્યો. વૈરિસિંહ આ સેનાની સામે પોતાના રાજપૂતોને લઈ લડયો. પરંતુ ગુજરાતનો દહાડો ઘેર ન હોવાથી તે રણમાં પડયો અને તેનો નાનો ભાઈ માનસિંહ બાયલો હતો, તે રણમાંથી પાછો નાશી આવ્યો. માનસિંહનામાં બળ પરાક્રમ તો ન હતાં તે ન હતાં જ, પણ ઉલટું તેનામાં એક દુષ્ટ બળ ઉશ્કેરાયલું હતું અને તે સરદારબાને પોતાની કરવાનું હતું. વૈરિસિંહના મરણ સમાચાર આપતાં જ તેણે તે વાત સરદારબાને કહી, પણ તેણે તેને તિરસ્કારી કાઢી પોતાના બાળક પુત્રને સાસુને ખોળે બેસાડી રણ ચઢવાનો નિશ્ચય કર્યો. પતિનિધનથી ઉશ્કેરાયલી વાઘણ જેવી સરદારબા

રણમાં પડીને જ સહગમન કરવાને તૈયાર થઇ, તેની સાથે રજપૂતોને ખરેખર વધારે શૂર છૂટ્યું.

રજપૂતોને લઇ સરદારબા તેમની સરદાર બની, મુસલમાનોની સામે રણે ચઢી. મોટી કતલવાળી ખુનખાર લડાઇ થઇ પણ તેમાં તે આખરે ઘાયલ થઇ શત્રુને હાથ પકડાઇ. આ સેનાનો નાયક ખુશરૂ કે જે એક હલકી પંક્તિનો મુસલમાન થયેલો મૂળે હિંદુ હતો. ખુશરૂએ ઘાયલ સરદારબાને પોતાના તણુમાં મંગાવી તેને પોતાની સ્ત્રી થવાની લાલચ આપવા માડી. સરદારબા લોહી વહી જવાથી નિર્બળ થઇ ગઇ હતી, તોપણ તેની આવી માગણી સાંભળતાં જ તેનુ મગજ તપી ગયુ અને તેણે ખુશરૂને લાખો ધિક્કાર આપ્યા જ્યારે તે બોલતાં બોલતા બીછાનામાં ઢળી પડી ત્યારે ખુશરૂખાન તેની પાસે ગયો અને જેવો તે તેને અડયો તેવો જ અગ્નિનો સ્પર્શ થયો હોય તેમ સરદારબાના અંગમા નવો આવેશ ચઢી આવ્યો તેણે જોર અને આવેશથી બિછાનામાં બેઠા થતાં થતાં પોતાની શીયળ રક્ષિણી કટારથી ખુશરૂનાં આંતરડાં પેટ બહાર ખેંચી નાંખ્યાં અને તંબુમાંથી ઉઠી ચંદ્રવતી તરફ દોડી. તણુમાં પગ ધરી થોડીવારમા જ ખુશરૂ મરણ પામ્યો, અને સરદારબા ચદ્રવતી તરફ દોડી જતાં નિઃસત્વ થઈ ધરણી ઉપર ઢળી પડી રણમાં જ પોતાની કીર્તિને દિગંતમાં ગજાવી મરણ પામી. આવી શૂરી પુરી અને નેક વતવાળી પતિપરાયણ આર્યાઓને આપણું ક્ષાત્ર અત્યારે પણ અત્યત આભારી છે આ ઉપરથી હાલની આર્યાઓને ઘણું શીખવાનુ છે

રાણકદેવી.

સિંધના રજપૂત રાજા રાર પાવરને ઘેર એક પુત્રીનો જન્મ થતાને વાર રાજ જોશીએ કુંડળી કરી રાજાને કહ્યુ કે, ‘ જો તમે પુત્રીનું સુખ જોશો તો આંધળો થશો ’ રાર પાવરે આથી નિષ્ઠુર નીબ

નાના બાળકને જંગલમાં છોડી દેવાનો હુકમ કર્યો. છાતી ફાડી નાંખે એવી રાણીની આનાકાની છતાં વજ્રના જેવા કઠિન હૃદયની ખવાસણો બાળક છોકરીને રાતોરાત જગલમાં નાંખી આવી. જંગલમાં આખી રાત જવા છતાં કોઇ પ્રાણીએ તેનો નાશ કર્યો નહિ અને બીજે દિવસે પ્રભાતમાં માટી ખોદવા જતા હડમતીઆ નામના એક કુંભારને તે બાળક છોકરી હાથ આવી. હડમતીઆને સંતાન નહિ હોવાથી પ્રેમથી તેણે તેને ઉપાડી લીધી. સિધમાંથી નીકળી આ વાત છુપાવવા કચ્છમાં આવી 'તે પોતાનું બાળક છે' એમ લોકમાં કહી તેને ઉછેરવા લાગ્યો. રાનમાંથી જડેલી હોવાને લીધે હડમતીઆએ તેનું નામ 'રાણક' પાડયું. જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઇ તેમ તેમ તેના ગુણો અને તેજસ્વિતા વધતાં ગયાં. આમ કરતાં કરતાં રાણકબા મોટી થઇ. એકવાર કચ્છના રાજા લાખાની નજર તેના ઉપર પડવાથી તેણે માગું કર્યું. ગરીબ બિચારો હડમતીઓ, રાજાને કેવી રીતે ના કહે? તેને અને તેની સ્ત્રીને તો તે પુત્રી નાતમાં પરણાવી સસારનો ખરેખરો લ્હાવો લેવાની ઇચ્છા હતી. લાખા ફૂલાણીને ના નહિ પડાવાથી હડમતીઓ આખરે રાણક અને સરસામાન લઇ કચ્છમાંથી રતોવાઈ સોરઠ તરફ ઉતરી પડયો અને જુનાગઢની નજીક મજેવડી નામના ગામમાં જઈ રહ્યો.

મજેવડીમાં રહેતાં કેટલાંક વર્ષ વ્યતીત થયાં નહિ એટલામાં એકવાર દ્વારિકાંની યાત્રાથી ગુજરાત પાટણ તરફ પાછા ફરતા સોલંકીઓના ભાટો ત્યાં આવીને ઉતર્યા. તેમણે અચાનક રાણકને જોઇ. તેની ચચળાઇ તથા તેના હાથ પગ ઉપરનાં ચિન્હ ઉપરથી ભાટોને લાગ્યું કે તે કોઇ રાણી થવાને યોગ્ય કન્યા છે. તેથી હડમતીઆને મળી તેમણે પાટણના રાજા સિદ્ધરાજને માટે તેની માંગણી કરી અને ધન આપી સમજાવી દીધો. સિદ્ધરાજ પાસેથી શિરપાવ લેવાની આશાએ તે ભાટો પછી દડમજલ કુચ કરતા પાટણ આવ્યા અને સિદ્ધરાજ ભોજનશાળોમાં જમવા બેઠો હતો ત્યાં તેને મળવા ગયા. રાણીઓને જોઇ જોઇ તેમણે મસ્તક હલાવ્યાં. રાજાએ જમી રહ્યા પછી મસ્તક હલાવવાનું કારણ પૂછયું ત્યારે

દસોંદી ભાટે કહ્યું કે, 'મહારાજ! આપ ગુજરાતના ચક્રવર્તી છો પરતુ આપના અત પુરમા પદ્મિણી રાણી નથી, તેથી અમે મસ્તક હલાવ્યા. રાજાએ તેવી રાણી માટે શુ કરવુ એમ પૂછ્યુ એટલે તેમણે કહ્યુ કે, 'સોરઠ દેશમા એક કન્યા છે' રાજાએ આતુરતાથી તેનો હેવાલ જાણવાની ઇચ્છા બતાવતા દસોંદીએ પોતાની ભાટાઇને યોગ્ય ભાષામા કહ્યુ કે–

"ઘાના ઊના ફરતા ફરતા, પોચ્યા સોરઠ દેશ,
મજેવડી એ ગામ નાનુ, સુન્દર તોય વિશેષ
હડમતીઆ ભાગ કેરી પુત્રી બાજે વેશ,
ઠુમ ઠુમ પગના ચાને પડે છે, અંગે મ્હેકે છે બરાશ
ચતુરાને નથી ચીર ચરેલા, ફુલ ખીલે છે હડીએ'

સિદ્ધરાજે શિરપાવ આપી દસોંદીને ફરીને મજેવડી મોકલ્યો અને મોટે પગારે તેણે ત્યા જઈ રાણકને રાજ રીતિ નીતિ શીખવવા એક ઉત્તમ શિક્ષક રાખી આપ્યો. "રાણકી રાણી થશે" એવા મનોરથથી હડમતીઓ રાત્રિ દિવસ આનંદમાં રહેવા લાગ્યો, પરતુ એટલામા તો કોઇ બીજા ભાટે જુનાગઢના રાજા રાખેંગારને જઇને કહ્યુ કે 'તમારા મુલકનુ કન્યા રત્ન સિદ્ધરાજ લઇ જાય તો સોરઠનુ નાક જાય' રા ખેંગારને આથી મમત્વ ઉત્પન્ન થયુ ને કામદારો મોકલી રાણકદેવીને અને હડમતીઆને જુનાગઢ તેડાવી શુભ દિવસ જોવરાવી ઝટપટ લગ્ન કરી નાખ્યા રા ખેંગાર રાણકદેવીને પરણીને મહેલમા દાખલ થતો હતો તેવામા પહેલે પગથીએ ચઢતા જ રાણકદેવીના પગમા ઠેસ વાગી ને અગુઠામાથી લોહી નીકળ્યુ આ માનશુકન ઉપર ભાટોએ કહેલુ છે કે —

(દુહો) પગથમ નારી પેસતા, થયો કપમે ને થઈ ઠેસ,
કાપો રાણકદેવને, કે સુનો સોરઠ દેશ

રાણકદેવી રાણી થઇ, હડમતીઓ ખુશ થયો અને રાખેંગાર તેના રૂપ, ગુણ અને શીલથી પ્રસન્ન થયો આણી તરફ સિદ્ધરાજને

રા ખેંગાર ઉપર મોટો ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તેણે મોટું સૈન્ય લઇ સોરઠ ઉપર સ્વારી કરી. રા ખેંગાર ગિરનાર ઉપરના કિલ્લામાં ગયો અને સૈનિકોએ સિદ્ધ રાજના ઘેરાને જવાબ આપવા માંડયા. ઘેરો ઘણો વખત લંબાયો. તે દરમીઆન રાણકદેવીને બે કુંવરો પણ થયા એકવાર રાણકદેવીએ છજામાં જઇને જોયું અને સિદ્ધરાજની છાવણી જોઇ ત્યારે કહ્યું કેઃ—

(સોરઠો) અમારા ગઢ હેઠ, કેણે તંબુ તાંણીઆ,
સધરો મોટો શેઠ, બીજા વર્તાવું વાંણીઆ.

ગુજરાતની છાવણીમાંથી આનો એવો ઉત્તર મળ્યો કેઃ-

વાણીઆના વેપાર, જાતે દાડે જાણજો;
મારી રાખેંગાર, ઉતારશુ રાણકદેવને.

ઘેરો ચાલુ રહેતાં આખરે રા ખેંગારનો ભાણેજ ફૂટવાથી રાના લશ્કરમાં ભેળ પડી અને સિદ્ધરાજ જીત્યો. આ જીતનું ચારણ લોકો વર્ણન આ પ્રમાણે કરે છેઃ—

(દુહા) ઝાંપો ભાગ્યો ભેળ પડી, ભેળ્યો ગઢ ગરનાર,
દુદો હમીર મારીઓ, સોરઠનો શણગાર.

સિદ્ધરાજ જુનાગઢ જોઇ કિલ્લામાં ગયો અને રાણકદેવીના અતઃપુરમાં પેઠો. તેના પાંચ વર્ષના છોકરાને તેણે પ્રથમ મારી નાંખ્યો, તે જોઇ માણેરો નામનો અગીયાર વર્ષનો છોકરો રાણકદેવીની પાછળ રહીને રક્ષણ માટે આવતો રહ્યો. શૂરી ક્ષત્રિયાણીએ તેને પોતાની પાછળ સતાતો જોઇ સિદ્ધરાજનાં સાંભળતાં કહ્યુ કેઃ-

(સોરઠા) માણેરા મત રોય, ન કર આંખો રાતીઓ,
કુળમા લાગે ખોય, મરતા મા ન સભારીએ

સિદ્ધરાજે તે છોકરાને માર્યો નહિ અને રાણકદેવી તથા અતઃપુરનાં કેદીઓને ડેરે લઇ આવવાનો પોતાનાં માણસોને હુકમ કર્યો. પછી રોતી અને કકળતી વિધવા થયેલી દુઃખી રાણકદેવીને લઇ જ્યારે સિદ્ધરાજના માણસો ગીરનાર ઉતરવા લાગ્યા ત્યારે રાણકદેવીએ

દરેક વસ્તુને જોઇ જોઇ અત્યંત શોક કર્યો. ચારણ કવિઓ આ હૃદય દ્રાવક પ્રસંગને વર્ણવતાં કહે છે કે, ગીરનાર ઉતરતાં મોરને બોલતો સાંભળી રાણકદેવીએ કહ્યું કે:–

કાંઇ કે ગરછ મોર, ગોખે ગરવાને ચઢી,
કાપી કાળજ કોર, પિંજર દાઝયો પાણીએ.

ઉતરતાં ઉતરતાં દામોદર કુંડ આવ્યો ત્યારે વળી તે બોલી કે:–

ઉતર્યો ગઢ ગરનાર, તનકું આવ્યું તલાટીએ,
વળતાં બીજી વાર, દામો કુંડ નથી દેખવો.

વળી ખડ ચંપાને જોઇ તે બોલી કે—

ચંપા તું કાં મોરીઓ, થડ મેલું અંગાર,
મોરઇ કવિઓ માણતો, મરીઓ રાખેંગાર.

છેલ્લે છાવણી તરફ જતાં ગીરનારને જોઇ તે બોલી કે:-

ગોઝારા ગરનાર, વલામણ વેરીને કીઓ.
મરતાં રાખેંગાર, ખરેડી ખાંગો નવ થયો.

કહે છે કે ગીરનાર આથી પડવા માંડયો એટલે વળી પતિનું યશોગાન કરતી તે બોલી કે:-

મ પડ મારાધાર, ચોસલાં કોણ ચડાવશે,
ગયા ચડાવણ હાર, જીતા જાતર આવશે.

સોરઠથી રાણકદેવીને લઇ સિદ્ધરાજે ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યું. ગુજરાતને એ કાળે 'પાટણ દેશ' એમ કરીને પણ કહેતા હતા. સિદ્ધરાજે રાણકદેવીની પાસે રાખેલી દાસીઓ નિત્ય તેનું મનં મનાવવાનો યત્ન કરતી હતી, તે જ્યારે સોરઠ મુકીને તેઓ ગુજરાતમાં દાખલ થવા માંડયાં ત્યારે રાણકદેવીને ગુજરાત ઉપર મોહ ઉપજાવવાને માર્ગમાં આવતી સારી સારી જગ્યાઓ બતાવવા લાગી. તે જોઇ રાણકદેવીએ તેમને કહ્યું કે:-

બાળુ પાટણદેશ, પાણી વિના પુરા મરે,
સરવો સોરઠ દેશ, સાવજડાં સેંજળ પીએ.

રાણકદેવી ચિતામા પડવાની તયારી કરે છે.